T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

MESLEĞİN DÖNÜŞÜMÜ: HEKİMLER VE AVUKATLAR

Doktora Tezi

MUHAMMET ELYESA KOYTAK

DANIŞMAN
PROF. DR. LÜTFİ SUNAR

HAZİRAN 2022

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Muhammet Elyesa KOYTAK

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. Lütfi SUNAR

İMZA SAYFASI

Muhammet Elyesa KOYTAK tarafından hazırlanan ‘Mesleğin Dönüşümü: Hekimler ve Avukatlar’ başlıklı bu doktora tezi, Sosyoloji Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	**İMZA**
Tez Danışmanı:	
Prof. Dr. Lütfi SUNAR İstanbul Medeniyet Üniversitesi	.....
Üyeler:	
Prof. Dr. Ali ERGUR Galatasaray Üniversitesi	.....
Prof. Dr. Yunus KAYA İstanbul Üniversitesi	.....
Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN İstanbul Medeniyet Üniversitesi	.....
Doç. Dr. Uğur Zeynep GÜVEN İstanbul Medeniyet Üniversitesi	.....

Tez Savunma Tarihi: 15 / 06 / 2022

ÖZET

MESLEĞİN DÖNÜŞÜMÜ: HEKİMLER VE AVUKATLAR

Koytak, Muhammet Elyesa
Doktora Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Lütfi Sunar
Haziran, 2022

Bu araştırma Türkiye'de çalışma hayatı ve ilişkilerinin güncel dönüşümü bağlamında hekimlik ve avukatlık mesleklerinin incelenmesidir. 2000'li yıllara kadar gelir, statü ve otorite anlamında kazançlı ve imtiyazlı bir toplumsal konuma tekabül eden bu iki meslek, güncel dönemde bir yandan demografik gençleşme ve büyümeye sahne olmakta, diğer yandan toplumsal hareketlilik verimleri anlamında aşınmaktadır. Bu araştırmada temellendirilmiş teori yaklaşımı benimsenmiş; farklı kıdem ve konumlardan 19 hekim ve 18 avukatla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Mülakat verilerinin kodlanma aşamalarında hatırlatıcı notlar, kılavuz metinler ve tamamlayıcı kaynaklar da çapraz ve eş zamanlı biçimde kullanılmıştır. Ayrıca iki mesleğin dönüşümüne dair makro dinamikleri ifade eden ulusal ve uluslararası kaynaklardan nicel veriler derlenmiş ve analize dahil edilmiştir. Tarihsel bağlamda iki mesleğin avantajlı toplumsal konumunun 19. yüzyıldan itibaren devletle yakın irtibat içinde ve eğitim sermayesi ekseninde yapılandığı tespit edilmiştir. İki mesleğin güncel dönüşümüne dair ana bölümlerde sırasıyla 1) mesleğe giriş sürecinde mesleki yatkınlıkların ve meslekle ilişkinin inşası; 2) mesleğin hususi yapıları olarak pratik, ilişki ve sermaye biçimleri; 3) meslekte emek rejiminin yeni belirlenimleri ve konum farklılaşmaları incelenmiştir. Analiz sonucunda hekimliğin dönüşümü *meslek basıncı,* avukatlığın dönüşümü *meslek çözülmesi* kavramları ekseninde açıklanmış; bunun yanı sıra *meslek tüneli, meslek düğümü, mesleğin asimetrik ve geçirgen yapıları, alanın anomik ve heteronomik boyutları, büro sermayesi* ve *mesleki halet-i ruhiye* kavramları inşa edilmiştir. Demografik büyüme, ücretlileşme ve meslek içi tabakalaşma bağlamında yeni kuşak hekimlerin ve avukatların deneyim dünyasının, güncel dönüşümün kümülatif etkileriyle şekillendiği tespit edilmiştir. Mesleklerin statü kazanımı ve toplumsal hareketlilik anlamında geleneksel imaj ve vaatleri güncel dönüşümün külfetlerine çarptıkça, yeni kuşaklar mesleğin eski aynalarının çatlamasına kendi akislerinde şahit olmak durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Hekimlik, Avukatlık, Meslek Sosyolojisi, Çalışma Hayatı, Toplumsal Tabakalaşma, Diplomalı Meslekler

ABSTRACT

TRANSFORMATION OF PROFESSIONS: DOCTORS AND LAWYERS

Koytak, Muhammet Elyesa

PhD Thesis, Department of Sociology

Advisor: Prof. Dr. Lütfi Sunar

June, 2022

This research is a sociological study of medical and legal professions in the context of the current transformation of labor in Turkey. Two professions, which corresponded to a gainful and privileged social position in terms of income, status and authority until the 2000s, witness a demographic growth on the one hand, and erode in terms of social mobility on the other. In this research, the grounded theory approach is adopted. In-depth interviews are conducted with 19 doctors and 18 lawyers from different seniorities and positions. Memo notes, guide texts and supplementary resources are also used in a cross and simultaneous manner during the coding stages of the interview data. Quantitative data sets from national and international sources on the macro dynamics of the transformation are also included in the analysis. In the historical context, the advantageous social position of the professions has been structured in close contact with the state and the education capital since the 19th century. In the main chapters on the current transformation of the two professions, respectively, 1) the construction of dispositions and the relationship with the profession; 2) forms of practice, relations and capital as specific structures of the profession; 3) the new determinations of the labor regime and the differentiation of positions are examined. The transformation of the medical profession is explained with the concept of *professional pressure*, whereas the transformation of the legal profession with the concept of *professional dissolution*. In addition to this, the concepts of *professional tunnel, professional knot, asymmetric and permeable structures, anomic and heteronomic dimensions of the field, office capital* and *professional mood* are constructed. The experience of the new generation doctors and lawyers in the context of demographic growth, waged labor and stratification is shaped by the cumulative effects of the current transformation. As the traditional images and promises of professions in terms of status and social mobility face the burdens of current transformation, new generations have to witness the cracking of the old mirrors of the profession in their own reflections.

Keywords: Doctors, Lawyers, Sociology of Professions, Professional Life, Social Stratification, Professions

ÖNSÖZ

2008 yılında lise son sınıftayken üniversitede hangi bölüm okuyacağıma karar vermeye çalışıyordum. Babam pek çok baba gibi hukuk okumamı istiyordu, bense entelektüel merak ve hevesleri ağır basan bir çocuk olarak sosyolojide ısrar ediyordum. Olan oldu ve o zamandan bu zamana meslek olarak sosyolojiyi tercih etmiş olmaktan hiç pişman olmadım. Ama hukuk okusaydım nasıl olurdu diye düşündüğüm oldu. Aynı hissi, hastanede işim olduğunda çevremdeki hekimleri gözlemlerken de yaşadım. İki mesleğe de içten içe bir merak besledim.

Doktora tez araştırmamın konusunun bu iki meslek olacağını tahmin edemezdim. Danışman hocam Prof. Dr. Lütfi Sunar teklif ettiğinde, böyle bir çalışmanın sosyolojik değerinin ne olabileceğine dair bir kaygım oluştu. Diğer yandan, 18 yaşında entelektüel hevesleri nedeniyle bu mesleklerden vazgeçmiş biri olarak bu meslekleri yıllar sonra kendi mesleğimin perspektifinde serinkanlı biçimde incelemek çok çekici bir fikirdi. Ancak iki mesleğin güncel vaziyetine dair kaynakları taradıkça ve meslek olgusunun toplumsal yapı ve değişim için ehemmiyetini idrak ettikçe bu kaygı ve şahsi merak yerini güçlü bir bilimsel iştaha bıraktı.

Nihayetinde iki yılı aşkın bir süre boyunca hekimlik ve avukatlık üstüne bir araştırma yürüttüm. Bu süreçte sosyolojik arzum, olgunun gerçekliğini tanıdıkça ve yöntemin denetleyici etkisi sayesinde bu iki mesleğe dair nesnel ve panoramik bir kavrayışa yaklaştı. Mesleğin zorluklarını tanıdıkça saygı ve muhabbetimin katlandığı her yaştan hekimler ve avukatlar oldu. Sağlık ve adalete erişimin meslek yoluyla nasıl mümkün hale geldiğini ama aynı zamanda bu erişimi yapılandıran eşitsizlikçi şartların ne olduğunu gördüm. Böylece hekimlik ve avukatlığın hem hizmet sağlayıcılar hem hizmet alanlar için daha adil, hakkaniyetli ve haysiyetli bir yapıya kavuşturulması gerektiğinin idrakine vardım. Bu tez, bu uğurda sosyolojik bilgi üretme gayretinin çıktısıdır.

Akademik sorumluluğu tek bir kişide olsa da bu çalışmayı mümkün kılan, çok sayıda kişinin dolaylı veya doğrudan, kasıtlı veya kasıtsız katkılarıdır. Çok kıymetli hocam Prof. Dr. Lütfi Sunar olmasaydı bu çalışma olmazdı. Bir danışmanın öğrencisine akademik anlamda her şeyi nasıl verebileceğini ondan öğrendim. Meslek konusunda başta zayıf olan dikkatlerimi keskinleştirdi, araştırma tasarımında acemi ve savruk

fikirlerimi toparlamamı sağladı, mülakat süreçlerinde her türlü desteği verdi, bölümleri yazarken sıkı bir şekilde takip etti. Medeniyet Sosyoloji'de bölümün kalbi gibi herkese açık olan ve kahve kokan odasında düzenli olarak irili ufaklı bulgularımı, yerli yersiz itirazlarımı, bazen aceleci bazen tembel halet-i ruhiyemi rahatlıkla paylaşma fırsatını bana tanıması bu araştırmayı inançla, disiplinli ve müşterek bir şekilde yürütmemi mümkün kıldı. Araştırmanın en yoğun dönemlerinde açtığım konulara ve gönderdiğim bölümlere vakit ve emek ayırma konusunda her zaman cömertti. Tez dışındaki araştırmalarda bilimsel becerilerimi ve ilgilerimi geliştirmemi sağlayan görevler verdiği gibi, birçok konferans ve toplantıya birlikte katılma fırsatı da buldum. Lütfi hocanın akademik katkılarının yanı sıra, bir akademisyenin öğrencisiyle insani ilişkisinin nasıl olması gerektiği bakımından da benim için hep örneklik teşkil edeceğini söylemeliyim. Dolayısıyla burada ona olan borcumu birkaç satıra sığdırmaya kalkmam beyhude bir gayret olacaktır.

Bu tezin izleme komitesinde bulunan değerli hocalarım Doç. Dr. Uğur Zeynep Güven ve Prof. Dr. Yunus Kaya araştırma boyunca titiz görüş ve eleştirilerini paylaştılar. Her tez izleme toplantısı onların sayesinde besleyici ve yönlendirici oldu. Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın, araştırma boyunca destekleyici olduğu gibi tez savunmasında da hayati önemde görüş ve eleştirilerini paylaştı. Galatasaray Sosyoloji'de lisans yıllarımda kendisinden birçok ders aldığım ve çok şey öğrendiğim değerli hocam Prof. Dr. Ali Ergur'un tez jürisinde bulunması benim için ayrıca anlamlıydı. Kendilerine müteşekkirim.

Mülakat yaptığım hekimler ve avukatlara derin bir şükran hissediyorum. Şahsi bilgilerin mahremiyeti ve etik kurallar gereği onların isimlerini burada anmam mümkün değil. Ancak değerli vakitlerinden ayırıp görüşmeyi kabul etmeleri sayesinde, başta yabancı olduğum iki meslek hakkında çok şey öğrendim. Bu çalışmanın içerdiği analizin değeri, onların görüş ve deneyimleri açık yüreklilikle paylaşmalarından kaynaklanıyor.

Mülakat yaptığım hekimler ve avukatlarla tanışmama elbette birçok insan vesile oldu. Prof. Dr. Ahmet Cihan, Av. Ahmet Said Öner, Alihan Mestci, Dr. Cenk Beyaz, Ensar Avcı, Habil Sağlam, Hamza Bilgü, Musa Gönüllü ve Selman Ertaş'a bu anlamda gösterdikleri ilgi ve zahmetleri için teşekkür ederim.

Bu tezin avukatlık tarafında iki değerli kardeşim, Av. Furkan Aktan ve Av. Malik Dursun'un hayati katkıları oldu. Bu konuyu seçmemi heyecanla karşılayıp teşvik ettiler ve araştırma boyunca meslekleriyle ilgili birçok şeyi keşfetmemi sağladılar. İlgi Hukuk & Danışmanlık Bürosu'nda ve Aktan Hukuk Bürosu'nda onlarla birlikte uzun vakitler geçirdim. Onların varlığı ve destekleri olmasa avukatlık tarafında nasıl ilerlerdim bilemiyorum. Kendilerine minnettarım. Bu süreçte ayrıca Ahmet Üzmez ve Abdurrahim Boynukalın'ın dostluklarından hep güç aldım.

Jüri dışında bu tezin akademik içeriğine en fazla aşina olan sanırım, aynı bölümde çalıştığımız, araştırma görevlisi meslektaşım Merve Akkuş Güvendi'dir. Kodlama aşamalarında Citavi programını nasıl işlek bir şekilde kullanabileceğimi ondan öğrendim. Ayrıca araştırma boyunca çok defa bulgularımı ve tespitlerimi bazen vaktinden çalarak onla paylaştım. Birçok sosyolojik bahiste bir meslektaşla sohbet etmek benim için bulunmaz nimetti.

Medeniyet Sosyoloji'de Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın'la günlük hayattan siyasete her konuya açılan sohbetlerimizden çok istifade ettim. Dr. Cenk Beyaz her zaman dostane tavrıyla yanımda oldu. Doç. Dr. Erhan Berat Fındıklı, Dr. Ayşe Polat ve Doç. Dr. Hızır Murat Köse bu süreçte moral desteklerini ve yapıcı görüşlerini esirgemediler. Dr. Zübeyde Demircioğlu ve genç meslektaşlarım Bilal Çavdar, Elif Ceyhan ve Ahmed Faruk Ergün bölüm işlerinde üstümdeki yükün hafiflemesini sağladılar. Bölümün lisansüstü öğrencisi arkadaşlarla düzenli tez buluşmalarımızda kendi araştırmamla ilgili soru ve yorumlarından ve onların araştırmalarını sıcağı sıcağına dinlemekten yararlandım. Aynı binayı paylaştığımız çeşitli bölümlerden birçok kıdemli hocanın ve asistan arkadaşlarımın teze ilgisi de bana hep heyecan verdi.

Bu tezi yazmak oldukça yoğun bir süreçti. Her ne kadar belli bir yönteme dayanarak yazsam da bölümlerin planlanması, mantık örgüsü, yazma hızı, ifade gücü ve paragraf yapısına kadar birçok konuda edebiyattaki tecrübem imdadıma yetişti. Yazıya dair yatkınlıklarımın bu anlamda öteden beri gelişmesini ve keskinleşmesini sağlayan Hakan Arslanbenzer olmuştur. Bu keyfiyet ve hacimde bir tezi yazabilmem kalemimi işlek kılan emekleri sayesindedir. Kendisi İstanbul Sosyoloji'de doktora ders döneminde olduğu için mesleki bakımdan ondan önde olduğumu her fırsatta şakayla karışık dile getirsem de Hakan ağabeyin yıllar içinde sosyolojik muhayyile

bakımından bana kattıkları hesap edilemez. Onunla edebiyat, toplum ve tarihle ilgili her konuda sohbet etme fırsatına sahip olduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Aynı şekilde Dr. Muhammed Fazıl Baş, Murat Küçükçifci, Dr. Polat Safi, Eren Safi ve Dr. Mehmet Ali Akyurt'un varlığı moral bakımdan bana hep güç verdi. Tezle uğraştığım bazı günlerin sonunda Dr. Mesut Bostan'la Feneryolu'yla Erenköy arasında çıktığımız yürüyüşlerde Türk sinemasından düşünceye serbest ve yoğun sohbetlerimiz ilaç gibiydi.

Tez sürecinde birçok kişiyle istişare etme fırsatım oldu. Çok kıymetli büyüğüm Av. Muhammet Emin Özkan araştırmamın bulguları üzerine sohbet etme isteğimi âlicenap bir şekilde karşıladı; mesleki kimlikle insani erdemler arasında nasıl sağlam bir köprü kurulabileceğinin müstesna bir örneği olarak her zaman olduğu gibi mesleği aşan bir şekilde görüşleri kadar varlığıyla da düşüncelerime ışık tuttu. Şair ağabeyim Cevdet Karal'la hekimliğin güncel sorunları üzerine uzun sohbetlerimizde kendine mahsus ve serinkanlı tespitleri öğreticiydi. Prof. Dr. Mehmet Salih Gürel, Prof. Dr. Nazan Dalgıç ve Uzm. Dr. Seçkin Bilgiç'le mülakatlar haricinde görüşme fırsatım oldu; buradaki analize dahil etmesem de onların perspektiflerinden çok istifade ettim, kendilerine müteşekkirim. Ayrıca mülakat talebimi kabul edip nazik bir şekilde ağırlayan İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu'na teşekkür ederim.

Bu tezin ilk bulgularını akademik toplantılarda paylaştım. Avrupa Sosyoloji Derneği'nin 2021 yazında düzenlediği doktora çalıştayında ve Britanya Sosyoloji Derneği'nin "Work, Employment and Society" konferasında avukatlıkla ilgili sunumlar yaptım ve katılımcılar yapıcı eleştirilerini sundular. Sağlık ve Medeniyet Derneği'nin düzenlediği "Tıbbi ve Toplumsal Açıdan Pandemi" sempozyumunda sunduğum tebliğe hekimlerden olumlu yorumlar aldım. Birçok hekim ve avukatla sosyal medya üzerinden tanışma ve konuşma fırsatım oldu. Bütün bu etkileşimler tez sürecini besledi.

Bu tezi büyük oranda İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nin imkanlarıyla yazdım. Okulun bana tahsis ettiği bir bilgisayarı kullandım. Çok defa akşamın geç saatlerine kadar Güney Kampüs A blokta 01-14 numaralı sosyoloji asistan odasında çalıştım. Bilhassa 2021 güzünden 2022 baharına kadar, yeni açılan merkez kütüphanenin dördüncü ve beşinci katlarında bütün gün çalıştığım oldu. Bu mesaiyi benim için

mümkün kılan üniversiteme ve çalışanlarına teşekkürü borç bilirim. Bu genç ve parlak üniversitenin bir parçası olarak, Sosyoloji Anabilim Dalı'nda ilk doktora tezini yazmış olmaktan duyduğum mutluluğu tarif edemem.

Son ama en büyük teşekkür elbette eşim Çiğdem, oğlum Ömer Nefi ve kızım Şifa'ya. Onlar olmasaydı bu tez şüphesiz daha erken biterdi ama onlar olmasaydı bu tezi yazmamın ve diğer her şeyin bir anlamı da olmazdı. Araştırma sürecinde bazı günler evden erkenden çıkıp gece geç vakitlerde döndüğüm için benden alacakları çok.

Elyesa Koytak

Haziran 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **xi**
TABLOLAR, GRAFİKLER ve ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **xiv**
1. GİRİŞ **1**
1.1. Araştırma Bağlamı ve Sorusu 1
1.1.1. Toplumsal Yapı ve Meslek 1
1.1.2. Türkiye'de Çalışma Hayatının Dönüşümü 3
1.1.3. Hekimlik ve Avukatlığın İncelenmesinin Gerekçeleri 5
1.2. Mesleği Nasıl Düşünmeli? 9
1.2.1. İşlev Olarak Meslek 9
1.2.2. Çatışmacı Yaklaşımlar 11
1.2.3. Alan Olarak Meslek 16
1.3. Hekimlik ve Avukatlığa Dair Empirik Literatür 20
1.3.1. Hekimlik 20
1.3.2. Avukatlık 25
1.3.3. Türkiye'de Hekimlik ve Avukatlık Çalışmaları 31
1.4. Tezin Bölümleri 37
2. YÖNTEM VE ARAŞTIRMA SÜRECİ **43**
2.1. Mülakat Süreçleri 47
2.1.1. Hekim Mülakatları 47
2.1.2. Avukat Mülakatları 57
2.2. Verilerin İşlenmesi 65
2.2.1. Kodlama Aşamaları 65
2.2.2. Kılavuz Metinler 69
2.2.3. Nicel Veriler ve Tamamlayıcı Kaynakların Kullanımı 71
3. HEKİMLİK VE AVUKATLIĞIN TOPLUMSAL DOĞUŞU VE GELİŞİMİ **74**
3.1. Hekimlik 74
3.1.1. Devletin Sıhhati ve Mesleğin Yükselişi (1827-1928) 74
3.1.2. "Rağbet ve Refah": 20. Yüzyılda Mesleğin Konumu 78
3.1.3. Güncel Dönem: Yeni Külfetler, Aşınan Kazanımlar 84

3.2. Avukatlık ... 89
3.2.1. Yükselen Bir Sermaye Olarak Hukuk (1876-1924) ... 89
3.2.2. Türdeşleşme ve Cihazlaşma (1924-1938) ... 94
3.2.3. Mesleki Tekelin Formel ve Kurumsal İnşası (1938-1977) ... 99
3.2.4. Güncel Dönem: Çeşitlenme ve Dağılma ... 104
3.3. Devletten Topluma İki Meslek ... 108
4. HEKİMLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ ... 113
4.1. Bir Hekimin Oluşumu ... 113
4.1.1. Hekimlerin Sosyal Kökenleri ... 113
4.1.2. Ertelenmiş Beceriler: Tıp Fakültesi ... 121
4.1.3. Kurucu Çile: Asistanlık ... 128
4.1.4. Meslek Tüneli ... 136
4.2. Mesleğin Asimetrik Yapıları ... 144
4.2.1. Meslek Düğümü: Kimlik, Pratik, Sosyalleşme ... 144
4.2.2. Hiyerarşik İş Bölümünün Komplikasyonları ... 152
4.2.3. Yıkıcı Öteki: Hasta ... 159
4.3. Hekim Emeğinin Yeni Belirlenimleri ... 170
4.3.1. Performans ve Ücretlileşme ... 170
4.3.2. Rekabet ve Piyasalaşma ... 176
4.3.3. Özerkliğin İki Yüzü ... 186
4.4. Meslek Basıncı ve Yeni Mesleki Halet-i Ruhiye ... 195
5. AVUKATLIĞIN DÖNÜŞÜMÜ ... 207
5.1. Bir Avukatın Oluşumu ... 207
5.1.1. Avukatların Sosyal Kökenleri ... 207
5.1.2. Kitlesel ve Kitabi: Hukuk Fakültesi ... 216
5.1.3. Çeşitlenen Güzergahlar ... 223
5.2. Mesleğin Geçirgen Yapıları ... 234
5.2.1. Kamuya Rağmen Kamu Hizmeti ... 234
5.2.2. Müvekkil Bulmak: Sermaye Farkları ... 247
5.2.3. Müvekkille İlişki: Özerklik, İstismar, İtibar ... 256
5.3. Avukat Emeğinin Yeni Belirlenimleri ... 267
5.3.1. Bağımsız Çalışmak: Daralan Şeritler ... 267
5.3.2. Bağlı Çalışmak: Hiyerarşi ve Ücretlileşme ... 277
5.3.3. Büyük Bürolar ... 286
5.3.4. Emekle Cinsiyetin Kesişimleri ... 296

5.4. Meslek Çözülmesi ve Alanın Farklılaşan Topografisi 309
6. HEKİMLİK VE AVUKATLIĞIN DÖNÜŞÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI **322**
6.1. Mesleği Kapsayan Dinamikler 323
6.2. Mesleğe Giriş Süreci 326
6.3. Mesleğin Hususi Yapıları 330
6.4. Emeğin Yeni Belirlenimleri 333
6.5. Alanın Güncel Vaziyeti 340
6.6. Meslek Basıncı ve Meslek Çözülmesi 346
7. SONUÇ **353**
7.1. Geliştirilen Kavramlar 356
7.2. Müstakbel Patikalar 359
7.3. Politika Önerileri 362
7.3.1. Hekimlik 364
7.3.2. Avukatlık 369
KAYNAKÇA **374**

TABLOLAR, GRAFİKLER ve ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1. Hekim Mülakatlarının Kategorik Dağılımı 52
Tablo 2. Görüşülen Hekimlerin Özellikleri 56
Tablo 3. Avukat Mülakatlarının Kategorik Dağılımı 57
Tablo 4. Görüşülen Avukatların Özellikleri 64
Tablo 5. Türkiye'de Hekim İşgücünün Nüfusa Oranla Yavaş Artışı, 1930-2020 80
Tablo 6. Farklı Ülkelerde Bin Kişiye Düşen Hekim ve Avukat Sayısı, 2020 111
Tablo 7. Kıdeme Göre Kadın Avukat Oranı 299
Tablo 8. İki Mesleğin Ayrıntılı Karşılaştırması 350

Grafik 1. Kuruluş Dönemlerine Göre Baro Sayıları, 1924-2020 102
Grafik 2. Tıp Fakültelerinin Büyümesi, 1994-2020 114
Grafik 3. Tıp Fakültelerine 2019-2021 Yıllarında Yerleşen Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Dağılımı 117
Grafik 4. Uzman Hekimliğin Yükselişi, 2002-2019 128
Grafik 5. 100 bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı, 1928-2019 160
Grafik 6. Yılda Kişi Başı Hekime Müracaat Sayısı, 2002-2019 161
Grafik 7. Hastane Türlerinin Oranı, 2002-2018 177
Grafik 8. Çalıştığı Kuruma Göre Uzman Hekimler, 2002-2019 177
Grafik 9. 100 bin Kişiye Düşen Avukat Sayısı, 1960-2021 208
Grafik 10. Hukuk Fakültelerinde Öğrenci Sayısı, 1999-2020 210
Grafik 11. Üniversite Türüne Göre Hukuk Mezunlarının Oranı, 2013-2020 222
Grafik 12. Hukuk Fakültelerinde ve Meslekte Kadınların Oranı, 1999-2021 297
Grafik 13. İstanbul'da En Fazla 10 Yıl Kıdemli Kadın ve Erkek Avukatların Oranı, 2008-2021 298
Grafik 14. Büyük Bürolarda Cinsiyet Temelli Hiyerarşi 304

Şekil 1. Bir Hekimin Oluşumunun Boyutları 143
Şekil 2. Hekimliğin Meslek Düğümü ve Bileşenleri 151
Şekil 3. Asistan Hekimlerin Deneyim Dünyası 158
Şekil 4. Yeni Kuşak Hekimlerin Meslek Basıncı 169
Şekil 5. Hekim Emeğinin Yeni Yapıları ve Süreçleri 185

Şekil 6. Hekimliğin Dönüşümü ve Meslek Basıncı 197
Şekil 7. Bir Avukatın Oluşumunun Boyutları 233
Şekil 8. Kamuya Rağmen Kamu Hizmeti Olarak Avukatlık 246
Şekil 9. Avukatlıkta Sermaye Biçimleri 255
Şekil 10. Avukatlıkta Müvekkille İlişkinin Bileşenleri 266
Şekil 11. Avukatlıkta Bağımsız Çalışmanın Dönüşümü 276
Şekil 12. Avukatlığın Dönüşümü ve Meslek Çözülmesi 310

1. GİRİŞ

1.1.Araştırma Bağlamı ve Sorusu

Bu tez araştırmasının konusu hekimlik ve avukatlık mesleklerinin güncel dönüşümüdür. Hekimlik ve avukatlık 1980'lerden bugüne Türkiye'de toplumsal yapının ve çalışma hayatının değişimi bağlamında son yirmi yılda giderek hızlanan biçimde, benzer ve farklı tarafları olan bir dönüşüm geçirmektedir. Hekimlik ve avukatlığın nasıl bir dönüşümden geçtiğinin tespiti, bu anlamda Türkiye'nin toplumsal değişiminin takibini mümkün kılacaktır. Bu nedenle bu kısımda ilk olarak toplumsal yapı ile meslek ilişkisi konu edinilecek; akabinde Türkiye'de çalışma hayatını etkileyen güncel dinamikler tasvir edilecek; son olarak da araştırma sorusu ifade edilecek ve araştırma konusu olarak hekimlik ve avukatlığın belirlenmesinin gerekçeleri izah edilecektir.

1.1.1. Toplumsal Yapı ve Meslek

Çalışma hayatı ve mesleklerin incelenmesi, sosyoloji disiplininin kuruluşundan itibaren başlıca teorik ve empirik gündemlerinden birini oluşturmuştur. Durkheim'ın toplumsal iş bölümü, Marx'ın maddi üretim ilişkileri, Weber'in statü ve hayat şansı gibi kavramlarının ortak paydası toplumsal yapının çalışma hayatı ve meslekler ekseninde analizidir. Çağdaş tabakalaşma literatüründe C. W. Mills, Pierre Bourdieu, Erik Olin Wright, John Goldthrope gibi etkili araştırmacıların eserlerinin merkezinde de meslek ile toplumsal konum ve statünün ilişkisi vardır. Meslek, eğitimin yanı sıra ve eğitimle karşılıklı bir ilişki içinde, kişilerin toplumsal konum ve hareketliliğinin hem vesilesi hem sonucu hem de göstergesi niteliğindedir. Meslek olgusunun nesneleştirilmesi bu anlamda bir toplumda tabakaların ayrışma biçimlerini, çelişen ve örtüşen sınıf konumlarını, statü kazanma ve kaybetme yollarını keşfetmeyi mümkün kılar. Toplumun devingenliği veya durağanlığı, mesleklere dair kanaatlerle gerçekler arasındaki farklılaşmanın şiddetinde açığa çıkar.

Meslekler, başta Batı toplumları olmak üzere birçok ülkede sanayi-sonrası üretim, paylaşım ve tüketim ilişkilerinin ağırlık kazandığı günümüzde toplumsal dönüşümün merkezindedir. 1980'lerden bu yana çalışma hayatı bilişim, finans, medya, ulaşım ve eğitim gibi sektörlerin yükselişine; imalat, madencilik ve tarım sektörlerinin ise daralmasına sahne olmaktadır (Bozkurt, 2006). Endüstriyel üretimin parçalı iş bölümü,

hiyerarşi, denetim ve verimlilik ekseninde düzenlenmesi anlamında Fordist çalışma tarzı yerini hizmet sektörünün akışkan, eklektik ve esnek biçimlerine bırakmaktadır (Sunar, 2018, s. 231). Sanayi-sonrası çalışma hayatı mekandan bağımsız, mesai rutini değişken, bilgi teknolojilerini kullanma ve geliştirme becerilerinin merkezde olduğu meslekleri öne çıkarmıştır (Bell, 1976). Toplumsal tabakalaşmanın nirengi noktasını mavi yakalı işçilerden ziyade hizmet sektöründe istihdam edilen "bilgi işçileri" olarak beyaz yakalılar oluşturmaktadır. Hizmet sektörünün yükselişini erkenden işaret eden sosyologlardan Charles W. Mills, ABD'de 1870'ten 1940'a geçen sürede beyaz yakalı çalışanların oranının %15'ten %56'a yükseldiğini tespit etmiştir (C. W. Mills, 1951, s. 64).

Hizmet sektörünün yükselişiyle bakışımlı bir süreç şüphesiz küreselleşmedir. 1970'lerden itibaren mal ve hizmetlerin ulus-aşırı akışı hızlanmış, mali piyasaların gücü artmış, çok-uluslu şirket yapıları nüfuz kazanmıştır (Castells, 1996; Dicken, 2003). Bir yandan, yükseköğretim yoluyla edinilen diplomalı meslekler olarak hekimlik, avukatlık, mimarlık ve mühendisliğin yanı sıra ticaret, işletme, finans, yazılım ve bilişim alanlarında uzmanlardan oluşan ulus-aşırı bir profesyonel-yönetsel sınıf oluşmuştur (Y. Kaya, 2008). Diğer yandan, bilhassa vasıfsızlaşma ve ücretlileşme süreçlerinin buluştuğu noktada alt ve orta sınıfın genişlemesi ve giderek etkili olan piyasa şartları karşısında dezavantajlarının derinleşmesi söz konusudur (Braverman, 1974). Eğitim sermayesinin, sanayi toplumunun vadettiği meritokratik refah paylaşımının aksine sınıf ve statü eşitsizliklerini daha da derinleştirdiği ve mesleklerin geleneksel imgesinde iç içe geçen gelir, statü ve otorite kazanımı beklentisini artık boşa çıkardığı tespit edilmiştir (Bourdieu & Passeron, 2014; Collins, 2019). Mesleki hüner ve ustalığın aşındığı, emek ve eser üzerinde çalışanların yetki ve kontrolünün zayıfladığı, diplomalı mesleklerin dahi proleterleştiği yönünde tartışmalar mevcuttur (McKinlay & Arches, 1985; Oppenheimer, 1972). Bilhassa özelleştirme ve taşeronlaşma dinamiklerinin etkisiyle güvencesiz, esnek ve kayıt dışı istihdam biçimleri eğitimle mesleki statü arasındaki geleneksel ittifakı bozmakta ve prekaryalaşma sürecini beraberinde getirmektedir (Kalleberg & Vallas, 2017; Standing, 2019).

1.1.2. Türkiye'de Çalışma Hayatının Dönüşümü

Bütün bu tartışmalar her ne kadar ağırlıklı olarak Batı toplumları ekseninde gelişse de Türkiye'nin son kırk yılda yaşadığı yapısal dönüşüm mesleklerin eğitim, istihdam ve tabakalaşma boyutlarıyla incelenmesini gerekli kılar. Türkiye 1980'lerden bugüne sanayileşmiş kuzey ülkelerine kıyasla geç ama hızlı ve çok katmanlı bir dönüşüm geçirmektedir (Sunar & Kaya, 2018). TÜİK verilerine göre 1980'lerde %50'yi geçen şehirde yaşayan nüfus oranı, istikrarlı bir şekilde artarak 2021'de %93 seviyesine çıkmıştır. Şehir merkezlerinde yoğunlaşan genç nüfus, ücretsiz aile işçisi olarak tarımsal üretimden kopmuş; yükselen hizmet sektörüne dahil olmuştur. 1980'de işgücünün %26'sı hizmet sektöründe iken 2020'de %56 seviyesine varmıştır. Hizmet sektörünün yükselişi aynı zamanda ücretlileşmeyle iç içe geçmiştir: 2000 yılında ücretli çalışanların oranı %49 iken yirmi senede %70'e varmıştır. Dolayısıyla kendi işini yapan veya yöneten nüfus ciddi oranda azalmıştır. Şehirlerdeki geniş ücretli tabakaların, ayrışmış bir eğitim sermayesi veya beceri gerektirmeyen, düşük ücret ve zayıf statüyle özdeş işlere daha çok mecbur kalması söz konusudur. TÜİK'in meslek grupları tasnifine göre nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar ile hizmet ve satış elemanları 2001'de istihdamın %17'sini oluştururken 2020'de %35'e varmıştır. İstihdamdaki oranı düşen meslek grupları ise tarımda çalışanlar ve zanaatkarlardır.

Şehirleşme, hizmet sektörünün baskınlaşması ve ücretlileşme dinamiklerinin buluştuğu noktada dönüşümün ağırlık kazanan bir boyutu, çalışma hayatıyla eğitim ilişkisidir. Bir yandan hizmet sektörünün görece niteliksiz işlerinde istihdam edilen alt-orta sınıflar genişlerken diğer yandan diploma, uzmanlık belgesi, sertifika gibi görece yüksek bir eğitim sermayesine dayanan mesleklerin payı da artmaktadır. Avukat, hekim, mühendis gibi en az fakülte mezuniyeti gerektiren profesyonel mesleklerin istihdamdaki oranı 2001'de %6 iken 2020'de %12'ye varmıştır. Bunun temel itici unsuru, 1990'larda başlayan ama esasen 2000'lerde hız kazanan yükseköğretimin genişlemesi sürecidir. Ülkede yükseköğretim kurumlarının sayısı 1980'de 19, 2000'de 72 iken 2021 itibarıyla 208'i bulmuştur. Bunun sonucunda yüksekokul veya fakülte mezunlarının işgücü içindeki oranı 2000 yılında %9 iken istikrarlı bir artışla 2020'de %28 olmuştur. Ancak artışın ana karakteri hız değil, geç gelmiş olmasıdır: Son yirmi yıla rağmen 25-64 yaş nüfusta yükseköğretim mezunu oranı bakımından Türkiye halen Meksika ve Kolombiya ile birlikte OECD ülkeleri

arasında en düşük seviyededir. Yükseköğretimin geniş toplum kesimlerine açılması ve işgücünün niteliğinin artması başka ülkelere kıyasla son derece geç gerçekleşmiştir. Dünya Bankası verilerine göre yükseköğretimde brüt okullaşma oranı bakımından OECD ülkeleri ortalaması 1970'lerden itibaren %30'ların üstünde ve istikrarlı bir artış halindeyken Türkiye 2000'lere kadar %20'leri aşmamıştır ve bütün Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmıştır.

Her ne kadar avantajlı mesleklere erişim sağlaması beklenen diplomalara geç, birikmiş ve yoğun bir rağbet yaşansa da çalışma hayatında yükselen genç mezun işgücüne uygun işler ve konumlar hem niceliksel hem niteliksel anlamda yeterince oluşmaması temel bir çelişkidir. 25-34 yaş arası üniversite mezunu işsiz oranı bakımından OECD ortalaması %6 iken Türkiye'de bu oran %13'ün üstündedir (Gür vd., 2019, s. 69). Dahası, genç mezun nüfusun sahip olduğu eğitim sermayesinin gelir, statü ve özerklik bahsinde yarattığı beklenti ve cazibeyle, birçok alt sektörde ve meslekte emek rejiminin ve çalışma ilişkilerinin nesnel yapıları arasında uyuşmazlık vardır. Üniversite eğitimi, şehirlerdeki yeni ücretli orta sınıflara hizmet sektörünün alt düzey vasıfsız işlerine mecbur kalmaktan kurtulma ihtimali getirirken, ironik biçimde eğitim sermayesinin geleneksel meritokratik vaatlerini yeterince karşılamama ihtimalini de getirmektedir. Kronik genç işsizliği kadar vasıfsızlaşma ve güvencesizleşme süreçleri de eğitimden çalışma hayatına geçişte yeni eşitsizlikler yaratmaktadır (Akçomak & Gürcihan, 2013; Bora vd., 2011; N. A. Güneş & Tekgüç, 2018; Vatansever, 2018; Vatansever & Yalçın, 2015). Çalışma hayatında ücretler, özlük hakları, işyeri ilişkileri, özerklik gibi boyutlar aşındıkça ve yeni kuşakların beklentileri karşılanmadıkça, eğitim sermayesi sayesinde üst-orta sınıf yaşam fırsatlarına ve statü rozetlerine sahip olmanın mümkün olduğu inancı da aşınmaktadır.

Bütün bu değerlendirmeler, Türkiye'de meslek olgusunun sosyolojik bir perspektiften incelenmesi gerektiğini gösterir. Mesleklerin dönüşümünü incelemek şehirleşme, hizmet sektörünün yükselişi, ücretlileşme ve eğitime erişimin genişlemesi bağlamında Türkiye'nin dönüşen toplumsal yapısına verimli bir pencere açacaktır. Toplumsal yapının dönüşmesi, farklı tabakalar arasındaki hareketliliğin de dönüşmesi demektir. Bu anlamda meslek olgusu eğitim sermayesiyle dikey sosyal hareketlilik arasındaki geleneksel irtibatın nasıl işlediğini veya aşındığını da bünyesinde barındırır. Kişilerin sosyal hareketliliğe dair stratejileri, yönelim ve tatmin kaynakları, orta düzey bir

kurum olarak meslekten geçer. Mesleğin orta düzey bir kurum olması, toplumsal yapıdaki makro süreçlerle kişilerin mikro deneyim ve anlam dünyasını buluşturması demektir. Meslek tercihinin şekillenmesi, meslekten beklentiler, mesleğin rutini ve sosyalleşme örüntüleri, eğitim ve beceri gelişimi süreçleri, meslek içinde oluşan eşitsizlikler, mesleki hiyerarşi ve özerklik biçimleri ve en nihayetinde mesleğin maddi ve simgesel getirileri bu noktada bireyle toplum ilişkisini; Mills'in ifadesiyle biyografiyle tarihin düğümünü ifade eder.

1.1.3. Hekimlik ve Avukatlığın İncelenmesinin Gerekçeleri

Bu tezin amacı hekimlik ve avukatlık mesleklerini, bir önceki kısımda tasvir edilen Türkiye'nin yapısal dönüşümünün bir boyutu olarak incelemektir. Türkiye'de son yirmi yılda çalışma hayatının yapısal dönüşümü içinde bu iki meslek ne yöne gitmektedir? Bu iki mesleği kapsayan demografik, eğitsel ve ekonomik dinamiklerin, mesleğin sosyal hareketlilik anlamında getirilerine ve verimlerine güncel etkisi nedir? Mesleğin eğitim süreci, güzergah yelpazesi, beceri gelişimi ve çalışma şartları güncel bağlamda hangi bakımlardan yeniden üretilmekte ve hangi bakımlardan değişmektedir? Dolayısıyla bu iki mesleğe yeni gelen kuşakların meslekle ilgili beklenti ve yönelim şemalarıyla meslekte buldukları rutin işleyiş, statü kazanımı ve tatmin kaynakları arasında nasıl bir mesafe oluşmaktadır?

Araştırmanın kapsamı olarak hekimlik ve avukatlık mesleklerinin seçilmesinin gerekçeleri vardır. İlk olarak, hekimlik ve avukatlık Türkiye'de her zaman en muteber, saygın ve cazibeli mesleklerden olmuştur. Yapılan mesleki itibar araştırmaları bu iki mesleğin her dönemde en üst sıralarda yer aldığını göstermiştir. 1970'lerin sonlarında yapılan bir araştırmada 60 meslek arasından hekimlik 1, avukatlık 10. sırada çıkmıştır (Çıngı & Kasnakoğlu, 1980). 2014'te yapılan daha kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırmada, 126 meslek arasından tıp hekimi 1, avukat 16. sırada yer almıştır (Sunar & Kaya, 2018, s. 41). Lütfi Sunar'ın 2019'da gerçekleştirdiği ikinci mesleki itibar araştırmasında 133 meslek arasında tıp hekimi 1. sıradaki yerini korumuş; avukatlıksa önceki araştırmaya göre yükselerek 10. sırada yer almıştır (Sunar, 2020). İkisi arasındaki meslekler ise vali, general, büyükelçi gibi çok dar grupları ifade eder. Bahsi geçen mesleki itibar araştırmalarına baktığımızda 1970'lerden bugüne hekimlik ve avukatlığın toplumsal imajında bir aşınma veya öğretmenlikte olduğu gibi bir itibar

kaybı yaşanmamıştır (Durmaz, 2014; Ertem, 2018). Bunun bir teyidi de üniversite giriş sınavının tercih sıralamalarında tıp ve hukuk fakültelerinin, ilki sayısal ikincisi eşit ağırlık puanına göre en üst sıralardan inmemesidir. İki mesleğin tercihinde de dikey bir sosyal hareketlilik beklentisi ve statü kazanımı belirleyici olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla, bu iki diplomalı ve cazibeli mesleğin incelenmesi toplumsal yapının devingen ve taşıyıcı olup olmadığı meselesinde verimli bulgular sunacaktır. Toplumsal yapıyı ve çalışma hayatını dönüştürücü güncel dinamiklerin, bu iki mesleğin itibar ve statü kazanımı bahislerinde yoğunlaşan imajını hangi bakımlardan koruduğu ve hangi bakımlardan farklılaştırdığı önemli bir meseledir.

İkinci olarak, son yirmi yılda iki meslek de benzer bir demografik büyüme sürecine girmiştir. Yükseköğretimin geç ama hızlı genişlemesinin bir parçası olarak yeni tıp ve hukuk fakülteleri açılmış ve kontenjanlar arttırılmıştır. 2021 itibarıyla 160.810 hekim ve 160.541 avukat bulunmaktadır ve her sene tıp fakültelerine 18 bin, hukuk fakültelerine 16 bin civarında yeni öğrenci yerleşmektedir. Demografik büyüme iki mesleğin de gençleşmesi ve kadınlaşmasını sağlarken rekabet, uzmanlaşma ve kariyer örüntülerinde de farklılaşmalar getirmektedir. Hekimlikte bir yandan farklı fakülteler arasında beceri ve statü ayrışması yaşanırken diğer yandan uzmanlık yolunda asistanlık süreci önem kazanmaktadır. Çalışma şartları, hiyerarşik ilişkiler ve özel sektörün yükselişi hekimler özelinde meslekle kurulan ilişkiye etki etmektedir (Atalay, 2017; Ertong Attar, 2017). Nitekim koronavirüs salgını meslekte alttan alta devam eden ve biriken olumsuz deneyimler için katalizör gibi açığa çıkarmıştır (Ergur, 2020a). Avukatlıkta ise piyasalaşmanın etkisi daha derin ve hızlı hissedilmektedir. Genç avukatların iş bulamamak, düşük ücretler, hiyerarşik ilişkiler, vasıfsızlaşma ve özerklik kaybı gibi sorunlarının arttığı tespit edilmiştir (Akbaş, 2015). Bağlı çalışmanın artmasıyla kalabalık yeni kuşak avukatların meslekle kurdukları ilişki geleneksel serbest avukatlıktan ayrışmaktadır. Bu süreçler, iki mesleğin de demografik büyümenin tetiklediği boyutlarda incelenmesi gereken bir dönüşüm içinde olduğuna işaret eder.

Üçüncü olarak, son yirmi yılda iki meslek de kurumsal ve sektörel bir dizi değişikliğe sahne olmuştur. 2003 yılından bu yana AK Parti hükümetlerinin uyguladığı Sağlıkta Dönüşüm Programı'yla sağlık hizmetleri yapısal bir dönüşüm yaşamıştır. Bu bağlamda sağlık sigortası sisteminin birleştirilmesi, merkezi randevu sisteminin

kurulması, aile hekimliğinin açılması, hekimlerin ücret yapısının bölünmesi ve performansa dayalı kısmının payının artması, aynı anda kamuda ve özel muayenehanede çalışmanın yasal izninin kaldırılması gibi bir dizi yenilik gelmiştir. Sonuçta makro sağlık göstergelerinde olumlu bir ivme yakalanmış, sağlık hizmetlerine erişim yaygınlaşmıştır (Atalay, 2017, s. 80). Diğer yandan özel hastanelerin payı da artmış, bürokratik denetim mekanizmaları yerleşmiş, üçüncü basamak hastanelerde iş yükü kapasiteyi aşmıştır. Bütün bunlar hekimlik mesleğinin çalışma şartlarını yoğun biçimde şekillendirmektedir. Avukatlık ise hukuk alanının genel dönüşümünden çokça etkilenmiştir. 2000'li yıllarda Avrupa Birliği uyum yasa paketleri kapsamında gelen bir dizi yasal ve bürokratik reformla yargı prosedürleri ve adli süreçler değişmiş, yeni mahkemeler kurulmuş, arabuluculuk ve uzlaştırmacılık gibi yeni meslekler ortaya çıkmıştır (Kalem, 2010). Ayrıca dava açma, dosya inceleme, evrak gönderme gibi rutin yargısal işlemlerin yapılabildiği Ulusal Yargı Ağı Bilişim Sistemi (UYAP) ve 2021'den itibaren e-duruşma gibi dijital yenilikler gelmiştir. Diğer yandan, bilhassa 2010'lu yıllarda birçok siyasi dava süreci kamuoyunda izlenmiş; meslek mensupları birçok vesileyle televizyon ve sosyal medyada görünür hale gelmiştir. Son olarak, 2020 yılında yapılan kanun değişikliyle aynı ilde birden çok baro kurulmasının önü açılmış; buna karşı İstanbul, Ankara ve İzmir gibi en büyük baroların yönetimleri başta olmak üzere bir dizi protesto eylemi gerçekleşmiş; süreç sonunda İstanbul ve Ankara'da 2 numaralı barolar kurulmuştur.

Dördüncü olarak, iki meslek de günlük rutin ve pratik dünyası bakımından yoğun bir faaliyet içerir. Sağlık ve adalet, modern devletin meşruiyetini kurduğu temel alanlardan olması sebebiyle, kamu hizmetini sunanlarla kamu hizmetinden yararlanan vatandaşlar arasında en sık karşılaşmaların yaşandığı mesleklere tekabül eder. Hekimler ve avukatların eğitim sermayesi, gelir ortalaması ve statü bakımından geçmişten bugüne benzer seviyede oldukları mimarlar, mühendisler, hâkimler ve savcılar gibi üst düzey diğer profesyonellerden temel bir farkı, geniş halk kesimleriyle çok daha sık temas ve etkileşim içinde olmalarıdır. Bunun bir sonucu, bu iki mesleğe dair şahsi deneyim ve duyumlardan beslenen, saygınlıkla karışık olumsuz kanaatlerin de toplumsal dünyada dolaşımda olmasıdır. Mesleğin dış aynası olarak toplumsal imajının, mesleğin içerideki deneyimleriyle ne kadar bakışımlı olduğunu anlamak için iki mesleği incelemek yerinde olacaktır. Hekimler ve avukatların mesleki kimliklerini,

öznel itibar algılarını, sınıfsal duygu ve bilinçlerini toplumun geneliyle bakışımlı biçimde kurma yatkınlığı diğer profesyonellere göre güçlüdür. Uzmanlıkların ve uzman becerilerinin hastalar, şirketler, müvekkiller ve yöneticiler karşısında otorite, itibar ve statü bahislerinde ne kadar aşındığını bu iki meslek özelinde görmek mümkündür.

Beşinci ve son olarak, meslek sosyolojisi literatüründe en çok atıf yapılan ve incelenen iki meslek hekimlik ve avukatlık olmuştur. İster Durkhemcı, ister Weberci, ister Marksist çizgide olsun, üst-orta sınıf profesyonel beyaz yaka işlere dair son kırk yıla yayılan teorik ve empirik tartışmalar bu iki meslek üzerinden şekillenmiştir (Adams, 2010; Barber, 1963; Hall, 1979; Klegon, 1978; Liljegren, 2012; Roth, 1974; Saks, 1983, 2010; Schinkel & Noordegraaf, 2011; Toren, 1975). Tıp ve hukuk disiplinlerinin Avrupa üniversitelerinde 17. yüzyıldan bu yana kurumsal gelişim seyri bu disiplinlerin aynı zamanda meslek olarak sistematik bilgi, bilimsel arka plan ve rasyonaliteyle özdeş tanımlanmasını ve dolayısıyla sosyal bilim literatüründe de profesyonelleşmesini tamamlamış meslekler olarak görülmesini getirmiştir (Forsyth & Danisiewicz, 1985; Pavalko, 1988; Stichweh, 1997). Bu nedenle hem birikmiş literatürden beslenmek ve mevcut tespitleri sınamak, hem de Türkiye'de mesleklerin yapısal dönüşümü ışığında literatüre katkı yapmak adına hekimlik ve avukatlığı incelemek verimli olacaktır.

Bu gerekçelere ilaveten, araştırma için iki mesleğin seçilmesinin karşılaştırma yapmak gibi bir amacı da vardır. Hekimlik kamuda iş garantisi olup istihdam anlamında daha avantajlı bir meslektir; avukatlıksa hem yargılamanın kurucu bileşeni olması hem de ekonomik faaliyetlere bakan tarafıyla daha çeşitli mesleki güzergah, yönelim ve kazanımlara sahne olur. Hekimlik daha uzun bir eğitim ve uzmanlaşma sürecine tekabül ederken avukatlıkta eğitimden mesleğe geçiş daha kısa ve değişken yaşanmaktadır. İki mesleğin eğitim kurumlarından başlamak üzere, beceri gelişimi, mesleğe geçiş süreçleri, meslek içi hiyerarşiler, hizmet alanlarla ilişkinin yapısı ve yükü, emek rejiminin belirlenimleri ve nihayet mesleki tatmin kaynakları bakımından karşılaştırılması gerekir. Bu karşılaştırma mesleğin iç yapılarındaki farkların, dış kaynaklı dinamikler olarak demografik büyüme ve piyasalaşmanın etkisini nasıl farklılaştırdığını ve nihayetinde yeni kuşakların deneyiminde öne çıkan duygu ve deneyimlerin nasıl ayrıştığını tespit etmeyi mümkün kılacaktır.

1.2.Mesleği Nasıl Düşünmeli?

Meslek olgusuna farklı teorik yaklaşımlar sosyoloji disiplini kadar eskidir. Bu bölümde, meslek olgusuna dair Durkheim'dan bugüne geliştirilen açıklama çerçeveleri tartışılacaktır. Mesleğin nasıl tanımlanacağı ve meslek kavramına hangi perspektiften yaklaşılacağı bu araştırmanın hareket noktası bakımından önemlidir. Toplumsal değişim içinde; bilhassa da Türkiye'nin güncel dönüşümü bağlamında farklı teorik yaklaşımların meslek olgusunun özgül içeriğini keşfetmeye nasıl katkı sunacağını tespit etmek gerekir. Bu anlamda burada bütün bir literatürün ayrıntılı bir aktarımı yapılmayacak, onun yerine hekimlik ve avukatlığın incelenmesi için işe yarar taraflarıyla teorik birikimin baskın özellikleri hesaba katılacaktır.

1.2.1. İşlev Olarak Meslek

Sosyoloji literatüründe meslek olgusuna dair en sık kullanılan açıklama çerçevesi Durkheim ve onu takiben işlevselci yaklaşım olmuştur. Gerçekten de modern dönemde toplumsal yapı ve ilişkiler bakımından meslek olgusunu inceleyen ilk isim Émile Durkheim olmuştur. Batı Avrupa sanayi toplumunda kolektif ahlakı inşa edecek kurumların gücünü kaybettiğini düşünen Fransız sosyolog için meslek toplumsal bütünleşmeyi yeniden inşa edecek şekilde "ahenkli emeklerin, aynı gayede fikir ve iradelerin birleşmesi"ni sağlayabilir (Durkheim, 1986, s. 25). Ona göre "ekonomizm" ve "bireysel iştahlar"ın anomiye sürüklediği sanayi toplumunda ahlakla çıkar arasında denge mekanizması olarak meslek örgütleri güçlü grup aidiyeti oluşturmaları sayesinde, farklılaşmış bireysel eğilimleri kolektif bilinçle (*conscience collective,* maşerî vicdan) tekrar bütünleştirebilir. Mesleğin bireyle devlet arasında ticaret dünyasını düzenleyecek ara kurum olarak tanımlanması, 20. yüzyılın ilk yarısında İngiliz araştırmacılar tarafından da paylaşılmıştır. Richard Henry Tawney, mesleği "hem mensupları hem kamunun faydası adına kuralları belirli bir işlevin icrası için örgütlenmiş ticaret" olarak tanımlar (Tawney, 1920, s. 92). A. Carr-Saunders ile Paul A. Wilson'a göre tıp ve hukuk başta olmak üzere meslekler, maddi kazançtan ziyade topluma hizmet ve sorumlulukla özdeştir (Carr-Saunders & Wilson, 1933, s. 284). Thomas H. Marshall benzer şekilde, meslek örgütlerinin teknik yetkinlikleri denetleme ve etik kurallar koyma yoluyla ticarileşme ve yozlaşmaya karşı durma işlevini öne çıkarır (Marshall, 1939, s. 328).

Diplomalı mesleklerin ticaret ve sanayiden farklı olarak çıkarsız kamu hizmeti ve bilimsel bilgi temeline dayandığı fikri, Talcott Parsons'tan itibaren Amerikan yapısal işlevselciliğinin kabullerinden biri olmuştur. Parsons'a göre hekimlik nasıl hastalıkla sağlık arasında dengeleyici bir mekanizma olarak toplumsal bütünlüğü ve işlerliği muhafaza ediyorsa (Parsons, 2005, s. 301), avukatlık da kamu otoritesi, yasalar ve müesses normlar ile şahıs veya şirketin yönelim ve talepleri arasında benzer bir denge işlevi görür (Parsons, 1964, s. 381). İki meslek de bu anlamda sosyal kontrol mekanizması olarak toplumsal yapıya istikrar kazandırır. Parsons'tan sonra Amerikalı sosyologlar meslekleri büyük ölçüde sistematik bilgi, ortak denetim, etik kurallar ve gayrişahsi amaçlar gibi sabit özellikler etrafında tanımlamıştır (Barber, 1963; Goode, 1957; Greenwood, 1957). İşlevselci meslek tanımları, tıp ve hukuk gibi model alınan mesleklerden belli özelliklerin soyutlanıp tarih üstü bir kıstasa dönüştürülmesi ve mevcut meslekler dünyasına uygulanması üzerine kuruludur (Smigel, 1954). Meslek olgusunu belli özelliklere indirgeyen bu yaklaşım, mesleğin işleyişini farklı ölçekteki diğer toplumsal olgularla dinamik ve çoklu ilişkilerinden koparır. Temelde denge ve kontrole vurgu yapan yapısal işlevselcilik (Sunar, 2018, s. 170), meslek olgusunu hem kendi içinde hem toplumsal yapıyla ilişkisi bakımından türdeş, uyumlu ve uyumlulaştırıcı kabul eder. Mesleğin işlevselci tanımı Batı toplumlarında maddi ve sosyal imtiyaz ve çıkarlar elde etmeyi başarmış belli mesleklere atfedilen üstünlüğü, bu üstünlüğü oluşturan özellik apoletlerinin hangi tarihsel süreçte nasıl kazanıldığını görünmez kılacak şekilde sosyal bilimsel jargona tercüme etmiştir. Mesleklerin kendi içinde homojen olmadığı, bir güç mücadelesi sahnesi olduğu, mesleklerde aranan özelliklerin kurgusal ve normatif olduğu yönünde eleştiriler mevcuttur (Bucher & Strauss, 1961; Habenstein, 1963; Roth, 1974; Rueschemeyer, 1964).

Meslek kavramı aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı sonrası tabakalaşma analizlerinde eğitim ve gelirin yanı sıra bir gösterge olarak incelenmeye başlanmıştır (Duncan, 1961; Warner, 1949). Peter Blau ve Otis Duncan'ın *American Occupational Structure* çalışması, Amerikan toplumunda kuşaktan kuşağa ve kuşak içi hareketlilik örüntülerini açığa çıkarmak maksadıyla baba mesleği, baba eğitimi, kişinin kendi eğitimi, kendi ilk işi ve kendi mesleği değişkenlerini hesaba katan ayrıntılı nicel analizlere dayanır (Blau & Duncan, 1967). Diğer yandan bir mesleğin, meslek olgusuna atfedilen özellikleri kazanma süreci anlamında profesyonelleşme kavramı

geliştirilmiştir (Caplow, 1954; Foote, 1953). Profesyonelleşme bir mesleğin düzensiz ve denetimsiz bir icra tarzından yasal, eğitsel, kurumsal ve bürokratik boyutlar kazanma sürecini tarihsel bakımdan incelemeyi öne çıkaran bir kavramdır. Harold Wilensky bu noktada eleştirel bir yaklaşım getirerek profesyonelleşme sürecinin tek yönlü, zorunlu ve kendiliğinden olmayabileceğini ileri sürmüştür (Wilensky, 1964). ABD özelinde 18 iş kolunu eğitim kurumu, mesai sistemi, örgütlenme, meslek yasası ve etik kurallar bakımından karşılaştıran Wilensky'ye göre her meslek bu özellikleri aynı doğrultu ve sırayla kazanmamış olabilir; önemli olan kurumsal ve yasal çerçevede mesleğin özerklik kazanmasıdır (s. 145). Daha yakın tarihli bir eleştiri ise meslekleşme sürecini mümkün kılan kurumsallaşma, yasallaşma ve örgütlenme süreçlerinin tıp ve hukuk dışında ve onlardan önce sanat dallarında gerçekleştiğini ortaya koymuştur (Sciulli, 2005, 2007).

Bu tez bağlamında işlevselci literatürün katkısı, meslek denilince modelleştirilen bilimsellik, kurumsallık, çıkarsızlık ve uyum gibi özelliklerin gerçekte nasıl şekillendiğini tespit etmenin önemli olduğudur. Bu özellikleri hekimlik ve avukatlık mesleklerine, maddi ve simgesel açıdan öteden beri yüksek toplumsal konumlarını tasdik edecek şekilde yansıtmak hata olacaktır. Fakat bu özellikleri mutlak ve gerçek olarak kabul etmek yerine, meslek içinde hangi konum ve güçteki faillerin perspektifini yansıttığı meraka değerdir. Dolayısıyla işlevselciliğin önermeleri tersine çevrilerek bir problematiğe dönüştürülebilir: Türkiye'nin güncel dönüşümü içinde hekimlik ve avukatlıkta bilgi, beceri, denetim ve yönelim boyutları meslek mensuplarıyla toplumsal yapı arasında nasıl bir irtibat temin eder? Durkheim'ın ifadesiyle meslek ahlakını günümüz Türkiyesinde iki meslek özelinde, kolektif bilinçle uyum üretmesini engelleyecek şekilde belirleyen iç ve dış dinamikler nelerdir? Mesleğin toplumsal işlev üzerinden ideal tanımını güncel dönüşümde karşılıksız bırakan ve belki de anomiye işaret eden meslek içi deneyimler ve farklılaşmalar nelerdir?

1.2.2. Çatışmacı Yaklaşımlar

İşlevselci meslek tanımları ve profesyonelleşme kavramı Batı'da sanayi toplumlarının bilhassa ABD'nin 1945 sonrasında kaydettiği makro ekonomik gelişmeyle uyumlu biçimde uzman mesleklerin toplumsal yapı içinde yükselişini yansıtır. 1970'lerden

itibaren yaşanan kriz ve dönüşüm sürecinde ise meslek aşınması (*deprofessionalisation*) kavramı doğmuştur. Meslek aşınması başta tıp ve hukuk olmak üzere belirli müesses, muhkem ve muteber mesleklerin bilimsellik, otorite, özerklik, cemaat ilişkileri gibi özelliklerinin çözülmesi, kaybedilmesi veya etkisiz hale gelmesini ifade eder (Haug, 1973; Toren, 1975). 1970'lerden itibaren teknoloji kullanımının artması, istihdamın kitleselleşmesi ve ekonomik verimlilik odaklı işletmeciliğin yerleşmesiyle mesleklerin Durkheim'ın tanımladığı üzere kapitalizme alternatif bir ahlak odağı oluşturma imkanının tam aksi yönde daha da sermaye ve bürokrasinin denetimi altına girmesi söz konusudur. Meslek aşınması, şirketleşme ve piyasalaşmanın başta tıp ve hukuk olmak üzere birçok muhkem mesleğe sirayet ettiği güncel dönemle uyumludur. Hekimlikte büyük hastane komplekslerinde istihdamın yaygınlaşması, özerkliğin idari-mali yönetim kurullarına kaybedilmesi, sunulan hizmetin müşteri ve kâr odaklı hale gelmesi söz konusudur (Haug, 1988; Reed, 1987; Ritzer & Walczak, 1988). Bilhassa piyasalaşmanın etkilerine daha açık olan avukatlık özelinde yapılan çalışmalar şirketlerin hukuk mesleklerine aşındırıcı etkisinin boyutlarını tespit etmiştir (Brooks, 2012; R. A. Rothman, 1984; Sander & Williams, 1989).

Meslek sosyolojisinde çatışmacı-eleştirel çizgide öne çıkan bir yaklaşım Yeni-Weberciliktir. Weber'e göre diplomalı meslekler piyasa ilişkileri anlamında ruhbanvari (*hierocratic*) bir nüfuza ve tekele sahip imtiyazlı statü gruplarıdır (Weber, 1978, ss. 304-306). Bir mesleğin oluşumu, formelleşmiş ve soyutlaşmış bir doktrini veya kültü icra etmek üzere eğitim almış; kendi içinde kabul, terfi ve denetim mekanizması olan; piyasadaki arz ve talebi kontrol eden bir "profesyonel grubun" oluşmasıdır (s. 426, 1164). Bu tanımda vurgu, mesleğin bir toplumsal kapanma sürecine dayanması üzerindedir: Weber "menfaat temelli birliklerin tekelci veya plütokratik nitelikte rasyonel kapanması"ndan bahseder (s. 44). Mesleki kapanma mesleği kimin yapabileceği, hangi şartlarda yapılacağı ve sunulan hizmetin karşılığının ne olacağı bahsinde yasal-kurumsal kriterlerin meslek lehine belirlenmesi demektir. Mesleki kapanma toplumsal saygınlık ve onurla birlikte niteliğin korunması; talepten beslenen piyasa avantajlarının elde tutulması ve yeni kazanç fırsatlarının azalmasına karşı önlem alınması amacını taşır (s. 46). Mesleki kapanma, "kaynaklara ve fırsatlara erişimin belli bir zümreye mahsus kılınması sürecidir" (Parkin, 1979, s.

44). Mesleğin kapanması, mesleğin kurumsal nüfuzunu elinde tutan zümrenin mesleği gelir, güç, imtiyaz ve prestij uğruna araçlaştırmasının ürünüdür. Mesleklerin simgeler, ritüeller ve jargondan müteşekkil iç kültürü, meslek dışına karşı gayrişahsi ve yıkılmaz bir düzenek ve bilgelik görüntüsü yaratır ve ayrıştırıcı bir statü gururu temin eder (Collins, 1990).

Yeni-Weberci meslek incelemeleri, ağırlıklı olarak hekimliğin Amerika ve Britanya'da gelişimine odaklanmıştır (Allsop & Saks, 2003; Berlant, 1975; Larkin, 1983; Parry & Parry, 1976; Saks, 2015). Eliot Freidson'ın *Profession of Medicine* kitabı (1970a), ABD'de tıbbın dışarıdan denetim ve düzenlemeye izin vermeyen kontrol mekanizmalarının nasıl kurumsallaştığına odaklanır. Magali Sarfatti Larson *The Rise of Professionalism* kitabında (1977) bir mesleğin uzmanlık alanını devletin onay ve desteğini yanına alarak tekele dönüştürme girişimini meslek projesi (*professional project*) olarak isimlendirir. Kolektif bir strateji olan meslek projesi, ekonomik bağlamda kimlerin uzmanlık ruhsatına nasıl sahip olacağını, kültürel bağlamda ise uzmanlığın icra ve denetiminde hangi bilgi ve yetki biçimlerinin meşru kabul edileceğini kontrol etmeye yöneliktir. Modern tıp 19. yüzyıldan bu yana bir yandan geleneksel halk tıbbına karşı, diğer yandan üniversite sistemi içinde rakip fen ve doğa bilimlerine karşı özerkliğini ve yetki gücünü azami derecede elde etmesiyle farklılaşmıştır. Hekimlik eczacılık ve hemşirelik gibi yan mesleklerle iş bölümü ve sınırlarını bütünüyle kendi lehine düzenleme gücünü elde ederek mesleki emperyalizme varmıştır (Larkin, 1983, s. 15; Starr, 1982).

Yine bu teorik çizgide, Andrew Abbott *The System of Professions* kitabında (1988) birçok mesleği birbiriyle ilişkili düşünmeye yönelik bir çerçeve sunar. Abbott mesleki yargı yetkisinin (*jurisdiction*) temayüzüne vurgu yapar: Meslekler, piyasa, devlet ve diğer mesleklerden oluşan bir toplumsal ekolojide kendi yargı yetkilerini rakip mesleklere ve meslek ötesi yapılara karşı korumak ve genişletmek peşinde olan dinamik birimlerdir. Yargı yetkisinin kapsamı, teorik ve soyut bir yapıya tercüme edilerek dış müdahale ve nüfuzdan münezzeh tutulmak istenen mesleki bilgiden başlar. Ancak mesleğin iş tanımı, hak ve yetkileri ve işyeri örgütlenmesine kadar genişler. Bu anlamda eğitim kurumları, sektörler ve devletin yasal bürokratik yapısı meslekler için mücadele alanıdır. Her meslek yargı yetkisini belli bir "anavatan" üzerinde (hastane, adliye, laboratuvar, ofis, atölye vs.) kurup genişletmeye çalışır (s.

56). Mesela, beden ve ruh hastalıklarının ayrı tutulmasına dayanan psikiyatri tıp içinde nörolojiyle, tıp dışında da psikolojiyle sınır mücadelesi içindedir (s. 25). Yine mesela adli psikiyatri ve adli psikoloji tıpla hukuk mesleklerinin karşılaştığı ara bölgede yargı yetkisi kurmaya yönelmiş mesleklerdir. Diğer yandan yargı yetkisi günlük etkileşimler dünyasında sürekli kurulur: Hizmet alan müşteri veya hasta bir vaka getirdiği zaman önce mesleki dile tercüme edilir; uzman vakayı kendi mesleği içinde teşhis eder ve böylece mesleğin dışarıya kapalı soyut dünyası içinde işlem mümkün olur. İşlemin ardından müşteri için pratik sonuç verecek şekilde tedavi belirlenir ve tekrar günlük dünyevi dile tercüme yapılarak uygulanır (s. 47-48). Bütün bu süreç diğer mesleklerin yetkisinden arındırılmıştır. Abbott'ın sunduğu çerçeve Weberci kapanma teorisini meslekler arası karşılıklı ve dinamik bir sistem tasavvuruna tercüme eder.

1970'lerden bu yana öne çıkan esas çatışmacı-eleştirel birikim Yeni-Marksist meslek incelemeleridir. Bu birikimde diplomalı mesleklerin hangi sınıfsal konuma tekabül ettiğine dair tartışmalar hareket noktasıdır. Hekimlik ve avukatlık gibi meslek mensupları doğrudan üretim araçlarına sahip olmadıkları gibi üretim bandında düşük vasıflı bir emeği icra ediyor da değillerdir; bu durum işçi sınıfıyla burjuvazi arasında, hem yönetici hem yönetilen konumuna denk düşer (Ehrenreich & Ehrenreich, 1979). Bazı Marksistlere göre sermaye sahibi sınıf işletme veya fabrika sahiplerinden ibaret değildir; sermayenin çıkarını ve tahakkümünü gözeten ideolojik telkin, siyasi baskı ve işçi sınıfının denetimi gibi faaliyetleri yerine getiren sosyal grupları da içine alır (Carchedi, 1977). Bu anlamda hekimler ve mühendisler hâkim sınıfın bir parçasıdır. Mülkiyet, iktidar ve toplumsal kaynakların üst sınıf tarafından diğer sınıfların erişimine yasal, askerî ve kurumsal yollardan kapatılması diplomalı mesleklerin sayesinde mümkün olur (Murphy, 1984; Navarro, 1977). Bireycilik, uzmanlaşma ve statü kazanımı gibi baskın liberal ideolojinin değerlerini tekelci bir yapı içinde toplumun geneline yayma görevi bu mesleklerdedir.

Diğer yandan diplomalı meslekler, sermaye sahibi sınıfın imtiyaz ve nüfuzunu bütün topluma karşı temsil ve icra ettiği oranda paylaştığı kadar emekçi sınıfların maruz kaldığı sömürü ve yabancılaşmaya da açıktır (Braverman, 1974, s. 407). Bu mesleklerde hizmet ideali, özgecilik ve kolektif kimlik gibi değerler esasen emek sürecinin örgütlenmesinde maruz kaldıkları çelişkiyi gizleyen ve toplumun üst tabakasına mensup oldukları kanaatini yaygınlaştıran bir ideolojiden ibarettir

(Carchedi, 1977, s. 713). 20. yüzyılda Batı toplumlarında şirketler, devlet ve modern üniversite sistemi arasında kurulan ittifak, tekelci kapitalizm dahilinde başarılı bir profesyonelleşme için yapısal şartları mümkün kılmıştır. Hekimlik, avukatlık, mühendislik gibi mesleklerden oluşan profesyonel sınıf 20. yüzyılda eğitim sistemiyle birlikte yükselmesine rağmen 1970'lerden itibaren ters yönde bir süreç başlamıştır. "Yeni işçi sınıfı" veya "profesyonel-idari sınıf" olarak meslekler bağımsız çalışma şartlarını kaybederek büyük ölçekli şirket yapıları veya kamu bürokrasisi tarafından istihdam edilmekte ve böylece hem iş üzerindeki otoritenin kaybı hem de ücrete tabi olma anlamında proleterleşmektedir (Coburn, 1994; Larson, 1980; Navarro, 1988; Oppenheimer, 1972). Azami verim ve tasarruf adına teknolojinin her geçen gün daha fazla kullanılması, mesleklerin geleneksel hünerini ve pratik yatkınlıklarını aşındırmakta; bu da meslek erbabı için basit, parçalı ve ikame edilebilir işlere koşulma anlamında vasıfsızlaşmaya (*deskilling*), tecrübe ve emeğin değersizleşmesine yol açmaktadır (Braverman, 1974).

Proleterleşme esasen bizzat Marx'ın işaret ettiği bir süreçtir. *Komünist Manifesto*'da şöyle yazar: "Burjuvazi onca zamandır onurlu sayılan ve önünde huşuyla secde edilen her faaliyetin halesini söküp atmıştır. Hekimi, avukatı, rahibi, şairi, bilim adamını kendi ücretli işçisi yapmıştır" (Carver & Farr, 2015, s. 239). Beyaz yakalı uzmanlar ve profesyoneller son kırk yılda, ürettikleri hizmetin ne amaçla pazarlanacağı ve onunla ne yapılacağı konusunda, tıpkı sanayi devrimindeki mavi yakalı işçilerin kendi emeklerine ve emeğin ürünlerine yabancılaşması gibi, otorite kaybı yaşamaktadır (Derber, 1983, s. 318). Büyük ölçekli özel veya kamu yapılarında istihdam edilen hekim, avukat, mühendis, muhasebeci, bilim insanı gibi uzman emekçiler, bir zamanlar özgeci hizmet ve çıkarsızlık gibi değerlerden bahsetmeyi mümkün kılan ve hizmet alan vatandaşla doğrudan ilişki kurdukları bağımsız çalışma şartlarından artık çok uzaktır. Kârlılık ve verimlilik odaklı işletme mantığı mesleki bilgi temeline ve faaliyet tarzına doğrudan nüfuz etmektedir. 17. yüzyıldan itibaren İngiltere'de dar bir iktidar zümresi tarafından toprağa el konulması nasıl köylülerden mülksüz bir sınıf yarattıysa bugün bürokratik şirket yapılarının tıp ve benzeri profesyonel teknik uzmanlıkları sevk ve idare altına alması da benzer bir proleterleşmeye neden olmaktadır (McKinlay & Arches, 1985, s. 199). Son kırk yılda piyasalaşma ve sendikasızlaşma süreçleriyle birçok diplomalı meslekten beklenen beceri ve uzmanlık

da esnekleşmiştir. Nitelikli mesleki faaliyetle piyasanın beklediği ikame edilebilir çalışan tipi arasındaki makas açılmış; en yerleşik ve muhkem mesleklere mensup uzmanların dahi maruz kaldığı bir karakter aşınması yaygınlaşmıştır (Sennett, 2010). Ensek ve güvencesiz yeni çalışma rejiminde işle özel hayat, uzmanlıkla bireysellik arasındaki sınır belirsizleşerek emeğin ve duyguların sermaye lehine denetim ve terbiyesi bütün topluma yaygınlaşmaktadır (Lorey, 2015; Styhre, 2017).

Nihayetinde bu kısımda bahsi geçen Yeni-Weberci ve Yeni-Marksist yaklaşımlar hekimlik ve avukatlığın güncel dönüşümünü araştırmakta işe yarar hareket noktaları sunar. Weberci mesleki kapanma kavramı, bu iki müesses ve muteber mesleğin Türkiye özelinde yetki ve nüfuz alanlarını devletle karşılıklı ilişki içinde 19. yüzyıldan bu yana nasıl kurduğunun önemli olduğuna işaret eder. Bu iki mesleğin toplumsal konumunda güncel bir dönüşüm varsa bu ancak gelir, statü ve otorite anlamında verimli kazanımlar getirmiş bir mesleki kapanmanın hâkim olduğu önceki dönemden farklılaştıkça dönüşüm anlamı kazanabilir. Weber'in ifade ettiği şekliyle imtiyazlı statü grubu olarak bu iki mesleği kuran şartlar nelerdir ve güncel bağlamda bu şartlardaki hangi değişimler imtiyaz ve statü bahislerinde farklılaşmaları getirmektedir? Diğer yandan diplomalı mesleklerin kitlesel istihdam yapısı, verimlilik odaklı çalışma şartları ve vasıfsızlaşma bağlamında son kırk yılda daha çok sermaye ve bürokrasinin idare ve denetimi altına girdiği yönündeki Yeni-Marksist literatür, hekimlik ve avukatlığın sınıfsal konumunun önemini hatırlatır. Bu bağlamda bu iki mesleğin emek rejimini bugün neyin belirlediğine; dahası mesleklerin kendi içlerinde nasıl çelişkili ve çatışmacı konumlara sahne olduğuna dikkat etmek, mesleğin dönüşümünün temel bir boyutunu anlamak olacaktır.

1.2.3. Alan Olarak Meslek

Meslek olgusunu analitik olarak düşünmenin bir şekli Pierre Bourdieu'nün alan teorisidir. Fransız sosyoloğun Weber'in din sosyolojisinden ilhamla (Bourdieu, 2011, ss. 116-117) üniversite, sanat ve edebiyat, emlak piyasası gibi farklı olgulara uyguladığı alan teorisi (Bourdieu, 2000, 2009, 2014, 2015a), belli bir faaliyet sahasını farklı güç ve konumlara sahip failler arasında maddi ve manevi (simgesel) çıkar, nüfuz ve meşruiyet mücadelesi olarak tasavvur etmeyi önerir (Bourdieu & Wacquant, 2016, ss. 79-103). En geniş anlamıyla bir toplumsal alan, alana özgü bir sermaye türüne sahip

farklı konumlardaki kurumsal veya bireysel faillerin, yapılaşmış ve yapılaştırıcı eylem yatkınlıkları anlamında habitusları doğrultusunda mücadele ettikleri bir toplumsal uzaydır. Her alanda muktedirler, kendi konumlarını muhafaza etme adına, nesnel şartları maddi ve simgesel düzeylerde yeniden üretecek mekanizmalar kurmaya yönelirken alana yeni gelenler ya mücadelenin kurallarını dönüştürmeye ya da alanın dışından ekonomik, sosyal veya kültürel bir sermayeyi alanın özgün sermayesine tahvil ederek ellerini güçlendirmeye çalışırlar. Her alanın yerleşik kuralları, inançları ve kabulleri anlamında doxa'sı; ayrıca faillere alandaki çıkarların uğruna mücadele etmeye değer ve anlamlı olduğu hissini veren oyun duygusu anlamında illusio'su vardır: Alandaki kurallar ve çıkarlar alanın mevcut yapısının muhafazasından istifade eden hâkim sınıfın lehine olduğu sürece toplumsal gerçekliğin yanlış tanınması ve simgesel düzeyde çarpıtılmasına dayanır. Her alanın tarih içinde doğuşu, kendinden başka siyasi, bürokratik veya ekonomik baskı ve beklentilere karşı kendi özgün sermaye, doxa, illusio ve yatkınlıklar bütününü tesis etmesiyle mümkün olur. Bu anlamda her alan görece özerkleşme yolunda olduğu gibi sürekli tehdit, meydan okuma ve müdahalelerle karşılaşır.

Alan teorisi ışığında bakıldığında profesyonelleşme denilen süreç bir mesleki alanda belirginleşen güçlü kurumsal faillerin (meslek örgütü veya bir grup gibi), toplumsal iktidar alanındaki devlet ve sermaye gibi büyük faillere karşı kendi faaliyet dünyasını görece özerk bir yapıda kurmak, yasalar ve düzenlemeler üzerinde mücadele veya müzakere yoluyla alanın özerkliğini kabul ettirmek ve böylece alandaki nüfuz ve meşruiyet tekelini elinde bulundurmak için verdiği mücadelenin adıdır. Nitekim Bourdieu, bir alandaki güç ilişkilerini ve yerleşik nesnel ve simgesel hiyerarşileri anlamak için alanın tarihindeki kuruluş ve gelişim aşamalarını incelemek gerektiğini hatırlatır. Alanın iç hiyerarşileri farklı sermaye türlerinin etkisi altında şekillenir: Ekonomik sermaye üretim araçlarının mülkiyetinden gelire bir dizi maddi kaynak ve imkanları kapsayan temel bir sermaye türü olarak işler. Buna mukabil kültürel sermaye bedenleşmiş, cisimleşmiş ve kurumlaşmış formlarıyla alanı çapraz kat eden bir diğer ayrışma eksenini oluşturur (Bourdieu, 1979). Sosyal sermaye faillerin aileden ve sosyalleşme süreçlerinden getirdiği ve bir alandan diğerine tercüme edilmeye elverişli sosyal çevresini ifade eder. Simgesel sermaye ise alandaki faillerin sahip olduğu etki, yetki, nüfuz, karizma ve hünerin tanınması anlamında örtük bir güç kaynağıdır.

Dahası, her alanın kendi kuruluş ve gelişim sürecinde oluşan özgün sermaye biçimleri olabilir ve bu sermaye biçimleri, dış kaynaklı sermaye biçimlerinin etkisine karşı ne kadar dirençli ise alanın özerkliği o kadar korunaklıdır. Farklı sermaye türlerinin birbirine tahvili, alan içi mücadelelerin ve alandan alana geçişlerin kaynağıdır.

Bourdieu bir makalesinde hukuk mesleklerini alan teorisiyle incelemeye elverişli bir şema sunar (Bourdieu, 1986). Hukukun bağımsızlığı söylemini mümkün kılan; kendi işleyişini, mantığını ve doktrinini dış zorlamalardan azade şekilde üretmeyi ve yeniden üretmeyi mümkün kılacak kadar özerk bir toplumsal evren olarak çağdaş hukuk alanının belli tarihsel şartlarda ortaya çıkmış olmasıdır. Hukuk alanı, toplumsal dünyanın şerî bir bakışla görülmesine ve bölümlendirilmesine dayanan hukuki metinler bütününü yorumlama yetkisine sahip faillerin neyin hukuken geçerli ve etkili olacağı bahsinde mücadele ettikleri bir alandır (s. 4). Metinler ve yorumların otoritesini kendinden menkul gibi gösteren hukuk dili, gayrişahsilik ve tarafsızlık iddiası altında, alandaki faillerin ve kurumların birincil mücadele konusudur. Günlük dil ve spontan yorum tarzlarından kendi biçimselliği, retoriği ve simgeselliği sayesinde ayrılan hukuk dili, hâkim ve avukat gibi yorumlama yetkisi alanda tanınmış faillerle hükümlü, sanık, müvekkil gibi alan dışı failler arasında eşitsizliğin başladığı meşru yorumları üretim aracıdır (s. 9). Alandaki meşru bir fail tipi olarak avukat, toplumdaki cari çıkar ve hesap çatışmalarını bunlardan münezzeh gibi görünen doktrin ve prosedüre tercüme etme yetkisini, hukuk alanının kendisinden ve alanın simgesel şiddet tekelini elinde bulunduran devletin himayesindeki işleyişinden alır. Hukuki mücadele vermenin temel kuralı, fiziki şiddetten ve simgesel şiddetin ilkel biçimlerinden (hakaret gibi) vazgeçerek hukuk alanındaki yerleşik ifade, muhakeme ve müzakere formunu meşru yorumlar üretmeye dönük mesleki yatkınlıklar halinde içselleştirmektir.

Alan teorisi aynı zamanda bir kapanma teorisidir. Resmen onaylanmış hukuki yetkinliği ve yatkınlığı haiz faillerin sunabildiği avukatlık hizmetinin değerini ya daha yükseğe taşımak adına farklı toplumsal grupları piyasalaştırmak (azınlıklar gibi); bu hizmete yönelik yeni talep yaratmak (bilişim hukuku gibi); hizmetin değerinin düşmemesi adına mesleğe giriş bariyerlerini yükseltmek gibi stratejiler alanın ortak çıkarına olduğu kadar hâkim konumların daha çok çıkarınadır (Bourdieu, 1986, s. 12). Bununla birlikte, hukuki hizmetlerin arzıyla talebi arasındaki mütekabiliyet, hukuk

alanıyla geniş toplumsal iktidar alanı arasındaki eş mantığı besler: Alanda hükmedilen konumlarda bulunanlar, mesela sosyal haklarla ilgili çalışan serbest avukatlar, ekseriyetle toplumsal yapıda da hükmedilen gruplardan müvekkillere hizmet sunar (s. 18). Alandaki hukuki iş bölümü hiyerarşisi bu nedenle sanat, edebiyat veya bilim gibi diğer alanların sahip olduğundan daha düşük bir özerklik temin eder. Dış dünyadaki yapısal mücadele ve ayrışma hukuk alanına çok daha doğrudan tercüme edilir. Dava dosyalarının hammaddesini oluşturan toplumsal gerçekliğin çeşitlenmesi ve karmaşıklaşması ise alandaki faillerin farklılaşmasını ve mücadelenin yoğunlaşmasını beraberinde getirir.

Bourdieu'nün alan teorisi mesleki faillerin alanda tekelleşme mücadelesini dikkate alması bakımından Weberci; sermaye, tahakküm ve ideoloji vurgusu bakımından da Marksist etkiler taşır. Mesleği Bourdieucü anlamda alan olarak düşünmek, mesleğin kendi otorite ve çıkarını kurduğu hukuk formalizmi veya tıbbi söylem gibi mevcut yapıyı doğallaştıran bir mesleki retoriği tekrar etmekten kurtardığı gibi, mesleği siyasi ve ekonomik fail ve mihrakların dışsal çıkarlarının aracı olarak düşünmenin de önüne geçer. Önemli olan, mesleğin içiyle dışı arasındaki sınırın nerede başlayıp bittiğini; bu özerklik sınırının mesleğin içinde ve dışında hangi faillerin lehine veya aleyhine nasıl kurulduğunu ve tartışıldığını tespit etmektir. Bourdieu'nün çerçevesi tahakküm meselesini simgesel mücadeleyle birlikte düşünmeyi teklif ederek güçlü bir teorik sentez sunması sayesinde hukuk mesleklerinin dönüşümünün analizinde kullanılmıştır (Dezalay & Garth, 2010; Dezalay & Madsen, 2012; Hagan & Levi, 2005; Jewel, 2008; Villegas, 2009; Willemez, 2015).

Türkiye özelinde hekimlik ve avukatlığı alan teorisiyle düşünmek, iki meslek içinde hangi sermaye biçimlerinin hangi konumlara tekabül ettiğini tespit etmeyi mümkün kılar. Meslek içi sermaye türleri olarak diploma ve uzmanlık belgeleri kadar, ekonomik ve sosyal sermaye gibi alan dışından kaynaklanan sermaye biçimlerinin alanda ne kadar etkili olduğu da bu bağlamda önem kazanır. Alanın dış kaynaklı etkilere açıklığı anlamında heteronominin, hekimlik ve avukatlık gibi görece özerk işleyiş ve prosedürlere dayanan iki meslek için mevcut dönüşümde ne kadar geçerli ve etkili olduğu tespit edilmeye değerdir. Nitekim demografik büyüme, piyasalaşma ve bürokratikleşme süreçlerinin iki mesleğe etki eden heteronomik dinamikler olarak meslek içinde konumları, güzergahları ve kazançları farklılaştırdığı; böylece alanın

ortak illusio ve doxa'larının da çeşitlenerek ayrışmasını beraberinde getirdiği tahmin edilebilir. Bu çalışmada Bourdieucü anlamda sermaye biçimleri ve alanın heteronomik belirlenimleri hekimlik ve avukatlığın güncel dönüşümünde işe koşulmaya uygun kavramsal aletler olarak değerlendirilecektir.

1.3.Hekimlik ve Avukatlığa Dair Empirik Literatür

Hekimlik ve avukatlık meslekleri son kırk yılda sosyoloji literatürünün önemli gündemlerinden biridir. Post-fordist çalışma şartları başta Batı sanayi toplumları olmak üzere birçok ülkede yaygınlaştıkça; hizmet sektörü ve ücretlileşme yoğunlaştıkça meslek olgusu da bu dönüşümün en canlı takip edildiği pencerelerden birini oluşturmuştur. Bu kısımda özel olarak hekimlik ve avukatlık mesleklerine dair empirik literatür değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede, çalışma hayatının dönüşümü içinde bu iki mesleği ele alan çalışmalar öne alınmıştır. Böylece dünyada bu iki mesleğin dönüşüm içindeki vaziyetinin Türkiye için anlamlı tarafları dikkate alınacaktır. Ayrıca Türkiye'de bu iki mesleğe dair oluşan empirik birikim tartışılacak ve tezin konusuna ışık tutacak verimleri keşfedilecektir.

1.3.1. Hekimlik

Hekimlik mesleği öteden beri sosyolojik ilginin odağında olmuştur. Modern sağlık sisteminin iş bölümü içinde en tepede bulunması, modern bilim ve teknolojik gelişmelerle yakın irtibatı ve toplumun geneline hizmet sunmasından kaynaklanan statüsü mesleklere dair sosyolojik yaklaşımların hareket noktası olmasına yol açmıştır (Coburn & Willis, 2000; Turner, 2011). Hekimlik sosyolojisi adına öncü bir çalışma, Columbia Üniversitesi'ne bağlı Bureau of Applied Social Research'te Robert Merton'ın rehberliğinde yapılan araştırmaları içeren *The Student-Physician* derlemesidir (Merton, Reader & Kendall, 1956). Cornell Tıp Fakültesi özelinde yapılan bu araştırmalarda öğrencilerin tıp okumayı neden seçtiği, kariyer tercihleri ve uzmanlaşma eğilimlerinin nasıl oluştuğu, mesleki kimliğin okulda nasıl inşa edildiği gibi konular öne çıkmıştır. Aynı dönemde Howard Becker, Everett Hughes, Blanche Geer ve Anselm Strauss'un Kansas Üniversitesi Tıp Fakültesi kapsamında yürüttükleri bir başka araştırma öğrencilere odaklanmıştır (Becker vd., 1976). Sonraki yıllarda tıp öğrencilerinin fakülte ve klinikte mesleki sosyalleşme ve kimlik edinme süreçlerine

dair önemli bir araştırma geleneği gelişmiştir (Atkinson, 1997; Bloom, 1963; Hafferty, 1988; Sinclair, 1997; Underman & Hirshfield, 2016).

1970'lerle birlikte çalışma hayatı ve ilişkilerinin Batı toplumlarında dönüşümüne paralel olarak hekimlik sosyolojisi de çeşitlenmiştir. Bu bağlamda Yeni-Weberci çalışmalar öne çıkar. Mesleğin geçmişten bugüne nasıl kurulduğuna odaklanan bu yaklaşımın öncüsü, 1970'te yayımladığı iki kitapla alanda etkili olan Eliot Freidson'dır (Freidson, 1970a, 1970b). Freidson hekimlik mesleğinin sağlık hizmetleri piyasasında denetimi eline almak adına nasıl bir mesleki kapanma stratejisi güttüğüne odaklanmıştır. Hekimlik, meslek dışındaki insanların değerlendirme ve düzenleme imkanı olmayan bir beceri ve bilgi temeline yaslandığı; mesleki etiğinin güven ve sorumluluk üzerine kurulduğu ve dolayısıyla meslekte kimin yetkin olduğuna da ancak meslektaşların karar verebileceği iddialarıyla bu mesleki kapanmayı gerçekleştirmiştir (1970a, s. 137). Freidson bu tez doğrultusunda hekimliğin modern dönemde yükselişi, kurumsal yapısı, mesleki iş bölümü, iş yeri ilişkileri, hastanedeki icra tarzları, hastalıklara yaklaşım biçimi ve nihayetinde bilgi-özerklik ilişkisini nasıl kurduğu gibi farklı boyutları incelemiştir. Benzer bağlamda Magali Sarfatti Larson'ın çalışması, kapanma kavramı ışığında birçok mesleği tarihsel bakımdan inceler (Larson, 1977). "Hususi bilgi ve becerilerin piyasa şartlarında kurulan tekel sayesinde sosyal ve ekonomik ödül ve imtiyazlara nasıl dönüştürüldüğünü" inceleyen Larson (s. xxi), kitabın üçüncü bölümünü tıbbın bu kapanmayı nasıl başardığına ayırmıştır. Ona göre tıbbın başarısının bir sebebi formel bilgi temelinin inşası iken bir diğer sebebi bu mesleki bilginin "standartlaşmayı mümkün kılacak kadar formel ve kodlanmış olmakla birlikte dışlama işlevi görecek kadar da kodlanmamış olmasıdır" (s. 31). Hekimlik mesleğindeki toplumsal kapanma üzerine benzer çalışmalar yine Amerika ve Britanya örneklerine odaklanmıştır (Berlant, 1975; Larkin, 1983).

Hekimlik sosyolojisi başlığı altında yapılan güncel çalışmalarda Marksist sınıf analizinden ziyade Yeni Weberci kapanma ve tekel kavramlarına daha çok başvurulduğunu söylemek mümkündür. Bu yaklaşımın önemli bir temsilcisi olarak öne çıkan Mike Saks yakın tarihli bir çalışmasında Amerika, Britanya ve Rusya'da geçmişten bugüne hekimliğin devlet ve piyasa karşısında kendi mesleki tekelini kurduğunu incelemiştir (Saks, 2015). Mesleğin toplumsal kapanması bağlamında hemşirelik ve eczacılık gibi yan mesleklerle olduğu kadar yeni teknolojilerle gelişen

meslek içi iş bölümü üzerine sınır ve meşruiyet mücadelesi üzerine önemli çalışmalar mevcuttur (Beardwood, 1999; Kronus, 1976; Pickard, 2009; Wolpe, 1985; Zetka, 2001). Devletin ve/veya piyasanın ön ayak olduğu makro reformların meslekte nasıl bir dönüşüme ve tepkiye yol açtığı bahsinde güncel bir dikkatten bahsedilebilir (Allsop & Saks, 2003; Bolton vd., 2011). Son olarak, hekimlikte uzmanlık branşı tercihleri, kariyer örüntüleri ve prestij kaynakları arasındaki çapraz ilişkileri nicel yöntemlerle inceleyen bir araştırma çizgisi olduğunu da not etmek gerekir (Menchik, 2017; Menchik & Meltzer, 2010; Rosoff & Leone, 1991).

Yeni Weberci çalışmalarda hekimlik mesleğinin toplumsal yapıda hangi sınıf ve statüye karşılık geldiğine dair empirik analize fazla rastlanmaz. Buna karşılık Yeni Marksist çizgiden Terence Johnson tıpta profesyonelliğin özerkliğini sağlayan kurumların sağlık ve hastalığın "resmî" tanımlarını tekelleştirdiğini; bu kurumsal meşruiyeti sağlayan devletin verdiği diplomanın esasen sermaye lehine sağlık ve hastalığın denetimini sürdürmeye yarayan ideolojik bir işlev içerdiğini ileri sürmüştür (Johnson, 1977, s. 106). Tıbbın kapitalizmin bir boyutu olduğunu ileri süren Vicente Navarro, Güney Amerika örneğini verir: İleri teknoloji, birey odaklılık ve hastane yapısı bakımından Amerika modelini izleyen bu ülkelerde sağlık hizmetleri hem ABD'ye ekonomik ve kültürel bağımlılığı pekiştirmekte hem de yerel burjuvazinin menfaatine göre düzenlenmektedir (Navarro, 1977). Tıbbın 19. yüzyılda bilimselleşmesi ve rasyonelleşmesi esasen sanayicilerin sağlık hizmetlerini metalaştırma girişiminin bir parçasıdır. İnsan bedeninin mekanik tasavvuruna dayanan teşhis ve tedavi süreçleri fabrikalardaki kapitalist üretim ilişkilerinin devamıdır (s. 31). Tıp ve kapitalizm ilişkisine dair tarihsel ve eleştirel çalışmalar yine 1970'li yıllarda önem kazanmıştır (Brown, 1979; Illich, 2019; Starr, 1982).

1980'li yıllarda hekimlik etrafındaki sosyolojik ilginin meslek aşınması ve proleterleşme bağlamında geliştiğini görüyoruz. Bu ilginin kaynağında Haug ve Oppenheimer'in öncü tespitleri vardır (Haug, 1973; Oppenheimer, 1972). Teknoloji ve otomatikleşme, aşırı uzmanlaşma, sağlık hizmetlerinin pahalı hale gelmesi, hastaların bilgi seviyesinin artması ve alternatif tıbbın yükselişi hekimin otoritesinin altını oyan temel dinamiklerdir. Belki hepsinden daha önemlisi sağlık hizmetlerinin şirket mantığınca yeniden yapılandırılması ve büyük bürokratik-idari yapılarda kitlesel halde çalışan hekimlerin rutinleşme ve yabancılaşma süreçlerine boyun eğmek

zorunda kalmasıdır (McKinlay & Arches, 1985; Reed, 1987; Ritzer & Walczak, 1988). Ancak tıpkı emeğine ve eserine yabancılaşmasını yanlış bilinç nedeniyle fark edemeyen klasik işçi sınıfı gibi hekimler de kendilerine dair "seçkinci meslek algıları" nedeniyle bu gidişi inkar etme eğilimindedir (McKinlay & Stoeckle, 1988, s. 201). Bu tespitler, mesleki söylemle gerçeklik arasında mevcut dönüşümün mesafe yarattığını gösterir.

1970'lerden bu yana sanayi-sonrasına geçiş sürecinde hekimlik ve piyasa ilişkileri daha çok araştırma gündemi olmaya başlamıştır. Amerika'da bir yandan meslek piyasasında talep doyma noktasına ulaşırken diğer yandan sağlıkta şirketleşme hekimlerin çalışma hayatını yapısal bir değişime uğratmıştır: 1983'te %25 civarında olan ücretli çalışma oranı 2000'lerde bilhassa beş yıldan az tecrübe sahibi genç hekimler özelinde %75'i aşmıştır (McKinlay & Marceau, 2002, s. 390). McKinlay ve Marceau daha yakın tarihli bir makalelerinde, dijitalleşme ve uzmanlaşma trendlerinin sonucunda yakın gelecekte Amerika'da birinci basamak sağlık hizmeti veren hekimlerin çok azalacağı yönünde bir kehanette bulunmuştur (McKinlay & Marceau, 2008). Güncel piyasalaşma dalgasını hekimlerin nasıl deneyimlediği bağlamında bir araştırma, New York'ta birinci basamak hizmet veren 25 hekimle yapılan mülakatlara dayanmıştır (Hoff & McCaffrey, 1996). Temellendirilmiş teoriyi benimseyen araştırmada görüşülen hekimlerin çoğunun mesleğin bilim olduğu kadar usta-çırak ilişkisine dayanan bir zanaat olduğunu; klinik hizmetle ilgili mevzuat ve kılavuzların ancak bir araç olduğunu; yan meslek olarak tıp teknisyenlerinin rutin hastalıklar için işlevsel olduğunu ancak yine hekim gözetiminde olması gerektiğini düşündüğü tespit edilmiştir (s. 174). Bu yaklaşımların ücretli çalışan hekimlerle kendi muayenehanesi olan hekimler arasında uzlaşı konusu olması meslek içi ortak kültürün önemini gösterir. Bununla birlikte mesleki özerkliği nasıl korudukları bahsinde; ücretli hekimlerin daha ziyade teknik konuları öne çıkardığı, serbest hekimlerin ise ekonomik ve kurumsal argümanlara başvurduğu görülmüştür.

Deborah Lupton'ın çalışması, Avustralya'da mesleğin statü kaybına dair yaklaşımlara odaklanan nitel bir araştırmadır (Lupton, 2008). 20 hekimle yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlara dayanan çalışma hekimlerin kendileri hakkındaki imaj ve temsillerin son derece farkında oldukları, bununla birlikte sağlık hizmetlerinin metalaşması bahsinde eskiye dönüşten ziyade gerçekçi beklentilere sahip oldukları

tespit edilmiştir (s. 491). Ayrıca uzmanlık sahibi, erkek ve yaşlı hekimlerin hastalarıyla ilişkilerinde daha otoriter bir eğilim arz ettikleri açığa çıkmıştır. Lupton son olarak, meslek aşınması tezi makro yapısal bir sürece işaret etse de pratisyen hekimlerin günlük faaliyetlerine odaklanmanın otorite ve özerklik bahislerinde çok boyutlu ve karmaşık bir gerçeklik olduğunu görmeye yarayacağını ileri sürmüştür. Hekimin statüsü hasta karşısında verili şekilde yüksek veya düşük nitelikte değildir; aksine hastayla etkileşiminde süreç içinde karşılıklı eylemlerle kurulan veya zedelenen bir hususdur (s. 493). Genel olarak hekim-hasta ilişkilerinin mesleki özerklik ve bütünlükle ilişkisine odaklanan birçok çalışma mevcuttur (Bondeson & Jones, 2011; Pescosolido vd., 2001; D. J. Rothman, 2001).

Yakın tarihte tıbbın ticarileşmesi ve şirketleşmesi bahsinde hekimlerin kendi aralarında şirket mantığını içselleştirenlerle geleneksel mesleki söylem ve yönelimlere sadık kalanlar arasında bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir (Draper, 2005). İngiltere'de yapılan bir başka güncel çalışma, şirketleşmeyle birlikte özel sağlık hizmetlerinin yaygınlaşmasının hekimlik içinde bir tabaka için işçileşme anlamına gelirken bir tabaka için seçkinleşme anlamına geldiğini; böylece meslek içi bir yarılmaya yol açtığını ortaya koymuştur (Waring & Bishop, 2013). Temellendirilmiş teori uygulanan bir başka çalışmada da mesleki eğitimden sorumlu ve yetkili tabakanın, piyasalaşma dalgasına karşı mesleki denetimin özerkliğini koruma ve güçlendirme stratejileri benimsediği tespit edilmiştir (Chamberlain, 2009). Chamberlain'e göre meslek aşınması ve proleterleşme tezleri, tıp dünyasının içindeki gerilim ve direnç noktalarını gözden kaçırdığı için gerçekliği fazlasıyla tek yönlü ve dışsal bir açıklamaya indirgemiştir (s. 129). Bir yandan teknolojinin mesleğin zanaat yönü olarak beceri ve tecrübeye; diğer yandan meslek piyasasında genişlemenin ücret ve statüye meydan okumasına rağmen hekimliğin diğer iş kollarına göre maddi ve manevi imtiyazlarını koruyor olması bahsinde proleterleşme tezi tartışmasız kabul edilmiş değildir (Coburn & Willis, 2000).

Görüldüğü üzere güncel hekimlik sosyolojisi literatürü mesleki yapının çözülmesi, şirketleşme, klinik özerkliğin aşınması, rekabet artışı ve hastayla ilişkinin değişimi gibi ekseriyetle olumsuz eğilimlere odaklanmıştır. 1950'li ve 60'lı yıllarda prestij anlamında altın çağını yaşayan modern hekimlik 70'lerle birlikte aşındırıcı süreçlerle karşı karşıya kalmıştır (Hafferty & Light, 1995, s. 133). Timmersman ve Oh bunlara

ilaveten üç ana gelişmeden bahseder (Timmermans & Oh, 2010): Birincisi hasta tüketimciliğinin yükselişidir (*patient consumerism*); hastalar artık tıbbi bilgi, ürün veya ilaca ulaşırken hekimleri atlamaktadır. İkincisi kanıta dayalı tıbbın tesisidir; teşhis ve tedavi kararları artık daha sayısal ve rutin bir işlem dahilinde verilmektedir. Üçüncüsü ilaç sanayinin yükselen gücüdür; sağlık hizmetlerinin özelleşmesiyle birlikte bu yeni dinamik mesleği devasa bir mali-idari kompleksin basit bir parçasına indirgemektedir. Nihayetinde hekimlik üzerine sosyoloji literatürü, devlet ve piyasa aktörlerine karşı mesleğin bir daralma ve sıkışma yaşadığı; bunun da mesleğin geleneksel özelliklerinin altını oyduğu yönünde bir uzlaşı arz eder.

1.3.2. Avukatlık

Genel olarak hukuk mesleklerine sosyolojik yaklaşımın kökleri Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'da rasyonelleşmenin bir boyutu olarak hukukun tarihsel incelemesine ayırdığı hacimli kısma kadar geri gider (Weber, 1978, s. 641). Parsons'ın 1952'de Chicago Üniversitesi Hukuk Okulu'nun 50. kuruluş yıldönümü vesilesiyle yaptığı konuşması, işlevselci meslek tanımının genel bir özeti gibidir (Parsons, 1964). Bununla birlikte Amerika'da avukatlığı sosyolojik bakımdan incelemenin imkanlarına yönelik ilk gayretler 1950'lerde belirmeye başlanmıştır (Blaustein & Porter, 1954; Riesman, 1957). Avukatlık sosyolojisinde Erwin Smigel'in Wall Street avukatları üzerine yaptığı araştırma öncü bir çalışmadır (Smigel, 1964). New York'taki 30 büyük hukuk firmasından 188 avukatla kariyer geçmişleri üzerine görüşme yapan Smigel "büyük firma" derken 50'den fazla avukatın çalışmasını kriter almıştır ve incelediği firmalar 50-125 arası avukat çalıştırmaktadır (s. 7). Çalışmaya göre en prestijli hukuk fakülteleriyle (Harvard, Yale, Columbia, Virginia) büyük hukuk firmaları arasında sağlam köprüler vardır; okulda öne çıkan öğrenciler hocaları tarafından büyük firmalara tavsiye edilir ancak firmalar adayları aile geçmişi bakımından da değerlendirir. Firmalarda baskın sosyal grup beyaz Anglosakson Protestan erkeklerdir ve aşırı rekabetçi büyük firmalardaki çalışma düzenine ayak uydurmayı başaranlar ortalama on sene içinde ortaklık kazanırlar (s. 72-139). Wall Street hukuk firmalarında okuldaşlık, aile mesleği ve kültürel zevkler anlamında bir yakınlık hâkimdir. Büyük hukuk firmalarında ortak veya bağlı çalışan avukatlar "sıkı bir otorite hiyerarşisi, tutarlı bir soyut kurallar bütünü, teknik başarılara bağlı terfi ve ödül sistemi" dahilinde çalışmalarına rağmen, ailede başlayan ve fakültede pekişen mesleki benzeşmenin

bireysel yaratıcılık anlamında verimli olduğu (s. 7) ve kendine mahsus bir "mesleki bürokrasi" yapısı oluşturduğu yönünde bir tespit yapar (s. 275).

Smigel'in seçkin sınıfın avukatlık mesleğiyle kendini yeniden ürettiği yönündeki tespiti aynı yıllarda benzer çalışmalarda yankı yapmıştır. Detroit ve Chicago gibi merkezî şehirler özelinde yapılan araştırmalarda serbest avukatların, firma avukatlarına göre daha dezavantajlı sosyal kökenlerden geldikleri; meslek içinde alt tabakayı oluşturdukları ve mesleğin sahip olduğu toplumsal saygıyı görece daha az gördükleri ortaya çıkmıştır (Carlin, 1962; Ladinsky, 1963). 1960'lı ve 70'li yıllarda sadece avukatlık değil birçok meslek dalı üzerine monografik ve belli bir bölge veya şehir ölçeğinde incelemeler yapılmıştır (Goulden, 1971; Green, 1975). Howard Erlanger'in çalışması avukatların statü kazanma süreçlerini Amerika bağlamında ilk defa ulusal ölçekte bir veri üzerinden inceleyen nicel bir çalışmadır (Erlanger, 1980). Bu bağlamda mesleğin tabakalaşmayla ilişkisi giderek önem kazanan bir konu olmuştur.

1970'lerden bu yana piyasalaşmanın mesleğe etkisi, hekimlikte olduğu gibi avukatlıkta da başlıca gündemlerden biri olmuştur. Chicago Barosu üzerine John Heinz ve Edward Laumann'ın araştırması bu konuda önemli bir mihenk taşıdır (Heinz & Laumann, 1982). Araştırma 1975'te tesadüfi örneklemle seçilen 777 avukatla yapılan ve müvekkil tipleri, şahsi geçmişleri, siyasi ve hukuki konulara bakışları, meslek veya sosyal faaliyetlere katılımları üzerine bir ankete dayanır. Temelde Amerika'daki avukat sayısının 1960'lardan itibaren hızlı artışı ve serbest avukat oranının düşüşü mesleğin dönüşümünü ve tabakalaşmasını etkilemiştir (s. 20). Avukatları tek tek incelemek yerine farklı faaliyet alanları üzerinden iş bölümü içinde ele alan araştırmanın tezlerinden ilki, avukatlık mesleğinin zihinsel-bilgi temeline göre veya beceri-uzmanlık ayrımına göre değil, hizmet alan müvekkillerin özelliklerine ve etnik/siyasi gruplarla ilişkilere göre yapılandığıdır (s. 26). Avukatların siyasi ve sosyal değer dünyalarının oluşumunda toplumsal arka planları ve erken sosyalleşme süreçleri birincil önemde olduğu gibi hizmet sundukları müvekkillerin çıkar ve beklentileriyle de uyumludur. Nitekim avukatların mesleki süreçlerinin analizi, farklı müvekkil tipleri için çalışmanın farklı kariyer yollarıyla örtüştüğünü göstermektedir. Şirketlere, sendikalara ve kamu kurumlarına hizmet sunan avukatlar daha ziyade elit hukuk okullarından gelmekte; daha prestijli faaliyet alanlarında uzmanlaşmaktadır.

Heinz ve Laumann'ın araştırmasında, temsil edilen müvekkil tipi, dosya alma mekanizmaları, yürütülen iş çeşitliliği, mesleki faaliyetin örgütsel yapısı, mezun olunan okul tipi ve dinî köken gibi değişkenlere göre 25 farklı hukuk alanının dağılımı, bu alanlara verilen prestij puanlarıyla orantılı çıkmıştır (s. 75). Şirket veya kurum avukatı ile bireysel avukat arasındaki ayrım meslek içinde iki yarım küre gibidir; etnik, dinî ve sosyal sınıf kökeni kimin hangi yarım küreye gideceğini ve nereye kadar gidebileceğini etkiler (s. 319). Bununla birlikte, ofis işleriyle duruşma arasında da bir iş bölümü vardır: Her ne kadar varlıklı şahıslara sunulan bireysel avukatlık hizmeti büyük oranda emlak ve vergi gibi işlerde ofis çalışmasını içerse de duruşmaya çıkan avukatlar daha yüksek prestij sahibidir (s. 329). Şirketlere çalışan hukuk firmalarındaki bağlı avukatların müvekkillerinin talepleri karşısında daha az özerklik sahibi olmasına rağmen daha prestijli olması ise mesleki patronajın ilginç bir çelişkisidir (s. 380). Nihayetinde şirket avukatlarının yüksek prestiji, modern sanayi toplumunda ekonomik değerlerin ve ekonomik otoritenin daha üstün addedilmesinin bir tezahürüdür. Heinz ve Laumann, 1995'te benzer ölçekte bir araştırmayla önceki bulgularını revize etmiştir. Chicago avukatları arasındaki toplumsal kökenlerden kaynaklanan mesleki ayrım aradan geçen yirmi senede daha da derinleşmiş ve daha büyük bir gelir eşitsizliğine sahne olmuştur (Heinz vd., 2005). 1960'lardan 80'lere uzanan boylamsal bir başka çalışma da toplumsal etkenlerin mesleki yapıyı belirlediğini doğrulamıştır: Amerika'da avukatların baba mesleği ve dinî aidiyeti okul başarısını ve eğitim tipini; nihayetinde bu değişkenlerin toplamı avukatların faaliyet bölgelerindeki demografiyle birleştiğinde mesleki faaliyet tarzını büyük oranda etkilemektedir (Lena vd., 1993).

Robert Rothman, Amerika'da hukuk mesleğinin 1980'lerdeki durumunu incelediği makalesinde meslek aşınmasının nedenlerini irdeler (R. A. Rothman, 1984, s. 188). Bilginin rutinleşmesi ve bilgisayarlaşması kadar müvekkil kitlesinin eğitim seviyesinin artması da avukatlık mesleğini etkilemektedir. Bir zamanlar ezoterik bir marifet atfedilen hukuk mesleği artık prosedürlere indirgenmiş durumdadır. Öyle ki miras veya ticaret hukuku gibi alanlarda "kendin öğren kendin yap" tarzında birçok kitapçık ve kılavuz yaygınlaşmıştır (s. 191). Vasiyet, şikayet ve ortaklık sözleşmesi gibi en çok kullanılan metin türlerini istenen şekilde hazırlayıp sunan bilgisayar yazılımlarının icadıyla avukatın kendine mahsus jargonu, hüneri ve otoritesi

sarsılmaktadır. Bir diğer etkense, uzmanlaşmayla birlikte meslek içi farklılaşmadır. 1980'lerde Amerikalı hukukçuların %40'ı kendini bir alanda uzman görmektedir (s. 193). Emlak, ceza, aile gibi alt alanlarda uzmanlaşma meslek içinde farklılaşma boyutlarını getirmiştir. Müşteri tipine göre (sosyo-ekonomik statü); faaliyetin niteliğine göre (rutin veya karmaşık), faaliyet tarzına göre (serbest avukat veya bir firmada bağlı çalışan avukat), itibara göre (boşanma avukatlarının en düşük itibarlı kesim olması) ve hepsinin kümülatif etkisi olarak gelire göre. Son olarak, avukatların çalışma şartları git gide daha çok şirketler ve kurumlar tarafından belirlenmektedir. 1950'den 80'lere geçen sürede Amerika'da şirket avukatlarının sayısının %400 arttığı tahmin edilmektedir ve 1978 itibarıyla şirketler avukat iş gücünün %10'unu istihdam etmektedir (s. 197).

Öne çıkan bir diğer araştırma Richard Abel'in Amerikalı avukatlar üzerine kapsamlı incelemesidir (Abel, 1989). Öncesinde İngiltere ve Galler'de avukatlığın durumunu incelemiş olan yazar (Abel, 1987), işlevselci ve Marksist yaklaşımları hesaba katmakla birlikte ağırlıklı olarak Weberci piyasa kontrolü kavramı etrafında bir analiz sunar. Abel'e göre baroların üst sınıfını oluşturan yönetici kadrolar, avukatlık hizmetine yönelik talebin yaratılması ve emek arzının kontrolü üzerinden piyasada tekel oluşturma hedefindedir (s. 27-29). Abel, nicel veriler üzerinden tarihsel sosyoloji çerçevesinde Amerika'da avukatlığın demografik dönüşümü, hukuk hizmetlerinin deneyim ve düzenlenmesi, mesleki talep-arz dengesi, baro içinde tabakalaşma gibi hususlar üzerinde durur. Abel'in analizi mahkeme tutanakları, baro raporları, resmî veriler ve ikincil çalışmalar gibi çok çeşitli kaynaklara dayanır. Baroya giriş için gereken eğitim süreçleri, baro sınavı sonuçları, okul türleri, hukuk fakültesi öğrencilerinin cinsiyet ve etnik köken oranları, çalışma şartları, meslek içi disiplin dosyaları, firma büyüklüğü gibi konularda yıl, eyalet ve yaşa göre ayrıntılı tablolar sunar. Bu çizgide 1980'lerden itibaren Amerikalı araştırmacıların baroların yönetim kurulu toplantıları, yöneticilerin biyografik bilgileri, avukatların temel verileri gibi kaynakları yoğun olarak kullandıkları görülür (Halliday, 1987).

Rebecca Sandefur'un Chicago avukatları üzerine yakın tarihte yaptığı çalışma, meslek içi değer ve onur ayrışmasının dinamiklerini keşfetmeye yöneliktir (Sandefur, 2001). Sandefur tesadüfi örneklem yoluyla baroya kayıtlı 788 avukatla eğitim ve istihdam geçmişleri, siyasi iltisakları ve sosyal bağları, aile geçmişleri, mevcut işleri ve

değerleri üzerine anket yapmıştır. Ayrıca, katılımcı avukatlara telif haklarından boşanmaya 42 farklı alanın her birine haftada ne kadar zaman ayırdıklarını ve ne kadar prestijli olduğunu sormuştur. Ortaya çıkan tabloya göre şirketlere yönelik alanlar (bankacılık, patent, vergi hukuku gibi) üst sıralarda iken çocuk suçları, boşanma, adi suçlar, tüketici hakları gibi bireysel konulara daha düşük prestij atfedilmiştir (s. 394). Sandefur, avukatın mesleki iş bölümüne ve işin mesleğe özgü niteliğine göre prestij kazandığı yönündeki hipotezi sınamak adına işteki konumlarını hesaba katar. Regresyon analiziyle kurduğu modelde müvekkilin sosyal statüsü (işletme sahibi veya mavi yakalı işçi gibi), dosyanın gerektirdiği yüksek zihinsel çaba, temyiz mahkemesine ayrılan süre, diğer avukatların işlerini kontrol sıklığı gibi değişkenlerin katsayılarını inceler (s. 397). Modele göre müvekkil tipi bireyselden şirkete yaklaştıkça avukatın yaptığı işin mesleğe özgü niteliği de artmaktadır. Şirketlere çalışan avukatla bireysel avukat arasındaki eşitsizlik derinleşmektedir.

1980'lerden bugüne Amerika'da avukatlık mesleğindeki nicel büyüme ve büyümenin getirdiği dönüşüm literatürde öne çıkmıştır. Kadınların önce üniversiteye sonra baroya katılımının artması, siber hukuktan eğlence hukukuna birçok yeni uzmanlığın gelişmesi, şirketlerde çalışan avukat sayısının artması, büyük hukuk firmalarında ortaklık yapılarının hızlı dönüşümü, büyük hukuk firmalarında çalışan avukatlarla serbest avukatlar arasındaki gelir farkının açılması, bilişimin gelişmesiyle birlikte hukuk firmalarının artık birçok şehir ve ülkede ofis açmaları, bir zamanlar avukatların yaptığı birçok işin artık paralegal denilen yardımcıların üstlenmesi mesleği belirleyen dinamiklerdir (Heinz vd., 2001). Avukatların bu çoğullaşan demografik yapısını dikkate alarak sınıfsal konumlarını tespit etmeye yönelik nicel çalışmaların yanı sıra (Hagan vd., 1988), kadınlar ve etnik azınlıkların meslekteki konumu üzerine incelemeler de artmıştır (Dinovitzer vd., 2009; Epstein, 1981; Hagan & Kay, 1995; Lempert vd., 2000). 80'lerle birlikte hizmet sektörünün büyümesi ve şirketleşme ivmesi bilhassa şirketlere hizmet veren avukat firmalarının yapısına büyük oranda etki etmiştir. 1980-88 arasında 100'den fazla avukatın çalıştığı firma sayısı %196 artmıştır (Nelson, 1994, s. 354). Büyümeyle birlikte avukatlık piyasası daha rekabetçi ve verimlilik odaklı bir yapıya evrilmiş, dolayısıyla hukuk firmalarındaki çalışma şartlarının meslek etiğine etkisini inceleyen çalışmalar da artmıştır (Galanter & Palay, 1993; Nelson, 1988; Nelson vd., 1992; Sander & Williams, 1989). Bu tür çalışmalarda

baro kayıtları, mesleklere dair yıllık düzenli yayımlanan ulusal raporlar, ticaret bakanlığı verileri ve resmî nüfus kayıtları ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Gerard Hanlon, Britanya'da piyasalaşma dalgası bağlamında avukatlık mesleğinin dönüşümünü nitel yöntemle incelemiştir (Hanlon, 1999). Çalışmada 188 büyük hukuk firmasını mercek altına almıştır; ayrıca firma ortağı 22 avukat, büyük şirketlerin avukatlık hizmeti alımından sorumlu 23 yetkili ve 20 bireysel müvekkille yarı yapılandırılmış mülakat yapmıştır. Hanlon'a göre mesleklerin temelindeki hizmet ve güven gibi idealler Fordizmden esnek çalışma rejimine geçişle birlikte aşınmıştır. Artık vatandaşı müşteri olarak konumlandıran ve mesleğe olan güveni devletle piyasanın ittifakını temsil eden kurumlara kaydıran bir yapı söz konusudur (s. 185). Kârlılık ve verimlilik esaslı bu yeni rejimde profesyonelliğin tanımı da değişmektedir: Meslek erbabından artık bütçe yönetimi ve girişimcilik gibi beceriler beklenmektedir. Bu yeni meydan okumayı kendi lehine çevirebilen büyük firma avukatlarıyla, sürece karşı direnmeye çalışan serbest avukatlar arasında bir gelir kutuplaşması oluşmuştur. Piyasalaşmanın getirdiği noktada meslek, Heinz ve Laumann'ın iki yarım küre tezini teyit edercesine ikiye yarılmış durumdadır ve mesleki başarı kriteri bireysel kazanca kayarak toplumsal değerlerden uzaklaşmıştır. Bugün yaşanan dönüşüm, 19. yüzyıl liberalizminin doğurduğu saygın "beyefendi meslek erbabı" tipinin piyasalaşmayla birlikte yerini "ticari profesyonel" tipine bırakmasıdır (s. 188). Avukatlığın saygınlığıyla ilgili tartışmalar bu yeni dalgayı kabul edip ayak uyduranlarla buna karşı eski meslek tasavvurunda ayak direyenler arasındaki ayrışmanın tezahürüdür.

Kendisi de avukatlık yapan sosyolog Robert Brooks'un yakın tarihli çalışması Washington'da çalışan serbest avukatların maruz kaldığı meslek aşınması üzerinedir (Brooks, 2012). Çalışmanın temel iddiası, hukuk hizmetlerinde yükselen şirketleşmeyle teknolojinin yaygınlaşmasının kesiştiği bağlamda yeni bir çalışma tarzı olarak sözleşmeli avukatlığın ortaya çıktığı yönündedir. Araştırmada düşük ücret, niteliksiz işler ve mesleki kimlik kaybıyla tanımlanan bu yeni alt sınıftan 20 avukatla mülakat ve dört sene boyunca katılımcı gözlem yapmıştır. Sözleşmeli avukatların içinde bulunduğu yeni esnek çalışma rejimi mesleki faaliyeti rutinleştirip yıkıcı bir vasıfsızlaşmaya yol açmaktadır. Hukuk firmalarında dosya takibi ve evrak işleri artık prestijli okullardan mezun genç avukatlar yerine dış kaynak olarak geçici şekilde çalıştırılan bu yeni avukat tipine verilmektedir. Braverman'ın teorik yaklaşımını

sürdüren Brooks sözleşmeli avukatların esnek sömürü şartlarına ne tür direnme yolları geliştirdiğini de hesaba katmıştır. Ürün, çalışma çıktısı, mesai ve mesleki kimlik işveren firmayla avukat arasında hem bir bağımlılık hem bir mücadele konusudur. Londra merkezli büyük hukuk firmalarını inceleyen bir diğer çalışma da meslek içi tabakalaşma ve ayrışma süreçlerine odaklanmıştır. Firmaların işe alım süreçlerinde özdenetim, sosyalleşme, adanma, fedakarlık, çilecilik, girişimcilik, beden dili ve kıyafet tarzı gibi kriterlerin öne çıkan kültürel sermaye boyutları olduğu; bu kriterler üzerinden üst-orta sınıf kökenli ve prestijli üniversitelerden mezun avukatlar lehine dışlayıcı bir seçkinciliğin hüküm sürdüğü tespit edilmiştir (Cook vd., 2012).

1.3.3. Türkiye'de Hekimlik ve Avukatlık Çalışmaları

Türkiye'de hekimlik sosyolojisi alanı Batı ülkelerine göre geç gelişen bir alandır. Sosyolojik bakış içeren öncü bir araştırma Ayşecan Terzioğlu'nun yüksek lisans tezidir (Terzioğlu, 1998). Araştırmanın veri kaynakları 30-37 yaş aralığında 6 hekimle yapılan derinlemesine mülakat, hekim otobiyografileri ve hastane ortamında gözlemdir. Terzioğlu öncelikle ikincil kaynaklardan Osmanlı'dan Cumhuriyet'e mesleğin kurumsallaşması, sağlık sektörünün devlet eliyle tesisi, tıp eğitiminin modernleşmesi ve meslek odalarının kuruluşunu tasvir eder. Akabinde görüşme yaptığı hekimlerin meslek tercihi motivasyonları, kariyer güzergahları, meslek içi grup aidiyetinin gelişimi ve mesleki benlik tasavvurlarının oluşumunu inceler. Türk hekimlerinin mesleğin kuruluşunda örnek alınan Aydınlanma kökenli biyomedikal model dahilinde tıp fakültesinden itibaren bilimsellik, rasyonellik ve topluma hizmet değerleriyle kendilerini tanımladığını tespit eder (s. 182). Ancak 80'lerden bu yana hem devletin sağlık sektörüne müdahaleleri hem de sağlık hizmetlerinin piyasalaşması bağlamında meslek içinde rutinleşme ve rekabet hekimlerin kaygı ve değerlerini, mesleğin sosyal köken bakımından heterojenleşmesinin de etkisiyle daha ziyade bireysel ve ekonomik niteliğe kaydırmıştır (s. 187).

Daha yakın tarihte, mesleğin eğitim kurumlarında edinilen meslek kültürüyle mevcut çalışma şartları arasındaki gerilime odaklanan bir doktora tezi 18 akademisyen hekimle yapılan derinlemesine mülakatlara dayanır (Akkaş, 2016). Görüşmecilerin mesleği tanımlama biçimleri, yeni teknolojilere yaklaşımı, meslek üzerindeki siyasi ve ekonomik etkenlere dair değerlendirmeleri, tıp eğitimine dair görüşleri ve toplumun

mesleğe bakışı üzerine kanaatleri temalarında bir analiz yapılmıştır. Hastane bürokrasisi ve Tam Gün Yasası nedeniyle mesleğin kadim sanat tarafının zayıfladığı, performans sistemi nedeniyle maddi kazanç odaklı bir hekimlik algısının oluştuğu, uzmanlık sınavına hazırlanmanın pratik beceri kazanma imkanını ve tersinden fazla hasta bakmanın da eğitim ve araştırma tarafını gölgelediği, sonuçta mesleğin itibarının aşındığı tespit edilmiştir (s. 222). Benzer şekilde, uzmanlaşma alanlarının giderek ayrışmasının mesleki beceri ve kimliği nasıl belirlediğini tartışan (N. Yılmaz, 2016), belli bir şehirdeki hekimlerin sosyo-ekonomik bilgilerini anket tekniği yoluyla ve deskriptif bir düzeyde derleyip sunan (Dayı, 2007); ayrıca meslekle toplumsal cinsiyet ilişkisini ele alan araştırmalar mevcuttur (Çetinel, 2014; Kuzuca, 2007). Güncel çalışmalarda ayrıca, hastalarla olan ilişkilerinde mesleki otoritenin meşruiyetinin nereye dayanması gerektiği bahsinde eski mesleki değerlerle yeni bireysel eğilimler arasında bir gerilimin belirdiği tespit edilmiştir. Alternatif tıbbın, internetin ve yeni teknolojilerin yaygınlaşmasının hastalarla ilişkide hekimin otoritesine yeni zorluklar getirdiği ve buna karşı yeni bir mesleki direncin oluştuğu tespit edilmiştir (Sağlam, 2015; Sarımuratoğlu, 2018).

Murat Atalay'ın işletme alanında yazılmış olsa da meslekler sosyolojisi çerçevesini taşıyan doktora tezi 2003'te başlayan Sağlıkta Dönüşüm Programı bağlamında mesleğin dönüşümüne odaklanmıştır (Atalay, 2017). Yapılan reformlar öncesi ve sonrasında mesleğe dair temel verileri karşılaştırarak sunan Atalay, Türk Tabipler Birliği'nin reformla ilgili belgelerini incelemiş, en az 15 yıllık mesleki tecrübeye sahip 57 hekimle mülakat yapmış, ayrıca tıp fakültesi son sınıf öğrencisi beş kişiyle odak grup görüşmesi gerçekleştirmiştir. Mülakatlarda meslek tercihi, kariyer, reformlarla ilgili görüşler, hekim-hasta ilişkileri, meslek örgütlerine bakış, geleneksel tıpla ilgili görüş ve mesleğin imajıyla ilgili sorular sormuş; odak grupta meslek tercihi, kariyer planı ve meslek imajıyla ilgili bir tartışma yürütmüştür. Yapılan analizde iş yükünün arttığı, mesleki özerkliğin ve hizmet kalitesinin azaldığı, meslektaş ilişkilerinde dayanışmanın yerini rekabetin aldığı, hastayla ilişkilerinde güven ve saygının azaldığı, branşlar arasında gelir eşitsizliğinin oluştuğu, tıp eğitiminin nicel büyümesiyle niteliğinin zayıfladığı, geleneksel usta-çırak ilişkisinin performansa bağlı zaman sorunu nedeniyle aşındığı, riski düşük branşların uzmanlık tercihinde öne çıktığı, toplumdaki mesleki itibarın zayıfladığı ve meslek örgütlerinin nüfuzunun azaldığı

temaları belirginleşmiştir. Sonuçta baskısı giderek artan piyasa ve bürokrasi mantıkları karşısında hekimlerin profesyonellik mantığının nesnel şartları kaybolmaktadır.

Hekimlik mesleğinin sosyolojisi anlamında öne çıkan bu çalışmalarda ağırlıklı olarak nitel yöntem kullanılmıştır. Bunun bir nedeni yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümün hekimler tarafından nasıl deneyimlendiğini anlamak için mülakat tekniğinin zengin malzeme sağlamasıyken, bir nedeni de Güneş ve Tekgüç'ün belirttiği gibi sağlık alanında tabakalaşma ve eşitsizlikleri çalışmak için gereken temel nicel verilerin yokluğudur (N. A. Güneş & Tekgüç, 2018, s. 110). Meslek üzerine olmasa da hekimliğin 2000 sonrası güncel vaziyetini anlamada kritik bir süreç olan Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın sağlık hizmetlerine etkileri üzerine çalışmalar vardır (Ağartan, 2015; Keyder vd., 2007; V. Yılmaz, 2013). Son olarak 2020 yılında başlayan koronavirüs salgınında çalışma şartları, dayanışma biçimleri ve tükenmişlik deneyimleri üzerine güncel bir çalışma hekimlerle yapılan derinlemesine mülakatlara dayanır (Ergur, 2020a). Çalışmada salgının, mesleğin zorlaşan şartlarını açığa çıkardığı; mevcut eğilimleri hızlandırması anlamında katalizör olduğu ve mesleki kimliği aşındırması bahsinde turnösol kağıdı işlevi gördüğü tespit edilmiştir (s. 382). Nihayetinde güncel bulgular, sağlık hizmetleri alanında piyasalaşma sürecinin meslek içi eşitsizlikler kadar mesleğin toplumsal yapıdaki konumunu da aşındırdığı yönündedir.

Türkiye'de hekimlik gibi avukatlık sosyolojisi alanında empirik incelemeler de geç gelişmektedir. Zafer Cirhinlioğlu'nun Liecester Üniversitesi'nde 1995'te yazdığı doktora tezi bu alanda ilk sosyolojik çalışmadır (Cirhinlioğlu, 1995). Mesleğin özellikle devlet ve siyasetle ilişkisini keşfetmeyi hedefleyen çalışmada 35'i Sivas ve 187'si İstanbul'dan olmak üzere toplamda 222 avukattan oluşan bir örneklemle anket uygulanmıştır. Ayrıca kartopu yöntemiyle 66 avukatla da yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Yapılan deskriptif analizlerin sonucunda Anadolu kökenli ve babası lise mezunu olan çoğunluk için bu mesleğin hareketlilik imkanı anlamına geldiği tespit edilmiştir. Çoğu avukatın ya yalnız ya da iki veya üç ortaklı küçük bürolarda çalıştığı; okuldaki formel eğitimden ziyade mesleki kariyer boyunca gelişen pratik tecrübeyi önemsedikleri; baroların avukatların çalışma şartlarını iyileştirmede yetersiz kaldığını ve reform gerektiğini düşündükleri diğer önemli bulgulardır. Elazığ avukatları üzerine

yapılan erken tarihli bir yüksek lisans tezi de mesleğin alt ve orta sınıf kökenliler için dikey toplumsal hareketlilik vesilesi olduğunu teyit eder (Uzun, 2000).

Avukatlık mesleğine sosyolojik bakımdan odaklanan ve Türkiye'de tamamlanmış ilk doktora tezi Kasım Akbaş'a aittir (Akbaş, 2015). Avukatlığı toplumsal yapı içindeki konumu üzerinden inceleyen bu tezde Akbaş bilhassa Marksizm içindeki güncel orta sınıf tartışmalarının bir dökümünü verir ve avukatlık için önemli kavramların vasıfsızlaşma ve statü kaybı olduğunu ileri sürer. Mesleğin Batı'da ve Türkiye'de gelişimini ikincil kaynaklar üzerinden veren araştırma halihazırda üniversiteye giriş sınavları, kayıtlı öğrenciler, mezun sayıları, hukuk fakültelerinin kuruluş yılları gibi mesleğe girişi hazırlayan eğitim sürecine dair temel verileri sunar. Daha sonra avukatlık piyasasında yıllar içinde görülen talep ve arz artışını inceleyen Akbaş bilhassa son yirmi yılda meslek içinde şirketlere hizmet ile bireysel çalışma arasında bir ayrışma olduğunu ileri sürer. Önemli bir ayrışma kriteri olan büro sahipliği piyasada tekelleşmeyi getirirken, bu sermayeden mahrum bilhassa yeni avukatlar proleterleşme sürecine girmiş görünmektedir. Akbaş araştırma için İstanbul Barosu'nun sicil kayıtlarını kullanarak 331 avukatın katıldığı anket verileri üzerinden bir analiz gerçekleştirmiştir (s. 193). Çalışmanın bu anlamda önemi, her ne kadar İstanbul Barosu'yla sınırlı olsa da avukatlığa dair ilk nicel araştırma olmasıdır. Analizin temel bulgusu, henüz bir işçileşmeden kesin olarak bahsedilemese de ücretli çalışmanın avukatlar arasında hızla yaygınlaştığı yönündedir. Ücretlerin düşmesi, büro içi emek sürecinin bölünmesi ve büro sahiplerinin denetiminin artması bu sürecin önemli boyutlarıdır.

Akbaş üç tip hukuk bürosu olduğunu yazar: Klasik büro tipinde bir veya birden çok avukat çalışmaktadır; burada bağlı çalışanla büro sahibi arasında hiyerarşi azdır ve dilekçe, duruşma, danışmanlık gibi her türlü mesleki faaliyet yürütülmektedir (s. 182). İkincisi sanayi tipi bürolardır. Bunlar önceleri klasik yapıdayken fırsatlar sayesinde büyümüş ve personel sayısı iki haneli sayılara yükselmiştir. Burada artık katip, sekreter, stajyer gibi çalışanlar da mevcuttur. Kameralı gözetim, dosyalar üzerinde iş bölümü ve ortak çalışma mekanı söz konusudur. Ücretli avukat müvekkille ya çok az görüşerek ya da hiç görüşmeyerek dosya üzerinde çalışır. Üçüncü ve son büro tipi ise proje bürolarıdır. Çalışan sayısı yüzü aşan bu bürolar genellikle çok uluslu şirketlerin yatırım, ticaret, lojistik gibi işlerinde danışmanlık hizmetleri vermektedir. Burada

avukatların mesleki kimliği ve tecrübesinden çok yabancı dil bilgisi, akademik analiz ve raporlama becerisi gibi özellikleri önem kazanmaktadır. Ortaklar, kıdemli avukatlar ve yeni avukatlar arasında katı bir hiyerarşi söz konusudur.

Kültürel çalışmalar anabilim dalında yapılmış olsa da sosyolojik analiz içeren önemli bir yüksek lisans tezi, Bourdieu'nün alan teorisi ışığında "plaza avukatları"nı konu edinmiştir (Şeref, 2014). Küreselleşme ve finanslaşmanın mikro seviyede mesleğe etkilerine odaklanan çalışma, uluslararası ticaret alanındaki büyük hukuk firmalarında çalışan 10 avukatla yapılan görüşmelere dayanmıştır. Çalışmanın sonucunda plaza avukatlarının İstanbul'un seçkin ve dışlayıcı şirket dünyasının bir parçası olduğu tespit edilmiştir (s. 113). Genç kuşak plaza avukatlarının özelliği, ekseriyetle kırsal veya alt sınıf kökenli olmamaları ve avukatlık mesleğinden ziyade çalıştıkları hukuki branş ve firmayı bir statü göstergesi olarak ileri sürmeleridir. Branş ve firma tipi bu avukatların mezun oldukları prestijli okullarda edindikleri ve avukatlık piyasasında avantajlı olmalarını sağlayan bir kültürel sermaye olarak İngilizce becerisiyle alakalıdır. Yurtdışı tecrübesine ve uluslararası kariyere yatkınlık sağlayan bu kültürel sermaye, yüksek statüye rağmen esasen bu avukatların ya büyük bir hukuk firmasında ya da büyük bir şirketin hukuk departmanında çalışmasını gerektirmektedir. Bu yeni avukat tipi kendini duruşmalara giren, dilekçe yazan ve mağdurun haklarını savunan klasik avukat yerine "danışman" olarak tanımlamaktadır. Hukuktan ziyade sermaye dünyasının bir parçası olmalarının bir diğer göstergesi ise İstanbul Barosu'yla ilişkilerini formaliteden ibaret görmeleri ve kendilerini apolitik sunmalarıdır (s. 117).

Bir diğer çalışma Cem Özkurt'un 2018 tarihli doktora tezidir (Özkurt, 2018). Goldthorpe'un meslek tasnifinden yola çıkan araştırmada; avukatlık, öğretmenlik, bankacılık ve mühendislik mesleklerini 80'li yıllarda icra eden yaşlı kuşakla 2000'li yıllarda icra eden genç kuşak arasında gelir, sınıf konumu, mülkiyet ilişkileri, kariyer ve dünya görüşü bakımlarından bir karşılaştırma yapılmıştır. 48 kişiyle yapılan derinlemesine mülakatlara dayanan araştırmanın sonucunda her meslekte iki kuşak arasında derin bir farklılaşma olduğu tespit edilmiştir. Avukatlar özelinde eskiye göre çok ciddi bir meslek içi parçalanma söz konusudur; işçi avukat, serbest avukat, büro sahibi avukat ve kurumsal firma avukatı arasında gelir ve itibar bahislerinde hiyerarşi, Akbaş'ın çalışmasını tasdik edecek şekilde keskin bir hal almıştır (s. 221). Anadolu'dan büyük şehre eğitim ve meslek için gelen yeni avukatlar meslekteki

hiyerarşik yapıyla karşılaşıp kariyer ve statü edinme planları bozuldukça mesleki kimliği kazanç, güç ve ilişki üzerinden tanımlamaya meyleder olmuştur (s. 227). Özellikle işçi avukatların maruz kaldığı rutinleşme ve vasıfsızlaşma, eski kuşağın sahip olduğu hâkimliğe veya noterliğe geçme fırsatlarının hayli daralması, mesleki beceri kazanma imkanlarının azalması, buna rağmen giyim kuşamdan konuşmaya kendini her an ikna edici şekilde sunma mecburiyeti prekaryalaşma ve itibarsızlaşma sürecine işaret eder (s. 250-259). Genel olarak 2000 sonrasında dört meslek içinde de düşük ücretli çalışan, mülkiyet edinme imkanı kalmamış ve kent yoksulu kitlenin bir parçası olma ihtimali artan alt tabakayla; piyasanın talep ettiği belli özellikleri taşıması sayesinde kırılgan da olsa orta sınıf konuma tutunmuş ancak her an güvencesiz ve geçici işlerle karşılaşabilecek üst tabaka arasında bir ayrışma olduğu görülmüştür (s. 288).

Görüldüğü gibi Türkiye'de avukatlık mesleği üzerine sosyoloji literatürü henüz yolun başındadır. Meslekten ziyade meslek örgütü üzerine çalışmaların baskın olduğu söylenebilir (Bilgici, 2010; Elveriş, 2012; Kalem & Elveriş, 2019; Koçdemir, 2018; Özman, 1995). Yakın zamanda, doğrudan avukatları konu edinmese de arabuluculuk tartışmaları, yargılama süreçleri, adalete erişimde zorluk ve engeller, hâkim ve savcıların bürokratik mesleki kimlikleri gibi hukuk alanıyla ilgili konularda Bourdieucü kavramsal çerçeveyi kullanan çalışmalar yapılmıştır (Babül, 2012; Kalem, 2010; Koğacıoğlu, 2008; Nüfusçu, 2013). Hem Batıda biriken literatür hem de Türkiye'de yapılan çalışmalar, sosyal köken farkı ve verili dezavantajların kariyer örüntülerine, statü beklentilerine ve mesleki kimliğin inşasına sirayet ettiğinde ittifak eder. Şirketleşmeyle gelen ücretli çalışma rejimi, bağlı avukatların yaşadığı vasıfsızlaşma ve ticarileşme, bunun karşısında serbest avukatların itibar kaybı, kültürel sermaye farklılaşması gibi temalar bugüne geldikçe ağırlık kazanmaktadır.

1.4.Tezin Bölümleri

Bu tezde, hekimlik ve avukatlık mesleklerinin dönüşümüne dair hazır bir analitik şema kullanılmamış olup iki mesleğe dair hangi bölümde hangi konunun işleneceği de önden belirlenmemiştir. Bu tezde araştırma yöntemi ve prosedürü olarak temellendirilmiş teori (gömülü teori, *grounded theory*) yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yöntemin gerekçeleri ve işleyiş biçimi, "Yöntem ve Araştırma Süreci" başlığını yaşıyan ikinci bölümde açıklanmış olup temelde hekimler ve avukatlarla toplamda 37 mülakat yapılmıştır. Bu mülakatların kodlanmasının yanı sıra hatırlatıcı notlar, kılavuz metinler, nicel veriler ve tamamlayıcı kaynaklar çapraz ve eş zamanlı biçimde kullanılmıştır. Sonraki bölümde ayrıntılı anlatıldığı üzere analiz boyunca ortaya çıkan kategoriler ve kavramlar sonucunda mesleklerin dönüşümüne dair bölümlerin üç alt bölüm ekseninde yapılanması gereği doğmuştur. Sırasıyla bir hekim/avukatın oluşumu, mesleğin hususi yapıları ve meslekte çalışma ilişkilerinin dönüşümü temalarına odaklanan bu üç alt bölüm iki meslek için de simetrik olacak şekilde düzenlenmiştir.

Mülakat verileri temelinde inşa edilen analizi içeren ana bölümlere geçmeden önce mesleklerin tarihsel seyrini masaya yatırmak önemlidir. Karl Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*'nin ilk sayfasında şöyle yazar: "İnsanlar tarihlerini kendileri yapar, ama keyiflerine göre ve kendi seçtikleri şartlarda yapmazlar; zaten mevcut olan ve geçmişten gelen şartlar dahilinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, yaşayanların zihnine kabus gibi çöker" (Marx, 1972, s. 10). Daha yakın tarihte Pierre Bourdieu, güncel bir olgunun analizinin, olguyu bugünkü formuyla önümüze getiren kurumların, süreçlerin ve aynı zamanda bu kurumlar ve süreçlerle şekillenmiş bakışların nasıl inşa edildiğiyle başlaması gerektiğini ileri sürer (Bourdieu, 2015b, s. 115). Bir diğer ifadeyle, mesleğin dönüşümü olgusu, hem mesleğin tarihsel süreç içinde şekillenmiş ve şekillenmekte olan bir gerçeğe tekabül etmesi hem de dönüşüm mefhumunun önceki dönemle ayrışan ve farklılaşan boyutlar ve özellikler gerektirmesi nedeniyle, iki mesleğin güncel dönüşüme gelene kadar toplumsal yapı ve hareketlilik içinde anlamını keşfetmek gereklidir. Dahası, iki mesleğe dair toplumda yerleşik olan imaj ve kanaatlerin hangi geçmişte köklendiğini; dolayısıyla bugün mesleğin dönüşümünü tecrübe eden kuşakların geçmişin hangi mirasını içselleştirmiş

bir şekilde meslekle ilişki kurduklarını tespit etmek için mesleklerin toplumsal doğuşunu ve gelişimini açığa çıkarmak şarttır.

Bu nedenlerle, tezin üçüncü bölümü "Hekimlik ve Avukatlığın Toplumsal Doğuşu ve Gelişimi" başlığı altında iki mesleğin tarihsel seyrine odaklanmıştır. 19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesi kapsamında devletle ilişki içinde hekimliğin yenilenmesi, avukatlığın da ortaya çıkması söz konusudur. İki mesleğin de yasal-kurumsal gelişimi; bürokrasi ve siyasetle ilişkileri; eğitim sermayesi bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e hangi toplumsal konuma tekabül ettiği; mesleki kimliğin kökleri gibi bahisler bu bölümde incelenmiştir. Temelde bu bölümün amacı, iki mesleğin devlet sermayesiyle nasıl özdeş hale geldiğini; böylece gelir, statü ve otorite anlamında toplumsal makamını 2000'lere kadar yüksek, imtiyazlı ve cazibeli kılan şartların neler olduğunu tespit etmektir. Bu şartların güncel dönemde nasıl değiştiğinin izini sürmek, meslek mensuplarının mesleğe dair öznel beklenti ve yönelimleriyle mesleğin nesnel seyri arasında açığa çıkması muhtemel örtüşmezlikleri görmeye yarayacaktır. Böylece bu tarihsel bölüm, güncel döneme odaklanan müteakip ana bölümler için bir zemin oluşturacaktır. Bu bölümün kaynakları, iki mesleğe dair ikinci literatür, ilgili nicel veriler, hatıratlar ve dönemde üretilmiş resmî ve gayri resmî metinlerdir.

Bu tezin ana bölümleri "Hekimliğin Dönüşümü" ve "Avukatlığın Dönüşümü" başlıklarını taşıyan dördüncü ve beşinci bölümlerdir. Kendi içinde üçer bölüme ayrılan bu bölümlerde mülakat verilerinin kodlanma sürecinde ortaya çıkan tespitler ve nicel veriler iç içe ve bakışımlı şekilde kullanılmıştır. Hekimliğin dönüşümünün ilk alt bölümü, "Bir Hekimin Oluşumu" başlığını taşır ve bu bölümde ilk olarak hekimlerin sosyal kökenlerinin güncel dönemde çeşitlendiği ortaya konulmuştur. Dezavantajlı sosyal kökenlerden gelenler için mesleğin istihdam garantisi, yüksek gelir ve itibar vaatlerinin ne anlama geldiği, meslekten beklentilerin nasıl şekillendiği tartışılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmı, tıp fakültesi deneyimlerine odaklanır ve mesleki beceri gelişimine dair görüş ve deneyimlere dayanır. Üçüncü kısım, hekimlik mesleğine özgü bir süreç olarak asistanlıkta branş tercihleri, hiyerarşi, iş bölümü, iş yükü, motivasyon ve tatmin konularını ele alır. Dördüncü kısım ise yine hekimlere özgü bir süreç olarak, tıp fakültesine girmekten çok önce başlayan ve mecburi hizmete kadar uzayan hekimleşme sürecinde meslekle ilişkinin nasıl kurulduğunu inceler. Bu kısım, mesleğin dönüşümünde önemli dinamikler olarak gençleşme ve uzmanlaşmanın

düğümlendiği bir deneyime odaklanırken, *meslek tüneli* kavramını ileri sürer. "Bir Hekimin Oluşumu" adlı bu ilk bölümün sonunda, bir hekimin oluşumunun sırasıyla makro, mezo ve mikro ölçekli boyutları olarak mesleği kapsayan dinamikler, mesleki bağlam ve deneyim dünyasına dair bulgular bir şekille ifade edilmiştir.

Hekimliğin dönüşümünün ikinci bölümü "Mesleğin Asimetrik Yapıları" başlığını taşır. Bu bölümde ilk olarak, mesleki kimliğin inşası, mesleğin pratik dünyası ve mesleki sosyalleşme biçimlerinin iç içe nasıl yapılandığı tespit edilmiştir. Bu bileşenlerin meslek tüneli boyunca sıkı biçimde iç içe geçmesini ifade etmek adına *meslek düğümü* kavramı burada geliştirilmiştir ve ilk alt bölümün sonunda bir şekille görselleştirilmiştir. İkinci kısımda, hekimliğin eğitim ve klinik ortamında hangi hiyerarşilerle yapılandığını mercek altına alır. Bu hiyerarşilerin meslek düğümünü sıkılaştıran otorite icrası biçimleri yeni kuşakların meslekle ilişkilerine beklenti ve tatmin anlamında etki etmektedir. Asistan hekimlerin bu bağlamda deneyim dünyası bu alt bölümün sonunda, hocaların otoritesiyle klinik ve hiyerarşik yükün ilişkisini gösteren bir şekille ifade edilmiştir. Üçüncü kısımda mesleğin hizmet sunduğu vatandaşlarla ilişkisinin nasıl dönüştüğü incelenmiştir. Hastalarla ilişkide eskiden baskın olan bilgi ve otorite asimetrisinin güncel dönemde tersine dönmesiyle yeni kuşak hekimlerin bir yandan meslek içinde otoriter-hiyerarşik ilişkiler diğer yandan hastayla ilişkinin klinik ve simgesel külfeti arasında kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda *meslek basıncı* kavramı, mesleğin değişmeyen ve değişen asimetrileri arasında kalan yeni kuşak hekimlerin deneyimini ifade edecek şekilde geliştirilmiş ve alt bölümün sonunda bir şekille ifade edilmiştir.

Hekimliğin dönüşümünün üçüncü bölümü "Hekim Emeğinin Yeni Belirlenimleri" başlığını taşır. İlk bölümde güncel dönüşüm içinde oluşum süreci tasvir edilen ve ikinci bölümde mesleğin asimetrik yapılarının etkisi tartışılan yeni kuşak hekimlerin, çalışma şartları bu bölümde masaya yatırılmıştır. İlk kısımda hekim emeğinin son yirmi yılda baskın şekilde ücretlileşmesi ve kamuda çalışanların gelir yapısını belirleyen performans sistemi irdelenmiştir. İkinci kısımda, yine son yirmi yılda giderek yükselen özelleşme dinamiğinin mesleğin maddi getirileri kadar özerklik, kimlik ve yönelim bahislerindeki yoğun etkisi tartışılmıştır. Bu kısmın sonunda, buraya kadar incelenen dinamiklerin bir hülasası olarak, hekim emeğini belirleyen yeni yapı ve süreçlerin ilişkileri bir şekille ifade edilmiştir. Son kısım ise

bürokratikleşme ve piyasalaşma bağlamında mesleki özerkliğin krizine odaklanır. Kazanç ve yetki özerkliğinin kurumsal aktörlere kaybedilmesiyle bugün mesleğin geniş tabakasını oluşturan yeni kuşak hekimlerin meslek basıncının nasıl ağırlaştığı bu bölümde tartışılmıştır.

Hekimliğin dönüşümünün sonuç bölümü "Meslek Basıncı ve Yeni Mesleki Halet-i Ruhiye" başlığı altında, ilk üç bölümde kümülatif bir şekilde geliştirilen analizlerin ve kavramların açıklayıcı bir çerçeve sunmasını içerir. Bu bölümde meslek basıncı kavramı merkezinde hekimliğin dönüşümünün boyutlarına dair tespitler birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Mesleğin uzun formasyon süreci veya meslek tüneli, mesleğin işbölümünü yapılandıran maddi ve simgesel hiyerarşiler, meslek düğümü, hizmet alanlarla ilişkinin dönüşümü ve mesleğin emek rejiminin kazanç ve yetki özerkliğine etkisi öne çıkan bileşenlerdir. Bu bileşenlerin ilişkisini meslek basıncı kavramı etrafında gösteren nihai bir şema bu bölümde yer alır. Mesleğin toplumsal yapı içinde ulaşılması güç; güç olduğu için de değerli ve kazançlı bir konuma tekabül ettiği uzun bir dönemden sonra bugün gelir, statü ve otorite anlamında nasıl aşındığı bu sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

Avukatlığın dönüşümünün ilk bölümü, "Bir Avukatın Oluşum" başlığını taşır ve bu bölümde ilk olarak avukatların sosyal kökenlerinin güncel dönemde çeşitlendiği ortaya konulmuştur. Mesleğin geç ve yoğun bir şekilde geniş halk kesimlerine açılmasıyla meslekten beklenen toplumsal hareketliliğin nasıl yoğunlaştığı tartışılmıştır. Akabinde hukuk fakültelerinde verilen kitlesel ve kitabi eğitime dair görüş ve deneyimler, mesleğin fakülte dışı yatkınlık, beceri ve sermaye biçimleri gerektirmesinin ışığında incelenmiştir. Bu bölümün son kısmında, meslekte muhtemel güzergahların eskiye göre çeşitlendiği, bilhassa işgücü piyasasının genişlemesi bağlamında sosyal köken dezavantajlarıyla fakültenin kitabi eğitiminin buluştuğu noktada meslek içinde farklılaşmaların arttığı tespit edilmiştir. Güncel bağlamda avukatlık eskisi gibi görece türdeş bir beşeri yapı, standart bir beceri seti ve tekdüze bir mesleki kariyer arz etmez. Bu bölümün sonunda, mesleğin dönüşümü bağlamında bir avukatın oluşumunun boyutları, hekimlikte olduğu gibi sırasıyla makro, mezo ve mikro ölçekte mesleği kapsayan dinamikler, mesleki bağlam ve deneyim dünyası bahislerinde özetleyici bir şekille ifade edilmiştir.

Avukatlığın dönüşümüne dair ikinci bölüm "Mesleğin Geçirgen Yapıları" başlığını taşır. Bu bölümde mesleğin alan içinde konumu, meslek içi beceriler ve hizmet alanla ilişkiler bahislerinde hekimlikte baskın biçimde asimetrik olan yapıların, avukatlık söz konusu olduğunda geçirgen olduğu tespit edilmiştir. Hekimliğe göre çok daha düzenlenmemiş ve heteronomik bir alan olan avukatlık, öncelikle kamuya rağmen kamu hizmeti vermenin zorlukları ve pratik yatkınlıklarını içerir. Bu bağlamda avukatların yargıyla ilişkisi günlük rutinde pekişen tavır ve deneyimlerce biçimlenir. Bu bölümün ikinci kısmında, mesleğin ikinci bir geçirgenliği olarak müvekkil bulmanın gerektirdiği sermaye farkları konu edinilmiştir. Bu noktada, meslek alanında işleyen farklı ama birbirine tahvil edilebilen sermaye biçimleri tespit edilmiştir. Sosyal köken ve çevreden sağlanan genel sosyal sermaye, meslekte gelişen ve iş potansiyeli olan hususi sosyal sermaye, kıdeme ve tecrübeye bağlı olarak yükselen mesleki şöhret ve itimat anlamında simgesel sermaye ve bütün bunları kendinde toplayan büro sermayesi vardır. Bilhassa büro sermayesi, bu çalışmada ortaya çıkan bir gerçeklik olarak alanın yeni eşitsiz yapısında etkilidir. Sermaye biçimlerinin birbiriyle ilişkisi bu kısmın sonunda bir şekil yoluyla görselleştirilmiştir. Son kısımda, yeni kuşakların aleyhine alanı yapılandıran sermaye farklarının etkisi altında müvekkille ilişkinin özerklik, istismar ve itibar bahislerinde getirdikleri, zorlukları ve bileşenleri irdelenmiştir.

Hekimlikte olduğu gibi avukatlık için de üçüncü bölüm çalışma ilişkilerine odaklanır ve "Avukat Emeğinin Yeni Belirlenimleri" başlığını taşır. Bu bölümde ilk olarak meslekte bağımsız çalışmayı zorlaştıran güncel dinamikler ele alınmıştır. Demografik büyümenin mesleğin geçirgen yapılarıyla buluştuğu noktada yeni kuşakların bağımsız avukatlıktan elde ettiği maddi ve simgesel kazanım ve verimlerin daraldığı tespit edilmiştir. Bağımsız çalışmanın güncel boyutları ayrıca bir şekil yoluyla görselleştirilmiştir. İkinci kısımda, yeni kuşakların giderek daha fazla mecbur kaldığı bağlı çalışmanın hiyerarşi, özerklik ve beceri gelişimi bahislerinde etkileri tartışılmıştır. Üçüncü kısımda, meslek dünyasında son yirmi yılda yükselen büyük büroların konumu ve işleyişi irdelenmiştir. Mesleğin ekonomiye bakan tarafında konumlanan büyük büroların hem meslek içi beceri ve sermaye farklılaşmasını getirdiği hem de mesleki kimlik ve yönelimleri ayrıştırdığı tespit edilmiştir. Avukatlığın dönüşümünde öne çıkan bir konu olarak kadınlaşma ve kadın avukatların

meslek piyasasındaki deneyimleri, hekimlikten farklı olarak bu bölümün son kısmını oluşturacak hacim ve önemdedir. Mesleğin günlük etkileşim pratiklerinde ve meslek içi ayrışmada kadınlığın, mesleğin geçirgenliğinin bir boyutu olarak etkili olduğuna tespitler bu kısımda tartışılmıştır.

Avukatlığın dönüşümünün sonuç bölümü "Meslek Çözülmesi ve Alanın Farklılaşan Topografisi" başlığı altında, ilk üç bölümde kümülatif bir şekilde geliştirilen analizlerin ve kavramların açıklayıcı bir çerçeve sunmasını içerir. Bu bölümde meslek çözülmesi kavramı merkezinde avukatlığın dönüşümünün boyutlarına dair tespitler birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Mesleğin yargı alanında çeper konumda bulunmasının getirdiği yatkınlık ve gerilimler, meslek alanında ücretlerden uzmanlaşmaya bir dizi konuda düzenleme boşlukları, farklı sermaye biçimlerinin varlığı ve eşitsiz dağılımı, demografik büyümenin beceri ve kariyer çeşitliliğine etkisi öne çıkan bileşenlerdir. Bu bileşenlerin ilişkisini meslek çözülmesi kavramı etrafında gösteren nihai bir şema bu bölümde yer alır. Mesleğin toplumsal yapı içinde ulaşılması güç ve yarı-kamusal bir konuma tekabül ettiği uzun bir dönemden sonra bugün demografik büyüme ve ücretlileşmenin mesleğin geçirgen yapılarıyla buluştuğu noktada, yeni kuşaklar için bir çözülme deneyimi getirdiği ifade edilmiştir.

Bu aşamaya kadar ayrı bölümlerde ele alınan iki mesleğin dönüşümü, benzeşen ve farklılaşan taraflarını tespit etmek adına, "İki Mesleğin Karşılaştırması" başlıklı altıncı bölümde ayrıntılı bir karşılaştırmadan geçirilmiştir. Sırasıyla mesleği kapsayan dinamikler, mesleğe giriş süreci, mesleğin hususi yapıları, emeğin yeni belirlenimleri ve alanın güncel vaziyetleri alt başlıklarıyla iki meslek karşılaştırılmış; ayrıntılı karşılaştırma tablosu bölümün sonunda verilmiştir. Hekimlik için meslek basıncı, avukatlık için meslek çözülmesi anlamına gelen mesleğin dönüşümü böylece nesnel ve öznel taraflarıyla tartışılmıştır. Bu karşılaştırmada varılan tespitler ve boyutlar, diğer diplomalı mesleklerin muhtemel dönüşümlerinin incelenmesinde uygulanacak ve sınanacak şekilde ayrıntılandırılmıştır. Nihayetinde, ana bölümler boyunca geliştirilen meslek tüneli, meslek düğümü, asimetrik yapılar, geçirgen yapılar, anomik ve heteronomik boyutlar, mesleki halet-i ruhiye, meslek basıncı ve meslek çözülmesi kavramları hekimlik ve avukatlığın güncel vaziyetine dair açıklayıcı bir çerçeve sunmakla birlikte, başka meslekler özelinde geliştirilmeye açıktır.

2. YÖNTEM VE ARAŞTIRMA SÜRECİ

Bu tezin amacı hekimlik ve avukatlık mesleklerinin, toplumsal konum kazanımı ve sosyal hareketlilik verimleri bakımından nasıl dönüştüğünü incelemektir. Bir önceki kısımda, dünyada ve Türkiye'de iki mesleğe dair empirik incelemelerin sunduğu bulgu ve perspektifler değerlendirilmiştir. Profesyonelleşme, meslek aşınması, mesleki kapanma ve proleterleşme gibi tespitleri sadece bu iki meslekte değil, Türkiye'deki diğer diplomalı meslekler özelinde sınamak ve gözden geçirmek mümkündür. Ancak bu tezde verili bir yaklaşımı kabul etmek yerine, iki mesleğin dönüşümünün anlamını Türkiye'nin güncel dinamikleri ve mesleklerin kendi yapı ve süreçleri dahilinde keşfetmeyi amaçlıyorum. Mesleklerin kendine özgü gerçekliği, literatürün ışık tuttuğu tarafları olmakla birlikte dönüşümün kapsamlı ve katmanlı bir olgu olarak tasavvur edilmesini gerektirir.

Bunun iki temel gerekçesi vardır. Birincisi demografik büyüme ve yükseköğretimin genişlemesi süreçleri, diplomalı meslekleri daha önce tecrübe edilmemiş bir şekilde etkilemektedir. Türkiye'de son on yılda hızlanan bu iki makro sürecin, iki mesleğin müesses düzeniyle nasıl bir etkileşime girdiğini ve bu etkileşimden meslek mensuplarının meslekle kurdukları ilişki bakımından hangi sonuçların doğduğunu açığa çıkarmak için hazır bir perspektifin yeterli gelmemesi kuvvetle muhtemeldir. İkinci bir neden, bir önceki kısımda görüldüğü üzere esasen Türkiye'de hekimlik ve avukatlık mesleklerine dair sosyolojik bilgi birikiminin henüz emekleme aşamasında olmasıdır. Mevcut az sayıdaki araştırma kıymetli katkılar ve açıklama biçimleri sunmuş olmakla birlikte, son yirmi yılda yoğunlaşan mesleki dönüşüme dair güncel, derinlikli ve karşılaştırmaya müsait bir kavram çerçevesi mevcut değildir. Bu anlamda bu tezde, nesneleştirmek istediğim mesleki dönüşüm olgusunun gerçekliğine sadık kalmayı; bunun için de olgunun katmanlı yapısını açığa çıkarmak adına yeni bir kavramsal çerçeveyi inşa etmeyi amaçlıyorum.

Hekimlik ve avukatlık mesleklerinin dönüşümünü anlama yolunda bu tezin odağında meslek mensuplarının meslekle kurdukları ilişkinin, toplumsal konum kazanımı ve hareketlilik verimleri açısından hangi dinamikler, yapılar ve süreçlerin etkisi altında şekillendiği yer alacaktır. Bu iki mesleği kapsayan güncel demografik, eğitsel, bürokratik ve ekonomik belirlenimlerle meslek içinde güzergahlar, beceri gelişimi ve

çalışma deneyimleri arasındaki ilişkiyi anlamak için nitel bir araştırma gerekir. Mesleğin genel sınıf yapısı içindeki kolektif konumu veya meslek içi ücret ve statü farklılaşmasını tespit için nicel yöntemler faydalı olabilecekken, mesleğin dönüşümünün bizzat meslek mensuplarının duygu, anlam ve eylem dünyasını nasıl şekillendirdiği bahsinde nitel araştırma daha verimli olacaktır. Meslek mensuplarının meslekle kurdukları ilişki meslek tercihinden başlamak üzere fakülte yılları, staj ve asistanlık, çalışma şartları, iş yükü ve iş bölümü, iş yeri hiyerarşileri ve nihayetinde mesleğe dair beklenti ve kazanımlarını kapsar. Meslekle ilişkinin bu boyutlarının nasıl deneyimlendiğini tespit edebilmek için nitel yöntemlerin kullanılması kaçınılmazdır.

Bu araştırmada nitel araştırma desenleri arasından temellendirilmiş teori (gömülü teori, *grounded theory*) yaklaşımını kullandım. Anselm Strauss ve Barney Glaser tarafından 1960'lardan itibaren geliştirilen temellendirilmiş teori yaklaşımı, toplumsal dünyada bulunan faillerin hayatlarında ve anlam dünyalarında önemli olan süreç ve deneyimleri keşfetmeye yönelir (Glaser & Strauss, 1967). Bu süreç ve deneyimlerin keşfi, olguyla kavram arasında eş zamanlı ve birbirini doğuran bir diyalektiğe dayanır. Bu anlamda temellendirilmiş teoride araştırmacı, önden inşa edilmiş belli bir hipotezi olguda sınamak yerine, kişilerin anlam ve eylem dünyasında yaşanan ve işleyen süreçleri kendi içinden kavramsallaştırmayı amaçlar. Bu nedenle araştırma aşamaları eş zamanlı şekilde birbiriyle örtüşür: Teori ve literatürle eşzamanlı veri toplama ve analizi, ilk verilerin analiziyle ortaya çıkan temaların takibi ve revizyonu, veriler üzerinden temel sosyal süreçlerin keşfi, bu süreçleri açıklayan ve sentezleyen soyut kategorilerin tümevarımsal inşası, bu kategorilerin karşılaştırmalı süreçlerde olayları, durumları ve sonuçları özelleştiren teorik yapıya entegrasyonu (Charmaz, 2002, s. 677). Veri toplamayla analiz aşamalarının iç içe geçtiği ve birbirini kurduğu bu araştırma tarzı, olgusal gerçeklikle kavramsal çerçevenin birbirine bakışımlı olmasını sağlar.

Tümdengelimden ziyade tümevarımcı bir işleyiş arz eden temellendirilmiş teoride araştırmacının, "elde ettiği verilerden, birbiriyle ilişki kavramları bütünleştiren bir açıklama çerçevesi inşa etmesi" gerekir (Strauss & Corbin, 1998, s. 25). Teori bu anlamda hazır ve kurulmuş değildir; olgusal gerçekliğin içinden ve o gerçeklikte kök salacak şekilde araştırmacının analiz boyunca inşa edeceği açıklayıcı kavram seti demektir. Bu noktada literatürün veya eldeki bulguların ne işe yarayacağı sorusu

gündeme gelir. Temellendirilmiş teorinin kurucularından Barney Glaser, araştırmacının sahadan elde edeceği verilerin kodlanmasına etki etmemesi adına "literatürün değerlendirilmesine gerek olmadığı"nı ileri sürerken (Glaser, 1992, ss. 30-31); yaklaşımın diğer kurucuları olarak Strauss ve Corbin literatürün "verilerin derlenmesinde ve incelenmesinde belli boyutların öne çıkmasını sağlayacak dikkatleri tetikleyebileceğini" kabul eder (Strauss & Corbin, 1998, s. 45). İki yaklaşım arasındaki fark gerçekliğin tasavvurunda da devam eder: Glaser temellendirilmiş teoriyle dışsal bir gerçekliğin kavram düzeyinde tebarüz etmesini savunurken; Strauss ve Corbin teorinin ancak tarihte temellendirilmiş olduğu, bir diğer ifadeyle verilerin ve analiz boyunca üretilen açıklayıcı kavramsal şemaların araştırmacıyla araştırılan olgunun ortak üretimi olduğunu savunur.

Bu çalışmada, temellendirilmiş teori yaklaşımını son yirmi yılda ilerleten Kathy Charmaz'ın inşacı temellendirilmiş teori yaklaşımını ve analiz prosedürlerini uyguluyorum (Charmaz, 2006). İnşacılık, toplumsal dünyada üretilen ve işleyen eylem ve söylem birimlerinin veri olarak incelenmesi gerektiğini; ancak gerçekliğin kendisi olarak kabul edilmek yerine, yine toplumsal dünyada belli bağlam ve etkileşimler dahilinde, belli çıkar ve yönelimlere göre failler tarafından üretildiğini, şekillendirildiğini veya kullanıldığını hesaba katmak gerektiğini savunur. İnşacılık aynı zamanda, araştırmada toplanan verilerin de belli bir toplumsal ilişki dahilinde mümkün olduğunu, dolayısıyla o veriler üzerinden geliştirilen analitik şemaların ve teorik modellerin inşasında araştırmacının konum, tavır, yatkınlık, yetkinlik ve yönelimlerinin etkisini hesaba katmayı savunur. Araştırmacının olguya yaklaşımında getirdiği "düşünceler, şahitlikler, meraklar, kabuller ve etkileşimler" teori inşası sürecinin bir parçasıdır (J. Mills vd., 2006). Bu anlamda hem önceki literatürün bulguları hem de araştırmacının etkisi, analizin sonucunda ortaya çıkması beklenen kavramsal çerçeveye nihai şeklini baştan vermek yerine, veri toplama ve işleme süreçlerinde verimli ve tetikleyici bir şekilde kullanılabilir. Dolayısıyla olguya dair literatürdeki mevcut veri ve teoriler, sahadan edinilen veriler ve araştırmanın kendi teorisi eşzamanlı şekilde kullanılır ve inşa edilir.

Charmaz'ın sunduğu inşacı temellendirilmiş teoriyi takiben bu araştırmanın yöntemsel aşamaları hekimler ve avukatlarla mülakatların yürütülmesi, mülakatlarla elde edilen verilerin kodlanması, üç aşamalı kodlama sürecinde hatırlatıcı notların ve kılavuz

metinlerin analize dahil edilmesi, analiz temalarının bölümlendirilmesi ve nihayetinde iki mesleğin dönüşümünün kavramsal şemalara yansıtılması şeklinde gerçekleşmiştir. Bu aşamalar kronolojik olmayıp, yukarıda da belirttiğim üzere temellendirilmiş teori uyarınca birbiriyle örtüşen ve iç içe gelişen süreçlerdir. Bir diğer ifadeyle veri toplamayla teorinin inşası araştırma sürecinde birbirini doğuracak şekilde yürütülmüştür. Mülakatların yanı sıra, mesleğin dönüşümünün tarihsel seyrini açığa çıkarmak için, iki mesleği ilgilendiren çok sayıda ulusal ölçekte nicel veri kaynağına da başvurdum. Ekseriyetle kamu kurumlarının açık kaynaklarından derlediğim nicel veriler, analiz süreçlerinde mesleği kapsayan nesnel yapıların ve dinamiklerin meslek mensuplarının deneyim dünyasına etkilerinin tespiti için merkezî bir katkı sundu. Bunun yanı sıra, analiz birimleri olarak değerlendirmesem de birçok hekim ve avukat hatıratından, biyografisinden, şahitliklerinden, toplantılarından ve iki meslekle ilgili ikincil kaynaklardan da istifade ettim. Bir tür tamamlayıcı işlevi gören bu kaynaklar, mülakatların analizinde beliren bulguları ve ilişkileri araştırma süreci boyunca teyit etmek ve ekolojik geçerliliğini öngörmek anlamında fayda sağladı.

Bu araştırmada, hekimlik ve avukatlık mesleklerinde dönüşümün çoklu süreçlerinin meslek mensuplarınca nasıl deneyimlendiğini açığa çıkarmak için derinlemesine mülakat tekniğini kullandım. Nitel araştırmalarda sıklıkla başvurulan bir teknik olarak mülakat, temellendirilmiş teorinin de başlıca araçlarından biridir. Charmaz'ın yoğun (*intensive*) mülakat dediği teknik (Charmaz, 2006, s. 25), faillerin yaşanmış deneyimlerini ucu açık, kısıtlanmadan ve ayrıntılı bir şekilde anlatmasına dayanır. Yoğun derinlemesine mülakatlar yaşanmış deneyimin ifadeye kavuşmasını sağladığı gibi, belli olay ve süreçlere dair duygu ve düşüncelerin keşfedilmesini, bazen başa ve sona gidiş gelişlerle dalgalı bir seyir halinde mümkün kılar. Bir diğer ifadeyle mülakatlardan mümkün olduğu kadar önemli konuları açacak ve çeşitlendirecek şekilde veri elde etmek amaçlanır.

Bu bağlamda, 19 hekim ve 18 avukatla yaptığım toplam 37 derinlemesine mülakat, bu çalışmanın temel veri kaynaklarıdır. İki meslek için de mülakatların ortalama süresi 2 saattir. En uzun hekim mülakatı 4 saat 29 dakika; en uzun avukat mülakatı ise 2 saat 15 dakika sürdü. İlk mülakatları 2020'nin Eylül, Ekim ve Kasım aylarında gerçekleştirdim. Bu süreçte 3 hekim ve 6 avukatla mülakat yaptım. Akabinde, koronavirüs salgını tablosunda günlük vaka sayısının hızla artmasıyla ara vermek

zorunda kaldım. 2021 yılında Temmuz-Eylül ayları arasında 28 mülakat gerçekleştirdim. Mülakatların çoğunu salgın şartlarına rağmen yüz yüze yapsam da 4 hekim ve 4 avukat mülakatı Zoom programı üzerinden çevrimiçi gerçekleşti. Bundan sonraki kısımlarda veri toplama ve analiz sürecini temellendirilmiş teoriyi nasıl uyguladığımı açıklamak adına paylaşacağım.

2.1.Mülakat Süreçleri

2.1.1. Hekim Mülakatları

Bu kısımda, takriben bir seneye yayılan süreçte mülakat yaptığım görüşmecileri nasıl seçtiğimi ve mülakat deneyimlerimi değerlendireceğim. Daha önce hasta olarak sağlık hizmeti almak ve bazı küçük hukuki konularda danışmak dışında iki meslek mensuplarıyla yoğun bir bilgi alışverişi yaşamamış bir araştırmacı olarak, ilk mülakatların mümkün olduğu kadar meslek alanını tanıtıcı olması; aynı zamanda tek bir mesleki konumun perspektifiyle sınırlı kalmaması gerektiğine karar verdim. Dolayısıyla görüştüğüm ilk hekim ve avukatların hem kendi mesleki deneyimlerinin hem de meslek dünyasına dair gözlem ve dikkatlerinin mümkün olduğunca zengin olmasını istedim. Görüştüğüm ilk kişi, 55 yaşında bir uzman hekimdi. Bir eğitim ve araştırma hastanesinde görev yapıyordu ve idari görevlerde de bulunmuştu. Görüşmeyi iki tarafın da güven ve muhabbet duyduğu ortak bir tanıdık, kapı tutucu (*gatekeeper*) olarak ayarlamıştı. Beni evinde ağırlama nezaketini gösteren hekime yöneltmek üzere hazırladığım soruları içeren yarı-yapılandırılmış bir mülakat formu elimdeydi. Bu forma göre meslek tercihinin nedenlerinden başlayıp fakülte yıllarına, uzmanlık yönelimine ve çalışma şartlarına geçecektim; ardından da mesleğin dönüşümünü nasıl gördüğüne dair kanaatlerini alacaktım. Kronolojik bir sıra izleyen bu 13 soru aşağıdaki gibiydi.

1. Tıp okuma kararınız nasıl şekillendi?
2. Aileniz için tıp okumanız ne anlama geliyordu? Onların sizin eğitim ve mesleğe giriş sürecinize nasıl katkısı oldu?
3. Üniversiteniz ve fakülteniz mesleğe bakışınızı ve meslek hayatınızı nasıl etkiledi?
4. Mezun olduktan sonra mesleğe geçişinizi anlatır mısınız? Kariyeriniz nasıl gelişti?
5. Şu anki çalışma düzeninizi anlatır mısınız? Yıllık, aylık, haftalık ve günlük döngüler nasıl?

6. Mesleğe başladığınızdan bu yana çalışma şartlarınızda ne yönde bir değişim var?
7. Meslektaşlar arasında çalışma şartları birbirinden ne kadar farklılaşıyor?
8. Hastayla ilişkisi hekimin mesleğe bakışını nasıl etkiliyor?
9. Mesleğe toplumdaki bakış sizce son yıllarda nasıl değişiyor?
10. Sizce meslekte eski dönemle yeni dönem arasında kazanç ve itibar anlamında bir fark var mı?
11. Mesleki dayanışma hangi konularda mümkün oluyor? Hangi konularda azalıyor veya tartışmalar yaşanıyor?
12. Sizce meslek örgütü veya örgütleri, mesleğin gelişimini ne yönde etkiliyor?
13. Bundan sonra meslek ve iş hayatınızla ilgili planlarınız neler?

Fakat öyle olmadı. Planladığım akış baştan bozuldu. Hekim, araştırmamın amacını sorduktan sonra daha başta "bütün doktorlar tükenmişlik sendromu içinde" diyerek mesleğin vaziyeti üzerine son derece olumsuz bir tablo çizmeye başladı. Hekimlerin aidiyet duygusunu yitirdiklerini, saygınlıklarının kalmadığını, takdir edilmediklerini, bu kadar stresli bir meslekte erken ölümlerin arttığını, hastalarla kendi yaşadığı diyalog ve etkileşimleri somut örneklerle anlattı. Bir süre sonra ben, hazırladığım ilk soruyu takiben tıp tercihinin nasıl oluştuğunu sorabilsem de hekim geçmişten bugüne kendi meslek hikayesini anlatırken "şimdi öyle değil", "eskiden öyleydi" gibi ifadelerle mesleğin itibarının ve mesleki tatminin bugün artık kaybolduğu yorumuna tekrar dönerek konuları birbiriyle ilişkilendirdi. "Gelecek planınız ne?" şeklindeki son soruma yönelik cevabına da "Karanlık. Meslek olarak karanlık" ifadeleriyle başladı. Mülakat bittiğinde kayıt cihazında ve benim zihnimde SABİM (Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi) şikayetleri, malpraktis davaları, idarecilerin hekimleri korumaması, maaşların düşüklüğü, meslek içi ideolojik ayrışmalar, hastaların kıymet bilmez ve hoyrat davranışları, alternatif tıp sahtekarlığı gibi bir dizi konuda ilk defa dinlediğim, baskın şekilde olumsuz kanaatler bütünü vardı.

Bu ilk mülakat esasen birçok konunun varlığını, hekimin mesleğine bakışındaki etkisini ve birbiriyle ilişkili olduğunu fark etmemi sağlaması bakımından oldukça verimliydi. Fakat karşıma çıkan baskın biçimde olumsuz tablonun, görüştüğüm hekimin şahsi perspektifinden ziyade, hekimin ifade biçiminin sıklıkla genelleyici olması nedeniyle, meslek içinde kolektif bir deneyim ve kanaatler bütününe tekabül etmesinden şüphe ettim. Dolayısıyla hem şanslı hem şanssız sayılırdım. Şanssızdım çünkü kıdemli hekimle aramızdaki yaş asimetrisi, daha önce bir hekimle mülakat

yapmamış olmam, mülakatın hekimin evinde gerçekleşmesi ve en nihayetinde hekimin kıdemli bir idareci olarak belli konularda kanaatlerinin hazır olması nedeniyle daha ziyade edilgen, öğrenici ve yönlendirilmeye açık bir tavırla mülakatı yürütmek zorunda kalmıştım. Bunun sonucunda elde ettiğim ve mesleğin güncel vaziyetinden şikayet ve eleştiri tonu baskın olan verilerin, beni araştırmanın kalanını olumsuz bir eksende sürdürmeye sevk etmesi ve veri toplama aşamasının hekimlerin şikayetlerinden ibaret kalması kuvvetle muhtemeldi. Ancak diğer yandan, meslek içinde yaygın olması muhtemel olumsuz hissiyatın birçok boyutunu toplu bir şekilde ilk seferde dinlemek aydınlatıcıydı. Bir anlamda mesleğin ücretler, hastalarla ilişki, itibar kaybı gibi konularda nasıl bir halet-i ruhiye arz ettiğine ilk elden şahit olmuştum. Nitekim bu ilk mülakatta ön bulgularını yakaladığım birçok olumsuz konu, sonraki 18 hekim mülakatında da sıklıkla açıldı ve paylaşıldı. Ancak ilk mülakatın kazanımı, sonraki mülakatlarda bahsi tekrar açılan olumsuz konuları olduğu gibi kabul edip sonraki soruya geçmek yerine; hekimlerin her bir bahsi biraz daha açmasını, sorular arasında yer almayan başka konularla ilişkisini kurmasını ve bilhassa somut vakalar üzerinden anlatmasını rica, bazen de ısrar etmem gerektiğini öğrenmem oldu.

Bu durumda ikinci hekim mülakatının tek yönlü olmaması gerektiğine karar verdim. Hekimin hazır kanaatleriyle benim hazır sorularımın buluştuğu yerde yeni konular ve perspektifler açığa çıkmalıydı. Nitekim temellendirilmiş teoride mülakat tercihleriyle ilk bulgular arasında dinamik bir ilişki olması öngörülür (Charmaz, 2006, ss. 30-35). Hekimlerin mesleki tatmin kaynaklarının azaldığı gerçekten de inkar edilmeyecek ve yaygın bir gerçeklik olabilirdi ancak meslekten ne murat ettiklerini, beklentilerinin hangi süreçlerde nasıl şekillendiğini, dahası kliniğin görece kapalı dünyasının işleyiş biçimlerini kanaatlerden çok deneyimler üzerinden dinlemem gerekiyordu. Bu nedenle daha uzun, şeffaf ve yeri geldiğinde ortak akıl yürütmelere açık bir mülakat yapabilmem için, görüşeceğim ikinci hekimle aramızda yaş, tecrübe ve konum bakımından daha dengeli bir ilişki olmalıydı. Yine iki tarafın da güven duyduğu bir ortak tanıdık vesilesiyle, 30'lu yaşlarında iki halk sağlığı uzmanı hekimle ayrı mülakatlar yaptım. Bu iki mülakat toplamda 6 saat 42 dakika sürdü. Önemli olan, bu ikinci mülakatların uzun sürmesinden ve hazırladığım soruların sırasını hemen hemen başarıyla takip edebilmemden ziyade, her soruda hekimlerin hem bireysel olarak kendilerinin hem de kolektif olarak birçok meslektaşlarının fakülteye girişten itibaren

yaşadığı süreçleri, halk sağlığı gibi meslek içinde çeperde konumlandırılan bir branşta olmalarının da etkisiyle panoramik ve şeffaf bir şekilde anlatmalarıydı.

Takip eden bu mülakatlar temelde iki hususu fark etmemi sağladı. Birincisi hekimlerin meslekleriyle kurdukları ilişki klinik rutin içinde hastalarla anlık, geçici ve mükerrer etkileşimlerden ibaret değildi. Fakülte öncesinde daha ailede ve lisede başlayan yönelim ve yatkınlıklar fakülteden beklentilere, fakültedeki sosyalleşme süreçlerinden mezuniyet sonrasına, asistanlıkta tanışılan iş bölümü ve iş yükünden uzmanlık dönemine dair planlara şekil değiştirerek, bazen kırılarak bazen de pekişerek aktarılıyordu. Bir diğer ifadeyle meslek bir süreçti. Mülakat yaptığım her hekim, uzun bir hekimleşme sürecinin katmanlı duygu, kanaat ve eylem bakımlarından yükünü ve eğilimlerini içselleştirmiş olarak karşımdaydı. Hekimin hekimleşmesini, meslekten beklentilerinin ve mesleğin getirilerinin her aşamada karşılıklı olarak birbirini şekillendirdiği bir süreç olarak kavramak elzemdi. Bu sürecin zamansallığını hesaba katmadan, ne kadar somut aktarırsa aktarsın birkaç gün önce klinikte yaşadığı ve mesleğin itibar kaybının kanlı canlı delili olarak aktardığı bir tartışma veya durumun meslekle ilişkisinde hangi anlama tekabül ettiğini keşfetmek imkansızdı. Bu nedenle, en azından hekim mülakatlarında, mesleğin dönüşümünü anlamaya dair merakımın öncelikle hekimlerin fakülteden uzmanlığa geçen uzun süreç boyunca dönüşümünü keşfetmekten geçmesi gerektiğine kanaat getirdim. Bir diğer ifadeyle mesleğin dönüşümü ancak tıp fakültesi öğrencisi adayının uzman hekime dönüşümünün prizmasına yansıdığı haliyle daha yakından ve canlı bir şekilde görülebilirdi.

Bu ikinci mülakatların fark etmemi sağladığı ikinci önemli bir husus, yeni kuşak hekimlerin fakültedeki beceri gelişimi, meslektaş ilişkileri, klinik iş bölümü gibi bahislerde daha eleştirel ve çok yönlü bir tutumlarının olmasıydı. İki genç hekim de en köklü tıp fakültelerinden başarıyla mezun olmuştu; mesleklerine bağlılardı ama sağlık sisteminin yapısal aksaklıklarına dair keskin dikkatleri vardı. En önemlisi de meslektaşlarının içinde bulunduğu, benim de ilk mülakatta hiç hesapta yokken karşılaştığım olumsuz kanaat ve deneyimler yumağına bazı bakımlardan katılırken aynı zamanda meslek dünyasına bir adım geriden serinkanlı biçimde bakıyorlardı ve meslekte yaşanan yaygın olumsuzlukların mesleğin yerleşik yapılarıyla ilişkisini kurmaktan çekinmiyorlardı. Kendi klinik deneyimleri her ne kadar aynı yönde olsa da meslektaşlarının meslekle kurdukları yılgınlık, tükenmişlik ve tatminsizlik gibi ilişki

biçimlerini meslek içinde yerleşik olan ve fakülteden itibaren işleyen hiyerarşi ve otorite icrası biçimleriyle ilişkilendirmeye açık bir şekilde aktardılar. Mesleği bir bütün olarak değil; kendi içinde asimetrik konum ve ilişkilerin olduğu bir dünya olarak tasvir ettiler. Bu durumda yeni kuşak hekimlerin mesleğe bakışlarının daha somut, gerçekçi ve katmanlı olabilirken; buna karşılık eski kuşak veya kıdemli, yetkili hekimlerin ise daha soyut, normatif ve tek yönlü bir söylem sergileyebileceğini hesaba katmam gerektiğine kanaat getirdim. Bu öngörü, mesleğin dönüşümünün nasıl tecrübe edildiğini keşfetmek için, meslek içinde kıdem ve konum farklarını takip etmem gerektiği anlamına geliyordu.

Bu aşamada, görüştüğüm ikinci ve üçüncü hekimle bundan sonra hangi özelliklere sahip meslektaşlarıyla mülakat yapmamın verimli olacağını istişare ettim. Pratisyen / asistan / uzman ayrımının meslek içinde gelir ve statü farklılaşması getirdiğini; bunun da mesleğin dönüşümünde önemli bir boyut olacağına dair tahminlerim vardı. Ancak üçüncü mülakatın sonunda halk sağlığı uzmanı hekim hemen her meslektaşının fakülteden mezun olduktan sonra uzmanlık sınavına hazırlanırken kısa bir süreliğine de olsa pratisyenlik yaptığını, ayrıca her uzman hekimin asistanlık süreci geçirdiğini, dolayısıyla bu ayrımda ısrar etmenin birbirini tekrar eden mülakatlar anlamına geleceğini ileri sürdü. Bu durumda yeni uzman olanlarla veya kıdemli asistanlarla görüşmem hem pratisyenliğe hem de asistanlığa dair deneyimleri almak için yeterli olacaktı. Gerçekten de bu öngörüyü teyit edecek şekilde kıdemli asistanlar ve yeni uzmanlarla yaptığım sonraki mülakatlarımın hepsi, mesleğin farklı aşamalarına dair zengin ve çeşitli veriler getirdi. Görüştüğüm iki hekim dışında 17 hekim kıdemli uzman hekimlerden, genç uzman hekimlerden ve uzmanlığı almaya yaklaşmış asistanlardan oluştu. Pratisyen olanların biri asistanlıktan istifa etmişti ve ilaç sektöründe çalışıyordu; diğeri ise on beş yıla yakın bir mesleki kıdeme sahipti ve iş yeri hekimliği yapıyordu. Böylece mesleğin klinik dışındaki formlarını tanıma ve analize dahil etme fırsatım oldu.

Ayrıca görece küçük devlet hastanelerinde çalışanlarla üniversite veya eğitim-araştırma hastanelerinde çalışanlar arasında rutin, beceri ve kariyer anlamında ciddi farklılıklar olabileceğini tahmin ederek iki kategoriden de hekimlerle görüşmem gerektiğini düşünmüştüm. Buna ilaveten, literatürde öne çıkan bir tema olarak piyasalaşmanın mesleğe etkisini hesaba katmak adına görüşeceğim hekimlerin bir

kısmının, özel sektörde farklı biçimlerde çalışan hekimler olması gerektiğine karar vermiştim. Nitekim toplam 19 hekim mülakatının 9'unu kamu dışında özel sektörde çalışan hekimlerle yaptım. Ancak sırasıyla pratisyenlik, asistanlık, mecburi hizmet ve uzmanlık süreçlerinde hemen her hekimin farklı tipte sağlık kurumlarında görev alabildiğini; bir diğer ifadeyle mesleki güzergahların hareketli ve değişken olduğunu bana fark ettiren yine üçüncü mülakatı yaptığım hekim oldu. Bu nedenle sonraki mülakatlarımda kurum tipinden ziyade, sektör ayrımını ve kıdem ayrımını dikkate alarak devam ettim. Özel sektörde çalışan uzman hekimler, asistanlıklarını büyük oranda kamu hastanelerinde yapmış oldukları ve mecburi hizmet sürecini yine kamuda geçirdikleri için esasen hem kamuda çalışmanın hem özelde çalışmanın tecrübesine sahipti. Kıdem ayrımı ise iki amaca yönelikti: Öncelikle, ilk mülakatla ikinci ve üçüncü mülakatlar arasında fark ettiğim meslek içi perspektif farklılığının ne kadar derinleşebileceğini görmek önemliydi. Ama bir o kadar önemli olarak, mesleğin dönüşümünü keşfetmek için, 10 yıl ve üstü kıdemli uzmanlarla görece yeni gelenlerin deneyimlerinin nasıl farklılaştığını görmek gerekiyordu. Bu nedenle bu ilk üç mülakattan sonra, görüşeceğim hekimlerin tespitinde takip ettiğim filtreleri gösteren tablo ve yaptığım mülakat sayıları aşağıdaki gibi oluştu.

Tablo 1. Hekim Mülakatlarının Kategorik Dağılımı

	Erkek		Kadın		Toplam
	Kamu	Özel	Kamu	Özel	
Kıdemli asistan, yeni uzman veya genç pratisyen	6	3	2	2	13
10 yıl ve üstü kıdemli uzman veya pratisyen	2	2		2	6
Toplam	8	5	2	4	19

Temellendirilmiş teoride "teorik örneklem" olarak geçen bu yolla (Charmaz, 2006, s. 96), incelediğim olgunun gerçekliğini gözetmeyi amaçladım. Mülakat kategorilerinin ızgaralanmasını danışmanım Lütfi Sunar'la birlikte yürüttüm ve teorik bakımdan kategorilerin anlamlılığını onun görüş ve yönlendirmeleriyle teyit ettim. İlk üç

mülakattan sonra görüştüğüm 16 hekimin 9'uyla kendi sosyal çevremden farklı kişilerin vesilesiyle, 7'siyle süreç içinde mülakat yaptığım hekimlerin vesilesiyle tanıştım. Görüştüğüm dahili branşlardan hekimlerin çoğu, cerrahi branşlarla da görüşmem gerektiğini söyledi. Bu süreçte her ne kadar önemli bir filtre olarak belirlemesem de 16 mülakatın mümkün olduğu kadar farklı branşlardan asistan ve uzmanlardan oluşmasına gayret ettim. Ortopedi, dahiliye, genel cerrahi, mikrobiyoloji, radyoloji, üroloji, pediatri, adli tıp, kadın doğum, anestezi, göğüs cerrahisi ve enfeksiyon branşlarından hekimlerle görüşmüş oldum. Cerrahi branşlardan toplamda 7 hekimle görüşmüş oldum ve branş farklarının mesleğin rutini, hiyerarşisi ve getirileri anlamında etkili olabileceğini analize katabildim. Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, son ama bir o kadar önemli bir ayrım da cinsiyet farkıydı. Meslekte kadınların hangi branşlara, güzergâhlara ve kazanımlara sahip olduğunu keşfetmek önemliydi. Bu nedenle dördüncü ve beşinci mülakatlarımı kadın hekimlerle yaptım. Ancak süreç içinde farklı sektör ve kıdemden toplam 6 kadınla yaptığım mülakatlarda hem erkek hekimlerle ortak deneyimlerinin fazlasıyla baskın olduğunu hem de kadın olmanın meslekte yapısal bir eşitsizlik deneyimine tekabül etmediğini öğrendim. Mesleğin türdeşleştirici sosyalleşme biçimleri, kimliği ve rutini cinsiyet temelli toplumsal farkları en azından bu 6 mülakatta açığa çıkmayacak kadar tesviye ediyordu.

Hekim mülakatlarında en çok zorlayan durum hekimlerin mesai temposu nedeniyle uygun vakit bulamamak, bulduğumuzda da bazı mülakatlarda olduğu gibi istediğim uzunlukta süremememesi oldu. Mesela görüştüğüm kıdemli uzmanlardan biri aynı zamanda özel hastanede idari bir konumdaydı; her ne kadar hüsnükabul gösterip mülakat verse de mülakatın sonlarına doğru şakayla karışık tahmin ettiğinden uzun sürdüğünü ifade etti. En kısa iki mülakattan biri buydu ve 1 saat 17 dakika sürmüştü. Yine özel sektörde çalışan bir başka uzman hekim, randevu almak için aradığımda bir saat ayırabileceğini ifade etmişti ve gerçekten de bütün konuşma heyecanı ve şeffaflığına rağmen 1 saat 5 dakika olunca mülakatı nazik bir şekilde tamamladı. Hem süre hem konuların derinlemesine konuşulması anlamında en rahat ve cömert hekimler, kamuda çalışan erkek asistanlar oldu. Araştırmacı olarak benim erkek ve yaşıt olmam, her ne kadar hepsiyle ilk defa tanışsam da bu kategorideki hekimlerle mülakat öncesinde başlayan ve bazen sonrasına sarkan, dostane ilişkiler kurmamızda etkili oldu. Genel olarak asistanların, kadın veya erkek fark etmeksizin daha konuşkan

ve paylaşımcı olduğu gerçektir. Farklı hastanelerde çalışan üç asistan hekim, beni yoğun geçmeyen nöbet saatlerinde asistan odasında ağırladı; zaman zaman mülakatlar başka bir asistanın odaya girip hastalarla ilgili bir konuyu danışması veya konsültasyon için farklı bir birimden gelen telefonlarla kesildi. Bu kesintiler asistan hekimlerin mülakata ilgilerini azaltmadı; bilakis yeni konulara kendiliğinden geçmelerini ve daha somut biçimde konuşmalarını sağladı.

Hekim mülakatlarında fark ettiğim son husus, hekimlerin meslekleriyle ilgili birçok konuyu meslek dışından biriyle derinlemesine ve şeffaf şekilde konuşma fırsatlarının fazla olmamasıdır. Klinik iş yükü ve mesai temposunun buna elvermemesinin yanı sıra, meslekle ilgili irili ufaklı hemen her konunun meslektaşlar arasında her gün ve defaten konuşuluyor olması da buna yönelik ihtiyaç doğurmamıştı. Dahası, mesleğe duyulan ortak inanç ve aidiyetin gücü ve etik kabuller, meslek içi hiyerarşilerin ve hastalarla netameli ilişkilerin meslek dışına taşmaması yönünde ortak bir yatkınlığı besliyordu. Hekimlerin çoğu bu nedenle, mülakatların sonuna doğru bu konuları daha önce hiç bu kadar kapsamlı ve ayrıntılı konuşmadıklarını ifade ettiler; birçok konuyu günlük meslektaş sohbetlerinin ötesinde belli bir mantık çerçevesinde açıklama ve ilişkilendirme durumunda ilk defa kaldıkları oldu. Bu durum bir yandan ilk mülakatta olduğu gibi meslek içinde yaygın kanaatlere başvurulmasına sıklıkla yol açarken diğer yandan birçok durumda canlı duygu ve deneyimlerin paylaşılmasını da sağladı. Mülakatlar bu sayede hekimlerin mesleğin aynasındaki akislerini birlikte seyrettiğimiz bir sürece dönüştü. Bilhassa asistan ve yeni uzman hekimlerle mülakatlarda diyalog ilerledikçe meslek içinde baskın ve tek yönlü söylem ve kanaatlerin yerini, meslek içindeki çelişki ve gerilimlerin tespitine bıraktığını gördüm.

Hekimlerin meslekleriyle ilgili görüş ve tecrübelerini meslek dışından biriyle şeffaf şekilde paylaşmaya alışık olmamasının olumsuz tarafı ise daha önce paylaşılmamış konuların, her ne kadar etik kuralları gözeten bir araştırma yürüttüğümü baştan temin etmiş olsam da meslek dışından birine ne kadar açılması gerektiği meselesinde tereddütlerde kendini gösterdi. Örnek olarak özel sektörde çalışan kıdemli bir kadın cerrah, bilhassa mesleğin maddi getirileri ve meslektaş rekabeti konularına geldiğimizde bir yandan şeffaf tavrını sürdürürken bir yandan da onu fazla konuşturduğuma dair nükte yapmak gereğini duydu. Bu bağlamda ses kayıt cihazının bilhassa yetkili konumlarda bulunan hekimler için bir tür çekimserliğe yol açtığını

hissettim. Hekimler tıbbi araştırmalarda neredeyse tamamen nicel yöntemlere alışık oldukları için nitel bir çalışmanın gereği olarak mülakatların ses kaydını almam gerektiğini her seferinde mülakattan önce açıkladım; araştırmada bütün şahsi bilgilerin anonim geçeceğini ve sosyolojinin de en az fen bilimleri kadar yöntemsel prosedürlere ve etik denetimlere tabi olduğunu ifade ettim. Birkaç durumda, bilhassa hastalarla ilişkiye dair anekdotların "off the record" kalmasını isteyen hekimler oldu. Buna rağmen, mesleğin sosyolojik bir araştırmaya konu olmasını hemen hepsi mutlulukla karşıladı; mülakatı meslekleriyle ilgili görüş ve tecrübelerini uzun uzadıya aktarmak için faydalı buldular. Bu çalışmada analize dahil ettiğim 19 hekim mülakatından sonra ayrıca biri dermatoloji, diğeri pedatri alanından iki profesör hekim ve bir nükleer tıp uzmanı hekimle görüşme fırsatım oldu. Bu görüşmelerde ses kaydı almadım, mülakat olarak yapılandırmadım ama üçünde de birçok konuyu uzun uzadıya ve şeffaf bir şekilde konuştuk. Onlardan hem kendi perspektifleriyle ilgili çok şey öğrendim hem de eldeki bulguları gözden geçirme şansım oldu.

Nihayetinde, ilk mülakatlardaki edilgen konumumun yerini zamanla, görüştüğüm hekimlerin muhtemel şikayet konuları, tatmin kaynakları ve meslekle ilişki biçimine dair bir aşinalık ve hazırlık aldı. Takriben ilk 10 mülakattan sonra mesleğin görece kapalı dünyasına dair jargon ve rutine dair öğrendiklerimi mülakat esnasında hissettirdikçe hekimlerin aktardıkları deneyim ve kanaatler de daha müşahhas, somut ve boyutlu bir hal almaya başladı. Birçok hekim, mülakattan sonra gerekirse yine görüşebileceğimizi, ayrıca çalışmanın sonucunu merak ettiğini ifade etti. Hekim mülakatları ekseriyetle verimli geçti ve son mülakatlara doğru daha önce tespit ettiğim deneyim ve kanaat biçimlerinin zenginleşse de yeni konuların açılmadığını fark edince 19 mülakatın yeterli olduğuna karar verdim. Bu kararın ayrıntılı gerekçesi, ilerleyen kısımlarda açıklanacak olan kodlama aşamasında yer alır.

Tablo 2. Görüşülen Hekimlerin Özellikleri

Müstear İsimler*	**Yaş**	**Sektör**	**Kurum**	**Uzmanlık**	**Mezun Olduğu Fakülte**	**Baba Mesleği**
Muharrem Öztürk	55	Kamu	Eğitim Araştırma Hastanesi	Ortopedi Uzmanı	Bursa Uludağ	Şoför
Emin Bakar	33	Özel	Üniversite Hastanesi	Halk Sağlığı Uzmanı	Marmara	Hekim
Salih Arslan	33	Kamu	Aile Hekimi	Halk Sağlığı Uzmanı	İstanbul Çapa	Vaiz
İpek Ceylan	27	Kamu	Üniversite Hastanesi	Dahiliye Asistanı	Yurtdışı	Esnaf
Elif Çelik	50	Özel	Hastane	Genel Cerrahi Uzmanı	Samsun Ondokuz Mayıs	Memur
Murat Çınar	34	Kamu	Hastane	Dahiliye Uzmanı	Cerrahpaşa	Öğretmen
İhsan Temiz	68	Kamu	Üniversite Hastanesi	Tıbbi Mikrobiyoloji Uzmanı	Cerrahpaşa	
Süleyman Erbil	50	Özel	Hastane	Radyoloji Uzmanı / Yönetici	Cerrahpaşa	Esnaf
Faruk Koç	29	Kamu	Eğitim Araştırma Hastanesi	Dahiliye Uzmanı	İstanbul Çapa	Esnaf
Ebubekir Güneş	29	Kamu	Eğitim Araştırma Hastanesi	Üroloji Asistanı	İstanbul Çapa	Berber
Yahya Hocaoğlu	30	Kamu	Eğitim Araştırma Hastanesi	Pediyatri Asistanı	Konya Selçuk	Öğretmen
Osman Koyuncu	29	Kamu	Adalet Bakanlığı	Adli Tıp Asistanı	Cerrahpaşa	Öğretmen
Büşra Gedik	30	Kamu	Eğitim Araştırma Hastanesi	Kadın Doğum Uzmanı	Hacettepe	Mühendis
Serhat Karayel	32	Özel	İlaç Firması	Pratisyen / Asistanlıktan İstifa	Hacettepe	Öğretmen
Barbaros Özçelik	40	Özel	Özel Şirket	Pratisyen / İşyeri Hekimi	Cerrahpaşa	Çiftçi
Yağmur Ergin	29	Özel	Eğitim Araştırma Hastanesi	Anestezi Uzmanı	Ankara	Bankacı
Levent Ayvalı	33	Özel	Hastane	Göğüs Cerrahisi Uzmanı	İstanbul Çapa	Subay
Melek Aysal	35	Özel	Muayenehane	Kadın Doğum Uzmanı	Gazi	Mühendis
Ayşe Sevin	55	Özel	Hastane	Enfeksiyon Uzmanı	Trakya	Esnaf

*İsim ve soyisimler anonimleştirilmiştir

2.1.2. Avukat Mülakatları

2020 yazında önceki kısımda anlattığım üzere üç hekim mülakatı yapmıştım. Bu mülakatlarda hem mesleğin iç işleyişinde öne çıkan konulara yabancı olduğumu hem de meslek içinde belli olumsuz kanaatlerin bütün olarak baskın olduğunu fark etmek, akabinde yapacağım ilk avukat mülakatlarımda ihtiyat ve hazırlık anlamında ön bilgilere ihtiyaç duymamı sağladı. Bu nedenle mülakatlardan önce, eskiden beri yakın arkadaşım olan ve beraber çalışan iki avukatla ön görüşmeler yapmaya karar verdim. 30'lu yaşlarında olan bu iki avukat İstanbul'un köklü fakültelerinden mezun olmuştu; orta ölçekli bir büroda çalışıyorlardı ve görece büyük davaları yürütüyorlardı. Çalıştıkları büroyu hem mesai saatlerinde hem mesai saatleri dışında birçok defa ziyaret ettim. Böylece orta ölçekli bir avukatlık bürosunun nasıl çalıştığını bizzat görme fırsatım oldu. Ayrıca müvekkil gizliliği olan konular dışında rutin işlere dair bilgi aldım ve en önemlisi de mesleğin dönüşümüne dair kendi görüş ve yönlendirmelerinden istifade ettim. İlginç biçimde, hekimlik konusunda tebarüz eden kıdem ayrımına benzer şekilde avukatlıkta da 10 yıl ve üstü kıdemin yetkinlik ve tecrübe anlamında farklı olduğunu ifade ettiler. Bununla birlikte meslekte temel ayrışmanın, literatürdeki bulguları teyit edercesine bağlı çalışmak / serbest çalışmak / işveren-yönetici avukat olmak şeklinde gerçekleştiğini anlattılar. Böylece hekimlikte olduğu gibi avukatlıkta da mesleğin dönüşümüne dair farklılaşan perspektifleri keşfetmek adına kıdem ve konum farklarını gözetmem gerektiğine karar verdim ve toplamda yaptığım 18 avukat mülakatı aşağıdaki tablodaki gibi ayrıştı.

Tablo 3. Avukat Mülakatlarının Kategorik Dağılımı

	Erkek			Kadın			Toplam
	Bağlı	Serbest	İşveren / Ortak	Bağlı	Serbest	İşveren / Ortak	
10 yıl altı kıdem	2	3		2	2		9
10 yıl ve üstü kıdem		4	4	1			9
Toplam	2	7	4	3	2		18

Bununla birlikte 2020'nin güz döneminde yaptığım ilk 6 mülakat için sosyal çevremden farklı kişilerin vesilesiyle tanıştığım avukatları tercih ettim. İlk görüştüğüm avukat, bazı dönemlerde bir meslektaşıyla ortak olsa da öteden beri çoğunlukla kendi bürosunda tek çalışmış olan 50'li yaşlarında bir avukat oldu. Kıdemli avukatla yaptığım 2 saati aşkın mülakat, mesleğin geleneksel çalışma biçimi olarak tek başına bağımsız çalışmaya dair ilk elden bilgi edinmemi sağladığı gibi avukatın ülkenin doğu illerinden birinde doğup büyümüş olması, hukuk eğitimi ve sonrasında İstanbul'da hayat kurmuş olması ve meslek sayesinde bir toplumsal hareketlilik yaşaması bakımlarından mesleğin dönüşümüne dair önemli veriler sağladı. İlk hekim mülakatından farklı olarak ilk avukat mülakatımda yoğun olumsuz kanaatler bütünüyle karşılaşmadım. Ancak hâkim-savcılarla ilişkiler, adliye dünyasında karşılaşılan zorluklar, genç kuşak avukatların nitelik farkları, mesleğin sosyal itibarı gibi temel konularda önemli bulgular elde ettim. Avukatın kıdemi kadar serbest çalışmasının da etkisiyle, zaman zaman yargının işleyişine ve mesleğin düzensizliklerine dair son derece keskin bir hal alan kanaatleri, meslekten şikayet yerine meslek içinde farklı kurumsal ve şahsi faillerin çıkar, alışkanlık ve yönelimlerini konu ediniyordu. Kıdemli avukatın mahalli ve mütevazı bir bürosu vardı; hem meslek nedeniyle muhatap olduğu kamu personellerine hem de meslektaşlarına dair eleştirel gözlem ve anekdotlarını nüktedan ve rahat üslubu içinde doğal bir şekilde aktarıyordu. Adliyelerin birleştirilmesi, UYAP sisteminin gelmesi, genç hâkim ve savcıların yetkin olmaması, müvekkille ilişkiyi istismar eden bazı avukatlar gibi konularda tecrübelerini somut şekilde anlattı.

Bu ilk mülakatta birçok konunun etraflıca işlenmesi sayesinde sonraki mülakatlara farklı konum ve kıdemlerden avukatlarla görüşerek devam etmem gerektiğine karar verdim. İkinci mülakat bu nedenle orta ölçekli bir büronun kurucusu ve yöneticisi olan yine kıdemli bir avukatla oldu. Taşra kökenli olması ve meslek sayesinde toplumsal hareketlilik yaşaması anlamında ilk mülakatla benzeşen bu ikinci mülakatın farkı büroda zaman zaman değişmekle birlikte 5 ila 10 arasında avukatın istihdam edilmesi, büronun birçok avukat bürosunun bulunduğu bir muhitte olması ve kıdemli avukatın görece büyük davaları üstlenmiş olmasıydı. İlk defa tanışmamıza rağmen mülakat ricamı hüsnükabulle karşılayan kıdemli avukatla bürosunda baş başa, mülakatın öncesi ve sonrasıyla birlikte 3 saatten fazla vakit geçirdim. Meslek içinde genç kuşakların

şikayetlerinden siyasi davalarda avukatın rolüne, baronun mesleğe etkisinden hukuki becerilerin gelişimine, ilk mülakatta yeterince açılmayan bir dizi konuda kendine mahsus görüş ve tecrübelerini paylaştı. Hem işveren avukat olarak hem de panoramik bir mesleki perspektife sahip olarak kıdemli avukatın aktardıkları, büyük oranda yeni başlıklar ve izler keşfetmemi sağladı.

Sonraki dört mülakatta biri büyük bir büroda bağlı çalışan, ikisi bağımsız çalışan ve biri de büyük bir büroda kurucu ortak olarak çalışan, görece daha genç yaşta avukatlarla görüştüm. Bu mülakatlarda, hekimlikte olduğu gibi mesleğin bir beklenti, yönelim ve yatkınlıklar dizisi olarak fakülte öncesinden bugüne bir süreç olduğu ekseninde sorularımı derinleştirdim. Bu mülakatlarda fark ettiğim bir husus, avukatların kıdem fark etmeksizin kendine mahsus görüşlerini sıklıkla ikna edici bir şekilde ileri sürmeleri; bunu yaparken de adliye personeli, hâkim-savcı, baro yönetimi, meslektaşlar ve müvekkiller gibi farklı konumlardan faillere dair görüş ve tecrübelerini çok nedenli ve çok süreçli bir mantık örgüsü içinde paylaşmalarıydı. Bir diğer ifadeyle avukatlar, meslek dünyasının günlük rutini içinde çok yönlü, yoğun ve mükerrer etkileşimlerde bulunmanın getirdiği bir perspektife sahipti ve bu perspektif sayesinde hangi konuda nasıl bir yorumda bulunmaları gerektiğine dair hazır olmalarını sağlayan bir tür etkileşim yatkınlıkları vardı. Bu sayede yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığı, meslek içi rekabet ve çalışma şartları, müvekkillerin etik dışı talep ve tavırları gibi netameli konularda da tereddüt etmeden hangi bilgi ve anekdotu benle paylaşmaları gerektiğinden emin bir şekilde konuştular. Bu nedenle siyasi davalar gibi bazı hususlar dışında, konuştukları konuların "off the record" olmasını talep eden avukat neredeyse hiç olmadı. Hatta iki avukat, verecekleri bilgilerin mahrem kalacağını mülakattan önce temin ettiğimde duruşmada ne söylüyorsa onu söyleyeceklerini nükteyle karışık ifade ettiler. Gerçekten de sadece duruşmalar değil, aynı zamanda her gün adliyeden emniyete, tapu dairesinden şirket toplantılarına bir dizi sözel ve simgesel etkileşim durumuna girip çıkan bir meslek grubu olarak avukatların, meslek dışından bir araştırmacı olarak benle neyi nasıl konuşmaları gerektiğine, en azından hekimlere kıyasla daha hazırlıklı olduklarını gözlemledim. Avukatın işinin sözel beceri olduğuna dair toplumda yaygın olan klişeye düşme tehlikesini göz ardı etmeden, bu durumun esasen mesleki habitustan kaynaklanan,

dolayısıyla mesleğin rutin dünyası içindeki nesnel ve pratik gerekliliklerin içselleştirilmesiyle biçimlenen bir yatkınlık olduğu açıktı.

Avukat mülakatlarında açığa çıkan bir diğer farklılık cinsiyetle meslek ilişkisinin etkileri bahsindeydi. İlk 6 mülakat katılımcıları arasında yalnız biri, genç bir kadın avukattı. Kadın olmanın meslek dünyasındaki etkisini sorduğumda bazen karşı taraf müvekkillerinin boşanma veya haciz durumlarında sözel şiddete başvurduğunu ifade etti. Bu veri yeterli gelmedi ve 2021 yazında görüştüğüm 11 avukat arasından kadın avukatlara meslekte kadın olmanın dezavantaj oluşturup oluşturmadığını ısrarla sordum. Kadın avukatlar sözel veya fiziki şiddete maruz kalmanın yanı sıra, meslek içinde terfi, kazanç ve büro sahipliği gibi hususlarda eşitsiz bir yapı olduğunu da ayrıntılı şekilde anlattılar. Ceza davaları veya haciz gibi işlerde işveren avukatlar tarafından kadın avukatların tercih edilmediğini; bazı kadın avukatların da bu işleri tercih etmeme yönünde eğilimlerinin olduğunu; bağlı avukat istihdamında kadınların daha çok tercih edildiğini; büyük büro sahipliği ve ortaklığı bahsinde ise kadın avukatların çok geride bırakıldığını veya kaldığını ifade ettiler. Dahası, görüştüğüm üç kadın avukat da taciz ve istismar anlamında birçok vakanın meslek içinde yaşandığını ama ifşa edilemediğini, sadece meslektaşlar tarafından değil bazı kamu personelleri ve müvekkillerin de kadın avukata yaklaşımlarının etik veya ahlaki bir noktadan sapabildiğini dile getirdiler. Erkek avukatlardan veya başka bir kaynaktan daha önce dinlemediğim bu konularda hazırlıksız olmama rağmen kadın avukatların görüşlerinin benzeşen ifadelerle ve ısrarlı bir şekilde derinleşmesi, konunun ehemmiyetine işaret ediyordu.

Şüphesiz benim yerimde kadın bir araştırmacı olsaydı bu konular daha da ayrıntılı ve geniş şekilde tebarüz edebilirdi. Buna karşılık, bu konuları fark ettikten sonra erkek avukatlarla yaptığım mülakatlarda kadın olmanın meslekte farklı bir deneyime tekabül edip etmediği bahsinde gözlemlerini onlara da sordum. Ancak, ceza davaları ve haciz işlemlerinin kadınlar için zorlayıcı olduğu yönündeki yaklaşımın ötesinde hususi bir deneyim veya kanaat paylaşan olmadı. Toplamda 17 mülakatın 5'ini kadın avukatlarla gerçekleştirdim; esasen serbest ve işveren kadın avukatlarla görüşmek için yine avukatlar vesilesiyle girişimde bulunsam da zaten az sayıda olduğu söylenen bu konumlardaki kadın avukatlar mesai yoğunluğu ve salgın gibi nedenlerle görüşme

tekliflerimi geri çevirdiler. Bilhassa orta veya büyük ölçekli bürolarda yönetici veya ortak avukatlar arasında kadınların çok düşük bir oranda olduğunu birçok avukat teyit etti. Buna rağmen kadın avukatlarla yaptığım mülakatlardan, meslekle cinsiyet ilişkisine dair, hekimliğe kıyasla çok daha anlamlı ve zengin veriler elde ettim. Bilhassa 10 yıl altında kıdemi olan, 2'si bağlı, 2'si serbest çalışan 4 genç kadın avukat hem büro içi iş bölümü ve ilişkiler hem de mesleğe sirayet eden ve günlük rutinde sıklıkla karşılaştıkları cinsiyet kalıplarına dair yeterince görüş ve deneyim aktardılar.

İlk sekiz mülakatı yaptığımda öne çıkan konulardan birinin barolar olduğunu fark ettim. Esasen hekim mülakatlarında da tabip odaları ve tabipler birliği gibi meslek örgütleriyle ilişkilerini sormuş ve karşılığında formaliteden ibaret bir ilişkileri olduğu yönünde örtüşen, çoğunlukla kısa cevaplar almıştım. Baro konusunu açtığımda avukatlardan aldığım cevaplar da bundan farklı değildi ancak mesleğin pratik sorunları söz konusu oldukça birçok avukat konuyu baroya tekrar getiriyor; bilhassa genç avukatların çalışma şartları bahsinde barodan beklentileri olduğunu ifade ediyordu. Dahası, baroların siyasi çizgisinin dar ve dışlayıcı olduğu yönünde vurgu avukatlar arasında ortaktı. Bu noktada İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu'yla mülakat yapmaya karar verdim. Mülakat talebimi hızlı ve nazik bir şekilde kabul ettiler. Durakoğlu'yla bir buçuk saate yakın bir süre baroda mülakat gerçekleştirdim. Mesleğin demografik büyümesi, yeni açılan fakülteler, uzmanlaşma, yeni iş fırsatları ve beceriler gibi konularda verimli bir mülakattı. Avukatların sorunlarının farkında olduklarını, baro kapsamında ürettikleri çözümleri ve mesleğin ilerletilmesi gerektiği yönündeki kanaatlerini benle ayrıntılı şekilde paylaştı. Bilhassa yargı-siyaset ilişkisine ve ikinci baroların kuruluş süreçlerine dair bahislerde Mehmet Durakoğlu, internet kaynaklarında dinlediğim ve okuduğum eleştirel tavrını mülakatta da sergiledi. Baro başkanının perspektifini analize katmak; birçok avukatın baroyla ilgili çapraz görüşleriyle örtüşen ve ayrışan taraflarını görmemi sağladı. Mehmet Durakoğlu'nun görüşlerine bu araştırmada kamusal bir makamı temsil etmesi nedeniyle diğer avukatlar gibi anonimleştirmeden ismine atıf yapmayı uygun buldum.

Salgın şartları nedeniyle 4 hekim ve 4 avukat mülakatını Zoom üzerinden çevrimiçi yapmak durumunda kaldım. Mülakat öncesinde tanışma sürecinin çevrimiçi şartlarda zayıf ve yetersiz kalmasından endişeliydim. Ancak ilginç biçimde öyle olmadı;

mülakat etkileşiminin darlığına ve ilk defa tanışmamıza rağmen hekimler tahmin ettiğimden daha şeffaf ve uzun bir şekilde konuştular. Bunda ilk mülakatlarımı ağırlıklı olarak yüz yüze yapmış olmam ve dolayısıyla hangi konuları nasıl açmam gerektiğine dair hazırlıklı olmam da etkili oldu. Sadece bir hekim mülakatı, hekimin seyahat halinde olması nedeniyle 1 saat 25 dakika sürdü ve mülakat bitince aslında daha uzun sürebileceğini hissettim. Avukatlara gelince, meslek gereği müvekkilleriyle ve meslektaşlarıyla çevrimiçi görüşmeye çok daha aşinalardı; ayrıca yeni açılan e-duruşma sistemi birçok avukat tarafından kullanılıyordu. Bütün mülakatların ortalaması 2 saat iken Zoom üzerinden yaptığım mülakatların ortalaması bu sayede 2 saatin üstünde oldu. Bunda şüphesiz, avukatların meslekleriyle ilgili görüş ve deneyimlerini aktarmaya daha hazır olmalarının da etkisi vardı. Zaman zaman internet hızı nedeniyle bazı mülakatların kesintiye uğradığı oldu ancak katılımcıların hoşgörüsü ve yapıcı tavırları sayesinde devam edebildik. Çevrimiçi yapmakta zorlandığım tek bir mülakat oldu: Hekim akşam müsait olduğunu belirtince ertelemek istemedim ve akşam vakti için sözleştik ancak gün içinde bir avukatla mülakatım vardı ve ben akşam mülakat vakti geldiğinde halen dışarıdaydım. Moda'da bir çay bahçesinde telefonumun internetiyle mülakata bağlandım, geç bir vakit olmasına rağmen hekim son derece cömert bir şekilde vaktini ayırdı. Ancak süreç içinde bulunduğum işletmeye kapatma vaktini ertlemeleri yönünde rica etmem gerekti, ışıkları kapatmaları gerektiğini söyleyip kalmama izin verdiler. Bu çevre şartlarına rağmen veri anlamında en zengin mülakatlardan biri oldu. Sonraki hekim ve avukat mülakatlarına akşam vakti için sözleşmemeye karar verdim.

Genel olarak mülakatlar arasında belli bir süre olmasını gözettim. Bir günde iki mülakat yaptığım veya iki gün üst üste mülakat yaptığım az da olsa oldu ama çoğunlukla, hatırlatıcı notları yazmak ve sonraki mülakata hazırlanmak için üst üste getirmemeye dikkat ettim. Hekim mülakatları yoğun mesai ve nöbet rutinleri nedeniyle daha çok hekimlerin belirlediği günlerde ve daha geniş bir süre aralığında ilerledi. Avukat mülakatları ise serbest veya işveren avukatlarda daha rahat bir şekilde; bağlı çalışanlarda da ortak karar verdiğimiz gün ve saatlerde gerçekleşebildi. Bağlı çalışan iki genç avukatla kafede buluştuk. Onların dışında 11 avukat mülakatı avukatların bürolarında gerçekleşti. Böylece her ne kadar etnografik bir prosedür uygulamasam da farklı büro tiplerini ve ofis yapılarını görme fırsatım oldu.

Avukatlarla ofislerinde görüşmenin, benim bir tür deplasmanda onlarınsa her günkü mekanlarında olması nedeniyle katılımcı ve şeffaf tavırlarını kolaylaştırdığını düşünüyorum. Benzer bir durum hekimler için fazla mümkün olmadı zira hastanelerin kalabalık dünyası buna elverişli değildi. Yine de farklı kurumlarda çalışan üç asistan hekimle asistan odalarında, özelde çalışan iki hekimle yine kendi odalarında görüşme imkanım oldu.

Nihayetinde 18 avukatla yaptığım mülakatlar kıdem ve konum farkları bakımından zengin bir perspektifler bütünü sağladı. Halen Türkiye'de 50'den fazla avukatın çalıştığı, farklı departmanlara ayrılmış büyük bir büronun kurucu avukatıyla da; benzer bir büroda bağlı çalışan genç bir avukatla da görüşmüş oldum. Otuz yıldır tek başına çalışan bağımsız avukatla da, bürosunu yeni açmış olan genç bir avukatla da mülakat yaptım. Görüştüklerim arasında bir şirkette hukuk danışmanı olarak çalışan bir kadın avukat da; uzun zamandır büyük bir büroda kıdemli ve yetkili bir konumda bağlı çalışan bir kadın avukat da oldu. Hekimlerde olduğu gibi avukatlarda da meslekte kıdem ve konum yükseldikçe mesleğe dair görüşlerin ekseriyetle daha soyut, genellemeye ayarlı ve sorunları sistem kaynaklı görmeye eğilimli olduğunu fark ettim. Buna mukabil, yine hekimlerde olduğu gibi kıdem ve konumu görece daha düşük olan bilhassa yeni kuşak avukatların ifadeleri daha somut, yaşanan vakalar temelinde ve meslek içine yönelik eleştirel bir eğilim arz ediyordu. Ancak hekimlerden farklı olarak avukatlar, tıpkı mülakatta hangi konuyu nasıl paylaşacaklarına hazırlıklı oldukları gibi meslekleriyle kurdukları ilişkiye ekseriyetle daha gerçekçi, çok yönlü ve ilişkisel açıklamalar getirdiler. Bunun nedeni şüphesiz mesleklerinin günlük rutininde çok çeşitli irtibat, etkileşim ve mücadele pratiklerinin yer alması ve meslek içinde yaşanan farklılaşma ve dönüşümleri mesleki kimlik ve aidiyetin dışında tanıma, yorumlama ve değerlendirme şemalarının keskinleşmiş olmasıydı.

Tablo 4. Görüşülen Avukatların Özellikleri

Müstear İsimler*	Yaş	Çalışma Biçimi	Ofis Tipi	Mezun Olduğu Fakülte	Baba Mesleği
Ferhat Bilen	58	Bağımsız Avukat	Tek Avukat	İstanbul Hukuk	Manav
Cahit Karalı	57	İşveren Avukat	5-10 Arası Avukat	İstanbul Hukuk	Memur
Hüseyin Türkmen	31	Bağlı Avukat	50'den Fazla Avukat	İstanbul Kültür Hukuk	Esnaf
Latif Özkan	39	Bağımsız Avukat	Bir Avukatla Paylaşımlı	İstanbul Hukuk	Memur
Gülnur Özoğul	29	Bağımsız Avukat	Tek Avukat	Yeditepe Hukuk	Tüccar
Selim Akalın	39	İşveren Avukat	10-20 Arası Avukat	Marmara Hukuk	Akademisyen
Tuğçe Özen	40	Bağlı Avukat	20-30 Arası Avukat	İstanbul Hukuk	Esnaf
Erhan Kala	27	Bağımsız Avukat	Tek Avukat	Marmara Hukuk	Memur
Mehmet Durakoğlu	66	Bağımsız Avukat	Baro Başkanı	İstanbul Hukuk	Avukat
Yusuf Uzun	62	İşveren Avukat	5-10 Arası Avukat	İstanbul Hukuk	Esnaf
Canan Erçin	32	Bağımsız Avukat	Bir Avukatla Paylaşımlı	İstanbul Hukuk	Memur
Hazal Zorlu	32	Bağlı Avukat	Şirket Avukatı	İstanbul Hukuk	Öğretmen
Tevfik Yaman	33	Bağımsız Avukat	Bir Avukatla Paylaşımlı	Beykent Hukuk	Memur
Cemal Tirali	30	Bağımsız Avukat	Bir Avukatla Paylaşımlı	Ankara Hukuk	İşçi
Abdullah Akgün	62	Bağımsız Avukat	Tek Avukat	İstanbul Hukuk	Esnaf
Recep Öztürk	54	İşveren Avukat	50'den Fazla Avukat	İstanbul Hukuk	Esnaf
Aziz Aksakal	35	Bağlı Avukat	5-10 Arası Avukat	Marmara Hukuk	Tüccar
Büşra Altın	28	Bağlı Avukat	3 Avukat	İstanbul Hukuk	İşçi

* Baro başkanı Mehmet Durakoğlu dışında isim ve soyisimler anonimleştirilmiştir

2.2.Verilerin İşlenmesi

2.2.1. Kodlama Aşamaları

Temellendirilmiş teoride verilerin derlenmesi ve kavram inşası süreçlerini iç içe geçiren esas işlem ister mülakat ister belge analizi veya etnografik kayıtlar olsun, empirik malzemenin kodlanmasıdır. Metne dönüştürülmüş malzemenin kodlanması üç aşamada gerçekleşir. Açık kodlama olarak geçen ilk aşama, eldeki metinlerin her bir kelime, satır veya parçasının görünen ilk anlamının yorum veya ilişki katmadan kodlanmasıdır (Charmaz, 2006, s. 47). Bu ilk kodlar, eldeki metni esnek ve geçici şekilde parçalara ayırmayı amaçladığı için temel mesele metnin ne dediğini tespit etmektir. "Burada konuşan kişi ne diyor?" ve "Buradaki hangi konu konuşuluyor?" sorularına cevaben kodlar uzun ve açıklayıcı tutulur. Bu bağlamda katılımcıların kendi ifadeleri de olduğu haliyle canlı (*in vivo*) bir şekilde kod olarak kullanılabilir (s. 56). Bu ilk aşamada çok sayıda kod çıkması hem muhtemel hem verimlidir. İkinci aşama odaklı kodlamadır (s. 58). Bu aşamada, ilk kodlar arasından öne çıkan ve tekrar eden kodlar, diğer kodlarla karşılaştırmalı şekilde tespit edilir, kavramsal düzeyde yeniden ifade edilir ve irili ufaklı ilk kodları kapsayacak şekilde düzenlenir. Böylece ilk aşamada parçalara ayrılan malzeme, kendi içinde tebarüz eden odakları etrafında tekrar toparlanır. Üçüncü ve son aşama ise seçici kodlamadır. Bu aşamada, ilk iki aşamada tespit edilen kod grupları arasında nedensel ilişkiler, örüntüler ve irtibatlar kurulur. Bir anlamda, ikinci kodlamada beliren kod gruplarını kapsayan kategoriler inşa edilir ve kategorilerden belli eksenli kodlar (*axial*) oluşturacak şekilde önceki kodlar gözden geçirilir (s. 60). Böylece görüşülen konuda etkili olan sosyal süreçler, eylem ve etkileşim biçimleri, niyet, değer ve anlam dünyaları tespit edilebilir. Nihayetinde inşa edilen kategorilerin birbiriyle ilişkilerinin kurulduğu teorik bir açıklama çerçevesi oluşur.

Temellendirilmiş teoride bütün bu kodlama süreci, verilerin toplanmasından sonra gerçekleşmek zorunda değildir. Hatta hekimlik ve avukatlık gibi görece kapalı bir işleyiş ve anlam dünyasına sahip olgular söz konusu olduğunda, başlangıç mülakatlarıyla sonraki mülakatlar arasında açık kodlama aşamasının girmesi doğru ve zengin verilere ulaşmak için gerekli olabilir. Nitekim 2020 yazında yaptığım 3 hekim ve 6 avukat mülakatından sonra salgın şartları nedeniyle veri toplamaya ara vermek zorunda kalmak, kodlama süreci için fırsat oluşturdu. Bu ilk 9 mülakatın açık

kodlanmasıyla tespit ettiğim geçici ama yol gösterici konu başlıkları, 2021 yazında yaptığım 28 mülakatta hangi hususları derinleştirmem, hangisinde ısrar etmem gerektiği ve hangisinin doygunluğa ulaştığını görmemde hayati bir katkı sağladı. Bir önceki kısımda belirttiğim üzere, kıdem ve konum filtrelerine dayanan hekim ve avukat kategorileri arasında mekik dokurken mülakatların açık kodlanmasının sayesinde, meslek içinde farklı konum ve perspektiften failleri aynı konularda konuşturan bir savcı gibi davranmam gerektiğini düşündüm. Tek fark ortada bir suçun olmamasıydı. Mesleğin itibarının azaldığı veya mesleki tatminin kaybolduğu yönündeki baskın söylem içinde zaman zaman alınan ve alınmayan kararlardan ve süreçlerden dolayı siyasetçiler, bakanlar, yetkili ve yönetici hekimler veya baro yönetimlerinin sorumlu tutulduğu oluyordu. Ancak yürüttüğüm sosyolojik soruşturmada mesleği kapsayan bir dönüşüm içinde mesleki faillerin konum ve perspektiflerinin hangi yapı ve süreçler dahilinde nasıl çeşitlendiğinden başka bir hakikati aramıyordum. Bu süreçte sosyolojik araştırmanın, herkesi kapsayan ve olumsuz etkiler yaratan dönüşümleri ya birkaç yetkili kişinin tercihleri ve niyetleriyle ya da içinden çıkılmaz bir şekilde "bozuk sistem"le açıklamaya yönelik yatkınlıkların hâkim olduğu toplumsa dünyaya karşı, o toplumsal dünyayı kendi yapı ve süreçleriyle açıklama gayreti olduğunu derinden hissettim. Sosyolojik açıklamanın en muhtemel rakibi, hele de hekimlik ve avukatlık gibi muhkem ve müesses iki meslek söz konusu olduğunda, mesleğin dönüşümüne dair, meslek mensuplarının aralarında paylaştıkça pekişen, kolektif bir söylem ve halet-i ruhiye olarak yerleşmiş, mesleğin yapı ve süreçlerini dışarıdan nesneleştirme imkanı bulamamaktan kaynaklanan açıklama ve yorumlama biçimleriydi.

Mülakat metinlerinin kodlaması meslek içinde yaşanan, üretilen ve mülakatlarda açığa çıkan görüş ve deneyimleri, o görüş ve deneyimlerin cari ve işlek olduğunu dikkate alarak incelemeyi sağladı. Öncelikle açık kodlama yaptım ve hekimlerle avukatların bana her konuda ne dediğini kodladım. Hekim mülakatlarından toplam 1151 parça metin, avukat mülakatlarından 846 parça metin kodlanmış oldu. Metin parçası, en az bir kere kodlanmış olan bir cümle, bir ifade veya bir paragrafı ifade eder. Ortalama olarak bir hekim mülakatından 61, bir avukat mülakatından 47 parça metin kodlama sürecine dahil oldu. Kelime bazında kodlama yaptığım olmadı; ekseriyetle paragraf bazında kodlamalar yaptım ama bazen aynı paragrafı bölerek veya bir diğer paragrafla

birleşik şekilde kodladığım oldu. Bazen de duygu ve deneyim bakımından yoğun görünen satırları kendi içinde ayrıca kodladım. Bu açık kodlamada çok genel ifadeler kullanmamaya dikkat ettim. Farklı anlamlara gelebilecek ve birçok konuyu kapsayacak kodlarla başlamak, mülakat verilerinin aslında işaret etmediği sonuçlarla çok hızlı ilişkilendirilmesi tehlikesini içeriyordu. Yine ilk kodlamada, görüştüğüm hekim veya avukatın söylediklerini konu başlığı olarak değil, görüş ve deneyimlerinin kendi içindeki mantık örgüsünü ifade edecek şekilde kodladım. Ancak bu şekilde mesleği kat eden süreç ve yapıların faillerin anlam dünyası içinde neye tekabül ettiğini açığa çıkarabilirdim. Dolayısıyla ilk kodlamada, görüştüğüm kişinin perspektifine mümkün olduğu kadar sadık kaldım, açık ve anlaşılır ifadelere başvurdum, gerektiğinde *in vivo* ifadeleri çift tırnak içinde koda dönüştürdüm.

Nihayetinde hekim mülakatlarının toplamında 1134, avukat mülakatlarının toplamında 812 adet açık kod belirledim. Bu kodlar arasında bir veya iki metin parçasına tekabül edenler kadar on ve üstünde metin parçası içeren kodlar da vardı. İkinci aşamada, odaklı kodlama yaptım ve açık kodları iki nedeni gözeterek gruplandırdım. Birincisi, birbiriyle hemen hemen aynı anlama gelen ama ifade biçimi farklı olan kodları birleştirdim. Mesela hekim mülakatlarının ilk kodlamasına "mecburi hizmette tükenmişlik" ve "mecburi hizmette yıpranmak" gibi iki kod vardı ve bunları birleştirmek gerekiyordu. Birleştirme işleminde daha açık ve nesnel olan ifadeyi tercih ettim veya bazen de ifadeleri birleştirdim: "Mecburi hizmette yıpranmak". İkincisi, konu olarak birbiriyle yakından alakalı kodları yan yana getirdim ve belli kategoriler oluşturdum. Aynı örnekten devam edersem, "mecburi hizmette yıpranmak", "mecburi hizmette yalnızlık", "mecburi hizmette imkanlar kötü", "mecburi hizmet geçici görülüyor", "mecburi hizmet ceza görülüyor", "mecburi hizmette halkla uyumsuzluk", "mecburi hizmette izin kullanamamak" gibi açık kodları "mecburi hizmet geçici çile" adında ikinci bir kod altında birleştirdim. Bu yeni kod böylece toplam 38 metin parçasına tekabül eder hale geldi. Bu şekilde gerçekleştirdiğim odaklı kodlama aşaması sonucunda hekim mülakatları için toplamda 65, avukat mülakatları için 48 adet ikinci kod oluştu. Bazısı ilk kodlarla hemen hemen aynı ifadeleri bazıları ise daha sentetik ama aynı şekilde açıklayıcı ifadeler taşıyan bu kategorilerin tekabül ettiği metin parçası sayısı 7'den 80'e kadar değişiyordu ve

ortalaması 29 metin parçasıydı. Böylece, ikinci kodlamalar sonucunda öne çıkan ve yoğunlaşan odaklar tebarüz etti.

Bu aşamadan sonra, temellendirilmiş bir teori ortaya çıkarmak için kod grupları arasında hangi eksenlerin ve ilişkilerin önemli olduğuna karar vermem gerekiyordu. Hekim mülakatlarıyla ilgili önceki kısımda anlattığım üzere, mülakat deneyimleri bana mesleki yatkınlık ve yönelimlerin bir tür hekimleşme süreci içinde şekillendiğini ve mesleğin kurulu yapıları içinden geçtikçe dönüştüğünü fark ettirmişti. Süreç fikri aynı zamanda temellendirilmiş teorinin de merkezindeydi; insan eylemleri ve söylemleri ancak belli sosyal süreçler dahilinde anlamlıydı (Charmaz, 2006, s. 7). Nitekim araştırmanın başında böyle bir ön merakım olmasa da hekimler için tıp tercihinin anlamı, fakültede yaşadıkları, fakülteden çalışma hayatına geçiş ve uzmanlaşma ikinci kodlamada açığa çıktığı üzere yoğun bir veri odağını oluşturuyordu. Bu durumda, ikinci kodlamada belirlediğim kategorileri hekimleşme veya bir hekimin oluşum sürecinden başlamak üzere toplamda 7 bölüme dağıttım. Bu 7 bölümün temaları sırasıyla hekimleşme, asistanlık, meslek içi iş bölümü ve ilişkiler, klinik rutin ve işleyiş, hastalarla ilişki, kamuda ve özelde çalışmak ve mesleğin halet-i ruhiyesi oldu. Benzer şekilde avukat mülakatları için avukatlaşma, güzergahlar, yargı sistemi ve adliye işleyişi, beceri ve sermaye biçimleri, müvekkille ilişki, bağlı ve bağımsız çalışmak ve mesleki kimlik konularında 7 bölüm oluştu.

Bu aşamada iki meslek için de 7 bölümü, barındırdığı birinci ve ikinci kodlarla olduğu gibi kabul edip analize geçmem mümkündü. Ancak bölümlerin kendi içinde hangi yönde bir analiz sunacağını denetlemem gerekiyordu. Bu noktada iki teknikten istifade ettim. Birincisi, temellendirilmiş teoride hatırlatıcı notlar (*memo-writing*) olarak geçen teknik, veri toplamanın her aşamasında uygulanabilen ve araştırmacının teorik inşasını süreç içinde gözden geçirerek ilerlemesini sağlayan bir kaynak teşkil eder (Charmaz, 2006, s. 75). Hatırlatıcı notlar veri toplama sürecinde karşılaşılan bir durum, bir ifade, bir fikir veya bir öngörüyle ilgili olabilir, kişiler ve kurumlar üzerine olabilir, hikaye içerebilir. Bu anlamda ilk mülakatlardan itibaren, her mülakattan sonra mülakat boyunca ses kaydına girmeyen izlenimlerimi, tespitlerimi ve meraklarımı yazdım. Görüştüğüm hekim veya avukatın sözel olmayan ifadelerini, aksettirdiği hisleri, görüşme ortamına dair gözlemlerimi, görüşmenin hangi bakımlardan verimli veya verimsiz geçtiğini, hangi konuların neden ve ne ölçüde açıldığını da bu notlarda

yazdım. Mülakatın bütün bir etkileşim durumunun yanı sıra, belli konularda açığa çıkan görüş ve deneyimlerin bir sonraki mülakatta nasıl daha derin ve ayrıntılı işlenebileceği anlamında tahminlerim de bu notlarda yer aldı. Hatırlatıcı notlar, mülakatın bütününe dair geçici ve esnek de olsa ilk tespitlerimi içerdiği için, kodlama boyunca tek tek mülakatlara dönmem gerekmeden, bu notların sunduğu izleri takip etmem mümkün oldu.

2.2.2. Kılavuz Metinler

Hatırlatıcı notların yanı sıra, esasen temellendirilmiş teori kılavuzlarında geçmeyen bir tekniğe daha başvurdum. İki meslek için de her bölüm için, 1000-2000 kelime aralığında, özetleyici ve kurucu metinler kaleme aldım. Bu tekniği danışmanım Lütfi Sunar'ın teklifi ve kontrolüyle uyguladım; her bir metni onunla paylaştım ve metinlerin nicelik olduğu kadar nitelik bakımından da analize elverişli ve yeterli olan taraflarını onun görüşleriyle şekillendirdim. Bu metinlere kılavuz metinler demeyi uygun buldum çünkü bu metinleri yazmaktaki amacım, kodlama sürecinde tebarüz eden her bölümün kendi içinde topladığı metin parçalarından hareketle hangi argümanlara varmam gerektiği noktasında yol gösterici olmalarıydı. Kılavuz metinlerin yazılması, elimdeki malzeme birimleri arasında yoğun bir şekilde mekik dokumamı gerektirdi. Birinci ve ikinci kodlama süreçlerinde gruplandırdığım ve asistanlık süreciyle ilgili malzemeyi baştan sona tekrar gözden geçirdim. Her mülakat için kenarda duran hatırlatıcı notların da yardımıyla hekim veya avukatın o bölümün konularıyla ilgili görüş ve deneyimlerinin diğer meslektaşlarının ifadeleriyle ilişkili biçimde ne anlama geldiğini yazdım. Meslek mensuplarının kıdem ve konum farklarına göre konulara yaklaşımlarının nasıl çeşitlendiğini tespit ettim. Alıntı olarak kullanacağım metin parçalarını bu ilişkisel bağlamdaki önemine göre belirledim. Böylece her bölüm için elimde, bölümün ana tespitleri ve argümanlarının altını çizen ve dolduran kısa ama sınırları belirli kılavuz metinler oluştu. Kodlar, notlar ve kategorileri bu süreçte tekrar tekrar ziyaret ederek kılavuz metinlerini yazmak analiz mekaniğini malzemenin işaret ettiği yönde kurmak anlamına geldi.

Bu kılavuz metinlerini yazmak hayati önemde bazı katkılar sağladı. Öncelikle, her bölüm için onlarca kod ve yüzlerce metin parçasıyla baş etmek için, o kodların ve metin parçalarının yoğunlaştırılmış bir şekilde üst üste getirilmesi gerekiyordu.

Kılavuz metinler, her bölüm için farklı mülakatlardan gelen malzemelerin filigran kağıtları gibi üst üste konulması demekti. Kıdem ve konum farklarına göre her bir hekimin belli konularda görüş ve deneyimlerinin birbiriyle örtüşen ve ayrışan taraflarını görmemi sağladı. Böylece o bölümde baskın ve ortak çizgileri takip etmek kadar, keskin uçları görmek de mümkün oldu. İkinci olarak, ikinci kodlama sonucunda oluşan hekimler için 65, avukatlar için 48 kategori, yukarıda da belirttiğim üzere esasen içerdikleri metin hacmi bakımından çok çeşitliydi. Kılavuz metinleri yazmak, bazı hacimli kategorilerin toplandığı bölümlerle daha az sayıda malzemenin toplandığı bölümler arasında dengeyi kurmamı sağladı. Gerektiğinde iki bölümü birleştirdim ve her bölümü bir diğeriyle benzer bir yoğunluğa getirdim. Üçüncü olarak, kılavuz metinlerin yazma sürecinde her bölümü verili kabul etmediğim için argüman ve tespitlerin organizasyonunda da esnek davrandım. Birinci ve ikinci kodlama süreçlerinde o bölüm içine girmiş olan metin parçalarını yeri geldiğinde bölümün kılavuz metninde belirginleşen argümana göre başka bölüme taşıdım; yeri geldiğinde de diğer metin parçalarıyla ilişkilerini keşfederek argümanın merkezine aldım. Kılavuz metinler bu anlamda, her bir bölümün bir yandan merkezî düşüncesini; aynı zamanda diğer bölümlerle köprü kuran taraflarını da açığa çıkardı. Dolayısıyla bir yandan veriyle yorum arasındaki yolu kurduğu gibi bölümler arasında da köprüler kurdu.

Sonuçta iki meslek için de üç ana bölüm oluştu: Bir hekimin veya avukatın mesleğe giriş sürecine odaklanan ilk bölüm, mesleğin müesses düzen ve işleyişinin nasıl deneyimlendiğini merkeze alan ikinci bölüm, son olarak da meslekte emek rejiminin dönüşümünü inceleyen üçüncü bölüm. İlk bölümde süreçler, ikinci bölümde yapılar, üçüncü bölümde ise konumlar merkezde oldu. Böylece mesleğin dönüşümünü süreçler, yapılar ve konumlar üzerinden takip etmek ve tartışmak mümkün hale geldi. Artık elimde ham malzeme olarak mülakat metinlerinin ötesinde kodlama sürecinde oluşan kategorilerin alt bölümlerini oluşturduğu, hatırlatıcı notlarla denetlenmiş ve kılavuz metinlerle şekillendirilmiş üç ana bölümün taslağı vardı.

Bütün bu kodlama ve bölümlendirme süreçlerini Citavi adlı bir bilgi yönetimi programında yürüttüm. Citavi programı daha en başta açık kodlama yaparken, metin parçalarını istediğim gibi seçebilme, istediğim ifade ve miktarda kod yazabilme, kodları birbiriyle buluşturma ve değiştirme, kodladığım her metin parçasına hatırlatıcı

notlarımı ekleyebilme ve böylece bir mülakatın ilk kodlaması bittiğinde o mülakatın ileri analize hazır olması anlamında son derece verimli oldu. Dahası, mülakatların ham metinlerini, farklı kod gruplarını ve kategorileri, aynı zamanda mülakat hakkında yazdığım hatırlatıcı notları programın ara yüzünde aynı anda görmek ve işlemek mümkündü. Dolayısıyla yukarıda anlattığım işlemleri yaparken malzeme, kodlar, notlar ve bölümler arasında eş zamanlı biçimde gidip gelebildim. Kılavuz metinleri yazarken, bölümlerin içindeki kategorilerin yerini değiştirirken, iç içe geçirirken veya bölerken Citavi'yle Word arasındaki eklenti sayesinde hem hızlı hem kontrollü bir çalışma yapabildim. Temellendirilmiş teorinin başlıca tekliflerinden biri olan veriyle yorum arasında sürekli ve esnek biçimde mekik dokuma faaliyeti böylece gerçekleşti. Bu süreçte analizde gelişen kavramları ve kavramsal şemaları görselleştirmek adına Lucidchart adlı ücretsiz diyagram oluşturma ve veri görselleştirme programını kullandım.

2.2.3. Nicel Veriler ve Tamamlayıcı Kaynakların Kullanımı

Temellendirilmiş teori 1960'lı yıllarda Amerikan sosyolojisinde nicel yöntemlerin baskın etkisine karşı temelleri atılmış bir teorik yaklaşım olması nedeniyle (Charmaz, 2006, s. 6; J. Mills vd., 2006), ekseriyetle nitel veri toplama teknikleri üzerinden şekillenir. Ancak hemen her toplumsal olgu gibi meslek veya mesleğin dönüşümü de nitel tekniklerin ötesinde boyut ve süreçler içerir. Hekimlik ve avukatlığın Türkiye'deki dönüşümüne odaklanan bir araştırmada, tam da böyle bir odaklanmanın mümkün olması için, empirik araştırma bakımından odağın dışında kalan önceki dönemle güncel dönemin hangi bakımlardan farklılaştığını tespit etmek gerekir. Dahası, iki meslek de 160 binin üstünde faal mensubu, fakültelerin kitleselliği, sağlık ve hukuk hizmetlerinin devasa hacmi ve yapısı gibi nedenlerden dolayı ancak nicel veriler üzerinden tespit edilebilecek özellikleri haizdir.

Bu çalışmanın temel veri kaynağı mülakatla olmakla birlikte, mülakat verilerinin analizi sürecinde açık kaynaklı nicel verileri dahil etmeyi uygun buldum. Geçmişten bugüne sağlık personeli sayısı, avukat sayısı, tıp ve hukuk fakültelerinin sayısı, tıp ve hukuk fakültelerinde öğrenci sayıları, sağlık hizmetlerine müracaat sayısı, hastane türleri, baroların kuruluş tarihleri, farklı ülkelerdeki hekim ve avukat sayıları, büyük bürolarda çalışan kadın ve erkek avukatların sayısı gibi iki mesleğin dönüşümüne

doğrudan ışık tutacak birçok veriyi derledim. Bu derleme sürecinde başlıca kaynaklarım TÜİK, Sağlık Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, YÖK, Türkiye Barolar Birliği, baroların internet siteleri, OECD ve Dünya Bankası oldu. Bazı veriler için bu kurum ve kuruluşların çevrimiçi sayfalarında erişime açık olan ham veri setleri üzerinde çalıştım; bazı veriler içinse istatistik yıllığı olarak yayınlanan raporları incelemem ve verileri dijital ortama taşıyarak işlemden geçirmem gerekti.

Hazırladığım nicel verileri analiz aşamasında, kılavuz metinlerde sınırları ve argümanları belirlenen bölümler ve alt bölümlerle ilişkilendirdim. Böylece hekim ve avukatların görüş ve deneyimleriyle nicel verilerin ilgili konuda ifade ettiği anlamları bir araya getirme fırsatım oldu. Mesleklerin demografik büyümesi ve gençleşmesi, fakülteden mesleğe geçiş sürecinde farklılaşmalar, meslek piyasasında özelleşme gibi mesleğin dönüşümünü doğrudan ilgilendiren temel bahislerde meslek mensuplarının perspektifleriyle nicel verilerin sunduğu ışığın buluştuğu yerde, dönüşümün hangi taraflarının daha bariz olduğunu ve hangi taraflarının mesleki görüş ve deneyimler nezdinde gölgede kaldığını görme şansım oldu. Örnek olarak, avukatlık mesleği için sıklıkla duyduğum mesleğin kalabalıklaşırken nitelik kaybı yaşadığı yönündeki ortak kaygının gölgede bıraktığı gerçeğin, esasen mesleğin geç ve hızlı gençleşmesi olduğunu fark ettim. Nicel verileri işleyip grafik ve tablo haline getirdikten sonra ilgili bölüm ve alt bölümlerde mülakatlardan alıntılarla birlikte sunmayı, dönüşümün nesnel ve öznel taraflarını mümkün olduğu kadar bir arada göstermek adına tercih ettim. Bilhassa iki mesleği kapsayan demografik, eğitsel ve sektörel dinamiklerin nicel verilerin penceresinden analize dahil edilmesi, mesleğe etki eden dış etkenlerle mesleğin iç yapıları arasındaki irtibatları görmemi sağladı.

Ayrıca bu çalışmada tamamlayıcı kaynaklar başlığı altında toplanabilecek çeşitli kaynaklardan da istifade ettim. Bunların başında, iki mesleğin geçmişten bugüne gelişiminin izini sürmek için başvurmak durumunda olduğum ikincil literatür vardır. Hekimliğin ve avukatlığın 19. yüzyıldan itibaren modernleşme veya yenileşme hareketi içinde devlet ve toplumla nasıl bir ilişki içinde yapılandığını, ekseriyetle tıp tarihi ve hukuk tarihi gibi branşlarda yapılmış çalışmalar üzerinden takip ettim. İki mesleğe dair sosyolojik literatürden farklı olarak bu ikincil kaynaklar her ne kadar kendi branşlarının kısıtlılıklarını taşısa da iki mesleğin tarihsel sosyolojisinin hemen hiç yapılmamış olduğu hatırlandığında eldeki tek veri kaynaklarıydı. Yine bu

bağlamda iki mesleğin eski ve güncel mevzuatını gözden geçirdim; toplamda 15 hekim ve avukat hatıratı okudum; İstanbul Barosu'nun eski yazıyla yayımlanmış 1928 öncesi levhalarını inceledim. Bunlar iki mesleğin Cumhuriyet döneminde takriben 2000'lere kadar hem yasal-kurumsal gelişimini hem de toplumsal yapı içinde nasıl bir statü kazanımı ve hareketliliğe tekabül ettiğini anlamamda yardımcı oldu.

Son olarak, bu tez araştırmasının etnografik veri toplama boyutu olmasa da takriben iki yıl boyunca hekimlerin ve avukatların meslek içi gündemlerini mümkün olduğunca gözlemledim. Avukat mülakatlarıyla ilgili kısımda anlattığım üzere daha mülakatları yapmadan önce sıklıkla ziyaret ettiğim ve süreç boyunca da uğradığım orta büyüklükte bir hukuk bürosunda sistematik olmayan gözlem ve istişarelerim, bana mesleğin günlük dünyasına temel bir aşinalık kazandırdı. Bunun dışında, 2020'nin Haziran ayında verilen ve ikinci baroların kurulmasını mümkün kılan kanun değişikliği teklifiyle birlikte başlayan süreci yakından izledim; baro başkanlarının protestolarını, basın açıklamalarını ve bu gerilimde meslekle ilgili su yüzüne çıkan tartışma konularını çevrimiçi yollardan takip ettim. Avukatların sosyal medya üzerinden bu konulara verdikleri tepkileri ve sergiledikleri görüşleri, empirik bir veri olarak incelemesem de not ettim. Mesleğini icra ederken şiddete maruz kalan, suikasta uğrayan, intihar eden meslektaşları üzerine avukatların sosyal medyada yaptıkları toplantılara dinleyici olarak katıldım. Benzer şekilde, 2021'in güz aylarından itibaren hekimlerin Ankara'da genç bir asistan hekimin nöbet sonrasında uykusuz bir şekilde evine dönerken kaza yaparak hayatını kaybetmesiyle daha da yoğunlaşan şikayet ve taleplerini sosyal medya üzerinden günlük olarak takip ettim ve rutin bir şekilde düzenledikleri çevrimiçi toplantılara dinleyici olarak katıldım. Bu süreçte araştırmanın ön bulgularını paylaştığım bir yazım internette yayımlandı (Koytak, 2022); bilhassa hekimlerden yoğun teveccüh gördü. Birçok hekim bana ulaşarak şahsi fikir alışverişinde bulunduğu gibi, üç farklı hekim sendikası, meslek sorunları etrafında düzenledikleri toplantılara davet edip görüşlerimi dinleme nezaketini sergilediler. Bütün bu etkileşim ve dikkatleri araştırmanın dışında tutsam da mülakatların analizi sürecinde vardığım tespitlerin önemli bir kısmını teyit etmek, bir kısmını keskinleştirmek, bazı maddi hataları tashih etmek gibi katkıları olduğu da gerçektir.

3. HEKİMLİK VE AVUKATLIĞIN TOPLUMSAL DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Bu bölümde hekimlik ve avukatlık mesleklerinin Osmanlı'dan bugüne toplumsal konumunun nasıl yapılandığı tartışılacaktır. Buradaki incelemenin amacı, bir sonraki bölümde saha araştırması bulguları ışığında analiz edilen mesleki dönüşümün tarihsel zeminini ve yükünü açığa çıkarmaktır. Hekimlik ve avukatlık gibi güçlü yasal-kurumsal dayanağı olan mesleklerin güncel vaziyetini anlama gayreti, tam da bu dayanağı yaratan yaklaşık yüz elli yıllık sürece dair bir kavrayışa dayanmalıdır. Bu nedenle, mesleklerin tarihsel yükü, güncel dönüşümüne bakan taraflarıyla bu bölümde tasvir edilecektir. Toplumsal bir fenomen olarak hekimlik ve avukatlık, bu süreçte farklı isim ve dönemlerden geçerek bugünkü formuna kavuşmuştur. Bu sürecin başladığı nokta, Osmanlı sağlık ve hukuk alanında meşru sermaye ve etkili insan tipinin 19. yüzyıldaki dönüşümüdür.

3.1.Hekimlik

3.1.1. Devletin Sıhhati ve Mesleğin Yükselişi (1827-1928)

Hekimlik 19. yüzyıl Osmanlı yenileşme sürecinin merkezinde olup, kitlesel sağlığın devletin öncelikli alanlarından biri haline gelmesiyle dönüşmüş bir meslektir. Modern tıp eğitiminin ilk kurumu olarak kabul edilen Tıphane-i Amire ve Cerrahhane-i Amire'nin 14 Mart 1827 gibi Tanzimat Fermanı'ndan da önce hayli erken bir tarihte kurulması dikkat çekicidir. Ordunun sıhhiye ihtiyacını gidermek, dönemin kolera salgınlarına önlem almak ve sayısı artan yabancı hekimleri Türk hekimlerle dengelemek bu kurumun amaçları arasındadır (Yıldırım, 2007). Bu tarihe kadar vazifesi başta saray ve konaklar olmak üzere imkanı olanlara tedavi sunmak olan hekimler, artık başta ordu olmak üzere devletin güç temerküzü arayışında sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyduğu her alanda resmi bir vazife yüklenirler. Kurulmak istenen ilk yeni tıp okulunun Kasımpaşa'daki Tersane-i Amire'de olması devletin tıbbı doğrudan askerî bir mesele olarak gördüğüne işaret eder (Terzioğlu, 2000, s. 1). 1838 tarihli karantina kanunu ve 1840'larda başlayan aşı çalışmaları (Rasimoğlu, 2012, s. 58; Ülman, 2007), sağlığın kitlesel ölçekte düşünülen, planlanan ve denetlenen bir mevzu haline geldiğini gösterir.

Mesleğin kurumları devletin ihtiyaçları nedeniyle erken gelişmiştir. Anadolu'da halka yönelik tedavi hizmetlerini sağlamak maksadıyla 1867'de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane kurulmuştur. Bu okulun amacı İstanbul dışından gelen öğrencilerin tıp eğitimi alması ve mezuniyetten sonra askeri rütbeyle görev yapmak yerine "memleket tabibi" olarak taşra vilayetlerinde hekim olarak görevlendirilmesidir (Yıldırım, 2007, s. 259). Aynı yıl tıp eğitimini geliştirmek amacıyla ilk meslek örgütü olarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye kurulmuştur. 1868'de ise askerî ilk yardım ve sağlık hizmetlerini düzenlemek üzere Hilal-i Ahmer kurulmuştur (Terzioğlu, 1998, s. 31). Hilal-i Ahmer veya bugünkü adıyla Kızılay, Osmanlı'nın son dönemindeki savaşlarda ve Millî Mücadele boyunca öne çıkan bir kurum olarak mesleğin itibarının ve devletle olan irtibatının güçlenmesini sağlamıştır. Kurumlaşma aynı zamanda mesleki tekelin de yasal olarak tanınması ve denetlenmesi süreci demektir. Daha 1840'da Mekteb-i Tıbbiye mesleği diplomasız şekilde icra etmek isteyen alaylı hekimler ve cerrahlar için bir imtihan yapılmaya başlanmıştır (Rasimoğlu, 2012, s. 56). 1858 Ceza Kanunnamesi mesleği icra edenlerin hak ve sorumluluklarını kürtaj yasağından hasta mahremiyetine birçok hususta ayrıntılı şekilde belirlemiştir. 1861 tarihli *Memalik-i Mahrusa-i Şahane'de Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname* ve 1871 tarihli *İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi* doğrudan mesleği düzenleyen ilk kanunlardır. Aynı dönemde eczacılıkla ilgili kabul edilen kanunlarla birlikte bu mevzuat, kime hekim denileceğini ve kimlerin bu mesleği yapmaya yetkili olduğu gibi hususları açıklığa kavuşturmuştur.

1861 nizamnamesiyle bu mesleği öteden beri yapan tabipler ve cerrahlar ile yurtdışından gelenlerin icazetnamelerini Mekteb-i Tıbbiye'de kaydettirmeleri gerekmiş; ayrıca Mekteb-i Tıbbiye'den diploma almak için gereken aşamalı sınavlar oldukça zorlu hale getirilmiştir. Osmanlı ülkesinde çalışmak isteyen yabancı tabipler de Mekteb-i Tıbbiye'ye başvurup diplomalarını onaylatmak; sınavla ruhsatname almaya hak kazanmak mecburiyetindedir. Hem İstanbul'da hem taşrada bulan hekimler kayıt altına alınmaya başlanmıştır. 1871 tarihli nizamname ile de İstanbul dışındaki vilayetlerde görev yapacak ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye mezunu memleket tabiplerine geniş yetkiler verilmiş; devletle toplum ilişkisinde büyük bir performans beklentisi yüklenmiştir. Bu hekimler yetki bölgelerindeki hastaları haftada iki kere muayene edecek, ücretsiz aşı yapacak, gelemeyen hastaları evinde görecek,

bulaşıcı hastalık halinde derhal mülki amire haber verip önlem alacaktır (Kılıç, 2020, s. 23). Ancak büyük bir ülkede sadece tek bir tıp eğitimi kurumunun olması, meslekten beklenenlerle işgücü arzı arasında ciddi bir mesafe demektir. 1866 yılına gelindiğinde Tıbbiye'den mezun olan toplamda 300 kişi vardır (Yıldırım, 2007, s. 247). Derslerin yabancı dilde yapılması okula yönelik rağbeti daralttığı gibi mezuniyete giden yolu da uzatıyordu. 1870'lerde Askeri Tıbbiye'de eğitim dili Fransızcadan Türkçeye geçince orta sınıf Müslüman aileler de hem itibarlı bir askeri rütbe hem de hayat boyu sürecek bir devlet vazifesi edinmesi için çocuklarını göndermeye başlamış, böylece mesleğin demografik genişlemesi sağlanmıştır (Rasimoğlu, 2012, s. 151).

Hekim işgücü arzındaki büyük açık nedeniyle 19. yüzyıl boyunca mesleğin kurumsallaşması ve tekelleşmesi sorunsuz olmamıştır. Meslek 1860'lardan itibaren kırık çıkıkçılar, aktarlar, şifacılar, üfürükçüler gibi geleneksel gruplardan merkezi iktidarın yetkilendirmesi sayesinde ayrışırken, hekime duyulan ihtiyacın azalmaması ile hekimliğin yükselişinin buluştuğu noktada "sahte doktor" anlamında "mütetattib" kişilerin meslekten rol çaldığı görülmüştür. Sahte diplomayla, sahte ruhsatla veya diplomasız, ruhsatsız şekilde tabiplik yapan yabancı ve yerli kişilerle mücadele 1860'lardan 1900'lere uzamıştır. Hatta ölen hekimlerin diplomalarının istismar edilmemesi için resmi kurumlar gerekirse zor kullanarak diplomaları geri alma yoluna gitmiştir (Kılıç, 2020, s. 26). Ancak ruhsatsız hekimlik yapanlara yönelik yaptırımlar anlamında devletin kararları genellikle hekim ihtiyacı duyulan bölgelerde maslahatı gözetmek üzerine olmuştur: Bazen maddi para cezası, bazen de çalışma izninin iptali gibi cezalar verilmiştir. Bilhassa taşra vilayetlerinde yeterince diplomalı hekim olmadığı için devletin alaylı hekimlere göz yumduğu da gerçektir (Rasimoğlu, 2012, s. 96). 1887'de taşrada hekim olarak çalışanların İstanbul'a gelerek sınavları geçmeleri gerektiği yönünde bir karar alınmıştır.

Meslek her ne kadar erken kurumsallaşsa da hekimlerin Osmanlı toplumsal yapısı içinde eğitim sermayesi bakımından farklılaşmış, yetki anlamında güçlü bir zümre haline geldiği kesindir. 1840'lardan itibaren Mekteb-i Tıbbiye'de Fransızca, matematik, coğrafya, zooloji gibi dersler okutulmuştur (Yıldırım, 2007, s. 272). Okula girişte din kısıtlaması yoktur, üniforma giyen ve yatılı kalan öğrenciler, küçük yaştan itibaren sıkı bir sosyalleşme ağına dahildir. 1870'lerden itibaren Müslüman nüfusun daha çok rağbet etmesiyle iki tıp mektebinde kayıtlı öğrenci sayısı 1873'te 416;

1883'te 999 olmuştur (Rasimoğlu, 2012, s. 152). Sınavla öğrenci alan Kuleli gibi askeri liselerin de etkisiyle imparatorluğun farklı bölgelerinden ve alt tabakalarından gelen çocuklar için Askeri Tıbbiye açık bir sosyal hareketlilik basamağına dönüşmüştür. Bu hareketliliği sağlayan eğitim sermayesi ve süreci Avrupai norm ve şemalara hem açıklığı hem de yakınlığı nedeniyle kültürel bakımdan da mesleğin kimliğini biçimlendirmiştir. Esasen tıp, Avrupa'yla Osmanlı arasında en erken ve hızlı irtibatların sahnesidir. 1827'de Tıphane'nin kurulmasına öncülük eden Başhekim Behçet Efendi, Osmanlı'nın klasik yapısından yeni kurumlara geçişi simgesel olarak kendinde toplayan bir şahsiyettir: Dinî eğitim almış, Süleymaniye Tıp Medresesi'nde okumuş, akabinde Venedik'e gidip Latince ve İtalyanca tıp eğitimine devam etmiştir (Yıldırım, 2007, s. 238). Yüzyıl boyunca Mekteb-i Tıbbiye'de Avrupalı hocalar görev yapmış; tıbbiye mezunları sıklıkla Avrupa başkentlerine ihtisas için gönderilmiştir. Tıp bu anlamda yenileşme hareketinin kültürel cephesinde Avrupa'yla benzeşmenin öncüsü ve simgesidir (Yıldırım, 2007, s. 245).

19. yüzyıl sonlarında artık edebiyata yansıyacak kadar görünür olan yeni hekim zümresi Avrupalı meslektaşlarına fazlasıyla benzeyen görüntüsü, beyaz önlüğü, aletleri ve kavramlarıyla halkın hem çekindiği hem medet umduğu bir mesleği temsil eder. Hekimler hem tıp eğitimi boyunca yabancı dil ve kitaplarla erken tanışmışlardır hem de mezuniyetten sonra Avrupa'yla meslektaş etkileşimi ve bilgi alışverişi en yoğun zümrelerden biridir. Cumhuriyet döneminin etkili hekimlerinden Tevfik Sağlam'a göre tıbbiye ülkenin Batı'ya açılan "ilk penceresi"ydi (Terzioğlu, 1998, s. 19). Tıp eğitimi bu bağlamda bilimin önemsenmesi, toplumun bilim yoluyla reform edilmesi ve bilim insanlarının topluma yön vermesi gerektiği gibi fikirlerin yoğun şekilde geliştiği ve kabul gördüğü bir sosyalleşme durağı olmuştur. Yeni hekim zümresi, bilimin daha önce hiç girmediği ülke sathında sadece hastalıkla değil, cehaletle mücadele etmek ve halkı eğitmekle de tanımlanmıştır (Kılıç, 2020, s. 63). Tıpla sosyal düşünceyi buluşturan pozitivizm, materyalizm, Darwinizm gibi fikirlerin hekimler arasında yayılması ve Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Rıza Nur gibi isimlerin tabip olması şaşırtıcı değildir. Gerçekten de Avrupa'da tıp mesleğinin eğitiminin standartlaşması 1890-1920 arasında profesyonelleşmesi ve standardize olması ile mesleğin Osmanlı'daki gelişimi eşzamanlıdır (Rasimoğlu, 2012, s. 51). 19. yüzyıl boyunca Avrupa metropolleri gibi İstanbul'da da kolera başta olmak üzere salgın

hastalıklar nedeniyle halk sağlığı ve hijyen politikaları önem kazanmıştır. Bakteriyoloji ve mikrobiyoloji gibi yeni dallar 1890'larda İstanbul'da kabul görmüş ve alanda ilk kurumlar kurulmuştur. 1895'te x-ray ışınları icat edildikten sadece iki sene sonra İstanbul'da tıp mektebinde röntgen makinesi üretilmiştir (Rasimoğlu, 2012, s. 63). Otopsi işlemine izin veren bir kanun 1841 gibi erken bir tarihte yürürlüğe girmiştir. Adli tıbbın gelişmesi ve asayişin sağlanması amacıyla kullanılması, ceza davalarında tabiplerin bilirkişi olarak rol alması dahi 1880'lerde başlayan uygulamalardandır (Kılıç, 2020, s. 30).

Bütün bu süreç hekimlerin Cumhuriyet'e kadar biriken toplumsal konum ve kimliğini tespit etmeyi mümkün kılar. Hekimlik hem teknik anlamda hem de yönetici sınıftan olmak anlamında "askerî" bir kurumsal kökene sahiptir. Her ne kadar 1908'den sonra Mekteb-i Tıbbiye'de askerî ve mülkî ayrımı kaldırılıp Darülfünun Tıp Medresesi adı altında birleştirilse de (Terzioğlu, 2000, s. 17) hekimler hem siyasette ve bürokraside hem de dönemin süreğen savaşlarında cephelerde yoğun şekilde görev almıştır. Sağlık hizmetlerinin genel olarak zayıf olduğu ve mektepli hekimin az olduğu bu uzun dönem boyunca halkın hekime yoğun ihtiyacı hekimin devletten kaynaklanan itibar ve otoritesini pekiştirmiştir. Ayrıca hekimlik hem eğitim müfredatı hem mesleki beceriler anlamında Batı'yla en yoğun senkronizasyona ve bu sayede toplumsal yapı içinde yükselen kültürel sermayeye sahiptir. Yeni tarz eğitim kurumlarına, hele de idadi veya lise sonrası eğitime erişimin dar olduğu Osmanlı'nın son döneminde hekimlik en yüksek eğitim sermayesine tekabül eder. Geniş halk kesimlerinden devlet, bilim ve eğitimin iç içe geçtiği simgesel sermaye sayesinde bu çifte ayrışma, mesleğin Cumhuriyet dönemine intikal eden toplumsal statü ve otoritesini mümkün kılmıştır.

3.1.2. "Rağbet ve Refah": 20. Yüzyılda Mesleğin Konumu

Sağlık hizmetlerinin bürokratikleşmesi, hekimliğin kamu hizmeti olarak tanımlanması, yetki ve yetkinliklerin düzenlenmesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden süreçlerdir. Cumhuriyet'te bir kamu politikası meselesi olarak sağlık gündemde kalmıştır. Savaşlar kadar salgınlar gören, genç nüfusu azalmış ve gıda başta olmak üzere birçok temel ihtiyacın temininde kronik sorunlar yaşayan bir toplumda sağlığın ve hekimliğin değeri yüksektir. Daha 1920'de, meclisin açılmasından on gün sonra Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı veya o zamanki adıyla Sıhhiye ve Muavenet-i

İctimaiyye Vekaleti'nin kurulması önemlidir. 1923'ten 1937'ye Refik Saydam'ın bakanlığı döneminde sağlık sistemi ve meslekleri yasal-kurumsal anlamda geliştirilmiştir. Hekimliğin bugün dahi yürürlükteki meslek yasası olan 1219 sayılı *Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun* (1928) ve 1593 sayılı *Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (*1930) bu dönemde kabul edilmiştir. Hıfzıssıhha Enstitüsü kurulmuş, veremle savaş dispanserleri açılmış, kolera, tifo, kuduz gibi hastalıklara karşı aşı çalışmaları yapılmıştır. 2020-22 yıllarında koronavirüs salgını kapsamında hükümetin idari ve genel tedbir uygulamalarını önemli ölçüde dayandırdığı Hıfzıssıhha Kanunu'yla devlet ülkenin ve toplumun sağlık şartlarını ıslah etmek, hastalıklarla mücadele etmek ve gelecek nesillerin sağlığını temin etmekte yetkili olarak tanımlanmıştır (Odabaş, 2009).

Gerçekten de bu dönemi hastane kurumlarının gelişimi açısından değerlendirmek mümkündür. 1923'te ülkede üç devlet hastanesi, 6 belediye hastanesi, 45 özel idare hastanesi ve yabancıların ve azınlıkların sahibi olduğu 32 hastane vardır (Tekir, 2019, s. 1306). 1924'ten itibaren Ankara, Erzurum, Sivas, Diyarbakır ve Zonguldak'ta numune hastaneleri açılmış; ayrıca sanatoryumlar, doğum ve bakım evleri kurulmuştur (Fişek, 1991). 1930'a gelindiğinde belediyelere ve azınlıklara bağlı olanlar dışında, ülke çapında bakanlığa bağlı 26 hastane, 202 dispanser faaliyettedir. Sağlığın ulusal bir mesele olarak görüldüğü bu dönemde tıp mezunlarının mecburi hizmet yapması da yasalaşmıştır. Cumhuriyet'in ilk hekim kuşağının mezuniyetten sonra görev yaptıkları Anadolu'da "nicedir hekim bekleyen ulusun evlatlarına devlet adına sıhhat götürmek" gibi bir görev hissini paylaşması istenmiştir (Terzioğlu, 1998, s. 36). Tıp fakültesinden mezun olup Anadolu'nun bir kasabasında hasta muayene etmek basitçe klinik bir işlem değil, cehaletle hastalığın iç içe geçtiği Anadolu'ya tıbbın merkezî bir parçası olduğu inkılapların sağaltıcı ve diriltici gücünü götürmek vazifesini de içerir. Nitekim bu dönem sağlık hizmeti kadar halk sağlığı, koruyucu tıp ve hijyen konularında bilginin merkezden topluma eğitim sistemi, basın ve matbuat yoluyla yayılmak istendiği bir dönemdir. Erken Cumhuriyet'in hekim milletvekillerinden Reşit Galip'in "Bir memleketin en kıymetli sermayesi sıhhattir. Memleketini seven bir Türk kendi sıhhatini, ailesinin sıhhatini, vatanı korur gibi korumağa mecburdur" cümlesi de yeni rejimle sağlık arasındaki kurucu ilişkiyi ifade eder (Galip, 1929).

Tablo 5. Türkiye'de Hekim İşgücünün Nüfusa Oranla Yavaş Artışı, 1930-2020

	1930	**1940**	**1950**	**1960**	**1970**	**1980**	**1990**	**2000**	**2010**	**2020**
Hekim sayısı	1.182	1.500	3.020	9.826	15.856	27.241	50.639	85.242	123.447	160.810
Artış hızı		27%	101%	225%	61%	72%	86%	68%	45%	30%
Yüz bin kişiye düşen hekim sayısı	8	8	15	36	45	61	92	133	167	193
Artış hızı		0%	88%	140%	25%	36%	51%	45%	26%	16%

Kaynak: TÜİK Sağlık Personeli Sayısı 2021

Bu dönemde sağlık sisteminde altyapı, bina, ilaç, aşı, malzeme gibi temel konulardaki sorunlardan en önemlisi hekim ve diğer sağlık çalışanı işgücü açığı olmuştur. 1927'de bütün ülkede kayıtlı 1059 hekim ve 139 hemşire vardır (Fişek, 1991). Buna rağmen İstanbul Üniversitesi dışında ikinci bir tıp fakültesinin açılması 1945 yılında Ankara Tıp'la mümkün olmuştur. Sağlık sisteminde yapısal bir dönüşüm 1950'lerde gerçekleşmiştir. Bu dönemde yerel idarelere bağlı hastanelerin idaresi bakanlığa ve maliyesi genel bütçeye devredilmiş, İstanbul'daki Çapa, Cerrahpaşa ve Haseki gibi eski hastaneler genişletilmiştir. 1955'te üçüncü tıp fakültesi Ege Üniversitesi'nde eğitime başlamış, 1950'de 3 bin civarında olan hekim sayısı on yıl içinde 9 binin üstüne çıkmıştır. 1950'ler aynı zamanda sektördeki işgücünün niteliği bakımından uzman ve pratisyen ayrımının başladığı bir dönemdir. Uzman hekim olmak için belli bir klinik birimde 2 ila 5 yıl çalışmak ve klinik şefinin onayını almak gerekmiştir. Buna mukabil pratisyen hekimler daha ziyade Anadolu'da yeni açılan hastanelerde görev almaya yönelmiştir. Yine bu dönemde sosyal sigorta kurumları gelişmiş; UNICEF ve Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası kurumlarla işbirliği başlamış; 1953'te Türk Tabipler Birliği (TTB) ve 1956'da Türk Eczacılar Birliği kurulmuştur.

Diğer yandan mesleğin yasal-kurumsal gelişimi sürerken nüfusa oranla çok yavaş büyüdüğünü görmek gerekir. Hekimlere atfedilen yüksek kazanç imajı, hekime

erişimin güç olduğu bu uzun ve eski dönemde yerleşmiştir. Geniş halk kesimlerinin sağlık hizmeti ihtiyacının derinliğiyle mesleğin kazanımlarının bakışımlı olduğu; hekimlerin dar bir zümre olmanın toplumsal imtiyazlarını elinde tuttuğu öteden beri tartışılan bir mesele olmuştur. 1933 yılında şair Yusuf Ziya Ortaç, genç hekimlerin kazanç azlığından şikayet ettiğinden bahisle bir yazı dizisi yayımlar. Ortaç, İstanbul'daki 1180 hekimin 400'ünün serbest çalıştığını; vizite ücretlerinin 3 ve 5 lira arasında değiştiğini; bir muallim maaşının ise 30 lirayı geçmediğini yazar (Bali, 2021, s. 20). Ortaç hekimleri hal böyleyken İstanbul'da kalıp geçinemediklerinden şikayet etmek yerine "önlerine Türkiye haritasını açıp doktorsuz vatan köşelerine" gitmeye davet eder. Ona göre hekimler toplumda ziyadesiyle şöhret, servet ve hürmet elde etmektedir. Ortaç'a bir yazıyla destek veren Peyami Safa da hastalardan gereksiz ve haksız kazanç elde etmeye meyledecek hekimleri kimsenin denetleyemediğini; hatta "bazı doktorlar tarafından yaptırılan şahane apartmanların temellerinde nice insan kemiği" olabileceğini ifade eder (Bali, 2021, s. 30). Bu eleştirilere Akil Muhtar Özden, Tevfik Sağlam, Hulusi Behçet gibi meşhur hekimler şiddetle itiraz eder. Mazhar Osman'ın ifadesiyle "hekimin rağbet ve refah görmesi" ülke için övünç kaynağı olmalıdır (Bali, 2021, s. 66). Ayrıca birçok hekim mesleğin meşakkatlerinin baskın olduğunu, Avrupalı meslektaşlarına göre neredeyse karşılıksız çalıştıklarını, halkın genel yoksulluğu nedeniyle ücretli muayeneden çok ücretsiz hizmet sunduklarını ileri sürer (Bali, 2021, ss. 63-107). Tartışmanın işaret ettiği gerçeklik, İstanbul'la Anadolu arasında hekim işgücü bakımından bir asimetri olduğudur. Birçoğu üniversitede ders veren meşhur hekimlerin muayenehanesi bile ekseriyetle yoksul hastalarla doluyorsa, yüz bin kişiye düşen hekim sayısının çift haneli sayılarda kaldığı uzun yıllar boyunca İstanbul dışında durumun daha vahim olduğu kesindir.

Hekim işgücü açığı ve sağlık sisteminin ülkeye yayılması sorunları anlamında 1961 tarihli *Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun* önemlidir. Bu kanun uyarınca yüksek çocuk ölümlerini aşağı çekmek, sıtma ve tüberküloz gibi yaygın hastalıklara karşı mücadele etmek ve aşılamayı yaygınlaştırmak adına ülkenin dezavantajlı köy, kasaba ve küçük yerlerinde hekimlerin görevlendirilmesi yoluna gidilmiştir (Günal, 2008). Birinci basamak sağlık hizmeti veren sağlık ocaklarının kurulması, hastanelerin güçlendirilmesi ve tedavi imkanlarının genişletilmesi gibi görevleri içeren bu planla birlikte hekimler bir kez daha devletin kamusal vazife ve

yetkilerinin öncüsü konumuna gelmiştir. 1963-66 arasında Doğu ve Güneydoğu bölgelerine bu anlamda öncelik verilmiş (Terzioğlu, 1998, s. 49); dezavantajlı bölgelerde sözleşmeli olarak çalışacak hekimlerin ücretinin, mesleği serbest şekilde yapan meslektaşlarıyla aynı seviyede olması yönünde karar alınmıştır (Atalay, 2017, s. 72). Bu dönemde hekimin, devletin doğum kontrolü ve halk sağlığı başta olmak üzere planlama girişimlerinin merkezinde bir figür olarak ülkenin bilhassa "azgelişmiş" kesim ve bölgelerinde "hümanistik" bir şekilde yaklaşma rolü belirginleşmiştir (Terzioğlu, 1998, s. 53). Ancak sosyalleştirme politikasının süreç içinde iyi uygulanmadığı; bilhassa altyapı, ilaç, tıbbi cihaz ve alet, sağlık personeli gibi temel konularda büyük eksiklerin ve coğrafi farklılıkların sürmesi söz konusudur (Fişek, 1991).

1980'lere gelindiğinde bütçeden sağlık hizmetlerine ayrılan payın yetersizliği, faydalı ve kapsayıcı bir sigorta sisteminin oturmaması, hekim işgücü açığının sürmesi, kamuda çalışmanın zorlu şartları ve görece düşük ücretler mesleğin toplumsal konumunu belirleyen yapılardır. Dahiliye uzmanı Çetin Yılmaz, 1960'lı ve 70'li yıllarda Anadolu'nun birçok yerleşiminde sağlık hizmetine erişimin güç olduğunu; seyyar hekimlerin dönem dönem köy ve kasabaları gezerek hastalara toplu şekilde baktıklarını anlatır (Ç. Yılmaz, 2018, s. 12). Kendisi de mezun olduktan sonra Akhisar'da hükümet tabibi olarak günde yüzden fazla muayene yaptığını; bazen de ilaç kutularını yanına alarak köyleri dolaştığını yazar (s. 63). Bir başka dahiliye uzmanı Akın Yıldız, 1970'lerde Amasya'nın bir ilçesine tabip bulmak için milletvekillerinin Sağlık Bakanlığı koridorlarında dolaştığını, "genç doktorlara dil dökerek ikna etmeye" çalıştıklarını yazar (Yıldız, 2016, s. 15). Kamuda hekim işgücü açığına binaen 1980'lerde Akdeniz, Dokuz Eylül, Erciyes, Fırat, İnönü, Gazi ve Marmara Üniversitesi başta olmak üzere 9 yeni tıp fakültesi açılmış ve böylece 1990'lara gelindiğinde toplam fakülte sayısı 21'e çıkmıştır. Bu genişleme sayesinde tıp mezunlarının nicel sayısı yavaş da olsa artışa geçtiği gibi, üniversiteye girişin merkezi sınavlarla düzenlenmesi sayesinde müstakbel hekimlerin sosyal kökeni alt ve orta sınıflara yayılmaya başlamıştır. Mesleğin iş garantisi, yüksek gelir ve statü kazanımıyla özdeş imajı giderek daha yoğun biçimde yükseköğretimle ilk defa tanışan yeni kuşakları çeker olmuştur.

Nitekim 2000 öncesinde mesleğe başlamış hekimlerin otobiyografileri, meslek sayesinde açık bir dikey sosyal hareketlilik yaşandığına işaret eder. 1976'da Ankara'da KBB uzmanlığını tamamlayan Ahmet Almaç, uzmanlığı aldıktan sonra o dönem Almanya'ya gitmek yönünde eğilimin olduğunu ifade eder (Almaç, 2021, s. 100). Ancak uzman olarak Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde görev yapmaya başlayan Almaç için mesleğin maddi ve manevi tatmin kaynakları yeterli gelmiş görünmektedir. Almaç 30'lu yaşlarda olduğu 1980'li yıllarda "Sivas'ta başkasında olmayan güzel bir arabası" olduğunu; üniversite lojmanlarında oturduğunu, Kuşadası'nda her yaz gittikleri bir yazlık evinin olduğunu yazar (s. 163 ve 178). "Doktora çok saygılı" olarak tarif ettiği Sivas halkının kendisine yönelik günlük hayattaki hürmeti ve farklı vesilelerle hediyeleri de en az maddi imkanlar kadar önemlidir. Hekimin Sivas'ta mesai dışında sosyal çevresinde vakit geçirdiği kişiler noter, ağır ceza hâkimi, varlıklı müteahhit gibi yüksek konumlara tekabül eder (s. 204 ve 214). Almaç ayrıca Sivas'ın "çok eski radyoloji uzmanı" olarak tanıttığı bir başka hekimin kent merkezinde muayenehanesi olduğunu, "ekonomik olarak varlıklı" olduğunu, evinde her hafta "kentin ileri gelenlerini ağırladığını" yazar (s. 219). Ahmet Almaç 1989'da profesör olmuş; 1995'te Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin kurucularından biri olarak KBB Anabilim Dalı'nın başkanlığını üstlenmiş ve 2013'te buradan emekli olmuştur.

Babası Tarım Bakanlığı'nda memur olan Ahmet Almaç'ın hikayesinde mesleğin verimli bir dikey sosyal hareketlilik sağladığı açıktır. Benzer hareketlilik deneyimleri, başka örneklerde de mevcuttur. 1954 doğumlu Çetin Yılmaz, öğretmen bir babanın oğlu olarak Ege Tıp Fakültesi'nden 1979'da mezun olmuştur; Manisa Akhisar'da uzun yıllar dahiliye uzmanı olarak muayenehanesinde çalışmış, 2000'lerde ise bölgede kurulan birçok özel hastanede görev almıştır (Ç. Yılmaz, 2018). 1934 Malatya doğumlu Sadık Özen, terzi bir babanın oğlu olarak Ankara Tıp'tan mezun olmuş; meslek hayatı boyunca birçok hastanede başhekimlik yapmıştır (Özen, 2016). Fakültede ait olduğu küçük arkadaş grubunu "milliyetçi muhafazakar ailelerin yırtmaya niyetli zeki çocukları" olarak tarif eden Ahmet Faruk Yağcı 1986'da Cerrahpaşa'dan mezun olmuş; 1993'de dahiliye uzmanlığını aldıktan itibaren bir özel hastanede çalışmıştır (Yağcı, 2014). Yağcı, 1990'larda muhtemel mesleki güzergahları şöyle tarif eder: "Çalışkan Anadolu çocukları için en iyi seçenek taşra illerinden

birinde devlet hastanesine tayin olmak, muayenehane açarak paranın dibine vurmaktı. İkinci seçenekse büyük şehirlerden birinde devlet hastanesinde çalışmaktı. Bu da muayenehane açmaya ve özel kliniklerde çalışmaya izin veren bir seçenekti. Geliri adamı delirtmez ama rahat yaşatırdı" (s. 70). Özel hastanelerin sektörde yer alma sürecine başından beri içeriden şahitlik eden Yağcı'nın ilaç mümessilleri ve hastalar hakkında yazdıkları, mesleğin geleneksel çıkarsızlık ve adanma normuyla örtüşmeyen açıklıkta tecrübeler içerir.

Nihayetinde, 1930'lardaki tartışmalardan 1990'lara hekimlik mesleğinin yüksek kazanç ve eğitim sermayesi sayesinde ayrışmış ve avantajlı bir konum kazandırma işlevinin değişmediğini söylemek yanlış olmaz. Sağlık hizmetlerine erişimin güçlüğü, sağlık ve sigorta sistemlerinin çarpıklığı ve yetersizlikleri, ayrıca genel olarak ekonomik ve eğitsel sermayeden 1990'lara kadar geniş toplum kesimlerinin mahrum olması mesleğin itibar ve otoritesinin kaybedilmemesinde etkili olmuştur. 1987'den beri uygulanan TUS'la birlikte uzmanlık branşlarına dağılım merkezi bir mekanizmaya bağlanmıştır. Burada önemli olan, sağlık sisteminin yapısal yetersizlikleri nedeniyle kamuda çalışmanın hekimler için gelir ve statü kazanımı anlamında muayenehanede çalışmaya göre düşük verime tekabül etmesidir. 1981'de mecburi hizmet için Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine atanan pediatri uzmanı Necla Buyan, ilçede çok az hekim olduğu için rekabet olmaması adına muayenehane rutini hakkında diğer hekimle anlaşmak zorunda kaldığını, bazı hekim arkadaşlarının hastanede muayene uzun süre ayırdığı takdirde muayenehaneye kimsenin gelmeyeceğini söylediğini, hatta muayenehaneye "yazıhane" dendiğini yazar (Buyan, 2018). Kendi muayenehanesinde çalışmanın yaygınlığıyla birlikte, 1980 darbesi sonrasında hemen her konuda olduğu gibi sağlıkta da özelleşme ve piyasalaşma yolunda alınan kararlar mesleğin kamudaki istihdamının içeriğini aşındırmıştır (Atalay, 2017, s. 74). 1980 sonrasında aynı anda kamuda ve özel muayenehanede çalışmanın serbest olması mesleğin istihdam yapısı kadar hastalarla ilişki biçimlerini de etkilemiş, meslek "rağbet ve refah" görmeye devam etmiştir.

3.1.3. Güncel Dönem: Yeni Külfetler, Aşınan Kazanımlar

2003 yılında hükümet tarafından başlatılan Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) hekimlik mesleğinin hem yapısını hem getirilerini bugünkü anlamıyla belirlemiştir.

Bir yandan sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak sağlığın temel vatandaşlık hakkı olarak herkese sunulması, diğer yandan belli tıbbi branşlarda ve biçimlerde sağlığın metalaşması ve piyasa ilişkilerince belirlenmesi söz konusudur. SDP ile birlikte daha önce sosyal güvenlik kurumlarının idaresinde olan bütün kamu hastaneleri Sağlık Bakanlığı bünyesinde toplanmış, diğer yandan özel sağlık hizmetlerinin sağlık piyasasındaki etkisi artmıştır (V. Yılmaz, 2013, s. 66). Böylece vatandaşların kamu hastanelerinde hekime erişimi kolaylaştığı gibi özel hastane ve sağlık merkezlerinde belli durumlarda ilave ücret karşılığında sağlık hizmeti alması artmıştır. Bu da orta ve üst sınıfların nitelikli sağlık hizmeti için özel sektöre kaymasını beraberinde getirmiştir (V. Yılmaz, 2013, s. 71). Gerçekten de son yirmi yılda özel hastanelerde yapılan muayene ve ameliyat sayıları hızlı şekilde artmıştır (Atalay, 2017, s. 87; Kutlu, 2021). Literatürde SDP'nın sağlığa erişimde eski engelleri aşıp aşmadığı, daha eşitlikçi bir meslek piyasası oluşturup oluşturmadığı bahsinde tartışmalar vardır. SDP'nin bilhassa piyasalaşma bağlamında etkileri incelenmeye devam etmektedir (Ağartan, 2015; N. A. Güneş & Tekgüç, 2018).

SDP ile birlikte kamu hastanelerinde hizmet alma imkanları artmıştır. Hasta ile hekim karşılaşması kadar hastaların sağlık hizmetlerine başvuru sıklığı ve beklentileri de artmıştır. Bunda şüphesiz alt ve orta sınıfların alım gücünün, eğitim seviyesinin ve kamu hizmetlerine erişiminin eskiye göre yükselmesi de etkilidir. Özellikle 2005'te geleneksel muayenehanelerden kamu hastanelerine hekimlerin geçişi büyük oranda artmıştır (Atalay, 2017, s. 79). Ambulans hizmetinin ücretsiz olması, devlet memurlarının ve memur emeklilerinin özel hastaneleri kullanmalarının önünün açılması, hasta hakları birimlerinin kurulması, hastaların hizmet sağlayıcı hekim ve hastaneyi seçme imkanının tanınması gibi uygulamalarla her yıl alınan sağlık hizmetinde artış görülmüştür. 2010'dan itibaren aile hekimliğinin ülke genelinde yerleşmesi, 2011'den itibaren MHRS yoluyla randevu alınması, 2013'ten bu yana giderek yayılan şehir hastaneleri modeli de aynı sürecin boyutlarıdır. Dolayısıyla son yirmi senede gelinen noktada sağlık hizmetleri kitleselleşmiş, hekimlerin çalışma rejimi, yönetim ve denetimi dönüşmüştür.

Sağlıkta Dönüşüm Programı'yla sağlık hizmetine erişimin eskiye göre kolaylaştığı gerçektir. 2000'lerde kendi ifadesiyle "İstanbul'un varoşlarında bir sağlık ocağında" çalışan hekim Filiz Güneş, yoksul hastaların muayene ve tedavi süreçlerinde

masraflarla nasıl boğuştuğunu birebir gördüğü; kan ölçüm cihazı gibi temel teçhizatın dahi olmayabildiğini yazar (F. Güneş, 2016, s. 34). Bölgede kendisinden önce sağlık ocağı ve hekim yoktur; Güneş bu nedenle daha önce cesaret edemediği birçok hastalığı mecburen tedavi eder; bundan büyük manevi tatmin duyduğunu ifade eder (s. 47). Çalıştığı sağlık ocağını bir şirket yaptırmıştır ancak sorumluluk hekimlerde kalmış; ocağın basit tamir masraflarını dahi Güneş karşılamıştır. Sağlık hizmetlerinin bütün reformlara rağmen ülke çapında eşitsiz dağıldığı; halen daha yeterince hekim ve sağlık kurumu olmayan bölgelerin olduğu da kesindir. Yeni kuşak hekimlerden Enes Başak 2010'ların ortasında mecburi hizmet için atandığı Şırnak'ın Silopi ilçesinde mesleğin altyapı, malzeme ve güvenlik bakımından zorlu şartlarının SDP öncesinde pek çok yerde olduğu gibi sürdüğünü anlatır (Başak, 2018). Bu şartlarda çalışmanın, bilhassa metropollerde büyümüş ve kültürel yatkınlık şemaları dar kalmış, orta sınıf kökenli hekimler için çok daha zorlayıcı olduğu kesindir. Başak'ın deneyiminde, mecburi hizmet için gelen ve iki seneden fazla kalmayan genç hekimler dışında kimsenin gitmediği köy ve kasabalarda sağlık hizmetine duyulan kronik ihtiyaç, aynı zamanda hekime yönelik saygı ve itibarın da sürmesini sağlamıştır.

Bu süreçte son yıllarda giderek daha fazla gündeme gelen bir konu olarak sağlıkta şiddet olgusunun sıklaşması mesleğin itibarını doğrudan etkileyen bir bahis olarak önemlidir. Yapılan çalışmalarda hekim sayısının halen çok yetersiz olmasının ve giderek artan taleplere karşı yetersizliğinin hastane ortamında sağlık çalışanlarına yönelik şiddette etkili olduğu tespit edilmiştir (Ertong Attar, 2017). Eski tip muayenehanede hem hastanın hekimle şahsi denebilecek bir yakınlık kurabilmesi hem de kurulan ilişkinin önemli bir boyutunun hekimin şahsının bilgi otoritesi olarak tanınması şiddet ihtimalini azaltırken bugün kompleks hastane yapısı içinde hastaların kurumsal hizmetten beklentileri ile hastane sisteminin işleyişi arasında kalan hekim, şiddeti paratöner gibi kendine çekmektedir. Bunun önemli bir boyutu da SABİM ve CİMER gibi kanallar yoluyla şikayetlerin artması, malpraktis davalarının çoğalması ve kamu hastanelerinde asimetrik iş yükü ve eşitsiz iş bölümü nedeniyle hekimlerin savunmasız hissetmeleri ve mesleki ideallerin aşınmasıdır. Dolayısıyla, SDP ile birlikte makro sağlık göstergelerinde ciddi anlamda iyileşme yaşanmakla birlikte hekimlerin mesleki ayrışması ve zorlukları anlamında daha çetrefil bir noktaya gelindiği söylenebilir.

Hasta ve hasta yakınlarının hekimlerle kurduğu ilişkinin yanı sıra SDP ile birlikte gelen performans sistemi, kalite uygulamaları, uzun çalışma saatleri, kurumdan kuruma değişebilen iş bölümü ve dengesiz iş paylaşımı gibi mesleki süreç ve uygulamalar da hekimlerin üstünde olumsuz etki yapmaktadır (Akbal, 2018). Daha çok hasta muayene etmenin performans sisteminde daha fazla ücrete tekabül etmesiyle hekimlerin hem iş yükü altında ezildiği hem de verdikleri sağlık hizmetinin niteliğinin düştüğü sıklıkla paylaşılan bir tespittir. Hekimler mesleğin profesyonel statüsünün zayıfladığı, özerkliğinin azaldığı ve bağımlı çalışmanın arttığı yönünde kanaat bildirmektedir (Kurutkan, 2010, s. 203). Dahası, hasta ve işlem yoğunluğu bakımından bir hastanede yakalanan performans ile başka bir hastanede aynı performans farklı ücretlere tekabül edebilmektedir. Mesela ikinci basamakta çalışan bir uzman, uzman olmayan bir aile hekiminden daha düşük veya branşına göre daha zorlu olan cerrahtan daha yüksek kazanabilmektedir (Atalay, 2017, s. 140). Bunun bir nedeni de 2003'ten itibaren özel muayenehanelerden kamu hastanelere geçişi teşvik için konan performans sistemi puanlarının sabit olmasına rağmen kurumların döner sermayelerinin kendi içinde dağıtılmasıdır. Döner sermaye farklarından dolayı branştan branşa, birimden birime, hatta bazen aynı birimdeki hekimler arasında mesleğin maddi getirisinin çok değişkenlik arz etmesi söz konusudur. Daha fazla işlem yapmak adına gereksiz ameliyat ve gereksiz MR tetkiki yapılması sık rastlanan bir durum olduğu gibi diğer ülkelerle karşılaştırmalı göstergelerde de açığa çıkmaktadır (Akbal, 2018, s. 147).

Bu gibi süreçler sonucunda yeni kuşak hekimler için meslek ideallerinden ekonomik getiri ekseninde hesaplı kariyer tercihlerine kaymadan bahsetmek mümkün görünmektedir (Ergur, 2020b, s. 12). Kompleks hastane sistemi içinde aşırı ayrışmış işbölümü ve yoğun teknoloji kullanımı, mesleğin dayandığı pratik ustalık becerisinin kuşaktan kuşağa aktarımında yeni bir aşamayı hazırlamıştır. Özellikle hekimlerin becerilerinin odağında hastadan tetkik bulgularına kayma söz konusudur (Akkaş, 2016, s. 233). Tetkik ve tahlillerin takibi üzerinden gerçekleştirilen mesleki pratik beceri, mesleğe dair geleneksel itibarla da çelişmektedir. Artık mesleğin merkezinde hekim değil, sağlık sistemi vardır ve hastaların itibar ettiği hekimin ikame edilebilir becerisi değil, sağlık sisteminin imkanları ve vaatleridir. Sağlık hizmetlerinin odağında bir şahıs olarak hastanın selameti kadar hastalık, muayene sayısı, tetkik raporları ve

süreçler vardır. İlaveten internet kaynaklarının artması, eğitim seviyesinin yükselmesi ve hastane türlerinin çoğalması gibi nedenlerle hastanın hekime bağımlılığı zayıflamıştır (Sağlam, 2015).

2010'lu yıllarda Tam Gün Yasası nedeniyle kamuda çalışan hekimlerin özel muayenehane açması kademeli olarak önlendiği için, kamu hastanelerinde uzman hekim oranı sürekli artmıştır (Atalay, 2017, s. 84). Uzmanlaşmaya yönelim artmaya devam ettiği gibi hastaya teması az cerrahi gibi branşlarda uzmanlaşma tercihi azalmaktadır (Balcı Yapalak vd., 2021). Diğer yandan belli kriterleri sağlayan az sayıda profesör ve doçente bu hakkın tanınması, yani bir yandan eğitim ve araştırma hastanesinde görev yaparken bir yandan özel muayenehanesinde hasta kabul etmesi meslek içinde uzmanlaşmayı ve kıdem farkını önemli hale getirmektedir. Ancak diğer yandan, özel sektördeki ücretlerin artmasıyla tıp fakültelerindeki kıdemli öğretim üyelerinin özele geçmesi söz konusu olmakta, ya da performans sistemi nedeniyle eğitimden ziyade kliniğe odaklandığı için mesleğin dayandığı temel beceri ve bilginin aktarımı anlamında kamu üniversitelerinin içeriği aşınmaktadır (Atalay, 2017, s. 141).

Bir yanıyla Türkiye'de mesleğin geldiği nokta dünyadaki dönüşümden çok farklı değildir. 21. yüzyılda hemen her ülkede hekimlik; muayenehaneden ücretli çalışmaya, hasta üstünde mutlak otoriteden sigorta kurumları ve idari denetlemeye, tedavi ve bakımda devamlılıktan kesintili ve anonim süreçlere, meslek etiği ve kurallarına bağlı mahremiyetten bilgisayar kayıt sistemlerine geçişi yaşamaktadır (Atalay, 2017, s. 52). Zorlu çalışma şartları, güven kaybı ve şiddet olayları Amerika'dan İngiltere'ye birçok Batı ülkesinde de artış göstermektedir. Yazılı klinik kılavuzları, kanıta dayalı teşhis ve tedavi, kalite yönetimi gibi yeni uygulamalar hekimin geleneksel otorite ve özerkliğini Türkiye'de olduğu gibi bütün dünyada sınırlandırmaktadır. Bilhassa koronavirüs salgınının getirdiği iş yükü, stres ve ödenmeyen ücretler gibi sorunlarla birlikte yeni kuşak hekimlerin meslekleriyle kurdukları sancılı ilişkinin dayanışma ve çatışma arasında gidip gelen bir dinamiği olduğu tespit edilmektedir (Ergur, 2020a). Nihayetinde güncel dönemde mesleğin külfetleri artarken 20. yüzyıl boyunca korunan gelir, statü ve otorite kazanımları ve yüksek imajını besleyen sosyal hareketlilik anlamında verimliliği aşınmaktadır.

3.2.Avukatlık

3.2.1. Yükselen Bir Sermaye Olarak Hukuk (1876-1924)

Avukatlık mesleği 19. yüzyıl Osmanlı yenileşme sürecinin bir çıktısıdır. 1839 tarihli Gülhane-i Hatt-ı Hümayun'u, diğer adıyla Tanzimat Fermanı'nı takiben yargı, ticaret, arazi, vergi gibi birçok temel konuda yeni nizamnamelerle birlikte, 1840'lardan 1870'lere uzanan süreçte hem adalet sistemi hem de ticaret dünyası avukat veya dava vekili mesleğini gerektirecek bir şekle bürünmüştür. Ceza ve hukuk yargılamaları zamanla nizamiye mahkemelerinin yetkisine verilmiş; Avrupai ticaret teamülleri hukuk kaynağı olarak kabul edilir hale gelmiştir (Özcan, 2003, s. 106). Bu süreçte hukuk kelimesi, "haklar" anlamının ötesinde "bağlayıcı kurallar bütünü" anlamına kavuşurken (Gözler, 2020); fıkıh ve şeri mahkemelerin yargı alanındaki geleneksel konumu da aşınmıştır (Bedir, 2004). Nihayetinde 1876 tarihinde yayımlanan Mehâkim-i Nizamiye Dava Vekilleri Hakkında Nizamname avukatlık mesleğinin o zamanki adıyla dava vekilliği olarak ilk defa resmileşmesini ve yasallaşmasını sağlamıştır. 1878'de İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti kurulmuştur.

Bu sürece yakından bakıldığı zaman, mesleğin kuruluşunun devlet-piyasa ve Türk-gayrimüslim eksenlerini çapraz kesen bir gerilimin yükünü taşıdığı görülür. Her ne kadar ilk meslek kanunu 1876 tarihli olsa da ve İstanbul Barosu kuruluş tarihi olarak 1878'i kabul etmiş olsa da esasen 1870 tarihinde başka bir baro İstanbul'da kurulmuştur. "Société du Barreau de Constantinople" adını taşıyan bu ilk baronun levhasına kayıtlı otuz üç üyesinden beşi gayrimüslim Osmanlı vatandaşı, geri kalanı da İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Yunanistan, Belçika ve Rusya vatandaşıdır (Esirgen, 2014, s. 770). Baronun başkanı olan Louis Amiable Fransız mason locasının önemli bir mensubudur; daha sonraki yıllarda Paris 5. Bölgesinin belediye başkanlığını yapan Amiable, 1872'de V. Murat'ın mason locasına kabulüne de vesile olmuştur (Jouve, 1899, s. 14; Zarcone, 2016, s. 72). Bu ilk baronun dönemin ticaret dünyasındaki ağırlıkları düşünüldüğünde yabancılar ve gayrimüslimler tarafından kurulması şaşırtıcı değildir. 1940'ta İstanbul Barosu Umumi Katibi Ali Haydar Özkent, bu ilk baronun 1908'e kadar faaliyetine devam ettiğini; "öbek öbek ecnebi avukatın" İstanbul'a gelip yerleştiğini, bu manzarayı gören Osmanlı yetkililerinin bir nizamname ve Osmanlı barosu kurmaya karar verdiğini yazar (Özkent, 2002, s. 49). Bu bağlamda 1878'de İstanbul Dava Vekilleri Cemiyeti'nin kurulmasıyla iki baro

arasında geçişlerin olup olmadığı; yenisi kurulunca öncekinin varlığını nasıl ve ne ölçüde sürdürdüğü gibi sorulara cevap verecek bir çalışma henüz yapılmamıştır. Ancak ikinci baronun veya bugünkü adıyla İstanbul Barosu'nun kendini dayandırdığı Dava Vekilleri Cemiyeti'nin mensupları arasında da gayrimüslimler ve yabancılar çoğunluktadır (Durhan, 2004, s. 35; Esirgen, 2014, s. 771). 1840'lardan bu yana yabancılarla ticareti düzenleyen Avrupai kanunlar ve yabancılarla ticari ihtilaflara bakan konsolosluk mahkemeleriyle birlikte düşünüldüğünde, ilk Osmanlı barosunda Müslümanların azınlıkta olması, avukatlığın kurumlaşmasının 19. yüzyıl boyunca merkezileşen Osmanlı bürokrasisinin öncelikleriyle örtüşmeme ihtimali demektir. Yargı alanında Türkler hâkimlik mesleğinde yoğunlaşırken bilhassa ticari ilişkilere odaklanan dava vekilliği mesleğinin örgütlenmesinde, en azından 1870'lere gelindiğinde, daha ziyade gayrimüslimler öndedir.

Aynı dönemde sadece dava vekilliği değil, diğer Avrupa tarzı hukuk meslekleri de resmiyet kazanmıştır. 1870 tarihli bir başka nizamnamede ilk defa müdde-i umumi (savcı) ifadesi geçer ve çok geçmeden savcılık kurumu 1876'da Kanun-i Esasi'yle birlikte daha açık şekilde tanımlanır (Özkorkut, 2003, s. 150). Aynı yıllarda mukavelat muharriri (noter) mesleği de resmiyet kazanır (Öztürk, 2017, s. 110). "Avukat" kelimesi, doğrudan Fransa'daki meslek esaslarından iktibasla hazırlanmış 1883 tarihli Doğu Rumeli dava vekilleri kanununda ilk defa yer alır (Esirgen, 2014, s. 743). Bu döneme kadar şeriyye mahkemelerinde arzuhalci denen kişiler iş yapmaktadır; İslam hukuk tarihine bakıldığında da öteden beri vekil denen kişilerin tarafları mahkemede temsil ettiği görülür (Atar, 2020). 1876'ya kadar dava vekilliğine benzer bu işlerin görev tanımı, sınırları ve meşruiyeti belirsizdir; nitekim 1876 tarihli nizamname de şeriyye mahkemelerindeki vekalet konusunu Şeyhülislamlık'ın tasarrufunda bırakmıştır.

1876 tarihi, dava vekilliği mesleğinin ilk defa devletin merkezi denetim ve onayına tabi kılınmasının tarihidir. Mesleğin altında artık devletin imzası vardır; dava vekilini yetkilendiren, en azından kağıt üstünde böyle bir mesleki tekelin kuruluş sürecini başlatan, devletin kendisidir. Şayet modern devlet, meşru bilgi ve yetkilerin üretim ve kullanımını mümkün kılan diploma, ruhsat, resmi dil ve yazıdan oluşan simgesel sermayenin tekeliyse (Bourdieu, 2015b, s. 153), avukatlığın resmi doğuş tarihi olarak 1876'nın aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilan

tarihi olması şaşırtıcı değildir. Nitekim devletin bu mesleği yasallaştırarak yetkilendirme ve düzenleme hamlesinin önemli bir ayağı, mesleği icra edecek insanı yetiştirmek adına Mekteb-i Hukuk'u kurmak olmuştur. 1880'de faaliyete geçen Mekteb-i Hukuk, esasen Tanzimat'tan itibaren genişleyen ve ayrışan bürokratik işbölümü dahilinde farklı alanlarda ihtiyaç duyulan beşerî sermayeyi yetiştirmeye yönelik okullaşma hareketinin bir parçasıdır. 19. yüzyıl boyunca devletin şemsiyesi altında hariciyeden adliyeye farklı bürokratik dairelere dağılsa da bir noktaya kadar türdeş bir sosyal profil arz eden yeni bir memur sınıfı ortaya çıkmıştır (Akın, 2018; Findley, 1996). Yükselen bürokratik sınıfın bir parçası olarak yeni tarz hukukçuların da doğrudan doğruya devlet için ve devlet tarafından yetiştirilmesi gayesi, Mekteb-i Hukuk'un Adliye Nezareti tarafından finanse edilmesi, hocaların nezaret tarafından tayini ve okulun fiziki bakımdan nezaretin bahçesinde faaliyete geçmesinden bellidir (Yörük, 2008, s. 48).

Yeni yaygınlaşan nizamiye mahkemelerine hâkim yetiştirmeye matuf Mekteb-i Hukuk hem müfredat hem hoca kadrosu bakımından, dönemin toplumu için en zengin ve seçkin kültürel sermayenin kazanılmasına tekabül eder (Özcan, 2003, s. 127). Müfredatın yanı sıra mektepte ders veren hoca kadrosu da devletle ilişkili muktedir zümrelerin bir sentezidir: Hem medrese kökenliler hem bürokrasi kökenliler hem de gayrimüslim muallimler vardır. Bürokrasinin en yetkili makamlarında bulunan isimler mektepte ders vermiştir: Eski maarif nazırı, adliye nazırı, nafia nazırı, ticaret mahkemesi reisi, maarif meclisi üyesi, hariciye kalemi müdürü, baş müdde-i umumi yani başsavcı vs. (Yörük, 2008, s. 73). Bunun yanı sıra öğrencilerin sosyal kökenleri de kendi içinde çeşitlilik arz eder. Ancak bu çeşitlilik, geniş halk kesimlerinden ziyade devlet soyluluğu rozetini zaten taşıyanların oluşturduğu bir çeşitliliktir. Ali Adem Yörük'ün analizi, 1898 mezunlarının baba mesleklerine bakıldığında, Osmanlı toplumsal yapısında merkezi iktidarın çevresinde kümelenen statü gruplarının bu mektebe girenler arasında baskın olduğunu gösterir: Öğrencilerin babalarının %33'ü merkez ve taşra bürokrasisinden, %21'i ulema sınıfından, %18'i hususiyetle adliye teşkilatından, %12'isi eşraftan, %9'u tüccardan ve yalnız %6'sı ahalidendir (s. 161). Dolayısıyla müstakbel Osmanlı hukukçu-bürokratı esasen ulema, bürokrat ve eşraf ailelerden gelmektedir. Özellikle ilmiye sınıfından ailelerin yeni kuşaklarının,

bürokratik konumlarını yeniden üretmek adına yeni hukuk diplomasına ve mesleklerine yönelmiş olması söz konusudur.

Diğer yandan devletin himayesinde istihdam ve statü temin eden böyle bir kurum kısa zamanda her kesimden rağbet görmeye de başlamıştır. Ali Haydar Özkent 1907 yılında mektebe giriş sınavına başvuran adaylar arasında "sarıklı hocalar", "paşazadeler" ve "utangaç Anadolu yavruları" olduğunu tasvir eder (Özkent, 2002, s. I). 1890'lardan itibaren mektebe senede 200'ün üstünde başvuru gerçekleşmeye başlamış; derslerde izdiham yaşanır olmuştur (Yörük, 2008, s. 88). Bu nedenle zamanla giriş sınavları daha zorlu hale getirilmiş, kontenjan fiilen düşürülmüş, kalabalık sınıflarda şubeler açılmış; 1901 yılına gelindiğinde 860 başvuru arasından 24 kişi kabul edilmiştir (s. 129). Mezuniyet sınavlarının zorluğu ve iki kere sınavı veremeyenlerin kaydının silinmesiyle birlikte 1885-1900 yılları arasında senede ortalama 47, toplamda 659 mezun vermiştir (s. 160). Diğer yandan mektep mezunlarının çoğunun hâkimlik yolunu seçmesi, piyasada alaylı dava vekillerinin halen bulunması, taşra vilayetlerini denetlemenin zorluğu gibi nedenlerden dolayı mektep mezunları dava vekilliğinde çoğunluğu uzun bir süre ele geçirememiş; avukatlık mesleğinin tekeli fiiliyatta kurulamamıştır. 1885-1893 yıllarında mezun olan 303 kişinin meslek tercihlerine baktığımızda öncelikli olarak hâkim-savcıların çoğunlukta olduğunu, onları takiben mezunların çeşitli devlet dairelerinde katiplik, memurluk gibi işlere yöneldiklerini görüyoruz. 1893 itibarıyla bu 303 kişinin sadece %3'ü dava vekilliği yaparken bu oran 1900'de %16'ya çıkmıştır (s. 166). Daha sonraki senelerde de avukatlığa yönelenlerin oranı, eldeki veriler ışığında %20'yi geçmez.

1876 nizamnamesinden İkinci Meşrutiyet'e uzanan bu dönemde hukuk meslekleri alanının düzensiz ve denetimsiz hali çözüme kavuşmamıştır. Hâkimler arasında bile çok farklı mesleki sermaye ve yetki biçimleri caridir: 1908'e kadar nizamiye mahkemelerine tayin edilen hâkimlerin sadece %8'i Mekteb-i Hukuk mezunlarından oluşmuş; çoğunluğu ulema sınıfından gelmiştir (Miller, 2018, s. 136). Hukuk alanında eğitim sermayesinin standardizasyonu fiiliyatta geciktikçe dava vekilliği üzerine tartışma ve tereddütlerin görülmeye başlaması da normaldir. 1886 yılında Adliye Nazırı Cevdet Paşa mektepli olmayan, müvekkillerinin hukukunu muhafaza etmekten aciz, vazifelerini suiistimal etmeye meyyal, daha çok kazanç için çalışan avukatlar olduğuna işaretle dava vekilliği ruhsatnamesinin ancak tavsiyename olarak görülmesi

gerektiğini savunmuştur (Yörük, 2008, s. 177). Bazı dava vekillerinin temel hukuk ıstılahını dahi bilmediği, müvekkille ücret pazarlığında esnaf gibi davrandığı şikayetlere konu olmuştur. Hukuk mesleklerinde geçerli eğitim sermayesi biçimlerinin heterojen bir görünüm arz etmesinden ve merkezi bir yetkilendirme mekanizmasının alanın tamamına henüz hükmetmemesinden kaynaklanan bu şikayetler İkinci Meşrutiyet'te de devam eder. Dönemin dava vekilleri, 1909'da *Mizanü'l Hukuk* dergisinde çıkan "Şehadetnamesiz Dava Vekilleri" yazısında görüldüğü üzere, mahkemede ruhsatsız vekalet yapanların ehliyet ve liyakat sahibi olmamasından şikayetçidir (Esirgen, 2014, s. 752). 1908'de Dava Vekilleri Cemiyeti'nin ilk toplantısında görüşülen konular özetle meslek hakkındaki olumsuz kanaatleri ortadan kaldırmak, ahlaki şartları sağlamayanların mahkemelere kabul edilmesini engellemek ve mesleği "halka müstekreh ve menfur bir sanat" olarak tanıtanların önüne geçerek "şayan-ı ihtiram bir meslek" yapmaktır (Yörük, 2016, s. 21).

Diğer yandan İkinci Meşrutiyet, Tanzimat'la birlikte devletin merkezine yerleşen hukuk alanının bir kat daha önem kazanmasını sağlamıştır. Kanun-i Esasi'ye dönüşle birlikte siyasi idarenin kanunla mukayyet olması fikri bilhassa kamu hukukunun yeniden önemsenmesine yol açmış; matbuatın serbestleşmesiyle birçok sosyal ve siyasi konu hukuk açısından kamuoyunda tartışılır olmuştur. Siyaset hukuka açılırken hukuk da matbuata açılmıştır: Dava Vekilleri Cemiyeti'nin yayını *Muhamat,* Adliye Nezareti'nin yayını *Ceride-i Adliye*, ayrıca *Mizanü'l Hukuk, İlm-i Hukuk, Mukayese-i Kavanin Mecmuası* gibi dergiler çıkmaya başlamıştır. Birçok siyaset ve edebiyat dergisinde dahi Mekteb-i Hukuk hocaları yazmaya başlamıştır. Yeni meşruti düzenin inşasında hukuktan beklentilerle ülkenin ihtiyaç duyduğu çağdaş hukuk bilgisine sahip hukukçuların itibarı birlikte yükselmiştir (Yörük, 2016, s. 64). Bu süreçte gerek Meclis-i Mebusan'a gerek Meclis-i Ayan'a seçilecek isimlere dair tartışmalarda da hukukçuların ön sırada yer aldığı görülür (s. 14). Siyasetin yasama organı etrafında yeniden tanzimi, bugüne dek etkisi görülecek şekilde hukukçuları siyasetle matbuat (veya medya) arasında mekik dokuyan baskın meslek grubu haline getirmiştir.

Nihayetinde hukuk mesleklerinin itibarı, İkinci Meşrutiyet'le birlikte iktidar mekanizmalarının hukuk alanıyla birbirini kurduğu bu süreçte yükselmiştir. 1909'dan itibaren avukatlık yapmak için diploma sahibi olma şartının kabul edilmesi, ayrıca 1915'te kabul edilen bir kanunla Mekteb-i Hukuk mezunlarının şeriyye

mahkemelerinde de vekalet görevi üstlenmesinin önünü açılması Mekteb-i Hukuk'a rağbeti artırmıştır (Esirgen, 2014, s. 751). Mekteb-i Tıbbiye gibi Darülfünun-ı Şahane bünyesine dahil edilen Mekteb-i Hukuk'a başvuru sayısı 1800'ü geçmiştir (Özcan, 2003, s. 136). Sadece hâkimlik değil, adliye bürokrasisinde istihdam fırsatları giderek daha geniş bir toplumsal rağbet görmeye başlamıştır. Avukatlık, her ne kadar mesleki tekelin kuruluşu henüz tamamlanmasa da siyaset ve bürokrasinin üst tabakalarına erişim için en verimli yollardan biri haline gelen hukuk diplomasının simgesel sermayesinden nasibini alarak, zaten eğitim sermayesinin çok dar ve farklılaştırıcı olduğu bir toplumsal yapıda yükselen bir meslek olmuştur.

3.2.2. Türdeşleşme ve Cihazlaşma (1924-1938)

İkinci Meşrutiyet'in hukuk alanının siyasete bakan tarafına önem kazandırması, aynı zamanda alanın dış müdahale ve ilgilerin konusu olmasını da beraberinde getirmiştir. Kurumsal bir özerkliğe kavuşmamış hukuk alanı, mektepleşme ve yasallaşma süreçlerini devletin şemsiyesi altında geçirmenin bir sonucu olarak siyasileştirilmeye açık kalmıştır. 1908'de Dava Vekilleri Cemiyeti'nin idaresi için seçilen heyet sadece bir ay görevde kalabilmiş; İttihatçıların birçok kurum ve kuruluşu kontrol etme teşebbüslerine maruz kalmıştır (Yörük, 2016, s. 23). İkinci Abdülhamid döneminden kalan hangi hâkimlerin ihraç edilip hangilerinin görevde tutulacağı bahsinde İttihatçılar, dava vekillerinin mesleki tecrübesinden istifade etmiş; İttihatçılara yakın Manyasizade Refik Bey bu geçiş döneminde cemiyetin başkanlığını yaptıktan sonra Adliye nazırı tayin edilmiştir. Hukukçuların siyaset tarafından celp edilmesi siyasi ve sosyal konularda etkinliklerini artırmakla birlikte, hukuk alanının özerklikten ziyade geçirgen bir yapı arz etmesini getirmiştir.

Ancak bu durum, İkinci Meşrutiyet'le veya İttihatçıların iktidarı topyekûn ele geçirme gayretiyle sınırlı değildir. Hukuk, devletin belli dönemlerde kendini yenileme şiddeti ve kapsamı oranında siyasi ve bürokratik muktedirlerin elinde cihazlaşmıştır. Osmanlı-Türk yenileşme hareketinin temel maksadı hukukileşme, rasyonelleşme, kanunlaşma, okullaşma yoluyla devletin merkezi otoritesinin tamir ve tahkimi ise bunun en sıkı gözlemlendiği dönemlerden biri Cumhuriyet'in ilanını müteakip kurulan yeni rejimin dayandığı inkılaplar olmuştur. Cumhuriyet idaresinin hukuk alanına en temel etkisi, alandaki meşru sermaye biçimlerini alt üst edecek şekilde çok hızlı kanun

ithalatına girişmesidir. Bu süreçte şeriat kaynaklı kural, teamül ve kurumlar kısa sürede ve kati surette tasfiye edilmiş; 17 Şubat 1926'da İsviçre kaynaklı Medeni Kanun, 22 Şubat'ta yine İsviçre'den Borçlar Kanunu, 1 Mart'ta İtalya'dan Ceza Kanunu, 29 Mayıs'ta Almanya'dan Ticaret Kanunu, 18 Haziran'da İsviçre'den Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu alınmıştır. Bunların yanı sıra 1929 yılında büyük oranda Almanya'dan alınan Ceza Muhakemeleri Usulü, İcra ve İflas, Deniz Ticareti Kanunları'nı da saymak gerekir. Alandaki sermayenin heteronomik biçimde iptali ve yenilenmesi, hukuk mesleklerinin akıbetini de devletin tanımlamasına ve biçimlendirmesine açmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte muktedir siyasi kadronun hukuk alanına bu yapısal müdahalesiyle yeni kanunlara vâkıf, yeni kanunların ithaline râzı ve tatbikine hazır hâkim, savcı ve avukatlara ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu ihtiyaca binaen Cumhuriyet döneminde açılan ilk yükseköğretim kurumunun, 1925'te faaliyete geçen Ankara Adliye Hukuk Mektebi olması manidardır. 1946'da Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dönüşecek olan bu kurumun açılışı, yeni rejimin meşruiyetini dayandırdığı hukuk doktrinini ve hukuk uzmanını üretme vazifesiyle bizzat Atatürk tarafından Büyük Millet Meclisi'nde gerçekleştirilir. Atatürk'ün açılış hitabındaki ifadesiyle bu mektep "yeni hukuk neslini yetiştirecek" ve yetiştireceği hukukçular "yeni Türk hayat-i ictimaiyesinin bâni ve müeyyidi"" olacaktır (Atatürk, 2006, s. 250). Mektebin ders programında, yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesine daha bir sene olmasına rağmen Mecelle'ye ve usul-i fıkha yer verilmemiş, Avrupa kaynaklı usul, medeni hukuk ve borçlar hukuku kanunlaşmasından önce tedris edilmeye başlanmıştır (Özcan, 2003, s. 158). 1933'te Darülfünun'un lağvı ve hukuk fakültesinden hocaların tasfiyesiyle yeni hukukçu kuşakları seküler ulus-devlet rejiminin bayraktarı rolüne sokan siyasi müdahale, meslekle devlet ilişkisinde hukuk mesleklerinin tek taraflı belirlenmesine yol açmıştır (Kalem, 2010, s. 273).

Avukatlık mesleğinin kimliği ve sosyal dokusu da bu süreçten doğrudan etkilenmiştir. Avukatlıkla ilgili Cumhuriyet dönemindeki ilk meslek kanunu aslında çok erken tarihlidir: 3 Nisan 1924 tarihli Muhamat Kanunu'yla mesleğin hem eğitime bakan tarafı hem de iç örgütlenmesi net bir tanıma kavuşmuştur. Kanunun ikinci maddesi, avukatlık yapabilmek için Darülfünun Hukuk Fakültesi'nden veya yabancı bir hukuk okulundan mezun olmayı şart koşar. Ayrıca 10'dan fazla avukatın bulunduğu her

vilayette baro kurulmalı ve her avukat baroya kaydolmalıdır. Bu maddeler mesleki tekelin tamamlanmasına yöneliktir. Ayrıca eskiyi bir yük olarak sırtında taşıyan "vekil" kelimesi yerine mesleğin adı "muhami" (koruyan) olarak yenilenmiştir. İki sene sonra da mevzuat, halen Arapçaya işaret eden muhâmi kelimesinden Batı dillerine işaret eden avukat kelimesine geçilmesi yönünde düzenlenmiştir. Bu kanunla hem imajı hem toplumsal konumu yenilenen avukatların ticaretle uğraşmasının yasaklanması ve üç sene adliyede maaşlı staj yaptıktan sonra avukat unvanı kullanacak olmaları ise mesleğin bürokrasinin bir parçası olarak konumlandırıldığını ifade eder (Karabulut, 2013, s. 85).

Diğer yandan 1924 tarihli Muhamat Kanunu'nun asıl toplumsal anlamı, İkinci Meşrutiyet'ten bu yana sosyal köken ve siyasi görüş bakımından çeşitlilik arz eden mesleği yeni rejimle uyumlu kılmaktır. Kanunun yürürlüğe girmesinden itibaren iki ay içinde mevcut bütün avukatların mesleği manevi bakımdan yapmaya layık olup olmadıklarına yönelik bir değerlendirmeden geçmesi şart koşulur (Özman, 2010, s. 77). Türk vatandaşı olmak, geçerli bir hukuk eğitimi almış olmak ve "suişöhretle maruf ve müştehir olmamış" olmak aranır (Sav & Toprak, 2015, s. 111). İlk kriter öteden beri meslek dünyasında bulunan ve özellikle Mütareke döneminde kendi barosunu kuran Rum ve Ermeni avukatlara, ikinci kriter medrese çıkışlılara mesleği kapar. Son kriterde ise avukatların Milli Mücadele sürecinde vatana ihanet edip etmediği ve meslek ahlakını ne ölçüde koruduğu gözetilmiş; yeni rejime siyaseten muhalefet etme ihtimali değerlendirilen avukatlar "manevi şartları" karşılamamaları nedeniyle mesleğe kabul edilmemiştir (Karabulut, 2013, s. 98). Sonuçta İstanbul'da Dava Vekilleri Cemiyeti'ne kayıtlı 805 avukattan 374'ü ihraç edilmiştir (Tunçay, 1999, s. 87). İlginç olan, baronun 1922 levhasında kayıtlı dava vekili sayısının 533 olmasıdır (*Dersaadet Barosu levhası*, 1922). Bir diğer ifadeyle iki yılda 533'ten 804'e çıkan dava vekili/muhami sayısının bu hızlı artışı da tasfiye yoluyla kontrol altına alınmış görünmektedir. İstanbul Barosu'ndaki avukat sayısının tekrar 800'ü geçmesi ancak 1940'ların ikinci yarısında mümkün olmuştur.

Avukatlığın, 1876 nizamnamesinden sonra ilk defa 1924'te etkili bir meslek kanununa kavuşması ironik biçimde yeni rejimin iktidar inşasıyla iç içe geçmesiyle gerçekleşmiştir. 1920'de Dava Vekilleri Cemiyeti'nin başkanlığına seçilmiş olan Lütfi Fikri Bey, Muhamat Kanunu'ndan tam bir ay önce, 3 Mart 1924'te hilafetin

kaldırılmasına karşı yazılarıyla şiddetli tepki göstermiştir. Buna karşı Atatürk, 1925'te Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nin açılışında doğrudan Fikri Bey'i kastederek yeni rejime karşı çıkan "köhne hukuk erbabı"nı inkılapların "en büyük ve en sinsi hasmı" ilan eder (Atatürk, 2006, s. 250). Lütfi Fikri Bey bir sene sonra İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanmış ve beraat etmiştir (Karabulut, 2013, s. 94). Yeni iktidarın mesleğe müdahalesini tetikleyen husumet, esasen dinin yerinin yeni rejimde ne olacağıyla ilgili daha büyük bir meseleyle alakalıdır. Hukukun bütünüyle araçlaştırıldığı İstiklal Mahkemeleri'nde savunma hakkının engellenmesine yönelik baskıcı tavır da inkılapları desteklemeleri bahsinde avukatlara yönelik güvensizliğin bir diğer ifadesidir (Özman, 1995, s. 93). Nihayetinde mesleğin resmi doğuşu anlamında ilk dava vekilleri nizamnamesinin Kanun-i Esasi'yle aynı tarihte (1876) kabul edilmesi gibi Muhamat Kanunu da 1924'te yeni anayasa (resmi adıyla Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) ile aynı yıl yürürlüğe girmiştir.

Avukatlığın daha kapsamlı ve ayrıntılı bir kanuna kavuşması ise 1938'de gerçekleşmiştir. Bu yeni Avukatlık Kanunu için dönemin Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu mesleği rejimle bitiştirme gayesini "Kemalizmin derin izleriyle takviye" şeklinde ifade eder (Kalem & Elveriş, 2019, s. 168). Saraçoğlu'nun ifadesiyle nasıl ki İtalya'da avukatlık "faşizmin icaplarına uygun", Almanya'da "nasyonal sosyalizmin damgalarını taşır" haldeyse Türkiye'de de benzer bir süreç şarttır. Bu kanunla avukatlık vazife itibarıyla kamu otoritesinden pay almış; sadece hukuki uyuşmazlıkların takibiyle sınırlı bir iş değil, aynı zamanda "amme hizmeti" şeklinde tanımlanmıştır. Böylece meslek, yargılamanın iddia ve hüküm makamlarının yanı sıra üçüncü ortağı olarak görülmüştür (Özman, 2010, s. 78). Türk hukukçusu artık hukukun teknik işleyişinden ziyade halka yeni hukuku anlatmak, örnek olmak ve yeni hukuku korumaktan sorumludur (Kalem, 2010, s. 64). Mesleğin iktidar cihazına dönüştürülmesinin bir işareti de "irtica" başta olmak üzere yeni rejimin ilkelerine aykırı suç işleyenleri savunan avukatların dışlanmasıdır. 3499 sayılı 1938 tarihli Avukatlık Kanunu'nun 117. Maddesine göre "milli vahdet ve şuurla telifi mümkün olmayan fiillere müteallik davaları" üstlenmek, herhangi bir savunma istenmeden meslekten ihracı gerektirir (Sav & Toprak, 2015, s. 290).

Kanunun yanı sıra, kanunu kamuoyuna tanıtma rolünü yerine getiren İstanbul Barosu Umumi Katibi Avukat Ali Haydar Özkent'in 1938'de Ankara Halkevi'nde yaptığı ve

Adliye Ceridesi'nde yayımlanan konuşması da yeni avukatlık kanunuyla meslekten nasıl bir ideolojik kimlik murat edildiğinin bir ifadesidir (Özkent, 1938). "Avukatlığın ülkemizde çok kötü tanınması" başlıklı konuşmada Özkent 1876 nizamnamesini ve Mekteb-i Hukuk'un açılışını öncü hareketler olarak alkışlar ancak Cumhuriyet'e kadar "türedilerin, başına sarığı saranların, beline dividi sokanların çekirgeler gibi mahkemelere girip çıktıkları, halkı dolandırdıkları"ndan şikayet eder (s. 402). Özkent'e göre 1924 Muhamat Kanunu ise "muhamiliği hür, müstakil bir sanat haline koymuş, haklarını ve borçlarını göstermiş, onu adalet dağıtmak işinde hâkime kardeş ve yardımcı yapmıştır"; meslek böylece rüşvetçi avukatlar ve vatan hainlerinden de "temizlenmiştir" (s. 419). Avukatın "ahlak borcu" önce vatanına, milletinedir; kanun ve mahkemeler bile ondan sonra gelir (s. 418). Avukat öncelikle rejimin "sadık ve yeminli bir hâdimi"dir, ondan sonra "mahkemelerin ve kanunların hürmetkarı"dır (s. 432). Osmanlı'yla Cumhuriyet arasında keskin ve normatif bir karşıtlk kuran bu retorikte Özkent, avukatın varlığını yeni rejime borçlandırır:

> "Bizi avukat yapan milli idaredir, Cumhuriyet rejimidir… Eğer bugün Türkiye'de müstakil bir avukatlık mesleği varsa, eğer bugün Türk avukatları iyi, namuslu, söz, vakar, hatta refah sahibi yurttaşlar arasında bulunuyorlarsa bunu bu idareye borçludurlar. Çünkü Cumhuriyet avukatların yalnızca refahını temin etmemiştir, mesleği kurmuş, Türk Avukatlığının namusunu ve şerefini kurtarmış, onu layık olduğu mevkie çıkarmıştır" (Özkent, 1938, s. 403).

Özkent'in retoriğinin benzerini sonraki yıllarda Adalet Bakanlığı'nın ve Barolar Birliği'nin resmi dergilerinde yayımlanan ve hâkim, baro başkanı, adalet bakanı gibi alanda muktedir faillerin imzasını taşıyan başka yazılarda da görüyoruz (Eğilmez, 1952; Gözübüyük, 1962; Koruklu, 1945). Ankara Barosu'nun 1958-60 ve 1964-66 dönemlerinde başkanlığını yapmış Saffet Nezihi Bölükbaşı'na göre Osmanlı'dan kalan "kurnaz, dalavereci, ahlaksız dava vekilleri güruhuna" karşı 1924 Muhamat Kanunu "adındaki alaturkalığa rağmen mesleği batılı anlamda teşkilatIandıran bir kanun olarak, Atatürk'ün esprisini temsil etme bakımından büyük bir değer taşır" (Bölükbaşı, 1988, s. 39). Mesleğin devlete ve rejime borçlandırılması, vekilden muhamiye ve muhamiden avukata mesleğin kimliğini yapılandıran süreçlerde mesleğin devletle ilişkisinin merkezi etkisinin bir sonucudur. Beşerî yapısı uzun yıllar dar kalan ve siyasi kontrole açık bir meslek olarak avukatlık, yükselen bir mesleki konuma kavuşurken yargı alanının seküler-Avrupai hukuk sermayesi etrafında

türdeşleştirilmesi ve cihazlaşması sayesinde bürokratik iktidar seçkinliğinin bir bileşeni haline gelmiştir.

3.2.3. Mesleki Tekelin Formel ve Kurumsal İnşası (1938-1977)

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte mesleğe yüklenen kamusal kimlik ve ideolojik vazifenin yanı sıra esas mesele diploma ve ruhsatname anlamında mesleki tekelin nasıl kurulacağı olmuştur. Mesleği son elli yıldır düzenleyen kanunun, 1136 sayılı ve 1969 tarihli Avukatlık Kanunu olduğunu görüyoruz. Bu kanun, 1938 tarihli önceki kanunun kurmak istediği mesleki tekeli ilerletmiş; hukuk fakültesi mezunu olmayı ve baroya kaydolmayı şart koşmuştur. Ancak 1938'den önce mesleğe girmiş bulunan ve İstanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri'nden mezun olmamış dava vekilleri 1938'den sonra da uzun yıllar faaliyette kalmıştır. Dönemin bir hâkiminin ifadesiyle "avukatlık mesleğinin nezahatini ve bu mesleğe girenlerin şeref ve haysiyetini koruma uğrunda meslek yasası çıkarılmasına rağmen" bilhassa avukat ve baro bulunmayan yerlerde hem ruhsatlı hem ruhsatsız dava vekillerinin 1938'den sonra da iş gördüğü kesindir (Koruklu, 1945, s. 670). Bu kişilerin ceza davalarında iş takip etmeleri 1943'te yayımlanan bir genelgeyle engellense de (Koruklu, 1945, s. 663), asliye ve sulh hukuk mahkemelerinde çalışmaları ilginç biçimde 1970'li yıllara kadar sürmüştür.

1970'lere dek ruhsatlı avukat olmayanların da dava takibi yapabilmesine izin verilmesinin gerekçesini Anayasa Mahkemesi'nin 1971 tarihli bir kararında buluyoruz: "Hukuk öğrenimi gören avukatların yeterli sayıda bulunmaması yurt ihtiyaçlarını etkilediğinden…" (Toprak, 2015, s. 232). Buna göre, en az üç avukat veya dava vekili bulunmayan yerlerde on yıl başkâtiplik, zabıt kâtipliği, zabıt kâtibi muavinliği yahut icra memurluğu veya yardımcılığı yapmış kimselerin hukuk mahkemelerinde ve icra ve iflas dairelerinde dava ve iş takip etmesine izin verilmesi kamu yararınadır. Bu kararda, adliye bünyesinde kamu görevlisi olarak belli bir süre çalışmış olmanın yargı bürokrasisine ve işleyişine aşinalık kazandırdığı ve bu aşinalık sayesinde aslında avukattan beklenen belli hukuki becerilerin üstesinden gelinebileceği varsayılmıştır. "Avukatların yeterli sayıda bulunmaması" belirsizlik içeren bir ifade olmakla birlikte bu izin, 1238 sayılı kanunla değiştirilen 1969 tarihli Avukatlık Kanunu'nun geçici 17. maddesinde açıkça 7 Temmuz 1977 tarihine kadar tanınmıştır. 1977'den sonra Anayasa Mahkemesi'ne bu hususta itirazlar gelse de

kanun uygulanmış ve izin kaldırılmıştır (s. 272). Dolayısıyla yüksek yargının ülkede mesleğin kapısını avukat olmayanlara kesinkes kapattığı tarih 1977'dir.

İlginç olan, 1971 tarihli AYM kararının, mesleki kapanmanın 1977'de tamamlanmasını sağlayacak geçici maddeyi gerekçelendirme biçimidir: "Çağdaş uygarlık düzeyinde hızlı adımlarla yürüyen ülkemizin hukuk öğrenimi yapan avukatlara ihtiyacı karşılanır bir duruma gelmesi karşısında, Kanun Koyucunun, arzuhalcilik yapan kişileri tasfiyeyi amaç tutan çalışmalar yapmasını doğal görmek gerektir." (Toprak, 2015, s. 233) Burada meslekle alakası açıklanmadan bırakılmış olan "çağdaş uygarlık düzeyi" erken Cumhuriyet'in ideolojik izi olsa gerektir. Nitekim 1977 tarihli bir diğer AYM kararı da benzer şekilde "çağdaşlık"tan bahseder: "Oysa bugün, çağdaş uygarlık düzeyinde belli bir aşamaya ulaşmış ve gereksinimi karşılayabilir avukat sayısına sahip olmuş bulunan ülkemizde artık yasa koyucunun, yasal anlamıyla avukat niteliğini taşımayan kişileri bu işten uzaklaştırmak istemesini doğal karşılamak gerekir" (Toprak, 2015, s. 273). İki kararda da avukat sayısı çağdaş uygarlık göstergesi olarak kabul edilmiştir. İlginç olan, iki kararda da ülkede kaç avukat olduğuna dair bir sayı verilmemesidir. 1971'den 1977'ye geçen süreçte "yeterli avukat sayısı"na ulaşıldığı yönündeki kanaatinin dayandırıldığı bir veri ortada yoktur. AYM kararı bunun yerine yeteneğe vurgu yapar: "Uzmanlık ve bilgi isteyen konularda işlerin yetenekli eller aracılığı ile görülmesi kamu yararının ereğidir" (s. 233) ve "Vekâlet alan kişilerin bu işleri gerçekten izleyebilecek ve kanun, tüzük ve yönetmeliklere uygun bir sonuca vardırabilecek yetenekte bulunması yurttaşın Devletten gerçekleştirilmesini beklediği bir haktır." (s. 234) Anayasa Mahkemesi'nin bu kararları, mesleki tekelin inşasında nedense bu zamana dek pek dikkat edilmemiş bir dönemeç olarak, devletin "yeteneğin" tescilini ve gayesini kendi simgesel tekeline aldığını göstermesi bakımından manidardır. Modern devlet nihayetinde "kamu yararını evrensel bir sermaye olarak tekelleştirme imtiyazına sahip olanların alanıdır" (Bourdieu, 2015b, s. 127).

O halde formel hukuk bakımından mesleki tekelin tamamlanmasının tarihi olarak 1977'yi almamız gerekir. Ancak formel hukuk, bir ilde dava takibi işlerinin avukatlara münhasır olmasını o ilde en az üç avukat bulunması ve baro kurulmasına bağlarken, "yeterli avukat sayısı" gibi nerede kaç baro olduğunu da yazmaz. Baktığımızda Millî

Mücadele öncesinde kurulmuş üç baro vardır: İstanbul (1878), Bursa (1909) ve Konya (1912). Bu, üç şehrin de ticari ve idari merkez olmaları bakımından anlaşılır bir durumdur. Onları takiben 1920'de Balıkesir ve Kastamonu; 1923'te Aydın, Edirne, Elazığ, Gaziantep ve Trabzon baroları kurulmuştur. Ancak 1924'te Muhamat Kanunu'nun kabulüyle beş sene içinde 12 yeni baro açılmıştır: Ankara, Malatya, Mersin, Manisa, Antalya, Giresun, Kayseri, Denizli, Diyarbakır, İzmir, Erzurum ve Kütahya. 1930'lu yıllarda kurulan 8 yeni baroyla birlikte düşünüldüğünde, 1924'e gelindiğinde 10 olan toplam baro sayısının kısa sürede üç katına çıktığını görüyoruz. 1940-1980 arasında ise 27 yeni baro kurulmuştur. 1982'ye kadar bütün ülkede sadece iki hukuk fakültesi olduğu hatırlandığında, yeni barolarda üyelerin öncelikle eskiden beri buralarda bulunan dava vekillerinden; sonraki süreçte ise İstanbul veya Ankara'da hukuk fakültesinden mezun olduktan sonra memleketinde çalışmaya dönen genç avukatlardan oluştuğunu tahmin etmek zor değildir. Mesleğin kurumsal olarak ülke sathına yavaş yayılması çok yakın tarihe kadar tamamlanmış değildir: 2000'den bu yana kurulan 9 yeni barodan, 9 Aralık 1999'da il olduğu için mecburen müstakil baro kurulan Düzce dışında hepsinin (Siirt, Tunceli, Şırnak, Hakkari, Muş, Bitlis, Kilis ve Ardahan) Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunması, mesleki bürokrasinin coğrafi yayılmasının, başta yükseköğretimin genişlemesi olmak üzere uzun sosyal süreçlerin olgunlaşmasını beklemek zorunda kaldığına işarettir.

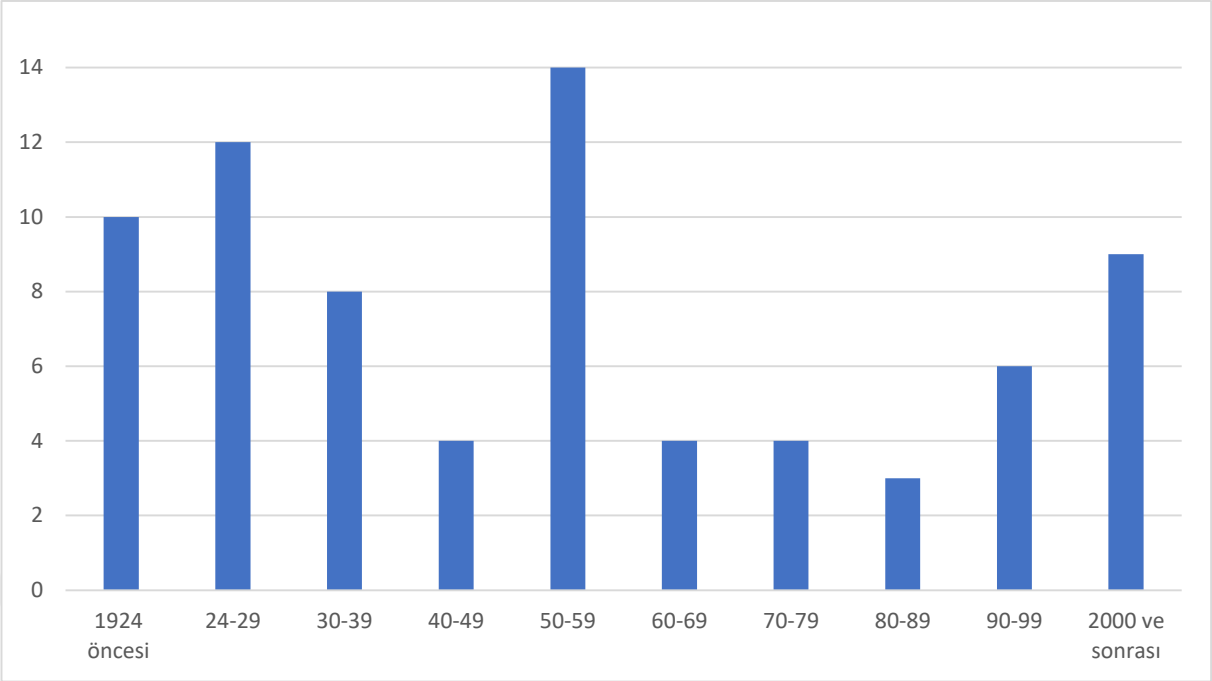

Grafik 1. Kuruluş Dönemlerine Göre Baro Sayıları, 1924-2020

Kaynak: Baroların kuruluş tarihleri 18.02.2021 tarihi itibarıyla her baronun internet sitesinden derlenmiştir. Bazı baroların internet sitesinde "Tarihçe" başlıklı müstakil bir sayfada kuruluş tarihi açıkça yazarken, bu sayfanın olmadığı barolar için "Önceki Başkanlarımız" sayfasında en eski başkan olarak gösterilen şahsın görev tarihlerini dikkate alınmıştır. Sitesinde kuruluş tarihi bilgisi bulunmayan barolar için Barolar Birliği'nin sayfasındaki yıllık avukat sayısı bilgilerinden kuruluş tarihleri tespit edilmiştir. Yine de tabloda 6 baro eksiktir: Adana, Sinop, Bingöl, Kars, Karaman ve Ağrı barolarının kendi sitelerinde kesin bir kuruluş tarihi belirtilmediği gibi, Barolar Birliği'nin sayfasında 1998'den bu yana avukat sayıları görünmektedir. Dolayısıyla bu altı baronun 1998'den önce kurulduğu dışında bir bilgi açık kaynaklarda yoktur. Son olarak, mevcut Türkiye sınırlarının dışında kalan Selanik ve Beyrut gibi 1920'den önce baro kurulmuş Osmanlı şehirleri bu tabloda gösterilmemiştir.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1950-59 yıllarında 14 yeni baronun kurulması, uzun dönem içinde görece hızlı bir büyümeye dikkat çeker (Çanakkale, Kırşehir, Çorum, Şanlıurfa, Kırklareli, Sakarya, Yozgat, Mardin, Ordu, Uşak, Tekirdağ, Isparta, Amasya, Burdur baroları). Bu dönemin özelliği şüphesiz çok partili meclis ve Demokrat Parti iktidarıdır. 1920'lerden 1950'ye uzanan tek parti-bürokrasi koalisyonunun bozulmasıyla avukatlar siyasete dönmüş; İkinci Meşrutiyet'te yükselen hukukçu-siyasetçi tipini hatırlatırcasına DP saflarında görülmeye başlamış ve bilhassa taşrada hükümeti temsilen belli bir saygınlık kazanmışlardır (Özman, 1995, s. 134). 1950'den sonra meslek üzerindeki Kemalist baskı ve denetimin fiilen gevşemesi,

Aylin Özman'a göre baroların hem siyasetin daha rahat konuşulan yerler olmasını sağlamış hem de yeni bir meslek kanunu için bizzat avukatların çalışma yapmasının önünü açmıştır (s. 138). Yeni kurulan baroların ekseriyetinin DP'nin ağırlıkta olduğu şehirlerde olmasının yanı sıra 1957'den itibaren Ankara Barosu'yla DP hükümeti arasında artan gerginliğin de mesleğin siyasete bakan yönünü harekete geçirdiğini söylemek gerekir. Mesleğin siyasete bakan yönü 1950 öncesindeki tek parti-bürokrasi ittifakının güdümünden bir kere çıkınca her dönem farklı tezahür etmiştir. Baro gündemi 1976-83 arasında İstanbul Barosu'nun başkanlığını yapan Orhan Apaydın döneminde sol siyasetten yana; 1980 darbesinden sonra temel hak ve özgürlüklerin savunulması anlamında; 1990'lardan 2000'lere uzanan süreçte ise Refah Partisi ve AK Parti'ye karşı rejim savunusu adına canlı kalmıştır (Kalem & Elveriş, 2019, s. 169).

Diğer yandan, 1969'dan bu yana siyasetle ilişkisi hep tartışılan baroların, avukatların mesleki idare ve denetimi anlamında eskiye göre daha özerk bir yapıya kavuştuğu söylenebilir. Seda Kalem ve İdil Elveriş, 1969 tarihli son meslek kanunuyla "devletle meslek arasındaki organik bağın ilk defa zayıfladığını" yazar (Kalem & Elveriş, 2019, s. 168). Gerçekten de 1969'da kurulan Türkiye Barolar Birliği, mesleğin çatı kurumu olarak avukatların ulusal çapta denetim işlerini Adalet Bakanlığı'ndan devralmıştır (Durhan, 2004, s. 44). TBB'nin başkanı ile yönetim, disiplin ve denetim kurulları; baro başkanları ile baroların delegelerinden oluşan TBB genel kurulu tarafından seçilmektedir. Ancak bu yeni yapı, formel anlamda yürütme gücüne karşı bir özerklik kazanımı içerse de mesleğin statü ve kimlik anlamında "devletle bağı"nın zayıfladığını söylemek mümkün değildir. 1924'ten 1970'lere kadar geçen yaklaşık elli senede hukuk fakülteleri, hukuk meslekleri, askeri-sivil bürokrasi ve siyasi partiler arasında gelişen ve yerleşen çapraz ilişkilerin bir kanunla zayıfladığını iddia etmek fazla iyimser bir yorum olacaktır. İstanbul Barosu Yönetim Kurulu'nun 1960 darbesinden sonra Yassıada yargılanmalarında DP yöneticilerini savunmak için hiçbir avukatın görev almaması yönündeki kararı, bu çapraz ilişkilerin ne kadar yerleşik olduğunu gösterir. Hukukçuluk, 2000'lere kadar kısa süreli ve koalisyon hükümetlerine karşı, devletin muhkem simgesel tekelinin paydaşı olarak bürokratik iktidar seçkinlerine dahil olmayı içermiştir. Türkiye'nin hukuk alanına yakın zamana kadar hükmeden kuşakların sosyal geçmiş anlamında köklendiği bu dönemde hangi hukuk mesleklerinden kimlerin hangi askeri ve sivil bürokratlar ve siyasetçilerle hangi sosyal

köken, çıkar, gündem ve yatkınlıklarda ortaklaştığını daha ayrıntılı tespit etmek gerekir.

Nihayetinde, sadece avukatlığın değil bütün meslek birliklerinin ve ticaret odalarının devletçi ve otoriter bir şekilde rejimin muhafızı rolünde tanzim edildiği Cumhuriyet'in erken dönemlerini düşündüğümüzde meslek-devlet ilişkisinin, meslek-siyaset ilişkisindeki dönem dönem değişen eksenlerdeki gerilimleri gölgede bıraktığı söylenebilir. Mevcut literatür baroların devletle sivil toplum arasında, siyaset yapmakla yapmamak arasında, bağımlılıkla özerklik arasında gidip gelen ikircikli konumunun Cumhuriyet tarihi boyunca çözüme kavuşmadığına işaret eder (Elveriş, 2012; Koçdemir, 2018; Özman, 1995). Öteden beri baroların siyasetle ilişkisinin ne olması gerektiği meselesinin hiçbir dönemde çözülememesinin temel nedeni, iktidar seçkinlerinin oluşumuyla mesleğin teşekkülünün kurumsal ve simgesel bakımlardan baştan iç içe geçmesidir. Cumhuriyet'in ilk elli yılına yayılan avukatlığın mesleki kapanma ve kurumsallaşma süreci sivil bir inisyatifin veya mücadelenin kazanımı olmaktan ziyade iktidar seçkinlerinin eğitim, bürokrasi ve meslek dünyalarını merkezi şekilde kontrol etme gayretinin geç bir verimi olarak değerlendirilebilir. Siyasi-bürokratik iktidar konumlarını işgal eden kadroların değiştiği her dönemde hukuk mesleklerinin de doğrudan mücadele ve tartışma konusu haline gelmesi, baştan yanlış iliklenmiş düğmeler gibi mukadderdir. Bu bakımdan 2020 yılında yapılan kanun değişikliyle bir şehirde birden çok baro kurulabilmesinin önünün açılması ve gerçekten de İstanbul ve Ankara'da "2 nolu" baroların kurulma sürecinin başlatılması, meslekle devlet ilişkisinde 1924'teki müdahalenin izlerini halen taşıyan bu sancılı geçmişin olağan devamıdır.

3.2.4. Güncel Dönem: Çeşitlenme ve Dağılma

Buraya kadar incelediğimiz yasal-kurumsal gelişim hikayesi, avukatlık mesleğinin güncel yapısının yekpare ve türdeş olduğu yönünde bir kanaate yol açabilir. Gerçekten de mesleği belirleyen mevzuat, avukat derken tekil bir özne ve bütünlük varsayımı üzerine kuruludur. 1938 kanunuyla mesleği tanımlayan "amme hizmeti", bugün yürürlükte olan kanunun birinci maddesinde de "kamu hizmeti" olarak varlığını korumaktadır. Barolar, yürürlükteki kanunun 76. maddesine göre "kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu"dur. 2001 yılında yapılan değişiklikle avukata "yargının

kurucu unsurlarından olan bağımsız savunmayı serbestçe temsil" rolü de yüklenmiştir. Şeklen de olsa kamu düzenini ve adalet dağıtma vazifesini hâkim ve savcılarla paylaşan mesleğin aynı zamanda meslek kanununda açıkça "serbest meslek" sayılması, yani gelir kaynaklarının ve iş bulma süreçlerinin piyasa şartlarına bırakılması ise temel bir gerilime işaret eder. Avukat, kamu hizmeti ifa ettiği için bir yandan "görevinden doğan veya görev sırasında işlediği suçlar" nedeniyle yargılanma ihtimali hep olan, diğer yandan müvekkillerine serbest meslek makbuzu kesen biridir.

Mevzuatın ötesindeki sosyal gerçeklik gelir, konum ve statü kazanımı vesilesi olarak avukatlığa toplumsal yönelimle, meslek içinde çalışma tarzları, kimlik ve kazanımlar bahislerinde farklılaşmanın son kırk yılda iç içe sürdüğü yönündedir. Mesleğin nasıl bir işyerinde ve nasıl bir rutinde icra edildiğine dair geçmişten kalan imaj; avukatın kendine ait bir ofiste çalışan, ofisinde müvekkillerini ağırlayan ve zaman zaman duruşmaya katılmak için adliyeye giden biri olduğu yönündedir. Gerçekten de bu çalışma tarzının yakın zamana kadar baskın olduğunu biliyoruz: 1992'de ağırlığı İstanbul'dan olmak üzere 222 avukatla yapılan bir araştırma avukatların %87'sinin ya tek başına ya da en fazla iki avukatla ofisi paylaşmak suretiyle kendi hesabına çalıştığını ortaya koymuştur (Cirhinlioğlu, 1995, s. 229). Ancak bundan yirmi yıl geçmeden 2009'da yapılan bir diğer araştırmada, ücretli veya bağlı çalışan avukatların oranında ciddi bir artış görülmüştür. Tamamı İstanbul'da bulunan 331 avukatla yapılan bir ankete göre büro sahibi veya ortağı olan avukat oranı %69; bir hukuk bürosunda veya bir kurumda ücretli veya maaşlı avukat olarak çalışan oranı ise %31'dir (Akbaş, 2015, s. 181). Dahası, genç kuşak avukatlarda büro değiştirme sıklığı kıdemlilere göre yükselmektedir ve önceki işyerinde büro sahibi olan avukatların giderek daha fazlası sonraki işinde ücretli olarak çalışmak durumundadır.

Hukuk bürolarının çalışan hacmi, ücret politikaları ve hiyerarşik işbölümünün geçmişten bugüne nasıl şekillendiği tarihsel ve nicel araştırmaları hak eder. Ancak 1990'lardan bugüne Türkiye ekonomisinin küresel ölçekteki sermaye hareketleriyle bütünleşmesinin mesleğe yansıdığı kesindir. Vergi, rekabet, kredi ve finansman, şirketler arası birleşme ve satın almalar, fikri-sinai mülkiyet gibi hukuk alanları son otuz yılda ekonomiden hukuk hizmetlerine yansıyacak şekilde hem öncelik hem hacim kazanmıştır. Şirketlerin büyüyen hamleleri için muhtemel engel ve fırsatları belirleyen

hukuki çerçeveyi tanıma, işleme ve yorumlama becerisine sahip olması nedeniyle avukat emeği, hem yerli ve yabancı şirket yönetimleri hem de büyük ölçekli kurumlar nezdinde araçsal bir değer kazanmıştır. Bu da avukatlık mesleğinin bir kısmını, kamu görevlisi ve rejim muhafızı gibi eski rollerden sermayedarın hukuki danışmanı ve teknisyeni rolüne kaydırmaktadır. Bu yeni role en uygun aday, büro sahibi işveren avukatın meslek piyasasında yıllar içinde biriken sosyal ve simgesel sermayesi sayesinde çeşitli ekonomik sektörlere dair bilgi ve becerilerin biriktiği ve çok sayıda avukat, stajyer, büro elemanı ve yardımcı elemanın çalıştığı büyük hukuk bürolarıdır. Bu noktada "avukat" unvanının işaret ettiği türdeşliğin zemini de kaybolmaktadır: İşçi avukat, serbest avukat, büro sahibi avukat, işveren avukat, kamu kurumunda çalışan avukat ve özel sektörde bir firmanın hukuk departmanında çalışan avukat gibi konumlar sadece gelir değil, statü ve mesleki kimlik bahislerinde bir dağılma anlamına gelir (Özkurt, 2018).

Diğer yandan, özellikle bağlı çalışan işçi avukatların maruz kaldığı rutinleşme, vasıfsızlaşma, düşük ücretler ve artan rekabet gibi dinamikler mesleğin sınıfsal tavanının artık eskisi kadar yüksek olmadığı yönünde ciddi şüphelere yol açmaktadır. Bir yandan yüksek kontenjanlı hukuk fakültelerinde kitlesel ölçekte eğitim görüp mezun olduktan sonra piyasanın zorlayıcı şartlarıyla tanışan ve meslekten beklediği dikey sosyal hareketliliği yaşamakta zorlananlar; diğer yanda ise metropollerde temerküz eden rekabetçi ve seçkinci uluslararası ticaret ve finans dünyasının bir parçası olmayı aslında fakülte öncesinde tevarüs edilmiş kültürel sermayeye borçlu olan "plaza avukatları" söz konusudur (Şeref, 2014). Meslek piyasasında yaşanan bu yarılma sonucunda, edebi eser kaleme alır gibi dilekçe yazan, müvekkilinin sırdaşı, hak ve adalet savunucusu, yargının kurucu bir unsuru olarak kamu hizmeti veren avukat imajı artık özel sektörle bütünleşerek hukuk danışmanına evrilen yeni tip avukatların beceri ve çıkar dünyasında gerçekliğini kaybederken, piyasanın yeni beklentilerinin altında bir eğitim ve beceri donanımıyla çalışma hayatına girmek zorunda kalan yeni kuşak avukatlar nezdinde ise bir yakınma ve nostalji nesnesine dönüşmektedir (İnanıcı, 2004).

Yapılan araştırmalarda ilginç bir nokta, avukatlığın sorunlarının yapısal bir kaynağı olarak avukatların ısrarla hukuk fakültelerinde verilen eğitime işaret etmesidir (Cirhinlioğlu, 1995; Kalem, 2010; E. Kaya, 2018a). Meslektaşların her dönemde en

çok ittifak ettiği bir husus varsa o da hukuk fakültelerinde verilen eğitimin yetersiz olması, fazlasıyla doktrin odaklı olup mesleğin pratik tarafına hiç hazırlamaması, mezuniyetten sonra staj süresinin de verimsiz geçmesidir. İlaveten, yine aynı çalışmalara göre avukatların baroyla ilişkisi, baro yönetimine aday bir grupta yer almadığı sürece formaliteden ibarettir ve barolar avukatların sorunlarına dair yeterince ilgi ve bilgi sahibi değildir. Kağıt üstünde mesleğin iki yetkinlik garantörü olan fakültelerin ve baroların imajının meslek mensupları nezdinde zayıflaması ile, giderek zorlayıcı bir hal alan meslek piyasasında yaşanan kazanç ve itibar kaybı arasında bir bağ olduğu muhakkaktır. Bir zamanlar iktidar mekanizmalarının ortağı olan, kamuya yön veren, öncü "hukukçu" kimliği ve otoritesi (Kalem, 2010, s. 226) düşük ücretler, bağlı çalışma, vasıfsızlaşma gibi süreçlerle aşınmaktadır. "Hukukçu"nun toplumsal yapı içinde üstün konumu mesleğin maddi ve simgesel imtiyaz ve getirileriyle yeniden üretilmedikçe, meslek içinde yükselen eleştiriler mesleğin eğitim ve denetim kurumlarına yönelmektedir.

2016 yılında yapılan, 620'si avukat, hukuk alanında farklı mesleklerden 4170 kişiyi kapsayan bir anket araştırmasının sonuçlarında avukatların mesleklerine ve hukuka yaklaşımlarının güncel izini sürmek mümkündür (E. Kaya, 2018a). Hukuk öğrencileri, hukuk fakülteleri öğretim elemanları, hâkim ve savcılara kıyasla, hukuk sisteminin adalet ürettiğine en az katılan meslek grubu avukatlardır (s. 384). Dahası, mesleklerinin özel olduğu hissi, kamu görevlileri ve kurumlarına güven, hukukun genel prestiji bahislerinde avukatlar diğer gruplara göre çok daha olumsuz kanaatlere sahiptir (s. 385). Ankette toplam örneklemin %37'si adalete inancının en çok meslekte aşındığını söylerken, bu oran avukatlar arasında %82'ye çıkarak en yüksek orana tekabül eder (s. 412). Avukatların mesleki tatmin düzeyi, diğer hukuk mesleklerine göre çok düşük olduğu gibi yargının geleceği, baroların mesleğe katkısı, hâkim ve savcıların ne kadar adil davrandığı ve avukatlık stajının etkisi bahislerinde de avukatlar baksın şekilde olumsuz görüşlere sahiptir (s. 449). Ayrıca avukatların %87'si müvekkillerin adaletin yerini bulmasından ziyade davayı kazanmayı tercih ettiğini ifade etmiştir. "Adalet üretmeyen bir hukuk sistemiyle menfaat talep eden bir toplum arasında" kalan avukatların (s. 460), hem mesleklerine hem hukuka en karamsar yaklaşan grup olduğu kesindir.

Diğer yandan, bahsi geçen araştırmaya katılan 127 hâkim ve savcının en olumsuz puanı "avukatları ne kadar dürüst buluyorsunuz?" sorusuna vermesi; ayrıca %80 oranında avukatların en çok para kazanmayı önemsediğini ifade etmeleri (E. Kaya, 2018a, s. 474), avukatların karamsarlığının, temas içinde olduğu diğer mesleklerin karşılıklı bakışından bağımsız olmadığını gösterir. Hukuk meslekleri alanında avukatla hâkim ve savcı arasındaki yasal-kurumsal ayrışmadan beslenen ama ondan daha çarpıcı olan ayrışma, hukukun ne adına işlediği ve ne verdiği noktasında tebarüz eder. Avukatlığın toplumda itibarının düştüğü, hak ettiğinden düşük kazandığı, hâkim ve savcılar başta olmak üzere kamu görevlilerinin güven ve adalet hissi vermediği bahislerinde avukatların otuz yıl önce de benzer olumsuz kanaatlere sahip olması (Cirhinlioğlu, 1995), hukuk meslekleri alanındaki bu temel kimlik ayrışmasının yeni değil, yapısal olduğunu gösterir. O halde hukuk meslekleri mensuplarının sıklıkla dillendirdiği ve fakültedeki teorik eğitimle meslekteki pratik gerekliliklerin uyuşmamasından daha önemlisi; avukatlar nezdinde hukukun adalet, mesleki tatmin ve toplumsal saygınlık getireceği beklentisinin hukuk alanının işleyiş biçimi ve hukukun reel getiri ve çıktılarıyla uyuşmamasıdır. Avukatlar, içinde bulundukları yargı alanına dair eleştirel bir gerçekçiliğe sahip olan, bu nedenle alanın yazılı ve geleneksel hedeflerine daha az itibar eden, sonuçta da alanın içyüzüne dair keskin bilinçten dolayı mesleki kimliğine ve itibarına duyduğu inanç aşınmaya en çok maruz kalan meslek grubunu oluşturur.

3.3.Devletten Topluma İki Meslek

Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında hekimlik ve avukatlık mesleklerinin toplumsal doğuşu anlamında ortak özelliklerin baskın olduğu söylenebilir. Sağlık ve hukuk, Osmanlı bürokrasinin 19. yüzyıl boyunca büyürken ve merkezileşirken temel meşruiyet ve güç alanlarından olmuş; bu nedenle bu alanlardaki meslekler de iktidar alanında mütehakkim konumları işgal edenlerin öncelik, ihtiyaç ve gündemlerine göre şekillenmiş, himaye edilmiş, reformdan geçirilmiş, denetlenmiştir. Kadim bir meslek olarak hekimlik veya hekimlik modernleşmenin başladığı askeri kurumların ortasında yer alarak en erken ve en yoğun dönüşüm yaşayan meslek olmuştur. Avukatlık ise tamamen hukuk modernleşmesinin bir çıktısı olarak daha geç bir tarihte doğmuş ama hukukun bürokratik merkeziyeti ve gücü nedeniyle en az tıp kadar önem kazanmıştır. İki meslek de sağlık ve adalet gibi temel ihtiyaçlara tekabül etmesi bakımından devlet-

halk ilişkisinin kurucu bir eksenidir. Aynı zamanda Avrupa'yla ilişkilerin hem bilgi akışı hem mücadele konusu olması bakımından değişmeyen bir boyutudur. Hekimlik ve avukatlığın mesleki kimlik ve konumu bu eksenlerin çaprazında şekillenmiştir.

Hekimliğin dönüşümü, Osmanlı yenileşme hareketinin temsili başlangıcı sayılan Tanzimat Fermanı'ndan da önce, daha 1827'de yeni tarz bir askerî tıp mektebinin kurulmasıyla başlamıştır. Hem müfredatın revizyonu hem de Avrupa'ya gönderilen mezunlarla birlikte yeni tarz bir hekim yetişmesi istenmiştir. Bütün dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da bilhassa nüfusu artan büyük kentlerde salgınlara karşı tıbbi önlem alma gereği devletin önceliklerinden olmuş; sağlık bir kamusal mesele halin gelmiştir. Ayrıca yüzyıl boyunca yeni tarz hekimlerin geleneksel şifacılarla yetki mücadelesi devam etmiştir. 2000'lere dek ülkenin birçok dezavantajlı bölgesinde halen daha görülen altyapı, ilaç, bina ve personel bakımından sağlık hizmetlerinin yetersizlikleri bu mesleğin meşakkati kadar toplum nezdindeki hürmet ve minnet anlamında karşılığını da yüksek tutmuştur. Hekimliğin iki yüz yıl boyunca toplumdaki yüksek konumu her ne kadar "askerî" yani devlet gücüne dayalı bir kalkış noktasına sahipse de halka sağlık hizmeti götürmek de devletin hekime yüklediği bir vazife olmuştur. Hekimlik savaş dönemlerinde iyice tebarüz ettiği haliye özverili, yetkili ve itibarlı bir meslek olduğu kadar, maddi ve manevi tatmini de yüksek bir meslek olagelmiştir. Cumhuriyet döneminde sağlık hizmetlerine muhtaç ve hastalıklarla dolu ülke insanına hizmet götürmenin aynı zamanda hastalıkla iç içe düşünülen cehalet ve geri kalmışlığa karşı kültürel bir mücadele olarak da kodlanması, mesleki kimliğin toplumun genelinden ayrışmaya dayanmasını pekiştirmiştir. "Rağbet ve refah gören" bir meslek olarak tıp, eğitim sermayesiyle varılacak en yüksek mesleki konuma tekabül etmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı hukuk alanının çatallanan yapısında Avrupai kanun ve kurumlar geliştikçe avukatlık mesleğinin doğuşunu mümkün kılan şartlar olgunlaşmış; mesleğin ve mesleki eğitimin tanzim ve denetimi de 1876'dan itibaren bir devlet politikası konusu olmuştur. Hukuk eğitimi esasen avukattan önce hâkim yetiştirmeye matuf olduğu için devletin adalet dağıtma açısından simgesel tekelinin kurulduğu alan olarak Osmanlı'da da Cumhuriyet'te de doğrudan siyasi iktidarı elinde tutanların girişim ve müdahaleleriyle kurumlaşmıştır. Tam da bu nedenle Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'e uzanan süreçte bir yandan hukuk mesleklerinin ulema, eşraf ve

bürokrasi kökenli aileler için bir tür devlet soyluluğunu yeniden üretme mekanizması, diğer yandan görece az sayıda da olsa alt tabakalar için de ikbal ve yükselme vesilesi olarak işlediği kesindir. Aynı süreçte hukukçu kimliği bilhassa İkinci Meşrutiyet'te siyasete açılmış; hukukçular kamusal tartışmanın ve siyasetin merkezi bir bileşeni haline geldikçe alanın toptan itibarı artmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte hukuk eğitimi ve hukuk meslekleri yeni rejimin tepeden inme şekilde kendini kurduğu ilk müdahalelerinden birine sahne olmuştur. Avrupa kaynaklı yeni kanunların hukuk alanına tek geçerli doktrin olarak sokulmasıyla birlikte hukuk alanı bir iktidar cihazına dönüşmüş; hâkim-savcıların yanı sıra avukatlara da rejimin öncüsü ve koruyucusu rolü verilmiş; bir yandan baroya yönelik otoriter bir tasfiye hareketi ve diğer yandan şeri hukukun hukuk alanından bütünüyle tard edilmesiyle hukuk mesleklerinin rejimle orkestrasyonu sağlanmıştır. Böylece Tanzimat'tan bu yana bürokrasinin merkezine yerleşen hukuk alanı, Osmanlı dönemindeki çeşitlilik ve hareketliliğin aksine, Cumhuriyet'le ilk defa siyasi iktidarı elinde tutanların dünya görüşüyle tam anlamıyla eşgüdümlü bir türdeşliğe varmıştır. Hâkimlik ve savcılık nasıl devletin yargılama ve adalet dağıtma açısından simgesel tekelini icra ettiği mesleklerse avukatlık da "kamu hizmeti" sunan ve altında devletin imzası bulunan bir meslek olarak aynı bürokratik soyluluk rozetini taşımakla tanımlanmıştır. Mesleğin görece serbest şekilde siyasete yeniden açılması ancak 1950'den sonra mümkün olmuştur.

O halde Cumhuriyet'le birlikte sağlık ve hukuk, yeni rejimin kendini kurduğu alanlar arasında olmuştur. Hukukun siyaset ve bürokrasi alanından gelen yönlendirme ve araçlaştırma girişimleri, rejimin tesisi uğruna sıklaştıkça ve yoğunlaştıkça avukatlık da başta baro kurumunun yapısı olmak üzere toplumsal köken ve eğilimler anlamında daha türdeş bir vaziyet almıştır. Hekimlik de sağlık hizmetlerinin ülke sathında son derece yetersiz olduğu uzun bir dönem boyunca, devletin bir vazifesi olarak başat politik gündemlerden biri olmuştur. Devletin her dönemde sağlık ve hukuku tanzim etme tekelini elinde tuttuğu gerçeğinden hareketle bu iki mesleğin toplumsal doğuş ve gelişiminin hem Osmanlı'da hem Cumhuriyet'te devlet güdümlü seyretmesini beraberinde getirmiştir. Hekimlik ve avukatlık, uzun bir süreç içinde medrese ve askeriyeden giderek ayrışan konumuyla Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal edecek

olan toplumsal iktidar zümreleri arasına girmiştir. Mesleklerin üstündeki devlet rozeti, topluma dönük tarafıyla hem cazibe hem otorite demektir: Cumhuriyet'e gelene kadar ve Cumhuriyet döneminde daha da pekişecek şekilde nadir bulunan bir eğitim sermayesi, bir yetkiler dizisi, bir kazanç seviyesi ve bir saygınlık sahibi olarak iki mesleğin de toplumsal konumu yükselmiş ve mesleğin yerleşik imajı bu konumdan beslenmiştir.

Tablo 6. Farklı Ülkelerde Bin Kişiye Düşen Hekim ve Avukat Sayısı, 2020

	Hekim	**Avukat**
İtalya	4	4,1
ABD	2,6	3,9
Portekiz	5,3	3,2
İspanya	4	3,2
Birleşik Krallık	3,3	2,3
Bulgaristan	4,2	2,0
Almanya	4,8	2,0
Yunanistan	6,2	2,0
Türkiye	**1,9**	**1,7**
Norveç	5,1	1,5
Macaristan	3,5	1,3
Polonya	2,4	1,3
Romanya	2,9	1,2
Danimarka	4,2	1,2
Çekya	4,1	1,1
Fransa	3,4	1,0
Hollanda	3,7	1,0
İsviçre	4,4	0,9
Avusturya	5,4	0,8
İsveç	4,3	0,6
Rusya	4,4	0,6
İrlanda	3,8	0,4
Finlandiya	4,6	0,4

Kaynak: Hekim sayıları OECD ve Dünya Bankası'ndan, avukat sayıları CCBE'den (The Council of Bars and Law Societies of Europe) alınmıştır. ABD'de avukat sayısının kaynağı Amerikan Barolar Birliği; Türkiye verilerinin kaynakları Sağlık Bakanlığı İstatistikleri ve Türkiye Barolar Birliği'dir.

2000'lere kadar iki mesleğin de gelir, statü ve otorite anlamında verimli konumunu muhafaza eden başat dinamik elbette yükseköğretimin geç genişlemesi sayesinde bu mesleklerin nüfusunun, ülke nüfusuna oranla çok düşük artmasıdır. Son yirmi senede hızlanan genişlemeye rağmen nüfusa oranla hekim ve avukat sayısı bakımından Türkiye 2020'de bile son derece yetersiz durumdadır. Başka ülkelere kıyaslandığında Türkiye'de nüfusa oranla hekim ve avukat sayısı, çok daha küçük ülkelerden bile geridedir. Dolayısıyla bu iki mesleğin 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı modernleşmesi sürecinde gelişimi her ne kadar çok erken başlamış olsa da modernleşmenin bürokratik ve toplumsal verimleri uzun süre topluma açılmamış; iki mesleğin gelir, statü ve otorite anlamında kazanımları geniş toplum kesimleriyle asimetrik biçimde uzun süre korunmuştur. Buna mukabil, iki meslek de geniş toplum kesimleri nezdinde güçlü ve verimli bir dikey sosyal hareketlilik vesilesi olarak görülmüş ve arzu edilmiştir. Merkezî üniversite sınavlarında tıp ve hukuk fakültelerinin takriben 40 yıldır en yüksek sıralamalara tekabül etmesi bu biriken toplumsal cazibenin ifadesidir. Son yirmi yılda kontenjanların artması ve yeni fakültelerin İstanbul'da olduğu kadar taşra illerde de eğitime başlamasıyla birçok meslekte olduğu gibi bu iki meslekte de sosyal köken çeşitliliğinin arttığı ve daha önce olmadığı kadar mesleğin toplum tabanına yayıldığı düşünülebilir.

Nihayetinde güncel dönemde iki mesleğin de bir dönüşüme girdiği yönünde yapılan çalışmalar ittifak eder. Hekimlik söz konusu olduğunda 2003'ten itibaren uygulanan ve bir dizi mevzuat değişikliği, kurumsal reform ve yenilik getiren Sağlıkta Dönüşüm politikası güncel dönemin önemli bir boyutudur. Hekimlerin iş yükü, uzmanlaşma ve branş tercihleri, gelir farklılaşması ve hastalarla ilişkiler bahislerinde yeni bir bağlamı tecrübe etmeye başladıkları kesindir. Yapılan çalışmalar avukatlığın da istihdam biçimi, rekabet ve kimlik bahislerinde hem kendi içinde hem de geçmiş dönemlerle farklılaşan bir meslek olma yolunda olduğuna dair bulgular içerir. İki meslekte de özel sektörün veya piyasa ilişkilerinin etkisinin giderek arttığı ve bazı bakımlardan belirleyici olduğu söylenebilir. O halde güncel dönüşüm, mesleklerin çok uzun bir süre boyunca devletle himaye ilişkisinde gelişen ve biriken kazanımlarının daha önce yaşanmamış bir boyutta çeşitlenmesi, eşitsizleşmesi ve aşınması ihtimallerini beraberinde getirir. Bu dönüşümün meslek içi boyutlarını ve yükünü hangi mesleki faillerin sırtlandığı bu noktada önem kazanan bir meseledir.

4. HEKİMLİĞİN DÖNÜŞÜMÜ

4.1.Bir Hekimin Oluşumu

4.1.1. Hekimlerin Sosyal Kökenleri

Hekimlik mesleğine kuşbakışı bakıldığında görülecek ilk şey mesleğin demografik yapısının, pek çok diplomalı meslek gibi geçtiğimiz yüzyıl boyunca zayıf bir büyüme ve çeşitlenme kaydetmesidir. Mesleğin sahip olduğu yüksek statü ve otoritenin bir dayanağı hekim sayısının nüfus artış hızına göre çok yavaş artması olmuştur. Hekimlik uzun bir süre, hem diğer müesses mesleklerden daha sık, yaygın ve hayati şekilde ihtiyaç duyulan hem de daha az bulunan ve zor erişilen bir hizmete tekabül etmiştir. Mesleğe atfedilen yüksek gelir, idealizm, saygınlık gibi itibari unsurların, mesleğin az kişinin istifade ettiği bir tabakalaşma kaynağına tekabül ettiği bu uzun eski dönemin mirası olduğuna dikkat etmek gerekir. Türkiye'de yükseköğretime erişimin 2000'lere kadar görece kapalı kalmasının etkisiyle, ortalama bir hekim, nüfusun en yüksek eğitim sermayesine sahip mensubunu temsil edegelmiştir. Yüksek bir eğitim sermayesiyle yüksek bir mesleki statünün düğümlendiği bir konum olarak hekimlik bu nedenle geniş halk kitleleri tarafından sadece ihtiyaç duyulan bir hizmet değil, aynı zamanda arzulanan, erişilmek istenen bir konum olmuştur.

Hekimliğin bu ayrışmış konumunu dönüştüren ve çeşitlendiren temel bir süreç elbette yeni tıp fakültelerinin açılması olmuştur. 1990 yılında 21 tıp fakültesi varken on sene sonra bu sayı iki katına çıkmış; özellikle 2006 ve 2007 yıllarında açılan fakültelerle birlikte yirmi sene sonra 68'e yükselmiştir. Ancak asıl devasa artış, 2010'dan bugüne 54 yeni tıp fakültesi açılmasıyla gerçekleşmiştir. 2021 sonu itibarıyla aktif eğitim yapılan 122 tıp fakültesi mevcuttur ve bunların %44'ü son on senede, %66'sı da son yirmi senede açılmıştır. Son yirmi senede açılan 80 fakültenin 47'si İstanbul ve Ankara dışındaki şehirlerdedir. Bu geç ama hızlı genişleme bir yandan daha önce tıp fakültesi olmayan şehirleri kapsayacak şekilde coğrafi bir yayılma, diğer yandan mesleğin çok hızlı gençleşmesi demektir. 2021 itibarıyla tıp fakültelerinde toplam kayıtlı öğrenci sayısı 102.549'dur ve bu da mevcut 160 bin hekimin %64'üne tekabül eder. Bu devasa artışı hazırlayan süreç ilginçtir. Tıp fakültesine giren öğrenci sayısında ciddi bir artış görmek için 2007 sonrasını beklemenin gerekmesi, fakülte sayısındaki artışla kontenjanlardaki artışın uyumlu olmadığına işaret eder. Nitekim mezun sayısı da ancak 2015'te artışa geçmiştir; o yıl ilk defa 6 binin üstünde mezun verilmiştir. 2015'te

mezun olan bir hekimin takriben 24 yaşında olduğunu varsayarsak bugün 31-32 yaşında olacaktır. O halde bugün için 31-32 yaş ve altındaki hekim kuşağı, meslekte daha önce görülmemiş ve bir süre daha ivme kaybetmeden devam edecek olan bir büyüme dalgasının ilk kuşağıdır.

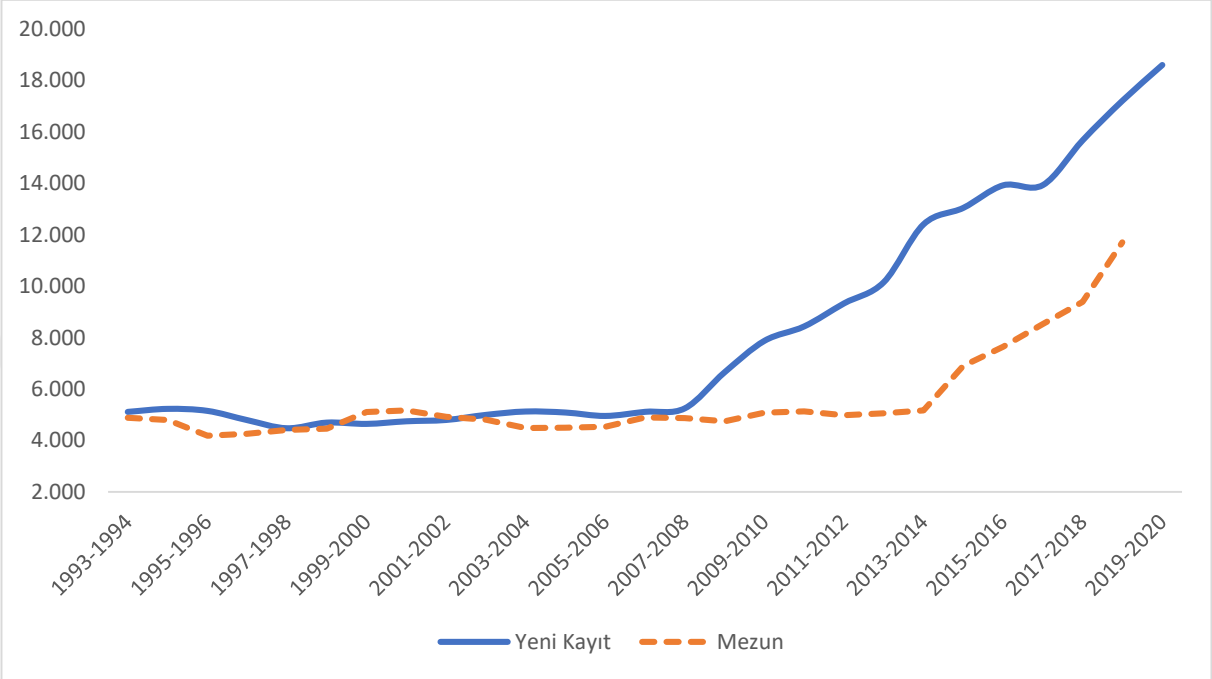

Grafik 2. Tıp Fakültelerinin Büyümesi, 1994-2020

Kaynak: YÖK İstatistikleri

Mesleğin ziyadesiyle geç ama hızlı bu genişlemesinin, mesleğe uzun yıllar boyunca atfedilen ve klişeleşmiş olan gelir, itibar ve statü seviyesini dönüştürücü bir etki yapmasını beklemek yanlış olmaz. Mesleğin kalabalıklaşması sadece sayısal bir hacim büyümesi değil, aynı zamanda sosyal köken özelliklerinin çeşitlenmesi demektir. Esasen tıp fakültesini kazanmak 1974'ten beri merkezi sınavlarla düzenlenen üniversiteye giriş rekabetinin ödülü olarak; ailenin eğitim harcaması kapasitesi, lise eğitiminin bölgesel nitelik farkları, aileden tevarüs edilen eğitim sermayesi ve motivasyonu gibi bakımlardan en dezavantajlı gençler söz konusu olduğunda zeka ve yetenekle açıklanan başarı hikayelerine zemin hazırlamıştır. "Tıp fakültesini kazanan çoban" haberleri, merkezi sınavların hakkaniyetli bir ölçüm sunduğu görüntüsünü vermekle kalmaz; aynı zamanda tıp fakültesinin, liyakate duyulan inanca dayalı toplumsal yapının en üst makamındaki yerini de haklılaştırır. Dolayısıyla, toplumsal getirileri yüksek bir meslek sahibi kılmayı vadetmenin cazibesi ile eğitim sisteminin

en ileri meritokratik ödülü olmanın benzersiz itibarı tıp fakültelerinde iç içe geçirerek düğümlemiştir. Buna ilaveten, hekimlerin sosyal kökenlerine dair geçmişten bugüne bir veri setinin tutulmaması, bu köken yelpazesinin hekim babanın hekim evladından köydeki çobana nasıl bir dağılım arz ettiğini tespit etmeyi; bir diğer ifadeyle tıp fakültesinin hak edilmiş bir toplumsal konum kazandırmasına dayalı cazibe ve saygınlığını görecelileştirmeyi zorlaştırır.

O halde hekimlerin sosyal kökenlerinin çeşitlenmesi merkezi sınavlarla birlikte öteden beri ilerleyen; ama hangi dönemde, hangi fakültelerde, hangi bölgelerde nasıl farklılaştığını, zayıfladığını veya hızlandığını tespit edemediğimiz bir süreçtir. Nitekim görüştüğüm hekimlerin, mülakatın en az bir anında kendi sosyal kökenlerini, benim bu konulardaki sorularımdan önce ve sorularımdan bağımsız şekilde anmaları, mesleğin avantajlı bir toplumsal konum kazandırma işlevinin farkında olduklarına işaret eder. Bir diğer ifadeyle ailede ilk kuşak hekimler yani babası esnaf veya memur gibi üniversite diploması gerektirmeyen işlerde çalışan hekimler için, hayat boyu ve hayatın birçok yanına etki edecek seçkin bir mesleğe girmenin, mesleğin getiri ve götürüsünden başlamak üzere birçok konuda ailenin önceki kuşaklarından farklılaştırıcı etkisi, hep farkında olunacak kadar derindir. Fakat bu farklılaşma; mutlaka hırs ve arzu dolu bir konum kazanma bilinci anlamına gelmez. Bilakis görece düşük bir sosyal köken, hekimin meslekten beklentilerini, iş garantisi ve geçim kaygısından başlamak üzere bir dizi çeşitli ve bazen de çelişkili motivasyonla sınırlı tutar. Dahiliye uzmanlık eğitimini yeni tamamlayan Faruk Koç, "Biz esnaf çocuğuyuz, biz esnaf çocuğu olduğumuz için bizim zaten hayalini kurduğumuz yaşam tarzı belli bir noktaya kadar. Öyle olunca o noktaya yaklaşınca tatmin oluyorsun" derken mesleğin getirilerinden memnuniyetini sosyal kökenine bağlamıştır. Benzer şekilde genel cerrahi uzmanı Elif Çelik ve kadın doğum uzmanı Melek Aysal, özel muayenehanelerinde ilk hastalarından ücret talep ederken utandıklarını belirtmiş ve bunu da memur çocuğu olmalarıyla ilişkilendirmişlerdir. O halde bir yanda, mesleğin maddi heveslerden arınmış şekilde yapılması gerektiği yönündeki kadim norm ile memur ailelerinin ticari ve girişimci bir ekonomik yatkınlık kazandırmamasını birbirine bağlayan bu tür deneyimler vardır. Diğer yanda ise dahiliye uzmanı Murat Çınar'ın klinikteki rutin yoğunluğun yıpratıcı örneklerini aktardıktan hemen sonra

ifade ettiği üzere, benzer sosyal kökenlerin meslek içinde aksi motivasyonlara ve yılgınlıklara yol açması söz konusudur:

> İdealizm idealizm de tamam işte böyle ama bunun da bir şeyini görmek istiyor insan. Ya da bir şeylerden vazgeçemiyor belirli bir şeye hani vardıktan sonra. Küçük Anadolu şehirlerinden, nispeten orta düzeyli, orta direk ailelerden ya da düşük gelir düzeyli ailelerden yetişmiş insanlarda daha sonradan böyle bir bıkkınlık, hayal kırıklığı çok oluyor. (Murat Çınar, 34)

O halde son yıllarda yoğunlaşan bu geç ve hızlı kalabalıklaşma momentinde sosyal kökenlerin tabana yayılması, sosyal kökenin etkisini tek taraflı ve tek biçimli şekilde kabul etmemek şartıyla, mesleki motivasyon ve beklentilerin de çeşitlenmesi demektir. Babası orta büyüklükte bir Anadolu şehrinde öğretmenlik yapmış olan Murat Çınar, bir yandan meslekle ilişkinin bir adanmadan ziyade artık somut beklentiler üzerinden kurulduğuna dikkat çekerken diğer yandan, meslekten boşa çıkan beklentilerini nezih ve konforlu bir çalışma ortamı, tatil yapma fırsatı ve iyi bir araba alabilme imkanı şeklinde; bir anlamda tevarüs ettiği sosyal kökenin temel karakteri olan ücretli ve rutin çalışma hayatının elverdiği bir yelpazede somutlaştırmıştır. Dolayısıyla, eğitim fakültesinden üstün bir değere sahip bir fakülteden geçmek yoluyla, babanın mesleğinden üstün bir başka kamu mesleğine toplumsal terfi sürecinin getirmesi beklenen bir hayat tarzı hayali, meslekle kurulan temel ilişkide önemli bir yer tutar. Bu beklenti, "idealizmin terki" gibi görünse de ve bu zamana kadar başka türlü tanımlanmadığı için mecburen bu şekilde ifade edilse de esasen meslekle ilişkinin gerçekçileşmesidir. Öğretmenlik bugün birçok nedenden dolayı nasıl topyekun bir vasıfsızlaşma ve prekaryalaşma süreci yaşıyorsa; öğretmen babaların hekim çocukları için de öğretmenlik yerine hekimliği seçmek, tam da babaların kendi kuşaklarında bir gerçekçiliğe tekabül edecek şekilde öğretmen olmasından dolayı, idealizmden çok daha yerinde bir gerçekçiliktir. Özel hastanede çalışan göğüs cerrahisi uzmanı Levent Ayvalı, eski dönemlerde mesleğe atfedilen idealizmin bugünkü kuşaklarda olmadığını anlatırken mevcut eğilimin, olumlu veya olumsuz bir anlam içermeden, "bireyselleşme" olarak görülebileceğini ifade etmiştir. Meslek sahnesi kalabalıklaşırken amaçlar ve aidiyet biçimleri kamusal, kolektif ve homojen özelliğini yitirmiş; meslekte bulunmaktan dolayı oluşan beklenti, memnuniyet, plan ve hedefler her hekimin kendi toplumsal konum mirasına göre çeşitlenmiş, heterojenleşmiştir.

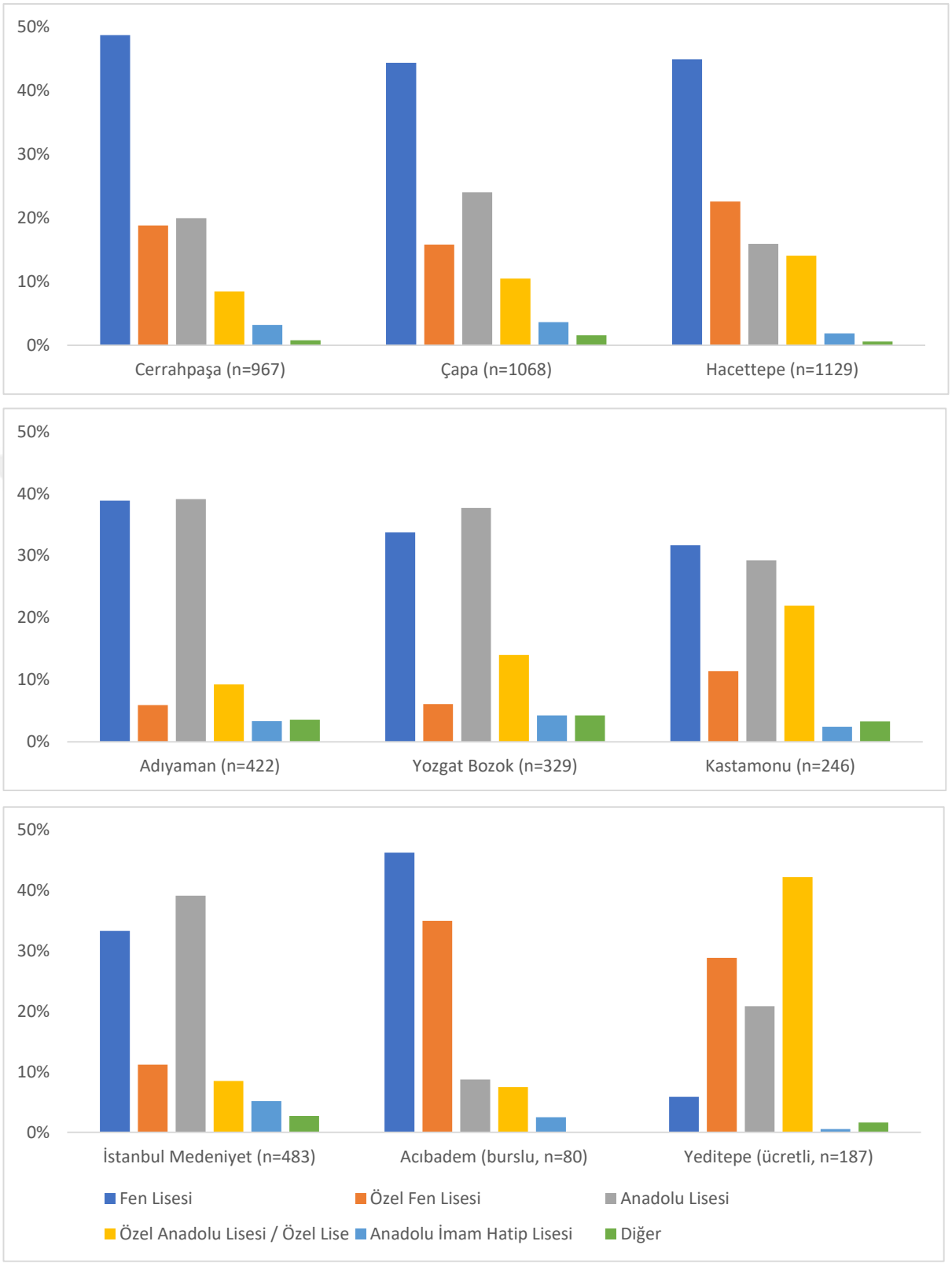

Grafik 3. Tıp Fakültelerine 2019-2021 Yıllarında Yerleşen Öğrencilerin Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Dağılımı

Kaynak: YÖK Atlas, 2022

Fakat "doktorlar/hekimler" derken sıklıkla üstü örtülen bu çeşitlenmiş mesleki motivasyon, deneyim ve güzergahları bir çırpıda tasnif etmenin zorluğu sadece sosyal kökenin tek ve tek yönlü belirleyici olmaması değildir. Aynı zamanda her durakta, uzmanlaşma yolunda veya pratisyenlikte, uzmanlık branşı tercihinde veya mecburi hizmet deneyiminde, mecburi hizmetten sonra atama kriterlerinde veya özel hastaneye geçme fırsatlarında gelişen çoklu değişkenlere tabi olmasıdır. En temelde hekimlerin sosyal kökeninin tabana yayılması, mesleki yolculuğun hemen her durağında işe yarayacak bazı bilgi, aşinalık ve yatkınlıklara sahip olmanın avantajlarını; daha yaygın olarak da bunlara sahip olmamanın dezavantajlarını açığa çıkarmıştır. Büyük oranda fen lisesi mezunu olan tıp öğrencileri, belli bir mühendislik bölümüne hususi bir yönelme ihtimali yoksa tıp tercihini lisedeki alan tercihinin doğal bir uzantısı olarak yaşar. Anadolu lisesinden mezun olanlar da ekseriyetle kendi liselerinde fen alanında en başarılı öğrenciler olarak; okul başarısının fenle, fen başarısının da tıpla özdeş tutulmasını teyit edecek şekilde tıbba yönelir. Görüştüğüm hekimlerin bazılarında olduğu gibi ailede abi veya ablanın bu şekilde tıbba girmiş ve okuyor olması kardeşin de aynı yolda devam etmesini sağlamıştır. Nitekim geniş halk kesimleri için tıp tercihinin iki baskın gerekçesi vardır: Tıp okumanın hayat boyu meslek sahibi kılması ve hekimlerin kamuda iş garantisinin olması. Bu durumda ailede ilk kuşak hekim olacak yeni tıp öğrencisi merak, heyecan ve arzuyla fakülteye başlarken kendini fakültede neyin beklediğine dair önbilgiden mahrum ama fakülteden sonra geleceği kesin olan toplumsal kazanımlara odaklıdır. Görece küçük bir şehirden okul ve sınav başarısı yoluyla İstanbul ve Ankara'nın köklü fakültelerine gelmek, fakültenin yoğun sınav temposuna alışmak, sadece müfredat değil hocaların mesleki tavır ve ilişkilerini görmek ve tanımak, altı yıl boyunca hangi bilgi ve becerilere yatırım yapmak gerektiğini kavramak toplumsal anlamda ikinci bir doğuş gibi sancılıdır.

> Biz pek yol yordam bilmeden, kendi el yordamımızla bir şeyler bulmaya, anlamaya çalışıyoruz. Mesela ben ilk gittiğim zamanlar, dediler ki "ilk üç yıl çok önemli değil, temel bilimler; ilk üç yıl dersi geç, kalanı önemli değil." Biz de dersi geçiyorduk ama öyle millet gibi aşırı ders çalışmıyorduk yani… Biraz daha fazla çalışıp uzmanlık sınavı için daha avantajlı olabilirdik. O yönden, el yordamıyla olduğu için bazı şeyler, hata yaptık bazı şeyleri unuttuk geçtik filan, bazı şeyleri önemsemedik. (Osman Koyuncu, 29)

Babası bir Anadolu şehrinde öğretmen olan Osman Koyuncu'nun bu ifadeleri, tıp eğitiminden verim almanın sosyal köken ve çevreden gelen bir tür hazırlıklı olmakla

mümkün olduğuna işaret eder. Bu hazırlıklı oluş, görüştüğüm birçok hekim tarafından da benzer şekilde ifade edilmiştir: Tıp fakültesinde mesleğin mezuniyetten sonraki şartları, durakları ve süreçlerine dair hiçbir ders içeriğinin olmaması da mesleğe dair önden bilgi ve niyet sahibi olmanın farkını derinleştirir. Bir tür oyun görüşünden mahrum olan ailede ilk kuşak hekimler, üst dönemlerin veya asistanların tıp tercihine dair çoğunlukla yılgınlık veren tecrübe ve kanaatlerine maruz kalmakla ("yol yakınken dönün gençler, meslek çok zor", "çok çalışıp dermaya girin, pratisyen kalmayın"), mesleki bilgi ve otoritenin ilk elden sahibi olan hocaların kasıtsız ama kolektif şekilde ümit ve özdeşlik vermesi arasında el yordamıyla ilerler. Mesleğe gözünü açma gayreti birçokları için, doğuş metaforunu sürdürecek olursak, herhangi bir ebe olmadan; daha doğrusu fakültede herkesin birbirinin ebesi olması yoluyla gerçekleşir. Diğer yanda ise babası ve daha az rastlanan bir şekilde hem babası hem annesi hekim olanlar, mesleğin en temel süreç, zorluk ve imkanlarına dair aşinalıklar dizisine sahip olarak bu toplumsal doğuma hazırlanmıştır. Babası uzman hekim olan Emin Bakar, çocukluk yıllarında babasının nöbet mesaisine, geceleri hastaneden aranmasına, günlük uyku disiplini ve rutinine, mesleğiyle ilişkisine şahit olduğunu belirtmiş ve bu tecrübesini "birkaç adım önde başlatıyor" şeklinde ifade etmiştir. Bu "birkaç adım" duruma göre fazlasıyla dışarıya kapalı olan tıp terminolojisine takılmamak, hocalarla irtibat kurma veya an azından sohbet etme becerisi ve şansına sahip olmak, daha fakülteye girerken mezuniyetten sonra hangi branşı tercih edeceğini bilmek kadar geniş bir yelpazede çeşitlenebilir. Görüştüğüm hekimler arasında ikinci bir "babadan doktor" yoktu; ancak ironik olarak bu mesleki verasetin farklılaştırıcı gücü daha çok, bundan mahrum olan ilk kuşak hekimlerin ifadeleri sayesinde açığa çıktı. Genç hekimler, ailede bir önceki kuşakta hekim olmasının, hele de İstanbul ve Ankara'nın köklü fakültelerinden yolu geçmiş birinin olmasının mesleğin rutinine ve halet-i ruhiyesine aşinalık sağlamakla kalmadığını, mesleki kariyer planlaması anlamında da kolaylık ve farklılaşma getirdiğini ifade ettiler. Babası esnaf olan dahiliye uzmanı Faruk Koç, akademik kariyer yapmak istediğini ancak kendini yönlendirecek biri olmadığını söylerken mesleğin varisleri için "aileden kaynaklı çevresi oluyor, yayın yapmayı biliyor, bilmese de elinden tutan oluyor, ilk adımı atmak yoksa çok zor" dedi. Murat Çınar da babası hekim olan bir meslektaşına dair gözlemlerini, "daha sindirmiş oluyor, daha

ikinci sınıfta erkenden anlamış oluyor durumu, ne istediğini daha iyi biliyor" şeklinde ifade etti.

> Aileden gelen bir akademik havayı teneffüs ettikleri için onlar için bu iş çok daha kolay oluyor. Yani bunun ne olduğunu biliyorlar, o dili konuşabiliyorlar, o şarkıyı duymuşlar. Fakat bizim için bu iş daha meşakkatli gözüküyor. Gizemli bir şey, ne olduğunu bilmiyoruz. Bir yandan babası işte İngilizce makale çeviren ya da Türkçe bir makaleyi İngilizceye çeviren bir çocuk, diğer tarafta babası işte "oğlum bu sene arpa mı eksek buğday mı eksek" diyen birisi. Anlatabiliyor muyum? (Yahya Hocaoğlu, 30)

O halde mesleğe hazırlanma süreci bazılarında fakültede değil, ailede şekillenen ve mesleğin teknik beceri sermayesini aşan, daha geniş anlamda bir kültürel sermayenin tevarüsü ve o kültürel sermayenin en verimli işletileceği hedefe yönelik meslek içi motivasyon ve planların şekillenmesiyle başlar. Mesleğin vaatleri, zorlukları, güzergahları, nimetleri, gereklilikleri, durakları gibi bir dizi konuda önbilgiye ve yapılanmış niyete sahip vârislerin en önemli farklarından biri mesleğin heves edilmeye değer taraflarını önden tanımaları, dolayısıyla heves ve arzularını neye yatıracaklarına dair "duyum almış" olmalarıdır. Hekim çocukları, hem meslek dünyasına dair önbilginin verdiği özgüvene sahip olarak hem de mesleğin getirilerinin aile ve sosyal dünyada tadılmış ve çoktan hayat tarzına dönüştürülmüş olmasının mutmain haliyle tıp fakültesine girer. Hatta sadece meslek değil, uzmanlık branşına kadar tevarüs edilir; zira maddi ve manevi anlamda avantajlı branşların getirileri ikinci kuşak hekim nezdinde kaçırılmayacak kadar bariz ve tanıdıktır. Ailede ikinci ve üçüncü kuşak hekimler, aynı zamanda bir bütün olarak mesleğin yapısal dönüşümlerini de takip etmenin farkını yaşar. Mesleğin önceki dönemlere göre ne yöne gittiğinin yakın takibi sayesinde, hangi cerrahi branşında uzmanlık aldıktan sonra hangi özel hastanede ne kadar kazanacağı veya nasıl bir çalışma ortamının kendisini beklediğini bilme ihtimali çok daha yüksektir. Dolayısıyla meslekten beklentileri daha baştan gerçekçi şekilde yapılanmıştır. İlk kuşak hekimler ise alanın acemileri olarak her durakta kendilerini neyin beklediğini ve bir sonraki durağa nasıl gidileceğini "el yordamıyla" keşfetmeye mecburdur. Bazen de çok isteyerek tercih etmiş olsalar da genel cerrahi asistanlığını zorluğu nedeniyle bırakan Osman Koyuncu ve nükleer tıp asistanlığını istihdam alanı olmadığını girdikten sonra fark ederek bırakan Serhat Karayel'de olduğu gibi, avantajlı tercihlerin keşfi geç gelir ve sosyal kökenden gelen aşinalık dezavantajının mesleki güzergah dezavantajına dönüşmesine yol açar.

Nihayetinde hekimlerin sosyal kökenlerinin, yükseköğretime ve tıpta uzmanlık eğitimine girişin merkezi sınavlarla düzenlenmesi sayesinde son kırk yılda giderek çeşitlendiği; ancak son yıllarda kontenjanların artmasıyla bu çeşitlenmenin en güçlü dönemine girildiği açıktır. Bu çeşitlenme bağlamında meslek, görece dezavantajlı toplumsal kökenlerden gelenler için mesleğin eskimeyen getiriler seti olarak istihdam garantisi, yüksek gelir ve itibar vadetmeye devam eder. Fakat tam da bu çeşitlenme nedeniyle mesleğin vaatleri, meslekten beklentiler ve meslekle ilişkinin karakteri kontrol edilebilir ve tek tipleştirilebilir olmaktan çıkmıştır. Ülkenin dört bir yanında 106 tıp fakültesi, her sene giderek 20 bine yaklaşan yeni kayıt almakta ve 15 bine yaklaşan mezun vermektedir. Mesleğin bu geç ama hızlı şekilde yayılması, mesleki kariyerin her aşamasında ön bilgi ve ön niyetin önemini açığa çıkarmıştır. Meslek içinde oranı giderek artan ailede ilk kuşak tıp öğrencilerinin fakültenin ilk senesinden itibaren, bilmedikleri, yorucu ve rekabetçi bir dünyada yollarını el yordamıyla aramaları kariyer örüntülerini olduğu kadar meslekten memnuniyetlerini veya yılgınlıklarını da belirler. İlk kuşak hekimlerin istihdam garantisi ve ortalamanın üstünde gelir gibi mesleğin standart vaatlerinin ötesindeki beklentilerinin, meslek dünyasının yeni zorluklarıyla karşılaştıkça boşa çıkması bu nedenle kuvvetle muhtemeldir.

4.1.2. Ertelenmiş Beceriler: Tıp Fakültesi

Tıpkı "doktorlar/hekimler" derken 160 bini aşkın insandan oluşan bir toplumsal grubu birbirinden ayıran sosyal köken ve mesleki güzergah farklarının silikleşmesi gibi, "tıp fakültesi" derken de tıp fakültelerinin hem süreç içinde sayıca nasıl arttığı ve coğrafi olarak nasıl dağıldığı hem de bu sürecin tıp eğitimi alanında mevcut hiyerarşileri nasıl etkilediği görünmez olur. Tıp fakültesine girmek elbette merkezi sınav başarısı yoluyla hem ailenin dezavantajlı sosyal geçmişinden hem de kuşağın diğer müstakbel diplomalı işgücünden eğitim, gelir ve statü bakımından temel bir ayrışmaya tekabül eder. Bu sayede, toplumun geri kalanından yıllar ve duraklar ilerledikçe daha da hissedilecek şekilde ayrıştırırken, grubun içindekiler için homojenleştirici bir eşik işlevi görür. Fakat tıp fakülteleri, kendi aralarında hiç de homojen, standart ve yekpare değildir. Bir yandan tıp mezunu her genç hekimin pratisyen olarak her yerde görevlendirilmesini mümkün kılacak asgari standart becerilere sahip olduğu varsayılır; diğer yandan fakültelerin niteliği arasında, sadece merkezi yerleşme puanıyla sınırlı

olmayan ve eski-yeni, kamu-özel gibi ayrımların çapraz kat ettiği bir hiyerarşi olduğu bizzat hekimler tarafından ifade edilir.

Fakülteler arasında varsayılan yetkinlik hiyerarşisinin nesnel bir karşılığı olup olmadığını, tıp eğitiminin beceri odaklı olması ve hocaların değişken ölçme ve değerlendirme kriterleri nedeniyle tespit etmek zordur. Yine de en azından yeni ve özel fakültelerde verilen eğitimin zayıf olduğu yönündeki kanaati, akademik personel sayı ve oranları üzerinden sınamak mümkündür. YÖK verilerinde 2020-21 yılı için 106 tıp fakültesinin öğrenci ve akademik personel sayıları mevcuttur: Halen 102.549 öğrenci tıp fakültelerine kayıtlıdır, 16.741 öğretim üyesi görevde görünmektedir ve bunların 8.037'si profesördür. Bu fakülteleri eskiler (2001'e kadar açılmış olanlar) ile yeniler (son yirmi senede açılmış olanlar), ayrıca kamu ve vakıf şeklinde ayırabiliriz. Tıp öğrencilerinin %65'inin eski kamu üniversitelerinde olması, bu fakültelerin kontenjanlarının yüksekliğiyle alakalıdır. İlginç olan, vakıf üniversitelerinin, tıp öğrencilerinin %15'ine ama öğretim üyelerinin %21'ine sahip olmasıdır. Dolayısıyla akademik kadro genişliği bakımından vakıf üniversitelerinin dezavantajlı olduğu söylenemez; nitekim öğretim üyesi başına düşen öğrenci sayısı eski kamu üniversitelerinde 6,8 iken eski vakıflarda 3,8 ve yeni vakıflarda 4,5'tir. Akademik kadroların kıdem farkı da aynı çizgiyi takip eder: Profesör başına düşen öğrenci sayısı eski kamu üniversitelerinde 12,4, yeni kamu üniversitelerinde 21,7, eski vakıf üniversitelerinde 7,2 ve yeni vakıf üniversitelerinde 9,8'dir. Bu çerçevede, daha az akademisyene sahip olsa da kamuya göre çok daha düşük kontenjanla öğrenci alan vakıf üniversitelerinin, bilhassa yeni vakıf üniversitelerinin öğrenci/akademisyen oranı bakımından, ayrıca öğrenci/profesör oranı bakımından daha avantajlı olduğu görülür. Bu denklemde dezavantajlı olan grup hem fakülte başına hem de öğrenci başına düşen öğretim üyesi ve profesör sayılarında en geride olan yeni kamu üniversiteleridir.

Bu oranlardaki asimetri, fakülte hayatında ancak müfredat ve sınavların uygulanmasındaki farklılıklar yoluyla hissedilebilir. Görüştüğüm hekimler arasından, en kalabalık fakültelerden biri olan Hacettepe'den son beş yılda mezun olmuş Büşra Gedik ve Serhat Karayel, Hacettepe'de okumanın kendine mahsus bir zorluğu olduğunu, çok iyi hocalardan eğitim aldıklarını ve hatta İstanbul'un köklü fakültelerine göre daha sıkı bir pratik gördüklerini ifade ettiler. Okuduğu fakülteyi sahiplenmek ve

belli hocalardan aldığı eğitimin kalitesini ifade etmek anlamında, Hacettepe'yle hemen hemen aynı hacimdeki Cerrahpaşa ve Çapa mezunu hekimler de geri kalmadı. Fakat asıl ayrımı, "eşitler arasında birinci" olarak itibar gören İstanbul ve Ankara'nın köklü fakülteleri ile önemli bir kısmı Anadolu'da yeni açılan kamu üniversiteleri ve metropollerde yeni açılan vakıf üniversiteleri arasında yaptılar. Ankara Tıp mezunu genç bir uzman olan Yağmur Ergin, vakıf üniversitelerinden mezun asistanlar için "çok daha rahat geliyorlar bize, tabi para verdikleri için olabilir, hocalar nezdinde böyle bir yaklaşım olabilir, sorumluluk ve disiplin sorunları var" derken, öğrenci-hoca ilişkisinin yakınlığı bakımından avantajlı görünen vakıf üniversitelerinde bu ilişkinin içeriğinin heteronomik kurulduğuna dikkat çekmiştir. Görüştüğüm diğer hekimlerin de ortak kanaati, vakıf üniversitelerinde öğrenciye "müşteri gözüyle" bakıldığı için yeterince zorlayıcı ve eleyici bir eğitimin olmadığı; özel hastanede hastaya da müşteri gözüyle bakıldığı için intörn tıp öğrencisine hasta emanet edilmediği ve sonuçta vakıf üniversitesi mezunlarının damar yolu açmak, arter kan gazı almak, sonda takmak gibi asgari klinik beceriler noktasında bile zayıf ve yetersiz şekilde mesleğe girdikleri yönündedir. Bu eleştirinin, bu kadar piyasalaşma odaklı olmayan fakat ehliyet ve liyakat aşınmasına odaklanan versiyonu ise yeni açılan kamu üniversitelerindeki tıp fakültelerinin akademik kadrolarının yetkinliğini konu edinir.

Buradaki temel çelişki, mesleğin nicel bir yayılmaya sahne olması ile klinik hizmet gereği öteden beri nitel beceri odaklı olması arasındadır. Pratik hünerin ölçme ve değerlendirilmesinin büyük oranda akademik personelin takdirine bırakıldığı bir alanda, hızlı kitleselleşen hemen her meslek ve marifette olduğu gibi, nicel artışın nitelik kaybı getirdiği yönünde tetiklenmeye hazır bir kanaatin yayılması tuhaf değildir. Fakat fakülteler arasında oluşan beceri hiyerarşisi ve mezunların fakülteleri tasnif biçimi, hekim işgücü piyasasında nesnel bir ayrışma veya gruplaşma vesilesine de henüz dönüşmüş değildir. Bunun bir nedeni, tıp eğitiminin her mezun için halen daha iş garantisi anlamına gelmesidir. Herkesi istihdam ve kazanç anlamında belli bir vasatın üstünde tutan hekim işgücü piyasasının arz açığı ve devletin istihdam garantörü olarak hâkim konumu sayesinde, "zayıf donanımlı yenilerin" ücretleri aşağı çekmesinden dolayı kimsenin pastası henüz küçülmüş değildir. Beceri farkının baskın bir tartışma olmamasının bir diğer nedeni ise tıp diplomasından ziyade, tıpta uzmanlık eğitiminin meslek piyasasında geçer akçe haline gelmiş olmasıdır: Mevcut hekimlerin

%54'ü uzman hekim, %17'si de uzmanlık eğitimine devam eden asistan hekimlerden oluşur. Meslek artık uzmanların mesleğidir ve mezun olunan fakülte değil, ondan sonra uzmanlık eğitiminin alındığı fakülte veya hastane hekimin beceri, kimlik ve getirilerini belirlemektedir. Kabaca on hekimden yedisinin uzman olduğunu varsayarsak; diplomanın işaret ettiği veya yeterince işaret edemediği pratisyen hekim becerilerinden ziyade uzmanlık belgesinin işaret ettiği branş farkları artık işgücünün nitelik farklarına tekabül etmektedir.

Diğer yandan "köklü ekol" olarak anılan eski kamu üniversitelerinin, mevcut öğrencilerin %65'ini yüklenmiş olması, mesleğin beceri odaklı ve hep söylendiği gibi "usta-çırak" ilişkisi içinde öğrenilmesi açısından şüphe çekicidir. 2020-21 itibarıyla Çapa'da 2.852, Hacettepe'de 2.816, Cerrahpaşa'da 2.726, Ankara'da 2.699 ve Gazi'de 2.698 öğrenci kayıtlıdır. İlk üç sene temel bilimler derslerinin devasa amfilerde, sonraki dönemlerde staj ve intörnlük süreçlerinin gruplar halinde verildiği bu fakültelerde eğitimin kitleselleştiğini görmek gerekir. Profesör başına düşen öğrenci sayısı bu eski fakültelerde 9 ila 11 arasında değişirken en yüksek puanla girilen vakıf üniversiteleri arasından Koç'ta 2,9, Başkent'te 3,3 ve Acıbadem'de 4,5'tir. Pratik hünerin asgari seviyede aktarılması gereğiyle kitleselleşme arasındaki çelişki o halde sadece tıp fakültesi ve mezun sayısının artmasından beslenmez; mesleğin eğitim piyasasında en yüksek itibara sahip eski fakültelerde de yürürlükte olan bir aşınma sürecidir.

Görüştüğüm hekimler arasında vakıf üniversitesi mezunu yoktu; fakat Çapa ve Cerrahpaşa mezunlarının ifadeleri bu aşınmanın uzun vadeli etkilerine işaret etti. Çapa mezunu genç uzman hekim Levent Ayvalı, fakültede sınavları geçmenin zor olmadığını ve ders notları, slaytlar, çıkmış sorular gibi öğrenciler arasında dolaşan kaynakların yoğun şekilde kullanıldığını ifade etmiştir: "Biz kitaplardan çok geçmiş yılların fotokopilerine çalışırdık. Bu bir espri konusudur yani, fotokopi doktoru oluyorsunuz, açıp kitaplardan baksanıza diye hocalar eleştirirdi". 1980'li yıllarda Cerrahpaşa'dan mezun olan Süleyman Erbil, benzer minvalde, her sene 600'ün üstünde öğrencinin fakülteye girmesi ve hocaların derslerden sonra özel muayenehanelerine gitmesi nedenlerini göstererek eskiden de beceri aktarımının zayıf kaldığını ifade etmiştir: "Hani hep şunu söyleriz biz; hekimlik bir bilim olduğu kadar aynı zamanda bir sanattır. Bu sanat yönünün, hekim ve hekim adayı arasındaki o usta-

çırak ilişkisinin o zaman da, hâlâ da çok iyi olmadığını düşünüyorum". Hiç tansiyon ölçmeden Cerrahpaşa'dan mezun olmak, abartılı olmakla birlikte köklü fakültelerin simgesel sermayesiyle eğitimdeki yapısal zaaflar arasındaki çelişkinin ironisi olarak birçok hekim tarafından dile getirilmiştir. Gerçekten de fen lisesini veya görece üst sıralarda bir Anadolu lisesini kazanmak için zaten çok erken yaşlardan itibaren sınava çalışma becerisi kazanmış ve liseden üniversiteye ara duraklarda bu becerisi pekişmiş olan tıp öğrencisi için eldeki yazılı malzemeyi gereği kadar çalışıp fakültedeki sınavları geçmek zor değildir. Fakat tıp fakültesinin vadettiği veya dayandığını iddia ettiği bir yandan bilimsel araştırma ve inceleme boyutunun diğer yandan pratik hüner gelişiminin öğrencinin deneyim ufkunda zayıf kalması tıp eğitiminin kendisini, fakülteye kadar alışılan sınav geçme becerisinin uzantısına indirgemektedir.

> Ben okula üçüncü sınıfta küstüm bu arada…
>
> *Neden?*
>
> Ben ilk yıllarda textbooklar aldım, çok uğraştım ama ikinci sınıfın sonunda, üçüncü sınıfın ortalarında okula küstüm tamamen. Derslere de küstüm. Bir dakika dedim, bu okul beni doktor yapmıyor dedim. Bıraktım yani, textbook okumayı bıraktım, verilen neyse sadece ona bağlandım, sadece sınavları geçmem lazım dedim. Tükendim, tükettim yani o şeyi. Tamam dedim klasiğe dönüyoruz. Yine de kendimi tabi tutamayıp her stajda sorularımı sordum, mekanizmaları öğrenmeye devam ettim. Her seferinde odun da yedim kafama, yani onu da söyleyeyim. Ya bir soru soruyorsun hocaya, dört yüz kişi var sınıfta, senin sorduğun soru dersi beş dakika uzattı diye linç ediliyorsun yani. Veya hocaya mantıklı soru soruyorsun, tam öğreneceksin, hoca seni şey gibi algılıyor, yani bu niye çıkıntılık yapıyor şimdi diye bakıyor… Ben fakülte hayatım boyunca iki veya üç kere kan almışımdır bir hastadan. Özellikle İstanbul, İzmir, Ankara'daki okullarda çocukları TUS'a hazırlıyorlar. Serbest bırakıyorlar, herkes kendi çaresine baksın. İyi de ben TUS düşünmüyorum, sahaya gideceğim değil mi? Beni pratisyen olarak yetiştirsene? Yok, ben ihmal ediliyorum. (Salih Arslan, 33)

Yetenekli bir öğrenci olarak İç Anadolu'nun bir düz lisesinden Çapa'yı kazanmış olan Salih Arslan ayrıca, yukarıdaki pasajın öncesinde ve sonrasında, fakültenin ilk yıllarından itibaren derslerin fazlasıyla şematik ve hızlı geçtiğini, hocaların ders içeriklerine uygun yeni dijital tekniklere ve pedagojik gelişmelere yanaşmadığını, kendisi bu yönde yapıcı tekliflerle geldiğinde de kurulu düzenden yana tutucu bir tavır takındıklarını anlattı. "Mekanizmayı öğrenmiyoruz" şeklinde ifade ettiği kitlesel eğitimin hazır şablonlara dayanması, bu genç hekim için tıbbın vadettiği kavrayış ve beceri setine erişememenin hayal kırıklığına yol açmıştı. Sadece müfredatın

kavranması değil, en az onun kadar, müfredatın neyi içerirken neyi dışarıda bıraktığı da önemlidir: Birçok hekim, fakülte yılları boyunca mesleki etik, hastayla ilişki, biyoistatistik okuma ve analiz, hastane veya klinikle ilgili idari-mali prosedür ve yükümlülükler, ilaç piyasası gibi konularda son derece yetersiz düzeyde bilgi ve beceri edinebildiklerini ifade ettiler. Bu yetersizlik hissinin, bir adım sonra mecburi hizmette pratisyen olarak herhangi bir birimde, büyük ihtimalle acilde veya görece küçük bir hastanede yanı başında hocalar olmadan hasta bakmak zorunda kalacakları aşamaya yaklaştıkça baskın bir kaygıya dönüşmesi ortak bir deneyimdir. Birçok öğrencinin daha staj yıllarında TUS (Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı) çalışmaya başlaması, TUS dershanelerine vakit ve kaynak ayırması ve TUS puanının mesleki güzergah için kurucu dönüm noktasına dönüşmesinin, müstakbel hekimlerin beceri gelişimini fakülte yıllarından asistanlığa ertelediği kesindir. Fakültenin son sınıfında, diğer adıyla intörnlükte yoğun şekilde gelişmesi beklenen klinik görgü ve becerilerin dahi bu noktada ilerletilemediği anlaşılmaktadır:

> İntörn malzeme getirir götürür, işte al bunu git acile götür, işte kan gelecek oradan git söyle, randevu al vs. Ama ben sahaya çıkacağım, doktor olacağım yani mezun olacağım on gün sonra? Hani süpermen gömleği çıkarıyor ya çat diye, aynı onun gibi D harfi, doktor (*Gülerek iki eliyle gömleğini önden açar gibi yapıyor*). Ya iyi de ben ona göre eğitilmiyorum ki? Ben orada dış kapının dış mandalı olarak eğitim görüyorum… Ben mesela iki yıl acil hekimliği yaptım, ondan sonra anladım ya neyi nasıl dizayn etmem gerektiğini. (Salih Arslan, 33)

İntörn o halde, bir sene boyunca farklı kliniklerde doldurması gereken mesaiyi yeterince dolu geçirmezken sadece kliniğin gerektirdiği nöbet sistemine, bedensel disipline, iş akışları ve hiyerarşisine aşinalık kazanmakla yetinmek zorundadır. İntörnlüğün vasıfsızlaştırıcı ve verimsiz bir süreç olduğu yönünde birçok hekimin kanaatleri ortaktır. Fakat bu değersizlik hissi hiçbir şey öğrenmemekten değil, beceri gelişiminin tesadüflere ve şahsi gayretlere terk edilmiş olmasından gelir. Hacettepe mezunu Serhat Karayel, üniversite hastanesinde olmaktan dolayı basit ama sık gelen acil vakalarını yeterince göremediklerini, bunun eksikliğini mecburi hizmette çok çektiğini söylemiştir. Çapa mezunu Emin Bakar, genel cerrahide iki ay boyunca tiroid operasyonlarında ekartör tuttuğunu; tiroid operasyonuna dair bir tecrübe edindiyse de diğer operasyonları çok az görme şansı bulduğunu söylemiştir. Konya Selçuk mezunu Yahya Hocaoğlu, intörnlüğün disiplin anlamında bir "sınanma" olduğunu, intörn

odasının birçok yerde bulunmamasından dolayı sedyeye uyumak gibi mecburiyetlerle geçtiğini söylemiştir. Dahası, TUS'a çalışmanın baskın mesleki yatırım haline geldiği bir bağlamda, intörnlükte pratik gelişme kaydetmenin pratik anlamı da erimektedir: Dahiliye uzmanı Murat Çınar, mezuniyete iki üç sene kala kütüphanede TUS'a çalışmaya başlayan rakipler varken, tıp öğrencisinin bir cerrahi işlemi yakından izleyip en basit düzeyde mesleki becerilerini geliştirmeye birkaç saat ayırmasının bile "salak konumuna düşmek" olarak algılandığını ifade etmiştir. Bu noktada, öğretim üyelerinin intörnlerin bilgi ve becerilerini düzenli ve standart şekilde denetleme ve gerekirse eleme yönünde vaktinin, alışkanlığının ve çıkarının olmaması ile fakülte not ortalamasının daha sonraki kariyer duraklarında hiçbir değerlendirmeye katılmaması birbirini besler. Fakültede verilen ve alınan teorik ve pratik bütünün nesnel bir karşılığının olmaması intörnlüğün intörnler nezdinde bir beceri yatırımı ve sınanması olmaktan çıkmasını kolaylaştırırken, bazı hastanelerde intörn nöbetlerinin öğrenciler arasında para karşılığında alınıp satılmasını dahi mümkün kılmaktadır.

Nihayetinde tıp fakültelerinin çeşitlenmesi ve kitleselleşmesi, bir yandan fakültelerin yerleşik simgesel sermayelerine göre meslek içinde değer görmesi veya görmemesine yol açarken, diğer yandan hekimlerin sosyal kökenlerine benzer bir genişleme sürecinin sancılarını getirir. Eski kamu üniversitelerinden mezun olmak anlamında fakültenin adı, meslek içinde tanınan bir yaka kartı gibi hekimin yetkinliğinin kaynağı ve ayırıcı vasfı gibi, bilhassa yeni kurulmuş fakültelere karşı işleyebilir. Fakat yakından bakıldığında, mesleğe atfedilen zanaat veya sanat olmak, usta-çırak ilişkisi gibi mefhumların kitlesel ölçekte deneyimlenmesinin zorluğu görülür. Hekimlerin fakültelerin eğitim içeriğine ve pratik boyutuna dair eleştirel tondaki ifadeleri, fakülteden bir şey öğrenmediklerinden ziyade fakülteye girmeden önce ve toplumda zannedildiği gibi tıbbın her bakımdan sistematik, standartlaşmış ve yeterince yetkinleştirici bir bilgi ve becerileri dizisi kazandırdığı yönündeki kanaatin sarsılması ve bu kanaatin özellikle mezuniyete yaklaştıkça bir yandan TUS başarısı kaygısı, diğer yandan mecburi hizmette sorumluluğun altında kalma kaygısına dönüşmesinin ifadesidir. Müstakbel hekim, mesleğin asgari becerilerini edinmesi ertelenmiş bir şekilde mesleğe girecek olmanın ironisini yaşar.

4.1.3. Kurucu Çile: Asistanlık

Günümüzde hekim emeğinin gelişim sürecinde farklılaştırıcı dönüm noktası, TUS (Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı) puanına göre avantajlı bir branş ve yere asistan hekim olarak yerleşmektir. 1987'deki ilk TUS'a başvuran 9.068 adayın 1.522'si bir uzmanlık alanına yerleşmişken, son yirmi yılda her sınavda başvuran aday sayısı 30 bine yakındır. 2000'lerden bu yana, senede iki kere yapılan her TUS'la bir uzmanlık eğitimine yerleşen aday sayısı 6 binin üstünde seyretmiştir. Dahası, mevcut 46.843 pratisyen hekimin içinde, yeni mezun olup 112 hızır acilde, toplum sağlığı merkezinde veya bir hastanenin acil servisinde göreve başlasa da bu süreçte TUS'a çalışan potansiyel uzman hekimler de vardır. Artan aday sayısıyla rekabetin keskinleşmesi ve sınav sorularının giderek zorlaşması nedeniyle istediği branş veya yere yerleşene kadar birden çok defa TUS'a giren hekim sayısı da artmaktadır. Uzmanlık artık mesleğin anayoludur: Uzman ve uzman olma yolundaki asistan hekimlerin toplamı 2002 yılında hekim işgücünün %66'sını oluştururken 2019'da %71'ine varmıştır. Bu artışın devam edeceği kesindir: 2021'de yapılan iki TUS sınavında toplam 10.412 hekim, tıpta uzmanlık eğitimine yerleşmiştir. 2022'nin Bahar döneminde yapılan ilk TUS'ta ise devasa bir kontenjan artışıyla 12.294 kontenjan açıklanmıştır.

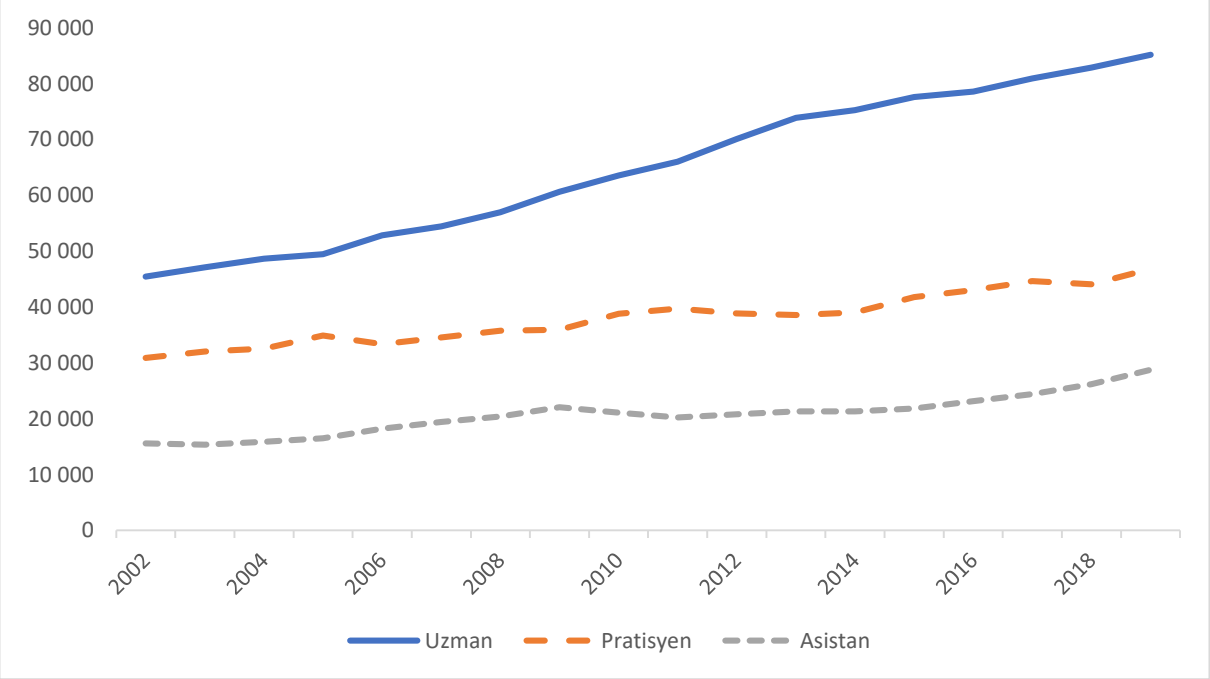

Grafik 4. Uzman Hekimliğin Yükselişi, 2002-2019

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları

Dolayısıyla mevcut 10 hekimden en az 7'sinin mesleki güzergahı, TUS'la yerleştiği uzmanlık eğitimi, diğer adıyla asistanlık sürecinde yapılanmıştır. Tam bu noktada, TUS'ta hangi branşlara hangi puanla yerleşildiği, zaman zaman meslek dışına taşacak kadar tartışılan ifadesiyle "TUS tercihleri", mesleğin birçok sürecinin düğümlendiği bir olguya işaret eder. TUS sıralamasında en yüksek puanı alan uzman adaylarının daha çok tercih ettiği branşlar gerçekten de seneden seneye değişmeyen, uzun vadeli bir yapı arz eder: 1990'lardan bu yana dahiliye, kadın doğum, pediyatri, kardiyoloji gibi merkezi branşların taban puanları giderek düşerken; cildiye, plastik cerrahi, göz, fizik tedavi ve radyoloji branşları en yüksek taban puanlarına çıkmıştır. Genel olarak cerrahi branşlar dahili branşlara göre daha düşük puanlardadır; temel tıp bilimleri ise genel olarak yükselme eğilimindedir. 2021 Güz TUS sonuçlarına göre bütün kontenjanların %86'sı dolmuşken; çocuk cerrahisi %36, göğüs cerrahisi %37, beyin ve sinir cerrahisi %67, pediatri %68, genel cerrahi %69, kalp ve damar cerrahisi %72 dolmuştur. Her TUS sonuçlarıyla pekişen bu yapısal ayrışma, nesnel bazı gerekçelere dayanır: Hastayla yoğun temas edilen, riskli işlemler gerektiren, yorucu bir çalışma rutini ve temposu içeren branşların daha az tercih edildiği; dolayısıyla bilhassa cerrahi branşlar söz konusu olduğunda yeterince uzman hekim yetişmediği; "en başarılı" hekimlerin klinik yükü az, maddi getirisi yüksek ve malpraktis ihtimali düşük branşlara yöneldiği, meslek dışına taşacak kadar yerleşmiş ortak bir kanaattir. Görüştüğüm hekimlerin çoğu bu eğilimi çekinik (defansif) tıp yaklaşımının hekimler arasında yayılması olarak yorumlamıştır.

Esasen uzmanlık güzergahlarının ayrışmasını iki şekilde değerlendirmek mümkündür: Uzmanlık branşı tercihi hem uzun vadeli stratejilerin somutlaştığı hem de kısa vadeli ve kesintili eğilimlerin tesadüflerle iç içe geçtiği bir sonuçtur. Uzmanlığı aldıktan sonra hekimi bekleyen meslek dünyasına dair beklentiler, TUS sonuçlarını uzun vadeli bir ayrışma kavşağı yapar. Meslek piyasasında geçer akçenin veya baskın mesleki sermaye şeklinin uzmanlık branşı olması çalışma şartları, gelir, statü, kariyer ve mesleki tatmin bahislerinde skalanın genişlemesine yol açmıştır. Uzman emeğinin klinik şartları ve getirileri kamudan özele, hastaneden hastaneye, bölgeden bölgeye çok geniş bir yelpazede değişmektedir. Bu çeşitlenme içinde daha zahmetsiz bir hekim-hasta ilişkisi, daha seyrek nöbet yoğunluğu ve görece yüksek bir kazanç seviyesi sunan dermatolojiyi veya radyolojiyi seçmek; halk sağlığı uzmanı Emin

Bakar'ın dediği gibi "20-25 bin lira kazanmayı, cerrah olup 35 bin lira kazanmaya tercih etmek" fazlasıyla gerçekçi stratejiye tekabül eder. Diğer yandan ayrışma, dahili-cerrahi-temel bilim grupları arasında kati şekilde gerçekleşmez, zira meslekten uzun vadeli beklentiler her branşta farklı kombinasyonlar içinde etki kazanır. TUS sıralamasında temel bilimlere ve dahili tıp bilimlerine göre görece düşük sıralarda olan cerrahi branşlar arasında mesela plastik cerrahi doğrudan doğruya kazanç seviyesi nedeniyle en üst sıralarda yer alırken, üroloji görece rahat nöbetleri ve acil servisi nedeniyle tercih edilebilir; göğüs cerrahisi ve çocuk cerrahisi malpraktis riski ve mesai yoğunluğu nedeniyle bütün branşlara göre en düşük sıralarda iken bilhassa metropollerdeki üst seviye özel hastanelerde en yüksek kazançlara tekabül etmesi nedeniyle tercih edilebilir. Bazen de hekimin nasıl bir yerde yaşamak istediği gibi yine mesleğe dışsal bir neden etkili olur: Çalışma şartları ve teknik altyapı gereği, ilçe gibi küçük ölçekli yerleşimlere değil de il merkezlerine atanacak olması, nükleer tıbba veya radyasyon onkolojisine yönelmeye yol açabilir. Fakat sonuçta kazanç, statü ve mesai yükü eksenli uzun vadeli stratejilerin TUS'taki ağırlığı, branş tercihlerinin branşların kendinden kaynaklanmaması; heteronomik etkenlerle kurulması demektir. TUS'ta branşların taban puan sıralaması, bu anlamda meslek dışı süreçlerin meslek içindeki etkilerini en şeffaf şekilde gösterir: Branşı tercih eden bir uzman adayı branştan ziyade branşın meslek piyasasındaki ilişkisel avantajlarını tercih eder.

TUS sonuçlarını uzun vadeli stratejilerin konusu yapan bir diğer etken ise önceki bölümde tasvir edilen fakülteler arasında sınırları belirsiz ama ana eksenleri bariz simgesel ve pratik hiyerarşinin aşılması imkanını içermesidir. Pratik tarafı olmayan, çoktan seçmeli ve zamanla yarışılan bir ölçme ve değerlendirmeden ibaret bir sınav olarak TUS, uzman adayının üniversiteye giriş sınavında hangi fakülteyi ne büyük başarılarla kazandığına ve fakülte hayatı boyunca ne kadar çalışkan ve idealist bir hekim adayı olarak pratik gelişimine yatırım yaptığına gölge düşürür. Tıp fakültesine girerken mesleğin toplumsal konum vaatleri ve beklentileri bahsinde meslek dışıyla bütün hayatı boyunca sürecek radikal bir ayrışma yaşayan hekim adayları, TUS'la birlikte ilk defa meslek içinde yapısal bir ayrışma yaşar. Bu ayrışma, bir diğerine karşı üstünlük kazanma şeklinde değil, fakat hekimin mesleğiyle kuracağı temel ilişkinin niteliğini, içeriğini ve tatminini belirleyeceği için rekabetçidir. Genel cerrahi profesörü Elif Çelik "Çocuklara boşver diyorum, TUS önemli, kendinizi TUS'a hazırlayın.

Pratik bir sınav değil. Oradan kolay atlıyor çocuk, ihtisasa giriyor, ihtisas sahibi oluyor. Olamıyor diye bir şey yok" derken, kurucu bir kavşak olarak branş tercihinin rekabetçi yapısının akademik kadrolar tarafından da tanındığına işaret etmiştir. TUS'a hazırlanmanın kolektif bir kader olarak herkese sirayet eden uzun vadeli rasyonalitesi herkeste farklı şekilde ama aynı yoğunluktadır. Bazıları için TUS yeni vakıf üniversitelerinden mezun olmanın simgesel ve pratik dezavantajlarını telafi edecek bir yeniden doğuşken; köklü kamu üniversitelerinden mezun olanlar için, pratisyenliğin, fakülte sermayesinin altındaki mesleki statüsüne mecbur kalmamak için gereklidir. Hem telafi hem muhafaza mekanizması olarak TUS, hem fakültenin hem pratik becerinin uzmanlık piyasasına girişte özgül ağırlığını hafifletir ve mesleki kariyerleri heteronomik şekilde yeniden tanzim eder.

Ancak toplumsal dünya, uzun vadeli rasyonel kararlardan ibaret değildir. Uzmanlık eğitimine yerleşmek, çok daha kısa vadeli ve değişken çekince, arayış, merak, ısrar ve tesadüflerin şekillendirici etkisine maruz kalır. Anestezi asistanı Yağmur Ergin, iki kere TUS'a girdiğini, anestezinin başta aklında olmadığını, aslında patoloji, enfeksiyon ve göğüs hastalıkları gibi çeşitli branşları istediğini söyledi. Halk sağlığı uzmanı Emin Bakar, başta babası gibi kulak burun boğaz uzmanlığını istediğini ve hatta halk sağlığından nefret ettiğini; ancak mezuniyetten sonra mecburi hizmeti Halk Sağlığı Müdürlüğü'ne çıkınca bu alana yöneldiğini anlattı. Adli tıp asistanı Osman Koyuncu, nükleer tıbba yerleşmek için çok defa TUS'a girdiğini ancak her defasında birkaç puanla kaçırdığını; genel cerrahiye yerleştikten sonra çalışma şartları nedeniyle istifa edip adli tıbba geçtiğini söyledi. "Biraz korkmasaydım adli tıp kesin yapardım" diyen Büşra Gedik, çocukluktan bu yana el becerisine daha çok güvendiği için hep cerrahi branş istediğini ama sık sık ölüm görmek istemediği için kadın doğuma yöneldiğini anlattı. Göğüs cerrahisi uzmanı Levent Ayvalı üst seviye bir özel hastanede mesleki tatmini yüksek şekilde çalışmasını Çapa'daki hocasının vesile olmasıyla açıkladıktan sonra, girdiği dönemde tek kontenjan açılan göğüs cerrahisini bir başka adayın yarım puan düşük yapması sayesinde kazandığını; fakültedeyken kendisine göğüs cerrahisini tanıtan ve tavsiye eden intörnün ise ironik olarak bir önceki sene kontenjan açılmadığı için farklı branşa girmek zorunda kaldığını anlattı. Dahiliye uzmanı Murat Çınar, TUS'a bir defa girdiğini, "Neresi olursa oraya gittim, bir daha çalışmak zor geldiği için açıkçası buradayım yani" diye ifade etti. Mikrobiyoloji ve

enfeksiyon profesörü İhsan Temiz, başta tıp tarihi istediğini ancak kadro açılmayınca yeni kurulan bir fakültede açılan dahiliye asistanlığına başladığını, sonrasında ise fakülteden çok saygı duyduğu bir temel bilim hocası farklı bir fakülteye geçmesine darılınca dahiliyeyi bırakıp enfeksiyona döndüğünü anlattı. Radyoloji uzmanı Süleyman Erbil, aslında pediyatri ve dahiliye istediğini ama sınav sürecinde konuştuğu bir arkadaşının teknolojik gelişmelere işaret etmesiyle bu branşa yöneldiğini söyledi: "Ya şimdi radyoloji çok gelişti dedi. Yani böyle bir uzay üssü gibi dedi, böyle ekranlar, MR'lar, BT'ler, ultrasonlar falan. Düşünürsen radyolojiyi yaz dedi. Ben de onun üzerine radyolojiyi yazdım".

O halde bir yandan branşların maddi ve manevi getirilerine dair uzman adayları arasında yayılan deneyim paylaşımlarına dayanan ve branşların taban puan sıralamalarında bir şekilde kendini gösteren uzun vadeli stratejiler ortaktır. Nitekim branşların taban puanları, meslek içinde öteden beri yerleşmiş kanaatlerden de beslenir: "Cerrahi branşlar askeridir", "cerrahlar erken ölür", "radyoloji yaz, muayeneyle hasta takibiyle uğraşmazsın", "plastik cerrah olup iyi bir yerde muayenehane açarsan kafan rahat olur", "dermacılar da nöbet tutuyoruz demesin" vs. Diğer yandan yukarıdaki örneklerde olduğu gibi çok daha kısa vadede gelişen ve tamamlanmadan kesintilere ve dönüşümlere uğrayabilen, mikro ölçekli niyet ve merak süreçleri vardır. Hatta bu kısa vadeli süreçler, uzun vadeli planları gölgede bırakabilir.

Bu iki hazırlayıcı ve şekillendirici nedenler ve süreçler kümesi bir şekilde asistanlığa çıktıktan sonra ise asistanlığın öteden beri değişmeyen yapısı hemen herkesi içine alır: Asistanlığın hem klinik iş yükü ve temposu hem de hiyerarşik ilişkiler anlamında yorucu ve biçimlendirici bir uzmanlaşma süreci olduğu, her kuşak hekim tarafından teyit edilmiştir. Klinik iş yüküyle hiyerarşinin iç içe geçtiği ve asistanlığı temelden belirleyen olguların başında nöbet sistemi gelir. Asistan hekim, hemen her branşta ilk sene, ayda takriben 10 ila 15 arasında nöbet tutmak zorundadır. Böylece, hastane ortamına ve hastayla ilişkiye olduğu kadar, her işlemde az çok icra edilen kıdem hiyerarşisine ve o hiyerarşi içinde klinik bilgi akışına alışkanlık kazanması beklenir. Nöbetlerin tüketici külfeti branşa göre değişir: Kadın doğum nöbeti yerine göre hiç ara vermeden saatlerce çalışmayı gerektirebilir; aynı tempo dermatoloji veya fizik tedavi için asla geçerli değildir. 1990'lı yıllarda İstanbul'da bir eğitim ve araştırma hastanesinde enfeksiyon dalında asistanlığını yapmış olan Ayşe Sevin, nöbet

yoğunluğundan bahsederek bu süreci "En zor dönemdi, hiç tartışmasız… Yirmi yıl geçti, acısı geçmedi" şeklinde ifade etti. Özellikle mesai sonrası gece nöbeti ve akabinde ertesi gün tekrar mesaiye devam etmek şeklinde tutulan "36 saat nöbet" sisteminin çilesi, görüştüğüm bütün hekimler tarafından teyit edildi. Kadın doğum uzmanı Melek Aysal, Ankara'da bir eğitim ve araştırma hastanesinde geçen asistanlık yıllarında tuvalete giderken veya su içerken dahi kıdemli asistandan izin aldıklarını, "çok travmatikti" ifadesiyle anlattı. Kadın doğum asistanı Büşra Gedik'in ifadeleri, uzmanlık tercihinin kısa vadeli sürecinde hekimi bekleyen somut zorluklarla bir o kadar somut olması gereken motivasyon kaynakları arasında sancılı bir gerilim olduğunu ortaya koyuyordu:

> Bir kere Türkiye'de nöbet sonrası eve gitme olmadığı için, yurt dışında insan haklarına aykırı dendiği için 24 saatten fazla çalıştırılmazken, Türkiye'de 33-34 saat kadar çalışıyoruz. Kimi yerlerde 40 saati bulabiliyor. Yani ameliyat bitmeden, devir yapılmadan, gece 11'de evine gitmeyen yerler var. Bir aldığın duştan sonrakini 40 saat sonra alabilirsin demek, bu korkunç bir şey. Tuvalete gitmek için hastaların stabil olması gerekiyor, birine devredebilmen gerekiyor, biraz daha sakin ortamın olması gerekiyor, yemek için de aynı şekilde. Bu uykusuzlukla beraber zor, birçok insan antidepresan kullanır. Ya da onu ayakta tutacak başka bir şey olması lazım. Kimisi için bu, tuttuğu nöbet karşılığında aldığı ücret motivasyon oluyor, kimisi için nöbette yaptırdığı bir doğum motivasyon oluyor. Yani o motivasyonu bulmadan, bu şekilde dört yıl asistanlık sürdürmek çok zor tabii ki. (Büşra Gedik, 30)

Kıdem kazandıkça nöbet sıklığı ayda 10'un altına inse de asistanların klinik işbölümünde en yoğun yükü kaldıran ama kazancı maddi olmaktan çok eğitim almak olan grup olarak kabul edilmesi farklı kuşakların ittifak ettiği bir kanaattir. Mesleğin pratik odaklı yapısının bir sonucu olarak ancak bu klinik tempo ve hiyerarşi sayesinde tanı, tedavi ve operasyon için uygun eylem şemalarının müstakbel uzmanlar tarafından içselleştirildiğinin yaygın bir kabulü söz konusudur. Görüştüğüm asistan hekimler, bir yandan nöbetlerin fiziki ve psikolojik anlamda tüketici olduğunu anlatırken, hemen akabinde mesleki pratik anlamında üretici ve yapılandırıcı olduğuna işaret edecek şekilde bunun eğitimin gereği olduğunu söylediler. Yukarıdaki alıntının sahibi Büşra Gedik, iki günde bir nöbet tutmanın hastaları takip etmek anlamında şart olduğunu ifade etti: "Ben o hastayı hem sabah hem akşam görüyorum, günaşırı nöbet tutmadan öğrenemem". Kıdemli asistan Yahya Hocaoğlu, hem hastanın uzun süreli takibini birebir yapmak hem de gündüz gelen hastayla gece gelen hastaların farkını görmek

açısından yine nöbetin elzem olduğunu söyledi. Dahiliye asistanı İpek Ceylan hem çeşitli vakaları görebilmek hem de teoriden pratiğe geçebilmek adına nöbetlerin vazgeçilmez olduğunu dile getirdi. Cerrahi branşlardaki hekimler de ancak hocaların ve uzmanların yanında ameliyatlara girerek ve hastaları ameliyat öncesinden taburcu olana kadar takip ederek cerrah olunacağını ısrarla söylediler.

Ancak yukarıdaki alıntının ilk cümlesinde, asistanın klinik ve hiyerarşik yükünün kuşaktan kuşağa meşrulaştırılmasına karşı yeni kuşaklarda yayılan bir eğilim gizlidir. Maruz kalınan hem iş yükü ve temposunun, hem de kıdem hiyerarşisinde sözel ve duygusal şiddetin "insan haklarına aykırı" olduğu yönündeki kanaate birçok asistan hekimde rastladım. Yeni kuşak hekimler, içinde bulundukları çalışma şartları ve meslektaş ilişkilerini eleştirel, hukuki ve ahlaki bir açıdan değerlendirme yönünde güçlü bir temayül taşıyordu. Görüştüğüm ilk hekimlerden biri olan, İstanbul'da köklü bir fakültede dahiliye asistanı İpek Ceylan, "hocalarla ilişkiniz nasıl?" diye sorduğumda cevabına "malign biri yok çok şükür" diye başladı. "Malign kıdemli veya uzman var mı?" sorusunun TUS tercihinde önemli bir kaygı olduğunu başka hekimlerden da dinledim. Hocalarla ve özellikle de kıdemli asistanlarla çömez asistanların ilişkisine dair merak edilmeye ve konuşulmaya değer görülen konulardan birinin "malignite" olduğunu sonradan anladım. Tıbbi bir terim olarak kötü huylu tümörler için kullanılan "malign" sıfatı, asistanlığın hiyerarşik ilişkilerinde, yetkilerini şahsi ve keyfi talimatlar, sözel ve duygusal şiddet yönünde kullanan kıdemlileri ima edecek kadar yeni kuşak hekimler arasında yerleşmiştir. Aynı şekilde, görüştüğüm asistan hekimler sıklıkla "mobbing" kelimesini kullandılar.

Gerçekten de birini sistematik bir şekilde bir işten yıldırmak anlamıyla mobbingin, bilhassa cerrahi branşları ilk seneden bırakan asistanların şikayetlerini dinlediğimizde nesnel bir gerçekliğinin olduğunu düşünmek mümkündür. Ancak bundan daha önemli olan, maruz kaldıkları şiddet biçimlerini meşrulaştırmak yerine doğru tanıma gayretinin, bazen belki mobbing kelimesinin aşırı kullanımına kaçmak pahasına, bilhassa cerrahi branşlarda söz konusu olduğunda genç kuşak hekimlerde görülmesidir. Yahya Hocaoğlu, Siyami Ersek Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde cerrahi bir branşta asistanlığa başlayan bir arkadaşının 7 ay sonra istifa ettiğini, bunun nedeninin de kıdemli asistanların kıyafetlerini yıkamak, çay getirip götürmek gibi değersizlik hissi veren işlerin verilmesi olduğunu anlattı. Kadın doğum uzmanı Melek

Aysal, asistanlık yıllarını büyük bir çile olarak anlatırken, klinikteki stresi nasıl yöneteceğini ve kendisine verilen yetkileri nasıl işleteceğini bilmeyen üst kıdemlilerin alt kıdemden asistanlara hakaret etmek ve angarya iş vermek gibi tavırlarını "kendini erk sahibi görme eğilimi" ile açıkladı. Benzer nedenlerle genel cerrahi asistanlığından ilk yılında istifa etmesini "bir buçuk yıl ömrümden beş yıl götürdü sanki" şeklinde ifade eden Osman Koyuncu gibi, TUS'a yeniden hazırlanıp dahili bir branşa veya temel bilim branşına yönelen çok sayıda asistan hekim olduğunu söylediler. Mesela cerrahi branşların en fazla dört yıl sürse de kuvvetle muhtemel yaşanacak olan bu "askeri" ilişkilerinden kaçınmak gibi kısa vadeli bir neden, cerrahi işlemlerin doğası gereği hızlı ve yoğun mesleki tatmin sağlaması gibi uzun vadeli bir motivasyonu gölgede bırakabilmektedir. Sonuçta yeni kuşak hekimlerin çalışma şartlarına ve meslektaş ilişkilerine eleştirel bakışı ve gerektiğinde istifa etme iradesini göstermesi, asistanlık sürecinin nasıl deneyimlendiğine dair yeni bir duruma işaret eder. Bunun bir tezahürü de TUS kadrolarında nöbet ertesi izni kullanılan hastane ve birimlere dair bilgilerin asistan adayları arasında rağbet görmesidir (Tuskocu.com, 2022).

Asistanlığı çileli, çelişkili ve kurucu sürece dönüştüren son bir boyut ise ekonomik kazançtır. Asistan hekimler, sistemde uzman veya hoca adına açılan klinik muayene ve cerrahi operasyonları pratik beceri gelişimi uğruna yaparken, uzman ve hocaların istifade ettiği performans ödemesinden yararlanma hakkına kağıt üstünde sahip değildir. Bazı hastanelerde ve bazı kliniklerde yönetici konumdaki hekimlerin tasarrufuyla asistanlara sabit ve ortalama bir performans ödeneği ayrılabilirken bazı hastane ve kliniklerde döner sermaye yetersizliği nedeniyle ek ödeme yapılmaz. Ayrıca vakıf üniversitelerinde asistan maaşları kamudan daha düşük olabilmektedir. Dahası, yabancı uyruklu asistan hekimlere çok daha düşük ücretler verildiği hekimler tarafından aktarılmıştır. Asistanın aylık kazancı bu değişkenlikler nedeniyle, 7-10 bin lira arasında bir yelpazede değişir ve nöbet sayısının çokluğu aynı zamanda bu kazancı mümkün olduğu kadar arttırmakla alakalıdır. Görüştüğüm asistan hekimler, asistanlar arasında maddi kazanç amacıyla özel hastanelerde gece nöbetleri tutmanın yaygınlaştığını anlattılar. Kanunen yasak olan bu nöbetler, hem pediatri ve dahiliye gibi merkezi branşlarda hem de cerrahi gibi acil sıklığı yüksek branşlarda özel sektörün ucuz işgücü arayışıyla asistanların yasal kazancının yetersiz gelmesinin buluşmasından doğar. Görüştüğüm asistan hekimler sıklıkla maaşın, alınan eğitim

süresinin uzunluğuna ve nöbet yoğunluğuna göre yetersiz olduğunu söylediler. İlginç biçimde, 2000 öncesinde asistanlığını yapmış olan Muharrem Öztürk ve Ayşe Sevin eskiden de asistan maaşının yetersiz olduğunu; bu nedenle "dışarıda" nöbet tutulduğunu anlattılar. O halde bu olgu bir yandan intörnlükte nöbetlerin alınıp satılan bir metaya dönüşmesinin daha büyük ölçekli bir devamı olarak meslek piyasasında eskiden beri gelen denetimsizliği ve işgücü ihtiyacını aynı anda gösterir. Diğer yandan yasal olarak çalıştığı kamuda klinik yükü zaten sırtlanan asistanların kısa vadede daha da yorulmasına ama daha önemlisi, uzun vadede asistanlık sonrasına dair plan ve beklentilerin şekillenmesinde hem bir ihtiyaç hem bir fırsat olarak şimdiden deneyimlenen mesleğin maddi kazanç boyutunun ağırlık kazanmasına işaret eder.

Nihayetinde asistanlık kurucu bir çile olarak mesleğin iş yükünün, hastalarla ilişkinin, hiyerarşi ve iş bölümünün, klinik tanı ve tedavi pratiğinin; ama aynı zamanda kazanç biçimleri ve imkanlarının, kamudan özele çeşitlenen muhtemel konum ve statülerin de içselleştirildiği ve tanındığı bir süreçtir. Bu süreç, asistanı sadece yetkin bir uzman hekim olarak kurmaz; aynı zamanda asistanın meslekle ilişkisinde neyi önemsediğini, neyi beklediğini ve neye yöneldiğini de kurar. Yeni kuşağın bu noktada bir farkı, asistan hekim Büşra Gedik'in yukarıdaki alıntısının son cümlelerinde gizlidir: İş yükü ve hiyerarşi yükünü geçici bir çile olarak tanıyıp sabretmesi için gereken maddi veya manevi motivasyonu bulamayan bir asistan, çalıştığı hastaneden, daha genel anlamda branştan, en genelde de meslekten memnun olmadığı ve olmayacağı yönünde bir bilinç geliştirebilir. Asistanlık, mesleğin toplumsal konumunun, o konuma giriş kartı olacak pratik beceriler ve uzmanlık belgesi adına ertelendiği; mesleğin müstakbel getirilerinin diyetinin önden ödendiği ve güçlü bir motivasyon gerektiren bir "pişme" sürecidir ve tam da bu nedenle, iş yükü ve hiyerarşi yükü altında ya istifa ya branş değiştirme ya da çoğunlukla kaderci bir sabretme olarak tezahür eden "yanma" ihtimalini de beraberinde getirir.

4.1.4. Meslek Tüneli

Buraya kadar tasvir edilen bir hekimin oluşum aşamaları, esasen başından sonuna farklı dinamiklerin sarmal şekilde iç içe geçerek birbirine dönüşmesi ve birbirini hazırlamasını barındırır. Sosyal kökenlerin çeşitlenmesi, fakültelerin kitlesel ve farklılaştırıcı eğitimi, meslek piyasasında uzmanlığın yükselişi gibi kapsayıcı

dinamikler, fakülteden çok daha önce başlayan ve asistanlıktan çok daha sonraya uzanan bir dizi deneyim hattını yapılandırır. Bu deneyim hatlarının temel özelliği, süreç bakımından hayli uzun ve yorucu bir yolculuğa tekabül etmesidir. Yol metaforunu, bu yolun kendinden başkasıyla meşgul olma fırsatı ve hevesi tanımayacak kadar kapalı ve tek yönlü bir yapıda olmasını da hesaba katarak sürdürürsek, hekimlerin uzmanlaşma sürecini bir tünele girmeye benzetebiliriz.

> Abi biz bir giriyoruz, nefesimizi tutuyoruz, atlıyoruz suya. İşte kırk yaşına doğru çıkıyoruz, "lan oğlum niye bu kadar çalıştın" demeye başlıyorsun (*Gülüyor*). Geçmiş oluyor. Hakikaten çok çalışıyorsun fiziki olarak. (Faruk Koç, 29)

Dahiliye uzmanı Faruk Koç'un işaret ettiği bu uzun süreç fakülteden de önce başlar: Hekimlerin çoğu liselere giriş sınavına yoğun çalışarak bir fen lisesini veya üst sıralarda bir Anadolu lisesini kazanmıştır. Takriben 12 yaşından itibaren merkezi sınavların çoktan seçmeli formatında başarılı olmaya yönelik bir yatkınlık geliştiren müstakbel hekim, bu başarıyı üniversiteye giriş sınavında bir milyonu aşkın aday arasından ekseriyetle ilk 10 bine girerek pekiştirir. Sayısal alanda ortaokuldan itibaren öne çıkan sınav başarısı, mesleğin istihdam garantisi ve yüksek statüsüne dayanan toplumsal imajının cazibesinin baskın olması nedeniyle aile ve yakın çevrede biriken bir beklentiyle buluşarak tıp tercihine akar. Görüştüğüm hekimlerin birçoğu lisede fen bilimlerine ve mühendislik alanlarına meraklı olduklarını; ancak yüksek puan gelince sosyal çevrenin, hekimliğin istihdam garantisi anlamında her diplomadan daha avantajlı olmasına işaret ederek yönlendirmesiyle tıbbı tercih ettiklerini söylediler. "Fen liseliydi, doğal olarak doktor oldu" ifadesi, tıp tercihinin tercih olmaktan ziyade sonuç olduğunu ima eder: Müstakbel hekim bir anlamda çoktan tıp fakültesine yerleşmiştir ve tıp fakültesine yerleşmesinin toplumsal zamanının çoktan başlamış olması nedeniyle mesleğiyle ilişkisini hep sonradan ve geriye dönük biçimde kurmak zorunda kalır. Asistan hekim Yahya Hocaoğlu'nun dediği gibi, "Derslerinde başarılı bir öğrenciyse önünde çok fazla seçenek olmuyor açıkçası. Otomatikman doktor oluyor. Sonraki süreçte bunu kendi kendine anlamlandırması gerekiyor." Bu noktada, mesleğe girişin bilinçli bir tercih veya şahsi yeteneklerin doğal bir gereği gibi sunulduğu açıklama biçimlerinin geriye dönük inşa edilmiş olması ("Çocukluktan beri doktor olmak istiyordum", "Doktorluk mizacıma çok uygundu", "İnsan hayatına dokunmayı seviyorum", "İnsan vücuduna çok meraklıydım" vs.), gerçekten

çocukluktan beri bu mesleği arzulama ihtimalini inkar etmez fakat eğitim sisteminde çok erken başlayan yapısal ayrışmaların ve toplumda yerleşik mesleki hiyerarşilerin bu ihtimali hem icbar edici hem doğallaştırıcı şekilde süreç içinde yapılandırdığı anlamına gelir.

Liseden fakülteye, fakülteden uzmanlık eğitimine giderek derinleşen ve ayrışan bu eğitsel-mesleki zaman tüneli, takriben yirmi yıla yayılan bir sınav temposu demektir. Müstakbel hekim sadece merkezi sınavlar değil, aynı zamanda tıp fakültesinde her branşın sık ve yoğun sınavları yoluyla da, Çapa mezunu Salih Arslan'ın ifadesiyle "sınav geçme uzmanına" dönüşür. Tıbbi uzmanlıktan çok daha önce kazanılan bu pratik uzmanlık, TUS'a hazırlanma sürecinde en yoğun örneklerini verir: Sabahın erken saatlerinde kalkıp kütüphaneye gitmek, yer kapmak, sayfalar dolusu bilgiyi ezberlemek, yan masada çalışan diğer adayların henüz ara vermediğini görüp ara vermekten vazgeçmek, kronometre tutarak günde 10-12 saat çalışmak, TUS kampına katılmak gibi durumlar hemen herkesin yüksek sınav başarısıyla aynı yol ayrımına geldiği bir grupta kolektif güdülenmenin ne kadar baskın olduğuna işarettir. Üroloji asistanı Ebubekir Güneş bu durumu "İnsan bu kadar çalışabilir mi diyorsun, mantıksız geliyor, saçma geliyor ama herkes çalışınca abi, o sürü psikolojisiyle sen de çalışabiliyorsun" şeklinde ifade etti. Çapa mezunu Emin Bakar, fakültede beş ve altıncı sınıfta TUS nedeniyle "sosyal hayatın bittiğini", hele de sınava altı ay kala başka hiçbir şey yapmamanın revaçta olduğunu söyledi. Yine Çapa mezunu Salih Arslan, beşinci sınıfta arkadaşlarının "metamorfoz geçirdiğini"; derslerden ve stajlardan verim almak yerine "TUSçu olduklarını" anlattı. Mezun olup bir yerde pratisyen olarak çalışmaya başlayanlar, hele de istediği branşa girmek için birden çok defa TUS'a girmek zorunda kalanlar için bu rekabetçi süreç, mesai gerekleri ve özel hayatla çeliştikçe daha da yıpratıcı bir mecburiyettir. Dahası, eğitsel başarı birikiminin ayrıştırıcı karakteri, meslekle ilişkinin uzun vadeli niteliğini de belirler.

> Bizim tıpçılarda şey var, ben bu alanlarda doktorlar tarafından dışlanabilme ihtimalim var, o yüzden çok konuşmuyorum ama.
>
> *Niye?*
>
> Yani bizde çok okudum karşılığında bir şey almalıyım düşüncesi var. "Ya bu kadar okudum, illa şu kadar maaş alacağım" dersen ya kötü yollara sapıyorsun ya da vatandaşla ilişkini düzgün kuramıyorsun. Bunu tabi söylemeye

> çekiniyorum. Doktorların akut sıkıntıları bir giderilsin, sonra bunu da konuşmak lazım. (Faruk Koç, 29)

Dahiliye asistanı Faruk Koç, bir önceki alıntının hemen devamında bu ifadeleri kullandı ve böylece eğitim hayatı boyunca çekilen zahmetin meslekten beklentileri artırdığına işaret etti. Meslek tüneli boyunca çok çalışmak, her durakta çalışmaya devam etmek ve çalışmakla birlikte yeteneğin her sınav sonucunda pekişerek tescillenmesi, tünelin sonunda bekleyen toplumsal nimetlere dair bir farkındalık yaratır. Bir önceki bölümde tasvir edilen klinik ve hiyerarşik yük altında asistan hekimin mesleğin gerçek rutinini, imkanlarını, kazancını, çelişki ve sorunlarını bizzat ve bilfiil tatması, bu farkındalığı bir arayışa dönüştürür. Meslek tüneli mesleğin içine bakan tarafıyla hekimin klinik algı ve eylem şemalarını sivriltirken; diğer yandan tıp tercihinde somutlaşan toplumsal konum beklentilerini de keskinleştirir. Maddi tatmin, asistanın hiyerarşik dezavantajları nedeniyle zaten yetersiz bulduğu kazancından beslenen bir beklenti boyutu olarak karşımıza çıkar. Görüştüğüm asistan hekimler, 30-35 yaşına gelmiş bir uzmanın 10-15 bin lira arasında değişen ortalama aylık gelirinin; eğitimde geçirilen süre ve zahmetlere atıfla çok yetersiz olduğunda, yukarıdaki alıntının sahibi Faruk Koç dahil olmak üzere ittifak ettiler. Kadın doğum asistanı Büşra Gedik, "yıllarımı vermişim, bari karşılığını alayım" derken asistanlar arasında motivasyon kaynağı olarak "bundan iki yıl sonra kazanacağım para 30 bin olmalı" şeklinde şakayla karışık bir kanaatin varlığına atıf yaptı. Diğer yandan, müstakbel uzman hekimin biriken beklentilerinin bir gözü, maddi kazançla doğrudan alakalı olarak hayat tarzına odaklıdır. Dahiliye uzmanı Murat Çınar, "doktor olmayan arkadaşlarınla kıyaslarsan iş karışıyor" derken akranlarının girişimci olduğunu, onların yurtdışında yaşadığını görmenin mesleğin manevi tatminini gölgede bıraktığını ifade etti. İlginç biçimde, radyoloji uzmanı Süleyman Erbil de benzer bir hissin yaygın olduğunu söyledi:

> Çok ağır bir eğitimden geçiyor, 30-35 yaşına geliyor, bu adam birçok şey yapmış, ihtisas yapmış, şunu yapmış bunu yapmış. Geriye dönüyor, sınıfta arka sıralarda oturan, zar zor geçen, ite kaka geçen adam inşaat yapmış, müteahhit olmuş, ticarete atılmış, bir eli yağda bir el balda dolaşıyor. Hekim hâlâ nöbet tutacağım, çocuğumu şurada okutacağım, arabamı şöyle yapayım derdinde. Bu orantısızlık maalesef mesleki tatminsizlik oluşturuyor. (Süleyman Erbil, 50)

O halde toplumsal dünyada hekimin asimetrik aynası olan akranlarından çok daha uzun bir eğitim, yıpratıcı bir hiyerarşi ve mesai, ama çok daha durağan bir maddi

kazanç içinde bulunmasından dolayı tünelin sonunda akranlarını yakalama beklentisinden; en azından muhayyel bir toplumsal ortalamanın üstünde kalma arzusundan bahsetmek gerekir. Tıp tercihinde mesleğin imajının vadettiklerinin etkili olması gibi, meslek tünelinin çıkışındaki toplumsal nimetlerin yeterli olup olmadığı açısından da yine mesleğe dışarıdan yüklenen yüksek kazanç ve buna bağlı hayat tarzı beklentisi hekimin uzmanlaşma deneyimini gerilimli hale getirir. Bu beklentilerin meslek içine bakan tarafı ise klinik dünyası ve hastalarla ilişkide somutlaşır. Fen lisesine girmek için verilen emeklerden asistanlık boyunca bazen ayda 15'e yaklaşan nöbet yoğunluğuna kadar bir dizi zahmetin ve özel hayattan fedakarlığın uzman olduktan sonra görece hafiflemesi; günlük deneyim dünyasının olumlu taraflarının baskın çıkması beklenir. Ancak bu noktada, meslek dışıyla meslek içi arasında bir tür eşik-fail olarak hastalarla ilişki merkezi bir deneyim ekseni olarak kendini hissettirir: Hastalarla ilişkinin bir yandan nicel çokluğu, diğer yandan nitel yoruculuğu, manevi tatmin beklentisini karşılıksız bırakır. Uzman işgücünün meslek piyasasındaki baskınlığı, performans sistemi, sevk zincirinin kalkması ve muayene sürelerinin kısalması nedeniyle uzman hekimler artık hizmet alan vatandaşın çok kolay ulaşabildiği; günlük mesailerinin çoğunu ya uzmanlık gerektirmeyen ya da farklı branşların bakması gereken muayenelere ayıran bir işgücüne dönüşmüştür. Hastaların mesleğin bilgi tekeline ve özerkliğine yönelik artan sorgulayıcı ve talepkar tavırları, maddi kazancın yeterince takdir edilme hissi vermediği bir bağlamda, meslek tüneli boyunca verilen emek ve yatırımların inkarından başka bir hisse yol açmaz. Özel bir hastanede çalışan enfeksiyon uzmanı Ayşe Sevin'in yirmi yıl önce tamamladığı asistanlığın yıpratıcı deneyimlerini aktardıktan hemen sonra buna işaret etmesi manidardır:

> *Asistanlık güzel geçti diyeni duymadım bu zamana kadar…*
>
> Öyledir zaten. Yani bunların üstüne, bunları yaşadıktan sonra bir de, insan biraz... Saygı demeyeyim ama polikliniğe oturduğunda hangi yollardan geçerek oraya geldiğini karşıdakinin de bilmesini ya da düşünmesini istiyor insan. Oraya kolay oturulmuyor, çok yoğun ve stresli bir meslek, biraz anlayış bekliyor insan karşısındakinden. (Ayşe Sevin, 55)

Dolayısıyla hekimlerin mesleki tatmini ilginç biçimde hem kazanç ve hayat tarzı hem hastaların saygı ve itibarı anlamında mesleğin dışsal taraflarıyla daha çok ilgilidir. Maddi kazancın, mesleğin öteden beri vadettiği toplumsal konuma ve hayat tarzına

ulaştırmama ihtimaline dair kaygılarla birlikte, klinik yük ve hastalarla ilişki ekseninde takdir edilmeme ve saygı duyulmama yönünde güçlü bir ihtimalin varlığı, meslek tünelinin çıkışına dair beklentileri zorlar. Yeni kuşak hekimler için tünelin hem mesafesi hem de rekabetçi kalabalığı artarken vaatleriyle gerçekleri arasındaki fark da büyümektedir.

Çıkışta hekimi bekleyen asıl zorlayıcı deneyim ise mecburi hizmettir. Daha fakülteyi bitirdiğinde ve henüz TUS'ta istediği yere yerleşmeden önce birçoğunun kısa da olsa deneyimlediği ama asıl uzmanlık eğitimi tamamlanınca başlayan mecburi hizmet, hekimlerin daha önce hiç gitmedikleri doğu bölgelerine, küçük sağlık hizmeti birimlerine veya ücra yerleşimlere tayin edilmesiyle başlar. Görüştüğüm uzman hekimler İstanbul ve Ankara'nın köklü fakültelerinden mezun olup uzmanlığı tamamladıktan sonra Iğdır, Van, Ağrı, Urfa, Gümüşhane gibi uzak yerlere tayin edildiklerini anlatırken dört noktaya ittifakla dikkat çektiler: Birincisi, bu bölgelerde hekim sayısının kronik yetersizliği gün içinde asistanlıkta bile görmedikleri kadar hastayla ilgilenmeleriyle sonuçlanmıştı. İkincisi, asistanlıkta olduğu gibi tanı ve tedavi sürecinde bir çırpıda kıdemli asistan veya uzmana erişmenin mümkün olmadığı mecburi hizmette hepsi klinik beceri anlamında çok zorlanmıştı. Üçüncüsü, göreve küçük ve uzak yerlerde kamu hastanelerinin sağlık personeli, teçhizat ve altyapı yetersizlikleri nedeniyle en basit tanı ve tedavi süreçlerini dahi yürütmek güç olabiliyordu. Dördüncüsü, hasta ve yakınlarının sağlık hizmetiyle ilişkisinin hekim için yıpratıcı olduğu ve zaman zaman şiddet ihtimali içerdiği yönünde yoğun deneyimleri vardı.

Bu dört boyuta ilaveten küçük yerde performans gelirinin düşüklüğü, icapçı olarak izin almanın zorluğu, yerel bürokratik yetkililerin etik dışı talepleri, belli tip vakaların çok gelmesi nedeniyle hekimin pratik körelmesi veya en azından gelişememesi, hastane idaresinin keyfi tavırları gibi süreçlerden de bahsettiler. Bütün bunlardan dolayı mecburi hizmetin, bilhassa doğuda görece yüksek maaş sayesinde maddi tasarruf yapmanın veya sağlığa erişimde son derece dezavantajlı vatandaşlara ulaşmanın manevi tatmininin yetmediği, geçici bir son çile olarak deneyimlendiğinde şüphe yoktur. Bu geçici son çile, bir yandan asistanlığın görece türdeş dünyası dışında sağlık sisteminin ülke çapında nasıl işlediği, bir yandan hastaların davranış şemalarının nasıl

çeşitlenebildiği, bir yandan da meslek piyasasında kamuyla özel, metropolle yerel arasında hekim işgücünün çalışma şartları ve kazancının nasıl değişebileceği noktasında hekimin meslek dünyasını tanıma biçimini belirler; planlarını şekillendirir ve belli hedeflere yönelik beklentilerini keskinleştirir.

Yine de meslek tüneli bitmez. Meslek piyasasında uzman işgücünün kesintisiz yükselişi, sadece fakülte diplomasının ve pratisyenliğin statüsünü değil, uzmanlık belgesinin gücünü de aşındırmaya başlamıştır. Görüştüğüm asistanlar arasında uzmanlıktan sonra yan dal uzmanlık eğitimine devam etmek isteyenler çoğunluktaydı. Dahiliye gibi hem klinik iş bölümü hem uzman sayısı bakımından merkezi önemi olan branşlarda yan dal uzmanlığı, meslek piyasasında avantaj sahibi olmak için zorlayıcı bir gerekliliğe dönüşmüş durumdadır. Onkoloji, gastroenteroloji, endokrinoloji ve bilhassa da diyabet alanında sağlık hizmetine yönelik artan talebe karşılık yan dal uzmanı olma eğilimi de artmıştır. Ancak yan dal uzmanlığı, hem bir daha mecburi hizmete gitmeyi hem de ortalama üç sene daha asistanlığın kazanç seviyesine talim etmeyi gerektirir. Böylece tünel uzadıkça hem beklentiler hem de beklentileri sivrilten yatırım daha da derinleşir. Dahası, kadın doğum gibi özel tedavi hizmetlerine talebin arttığı bazı branş piyasalarında yan dalın dışında sertifika gibi belgeler önem kazanmıştır. Kadın doğum uzmanı Melek Aysal, tüp bebek tedavisi yapabilmek için gereken resmi eğitime yoğun bir talep olduğunu; kontenjanların dar tutulduğunu, üstelik eğitim alırken hem altı ay ücretsiz izne çıkmanın hem de 30 bin liranın üstünde bir meblağ ödemek gerektiğini anlatırken "dehşet paralar dönüyor, çok ciddi para var" ifadesini kullandı. Dolayısıyla hangi branşın özel sektörde ne getireceği bahsinde TUS'tan önce şekillenen tanıma ve yatırım yapma eğilimlerinin de meslek tüneli boyunca keskinleşmesi söz konusudur.

Nihayetinde bir uzman hekimin oluşumu, ortaokuldan yan dal uzmanlığa yorucu ve rekabetçi bir yapıda ilerleyen, yol boyunca meslek dışı kazanç ve ilişkilerin aynasında kendini gören ve meslekle ilişkinin giderek gerçekçi plan, beklenti ve yönelimlere vardığı bir süreçtir. Müstakbel uzman hekim, tıp fakültesinden geçerken şekillenen yönelim ve beklentilerini asistanlığa; asistanlıkta ve mecburi hizmette daha yoğun ve gerçekçi şekilde bir daha yapılanan yönelim ve beklentilerini uzmanlığa yükler. Meslek piyasası kalabalıklaşırken ve gençleşirken yeni kuşak hekimler iki farklı şeyi birden deneyimlemek zorunda kalır: Bir yandan meslek piyasasında avantajlı eğitsel

sermaye biçimlerinin değişim değeri enflasyona uğrar, diğer yandan bu sermaye biçimlerinin tünelden sonra getirecekleri de eski kuşağa göre aşınmaktadır. Dahası, müstakbel uzman hekim mesleğinin maddi ve manevi tatmin ihtimallerini, meslek dışından üst sosyo-ekonomik statüdeki akranlarının, meslek içinden uzmanlar ve hocaların, mesleğin içiyle dışı arasındaki eşik olarak da hastaların aynasında görerek deneyimler. Dolayısıyla mesleki itibarın aşınması bu çoklu aynaların kümülatif etkisinde hissedilen bir aşınmadır. Tünelin sonunda karşımızda, tıbbi uzmanlık becerisine sahip ancak bütün yatırımını yaptığı bu becerinin, çeşitlenen ve rekabetçi meslek piyasasında karşılık geldiği konumun eski döneme göre daralmış getirilerini tünel boyunca yıpratıcı ve gerçekçileştirici deneyimler sayesinde yetersiz hissetmeye eğilimli bir uzman hekim vardır.

Şekil 1. Bir Hekimin Oluşumunun Boyutları

4.2.Mesleğin Asimetrik Yapıları

4.2.1. Meslek Düğümü: Kimlik, Pratik, Sosyalleşme

Hekimlik mesleği, kolektif beceri ile kuşatıcı kimliğin birbirini mümkün kılmasının en yoğun örneklerinden birine sahne olur. Mesleğin hem kendi içinde bilgi akışını ve iş bölümünü hem de kuşaktan kuşağa yeniden üretimini mümkün kılan zemin, mesleğin güçlü bir kolektif aidiyet kazandırması ve bu kolektif kimliğin, meslek tüneli boyunca kapalı sosyalleşme pratikleri içinde kurulmasıdır. Hekimliği berberlikten veya herhangi bir zanaattan ayıran temel özellik berberliğin altı yıllık bir yükseköğretim ve diploma gerektirmemesi değildir. Mesleki becerinin hem bu eğitim sürecinde hem sonrasında bedenleşmesinin, gelişiminin, muhafazasının, tanınmasının ve icrasının kolektif ve katmanlı bir düzenek gerektirmesidir. Fakülteden yan dal uzmanlığına hekimin kazandığı ve icra ettiği, tanı ve tedavi süreçlerinden klinik ortamda insan ilişkilerine ve hastaya yaklaşıma kadar her beceri bazen fakülte, bazen branş, bazen de en geniş anlamda meslek ölçeğinde güçlü bir kimlik verecek kadar ortak şekilde yapılanır. Mesleki kimliğin kapsayıcı inşasının, kolektif beceri gelişiminin ve kuşatıcı sosyalleşme örüntülerinin iç içe geçtiği bu yapıya meslek düğümü diyebiliriz.

Tıp fakültesi bu düğümün ilk elden atıldığı süreçleri içerir. Her ne kadar müfredat içinde marjinal bir konuma sahip olsa da tıp tarihi ilerlemeci, evrensel, birikimli ve ortak bir gelenek olarak anlatılır. Biyolojiden kimyaya bir dizi fen biliminin verimlerini kendinde toplayarak ilk üç sene temel bilim derslerine tercüme eden tıbbın bilimselliği, alternatif bir hikayenin yokluğunda, öğrenciler tarafından "eşit bilimler arasında birinci" kabul edilmek zorundadır. Dahası, bu evrensel-bilimsel yüksek statü yeni yöntem ve bulguların hızla aktığı literatürün müfredattaki tezahürleri ve hocaların simgesel sermayesindeki belirginliği sayesinde güçlenir. Tıbbi bilgiyi üretenler, aktaranlar, öğrenenler ve gelecekte icra edecek olanlar arasında en baştan kurulan bu simgesel ittifakın en somut ifadesi tıp jargonudur. Birbirini hiç görmemiş ve hiç aynı kurumlardan geçmemiş iki hekim, kıdemleri ve branşları, hatta bir yere kadar uyrukları ne olursa olsun, meslek dışından duyulduğunda ezoterik bir dil izlenimi veren bir dizi terimle çok kısa ve pratik şekilde anlaşır: Diseksiyon, malign, sütür, endikasyon, kons atmak, üsye, enflamasyon, bilateral gibi sayısız terim sadece müfredattan değil, aynı zamanda klinik işleyişin pratik gereklerinden doğar ve her gün defaten kullanılır. Ortak

bir cemaatin ve icraatın şifreleri olarak işleyen jargon, meslek dışına neredeyse tamamen kapalı olmasıyla güçlüdür. Görüştüğüm hekimler bu jargonla tanışmayı "yeni bir dil öğrenmek" şeklinde ifade ettiler. Fakültenin ilk döneminden itibaren tanışılan tıbbi bilginin evrensel-bilimsel olarak sunulan temeli ve pratiğin terminolojik ortaklığı, staj aşamasında kolektif bedensel pratiklerle pekişir: Dördüncü sınıftan itibaren önlük giyip hocaların gözetiminde branş stajlarına başlamak, intörnlükte nöbet tutmak ve böylece klinik rutine ayak uydurmak hekim adaylarının mesleki kimliğini güçlendiren deneyimlerdir.

Görüştüğüm hekimler ilginç biçimde fakülte yıllarındaki bu kolektif sosyal ortama dair sorularımı cevaplarken ekseriyetle "izole" kelimesini kullandılar. Bunun bir nedeni hem müfredatın ve sınavların hem de öğrencilikte sosyal çevrenin diğer pek çok fakülteye göre daha kuşatıcı olması olarak ifade edildi. Çoğunda binden fazla öğrencinin bulunduğu tıp fakültelerine dair hekimlerin ortak kanaatinin, tıp fakültelerinin diğer fakültelerden ve sosyal ağlardan "izole" olması dikkat çekicidir. Halk sağlığı uzmanı Salih Arslan, Orta Anadolu'nun bir şehrinden Çapa'yı kazanıp yurda yerleşince, etrafının kendisi gibi başarılı tıp öğrencileriyle dolu olduğunu fark ettiğini anlattı: "Çoğu sadece ders çalışmış çocuklar, hep izole kalmışlar". Salih Arslan, bu nedenle fakülte hayatı boyunca diğer fakültelerden çok az öğrenciyle tanışma fırsatı bulduğunu söyledi. Cerrahpaşa mezunu Murat Çınar da hiç "sözelci arkadaşının olmadığını" dile getirdikten sonra bazı tıp öğrencilerinin fazlasıyla dar bir bakış açısı olduğunu; diğer fakültelerde okuyan öğrencilere "sayısalcı olamamış da sözelci olmuş" gibi baktıklarını ifade etti. Benzer ifadeleri köklü fakültelerden mezun diğer hekimlerden de dinledim. Her sene 300'ün üstünde öğrencinin kayıt yaptırdığı bu büyük fakültelerin kalabalık dünyasının bir yandan kendi içinde yeterli bir sosyalleşme imkanı sunduğu; diğer yandan tam da kendi kendine yeterli dünyasından dolayı diğer öğrenci gruplarıyla temasa imkan ve ihtiyaç bırakmadığını söylemek mümkündür. Bu kuşatıcı ortamın bir diğer belirleyeni, Çapa mezunu Levent Ayvalı'nın dikkat çektiği üzere tıp fakültesinin yine görece kapalı fiziki yapısıdır:

> Üniversite hayatının rahatlığı, aşırı sosyalliği, yeri geldiğinde çılgınlığı filan yaşanmıyordu. Zaten kampüs hastanenin içiydi, çimlere uzanayım da keyif yapayım diyebileceğin bir yer yok, üniversite mantığı yok. Bir hastane içinde eğitim alıp yetişme mantığı var. Çevremdeki arkadaşlarımın birçoğunun işe çok odaklı olduğunu gördüm. (Levent Ayvalı, 33)

Tıp öğrencilerinin tıp dışı ilgi ve yatırımları için gereken zaman, mekan ve ilişki imkanlarının görece zayıf olması fakülte içinde zaman, mekan ve ilişki yapılarının fazlasıyla kuşatıcı ve yeterli şekilde inşa edilmiş olmasıyla alakalıdır. Dahası, tıp eğitiminin temposu ve bu tempoya kalabalık kohortlar içinde ayak uydurmanın kitlesel motivasyonu nedeniyle hem eğitim hem meslek anlamında tıbbın dışına dair heves ve yatırım geliştirmeye de gerek kalmaz. Aile ve sosyal çevrenin daha birinci sınıftan itibaren "doktor" diye hitap etmesiyle, bilhassa dördüncü sınıftan itibaren önlük giyen öğrencilere hastane içinde "doktor bey, doktor hanım" diye hitap edilmesi birbiriyle yankı yaptıkça doktor hitabı kalıcı bir mesleki kimlik damgasına ve rol mesafesine dönüşür. Çapa mezunu Faruk Koç, hele de bazı hocaların bu kimlik inşasını bilinçli şekilde hızlandırmak adına doktor diye hitap etmesini "bir yandan bizim gururumuzu okşuyor, bir yandan da özgüven veriyor işin doğrusu. Olaya ait hissediyoruz. Artık o saatten sonra ekibin bir paçası olduğunu yavaş yavaş hissediyorsun" şeklinde anlattı. Bu noktada mesleki kimliğe giriş eşiğini atlatan sadece hitap şekli ve unvan değil, fakat pratik ilişkiler dünyasında mesela aile içinde hastalıkların yavaş yavaş danışılmaya başlanması veya stajdayken bir hasta yakınının ayaküstü bir şey danışması gibi, ekseriyetle dışarıdan gelen deneyimlerdir. Meslek dışından bu gibi faillerin kurucu bakış ve tavırları, mesleki bilgi ve otoriteyi elinde tutan hocaların bazen yapıcı bazen zorlayıcı tavırlarıyla da pekişir. Görüştüğüm birçok hekim, daha ilk yıldan itibaren hocaların ve üst sınıfların sıklıkla "siz doktor olacaksınız ama yapamayan erkenden bıraksın, meslek çok zor" gibi ifadelere başvurduklarını, bilhassa mecburi hizmette çok zorlanacakları yönündeki söylem ve kaygıların derslere ve stajlara daha da odaklanmaya sevk ettiğini anlattılar.

O halde tıp öğrencisinin tıp fakültesine yerleşmesi ortaokuldaki merkezi sınav başarısı ve lisedeki alan tercihiyle toplumsal zaman anlamında önceden başlamış bir süreç olduğu gibi; hekim olarak kendini hissetmesi ve kolektif bir kimlik kazanması da diplomayı alıp resmen hekim olarak işe başlamadan önce, mesleğin içinden ve dışından çapraz bakış ve ilişkilerin etkisinde başlar. Tam bu noktada kolektif kimliğin merkezinde mesleğin kolektif pratiğinin olduğunu görmek gerekir. Hem fakültede hem asistanlıkta klinik beceri ve his, ancak bunlara sahip kıdemlilerin ve otoritelerin varlığında gelişme imkanı bulur. Beceri gelişiminin asistanlığa ertelenmesi nedeniyle esas kolektif öğrenme örüntüleri fakülteden ziyade asistanlıkta başlar. Üroloji kıdemli

asistanı Ebubekir Güneş, yeni gelen asistanlar için "buraya sıfır geliyor, danışa danışa öğreniyor, bir sene sonra aşağı yukarı idare etmeye başlıyor birçok şeyi" demiştir. Çömez asistan kendisine verilen az sayıda hastayı takip eder, kıdemli asistansa klinikteki çömez asistanların hastaları takibini takip eder, gerektiğinde hocalara vekaleten sabah vizitinden itibaren talimatları dağıtır. İşlemleri gerçekleştirmek ve gerektiğinde kıdemli asistana danışmak yine çömez asistanın işidir. Cerrahi branşlarda ilk seneden basit operasyonlara katılmak; bir noktadan sonra da belli işlemleri ilk defa yaparak ilerlemek için kıdem sırasını ve hocaların takdirini beklemek söz konusudur.

Bu yapıyı dahiliyeden kadın doğuma birçok branşta değişen yoğunlukta görmek mümkündür ve gerektiğinde çömezin kıdemliye, kıdemlinin uzmana, uzmanın hocaya danışması şeklinde hiyerarşik yapılanmıştır. Bu bilgi akışı sayesinde hastanın ihtiyacı olan hizmet sunulduğu gibi, asistanın ihtiyacı olan bilgi ve beceri de tedavülde kalır. Kıdem aldıkça her branşta değişen oranda olsa da, sık gelen vakalara dair dikkat ve alışkanlıklar yerleşir ve rutin işlerde kıdemli asistan bağımsızlaşır. Ortak bilgi ve beceri akışı, aynı zamanda günlük rutinden ameliyat sürecindeki anlık etkileşimlere kadar bedensel bir orkestrasyon demektir. Mecburi hizmet tam da bunun yokluğu nedeniyle zordur: Asistana korunaklı bir beceri gelişimi sunan bu ortam, aynı zamanda "arkasını toplayacak birilerinin" hep olması demektir. Asistan bu ortamda sadece tanı, tedavi ve operasyonla ilgili eylem şemalarını geliştirmez; aynı zamanda hocalar ve hastalarla uygun ilişki biçimlerini içselleştirir. Genel cerrahi asistanlığı yapan Osman Koyuncu "çoğu şeyi kıdemlilerden öğrendim" dedikten sonra örnek olarak, hastanın kanını almayı unutunca hocanın fark ettiğini ve kıdemli asistanı azarladığını; kıdemli asistanın da daha sonra kendisine "oğlum öyle demeyeceksin, aldık ama daha çıkmamış diyeceksin, hemen dönüp hemşireye aldıracaksın" dediğini anlattı. Hemşireler, hasta bakıcılar, memurlar gibi hastane işbölümünde görev alan ve Emin Bakar'ın "bazen çok hayat kurtarıcı olurlar" dediği diğer personellerle nasıl konuşacağını öğrenmek de yine kolektif bir öğrenmenin konusudur.

Hekimin mesleki hünerini mümkün kılan bu kolektif düzeneğin bir yönü, fakülteden itibaren fazlasıyla kapalı bir sosyalleşme dünyasında kalmaya devam etmesidir. Yorucu mesaileri ve gece nöbetlerini paylaştığı eşkıdemliler arasında "aile gibi bir ortam" olduğu; dahası ancak böyle olduğu sürece hem iş yükünün tahammül edilebilir olduğu hem de birbirinin açığını kapatmanın mümkün olduğu birçok hekim tarafından

teyit edilmiştir. Asistanlığın çilesini ve umudunu bilfiil paylaşmak, Hipokrat yemininde geçen "meslektaşlarımı kardeş bileceğime" ifadesinden çok daha güçlü çünkü pratik bir birlikteliği kurar. Hekimlerin yine hekimlerle en azından diğer mesleklere göre daha sık evlenmesi, bu kapalı sosyalleşme dünyasından biriyle tanışmanın kolaylığı kadar, mesleğin yoğun rutinine ve duygusal zorluklarına iki tarafın da aşina olmasının kolaylaştırıcı etkisi sayesindedir. Klinik mesaiyle sosyal çevrenin birbirini pekiştirmesinin sonucunda ilgiye ve konuşmaya değer konular ve yorum şemaları da aynılaşır: "Doktorların muhabbeti dışarıdan hiç çekilmez" çünkü tanı ve tedavi pratikleri kadar nükte, şikayet veya acıma uyandıran hastalarla ilgili deneyimler mesai boyu zihin ve duygu dünyasını işgal ederek hekimlerin özel sohbetlerine akar.

Yaptığım görüşmelerde asistanların kendi aralarında siyasi ve ideolojik ayrışmalar olup olmadığı yönündeki sorularım, günlük hayatın en kılcal anlarının ortak deneyimlenmesi ve mecburi dayanışma bağları nedeniyle böyle bir ayrışmanın kimseye fayda sağlamayacağı yönünde cevaplarla karşılaştı. Öğretmen çocuğu olarak küçük bir ilçede görev yapan dahiliye uzmanı Murat Çınar'ın "aynı meslekten olmak vardır, hatta şöyle söyleyeyim başka bir ülkenin vatandaşı olsun, onda bile aynı olur, ülke farkını da geçer meslek" demesi, mesleki aidiyetin, hem bilimsel-evrensel sunulan temelinin buna elverişli olması hem de mesleki becerilerin hemen her ülkede benzer pratik değere sahip olması sayesinde, en geniş ölçekte bir kimlik olduğuna işaret ediyordu.

> *Doktorların sosyal çevresinin genellikle doktorlar olduğunu söyleyebilir miyiz?*
>
> Tabi, tabi tabi. Özellikle klinisyenlerin yani hastanede yaşayanların çoğunlukla öyle. Çünkü hayatı oradan ibaret. Mutluluğu, mutsuzluğu, hayattaki ideali, beklentisi hep orayla ilişkili. İşte terfi, makam, unvan, kariyer ya da para, hep orası, haliyle o çevre ister istemez oluyor. (Emin Bakar, 33)

Diğer yandan, meslek tüneli boyunca mesleki beceri ekseninde pekişen bu kapalı sosyalleşme dünyası, görüştüğüm birçok hekim tarafından dayanışmacı olduğu kadar aynı zamanda kısıtlayıcı olduğu yönünde yorumlandı. Halk sağlığı uzmanı Salih Arslan, hekimlerin borsadan, ticaretten, başka bir işten "anlamadıkları halde" zaman zaman bu yönde girişimlerinin olduğunu ve genellikle olumsuz sonuçlandığını ifade etti. Hekimlerin günlük mesleki dünyasını "fanus" ve "mağara" metaforlarıyla

açıklayan Salih Arslan, “güya adamı uzman yapıyoruz ama uzman yaparken de eğitimsiz bir adam çıkarıyoruz” dedikten sonra bilgisayar yazılımlarını kullanmak, istatistik analiz yorumlamak gibi tıbbın bilimsel tarafıyla aslında doğrudan ilgili bazı becerilerin fazlasıyla eksik kalabildiğine işaret etti. Benzer şekilde, pediyatri asistanı Yahya Hocaoğlu, mecburi hizmette yerel ticari girişimlere çoğunlukla da kâr etmeden ayrılmak üzere parasını kaptıran hekimlerin olduğunu anlattı. Diğer hekimler de kendi aralarında döner sermaye, ilaç firmaları, özel hastaneler gibi fiili konuların revaçta olduğunu ama bu konularda hiçbir teorik veya pratik eğitim almadıklarını söylediler. Hekimlerin özellikle genç kuşaklarında, mesleki kimliğin kolektif inşasının farkındalığının yanı sıra, mesleki beceri dışında dikkat ve kabiliyetleri körleştirdiği yönünde eleştirel bir yaklaşımdan bahsedebiliriz. Mülakat randevusu almak için aradığımda Melek Aysal, telefonda randevu talebimi oldukça olumlu bir duyguyla kabul ederken, anlatacaklarının bir sinopsisi gibi “IQ’su bu kadar yüksek ama duygusal zekası bu kadar düşük bir başka meslek var mıdır bilmiyorum, konuşacak çok şey var” cümlesini kullandı.

Bu tür ifadeler, her bir hekimin kendi uzmanlaşma macerasında girdiği ve gözlemlediği fakültedeki kuşatıcı ve tektipleştirici güdülenme süreçlerine veya asistanlıkta üst kıdemlilerden maruz kaldığı hiyerarşik ve simgesel şiddet biçimlerine karşı gelişen tepkisel kanaatler olarak yorumlanabilir. Ancak temelde hem bu kanaatlere sahip hekimler hem bu kanaatlerin işaret ettiği genel kitle için mesleğin en şahsi ilgi ve dikkatleri, özdüşünüm ve eleştiri eğilimlerini dahi kendinde topladığına işaret ettiği kesindir. Hekimlerin ister bir sosyolojik araştırmanın derinlemesine mülakatında, ister sosyal medya hesaplarında meslekleriyle ilgili konuşmaya, çoğunlukla meslekleriyle ilgili konuşmaya ve çoğunlukla da olumsuz yönde konuşmaya yönelik yatkınlıkları, mesleklerine dair şikayetlerini boğucu şekilde hep kapalı sosyalleşme dünyasında birbirileri arasında paylaşmaya mecbur kalmış olmalarının sonucudur. Nitekim görüştüğüm bilhassa genç hekimler, anlattıkları birçok konuyu meslek dışından biriyle ilk defa konuştuklarını, hatta meslek içinde fazla ifade etmedikleri görece eleştirel yorumlarını ilk defa benle paylaştıklarını söylediler.

Nihayetinde hekimlerin kurucu olduğu kadar kuşatıcı bir kolektif kimliğe sahip olmaları, mesleki pratiğin gelişmesi için hem neden hem sonuçtur. Her sene yüzlerce yeni kayıt alan kitlesel fakültelerde yeni gelenlere her aşamada gereken becerileri kazandırmak, ancak bu denli hızlı ve icbar edici bir kolektif kimlik inşasıyla mümkündür. Diğer yandan, meslek tüneli boyunca bu kolektif kimliğin bazen branş, hastane, fakülte ama her daim meslek ölçeğinde pekişerek ilerlemesi de kliniğin pratik dünyası içinde mümkün olur. Jargondan kıdem hiyerarşisine, hastayla ilişkiden klinik rutinlere kolektif kimliğin bir dizi unsurunun dışarıya fazlasıyla kapalı ama içeride fazlasıyla kuşatıcı ve icbar edici olması sayesinde hekimler denilen meslek grubunda kuşak ve bölge fark etmeden ortak his, dil, deneyim ve eğilimler oluşur. Bu ortaklık ancak kapalı bir sosyalleşme dahilinde kurulur; müstakbel hekimin girmekte olduğu alanın günlük ve uzun vadeli pratik ve simgesel yapılarını kolektif yollarla içselleştirmesi onu hekim yapmaya yeterken alternatif kimlik, rol ve yatkınlıkların gelişimine izin vermez. Bir diğer ifadeyle mesleki habitus rakipsiz ve alternatifsiz olmak ister. Hekim, farklı toplumsal alanlara bîgane ve yabancı kalmak pahasına bütün beceri ve aşinalık yatırımını kendi mesleğine yapar ve meslek alanının doğal bir mensubu haline gelir. Meslekle ilişkisinin hekimin bütün hayatına sirayet eden bu asimetrik yükü, duygusal ve toplumsal beklenti ve şikayetlerinin her daim meslekle ilişkisinde düğümlenmesini beraberinde getirir.

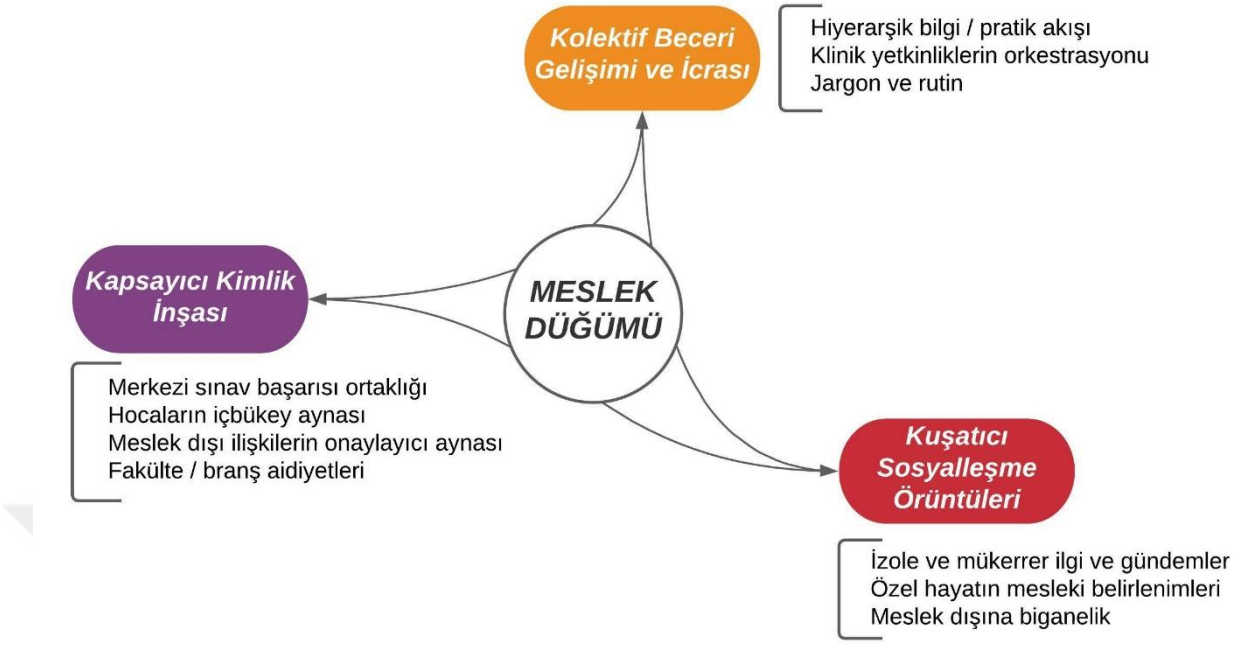

Şekil 2. Hekimliğin Meslek Düğümü ve Bileşenleri

4.2.2. Hiyerarşik İş Bölümünün Komplikasyonları

Hekimlik mesleğini yapılandıran ikinci asimetri, klinik ve eğitsel yetki ve rolleri dağıtan hiyerarşik iş bölümüdür. Fakültede akademik personelle öğrenci kitlesi arasındaki ilişkinin içeriği ve biçiminden başlayan hiyerarşi, asistanlıkta hocaların beceri ve ruhsat tekeliyle devam eder. Mesleki bilgi ve becerinin müşahhas temsili olan hocaların eğitimin pratik gerekçeleriyle haklılaşan simgesel sermayesi, klinik iş bölümünde simgesel olduğu kadar maddi ve idari artı değere de sahip olmalarını mümkün kılar. Klinik şartlarında asistanlıktan itibaren deneyimlenen asimetrik bir yük dağılımı vardır; aynı zamanda hiyerarşik işbölümünün komplikasyonu olarak gelişen, tekrar edilen ve maruz kalınan şiddet biçimleri söz konusudur. İronik olan ise meslek tünelinden geçen her hekimin bu hiyerarşinin komplikasyonlarının bir yandan farkında olması, diğer yandan da belli yönlerden meşru ve mecburi tanınmasına iştirak etmek zorunda kalmasıdır.

Fakülte, hocaların otoriter tavırlarının ilk defa deneyimlendiği ve kitlesel ölçekte mecburen içselleştirildiği ilk aşamadır. Görüştüğüm yeni kuşak hekimlerin hepsi, fakültede hocaların otoritesinin, sınav ve stajların ölçme ve değerlendirmesinin denetimsiz olmasına dayandığını farklı biçimlerde ifade ettiler. Hacettepe mezunu Büşra Gedik, farklı fakültelerden yatay geçişle gelen öğrencileri, dekanın ve bazı hocaların önceden açıkça söyleyerek sınıfta bıraktığını; bunu da sözlü sınavları zorlaştırmak yoluyla yaptığını anlattı. Büşra Gedik "en büyük problem her şeyin sözel ilerlemesi ve hiçbir şeyi ispatlayamamak" derken denetim ve standart yokluğuna dikkat çekti. Konya Selçuk mezunu Yahya Hocaoğlu, bir başka intörnle olan şahsi anlaşmazlığı nedeniyle, hocasının önceden açıkça söyleyip sözlü sınavda kasten bıraktığını anlattı. Yahya Hocaoğlu da "kimseye bir şey anlatamazsın, her şey yasalara uygun işliyor" diyerek otoritenin keyfi kullanımlarının bir sapmadan ziyade olağan olduğuna işaret etti. Ankara mezunu Yağmur Ergin, fakülte hayatına ısınamadığını söyledikten sonra bunun nedeni olarak, irtibat kurulamayan "malign" hocaların olduğunu, dersler ve sınavlarla ilgili haklı taleplerinin karşılık bulamamasını "mobbingler, herkese bir zorlaştırma durumu vardı" şeklinde ifade etti. Marmara mezunu Emin Bakar, askerlikteki üniforma bakımı ve tıraş mecburiyetine atıf yaparak, stajlarda bazı hocaların erkek öğrencileri sakal ve bıyığı kesmeye defaatle zorladığını; kesmedikleri takdirde sınavdan kalacaklarını ima ettiklerini anlattı. Eğitsel otoritenin

denetimsiz ve keyfi kullanımı Emin Bakar'ın da ifadelerinde açıktı: "Sahip olunan güç ve hukuki sınırlılıkları hiç tanımlanmamış". 1990'ların sonunda tıp öğrencisi olan Ayşe Sevin, başörtülü öğrencilerin belli hocaların sözlü sınavlarından kesinlikle kalacaklarını bildiklerini anlattı. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: Fırça yemek, zorla staj tekrar etmek, sözlü sınavda şahsi veya ideolojik nedenlerle köşeye sıkıştırılmak, hocaya ulaşamamak gibi durumlar birçok tıp öğrencisinin gördüğü ve gözlemlediği deneyimler olarak sıralanabilir.

Benzer deneyimlerin belki her fakültede yaşanma ihtimali mevcutken, farklı tıp fakültelerinde mükerrer olması, meslek düğümünün oluşmasının otoriter ilişki biçimleri dahilinde gerçekleştiğine işaret eder. Bu otoriter ilişkiler, bir yandan hocaların ölçme ve değerlendirmede özerk ve denetimsiz gücü sayesinde mümkün olurken, diğer yandan güçlü simgesel sermayeleriyle pekişir. Pubmed'de taranan yabancı bir hakemli dergide yeni yayımlanmış araştırmasını ve özgün bulgularını paylaşmak üzere heyecanla derse gelen veya en çetrefil ve istisna vakaları bile klinik hüneri sayesinde aştığı görülen ve anlatılan bir hoca, fakülte koridorunda yürüdükçe öğrencilerin kolektif bir bedensel orkestrasyon içinde hürmetle yol verdikleri bir hocadır. Belli bir branşı sevmek ve TUS tercihlerinde öne almak, hele de köklü fakültelerde "ekol" olarak kabul gören branşlardan bahsediyorsak, doğrudan doğruya hocanın hüner ve karizması tarafından tetiklenebilir. Otorite aynı zamanda cazibedir; müstakbel hekim akademik kariyer yapmayacak olsa da mesleğinin bilgi ve beceri temeline vukufiyetin müşahhas ve kâmil temsilcileri olarak hocaların içbükey aynasında kendi geleceğini görür. Profesör doktor İhsan Temiz'in anlattığı üzere, hocaların aynası mesleğin uygun ve ideal bedensel yatkınlıklarını dahi yansıtabilir: "Eğitim ortamı sadece dersler değildir. Orada yılların oluşturmuş olduğu insani ilişkiler, rol modeller esastır. Hocaların hayat görüşü, duruşu, öfkesi, oturması-kalkması, yemesi-içmesi de bir eğitimdir".

Ancak diğer yandan, bilhassa ailede ilk kuşak hekimler için fakültenin akademik kadrosunun hiyerarşik görünümü bir dışlanma hissini de getirir: Görüştüğüm birçok hekim, eskiye göre etkisi giderek kırılmış olsa da köklü fakültelerde ailevi ve ideolojik bir kadrolaşmanın sürdüğünü ifade etti. 1987'de ilk defa uygulanan TUS'a kadar asistan alımlarında nepotist ilişkilerin baskın olduğu hem eski hem yeni kuşak hekimler tarafından teyit edildi. Bilhassa İstanbul ve Ankara'nın köklü fakültelerine

yine o fakültelerden mezun olmuş hekim çocuklarının daha kolay girdiği ittifaken ifade edildi. Dedesi imam, anneannesi ev hanımı olan Serhat Karayel, Cerrahpaşa mezunu dayısının köklü fakültelere giremeyip Anadolu'nun bir şehrinde görece yeni bir fakültede akademik kariyer yapmasını, "hocaların kültürel hegemonyasıyla" açıkladı. 80'li yıllarda mesleğe giren Muharrem Öztürk ve Süleyman Erbil, dindar oldukları için akademik kariyerlerinin hocalar tarafından engellendiğini; böylece görece dezavantajlı bir mesleki güzergah izlemek zorunda kaldıklarını anlattılar. Hem kamuda hem özelde birçok fakültede görev yapmış olan Elif Çelik, "Sınav sistemi adil bir hale geldi. Üniversitelere çoluğu çocuğu giriyordu, karısı, kocası, çocuğunu alıyordu direkt. Şimdi sınavda hakkıyla giriyor ama bu sefer de asistanlığın bitince seni almıyor, profesör arkadaşının oğlunu alıyor" derken nepotizm mekanizmasının asistanlığa girişten öğretim üyeliğine girişe ertelendiğini ifade etti. 2000'lerde Marmara'da okuyan Emin Bakar'ın ifadeleri, nepotizmin değişmeyen bir yapı olarak algılandığına işaret eder:

> TUS gelene kadar bölümler kendi öğrencilerini kendi alıyormuş. Yazılı ve sözlü sınav var ama tamamen formalite, hoca kimi isterse onu alıyor. O dönem için popüler olan branşlarda akademisyenlerin çoğu hep aynı zümreye mensup. O yüzden eski fakültelerde bölüm başkanları çoğunlukla seküler hayat tarzı olan kimseler. Bizim zamanımızda da görünürde fazla dindar muhafazakâr hocamız yoktu. (Emin Bakar, 33)

Tıp fakültelerinde nepotizm bahsi, mesleğin uzun eski dönemlerinin mirası olarak meslek içinde kabullenilmiş bir olguya işaret etmesi bakımından önemlidir ancak kadrolaşmanın nicel örüntülerini ve varsa yakın zamanda çeşitlenme dinamiklerini takip etmek eldeki veriler ışığında mümkün değildir. Bu bahiste önemli olan, hocaların bir stajda öğrenciyi keyfi neden ve şekillerle bırakmasını mümkün kılan denetimsiz ve kurumsallaşmış özerkliğinin, kadro alımlarında da geçerli olduğudur. Bu noktada sosyal ve kültürel sermaye eşitsizliğine öteden beri maruz kalan ailede ilk kuşak hekimlerin TUS sayesinde asistanlığa girişi önem kazanır. Ancak akademik personelin hiyerarşik otoritesini tahkim eden denetimsiz özerkliği, bu sefer asistan eğitiminde bilfiil tezahür eder. Görüştüğüm hem yeni hem eski kuşak hekimler, asistanlıkta ilerlemenin fazlasıyla pratik odaklı olması nedeniyle, tıpkı fakültedeki sözlüler ve stajlar gibi, asistanın yeterli bulunmasının da eğitim sorumlusu hocaların takdirinde olduğunu anlattılar. Ölçme ve değerlendirmenin nesnel ve denetlenebilir kriter ve

süreçlerle şekillenmemesi bir yandan hocaların beceri ve ruhsat tekelini mümkün kılarken diğer yandan hangi asistanın hangi becerilere erişeceğini göreceli ve şahsi ilişkilere bırakır. Uzman cerrah Levent Ayvalı, bazı asistanların çok çeşitli vakalar üstlenirken bazılarının tek tip ve seyrek vakalarla ilgilenme fırsatı bulduğunu; bunun da "o gün hocanın gel sana bunu yaptırayım" demesine bağlı olduğunu söyledi. Eşit beceri gelişimi bahsinde "adaletsizlik ve düzensizlik" olduğunu ve herkesin "aynı yetişmemiş" olduğunu ifade eden uzman cerrahı diğer hekimler de teyit ettiler. Bilhassa cerrahi branşlarda hocaların asistanlara beceri aktarımını dar ve seçici tuttuklarını, en iyi seviyede öğretmeyerek beceri tekelini kaybetmeme stratejisi güdebildiğini anlattılar. Cerrahi profesörü Elif Çelik, "İstemezse öğretmeyebilir, ameliyata almaz. Böyle şeyler de yaşadık, gördük. Öğrenmeni istemiyor, tek olmak istiyor" ifadelerini kullandı. Kadın doğum asistanı Büşra Gedik, yaptıkları işlerin kaydedildiği asistan karnesinde sıkı kriterlerin gözetilmediğini; "kişinin kendini yeterli hissetmesi"nin önemli olduğunu, hatta yapmadığı işlemleri yapmış gibi anlatabildiğini ifade etti. Ayrıca, kıdem hiyerarşisinde üst kıdemlilere yönelik saygısızlık veya uyumsuzluk olarak yorumlanacak hal ve hareketler, cerrahi asistanına, majör operasyonlardan geri bırakılmak şeklinde bir ceza olarak dönebilmektedir. Dahası, denetleyicilerin nesnel denetiminin olmadığı bu hiyerarşik ilişki ağında, asistanlıktan elenmek de keyfi ve şahsi tercihlere kalabilir.

> *Asistan yeterli görülmediği durumda hoca mı bıraktırır, nasıl olur?*
>
> Mesela şöyle olur, derler ki senden cerrah olmaz. Sen git. Kişi gider ya da inat eder, gitmez. Bu kez onu kızağa çekerler. Vaka vermezler. En saçma vakaları takip ettirirler falan. O da artık dayanamaz. Yani cerrah olma potansiyeli yoksa o zaten fark edilir ve bıraktırılır. Bizim hocaların söyledikleri olmuştur, sen pediatrist olmasan iyi olur gibi. Bırakan da oldu mesela. (Yahya Hocaoğlu, 30)

Fakültede uzaktan kurulan hiyerarşik ilişkinin hocalar için eğitimle karışık keyfiyet, öğrenciler için özenmeyle karışık mecburiyet içermesi gibi, asistanlıkta kurulan yakın ve günlük ilişki de sadece baskı ve sömürü olarak değerlendirilmez. Klinik yükü asistan taşımalıdır, ayda ortalama on defa nöbet tutmalıdır, hoca adına hasta bakıp performans ödemesi almamalıdır. Çünkü eğitim almaktadır, hocalar da zamanında aynı yollardan geçmiş ve gereken diyeti ödemiştir. Nitekim gerektiğinde asistanın malpraktis tehlikesini veya komplikasyonlarını çözüme kavuşturan kişi, asistanın zorlu yükünü zamanında bizzat deneyimlemiş olması sayesinde empatik bir tavır

göstermesi beklenen hoca olur. Klinikteki hiyerarşik işbölümünün asimetrik bir ekonomik ve simgesel sermaye dağılımına yol açması eğitim temelinde güçlü bir meşruiyete sahip olduğu gibi sağlık hizmeti ve hastaların selameti temelinde de en az o kadar güçlü bir diğer meşruiyete dayanır. Uzman cerrah Levent Ayvalı, "yukarıdaki otoriteye duyduğun saygı, belki korku kelimesini kullanmak daha doğru, hata oranını düşürüyor" dedi. Üroloji asistanı Ebubekir Güneş, "meslekte hataya yer olmadığı için" uygulanan azarlama gibi sözel şiddet biçimlerinin faydalı olduğunu söyledi: "İşe yarıyor, yani normal bir insanın kibar şekilde bir yılda öğreneceği şeyi bu şekilde bir iki ayda güzelce öğreniyorsun". Tıp fakültesinde bıyık ve sakal kesmeyi şart koşan hocalar olduğunu anlatan Emin Bakar aynı zamanda hocanın geç gelen asistana verdiği cezaları yerinde bulduğunu ifade etti: "Bunu alışkanlık haline getirdiğinde ameliyata da geç kalabilirsin, bu senin hayat kurtarıp kurtarmamanı belirliyor". Hocaların yetkilerini keyfi kullandıklarını anlatan diğer hekimler de hocaların denetim ve terbiyesi olmadan klinik işlerin yürümeyeceği, en azından hastaların menfaatine olmayacağı noktasında hemfikirdiler. Dahiliye uzmanı Faruk Koç, bazı asistanların becerilerinin eksik kaldığını anlattıktan sonra "zamanında fırçalamadığım için vicdan azabı çekiyorum" ifadesini kullandı.

Dolayısıyla hocaların beceri tekelini ve denetimsiz özerkliğini mümkün kılan hiyerarşik ilişkiler, eğitim ve sağlık gibi mesleğin iki kurucu değerinin pratik tezahürleri söz konusu olduğunda doğallaştırılır ve hatta elzem telakki edilir. Asistanın ilk yılında sıklıkla yaşadığı değersizlik ve yetersizlik hissi, yüce ve kolektif amaçlar uğruna geçici bir çile olarak deneyimlenir. Fakat hiyerarşinin bu çelişkili ama güçlü meşruiyeti, hocalardan daha sık ve yakın bir ilişki içinde olan kıdemli asistanlarla çömez asistanlar arasında, kıdemli asistanların hocaların simgesel sermayesine ve beceri tekeline sahip olmamasından; sadece pratik iş bölümü içinde hocaların denetimsiz denetimini vekaleten işletmelerinden dolayı işlemeyebilir. Görüştüğüm hekimler, asistanlık yıllarında en çok sorun yaşanan, hatta bazen asistanlıktan istifa etmekle sonuçlanan hakaret, mobbing ve angarya gibi durumların daha çok bir üst kıdemli asistanların hal ve hareketlerinden kaynaklandığını ileri sürdüler. Klinikte günlük rutin işleri ve nöbet dağılımını hocaların otoritesini vekaleten kullanarak tanzim eden ve yeni asistanları sıkı denetleme yetkisine sahip kıdemli asistan konumu, hiyerarşide bir ara konumdur. Tam da ara konum olması nedeniyle asistanın klinik ve

davranışsal denetim ve disiplini gereğini yerine getirirken, uyguladığı denetim ve disiplin şemalarının hangisinin eğitim ve sağlık adına, hangisinin şahsi ve keyfi olduğu şüphe çekecek kadar denetimsizdir. Çömez asistana yemek yaptırtmaktan hakaret etmeye kadar çeşitlenen denetimsiz denetleme biçimleri, haliyle mesleki bir motivasyondan çok şahsiyetle ilişkili görülür. Hekimlerin sıklıkla "ego, başka bir şey değil" veya "nefs tatmini" şeklinde yorumladığı, kıdemli gelince çömezin ayağa kalkması gibi durumların kronikliği, mesleğin kuşatıcı sosyalleşme dünyasında psikolojik zaaf ve eğilimlerin de meslek düğümüne dahil olduğunu gösterir. Kadın doğum uzmanı Melek Aysal, kıdem hiyerarşisinde şiddet yükünü "psikolojik savaş" tabiriyle açıklamıştır:

> O dönem çok zordu, kıdemli asistan güruhu daha çok kadın asistandan oluşan, böyle biraz problemli tiplerdi. Hiç unutmuyorum, servis kıdemlisinin bir şey unuttuğum için "gerizekalı mısın sen" dediğini. Çünkü bir şey olunca hocadan azar yiyor, silsile gibi, o ona o ona, sonra herkes asistana. Psikolojik savaş. Ama daha çok kadın kadına yapıyordu bunları. Kadınlar hep daha rijit, tek kaşları havada. (Melek Aysal, 35)

Nihayetinde, eğitsel ve klinik iş bölümündeki hiyerarşi bir yandan mesleki pratiğin gelişimi faydasını üretirken diğer yandan sözel ve duygusal şiddet komplikasyonuna sıklıkla yol açar. Uzmanlık eğitimi ve sağlık hizmeti uğruna kabul edilen ve kıdem aldıkça içselleştirilen yapıcı otorite icrası ile beceri tekelinin muhafazası ve şahsi kaynaklı şiddet olarak görülen yıpratıcı otorite icrası arasındaki sınırın nesnel bir kriteri yoktur. Yeni asistanın kendini pratik beceri açısından yetersiz hissetmesi normalken nereye kadar değersiz ve beceriksiz hissettirileceği; ölçme ve değerlendirmenin nesnel, standart ve denetimli olmadığı bir bağlamda keyfi otorite icrasına bağımlıdır. Hiyerarşik eylem şemalarının nereye kadar meşru olduğu maruz kalanların öznel beklenti ve yorumlarında çeşitlenirken, alternatif bir iş bölümünün pratik imkansızlığında, kıdemler arası şiddet ihtimalini engellemek de yine öznel girişim ve durumlara kalır. Asistan hekimlerin "hocalar isterse bir talimatla mobbingi bitirebilir" kanaatini paylaşması tam da bu denetimsiz denetimin semptomudur. Ancak kıdem hiyerarşisinin şiddet yükünden şikayetlerin yeni kuşak hekimlerde yaygın olması, eski kuşağa yönelmiş bir eleştiri dalgası olarak değerlendirilemez zira hem eski kuşak hekimler de kendi dönemlerinde çok benzer, hatta daha sert şiddet eylemleri gördüklerini aktarırlar, hem de yeni kuşakların şikayet ettikleri şiddetin icracıları

çoğunlukla son yirmi yılda mesleğe girmiş, birkaç yıl önde olan kıdemliler veya beş on yıl önde olan hocalardan başkası değildir. O halde hiyerarşi kuşaktan kuşağa yeniden üretilen yapısal bir asimetri olarak uzman hekimlerin meslek dünyalarını tanıma biçimlerinin başında gelir.

Şekil 3. Asistan Hekimlerin Deneyim Dünyası

4.2.3. Yıkıcı Öteki: Hasta

Hekimliğin güçlü meslek düğümü ve otoriter-hiyerarşik yapılanmasının yanı sıra üçüncü bir temel asimetrisi hastayla ilişkidir. Hastayla ilişki en eski asimetridir; bir yanda tanı ve tedavi bilgisine ve bu bilginin icra yetkisine sahip hekimler vardır, diğer yanda ise şikayetlerini mümkün olduğu kadar açık şekilde aktarması ve talimatlara uyması beklenen hastalar. Hastaların günlük dilde kodladıkları şikayetleri tıbbi bilgi ve pratiğe tercüme etmek; uygun tetkik ve görüntülemelere karar verip tedavi veya operasyon sürecini planlamak noktasında hekimin hastadan özerkliği, tıbbi bilgi ve yetki tekeline dayanır. Fakat bu fazlasıyla soyut ve normatif denklem, her zaman dışsal ve toplumsal dinamiklerle şekillenir: İlişkinin yönüne ve içeriğine hastaların sağlık sistemine dair beklenti ve talepleri sızdığı gibi hekimlerin meslekleriyle ilişkisi de hastayla ilişkinin biçiminden, yükünden ve maliyetinden nasibini alır. Hekimlik mesleğinin kimlik, sosyalleşme ve hiyerarşi yapıları geçmişten bugüne kendini yeniden üretirken hastalarla ilişkinin asimetrik yapısında hem nicel hem nitel anlamda bir dönüşüm yaşanmaktadır ve bu dönüşüm bilhassa genç kuşak hekimlerin mesleki deneyimini doğrudan şekillendirmektedir. Meslek düğümünün otoriter-hiyerarşik dokusu, hastayla ilişkinin aynasında son dönemde yanlışlanmaktadır.

Görüştüğüm hekimler, meslekte neyin değiştiği yönündeki sorularıma cevaben öncelikle ve en çok hastalarla ilişkiyi ifade ettiler. Bilhassa kamuda çalışan hekimlerin yaygın şikayetleri çok fazla hasta baktıkları, muayene sürelerinin 10, bazen 5 dakikaya kadar indiği, anamnez için vakit bulamadıkları, dolayısıyla hem fiziken ve psikolojik olarak yoruldukları, hem de hastalara gereken nitelikte hizmet sunamadıkları yönündeydi. Gerçekten de hastayla ilişkinin nicel boyutu açısından sağlık hizmetlerinde yükselen bir asimetri sayısal verilerde göze çarpar. Hekim sayısı son yirmi yılda istikrarlı şekilde artmasına rağmen 2019 yılı için 100 bin kişiye 193 hekim düşer ve bu, OECD ortalamasının 348, AB ortalamasının 371 olduğu uluslararası ölçekte en düşük sayıdır. Dahası, hekim işgücü açığı henüz kapanmamışken kişi başı hekime müracaat sayısında Türkiye'nin pek çok ülkeden yukarıda olması sağlık hizmetinin üstünde bir yük yaratır. Kişi başı hekime müracaat sayısı, 2019'da OECD için 6,6 ve AB için 6,4 iken, Türkiye'de 2002'den beri istikrarlı şekilde artarak bu sayıları 2007'de geride bırakmış ve 2019'da 9,8'e varmıştır. MHRS ile kolaylıkla her birimden randevu alınması, sigorta sisteminin vatandaş lehine düzenlenmesi, ikinci ve

üçüncü basamak hastaneler için sevk zincirinin kaldırılması gibi reformlar, uzun yıllar sağlık hizmetlerine erişimi kısıtlı olan toplumun geç ve geç kaldığı için yoğun şekilde hekime ulaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu artışta esas yükü ise uzman hekim işgücünün daha sık istihdam edildiği ikinci ve üçüncü basamak hastaneler çekmektedir: 2019'da bütün sağlık kurumlarına toplam 812.903.622 müracaat yapılmışken bunun %65'ini ikinci ve üçüncü basamak hastaneler yüklenmiştir.

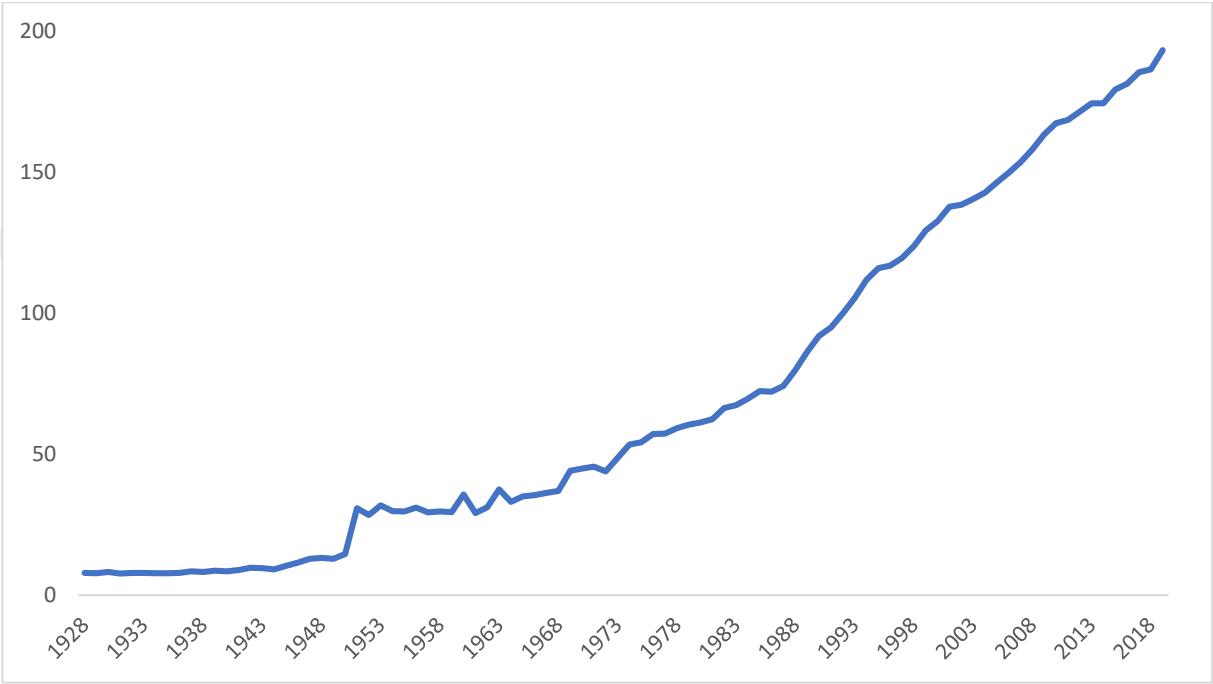

Grafik 5. 100 bin Kişiye Düşen Hekim Sayısı, 1928-2019

Kaynak: TÜİK, Sağlık Personeli Sayısı, 2021. Nüfus verisi TÜİK'ten alınmıştır.

Hekim-hasta ilişkisinde daha önce deneyimlenmemiş bu nicel bağlamın temel özelliği, sağlık hizmetlerinin ulaşılabilirliğidir. Bugün parmağı ağrıyan biri, aile hekimi veya pratisyen hekime görünmeden bir üniversite hastanesinde veya bir eğitim ve araştırma hastanesinde ortopedi profesörüne randevu alabilmektedir. Hekime erişimin maddi ve kurumsal engellerinin kalktığı bu denklem, hekim işgücünün nüfusa oranla yetersizliği ve bölgesel dengesiz dağılımı nedeniyle ironik olarak hastaların yine hekime ulaşamaması veya geç ulaşması ihtimalini de getirir. Hangi hastanın doğru branşa geldiği, gerçekten uzman hekim tarafından muayene edilmesi gerektiği, acilde muayene edilmesinin gerekip gerekmediği gibi hususlarda sağlık sisteminin ne kadar yerinde ve verimli işlediği tartışmalıdır. Görüştüğüm hekimler, hekime erişim

kolaylığının bu handikabını bilfiil görmeleri nedeniyle kuvvetli ve eleştirel bir farkındalığı paylaşıyordu. Birinci basamakta muayene olmaktan kimsenin tatmin olmadığını ifade eden üroloji kıdemli asistanı Ebubekir Güneş, "benim tedavisini yaptığım birçok hastayı aile hekimi tedavi edebilir" dedi. Aile hekimi Salih Arslan, 2000 öncesinde sağlığa erişim sıkıntılarından bu noktaya gelmeyi "aşırı medikalizasyon" ve "ifrattan tefrite geçmek" tabirleriyle yorumladı. Dahası hekimler, acil bir durumu yokken 112'yle hastaneye gelmek gibi erişim kolaylığını istismar etme yönünde davranışlarla sıklıkla karşılaştıklarını anlattılar. Acile gelenlerin önemli bir kısmının acil olmadığı gibi gezmek, hava almak, "sosyalleşmek" gibi saiklerle de acili işgal ettiğini, dahası acil serviste şiddet ve münakaşa durumların çoğunlukla aslında acil olmayan vakalardan kaynaklandığını birçok hekimden dinledim. Örneğin maç veya dizi saatlerinde acilin tenha olması ancak hemen sonrasında kalabalıklaşması veya pandemi boyunca acile gelenlerin normal zamanlara göre büyük çoğunluğunun gerçekten acil vakalar olması, hekimlerin acilin yanlış kullanıldığına dair kanaatlerini pekiştiren günlük gözlemleriydi. Benzer şekilde, düğün mevsimi yaklaşınca ilçelerden illere gitmek için sevk yazmaya, işten kaçmak için rapor yazmaya hekimi zorlamak gibi tutumların da şaşırtıcı denmeyecek kadar sıradan olduğunu aktardılar.

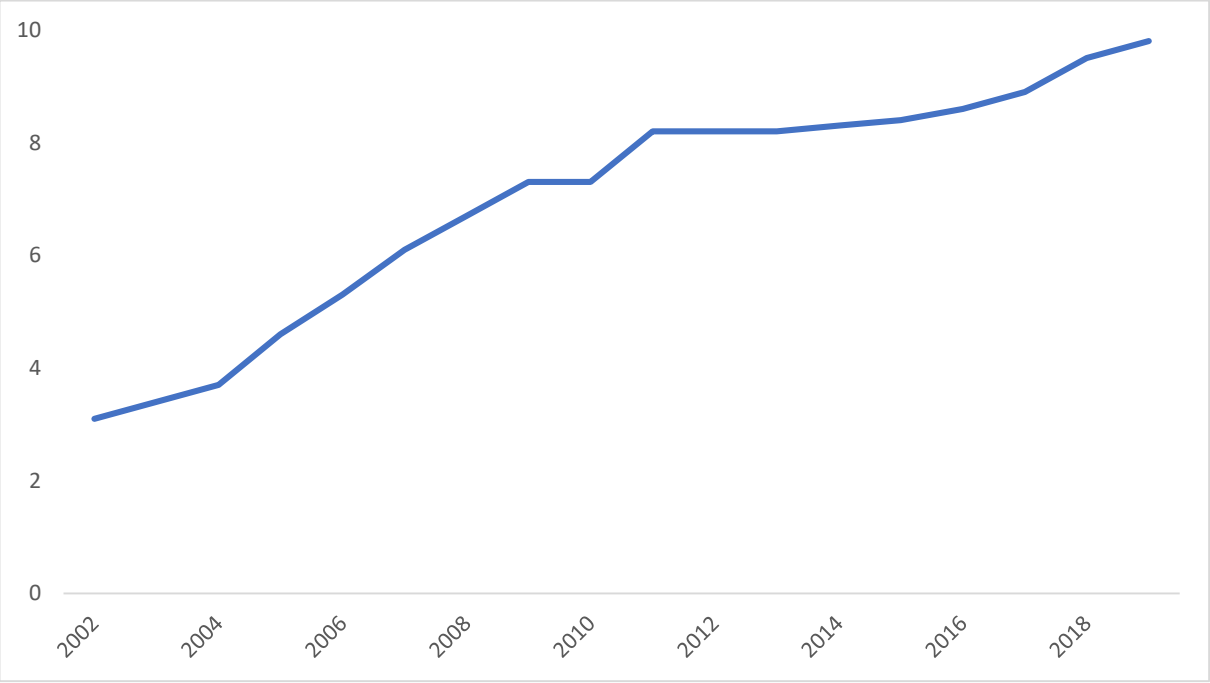

Grafik 6. Yılda Kişi Başı Hekime Müracaat Sayısı, 2002-2019
Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları

Gerçekten de acil servisin kullanım oranı, hastaların sağlık hizmetiyle kurduğu ilişkinin nicel bir boyutuna tekabül eder: 2017 yılında, kamu hastanelerinde toplamda 101.473.472 acil muayenesi gerçekleşmiş olup bu sayı, toplam muayene sayısının %28,36'sıdır (Çamcı, 2019, s. 33). Acilin bu denli yoğun kullanımı, sağlık sisteminin nasıl doğru ve yerinde kullanılacağına dair yaygın olan bilgi mahrumiyeti ile araçsal ve keyfi kullanma eğiliminin iç içe geçmesinin sonucu olarak görülebilir. Fakat hekim-hasta ilişkisindeki daha kritik dönüşüm nicel oranların içindeki nitel boyuttadır. Hastaların, doğrudan doğruya hekimin klinik karar ve yetkilerine dair tavırlarının eskiye göre daha talepkar, sorgulayıcı ve müdahaleci olduğu, hekimler tarafından paylaşılan ortak bir kanaat haline gelmiştir. Hekimin koyduğu tanıya itiraz etmek, hekimin gerekli görmediği tahlil ve görüntülemeleri talep etmek, tedavi süreci üzerine tartışmak, istediği tanı, tahlil veya tedaviyi alamadığında sözlü veya fiziki tepki göstermek gibi davranış kalıplarıyla çok sık karşılaşılır: "D vitaminine bir baksaydık", "MR niye çekmiyorsunuz?" veya "Maaşınızı biz ödüyoruz, yapacaksınız" vs. Eskiden pek görülmediği söylenen bu davranış şemaları, hekim tarafından klinik özerkliğine en beklemediği taraftan yönelen bir tehdit olarak algılandığı gibi, mesleğin hiyerarşik iş bölümü ve yorucu rutini içinde oluşan değersizlik hissini de pekiştirir. Görüştüğüm hekimler bu gibi hasta ve hasta yakını davranışlarının randevusuz muayene olmak istemek, hasta varken içeri girmek gibi sık görülen tavırlarla birlikte hayli yıpratıcı olduğunu ifade ettiler. Kuşak fark etmeden paylaşılan bu anekdotları yeni kuşak hekimler oldukça somut ve canlı şekilde anlatırken "halkın cehaleti", "tahammülsüzlük", "anlayışsızlık", "karaktersizlik" gibi ifadeler kullandılar. Eski kuşak hekimlerin bir farkı, hastaların bu davranış şemalarını hem daha keskin hem daha geniş bir eleştirinin konusu haline getirmeleriydi.

> Geçmişte itibarı yüksekti hekimlerin, dokunulmazlığı vardı. Hastalar da doktorlara koşulsuz teslim oluyorlardı. Yani doktor hatası, komplikasyon, hasta sakat oluyor falan, bunların peşinde koşulmazdı. Tam bir teslimiyet. Ama o hakikaten teslim olunan doktor, teslimi hak ediyor muydu? Hak edenler de vardı, bunu istismar edenler de çoktu geçmişte. Sadece menfaati peşinde koşan. Bugün öyle değil… Aynı vatandaş geçmişte her türlü aşağılanmayı içine dindiriyordu. Altı aya randevu zor alıyordu. Doktorun kapısında saatlerce beklemek zorundaydı. Şimdi 5 dakika içerideki hasta uzatsa, hır çıkarıyor. Bu kadar bir uçtan bir uca gelmek paradoks. Doktora teslim olan bir anlayıştan doktoru teslim alan bir anlayışa. (İhsan Temiz, 68)

Görüştüğüm en kıdemli hekim olan İhsan Temiz'in bu ifadeleri, hastaların tavrındaki değişimin geniş bağlamına işaret etmesi bakımından kritiktir. Hastanın hekime eskiden "koşulsuz teslim" olmasını gerektiren koşul sağlık hizmetlerini ulaşılmaz kılan nesnel yapılardır: Yetersiz hekim sayısı, yetersiz hastane sayısı, hastanelerin zayıf teknik altyapısı, dezavantajlı sigorta sistemi ve alım gücünün düşüklüğü uzun yıllar sağlık hizmetine erişimi olumsuz anlamda koşullandırmıştır. Bir diğer ifadeyle geniş halk kesimleri sağlık hizmetine hekime koşulsuz teslim olmak, hürmet etmek ve minnet duymaktan başka bir koşulda ulaşamamıştır. Gerçekten de eski kuşak hekimlerin 1990'lara kadar bilhassa mecburi hizmet için gittikleri taşra ilçelerinde büyük bir sevgi ve kabulle karşılandıkları bilinir. Görüştüğüm genç kuşak hekimler da halen daha mecburi hizmet için gittikleri küçük yerlerde, bilhassa hastane dışındaki sosyal ilişkilerinde büyük bir saygı gördüklerini anlattılar. Hekimin toplumsal değerini nadirliğine ve ulaşılamazlığına bağlı kılan ve toplumsal zaman bakımından küçük yerlerde devam eden uzun eski dönemin sağlık hizmeti alanlar için dezavantajlı koşullarının 2000 sonrasında ve bilhassa şehir merkezlerinde hızla değişmesi hekim-hasta ilişkisinde alışıldık asimetriyi de alt üst etmiştir. Eski kuşaktan ortopedi uzmanı Muharrem Öztürk, tedavisini beğenmeyen hastaların açıkça tepki göstermesini anlatırken, tam da bu eski asimetrik ilişkinin tersine döndüğüne işaret ediyordu: "Bir zamanlar tamamen ezilen bir kitle vardı. Şimdi şımartılan bir kitle var". Hemen hemen aynı ifadeleri, yine eski kuşaktan genel cerrahi profesörü Elif Çelik de mesleğin eskiden çok itibarlı olduğunu ifade ederken kullandı: "Çocukken hastaneye gittiğimizde çok saygılı olduğumuzu, temiz kıyafetler giydiğimizi hatırlıyorum. Şimdiyse insanlarda böyle hani ezikliğini kapatmak için doktora karşı bir dik başlılık, fütursuzluk…" Yeni kuşaktan uzman cerrah Levent Ayvalı eskiden hastaneye gitmek anlamında "doktora çıkmak" dendiğini, şimdi ise değil hekime beden diliyle hürmet etmek, kararlarına bile müdahale edildiğini ifade etti: "Yaptığın sorgulanıyor, ya az ya da fazla tetkik yaptığından şüphe ediliyor, karşındakini ikna etmek zorunda hissediyorsun".

Bu noktada, hekimlerin kendi toplumsal geçmişlerinde sağlık hizmeti alırken, hekimin lehine olan eski asimetrik ilişki içinde hasta veya hasta yakını rolünü ifa etmek zorunda kalmış olmalarının sonucu olarak içselleştirmiş oldukları makbul hasta davranışı şemalarını, mevcut mesleki söylemlerinde genelleştirilmiş bir "eski hasta tipi" inşa

ederek işe koştuklarını söylemek mümkündür. Hastaları hekime koşulsuz teslim olmaya şartlandıran eski dönemin eylem şemaları hekimin hem kendi hafızasında mündemiçtir, hem eski kuşak hekimlerden dinledikleriyle örtüşür hem de klinikte her gün gördüğü özerkliğini yıpratan yeni eylem şemalarıyla zıtlaşır. Dahası, meslek piyasasında uzman işgücünün, hatta yan dal uzmanlıkların en yüksek oranlara vardığı güncel bağlamda hekimlerin bilgi tekelinin giderek daha çok sorgulanması, ironik olduğu gibi, meslekle ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Meslek tüneli o halde, kazanılan bilgi ve becerilerle, bu bilgi ve becerilerin simgesel sermaye olarak klinik rutinde tanınacağı ve kabul edilmiş bir otoriteye tekabül edeceği yerde giderek hastalar tarafından daha çok sorgulanması arasında bir gerilimin birikmesi sürecidir.

Bütün bunlardan hareketle hekimin ulaşılamazlığının kaybını üç aşamada değerlendirmek mümkündür: Birincisi, artık hekim sayısı en azından eskisi kadar yetersiz olmadığı ve MHRS ile her hastaneden randevu almak kolaylaştığı için muayene olunan hekime kimse kendini mecbur hissetmez ve hastalar, sağlık hizmetlerini kullanma repertuarını özerkçe çeşitlendirir. İkincisi, hekimin karar ve talimatları artık başlı başına yeterli bir otorite içermediği için değişebilir, vazgeçilebilir ve tartışmaya açılabilir çünkü sağlık hizmetinin simgesel sermayesi hekimin şahsında değil, hastanelerde ve sistemdedir. Hekimin kararlarının arkasındaki bilgi temeli kadar, başka hekimlerin alternatif karar ve talimatları da ulaşılabilir hale gelmiştir. Ancak bunlar gibi önemli üçüncü bir aşama da hekimin iyi niyet ve uzmanlık becerisine yönelen bir girişim olarak artık şikayet edilebilir olmasıdır. İhsan Temiz'in yukarıdaki ifadeleri, hastaları hekime koşulsuz teslim olmaya zorlayan dışsal koşullardan birinin daha dönüşümüne işaret eder: Hasta hakları mefhumu ve hekimin işlemlerinin rasyonel-bürokratik denetimden geçebileceği fikri bugün etkin mekanizmalara sahiptir. Tıpkı geçmişte hekime ulaşmanın zor olmasının bugün aksi yönde bir asimetrik talep yaratması gibi, mesleğin hizmet boyutunda rasyonel-bürokratik denetim mekanizmalarının geçmişte hiç olmaması da bugün yerini sıkı bir denetlenme ve sorgulanmaya bırakmıştır. Sağlıkta Dönüşüm programı kapsamında 2004'ten bu yana işleyen SABİM (Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi) üzerinden sağlık hizmetlerine dair bilgi alma, randevu, şikayet ve acil yardım talebi gibi bütün başvuruların 2020 yılı için toplam sayısı 3.958.091'dir (Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 119). Gelen başvuruların %20'si şikayetlerden oluşur ve hekimlere dair şikayetler

bunun içindedir. Dahası, sağlık kurumlarının hasta hakları birimlerine 2019'da 155.822 şikayet başvurusu gelmiştir. Diğer yandan, CİMER üzerinden sağlık hizmetlerine dair 2019'da yapılan toplam 243.171 başvurunun %9,51'i, yani 23.126 başvuru doğrudan doğruya hekimleri şikayet eden başvurulardır (Sağlık Bakanlığı, 2020, s. 108). Son olarak, bilhassa kadın doğum, genel cerrahi ve acil serviste yapılan işlemlere yönelik malpraktis (tıbbi uygulama hatası) şikayetleri ciddi anlamda artmıştır: 1990-2000 arasında malpraktis iddiasıyla Adli Tıp Kurumu tarafından görüş bildirilen dosya sayısı toplam 653 iken, 2009'dan itibaren sonrasında her sene en az 600 dosya olduğu belirtilmektedir (Kırtışoğlu, 2018, s. 59).

> Otoriteyi artık devlet kendisi aldı, bize karşı kullanıyor. SABİM ve CİMER. Halkı üzerimize kışkırttı. Hekim eskiden hâkimdi, özerkti, bunların hepsini yitirdi. Sürekli demoklesin kılıcı var: SABİM. Sürekli şikayet ediyor hastalar. SABİM'den geldiği zaman mutlaka savunma alınıyor. Hastane içinde rutin bir işlem haline dönüşüyor. Hekim de yıpranıyor. (Muharrem Öztürk, 55)

Görüştüğüm hekimler, bilhassa son on yılda etkin hale gelen bu bürokratik denetim mekanizmalarından gelen şikayetlerin çok büyük oranda tıbbi işleyişin gerçeklerine dayanmadığını, şikayet ve davaların takipsizlik veya beraatle kapandığını, çünkü birçok tedavi ve operasyonun belli komplikasyonlarının literatür ve bilirkişiler tarafından normal kabul edildiğini ifade ettiler. Ancak bu mekanizmaların hekimin denetimi yönünde kullanılmasının pratik önemi hekimlerin daha çok ceza alması veya yargılanması değil, klinik dünyasını düşük yoğunluklu ama her gün tekrar eden bir ceza olarak deneyimler hale gelmeleridir. Hekimler arasında yaygın bir kanaat, malpraktis şikayet ve davalarının önemli bir kısmının, bir yandan can kaybını veya yapılan işlemi geri almayacağı bilinerek, diğer yandan da aslında malpraktis değil olağan komplikasyon olduğu bilinmeden hasta veya yakınları tarafından maddi kazanç motivasyonuyla ve bu tür dosyaları üstlenmeye eğilimli avukatların yönlendirmesiyle mümkün olduğu yönündedir. İdari görevler de yapmış olan ortopedi uzmanı Muharrem Öztürk'ün yukarıdaki ifadesi, bu yeni asimetride hekimlerin, hasta haklarının kurumsallaşması karşısında bürokratik bir sığınağa ihtiyacı olduğu gibi, klinik rutinde şikayet riski içeren işlem ve hastalardan çekinme stratejisi güttüklerine işaret eder.

Nitekim görüştüğüm hekimler, bu bağlamda meslektaşları arasında çekinik (defansif) tıp yaklaşımının çoktan yayıldığını söylediler. "Herkes kendini korumaya alıyor"

diyen anestezi uzmanı Yağmur Ergin, hastanın istemediği şeyi yapmamak, onam formuna dikkat etmek gibi klinik yatkınlıkların mecburi olduğunu söyledi. Pediyatri asistanı Yahya Hocaoğlu bu bağlamda, hekimlerin hastalara buyurgan ve paternalistik yaklaşımı terk edip her türlü karar ve süreçte ikna etmek zorunda kaldığını bizzat yaşadığı olaylarla anlattı. Korunma ihtiyacı, şiddet söz konusu olduğunda daha da açığa çıkar: Her hekimin, bizzat başına gelmese de şahit olduğu ve dinlediği birçok sözlü ve fiziki şiddet biçimlerinin bilhassa acil serviste, ameliyathane veya doğumhane önünde sıklıkla yaşandığı ve her an yaşanabileceği meslek içinde ortak bir kanaat haline gelmiştir. Şiddet eyleminin kökeni hasta veya yakınının hekimi "ücretli çalışanı gibi görmesi"; sağlık sisteminden en hızlı ve en verimli şekilde istifade etme beklentisi; dahası hekim-hasta ilişkisinin pratik ve anlık düzleminde düzenleyici ve denetleyici üçüncü bir taraf veya tampon mekanizmanın yokluğu olabilir. Fakat her durumda, artan şiddet vakalarının hekimlerin meslekle ilişkilerine etkisi yıkıcıdır. Şiddet hekimin hastayla ilişkisini şekillendiren ulaşılabilirliğinin komplikasyonudur: Muayene anlamında kolay ulaşılabilir, tek taraflı vazgeçilebilir ve sorgulanabilir, bürokratik mekanizmalar yoluyla şikayet edilebilir ve nihayetinde fiziki veya sözlü olarak şiddete uğrayabilir bir hekim-hasta ilişkisi içinde hekimlerin değersizlik hissine kapılmamaları için yapıcı ve onarıcı nesnel mekanizmalar yoktur.

Hekimler bu bağlamda hastalarla terse dönen asimetrik ilişkilerini yönetmenin imtihanını verme yükü altındadır. Hastaların gereksiz muayene, tahlil ve görüntüleme taleplerine çekinik şekilde boyun eğmek ile, her gün benzeri talep ve sorgularla mücadele etmek gibi iki uç arasında, orta bir yerde, yazılı olarak tanımlanmış veya sözlü-bedensel şekilde mesleğin kıdemlileri tarafından modellenmiş standart ve doğru yaklaşım şemaları yoktur. Tıp fakültelerinin fazlasıyla tıbbi bir müfredat ekseninde ilerlemesi ve hekimlerin kuşatıcı ve kapalı sosyalleşme örüntüleri, hastalarla ilişkide uygun eylem şemalarının içselleştirilmeden mesleğe başlanmasına neden olur. Bir diğer ifadeyle hastaların yeni yatkınlıkları hekimlerin eski meslek düğümlerine uygun şekilde bağlanmaya direnir. Hekimler, hastalarla hem kendi hak ve yetkilerini koruyucu hem de hastaların sağlık hizmeti talebini karşılayıcı etkileşim becerilerine, ya aileden ve sosyal çevreden bir yatkınlık olarak edinmişlerse ya da asistanlıkta kıdemlilerden tesadüfi ve göreceli şekilde görmüşlerse sahiptir. Meslek içinde "empati kurmak", "hastayı yönetmek" şeklinde ifade edilen bu iletişim becerileri standart ve

denetimli şekilde gelişmediği için, bilhassa hiyerarşik iş bölümünde hastalarla en sık karşılaşan yeni kuşak hekimlerin klinik dünyası gerilim ve şiddet ihtimalinin azalmadığı bir dünyadır. Bir yandan mesleki özerkliklerinden taviz vermeden hastaların taleplerini karşılamak, diğer yandan da hastaların muhtemel tatminsizlikleri şikayet veya şiddete varmadan gereken hizmeti sunmak arasında kalan hekimler asistanlıktan itibaren mesleki heves ve enerjilerinin çoğunu bu her gün kendini dayatan iletişim ve yönetişim performansına harcamak zorundadır. Enerji ve gayretin tükendiği noktada, nasıl ki hastaların tavrında bürokratik denetim ve şikayet mekanizmaları belirleyiciyse, hekimlerin da başvurduğu bir mekanizma olarak Beyaz Kod uygulaması yaygınlaşmaktadır: 2019'da 46.274, 2020'de 72.158 sağlık personeli Beyaz Kod uygulamasına kayıtlıdır (Sağlık Bakanlığı, 2021, s. 155). 2018'de hekimler 9.108 şiddet vakasını Beyaz Kod yoluyla ihbar etmiştir ve bunların %77,53'ü sözel, %3,75'i fiziki, %18,72'si de hem sözel hem fiziki şiddet içeriklidir (Torun, 2020). Bir başka kaynağa göre 2018'de verilen Beyaz Kod sayısı 15.844'tür ve bu da günde 44 şiddet ihbarı demektir (Pala, 2020). Hekim-hasta ilişkisinin, iki tarafın birbiriyle uyumsuz yeni yüksek beklenti ve düşük tahammül eşiklerine bırakıldığı bir hizmet denkleminde, Beyaz Kod ihbarlarının yakın gelecekte azalacağını düşünmek gerçekçi değildir.

Yeni kuşak hekimler nasıl yöneteceklerinin eğitimini almadıkları, eski kuşaklardan duymadıkları, talepkar ve sorgulayıcı bir hasta tipinin yaygınlaşmasıyla karşı karşıya oldukları yönünde bir halet-i ruhiyeyi paylaşırlar. Bu noktada, klinik rutinde hastalarla her gün tekrar edilen diyalogların indirgenmiş bir tercüme faaliyetinden ibaret olmasının da etkisiyle, hekimlerin hastayı görme ve tanıma biçimi aslında genelleştirilmiş bir hasta imajına dayanır. "Hastalar eskisi gibi değil" söylemi, tam da hastaları sadece hasta olarak gördüğü; sağlık hizmeti alıcılarını toplumsal konum, sermaye ve yatkınlıklarından soyulmuş şekilde görmeye meyyal olduğu için meslek içinde kolektif kimliğin zımnen dayandığı biz-onlar ayrımını yeniden üretir. Böylece bu söylem mesleki özerklik ve otoritenin bürokratik kaybına karşı, hekimlerin kuşatıcı sosyalleşme örüntülerinin üstüne konan yeni bir mesleki asabiyet inşa eder. Kolektif yıkıcı bir öteki olarak hastalarla ilişkide mütehakkim konumdan mecburi ricat, kolektif kimliğe ve ortak tepki şemalarına daha çok tutunmayı gerektirir. Tam da böyle bir mesleki asabiyete kuvvetle ihtiyaç duyulması nedeniyle halk sağlığı uzmanı Emin

Bakar, sağlığın da bir hizmet sektörü olduğunu, hesap verebilmesi gerektiğini, şikayet hakkının vazgeçilemezliğini ifade ettikten sonra gülümseyerek "bunu tabi hekimlerin olduğu ortamlarda söylemiyorum, linç ederler" demiştir. Geçmişte hastaların haklı talep ve şikayetlerini dile getirme imkanlarından mahrum olduğu veya malpraktis vakalarının sıklıkla üstünün örtüldüğü görüştüğüm birçok hekim tarafından açıkça teyit edilse de sağlık hizmetlerinin yeni bürokratik denetimci yapısı meslektaşlar arasında hastalardan şikayeti baskın mesleki söylem haline getirir.

Nihayetinde yeni kuşak hekimler, mesleki işbölümü içinde otoriter-hiyerarşik ilişkiler, klinik külfet ve simgesel şiddetle hastayı yönetmenin külfeti ve fiziki şiddet komplikasyonu arasında sıkışmıştır. Eski kuşak hekimlerin hastayla ilişkinin önceki dönemlerine dair anlatıları, yeni kuşaklar için oyuna girmeden kaybettikleri bir puan gibidir: Klinik ve hiyerarşik yükün üstüne, hastayla ilişkinin mesleğin özerklik ve otorite duvarlarını tahrip eden ve dahası meslekten beklentileri karartan yeni biçim ve içeriğini çekmek de yeni kuşakların omuzlarındadır. Mesleğin değişen ve değişmeyen asimetrileri kümülatif olarak yeni kuşak hekimlerin maddi ve manevi tatmin ihtimallerinin üstüne biner. Branş ve hastane değiştirmek, özele geçmek, meslekten istifa etmek, yurtdışında hekimlik yapmak ve hatta intihar etmek gibi son dönemde yaygınlaşan olgular mesleğin azalmayan iç basıncı ile artan dış basıncı arasında kalmanın semptomlarıdır.

Şekil 4. Yeni Kuşak Hekimlerin Meslek Basıncı

4.3.Hekim Emeğinin Yeni Belirlenimleri

4.3.1. Performans ve Ücretlileşme

Hekimlik mesleğinin çalışma rejimini dönüştüren birinci süreç, özel muayenehane hekimliğinin Sağlıkta Dönüşüm politikaları sonucunda güçleşmesi ve hekimlerin büyük oranda bağlı çalışan ücretli emek kitlesine dahil olmasıdır. 2000'lere kadar sağlık hizmeti almanın yaygın şekli olan kendi muayenehanesinde çalışmak mesleğin gelir, otorite ve statüsüne dair toplumdaki olumlu kanaatlerin birikmesini mümkün kılmıştır. Muayenehane esasen hekimin hem kazanç seviyesi hem de mesleki özerkliği bakımından azami avantajlı olduğu, mesleğin iç ve dış basıncından azade olduğu çalışma tarzıdır. Bu çalışma tarzının mevzuat değişiklikleri ve hekim işgücü piyasasının dönüşümüyle zor ve dezavantajlı hale gelmesi ve hekimlerin on-on beş yılda hızla ücretlileşmesi meslekleriyle kurdukları ilişkiye, eskiden gelen beklentilerin bir kenara bırakılması kadar, yeni çalışma rejiminin kazanç ve özerkliğe yönelik kısıtlamalarına ayak uydurmanın sancılarını da getirmiştir.

Kendi muayenehanesinde çalışan hekimlerin yıldan yıla sayılarına dair açık kaynaklı verilerin olmaması bu deplasmanın izini sürmeyi zorlaştırsa da bilhassa Tam Gün Yasası'nın uygulanmaya başlandığı 2010 yılından itibaren bazı veriler mevcuttur. Dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın açıklamasına göre 2005'te 20 binin üstünde hekimin özel muayenehanesi varken Mart 2010 tarihi itibarıyla 4.500'e düşmüştür (Medimagazin.com, 2010). Türk Tabipler Birliği'nin Özel Hekimler Kolu'nun derlediği veriye göre 2012 itibarıyla 4.613 özel muayenehane vardır; bir önceki yıl kapanan muayenehane sayısı da 319'dur (Oğan, 2015). Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdür Yardımcısı Sevil Serin'in 2018 tarihli bir sunumuna göre toplam muayenehane sayısı 5.694'tür (Serin, 2018). Bu sayılara itibar ettiğimizde, 2005'te %20 civarında olan muayenehane/hekim oranı, 2018'de %4'e düşmüştür. O halde eldeki kısıtlı verilerin ışığında, hekim işgücü piyasasında toplam hekim sayısının %60 artarak 160 bini geçtiği bu on beş yıllık süreçte muayenehaneciliğin payının aksi yönde hızla azaldığını söylemek gerekir.

Bu hızlı azalma, meslek alanında iki farklı konum için de kayıp demektir. Birincisi, üniversite hastanelerinde görev yapan akademisyen hekimlerin önemli bir kısmının aynı zamanda muayenehanesinin olması, yapılan mevzuat değişiklikleri ve açılan iptal

davaları sonucunda yasal çerçevede göreceli olarak tanınan bir hak olarak kalsa da artık eskisi kadar kolay değildir. Bu da akademik kadroların, kamudaki çalışma şartları ve kazançla yetinmedikleri takdirde özel sektöre geçmesini tetiklemektedir. İkincisi, Tam Gün Yasası'ndan bu yana, takriben son on yılda mesleğe giren yeni kuşak hekimler için kamuda çalışırken bir yandan da muayenehane açmak artık imkansızdır. Dolayısıyla hekimliği ve tıp fakültesini, ailede ilk kuşak hekimler için muteber ve cazip kılan birinci neden kamuda istihdam garantisi olsa da gelir ve özerklik kaynağı olarak muayenehane imkanının kaybı aynı zamanda, tek başına tıp diplomasının mesleğin geleneksel maddi ve manevi tatminini sağlama gücünü eritmiştir.

> Bir dönem hedefi para kazanmak olanlar hedefine ulaşıyordu. İş olmazsa Anadolu'ya gidiyordu, bir kasabada muayenehane açıyordu. Vasıflı vasıfsız, yetenekli yeteneksiz herkes para kazanabiliyor, muayenehane açıp her türlü imkanı elde edebiliyordu. Müsaitti şartlar. Bugün o ortam yok artık. (İhsan Temiz, 68)

Bugün muayenehane açmanın aleyhine işleyen şartlar temelde, sağlık hizmetlerine herkesin ulaşabilir olmasının yanı sıra uzmanlaşma trendinin hekim işgücü piyasasında yükselmesiyle pratisyen hekime muayene olmanın artık rağbet görmemesidir. Bu durumda hekimin serbest kazanç yolu olarak muayenehane işlevini yitirmiş bir kuruma dönüşmüştür. Nitekim eski kuşak hekimlerden Muharrem Öztürk, muayenehane dönemini "Hekim-para ilişkisi vardı. Muayenehaneme gelir diye hasta kapmaya çalışırdı, iyi davranırdı" şeklinde anlattı. Kendi muayenehanesinde çalışmanın hekimler için etik olmayan davranışlara ihtimal veren ve maddi kazanç odaklı bir imkan olduğu yönünde eleştirel ifadeleri birçok hekimden dinledim. Yine eski kuşak hekimlerden Süleyman Erbil, 80'li yıllarda Cerrahpaşa'da okurken birçok hocanın muayenehanesine gitmek için "erken saatlerde üniversiteden ayrıldığını", hastalara ve öğrencilerin eğitimine yeterince vakit ayırmadığını ifade etti. Bilhassa cerrahi branşlarda, bazı uzmanların ve hocaların hastaların ihtiyacı olan özenli ve takipli hizmeti sunmak için, çalıştıkları kamu kurumlarından özel muayenehanelerine sözlü yoldan sevk ettiklerini her kuşaktan hekim teyit etti. Üroloji asistanı Ebubekir Güneş eskiden bu davranışların çok kişi tarafından yapıldığı için geri kalmamak adına meşrulaştırıldığını, ancak "bugünden baktığında çok yanlış" gördüğünü dile getirdi. Muayenehaneye dair bu ve benzeri kanaatler esasen mesleki özerkliğin çelişkili doğasını açığa çıkarır: Mesleğin hasta karşısında denetimsiz özerkliğinin bıçak parası

gibi en radikal ve olumsuz sonuçları, eski dönemde muayenehane kurumu sayesinde mümkün ve yaygın olmuştur ama aynı denetimsizlik hekimin işverene veya yöneticiye taviz vermemesini de sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle muayenehanesindeki hekimin özerkliği, patrondan veya bürokrattan maddi bağımsızlığı ile hastaların hizmet talebini maddi kazanca tercüme etme gücünü aynı anda mümkün kılmıştır. Bu nedenle muayenehane imkanının zorlaşması, bir dönem muayenehanesi olan genel cerrah Elif Çelik'in "istediğin şekilde hastayla parayı konuşursun" şeklinde ifade ettiği kazanç özerkliğinin iki anlamda da kaybı demektir.

Fakat muayenehanede çalışmanın azalması tek başına anlamlı değildir; hekimlerin muayenehane imkan ve ihtimalinden hangi çalışma ve kazanç rejimine deplase olduklarına bakmak gerekir. Hekimlerin kamu hastanelerinde bağlı ve ücretli çalışma rejimine kitlesel ölçekte mahkum olması, 2006 yılından beri uygulanan performans sisteminin kamudaki hekim maaşlarını belirlemesi yüzünden meslekle ilişkinin maddi tatmin boyutunun bütünüyle değişmesi demektir. Mesleği serbest bir meslek olmaktan çıkaran bu dinamik, hekimin kazancını bürokratik hesap cetvellerine ve sağlık kurumlarının bütçe planlarına bırakır. Bu sistemde hekimler, muayene ve operasyon gibi yaptıkları tıbbi işlemlerinin nicel büyüklüğü ölçüsünde, çalıştıkları kamu kurumlarının döner sermayesinden klinik ortalamasına göre pay alır. Sözgelimi uzman hekimler 2021 yılında 8.000-10.000 arasında değişen bir maaş alıyorsa, bunun üstüne performansa dayalı ek ödemeyle yerine göre takriben 15.000 liraya kadar çıkabilir. Sabit maaşın akademik unvan, yan dal uzmanlık ve bölge farklarına göre değişmesi söz konusudur; ancak daha değişken olan, döner sermayeden gelen kısımdır. Zira döner sermayeden hekimlere dağıtılacak olan pay hem hastanenin döner sermayesine hem branşların ve sık yapılan işlemlerin puantajına hem de hangi tıbbi işlemlere ne kadar hasta geldiğine göre çok fark eder. Sağlık hizmetlerinin başarı vitrinini sayısal göstergelere göre tanzim etme yönündeki politikaların bir boyutu olarak performans sistemi, hekimlerin kazançlarının, kitlesel ölçekte mecbur kaldıkları ücretli çalışma rejimi içinde, klinik beceri kalitesinden bağımsız ve heteronomik şekilde çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Muayenehanesindeki hekimin rağbetini ve ücretini akademik unvanı, mesleki şöhreti ve hasta memnuniyeti gibi tıbbi beceri kalitesine yakın ölçütler belirlerken, yüzlerce hekimin çalıştığı bir şehir hastanesindeki

uzmanın rağbeti anonimleşmiş; ücreti de günlük hasta ve işlem sayısının kurumun döner sermayesinin büyüklüğüyle avantajlı şekilde buluşma ihtimaline kalmıştır.

Görüştüğüm hekimler performans sisteminin birçok handikabını bilfiil yaşadıklarını anlattılar. Bunlardan ilki, hekim emeğinin değerinin ne kadar muayene ve operasyon yaptığına endekslenmesidir. Dahiliye uzmanı Faruk Koç'un ifadesiyle hekimleri "çarkı döndüren hamsterlar"a çeviren bu sayısal ölçüm nedeniyle ne kadar çok muayene yaparsa o kadar çok ek ödeme alacak olan hekim, hastalara gereken süreyi ayırma idealiyle, az hasta bakarsa görece düşük ödeme alacağı gerçeği arasındaki gerilimi klinik rutininin bir parçası olarak yaşar. Hekim ne kadar az ve öz hasta görmek istese de daha çok ve daha kısa süreli hasta görmeye mecburdur. Bu döngü içinde hekimin emeğinin simgesel artı değerine, bilhassa sağlık hizmetlerine kolay erişme ihtiyacı uzun dönem birikmiş olan toplumun nezdinde memnuniyet ve rıza üretecek şekilde, sağlık sisteminin ve sisteme bu yeni şeklini veren hükümet politikalarının el koyduğu açıktır. Dahası, sağlığın tıbbi işlem sayısına göre ölçülmesini başlı başına bir "paradoks" olarak nitelendiren İhsan Temiz'in işaret ettiği üzere, bu sistem daha masrafsız ve uzun vadeli kazanımlar sağlayan koruyucu tıp yerine tedavi edici tıp yaklaşımını güçlendirir. Bu durumda, tanı ve tedavi süreci hızlı tamamlanan vakaların daha çok geldiği hastane ve bölgeler hep daha avantajlıdır. Mesela İstanbul'un en yoğun üniversite hastanelerinin birinde dahiliye asistanlığı yapan İpek Ceylan, üniversite hastanelerine tıbbi açıdan daha kötü ve ağır hasta profilinin geldiğini; bu vakalara 5-7 dakika gibi bir muayene süresinin asla yetmediğini; oysa devlet hastanelerinde zor vakaları üniversitelere sevk etmenin mümkün olduğunu anlattı. Uzman cerrah Levent Ayvalı, üniversite hastanelerinin bu nedenle her ne kadar eğitim kalitesi ve klinik başarı bakımından yüksek olsa da döner sermaye ödemesi bakımından eğitim ve araştırma hastanelerine göre dezavantajlı olduğuna dikkat çekti. Büyük, uzun ve riskli işlemlerin görece düşük performans ödemesi nedeniyle vaka seçmenin ve nitelik gerektiren işlerden çok niceliği hedeflemenin meslekte yayılan bir eğilim olduğu söylendi.

> Bir cerrah belki çok spesifik şeyler yapabilir ama aldığı puan basit işlerin puanına yetişmiyorsa ameliyatı yapmaktan vazgeçer. Bir KBB doktoru belki gırtlak kanserinde çok iyidir ama aldığı puan bir rinoplasti kadar değildir, daha çok rinoplasti yapmayı tercih eder. Bu daha çok hastadan götüren bir durum. (Yağmur Ergin, 29)

Performans sisteminin ikinci bir handikabı, hastanenin bölgesine ve hatta semtine göre döner sermayesinin çok değişebilmesidir. Doğu Anadolu'nun bir ilçesinde mecburi hizmetini yapan Serhat Karayel, ilçe nüfusunun çok az olması ve ilçedeki hastanenin imkanlarının kısıtlı olması nedeniyle hastaların çoğunlukla, arabayla 15 dakika mesafedeki daha büyük bir ilçenin hastanesine gitmeyi tercih ettiklerini; bu durumun da çalıştığı küçük ilçede döner sermayenin yok denecek kadar az olmasıyla sonuçlandığını anlattı. Bir Ege şehrinin ilçesinde görev yapan dahiliye uzmanı Murat Çınar, Bağ-Kur prim borcu olan hastaların tetkik ücretlerinin Sağlık Bakanlığı'nın kararıyla hastanenin döner sermayesinden karşılanması nedeniyle hiç döner sermaye ödemesi alamadıklarını söyledi. Uzman cerrah Levent Ayvalı, Doğu Anadolu'nun küçük bir şehrinde mecburi hizmetini yaparken, göğüs cerrahisine bir veya iki hasta geldiğini, dolayısıyla performansa dayalı ödeme hakkının oluşmadığını anlattı. Bu noktada performans sisteminin üçüncü bir handikabı, asistanların bu ödeme kaleminden resmi olarak dışlanması olarak dikkat çeker: Görüştüğüm asistan hekimler, hastane yönetiminin ya döner sermaye yetersizliğini bahane ederek asistanlara vermediğini ya da hocaların mecburi olmayan insaf ve inisiyatifleri sayesinde ortalama bir ödemenin her asistana standart olarak yapıldığını anlattılar. Klinik yükü çok daha yoğun şekilde sırtlanan asistanların performansa resmiyette dahil edilmemesi ise yaygın olarak "eğitim sürecinde oldukları" şeklinde gerekçelendirildi. Asistanın performans puantajına dahil edilmemesi, asistanın yaptığı muayene ve operasyon gibi işlemlerin sistem üzerinde uzman adına açılması ve dolayısıyla uzmanın performans ödemesine yansıması hiyerarşik iş bölümünün aynı zamanda kazanç eşitsizliğinin mekanizması olduğunu gösterir.

Performans sisteminin dördüncü ve belki en çok şikayet edilen handikabı, branşlar arasında adaletsiz bir puantajın olmasıdır. KBB, göz, üroloji, dermatoloji gibi branşlar görece daha kısa süreli ve düşük masraflı tedavi süreçleri içermesiyle daha çok işlem yapabilirken, pediyatri ve dahiliye gibi takip ve risk içeren branşlar dezavantajlıdır. Yine patoloji gibi temel bilimler hastayla doğrudan temas etmediği ve birçok iş kalemini seri şekilde yapabildiği için avantajlıyken cerrahi branşlar genel olarak dezavantajlıdır. Tıbbi işlemin niteliğiyle performans puanı arasındaki tutarsızlık, bazen aynı branş içinde de açığa çıkar: Böbreğin bir kısmının çıkarılması (parsiyel nefrektomi) böbreğin tamamının çıkarılmasından daha uzun ve riskli bir işlemken

performans puanı daha düşüktür. Kadın doğumda sezaryen aynı şekilde daha riskli bir işlemken normal doğumdan daha düşük bir puan getirir. Bilhassa cerrahi branşlarda malpraktis şikayetlerinin artmasının da etkisiyle, uzman cerrah Levent Ayvalı'nın ifadesiyle "büyük işlerden, riskli işlerden kaçış" söz konusudur. Aynı ameliyatı nitelikli bir cerrahın üç saatte yaparken görece düşük beceride bir başka cerrahın daha kısa sürede ve daha çok ameliyat yapması, performans puantajının nicelik endeksli olmasının kritik bir komplikasyonudur. Branş ve işlem puantajları arasında hekimlerin sıklıkla "adaletsizlik" olarak tanımladığı bu tür farklar, performans cetvellerini belirleyen bakanlık bürokrasisinde hangi branş dernekleri ve temsilcilerinin daha etkin olduğuna bağlı olarak oluşmuştur. TUS tercihlerinde cerrahi branşlardan çekinmek veya performans ödemesi yüksek branşlara yönelmek bu nedenle ekonomik temelli bir motivasyonun ne kadar güçlü olduğuna işaret eder.

> Sağlıkta Dönüşüm'le ne oldu, doktorlar dize getirildi. Eskiden adam 20-30 hasta bakıyorsa, performans sistemi olduğu için 100 hasta bakman gerekiyor. Eskiden doktorlar gerçekten kralmış yani; maaş konusunda, çalışma şartları konusunda, rahatlarmış yani. Malpraktis konularında da, millet eskiden bilinçli olmadığı için. Şimdi, doktorlar gerçekten emeğinin karşılığını almıyorlar. Performans sisteminden dolayı aşırı çalışıyorlar. Performans sistemi, biraz insaflı olsa sıkıntı yok yani. Ama rekabet usulü oluyor. (Osman Koyuncu, 29)

Nihayetinde hekim emeğinin, üretilen hizmetin niceliğine endeksli şekilde ücretlileşmesi, hem aynı branşta çalışan hekimler arasında hem de genel olarak meslek piyasasında maddi kazanç odaklı rekabetin yükselen bir etken olmasını beraberinde getirmiştir. Muayenehanenin kazanç özerkliğinin telafisi olarak başta yüksek bir getiri sunan performans sistemi, kurumların döner sermayeleri ile istihdam edilen uzman emeği aynı hızda büyümediği için giderek daha yetersiz bir kazanca tekabül eder olmuştur. Türkiye'nin en çok MR ve BT çekilen ülke haline gelmesinin arkasındaki bir neden de hastaların bu tür işlemlere artan talebine hekimlerin direnmesinin pratik düzlemde zorlaşması olduğu kadar, işlem sayısının hekimin kazancına doğrudan etki etmesidir. Bu noktada kamu kaynaklarının israfından başka bir şeyle sonuçlanmayan bir kısır döngü başlar: Hastanın daha çok işlem talebine karşı hekimin klinik özerkliğini savunma eğilimi, hastanın bu işlemlerin hekimin kazancına yansıdığı yönünde gerçekle tamı tamına uyuşması gerekmeyen yeni önbilgisine çarpar ve hekimi hasta karşısında verecekli hale getirir. Muayenehane imkan ve ihtimalinden deplase edilen ve ücretlileşen hekim bu nedenle klinikte artık

deplasmandadır: Kazancının yaptığı işlem sayısına endeksli olması, klinik bilgi ve yetkileriyle araçsal ve dışsal bir ilişki geliştirmesi ihtimalini yükseltir. Genel cerrahi asistanlığından istifa etmiş olan Osman Koyuncu'nun "doktorlar dize getirildi" ifadesi, sağlık hizmetlerinin ulaşılamaz olmasına ve muayenehanenin itibar üretim mekanı şeklinde işlemesine dayanan eski kazanç özerkliğinin kaybedildiğine işaret eder. Yeni kuşak hekimlerin meslekten maddi beklentileri bu nedenle sadece kamuda istihdam garantisiyle yetinme mecburiyetine değil, aynı zamanda performans sisteminin yıpratıcı ve rekabetçi etkisine çarparak dağılır.

4.3.2. Rekabet ve Piyasalaşma

Hekim emeğinin ikinci bir belirleyeni, özel sektörün yükselişidir. Son yirmi yılda özel hastaneler ve tıp merkezileri sayıca çok arttığı gibi muayenehanede çalışmanın da yerini almıştır. 2002 yılında 271 olan özel hastane sayısı, istikrarlı bir şekilde artarak 2019'da 575'e çıkmıştır. Hastane sayısı bakımından 2002'de %23'e tekabül eden özel sektör, 2019'da %37'e tekabül eder. Dahası, bilhassa zincir hastanelerin son yıllarda yaygınlaşmasıyla özel sektörde hekim istihdamı da kitleselleşmiştir. 2002'de 14.442 hekim özelde çalışırken 2019'da 29.915 hekim özeldedir. Bu yıllar arasında toplam hekim sayısı 1,74 kat artmışken özel sektörde çalışan hekim sayısı 2,07 kat artmıştır. Özelde çalışan hekimlerin yarısından fazlası İstanbul, Ankara ve İzmir'dedir. 2019'da ülkedeki toplam 160.810 hekimin %19'u özel sektördeyken bu oran İstanbul için %30'dur.

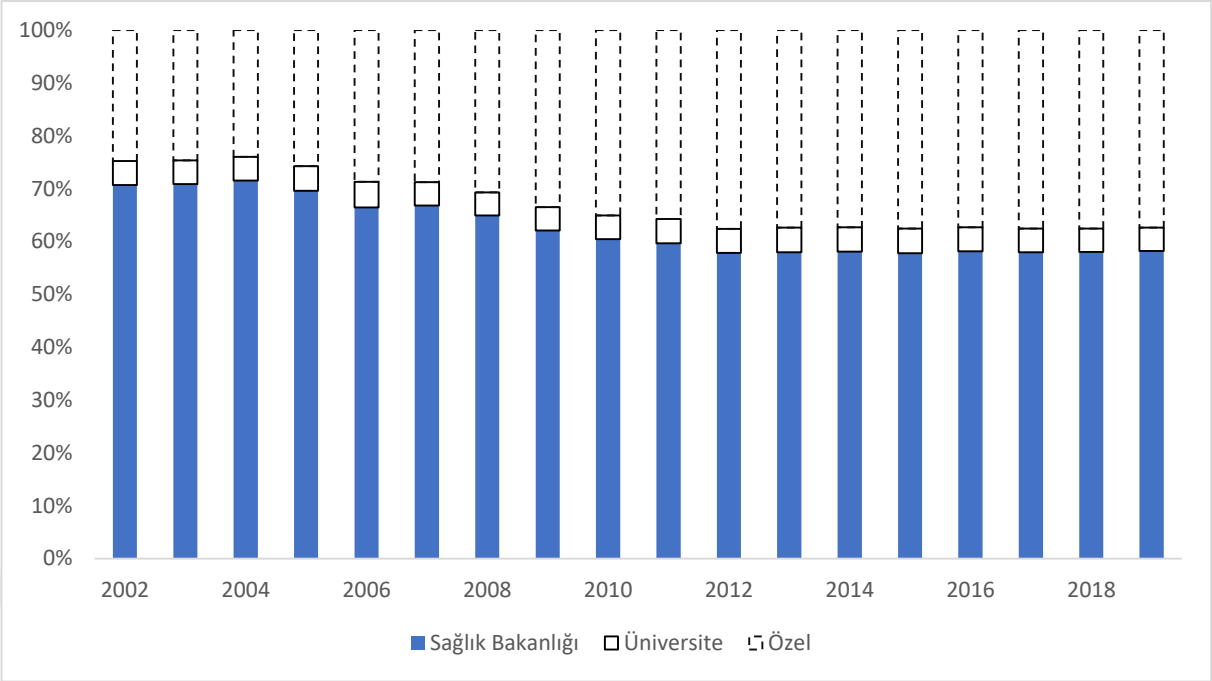

Grafik 7. Hastane Türlerinin Oranı, 2002-2018

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları, 2021

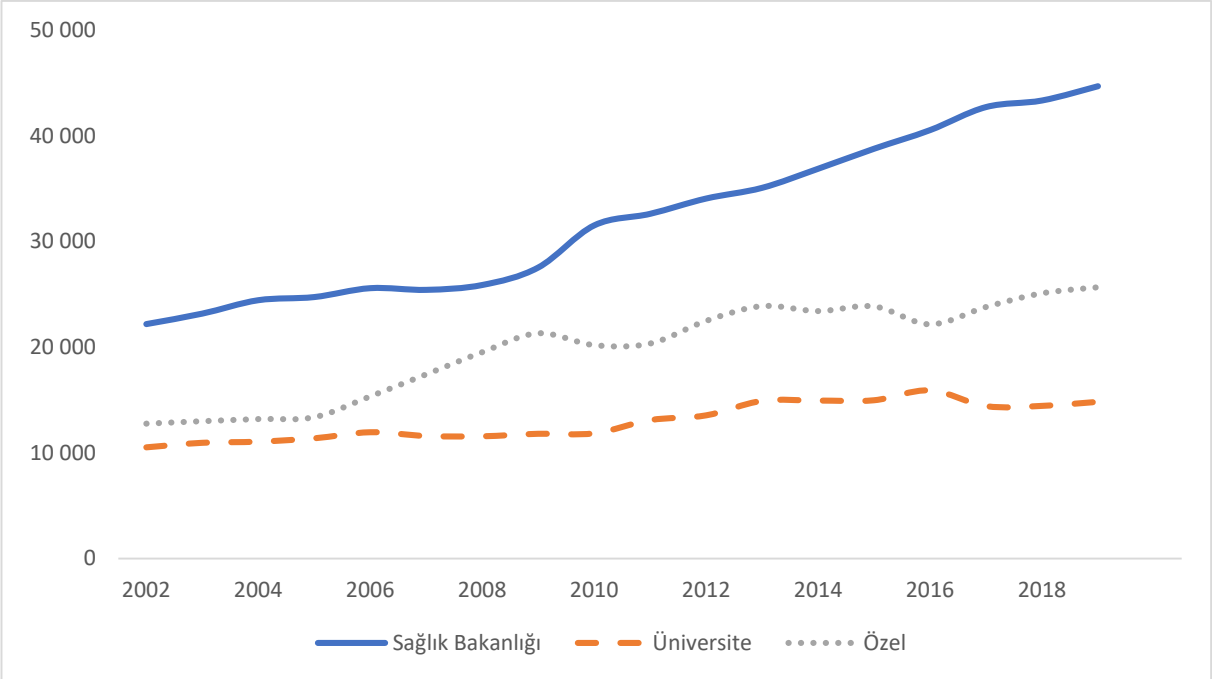

Grafik 8. Çalıştığı Kuruma Göre Uzman Hekimler, 2002-2019

Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllıkları, 2021

Özel sektörde çalışan hekimlerin daha önce hangi eğitim ve sağlık kurumlarından geçtiklerini takip etmemizi sağlayacak açık bir veri seti olmasa da ağırlıklı olarak uzman hekimlerden oluştukları kesindir. Özel sektör, performans sisteminin uygulama konduğu 2005-2006 yıllarından bu yana baskın biçimde uzman hekim emeğini istihdam etmeye yönelmiştir. 2005'ten bu yana özelde çalışan pratisyen hekim sayısı 5 bin civarında sabit seyrederken, uzman hekim sayısı istikrarlı şekilde artarak 2019'da 25.679'a varmıştır. Uzman hekim emeği, bu anlamda kamuyla özel sektör arasında bir rekabetin konusudur ve hastaların özel hastaneden sağlık hizmeti almayı tercihlerinin başlıca bir nedeni pratisyen veya asistan hekim yerine uzman, mümkünse de akademik unvan veya mesleki şöhrete sahip bir uzman hekime muayene olmaktır.

Nitekim görüştüğüm hekimler, Tam Gün Yasası'yla birlikte 2010'dan bu yana, üniversite hastanelerinden özel sektöre bilhassa akademisyen hekimlerin geçtiğini aktardılar. İstanbul ve Ankara'nın köklü fakültelerinden hocaların hem muayenehanelerin kapanması hem hastanelerin kronik personel, teknik ve teçhizat sıkıntıları hem de özel sektörün avantajlı çalışma şartları nedeniyle görece büyük özel hastanelere geçtiği malumdur. Hatta üniversite hastanelerinin belli branşlarından kadro veya ekip halinde belli üst seviye özel hastanelere geçildiği; zira bunun hem özel hastanenin vitrini hem de hekimlerin kazanç seviyesi ve birbirine aşinalığı bakımından avantajlı olduğu anlatıldı. Bu süreçte, temel vazifelerinden biri uzman yetiştirmek olan üniversite hastanelerinde belli branşlarda hekim kalmadığı dahi olmuştur: Pediyatri asistanı Yahya Hocaoğlu bir dönem Cerrahpaşa'da çocuk kardiyoloji bölümünün kapandığını anlattı. Çapa mezunu Salih Arslan, fakültede çok saygı duyduğu hocalarının özveriyle çalışmasına rağmen, ikinci bir kurumda çalışma hakkının Tam Gün Yasası'yla engellenmesini protesto ederek özele geçtiklerini esefle aktardı. Profesör doktor İhsan Temiz de Tam Gün Yasası'nın akademik unvanı olan hekimlerin biriken tecrübesinin değerlendirilmesini engellediğini; oysa bir hocanın birden çok kurumda verimli olabileceğini ifade etti. Hekimlerin hepsi, akademisyen hekimlerin özele geçmesinin gerekçelerine katıldıklarını ifade ettiler.

Hocaların mesleki şöhretinin ve simgesel sermayesinin özel sektör için ziyadesiyle avantajlı bir işgücü oluşturduğu açıktır. Bununla birlikte, özel hastanelerin maaş

yapılarından iş yüküne birçok konuda kendi aralarında farklılaşması, özel sektöre geçerken hekimin avantajlı bir konum elde etmesi için gereken mesleki sermayenin seviyesini de yukarı çıkarmıştır. Uzman emeği özel sektör için başlıca tercih konusu olmakla birlikte, bilhassa metropollerde daha çok talep edilen yan dal uzmanlıkların özeldeki kazancı daha yüksektir. Çünkü hastanın talep ettiği işlemler daha zor olduğu gibi daha masraflıdır. Dahası, uzmanlıktan sonra bir süre daha kamuda akademik kariyer yaparak özele geçmek için mümkün en güçlü mesleki sermayeyi biriktirmek hekimler arasında yayılan bir kariyer stratejisidir. Dahiliye uzmanı Murat Çınar'ın anlattığı üzere, dahiliye uzmanlığından sonra onkoloji veya endokrinoloji yan dal uzmanlığı yapmak, akabinde görece yeni bir tıp fakültesinde doçent olarak bir süre şöhret ve itibar biriktirmek, özel sektörde hem işverenin hem hastanın daha çok rağbet edeceği bir sermaye demektir. Özele avantajlı geçmek için kamuda geçirmek gereken süreç branştan branşa uzayıp kısalsa da tecrübeli ve kıdemli işgücünün bu yer değiştirmesi veya deplasmanı, kamuda nitelikli işlerin zayıfladığı yönünde bir kanaati de doğurmuştur. "Çapa'da hoca kalmadı, Cerrahpaşa'da hoca kalmadı" diyen genel cerrahi profesörü Elif Çelik bu sektörel kaymanın hastalar aleyhine olduğuna dikkat çekti: "İleride kendimizi kime emanet edeceğiz, gerçekten çok iş bilmeyen hekimlere". Görüştüğüm hekimler, uzman ve akademisyen işgücünün özele geçmesini sağlık hizmeti alıcıları için eşitsizlikçi bir noktaya gittiğini müştereken ima ettiler: "Ya kötü bir doktora gideceksin, ya da para verip çok iyi bir doktora gideceksin". Asistan hekim Osman Koyuncu, iyi cerrahların özele geçmesi neticesinde kamuda kalanlar arasında operasyonları "daha niteliksiz yapan" kesimin arttığını söyledi. Plastik, ortopedi, kalp damar ve göğüs cerrahisi gibi operasyonların özel sektörde çok yüksek ücretlere tekabül etmesinin sonucunda, bilhassa mesleki şöhrete ve akademik unvana sahip cerrahların özele geçerken en avantajlı grup olduklarını dinledim. Asistan hekim Yahya Hocaoğlu "otuz yıl sonra iyi yetişmiş cerrah eksiği olacak" dedikten sonra çocuk yoğun bakımda da benzer bir sürecin olduğunu, bu branşın nitelikli hekimlerinin İstanbul'un büyük özel hastanelerinde olduğunu anlattı. Bilhassa gastroenteroloji gibi yan dal uzmanlıklara kamu hastanelerinde muayene olmanın giderek zorlaştığı, zira bu ileri işlemlerin özel sektörde yoğunlaştığı hekimler tarafından teyit edildi.

Görüştüğüm hekimler bir uzmanın özele geçmesine yol açan nedenleri temelde iki başlık altında anlattılar: İtici bir neden olarak kamu kurumlarında iş yükünün, hastayla

ilişkinin ve kazancın zorlaşması; çekici bir neden olarak özel sektörde çalışmanın rahatlığı ve kazancın yüksekliği. Bununla birlikte her hekimin özele geçme süreci, daha ayrıntılı ve değişken nedenlerle şekillenmişti. Görüştüğüm hekimlerin yedisi özel sektörde çalışıyordu. Genel cerrahi profesörü Elif Çelik, uzun yıllar kamuda çalıştıktan sonra doçent olarak yurtdışında bulunmuş, 2010'larda meslek hayatının yirminci yılına doğru büyük bir özel hastanede anabilim dalı başkanı olarak Türkiye'ye dönmüştü. Bugün çalıştığı özel hastane ise İstanbul'daki en üst seviye hastanelerden biriydi. Genç kuşaktan uzman cerrah Levent Ayvalı ise Elif Çelik'in tecrübe ve akademik unvan odaklı kariyerinden ziyade mesleki sosyal sermaye yoluyla ve fakülteden hocasının vesilesiyle mecburi hizmeti biter bitmez İstanbul'un yine en üst seviye özel hastanelerinden birinde çalışmaya başlamıştı. Sosyal sermayenin belirleyici rolü, kadın doğum uzmanı Melek Aysal için de geçerliydi: Mecburi hizmetten sonra ne yapacağına dair bir kararı yokken, kendi branşında kıdemli bir hekimin davetiyle İstanbul'un sosyo-ekonomik olarak en üst seviye muhitlerinden birinde belli hastalıklara odaklı bir tıp merkezinde çalışmaya başlamıştı. Yine genç kuşaktan kadın doğum asistanı Büşra Gedik, mecburi hizmetten sonra, muhafazakar hastaların artan taleplerine binaen özel muayenehane açarsa "önünün açık olacağı" yönünde çevresinde bir beklenti oluştuğunu ifade etti. Tıbbi genetik asistanlığını bırakan Serhat Karayel, branşın kamudaki geleceğini parlak görmediği için uluslararası bir ilaç firmasında çalışmaya başlamıştı ve kamuda akranlarının çok ötesinde bir kazanç seviyesine erken yaşta varmıştı. Özelde çalışan bu hekimler bulundukları konumdan hayli memnundu, bununla birlikte ve belki de bunun sayesinde hem özel sektöre hem genel olarak mesleğin gidişatına dair en eleştirel ifadeleri paylaşmaktan çekinmediler. Uzun zamandır özelde çalışan Ayşe Sevin ve Süleyman Erbil'in özele geçme nedeni ise ortaktı: İkisi de 1990'lı yıllarda gerek asistanlık sürecinde gerek mecburi hizmette dindar olmaları nedeniyle meslek içinde açıkça dışlanmış ve bu nedenle özel sektörün görece düşük seviye hastanelerinde çalışmaya mecbur kalmıştı.

Görüştüğüm hekimler, özele geçmek için "teklif gelmesi" gerektiğini; gelen teklifle "iyi bir anlaşma" yapmak için tecrübe ve unvanın şart olduğunu ifade ettiler. Bu noktada mesleki beceri sermayesinin çoğunlukla meslek içinde biriken simgesel sermaye sayesinde, bazen de meslek dışı sosyo-kültürel çevrenin vesilesiyle özele

geçme sürecinde işe koşulduğu açıktır. Yukarıda aktardığım hekimler, özelde çalışmaktan memnuniyet nedenleri olarak malzeme ve personel sorunlarının yaşanmaması, hastalarla gerilim ve şiddet olaylarının daha az ve hafif yaşanması, nöbet tutmak zorunda kalmamaları gibi durumları zikrettiler. Özelde uzman olarak çalışmanın genelde devletten daha fazla kazanmak anlamına geldiğini ifade ederken aynı zamanda, belki muayene süresi devletteki kadar kısa olmasa da Cumartesi günleri dahil olmak üzere daha çok çalışmak gerektiğini de söylediler. Özelde çalışmanın farkını "Nimetleri de var, zorlukları da var. Nimetleri daha çok ama. Çok para" şeklinde anlatan Elif Çelik, bir önceki özel hastanesinde yöneticilerin daha fazla işlem yapması yönündeki baskılarından dolayı, bugün çalıştığı en üst seviye hastaneye kendi tabiriyle "kaçmıştı". Meslekte şu an bulunduğundan daha yüksek bir konum olup olmadığı soruma cevaben, "gelinebilecek en iyi noktadayım aslında" dedikten sonra, çalıştığı hastanede diğer profesörlerle rekabet halinde olduğunu şakayla karışık anlattı. Bahsi geçen hekimlerin hemen hepsinin durumlarından görece memnun olmasının bir nedeni en üst seviye hastanelerde yüksek kazanç karşılığında çalışmaları, ikinci nedeni de branş ve işteki konum itibarıyla avantajlı olmalarıydı. Bir tek, meslek içi ideolojik dışlanma nedeniyle uzmanlıktan hemen sonra başladığı özel hastaneden başka bir yerde çalışmamış olan enfeksiyon uzmanı Ayşe Sevin, kazancının yüksek olmamasına rağmen hastanenin "çalışma ortamı ve etik açıdan" iyi olduğunu ifade ederek bu zamana dek "değişiklik istemediğini" söyledi. Branşının hem çok yoğun olmaması, hem de özel sektörde diğer branşlara göre fazla tercih imkanının olmaması nedeniyle yirmi yıla yakın bir süre aynı hastanede çalışmıştı.

Özelde çalışmakla kamuda çalışmanın farklarını kapsamlı şekilde sıralamak, her iki kategori de yekpare olmadığı için mümkün değildir. Kamuda nasıl bölge, hastane, branş ve birim, iş yükünden performans ödemesine birçok bahsi farklılaştırıyorsa özelde de hastane tipi, bölgesi ve branşı fark eder. Bu çeşitlilik içinde görece avantajlı şekilde özelde çalışan hekimlerin kendi konumlarına dair kanaatleri büyük oranda olumluyken, özelde çalışmanın genel şartlarına dair ortak kanaatleri ise baskın şekilde olumsuzdur. Ortak kanaatlerden en sık paylaşılanı, özel hastanelerin "ticarethane" olduklarıdır. Tıbbi hizmetin asli olmayan "otelcilik" denilebilecek unsurlarının cazibeli sunumu altında özel hastaneler "tam bir şirket" gibi işletilir. Özel sektörün bu olumsuz tanınma biçiminin yaygın bir ifadesi hastaların "müşteri" olarak

görüldüğüdür. Nitekim özel sektörde nöbet tutan dahiliye asistanı İpek Ceylan, hastaların tavrının da müşteri tavrı olduğunu, "Parayı verdikleri için doktoru tapulu malı olarak düşünüyor" şeklinde ifade etti. Hastayla ilişki kamuya göre daha bir özen ve nezahet odaklı görünse de kamuda nasıl performans sistemi hekim emeğinin değerini niceliğe endeksliyorsa özelde de emeğin tıbbi olmayan veçhesinin nitel sunumu önem kazanır. Hekimin gülümsemesi, sabırlı olması, hastanın ödediği ücretin karşılığını aldığını hissettirmesi ve "hasta kaptırmaması" şarttır.

Kendi muayenehanesinde çalışmaktan farklı olarak hekimin tıbbi olmayan hizmetinin hesabını işverene verdiği bu yeni ilişki biçimi, hekimi aynı zamanda rekabetçi reklam stratejilerine mecbur bırakır. Cerrahi branşlarda hastalarla çekilmiş ve güven telkin eden fotoğrafların internet sitesinde yayınlanması çok yaygın olduğu gibi hekimlerin şahsi sosyal medya hesapları da her gün sürdürmeleri gereken yorucu bir reklam sahasına dönüşür. Elif Çelik'in ifadesiyle "çok saldırgan gitmek", "PR'ı iyi olmak" veya "yöneticilere yakın olmak" hekimin kazancını doğrudan iki üç katına çıkarabilir. Bu piyasalaşma bağlamında para vererek televizyona çıkmak veya aslında iyi yapmadığı işlemleri internette çok iyi pazarlamak gibi meslek etiğinden sapma olarak görülen davranışların gelişmesi şaşırtıcı değildir. Piyasalaşmayı besleyen bir dinamikse belli branşlarda yetkinlik tekelinin dar bir grup tarafından paylaşılmamasıdır: "Çok vahşi bir piyasa" olarak tanınan kadın doğum alanında "hasta çalmak" için hemen sezaryene almak gibi yine deontolojik sapmalar görülür. "Pastadan pay vermemek" üzerine kurulu olan özel sektörün rekabetçi dünyasında hekimin tıbbi emeğinin heteronomik kaynak, yatkınlık ve beceriler üzerinden değerlendirilmesi, mesleğiyle ilişkisini de müşteri memnuniyetine endeksler:

> *Özele geçmek istemeyen neden istemez?*
>
> Rekabet zor gelebilir. Mesela bir sürü özel hastane var, hastaların çoğu bunları dolaşıyor, hasta sana değil de diğer hastaneye gittiğinde kafanda şöyle bir soru oluşuyor: "Ben bu hastayı niye tatmin edemedim?" Özel hastaneler arasında ya da doktorlar arasında böyle rekabet de oluyor. (Levent Ayvalı, 33)

Özel sektörde hekim, fakültede öğretilmemesi bir kenara, mesleki sosyalleşmenin normatif ve etikçi dünyasında zaten değer verilmeyen bir dizi işletme ve pazarlama stratejisinin üstesinden gelme mecburiyetiyle ilk defa baş başa kalmasının yanı sıra ücret rejiminin de piyasalaşmasını tecrübe eder. İstanbul'un en üst seviye hastanelerinde akademik unvan ve rağbet sahibi bir cerrahın 100 bin liradan aşağı

kazanmadığı yönündeki yaygın kanaat, bu mesleki tabakanın çok küçük bir azınlığa tekabül ettiği gerçeğini gizlemez. Kadın doğum uzmanı Melek Aysal'ın "Şu an bıçak parasını doktor almıyor, özel hastane alıyor" ifadesi, özelde cerrahların yaptıkları işlem sayısı üzerinden pay almasının yaygınlığına binaen, hekim emeğinin artı değerine artık işverenlerin sahip olduğuna işaret ediyordu. Bir başka örnek olarak, halk sağlığı uzmanı Emin Bakar Samsun'da birçok özel hastanenin anlaşarak kamudan geçen uzmanlara standart bir ücreti "dayattıklarını" anlattı. Bilhassa doğudaki mecburi hizmetten sonra ailesine yakın yaşamak isteyen genç uzmanların batıdaki metropollerde özel hastanelerin düşük ücretlerine mecbur kaldıklarını dinledim. Asistan hekim İpek Ceylan, yeni uzman hekimlerin özel hastanelerde "ırgat gibi çalıştığını", Salih Arslan "sütünü sağdıklarını" söyledi. Dahiliye uzmanı Murat Çınar, İzmir merkezinde çalışmayı isteyen çok sayıda hekim bulunmasından dolayı özel hastanelerin kamudan daha düşük ücretlere istihdam ettiğini anlattı. Dahası birçok hekim, en üst seviye birkaç özel hastane dışında, özelde maaşların sıklıkla geç yatırıldığını, bazı dönemlerde eksik ödendiğini teyit ettiler. Bu noktada özelde çalışan hekimin kazancını kısıtlayan bir olgu da pek çok sektörde yaygın olduğu üzere maaşın asgari ücret üzerinden gösterilmesinin yanı sıra, hastane yönetimlerinin hekimlerle serbest meslek makbuzu veya şirket faturası karşılığında 4B üzerinden anlaşma yapmasıdır. İş güvencesi, kıdem tazminatı, fazla mesai ödemesi, izinler gibi bir dizi temel konuda hekimin özlük haklarından vazgeçmesini gerektiren bu çalışma rejimi, çalışmanın maddi ve idari yükünü hekimin omuzlarına bırakır; hekimi hastanenin bina, teçhizat ve personel sermayesinin kiracısı yapar ve hastane işletmesini büyük oranda sadece kâra ortak eder. Görüştüğüm her hekimin teyit ettiği bu olgu, mesleğin piyasalaşmasının ve emeğin yabancılaşmasının en çıplak formudur:

> Şirket kuruluyor, özel hastane sana o alanı sağlıyor, aynen dükkan kiralamak gibi… Paket ücret denen bir şey var, SGK bu paketi hastaya sabit veriyor, senin isteğin zaten azsa o hastadan, geri kalanı hastaneye kalıyor. Ama özellikle dahili branşlarda test olarak ileri tetkik yapmak isterler, o onları aşıyor. Şimdi orada doktorun da arada kalmışlığı olur eminim. Hastanın bakım kalitesinin de düştüğünü düşünüyorum. Böyle daha çok doktor gibi değilsin de hani ticari bir nesne, bir işletmeci gibisin. (Yağmur Ergin, 29)

Nihayetinde özelde çalışmak, hekimin klinik becerileri kadar mesleki şahsiyetini de bir meta olarak işlemesini ve sunmasını beraberinde getirir. Hekimin uzmanlık, unvan ve şöhretine gelen müşteri-hasta, eskiden bıçak parası veya muayenehane ücreti olarak

verdiğinin çok daha fazlasını işletmeye kazandırırken işletme hekimin mesleki sermayesini ve şahsiyetini üretim bandına dönüştürür. Bu durumun paradoksal özelliği ise zenginleşmeyle işçileşmeyi aynı anda mümkün kılmasıdır: Aylık kazanç sınırı olmayan en üst seviye hastanelerde, belki başka sektörlerde birçok şirket sahibinden daha çok kazanan bir profesör doktor dahi müşteri-hasta potansiyelini ve memnuniyetini her daim kontrol ve muhafaza etmek mecburiyetindedir. Diğer yandan yeni kuşak hekimler için özelde çalışmak, az sayıdaki hocanın ve avantajlı uzmanın kazanç seviyesine ulaşmanın zor olduğu, böylece ücretlileşmenin zenginleşmeyle telafi edilemediği bir kulvardır. Görüştüğüm yeni kuşak hekimlerin hemen hepsinin kendi branşlarında hoca veya kıdemli uzmanların özel sektörde kazançlı konumları işgal ettiği ve bazen de tekelleştirdiği yönündeki kanaatleri, kamuda bu zamana kadar ve bu kadar keskin şekilde görülmeyen kuşaklar arası avantaj farklarının yeni dönemde özel sektörün yükselişiyle açığa çıktığı şeklinde yorumlanabilir. Özel sektör bu nedenle kamuda performans sisteminin etkisiyle klinik mesai ve kararların ekonomik kazanç uğruna araçsallaştırılmasından çok daha yoğun ve rekabetçi bir heteronomi demektir. Yeni kuşak uzmanların mesleğin avantajlı kazanç seviyelerine ve çalışma şartlarına, dar bir grup dışında kolay ve hızlı ulaşamaması, mesleğin yeni heteronomik piyasasında yükselen ücretlileşme ve piyasalaşma sularının altında kalma ihtimalinin yaygınlaşması demektir. Bir diğer ifadeyle hekim işgücünün nadirliği ve muayenehane imkanı sayesinde pratisyen hekimlerin dahi hocaların ve uzmanların mesleki tatminine yaklaşma şansının yüksek olduğu eski döneme kıyasla bugün artık, uzman hekim olmak dahi yüksek bir mesleki tatmini garanti etmez hale gelmiştir.

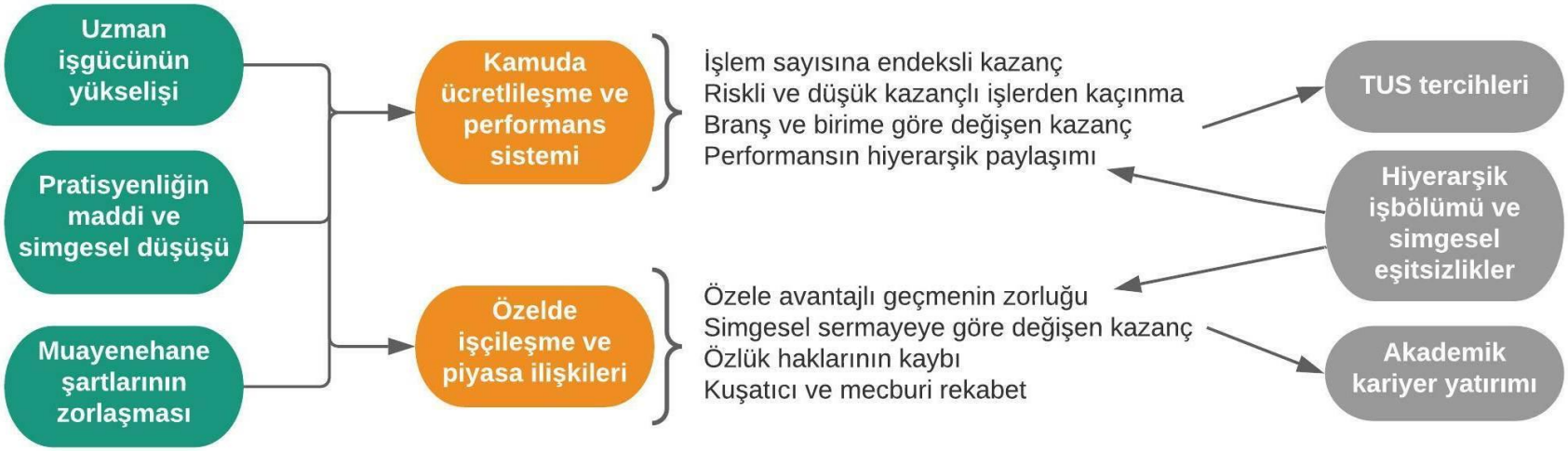

Şekil 5. Hekim Emeğinin Yeni Yapıları ve Süreçleri

4.3.3. Özerkliğin İki Yüzü

Kamuda performans sistemi ve özelde rekabetçi piyasalaşma, mesleğin istihdam rejimini şekillendiren iki dinamik olarak meslektaşlar arasındaki hiyerarşik işbölümü kadar meslek basıncını artırır. Ancak dikkat edilirse meslek basıncının iç ve dış kaynakları birbirine bağlıdır: İş bölümü ve istihdam rejiminin yeni zorlukları ile alacaklı-hasta veya müşteri-hastanın yeni zorlayıcılığı birbirini doğurur. Bu anlamda meslek basıncının iki yönlü artışı, mesleğin geleneksel bir dayanağı olan özerkliğin icrası ve denetimini yüklü bir gerilime dönüştürür. Bürokrasinin ve işletmenin öncelik ve talepleri, alacaklı/müşteri hastanın öncelik ve talepleriyle birbirini doğururken hekimin geleneksel yetki alanına nüfuz ve müdahale eder. Hekimler sadece kazanç kaynağı ve biçimi bahislerinde değil, doğrudan doğruya tıbbi-mesleki bilgi ve becerilerinin icrası ve yetkilerinin ne yönde kullanılacağı bakımından da artık deplasmandadır.

Özerklik esasen hekimler için, belki başka mesleklerde olduğundan çok daha kurucu bir normdur: Hastanın durumuna tanı koymak ve gereken tedaviye karar vermek, hekimin doğrudan doğruya diplomasından veya uzmanlık belgesinden kaynaklanan ve sadece ondan kaynaklanan yetkisinin icrasıdır. Hekimler arasında, hastaların başka bir hekimin tanı ve tedavisinin yanlış, eksik veya verimsiz olduğu yönündeki şikayetlerini tasdik etmenin nadiren görülmesi sadece meslektaşlar arasında asgari bir nezaket normunun örtük işlemesinden kaynaklanmaz; hastanın o günkü durumuna dair diğer hekimin özerkliğinin kurumsallaşmış olmasına; dolayısıyla hekimin kendi özerkliğinin imkan şartlarını koruma ihtiyacına dayanır. Dahası, hekimin özerkliği kendini şahsi becerilerden ziyade, o becerilerin tıp fakültesinden asistanlığa her süreçte hiyerarşik iş bölümü dahilindeki kolektif denetimin ürünü olarak bedenleşmesine dayanır. Nihayetinde bu hem kolektif hem bedenselleşmiş bilgi ve beceri, meşru simgesel sermayelerin deposu ve kaynağı olarak devletin imzasını taşıyan hekimin kaşesi sayesinde uygulanma yetkisi kazanır.

Hekimlerin klinik özerkliğinin geleneksel formu bugün bir şekilde mevcuttur: Tanı, tedavi ve reçeteye başhekimin dahi karışamayacağını birçok hekim teyit etmiştir. Özerkliğin geniş bir resmi yektiler dizisi olması rapor ve ilaç tercihi bahislerinde sıklıkla açığa çıkar. Uzman hekim Murat Çınar'ın, "doktor isterse kuralına uydurarak

istediği raporu verebilir" şeklinde ifade ettiği bu özerk yetki alanı, hastayla asimetrinin tersine döndüğü güncel bağlamda ironik olarak aynı zamanda hekimin zayıf karnıdır. Aile hekimi Salih Arslan, tam da bu yetki alanını "istismar etmek için gelen" hastaların istedikleri raporu veya ilacı alamadıklarında yıpratıcı ısrar ve hakaretleriyle uğraşmak zorunda kaldığını anlattı. Uzman hekim Yağmur Ergin heyet raporu ve sevk yazdırmak için tehdit eden hastaların yaygınlaştığından bahsetti. Uzman hekim Süleyman Erbil'le mülakata başlamadan önce gelen bir telefon araması, tanımadığı bir hastanın rapor yazdırma talebiydi; hekim rapor için gereken resmi prosedürü hastaya sıkılarak ve kısa cümlelerle anlattı; telefonu kapattıktan sonra bana dönüp hayıflandı: "İşte bunlara rapor yok falan dediğin zaman hekimin itibarı azalıyor. Hastanın her istediğini yapıyorsan hekim itibarlı." Hekimin klinik özerkliği sadece hastaların değil, bürokratik konumunu kullanarak menfaat temin etmek isteyen kamu görevlilerinin de hedefindedir: Birçok hekimden bilhassa küçük yerlerde geçen mecburi hizmet sürecinde savcı, bürokrat, parti yöneticisi, polis gibi toplumsal faillerin istediği raporu yazdırmak için baskı kurma girişimleri olduğunu dinledim.

Benzer örnekler geçmiş dönemlerde de yaşanmıştır zira hekimin klinik yetkileri her zaman klinik dışında, tahmin edilemeyecek kadar çeşitli sosyal faydalara tekabül etmiştir. Fakat hekimin özerkliği üzerindeki baskının kaynağı, hizmet alanların sosyal, şahsi ve gayri tıbbi menfaatleri için hekimin yetkilerini araçsallaştırma girişimleri değildir. Bugün mesleki özerkliğin asıl basıncı, son on beş yılda uygulamaya geçirilen bir dizi bürokratik denetim mekanizmasından kaynaklanır. Hastalarla ilişkide asimetriyi tersine çeviren SABİM ve CİMER gibi şikayet kanallarının yıpratıcı etkisinin yanı sıra, son dönemde giderek belirleyici olan kanıta dayalı tıp nosyonu ve teşhis ilişkili gruplar uygulaması, hekimin her kararının belli standartlara tekabül etmesini gerektirir. Her branşın değişen sıklıkla da olsa sürekli güncellenen resmi tanı ve tedavi rehberleri vardır ve rehberde öngörülen muhtemel klinik patikaların dışına çıkmak zordur. Dahası, artık hemen her işlem için hastanın resmi rızası alınmak zorundadır; her işlem merkezi ve dijital şekilde kayıt altına alınır; hastane yönetimi ve bakanlığın yanı sıra e-Nabız üzerinden hastaların takibine açılır. Hekim artık muayenehanesinde hastayla başbaşa olmadığı gibi, hastanın dosyasını da kendi kendine tutuyor ve takip ediyor değildir; hekimin her işleminin bir kopyası kamu otoritesinde, bir kopyası hizmet alanda, bir kopyası da çalıştığı kurumun denetleyici

birimlerindedir. Dolayısıyla mesleki becerilerin gelişimi ve içselleştirilmesi ne kadar dikey bir iş bölümü içindeyse, hekimin sunduğu hizmet de dikey ve çoklu bir takibe tabidir. Hastanın klinik takibi, hekimin bürokratik takibine dönüşmüştür.

Görüştüğüm hekimler bu yeni bürokratik disiplin ve takip bağlamını baskın şekilde olumsuz kanaatlerle anlattılar. Tanı ve tedavi standartları ile hastaların değişken talepleri arasında bir tür tampon mekanizmaya dönüşen mesleğin "sağlık teknisyenliği"ne indirgendiği söylendi. Uzmanlaşma trendi nedeniyle kendi branşının klinik algoritmalarını sürekli tekrar etmek; hastadan ziyade hastalığa odaklanmak ve dolayısıyla klinik kararlarını oluştururken hastalığı kendi branşının standart çerçevesine tercüme etmenin ötesine geçmemek yine bu noktada beliren bir eğilimdir. Pediyatri asistanı Yahya Hocaoğlu, çocuklarda ateşli hastalıklarda antibiyotik vermenin her durumda gerekmediğini, ancak resmi prosedürlerle hastaların taleplerinin buluştuğu noktada vermek zorunda kaldıklarını anlattı. İlaçtan ziyade hastayı takip etmeyi doğru bulan Hocaoğlu "Takip. En ideali budur. Bunu elimizden aldılar" ifadesini kullandı. Bunun yanı sıra bürokratik denetim basıncı nedeniyle en kritik ve acil durumlarda bile onam için hastayı veya yakınını ikna etmenin gerektiğine dair birçok tecrübe dinledim. Şikayet ve malpraktis davası gibi süreçlerin bir kaynağının da, hekimin klinik özerkliğinin standartlarla kısıtlanırken sorumluluğun büyük oranda hâlâ hekime bırakılması olduğunu savundular. Ayrıca kamuda hastane yönetimlerinin ezici oranda yine hekimler tarafından yürütülmesinin kurumsal bir özerklik oluşturmadığı, bütün bu bürokratik disiplini boşa çıkarmak veya hafifletmek yerine daha da sıkılaştırdığını aktardılar:

> Başhekim hekimini korumaz, nasıl ezebilirim, nasıl burnunu yere sürtebilirim diye bakar. Otorite, bir bakış açısı oluşturuyor bürokraside. Başhekimlik statüsü de değişti, yetkileri çoğaldı. (Muharrem Öztürk, 55)

Kamuda hekimin kendini içinde bulduğu yeni bürokratik disiplin ve takip bağlamı, özel sektörde farklı biçimlerde yaşanmaktadır. Hastaların artık "müşteri olarak görüldüğü" özel sektörde hekimin klinik kararı yine rapor ve ilaç konusunda sıklıkla yaşandığı üzere, "satın alınan" bir araca dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Fakat tıpkı kamuda hizmet alana karşı hekimin özerklik elini zayıflatanın kamu otoritesi ve denetim mekanizmaları olması gibi özelde de müşteri-hastanın arkasında, hastane yönetiminin kâr ve müşteri memnuniyeti beklentisi vardır. Takriben yirmi senedir aynı

özel hastanede çalışan Ayşe Sevin'in ifadesiyle hekim "patronun iki dudağı arasındadır" ve Muharrem Öztürk'ün ifadesiyle "saygınlığı olmayan bir işçidir". Salih Arslan'ın "beyaz yaka görünümlü mavi yaka" olarak tasvir ettiği özeldeki hekimler birçok yerde hastanenin "otelcilik hizmetleri"nin bir devamı olarak özel telefon numarasını hastayla paylaşmak zorundadır ve böylece hekimin özel vakti de emeğine dahil edilir. Görüştüm hekimler, kamuda her ne kadar nöbet ve icap nedeniyle gece mesaisi yapmak zorunda kalsalar da kamuda çalışmanın nadir avantajlarından biri olarak mesai sonrasında özel hayatta hastaların ulaşamamasını anlattılar. Hekimin kaşesinde tecessüm eden klinik özerkliğinin mümkün olduğu kadar verimli ve kârlı istihdam edilmesi adına özel hastanelerin denetim mekanizmalarının diğer sektörlerden farkı yoktur:

> İstanbul'da özel bir hastanede çalışan bir doçent abimiz vardı, şöyle bir şey söyledi: "Saat 8'de mesai başlıyor, 8'i 5 geçe kartımı okuttuysam o gün insan kaynaklarından mail geliyor, hayırdır bir problem var mı diye". Bir doktor için hiç alışılacak ya da beklenilecek durum değil ama gayet de bu muamele yapılıyor ve uyum sağlıyor evet, çünkü özel sektör. (Emin Bakar, 33)

Dahası, hekimin klinik özerkliğinin özel sektörde sıklıkla meslek etiğine aykırı şekilde istismar edildiği yönünde güçlü ve yerleşik bir kanaat vardır. Kamuda çalışan hekimlere özele geçmek isteyip istemeyeceklerini sorduğumda çok benzer şekilde özelde belki daha fazla kazanacaklarını ama hastaya zarar verme ihtimali olan; hastaya tıbben zarar vermese de ekonomik açıdan daha fazla harcamasına sebep olacak gereksiz işlem, tetkik veya ameliyat yapmayı kendilerine uygun bulmadıklarını ifade ettiler. Dahiliye uzmanı Faruk Koç bilhassa yoğun bakımlarda daha çok hasta, daha sık hasta değişimi ve daha çok kazanç odaklı bir yönetimin özelde hasta sağlığına ciddi zarar verdiğini anlattı. Üroloji asistanı Ebubekir Güneş, kendisine gelen hastalar arasında takiple ve basit tedaviyle halledilecek vakalar olduğunu ancak bu hastaların daha önce özele gittiklerinde hemen ameliyat gerektiği yönünde bir yaklaşımla karşılaşmış olduğunu; özel hastanede hastaların "korkutularak ameliyat kararına razı edildiği"ni anlattı. Özellikle asistan veya yeni uzman hekimler, özelde hastanın harcamaları noktasında bazen açık bazen örtük ama çok yaygın şekilde aleyhine bir yaklaşımın hâkim olduğunu ve buna mecbur kalmanın kendileri için "vicdana sığmayacağını" ifade ettiler. Uzun yıllardır aynı özel hastanede çalışan ve özeldeki gereksiz işlem baskısı konusunda en tutuk konuşan Ayşe Sevin dahi, özel sektörde

hekimlerin sıklıkla hastane değiştirdiğini anlatırken "Etik olup olmaması hastanenin, hekimden beklentileri farklı olabiliyor" ifadesini kullandı. Bilhassa yapılan işlem sayısına göre hem SGK ödemesi almak hem hastadan daha çok ücret talep etmek imkanı özel hastane işletmelerinin hekimin yetkilerini araçsallaştırma girişimlerini kaçınılmaz kılar:

> Devlet hastanesinde kral olan bir hoca bütün vasıflarından arınıp özele işçi olarak gidiyor, parası daha çok ama işçisin. Yani gelecek eli cebinde bir işletmeci, "hocam pek ultrason istemiyorsunuz bu aralar?" dediği zaman bu adamın iğrenç talebini orada kolay geri çeviremiyorsun. "Hocam biraz MR isteyin hastalardan, SGK'yı biraz soyalım" taleplerini kolay kolay reddedemiyorsun, burada kral değilsin işçisin (Salih Arslan, 33).

Hekimlerin bu bürokratik ve işletmeci disiplin bağlamından şikayetleriyle birlikte, eski dönemlerde klinik özerkliğin sıklıkla istismar ve hataya açık olduğunu kabul etmeleri dikkat çekicidir. Görüştüğüm hekimler, hastalarla ilişkide asimetrinin tersine dönmesini "ifrattan tefrite" şeklinde yorumladıkları gibi, hekimin özerkliğinin de aynı şekilde bir uçtan diğerine savrulduğunu ileri sürdüler. Mesleğin geleneksel özerkliğinin denetimsizliğe dayandığı noktasında birçok hekim hemfikirdi: Profesör doktor İhsan Temiz eskiden hekimlerin tanı ve tedavi süreçlerinde "bildiğini okuduğunu" ifade etti. Uzman hekim Süleyman Erbil eskiden "başı ağrıyan gelsin" diyerek hastalara topluca aynı ilacı yazan hekimler olduğunu anlattı. Erbil ayrıca mülakatın başka bir noktasında, mecburi hizmetini yaptığı küçük bir ilçede hastalara yeni çıkmış bir ilacı verdiğini, ancak ilacın bayılma yan etkisi yaptığını daha sonra öğrendiğini anlattı: "Yani hasta gördükçe, tedavi ettiğiniz hastalarla diyalog, onu yaşadıkça hekim olma başlıyor. Mezun oluyorsunuz ama en az üç beş seneyi alıyor". Hem hekime hem ilaca erişimin zor olduğu koşulların mümkün kıldığı bu görece denetimsiz dönemleri Salih Arslan, "eskiden hiç standardizasyon yokmuş" şeklinde ifade etti. Örnek olarak, zamanında bir hekimin rapor yazmak üzere önden anlaştığı ve para aldığı bir hastaya defaatle "psikoseksüel nevroz" tanısı koyduğunu, oysa böyle bir tanının literatürde olmadığını anlattı. Dahası, profesör doktor Elif Çelik, ortalamaya göre çok sık hatalı operasyon yapan bir hekime meslek içinde "malpraktis profesörü" lakabını taktıklarını ancak hastanedeki konumu ve ilişkileri sayesinde mesleğine devam ettiğini ifade etti.

Fakat ilginç olan, bürokratik-işletmeci disiplin bağlamında hekimin klinik özerkliği daralırken, mesleki yetki alanının kazanç odaklı istismarının belli bir mesleki tabaka için halen daha mümkün görülmesidir. Hizmet alanların istismar talebinin sıklıkla rapor ve ilaç yazdırma konusunda olması gibi, hekimin yetkilerini istismarı da aynı konularda sıklaşır. Halk sağlığı uzmanı Emin Bakar, "maddi imkanlar sunan bir ilaç mümessili"nin ilacını, aynı etkiye sahip diğer ilaçlar arasından hekimin rahatlıkla tercih edebileceğini ifade etti. İlaç firmasında çalışan hekim Serhat Karayel hekimlerle firmalar arasındaki ilişkiyi çok daha ayrıntılı şekilde anlattı: Tercihen akademik unvanı ve kurumsal yetkisi olan hekimlerle görüştüklerini, onlara istedikleri araştırma imkanları ve raporlarını sunduklarını, kongre ve toplantılarda ilacı öne çıkarmalarını istediklerini ve nihayetinde "hocayı ürünün avukatı" yaptıklarını anlattı. Serhat Karayel hekimlerin ilaca dair araştırmaları tanıtacakları kongrelere katılmak için otel, yeme içme, seyahat gibi masraflarını firmaların karşıladığını; böylece hekimin maddi ve simgesel kazancına karşılık firmanın hekimin unvan ve klinik yetkilerini kullandığını ifade etti. Görüştüğüm başka hekimler, kayıtlara geçmemesi şartıyla, ilaç firmalarından her türlü şahsi menfaat temin eden hekimler olduğunu; medikal cihaz ve görüntüleme firmalarıyla komisyon karşılığında anlaşıp hastaları yönlendirdiklerini ayrıntılı şekilde aktardılar. Hekimler bu durumu mümkün kılan iki temel nedenden bahsettiler: Birincisi, tıp fakültesinde ve asistanlık sürecinde ilaç firmaları ve medikal sektör hakkında hekimlerin hiçbir eğitim almaması onları dışarıdan yönlendirmelere açık hale getiriyordu. İkincisi, profesör doktor İhsan Temiz'in vurguladığı üzere, çok daha temelde, tıp fakültesinde müfredatın ve yerleşik tedavi prosedürlerinin şekillenmesinde medikal sektörün güdümünde ilerleyen araştırmaların etkili olmasıydı. Biri meslek alanının ortodoksisine, diğeri mesleki faillerin alandaki gayri-tıbbi faillerin ekonomik çıkar ve süreçlerini tanıma bilgisinin yetersizliğine vurgu yapan bu iki açıklama biçiminin ortak paydası, mesleğin heteronomik etkilere son derece açık olduğudur.

Diğer yandan, mesleğin toplumsal imaj aynasında sıklıkla sunulan özerk bilimsellik ve bağımsızlık suretini karartan bu heteronomik açığın semptomu olarak sapma davranışları sergileyen hekimler söz konusu olduğunda münferit değerlendirmek çok yaygındır: "Her branşta olduğu gibi tıp camiasında da işini kötüye kullanan insanlar var elbette". Her meslekte olduğu gibi hekimlikte de mesleğin yapısal açıklarının

bizzat o mesleğin özerkliğinin ve yetki alanının denetimsiz boyutlarıyla açıklamak yerine münferit sapmalar olarak tanınması, mesleğin türdeşleştirici ve kurucu kimlik aynasının çatlamaması için gereken bir ortak kınama şeklidir. Fakat burada önemli olan, mesleğin klinik yetki alanının iki yüzü olduğunun (hastalara karşı ve yöneticilere karşı) güncel bağlamda iyiden iyiye açığa çıkmasıdır. Hekimin klinik yetkileri bir yandan hizmet alanların sapma niteliğinde gayri-tıbbi ve sosyal istismar taleplerine karşı, hele de hastayla asimetrik ilişkinin tersine döndüğü güncel bağlamda haklı şekilde sıkı sıkıya müdafaa edilmesi gereken bir mesleki onura işaret eder. Bu onur aynı zamanda hastanın tıbbi menfaatinin de hekimin özerkliğini gerektirmesiyle pekişir. Diğer yandan hem kamu hem özel sektör söz konusu olduğunda özerklik metalaşmaya ve hem işverenin hem hekimin gayri-tıbbi menfaatleri için araçlaştırılmaya müsaittir. Deontolojik sapma örnekleri her ne kadar münferit değerlendirilse de yetkilerin metalaşma ihtimalini yapısal olarak yüksek kılan hekimin özerkliğinin genişliği, gayri tıbbi faydaları ve kullanışlılığıdır. Hekimin sorgulanamaz klinik kararı bürokrasi için sağlık hizmetlerinde başarı ve halkın memnuniyetine, sermaye için kâr ve ciroya, nihayet hekimin kendisi için ekonomik kazanca tahvil edilmeye açıktır.

Fakat ücretlileşme bağlamında metalaşan özerkliğin eski dönemlerde muayenehanenin sağladığı özerklikten bir farkı; özerkliğin artık hekimin şahsından çıkmış olmasıdır: Muayenehanesindeki hekim hem pratik becerisi ve kararları hem denetimi bakımından kendinden sorumludur, yetkileri kendinde toplamıştır. Hastayla en ufak etkileşim anlarında mesleğin kazanç ve yetki özerkliği hekimin şahsında tecessüm eder. Ücretlileşmiş hekimse sadece klinik bilgi ve becerisinin artı değerini işverene sunmakla kalmaz, aynı zamanda ondan yetkilerinin denetim ve yönetimini de paylaşması talep edilir. Mesleki yetkinin ne sıklıkla (kamuda çok hasta bakma gereği) ve ne yönde (özelde gereksiz işlem baskısı) kullanılacağının kararını yönetici veya işverene bırakmak zorunda kalan hekimlerin elinde özerkliğin sadece hastalara karşı savunulacak tarafı kalmıştır. Hekimlerin meslekten güncel şikayetlerinin öncelikle ve sıklıkla hastalardan başlaması ve hastaları konu etmesi; sadece günlük rutinde en çok hastalarla ve hastalardan gelen talep, şikayet ve şiddet biçimleriyle karşılaştıkları için değildir. Aynı zamanda, özerkliğin yeni bürokratik-işletmeci disiplin ve istismar süreçlerinde şiddetli kaybının yükünü bizzat hastalarda tecessüm etmiş şekilde

görmeleri nedeniyledir. Bürokratikleşme ve piyasalaşma bağlamında kazanç ve yetki özerkliğinin kaybı, hastaların alacaklı/müşteri olmasında en somut şekilde tezahür eder ve meslek basıncının semptomu olarak, genelleştirilmiş yıkıcı öteki olarak hastadan şikayete sebep olur.

Nihayetinde, mesleki özerkliğin güncel krizi meslek içi tabakalaşmada ayrıştırıcı bir mekanizmaya tekabül eder. Bir yandan özerkliğin eski denetimsiz alanlarından standardizasyon ve bürokratik denetim mekanizmaları nedeniyle (MHRS, SABİM, CİMER, tanı ve tedavi rehberleri, teşhis ilişkili gruplar, dijital kayıt sistemleri, e-Nabız vs.) ricat etmek zorunda kalan geniş bir tabaka vardır. Bu tabakanın genişliği, kamuda çalışan hekimlerin yanı sıra özel sektörde işverenin kâr odaklı işlem baskısına boyun eğmek zorunda kalan dezavantajlı hekimleri de içermesinden kaynaklanır. Diğer yanda ise akademik unvan veya branş avantajları sayesinde özerk yetkilerin aktif şekilde maddi ve simgesel kazanca tahvilini gerçekleştirme imkan ve kaynaklarına sahip (SGK ödemesi yüksek işlemlerden kazanmak; ilaç firmasıyla karşılıklı fayda ilişkisi kurmak; medikal cihaz ve görüntüleme merkezleriyle anlaşmak vs.) daha dar bir tabaka söz konusudur. Bu tabakaların birbirinden ne kadar ayrıştığını göstermek, bir yandan özerkliğin kullanılma biçimlerinin sayısal göstergelerinin olmaması, diğer yandan meslek alanında ilerlemenin sabit bir durum değil her hekim için değişken ve dinamik süreçler içermesi nedeniyle zordur. Fakat daha önemlisi, kazanç ve yetki özerkliğinin hekimin şahsında tecessüm ettiği muayenehane döneminin bir mirası olarak yüksek kazanç ve klinik bağımsızlık beklentisinin, yeni kuşak hekimler için giderek zorlaşan bir ihtimal haline gelmesidir. Mesleğin hem iç hem dış basıncını daha çok hisseden yeni kuşak hekimler için özerkliğin iki yüzü de kaybedilmektedir: Hem daha çok hasta bakan, hastaların yeni asimetrik davranışlarıyla daha çok karşılaşan ve yıpranan yeni kuşak hekimlerdir. Hem de görece daha az kazanan, bürokratik-işletmeci disiplin ve baskılara daha çok maruz kalan, piyasalaşmanın dezavantajlı kesimini oluşturan ve mesleki tatmini giderek zayıflayan da onlardır. Tam bu nedenle, asistan hekim Ebubekir Güneş'in içtenlikle paylaştığı halet-i ruhiye, yeni kuşağın mesleğiyle olan yorucu gerilimini ifade eder:

> Hani anlattığım kıymetimiz bilinmiyor kompleksi var ya. Ben bunu ağır biçimde yaşıyorum. Bir taraftan böyle işte sınırlarda durayım, haksız kazanç

elde etmeyeyim derdin var ama bir taraftan da yani affedersin ama insanın iliğini emiyorlar. (Ebubekir Güneş, 29)

4.4.Meslek Basıncı ve Yeni Mesleki Halet-i Ruhiye

Yukarıdaki bölümlerin ışığında, güncel bağlamda hekimlik mesleğinin basıncının çoklu dinamiklerinden bahsetmek mümkündür. Eldeki veriler meslek basıncının dört dinamiğine işaret eder ve bu dört dinamiğin son yirmi senede hızlı şekilde birbirine eklemlenen zorlukları, hekimlik mesleğinin dönüşümünün temel karakterini verir:

1) Mesleğin uzayan formasyon süreci veya meslek tüneli,
2) Mesleğin iş bölümünü yapılandıran maddi ve simgesel hiyerarşi ve eşitsizlikler,
3) Mesleğin sunduğu hizmeti alanlarla günlük ve mükerrer ilişkinin yapısı ve getirdikleri,
4) Mesleğin emek ve istihdam rejiminin kazanç ve yetki özerkliğine etkisi.

Öncelikle hekimlerin meslekten maddi ve simgesel beklentilerinin uzun ve kapalı meslek tüneli boyunca kümülatif şekilde keskinleşmesi söz konusudur. Tıp eğitiminin geç ama hızlı yaygınlaşması sayesinde hekimlerin sosyal kökenlerinin çeşitlenmesi ve tabana yayılması, mesleğin her şeyden önce üst-orta sınıf bir gelir ve statü kazandırması yönündeki kolektif beklentiyi artırmıştır. Bu beklenti, kamuda istihdam garantisi temelinde, geçmişte bilhassa muayenehane imkanının ve görece denetimsiz özerkliğin maddi ve simgesel kazanç ve kazanımlar vadetmiş olmasından beslenir. Meslek içinde yükselen türlü şikayetlere rağmen bugün hâlâ tıp tercihleri üniversiteye giriş sınavında en üst sıraları işgal ediyorsa bu; mesleğin çok uzun bir dönem boyunca yüksek gelir, statü ve otoriteye tekabül etmesi ve toplumda bu şekilde tanınması nedeniyledir. Bir diğer ifadeyle mesleğin eski aynası, bilhassa ailede ilk kuşak hekimler için halen daha mesleği sosyal hareketlilik anlamında cazip ve vaatkâr kılmaktadır. Meslek tüneli boyunca keskinleşen ve bilhassa asistanlıkta mesleğin klinik rutinini, hasta yükünü ve branş avantajlarını bilfiil tanımakla gerçekçileşen bu beklentiler, hekimlerin meslekleriyle olan ilişkisinde bir basınca yol açar. Eski kuşakların bütünüyle; eski kuşaklar içinde akademik unvan veya branş şöhreti gibi sermaye sahiplerinin ise hususiyetle avantajlı olduğu meslek piyasası yeni kuşakların hem işgücü rekabeti gereği mesleğe daha uzun süre yatırım yapmalarına hem de toplumsal konum beklentileri bakımından kolektif olarak dezavantajlarla boğuşmalarına sahne olur. Sadece tıp diplomasıyla yüksek gelir, statü ve otorite

edinmek eskiden mümkünken bugün yan dal uzmanlık belgesinin bile aynı toplumsal nimetlere tekabül etmesi düşük ihtimaldir.

Meslek basıncının ikinci dinamiği, meslek tüneli boyunca içine girilen ve içselleştirilen bir yapı olarak eşitsiz iş bölümü, denetimsiz otorite icrası ve hiyerarşinin şiddet komplikasyonlarıdır. Mesleğin kimlik inşası, beceri gelişimi ve sosyalleşme örüntülerinin oluşturduğu sıkı meslek düğümü sağlık hizmetinin işleyişi, örgütlenmesi ve kazanç yapısı söz konusu olduğunda son derece asimetrik bir yapı arz eder. Bilhassa asistanlık sürecinin kurucu bir çile olarak deneyimlenmesinin iki temel nedeni, otoriter-hiyerarşik ilişkilerin yükü ve kazanç eşitsizliğidir. Mesleğin eski dönemlerinden bugüne değişmeyen bu asimetrik yapı, müstakbel uzmanın hem beceri gelişimi fırsatlarını hem muhtemel kariyer güzergahlarını tanıma biçimlerini etkiler. Asistan hekimlerin klinik ve hiyerarşik yükü büyük oranda sırtlanması, mesleğin geleneksel gelir, statü ve otorite vaatleriyle henüz tanışmadan, erken bir yıpranma demektir. Bu yıpranma, meslek tünelinin çıkışında uzman hekimi bekleyen toplumsal nimetlere dair beklentileri kararttığı gibi branş değiştirme, özele geçmeyi tercih etme, yurtdışına gitmeyi planlama gibi eğilimleri de besler. Hekimlerin kendi aralarındaki maddi, hiyerarşik ve simgesel eşitsizlikler yeni kuşak hekimlerin kümülatif olarak artan şekilde hissettiği bir basınca neden olur. Meslek piyasasının gelinen noktada %71'inin uzman veya uzman olma yolunda asistan hekimler olduğunu hatırladığımızda yeni kuşak hekimler için bu basınç daha hissedilir bir basınçtır. Bir diğer ifadeyle her 10 hekimden en az 7'si kurucu çile olarak asistanlık sürecinde meslek içi iş bölümü ve kazancın eşitsiz, otoriter ve hiyerarşik ilişkilerle yapılandığını bizzat deneyimlemiştir ve bu deneyimin yoğunluğu giderek artmaktadır.

Meslek basıncının üçüncü dinamiği, hastalarla ilişkinin asimetrik yapısının tersine dönmesidir. Mesleğin toplumsal nimetleriyle tanışmadan klinik ve hiyerarşik yüküyle yıpratıcı şekilde tanışmak müstakbel hekimi iki ayna arasında bırakır: Hekim, mesleki iş bölümü ve kazanç eşitsizliğinin aynası ile hastaların talepkar, sorgulayıcı, şikayetçi ve şiddete varan yeni eylem şemalarının aynası arasındadır. Mesleğin geleneksel gelir, statü ve otorite kazanım aynasını mümkün kılan, tasdik eden ve haklılaştıran minnettar-hasta (mahcup ve mahrum), yerini alacaklı-hastaya (müdahil ve müşteri) bırakmıştır. Sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, eğitim seviyesinin ve bilhassa yükseköğretime katılımın yükselmesi, orta sınıfların alım gücünün artışı, şikayet ve

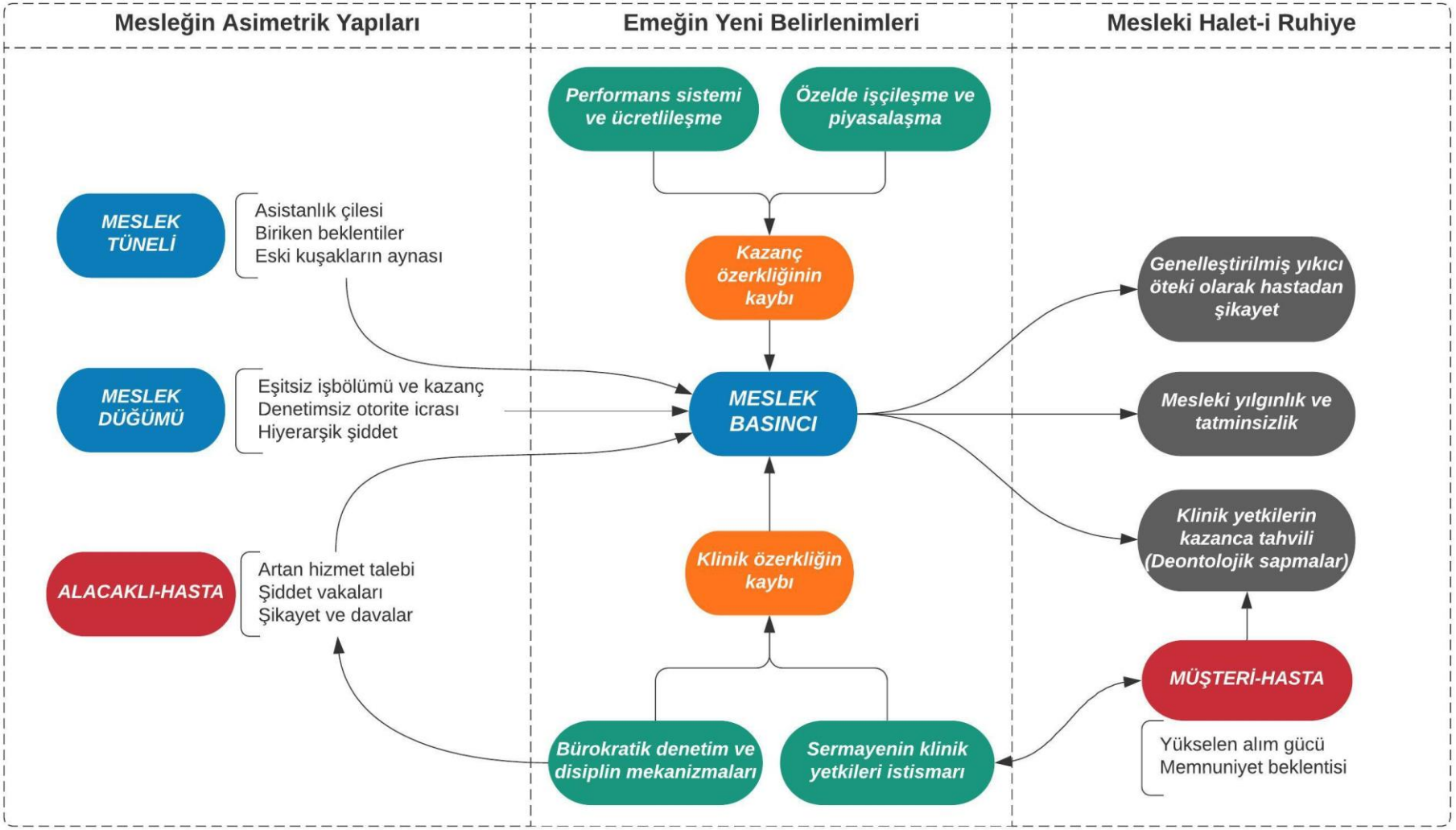

Şekil 6. Hekimliğin Dönüşümü ve Meslek Basıncı

denetim mekanizmalarının kurumsallaşması ve hekim işgücünün geç ama hızlı artışı hekimi sağlık hizmeti alanların karşısında verecekli hale getirmiş, bilgi tekelini sorgulamaya açmış ve ikame edilebilir kılmıştır. Hastayla görece az temas edilen branşların TUS tercihlerinde yükselişi, meslek basıncının bu yeni dinamiğinin bir semptomudur. Hastayla değişen asimetrinin bu basıncına, klinik ve hiyerarşik yük nedeniyle asistanlıktan itibaren daha çok yeni kuşak hekimlerin maruz kaldığı ise kesindir. Nitekim alacaklı-hastadan çok müşteri-hastayla hem maddi hem manevi tatmin anlamında en verimli ve konforlu şekilde buluşma fırsatını yakalayanlar daha çok akademik unvan ve branş şöhreti gibi sermayeleri biriktirmiş olan görece eski kuşak hekimlerdir. Hastaların talepkar ve sorgulayıcı tavırları bu nedenle kamuda görev yapan geniş bir tabaka olarak yeni kuşak pratisyen ve uzman hekimler için değersizleştirici deneyimlerin başında gelirken; eskiden kendi muayenehanesinde çalışmanın mümkün kıldığı nezih ve tatmin edici ilişkileri bugün özel sektörde az sayıdaki avantajlı konumda az sayıda avantajlı hekim bulabilmektedir.

Meslek basıncının dördüncü dinamiği ise emek rejimindeki tektonik kaymadır. Muayenehane imkanının zorlaştığı yeni bağlamda hekim emeği ücretlileşmiş ve kurumsal disiplin süreçlerine tabi olmuştur. Kamuda performans sistemi ve özelde işçileşme, hekimlerin geleneksel kazanç ve klinik özerkliklerinin kaybını beraberinde getirmiştir. Hekimin artan iş yükünün artı değeri kurumlara ve sağlık sistemine akmaktadır; hekim emeği artık sağlık hizmetinin sayısal göstergelerle ölçülen başarı hedefleri için işe koşulmaktadır. Kazanç seviyesinin performans cetvellerine ve döner sermayeye bırakılmasıyla kamuda hekim eski kazanç özerkliğini kaybettiği gibi, yeni disiplin ve denetim mekanizmaları sayesinde daha çok hesap verir hale gelmiştir. Özel sektörde ise çok daha anomik bir geçiş söz konusudur: Özelde avantajlı bir konumda olmak için gereken mesleki şöhret, unvan ve kıdem farkları belirleyici hale geldiği gibi, işletmelerin kâr odaklı işlem baskısı ve klinik özerkliği istismar talepleri de yaygınlaşmıştır. Bütün bu süreçler hekimin gelir, statü ve otorite kaynakları üzerindeki tekelinin bürokratik-işletmeci yapılar lehine deplase olması demektir. Bu yeni deplasman bağlamında ücretlileşmenin ve denetlenmenin hem günlük tempo ve iş yükü hem de meslekten uzun vadeli toplumsal beklentilerin daralması anlamında bedelini yeni kuşak hekimler daha çok ödemektedir.

Meslek basıncının bu çoklu dinamiklerinin kümülatif etkisinin en hızlı ve yoğun görüldüğü semptom mesleğin itibarının, saygınlığının, değerinin azaldığı noktasında her hekimin hemfikir olmasıdır. Görüştüğüm hekimler, meslektaşlarının hemen hepsinin "tükenmişlik sendromu", "burn out", "takdir edilmeme hissi", "hakkaniyetsizlik", "karamsarlık" gibi hislerle dolu olduğunu anlattılar. Bu halet-i ruhiyenin nedeni olarak, eskiden hekimin ulaşılamaz ve saygın olduğu; bugünse hastaların talepkar ve sorgulayıcı olduğu sıklıkla söylendi. Ulaşılamaz olmak eskinin paradoksal özelliğiydi: Eski kuşak hekimler bir yandan, hastaların sıra almak için sabahın erken saatlerinde hastane önlerinde kuyruk oluşturması gibi eski sahneleri esefle anlatırken, diğer yandan eskiden hekime duyulan hürmet ve minnetin aynı ulaşılamazlıktan kaynaklandığını ifade ettiler. Gerçekten de muayene, tetkik ve ilaca erişimin kolaylaşması hekimi ulaşılabilir kılmıştır. Meslekte kırkıncı yılına yaklaşan uzman hekim Süleyman Erbil'in ifadeleri mesleğin sıradanlaşması bahsinde manidardır: "Hekime ulaşabilirlik kolaylaştığı için hekim artık Kaf dağında bir şey değil, Zümrüdüanka kuşu değil.". İlginç olan, hekimler arasında eskiyle yeni bağlam arasındaki farklara dair yaygın bir dikkatin olmasıdır. Hekimin artık "ulaşılabilir" olduğu ifadesini hemen her hekimden duydum; dahası, mesleğin geçmişten bugüne nasıl dönüştüğüne dair benzer anlatıları çok sık dinledim. 2010'larda mesleğe giren Hacettepe mezunu Serhat Karayel, hocalarının onlara "biz gümüş çağını yaşadık, bizden öncekiler hekimliğin altın çağını yaşamıştı, siz teneke çağını yaşayacaksınız" dediğini anlattı. Mesleğin akıbetinin giderek daha olumsuz ve karamsar bir hal aldığına dair kanaat, bu kanaati besleyen somut deneyimlere daha çok yeni kuşak hekimlerin maruz kalması sayesinde yaygınlaşmaktadır. Meslek düğümünün sıkı ve kuşatıcı olması sayesinde meslektaşlar arasında mesleğin akıbetinin veya dönüşümünün bu minvalde tanınma ve yorumlanma biçimi hızlı ve mükerrer şekilde kendini üretebilmektedir.

Hekimlerin yeni mesleki halet-i ruhiyesinin yöneldiği ve en çok şikayet ettiği unsurun genelleştirilmiş öteki olarak hasta olması ilginçtir. Görüştüğüm hekimlerin önemli bir kısmı, Sağlıkta Dönüşüm programı kapsamında getirilen performans sistemi, MHRS, SABİM gibi uygulamaların handikaplarını anlatırken dönemin sağlık bakanı Recep Akdağ'ın hekimler aleyhine demeç ve tavırlarına doğrudan atıf yaptılar ve "popülist politika" olarak tanımladılar. Bu anlamda, artan meslek basıncından bir ölçüde

sorumlu tutulan AK Parti hükümetlerine muhalefet veya sitem tavrının hekimler arasında yaygın olduğu söylenebilir. Yine görüştüğüm hekimlerin hepsi kamuda da özelde de denetim ve baskı uygulayan yöneticilerin olduğunu ve bu denetim-baskı deneyimlerinin klinik özerkliği daralttığını ifade ettiler. Fakat bunun gibi siyasi ve kurumsal sorumlu bulma gayretlerinin ortaklığından daha güçlü, daha sık ve daha katmanlı bir ortak kanaat, hastalardan şikayet bahsinde yoğunlaşıyordu. Hastaların kendinden menkul tözler gibi sadece hasta olarak değil, toplumsal yapıdaki ekonomik ve kültürel değişimlerin bir prizması olarak değerlendirilmesi ihtimali, hekimlerin değersizlik ve tükenmişlik hislerini en çok ve en sık hastaların aynasında yaşamaları nedeniyle hiç dinmeyen hastalardan şikayetlerinin gölgesinde kaldı.

Yine de mesleğin itibar kaybını geniş bir toplumsal bağlamda düşünmek gerektiğini ifade eden hekimler oldu: 1980'li yıllarda mesleğe giren Muharrem Öztürk "yaptığımız işin kıymeti yok, hastalar şımartılmış durumda" dedikten sonra kendi zamanlarında bakkalda tek tip bir bisküvi olduğunu; şimdi ise her türlü paketli gıdanın bulunduğunu ifade etti. Böylece, orta sınıfların alım gücünün artması kadar, hekimlik gibi nadir bulunan bir toplumsal kaynağın da sıradanlaştığını ve tabana yayıldığını ima ediyordu. 2010'larda mesleğe giren Yahya Hocaoğlu eskiden öğretmenliğin itibarlı bir meslek olduğunu, öğrencilere tokat atabildiğini, şimdi ise bunun mümkün olmadığını ifade etti. 2010'larda mesleğe giren Melek Aysal da öğretmenliği örnek vererek eskiye göre çok az kazandıklarını, özel sektörde sömürüldüklerini, hekimliğin başına da aynısının gelmekte olduğunu anlattı. Hizmet alanların alım gücü, eğitim seviyesi ve kamu hizmetlerinden istifade etme fırsatları artarken kamu hizmetlerini sunan hemen her mesleğin itibar kaybı yaşadığı kanaati, bu noktada hekimliğin akıbetini biricik olmaktan çıkaran ve meslek düğümünü aşan bir perspektife tekabül ediyordu. Hekimlik özelinde şiddetli olan ise yakın zamana kadar her meslekten daha yüksek bir gelir, statü ve otoriteye tekabül ederken; kamu hizmeti alıcılarının istifadesine ve özel sektörün istismarına belki birçok meslekten daha geç ve ani deplase olmasıydı.

Yeni kuşak hekimlerin mesleki yılgınlık ve tatminsizlik halet-i ruhiyesini derinleştiren, mesleğin eski aynalarının bugünün gerçekleriyle karşılaştıkça çatlamasına bizzat kendi akislerinin kırılmasıyla şahit olmalarıdır. Fakülteye dek toplumun merkezi sınavlarla kendini her sene tahkim eden geniş aynası; fakültede hocaların içbükey aynası ve daha sonrasında avantajlı konumlardaki kıdemli

hekimlerin stratejik aynaları öteden beri her hekim kuşağı için mesleğin gelir, statü ve otorite anlamında yüksek kazanç getireceğini ve nasıl getirebileceğini salık vermiştir. Ancak bugün bir müstakbel hekimin, bir yandan klinik ve hiyerarşik yükle diğer yandan kazanç ve özerklik kaybıyla asistanlıktan ve belki daha öncesinde stajlardan itibaren bizzat tanıştıkça mesleğin önceden vadettiklerini artık temin etmeyeceğini idrak etmesi, farklı ölçekte ama birbirini teyit eden bu aynaların trajik şekilde ve topluca çatlaması demektir. Esasen mesleğin, kabaca son yirmi seneye kadar yüksek kazanımlar vadetmesi, mesleğin bugün tıbba giren her yeni öğrenci için halen daha yüksek kazanımlar vadetmesinde kendini sürdüren ve meslek içindekilerin bugünüyle çatışan bir toplumsal zamana sahiptir. Bugün tıp fakültesine giren ve ailesinde ilk kuşak hekim olacak olan herkes, kolektif toplumsal zamanın geçmişinde köklenen olumlu beklenti şemalarıyla tıbba yönelir. Mesleklerin geçmişten gelen imajı, mesleklerin gerçeğinin önünden gider. Geçmişin olumlu yükü ve vaatleri, fakülte eşiğinden geçtikçe ve bilhassa asistanlık çilesiyle tanıştıkça hekimin nezdinde bugünün gerçeklerini yakalaması adına film makarası gibi çok hızlı ileri sarılacak ve iki farklı zaman arasındaki uyuşmazlıktan mesleki tatminsizlik doğacaktır.

İdealist ve başarılı bir öğrenci olarak Çapa'yı kazanan genç hekim Salih Arslan pratisyen olarak acil serviste çalışırken iş yükü nedeniyle "robotlaştığını", "yabancılaştığını" ve mesleki hevesinin kalmadığını anlattı. Acilde günde iki yüzden fazla hasta baktığını, bir çocuk hasta kaybedilmişken içeri girmeye çalışan ısrarcı bir hastaya kaba davrandığını, bir ölüm haberini hasta yakınlarına farkında olmadan çok sert şekilde verdiğini, yaşlı bir hastanın haksız talebini terslemek zorunda kaldığını, bütün bunların aşırı iş yükünden kaynaklandığını ve "böyle birine dönüşmek" istemediğini aktaran Salih Arslan, görüştüğümüzde mesleği bırakmayı düşünüyordu. Yeni kuşaktan Melek Aysal mecburi hizmetini yaptığı Doğu Anadolu'nun bir ilinde personel ve teçhizat yetersizliği nedeniyle hem çok yorucu bir sayıda hasta bakmak zorunda kaldığını hem de kadın doğum uzmanı olması nedeniyle mecburen hızlı işlem yaptıkça artan komplikasyon riski karşısında bütün sorumluluğun da kendi omuzlarında olduğunu ifade etti. Kamudaki çalışma deneyimini "korkunç" olarak nitelendiren Melek Aysal gibi, cerrahi branştan istifa eden Osman Koyuncu'nun ifadeleri de iş yükü ve külfetiyle maddi ve manevi tatmin ihtimali arasındaki

dengesizliğe vurgu yapıyordu: “Ne kendine vakit ayırabiliyorsun ne paranı kazanabiliyorsun ne rahat çalışabiliyorsun, insanlık dışı bir durum”.

Kamuda iş yüküyle alacaklı-hasta davranışlarının üst üste binmesinin en özverili ve hevesli hekimi dahi yıpranma ve yılgınlık hissine sevk ettiği kesindir. Hekimlerin mesleki tatminsizliği bu gibi karşılaşmalar ve deneyimlerle derinleşirken, mesleğin meslek dışının aynasında nasıl göründüğü de devreye girer. Görüştüğüm hekimler, mesleğin yüksek gelir getirdiği yönündeki yerleşik kanaatin sıklıkla karşılarına çıktığını, sosyal çevrenin maddi beklenti ve taleplerinin buna göre şekillendiğini, hekim için vasat bir hayat standardı veya tüketim seviyesini insanların “yeterli bulmadığını, daha fazlasını görmek istediğini” anlattılar. Bu gibi imajların günlük hayatta ekonomik anlamda istismar edilmekten kaçınma taktiklerine yol açtığı kesindir fakat asıl önemli olan, mesleğin eski toplumsal imajının kurucu bileşeni olarak yüksek gelirin bugünün şartlarında aksi yönde bir gerçekliğe tekabül etmesidir. O halde toplumda hekime yüksek gelir atfedilmesinin önemi, bizzat hekimin de mesleğinden yüksek gelir beklentisiyle yankı yapmasından kaynaklanır. Mesleğin hem özel hayata geniş bir zaman ve enerji bırakmaması hem de farklı toplumsal alanlarda beceri ve heves yatırımı yapma fırsatı vermemesinin sonucunda hekimlerin mesleğin maddi getirilerinden beklentileri aslında üst-orta sınıf tüketim kalıpları kapsamında hayli sıradandır: Ev almak, araba almak, senede bir tatil yapmak, il merkezlerinde yaşamak, çocuğunu özel okulda okutmak, yurtdışında gezebilmek vs. Görüştüğüm hekimler bu gibi maddi imkanları sayarken yeni kuşaklar için hemen hepsinin zorlaştığını savundular. Bilhassa performans ödemesinden dışlanan asistanlar ve performans dezavantajlarından mustarip branş ve bölgelerdeki yeni uzmanlar için geçinmek, başka mesleklerden çok farklı olmayan bir zorluk demekti. Fakat başka hiçbir mesleğin bu kadar uzun bir meslek tünelini ve yatırımı icbar etmemesi söz konusuydu. Dahası, mesleğin mesleğe girmeden ve meslek dışından vadettiği yüksek gelirin artık elde edilememesi, meslek tünelinden bir kere geçtikten sonra meslek dışının aynasında daha zorlayıcı bir sınama getiriyordu. 2010’larda mesleğe giren uzman hekim Murat Çınar’ın “lise arkadaşlarınla kıyaslarsan iş karışıyor” dediği halet-i ruhiyeye birçok yeni kuşak hekimde rastladım:

> Şimdi mesela liseden arkadaşlarıma bakıyorum ben, Facebook’tan, Instagram’dan görüyorum. Bir tanesi Kanada’da deniz kenarında. Başka bir

> arkadaş bakıyorsun Hollanda'da, başka biri Finlandiya'da yaşıyor. Sonra dönüp kendime bakıyorum, ben işte küçük bir ilçedeyim. Bunlardan daha mı az başarılıydık diye düşünüyorsun. Böyle düşünürsen hani mutsuz olabilirsin. Amerika'dan fotoğraf atıyorlar, ooo adamların keyfi tıkırında diyorsun, ben de burada işte adama rektal tuşe yapıyorum; bilmem neredeki dışkısını çıkarıyorum. Bir de şiddet olduğu zaman işte bir anda ani düşüşler yaşıyoruz. Bu halka yaranılmıyor, burada yaşanmaz, hekimlik yapılmaz, buradan kaçıp gitmemiz lazım gibi. (Murat Çınar, 34)

O halde yeni kuşak hekimler sadece alacaklı-hastanın yılgınlık veren eylemleri ile klinik-hiyerarşik iş bölümünün yıpratıcı yükü ve şiddeti arasında kalmanın basıncını yaşamaz. Aynı zamanda, mesleğin toplumsal nimetleri uğruna girilen meslek tünelinin yorucu uzunluğu ve kuşatıcı dünyası ile tünelin çıkışında eriştiği veya erişeceği nimetlerin görece zayıflığı ve sıradanlığı arasında kalmanın basıncını da hisseder. Burada göreceliği mümkün kılan, meslektaşların değil, akranların geniş toplumsal aynasıdır ve bu dış ayna, hekimin hekim olmak üzere yatırım yaptığı nimetlere geç kaldığını ve geç erişeceğini acı bir şekilde ona hatırlatır. Hekimler arasında "biz bu kadar okuduk, tesisatçı kadar para kazanmıyoruz" gibi mukayese kalıplarının yaygın olması, hekimlerin mesleklerini bir bütün olarak diğer mesleklerden mutlak surette ayrı görme ve hissetme yönündeki eski dönemlerin yüksek kazanımlarına dayanan kolektif bir yatkınlıktan kaynaklanır. Bütün meslekler arasında en avantajlı ve kazançlı olmasına alışılmış bir mesleğin, diğer kamu hizmetleri mesleklerinden artık o kadar ayrışmaması bu ayrışmamanın veya sivilleşmenin yükünü taşıyan mesleki failler nezdinde gelir, statü ve otorite bakımından her meslekle mukayeseye açık hale getirmiştir. Dolayısıyla hekimin yılgınlığı ve hayal kırıklığı en temelde, mesleği bir zamanlar yatırım ve heves için cazip kılan kapsayıcı dinamiklerin fark edilmeden ve hızlı bir şekilde aleyhine dönmüş olmasında köklenir. Toplumun eğitim sermayesi bakımından en yüksek ve dar tabakasını artık hekimler oluşturmadığı gibi üniversite diplomasıyla yapılacak en özerk ve en yüksek kazançlı meslek de artık hekimlik değildir.

Toplumsal oyunun kurallarının yeni kuşaklar için tam da oyunun ortasındayken dış dinamikler tarafından çok kısa bir sürede değiştirilmesi, mesleği avantajlı kılan toplumsal yapının hakkaniyetli ve sözünde duran bir mekaniği olduğuna dair inancın altını oyar. Her ne kadar Recep Akdağ gibi müşahhas sorumlular bulmak ve işaret etmek yaygın ve kolay olsa da yeni kuşakların halet-i ruhiyesinin köklendiği yapısal

dönüşüm tekil faillerin çok daha ötesindedir. Mesleğin toplumsal yapıdaki konumuna ve dolayısıyla mesleğin oynanmaya değer bir oyun olduğuna dair bu temel inanç kaybı, ironik olarak, bir yandan her sene tıp fakültelerinin merkezi sınavda yine en yüksek rağbeti toplamalarında görüldüğü üzere meslek dışında bir yankı bulmaz. Diğer yandan başka bir meslek veya sektöre geçmenin sıkı ve kuşatıcı meslek düğümü nedeniyle zor olması nedeniyle bu inanç kaybını yeni bir inançla telafi etmek de zordur. Bu durumda, bilhassa hekimliğe yaptığı yatırımı zararla kapatma veya iflas etme lüksü olmayan ailede ilk kuşak hekimler için, meslekte küskün ve yılgın devam etmek bir mecburiyete dönüşür. Görüştüğüm hekimlerin hiçbirinin çocuklarına hekimliği tavsiye etmediklerini veya etmeyeceklerini açıkça ifade etmesi, belki mülakatın sözlü ve geçici doğası mesleki tevarüs stratejilerini açığa çıkarmaya el vermemiş olsa da oyunun artık oynanmaya değer olmadığını bizzat deneyimleyen bir kuşak bilincine işaret eder. Hekimliğin uzun yıllar boyunca biriken gelir, statü ve otorite imajı yeni kuşaklarda ilk defa asgari beklentilerin altında bir gerçekliğe tekabül etmektedir ve bu da mesleki itibar ve kıymet hissinin kuşaktan kuşağa aktarımında yeni kuşakların bir dönüm noktası olması demektir.

Hekimliğin bir hayat tarzı olduğu, mesleğin kendinden başkasına izin vermediği, hekimliğin para için yapılamayacağı her dönemde baskın bir retorik olmuştur ancak fedakarane manevi tatmine vurgu yapan bu tür kanaatler güncel bağlamda belki ilk defa ifade ettikleri çıplak gerçekle gerçekten örtüşmektedir. Görüştüğüm yeni kuşak hekimler gerçekten de hastalara faydalı olmanın çok büyük bir mutluluk olduğunu, kendi aile ve çevrelerinden insanların sağlık ihtiyaçlarını hızlı gidermenin benzersiz bir manevi tatmin sağladığını, kamuda çalışan bazı hocalarının ve meslektaşlarının da hekim yetiştirmek ve zor hastalıklara çözüm bulmak gibi motivasyonlarla büyük bir fedakarlık ve manevi tatmin uğruna kamuda çalışmaya devam ettiklerini anlattılar. Bilhassa mecburi hizmette, sağlığa erişimi kısıtlı kalmış insanlara, o insanların zaman zaman talepkar ve zorlaştırıcı tavırlarına rağmen hizmet sunmak yeni kuşak hekimler için hayli olumlu deneyimlerdi. Genç bir hekimin "o kadar çok dua alıyoruz ki" diye ifade ettiği bu manevi tatmin imkanı, yapılan işlemin sonuçlarını görece daha çabuk görme şansı olduğu için cerrahi branşlarda daha yüksek olarak teyit edildi. Görüştüğüm yeni kuşak hekimler, manevi tatmini açıklıkla ifade ettikleri gibi, iş yükü ve zorlukları söz konusu olduğunda "Allah rızası için yapıyoruz" ve "kutsal bir

meslek" şeklinde idealize etmekten de çekindiklerini ifade ettiler. Zira gelirin eşitsiz ve yetersiz olması, iş bölümünün ve hastaların asimetrik yükü, meslek piyasasında avantajlı konumların görece zorlaşması gibi olumsuz deneyim ve görüşler, ne kadar yüksek olsa da manevi tatmin ve motivasyonlara gölge edecek kadar baskındı. Yeni kuşak hekimler tam da bu nedenle mesleğin geleneksel retoriğine de açıkça mesafeliydi: "Hekim-hikmet" ilişkisi gibi mesleki kimlikle ilgili kitabi kalıpların geçersiz olduğunun yanı sıra mesleğe meslek dışından atfedilen "paragöz doktor", "güvenilmez doktor", "kibirli doktor" gibi pejoratif imajların da eski kuşaklardaki deontolojik sapmaların mirası olduğunu savundular. Mesleğin toplumsal geçmişinden gelen içbükey aynalar kırıldıkça yeni kuşak hekimlerin meslekle ilişkisinin gerçekçileşmesi, gerçeğin bilfiil tanınmasının kötümserliğine çıkmıştı. Hekim bilincinin bu kötümserliğini dengeleyecek iyimser bir iradenin oluşmasını engelleyen bir dinamikse, yeni kuşak hekimlerin ittifak ettiği üzere, zaten ekseriyetle eski kuşakların işgal ettiği meslek örgütlerinin kendi siyasi gündemine fazlasıyla gömülmüş olmasıdır. Dolayısıyla yeni kuşak hekimlerin mesleğin geleneksel kimlik, retorik ve dayanışma şemalarına ilgisizliği, meslek içinde güncel dezavantajların ve farklılaşmaların doğru tanınması üzerine kurulacak yeni bir dayanışma ve motivasyon biçimine duyulan yeni bir ihtiyaca işaret eder.

> Doktorlar gafil avlandılar. Bu sağlıkta dönüşüme kadar doktor hastanesinde çalışır, muayenehanesinde hastasına bakar, isterse özele gider, mesleğini her türlü yapabilir bir konumdaydı, dolayısıyla sosyalleşme ihtiyacı duymuyorlardı. Müstağni görüyorlardı kendilerini. Ama günümüzde artık bütün o şeyler budandı, şimdi kolektif birtakım reaksiyonlara ihtiyaç duyuyor ama bireysellikten de kurtulamıyorlar. (İhsan Temiz, 68)

Nihayetinde hekimlik mesleği, toplumsal yapı içinde ulaşılması güç ve güç olduğu için değerli ve kazançlı bir hizmet ve konuma tekabül ettiği uzun bir dönemden sonra bugün, ulaşılamazlığın toplumun aynasında yüksek ve cazip kıldığı gelir, statü ve otorite kazanımlarının, özerkliğin kaybı ve ücretlileşme nedeniyle aşınmasına sahne olmaktadır. Bu tektonik deplasmanı en şiddetli deneyimleyen yeni kuşakların, hem alacaklı-hastalardan fiziki şiddete hem de meslek içi hiyerarşinin şiddet komplikasyonlarına en yoğun maruz kalan ve iki şiddet türünden de en açık ve doğrudan ifadelerle şikayet eden kuşaklar olması tesadüf değildir. Sağlık hizmetlerinin işgücü piyasasının ve üretilme biçiminin kamu otoritesi eliyle dönüştürülmesi, tabana

yayılması ve ulaşılabilir kılınması, bu deplasmanın yükünü çeken ve getirilerini kaybeden yeni kuşakların maruz kaldıkları asimetrilere dair bilinç ve söylem geliştirme ihtiyacını tetiklemiştir. Hekimliğin tarihte ilk defa muhkem konumundan düşerek sivilleşme sancısı çektiği bu sınanma, istifa gibi bireysel kurtuluşçu veya küskün devam etmek gibi yaygın içe kapanmacı tavırlardan başkasına elvermeyen mevcut halet-i ruhiyenin yılgınlığını aşma imtihanıdır. Profesör doktor İhsan Temiz'in yukarıda işaret ettiği üzere, yeni kuşak hekimleri bekleyen bir vazife, meslek basıncını artıran meslek düğümünün handikaplarından azade ve yeni bir kolektif kimlik, gündem ve eylemi inşa etme gereğidir.

5. AVUKATLIĞIN DÖNÜŞÜMÜ

5.1.Bir Avukatın Oluşumu

5.1.1. Avukatların Sosyal Kökenleri

Avukatlık mesleğinin dönüşümüne dair dikkat edilmesi gereken ilk süreç, mesleğin son yıllarda hızlanan demografik büyümesidir. Avukatlık bugün hâlâ birçok diplomalı meslek gibi gelir, güç ve statü bakımından yüksek bir kazanım vadeden ve temin eden bir meslekse bu, uzun bir dönem boyunca mesleğin nicel anlamda dar bir konuma tekabül etmesiyle doğrudan alakalıdır. Bununla birlikte avukatlığın toplumsal konumu sadece üniversite diplomasının yakın döneme kadar nadir bir kaynak veya sermaye olmasıyla sınırlı değildir; daha hususi olarak yargının toplumsal ve simgesel gücü ve konumundan da beslenir. Avukat olmak, modern Türkiye'de devletle karşılıklı bir kuruculuk ilişkisi içinde olan, bir anlamda devletin dili olan hukuku bir mesleki sermaye ve rozet olarak taşımanın ve kullanabilmenin sınıfsal avantajlar dizisini beraberinde getirmesi sayesinde hekimlik veya mühendislik gibi diğer diplomalı mesleklerden ayrışır. Tam da bu iki nedenin buluştuğu noktada, görece düşük ve taşralı sosyal kökenden gelerek hukuk fakültesine girmenin toplumsal anlamı sadece gelir bakımından kendinden önceki kuşaklardan yükselmekten ibaret değil, aynı zamanda statü ve kimlik bahislerinde de mümkün en yüksek konuma kavuşmak olagelmiştir. Eğitim sermayesiyle ilişkisi uzun bir dönem en fazla ortaöğretim düzeyinde tutulmuş geniş halk kesimleri için hukuk fakültesi yoluyla hukuk mesleklerine erişim, kuşaklar boyu yeniden üretilen ve devlet sınıfları karşısında dezavantajlı konumlardan ilk defa yükselmek demektir.

Mesleğin gelir ve çalışma şartları kadar bu yarı-kamusal kimliğinin ve sermayesinin de dönüştüğü bağlam, demografik açıdan geç ama hızlı bir büyüme kat etmiş olmasıdır. Mesleğin çalışma şartları, imajı ve kazancının, farklı sosyo-demografik özellikleri haiz avukatlar, bilhassa da yeni kuşak avukatların deneyiminde nasıl dönüştüğü ve dönüşümün ne anlama geldiği, ancak bu kapsayıcı demografik büyüme bağlamında anlam kazanır. Türkiye'de 1960'ta 6.393 olan avukat sayısı 1980'de 18.398'e, 2000'de 41.427'ye ve 2021 sonu itibarıyla 160.541'e çıkmıştır. Bu altmış yıllık dönemde yaşanan büyümenin hızı ve anlamı, nüfusun artışıyla karşılaştırıldığında açığa çıkar: Nüfusa oranla avukat sayısı Türkiye'de oldukça düşük ivmeli bir artışla 1960'lardan 2000 yılına gelmiştir. Bir diğer ifadeyle, günümüzde

mesleklere dair cari imajların ve kanaatlerin köklendiği 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca avukatlık, topluma göre çok yavaş büyümüş bir meslektir. Son 21 yılda ise mesleğin cazip imajının yoğun bir rağbet görmesi nedeniyle bu oranın hızla yükselmesi söz konusudur: Türkiye'de nüfusa oranla avukat sayısının bir önceki yıla göre artış hızı son on senede hep %5'in üstünde, son beş senede ise hep %10'un üstünde seyretmiştir. İstanbul'da yaşanan büyüme ise daha dramatiktir: 2000'lere kadar neredeyse durağan görünen İstanbul'da nüfusa oranla avukat sayısı son yirmi senede hızlı bir artış kaydetmiştir. 2021 sonu itibarıyla İstanbul'daki iki baronun toplamında 56.915 avukat kayıtlıdır ve bu da ülkedeki meslektaşların %35'ine tekabül eder. Bu geç ama hızlı büyüme, bu çalışma kapsamında görüşülen ve bu büyüme dalgasının içinde bulunan İstanbul'daki avukatlar için dönüşümü daha etkili kılmaktadır.

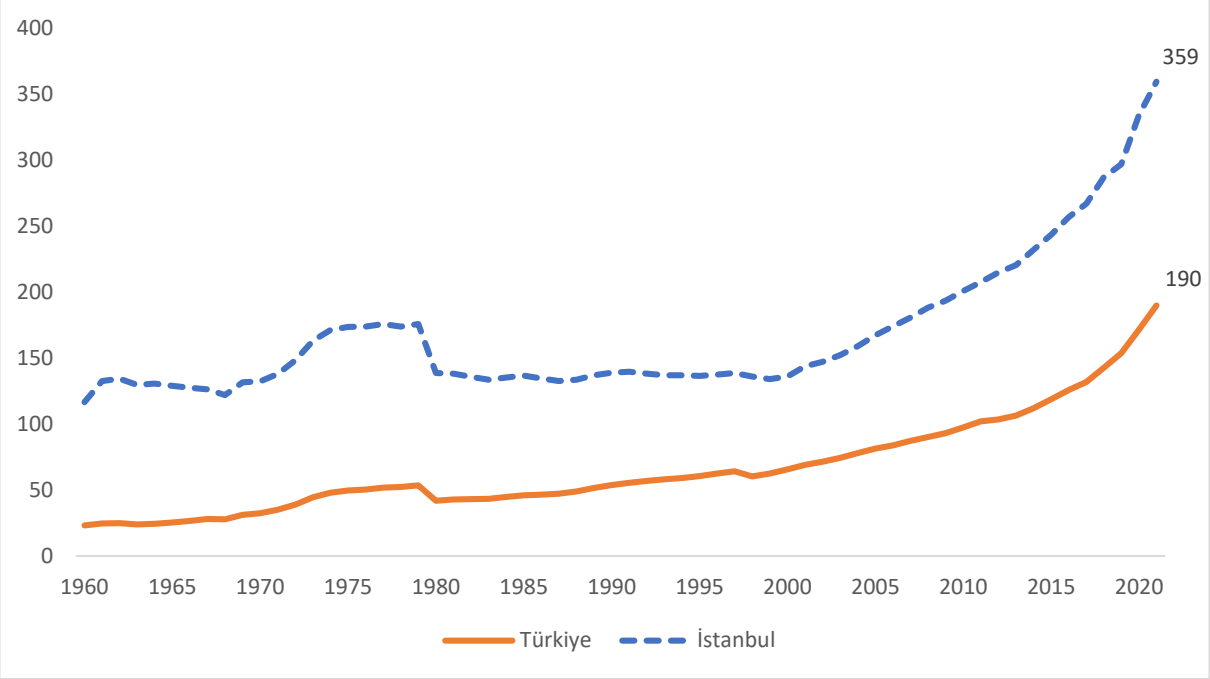

Grafik 9. 100 bin Kişiye Düşen Avukat Sayısı, 1960-2021

Kaynak: 1960-1998 arası avukat sayıları Devlet İstatistik Enstitüsü'nün Adalet İstatistikleri Yıllıkları'ndan, 1998 ve sonrası Türkiye Barolar Birliği'nden alınmıştır. Nüfus verisi TÜİK'ten alınmıştır.

Mesleğin bu demografik büyümesi, dış bir neden olarak yükseköğretimin her alanda olduğu gibi hukuk eğitiminde de geç ama hızlı genişlemesinin sonucudur. Uzun vadeli bakıldığında hukuk eğitimi ve diplomasına erişimin Cumhuriyet'in ilk elli yılında çok

dar bir kapı olarak yapılandığı görülür. 1920'lerden 1980'e uzanan süreçte üniversite sayısı 27'e çıkmışken hukuk fakültesi sayısı ilginç biçimde iki kalmıştır: İstanbul Hukuk ve Ankara Hukuk. Ancak sonraki süreçte ve bilhassa son yirmi yılda hukuk fakültesi sayısının artışı bir istisna değil, yükseköğretimin genişlemesinin olağan bir boyutudur. 1990'a gelindiğinde 6'ya çıkan hukuk fakültesi sayısı, 2021 sonu itibarıyla 89'dur. Fakülte sayısı elbette tek başına büyüme anlamına gelmez; nitekim fakülte sayısındaki artışın öğrenci ve mezun sayısındaki artışa yansıması zamanla gerçekleşmiştir. Ayrıca yeni kurulan fakülteler, hukuk eğitiminin coğrafi yayılması anlamına gelir: 2021 itibarıyla mevcut 76.976 hukuk öğrencisinin sadece %28'si İstanbul'daki fakültelerde olup birçok Anadolu şehrinde görece yeni kurulmuş olan fakültelerin oranı baskındır. Bu, otuz sene gibi kısa bir sürede tersine dönmüş bir dengedir; 1991 yılında toplam 6 hukuk fakültesinden mezun olan 2.178 öğrencinin 1.553'ü veya %71'i İstanbul ve Ankara Hukuk fakültelerindedir (Cirhinlioğlu, 1995, s. 2000). Öğrenci sayılarının seyrine baktığımızda ise çok daha yakın bir tarihten, 2008'den itibaren müstakbel hukuk meslekleri mensubu sayısının arttığını görürüz. Nitekim her yıl hukuk fakültelerinden mezun olan sayısının kayıtlı avukat sayısına oranı 2008'lerde %6 civarında iken her yıl artarak 2020 itibarıyla %13'e yaklaşmıştır. Hâkim ve savcı atamalarının öteden beri kısıtlı bir şekilde sürdürülmesi ve hukuk mezununa duyulan ihtiyacın tıp ve genel olarak sağlık meslekleri gibi büyük oranda devletin üstlendiği bir hizmete tekabül etmemesi bu büyümenin görece geç gerçekleşmesinin nedenleri olarak sayılabilir. Sonuçta 2021 itibarıyla kayıtlı hukuk öğrenci sayısı, mevcut avukatların %48'ine tekabül eder.

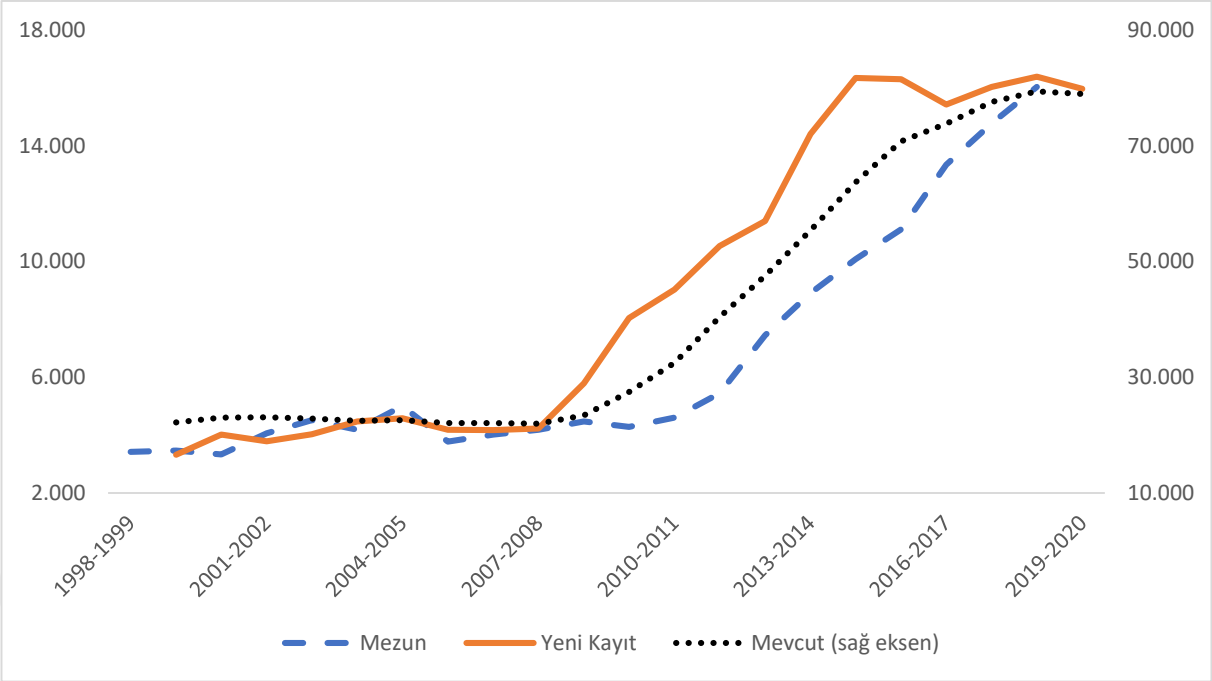

Grafik 10. Hukuk Fakültelerinde Öğrenci Sayısı, 1999-2020

Kaynak: YÖK İstatistikleri

Hukuk eğitimine erişimin, yükseköğretimin geneliyle uyumlu şekilde geç ama hızlı genişlemesinin bir sonucu, yeni hukuk fakültelerinin ülke sathına yayılmış olması hasebiyle, hukuk fakültelerine giren öğrencilerin sosyal kökeninin çeşitlenmesi ve tabana yayılmasıdır. Hukuk öğrencilerinin ve ailelerinin geçmişten bugüne sosyo-ekonomik verilerinin tutulmamış olması bu yayılmanın hızını ve boyutlarını tespit etmeyi zorlaştırsa da öteden beri gelir ve statü kazanma vesilesi olarak hukuk fakültesine girmenin, fakülte sayısının dar bir toplumsal kapanma filtresi olarak iş gördüğü uzun eski döneme göre daha kolay, bilhassa da coğrafi yayılma sayesinde mümkün hale geldiği açıktır. 1992'de ve 2009'da yapılan iki anket çalışması, İstanbul'daki avukatların baba meslekleri arasında esnaf, memur ve işçilerin çoğunlukta olduğunu; haliyle babası üniversite mezunu olanların da %25'i geçmediğini civarında olduğunu ortaya koymuştur (Akbaş, 2015, s. 173; Cirhinlioğlu, 1995, s. 228). Yükseköğretime giriş sınavlarının, öğrencilerin tevarüs ettiği ekonomik ve kültürel sermaye biçim ve hacimlerine göre ne kadar eşitlikçi olduğu ayrı bir tartışmanın konusu olmakla birlikte, 2018'e kadar hukuk fakültelerine giriş şartı olarak başarı sıralamasının 190 bin olması, görece geniş bir spektrumdan öğrenci kabul edildiğini ifade eder. Dolayısıyla bahsi geçen eski anketlerin baba mesleğine dair

örtüşen bulgularının, hukuk eğitimin erişimin iyiden iyiye genişlediği güncel bağlamda da sürdüğünü, hatta daha da baskın hale geldiğini düşünmek yanlış olmaz.

Görüştüğüm avukatların ekseriyeti, bu bilginin ancak mülakatta net şekilde açığa çıkacak olması nedeniyle tesadüfen ama mesleğin öteden beri dikey sosyal hareketlilik vesilesi olması bakımından çok da şaşırtıcı olmayacak şekilde ailelerinde ilk hukuk mezunu kuşaktan avukatlardı. Babası akademisyen olan bir avukat ve öğretmen olan bir diğer avukat hariç, görüştüğüm 16 avukatın baba meslekleri üniversite diploması gerektirmeyen, avukatlığa göre düşük mesleki itibar ve statüye tekabül ediyordu: Manav, memur, berber, esnaf, tüccar, işçi, çiftçi vs. 40 yaşının altında olan beş avukat hariç hepsi İstanbul dışında, metropol olmayan şehir ve ilçelerde büyümüş ve daha sonra, üniversiteye giriş sınavında İstanbul'daki fakülteleri, ağırlıklı olarak da İstanbul ve Marmara Hukuk'u kazanmışlardı. Önemli bir kısmı, kendi bölgelerinde öne çıkan Anadolu liselerinden veya İstanbul'un Anadolu liselerinden mezundu ve avukatlık veya hukuk diploması onlar için lise eğitiminde kaydettikleri başarının pekişmesi anlamında üniversiteye giriş sınavı yoluyla ailede kendilerinden önceki kuşakların eğitsel ve mesleki sermayelerinin ötesine geçmek anlamına geliyordu. Mesleğin bir sosyal hareketlilik vesilesi olma işlevinin, avukatların hukuk fakültesine girdiği tarih eskiye gittikçe daha baskın olması dikkat çekicidir. İstanbul ve Marmara Hukuk gibi öteden beri kitlesel ölçekte öğrenci alan, eski ve itibarlı fakültelere gelenlerde sıklıkla görülen bu durum, baba mesleğiyle köken yerleşim yerinin dezavantajları üst üste bindikçe daha belirleyici hale gelir. 2010'larda İstanbul Hukuk'tan mezun olan genç bir kadın avukatın ifadeleri alt veya orta sınıf kökenden gelen başarılı öğrenciler nezdinde hukuk tercihinde baskın motivasyonun iki kaynaktan; hukuk fakültesine görece yüksek puanla girilmesinden ve mesleğin yaygın gelir ve statü kazanımıyla özdeş imajından beslendiğine işarettir:

> *Sizin dönemde İstanbul Hukuk'ta hukuku isteyerek gelenler çoğunlukta mıydı?*
>
> Evet, %95'i kendi isteğiyle geliyordu. Bir kısmı ailesi istiyor diye geliyordu, kalan bir kısım da puanı yüksek diye geliyordu.
>
> *Bir diğer neden de garanti iş var diye mi?*
>
> Yani garanti iş, bilmiyorum, çok mesleği düşünmüyorlar, biraz daha prestij. Kendim gibi olanlarla, benim gibi ilk 3 bine girmiş insanlarla okumalıyım, en yakını da ne? Atıyorum uluslararası ilişkiler, iktisat istemiyorsa hukuk çok mantıklı geliyor, ya da havalı geliyor. (Hazal Zorlu, 32)

Hukuk okumak bu anlamda, tıpkı ailesinde ilk kuşak hekimler arasında fen lisesinden veya Anadolu lisesinin sayısal şubesinden başarıyla geçmenin tıp fakültesiyle sonuçlanması gibi, mesleğin geçmişinde köklenen toplumsal konum vaadinin ve bu vaadin yaygın biçimde yarattığı beklentilerin kolektif aktığı bir kanaldır. Bu noktada hukuk tercihinin zemini, hukuk mesleklerinin, diplomalı meslekler arasında en muteber ve kazançlı konumlardan birini oluşturması ve dolayısıyla müstakbel hukukçunun kökenden getirdiği dezavantajlar arttıkça mesleğin vadettiklerine dair kolektif inanç ve yönelime daha da mecbur olmasıdır. Hukuk tercihlerinin nedenini sorduğumda, alt ve orta sınıf kökenli avukatların öznel ve özerk bir motivasyonla açıklamak adına hayat hikayelerini çocukluk yıllarına kadar geçmişe dönük biçimde inşa etmelerinden daha önemlisi, inşa edilen otobiyografik gerekçelerin, toplumsal kökendeki dezavantajların hukuk eğitimi yoluyla telafi edilmesi stratejisini unutmak üzere, eğitim başarısını tasdik edecek kültürel unsurlardan oluşmasıdır. Babası memur olan genç bir kadın avukat olarak Canan Erçin'in hukuk okumasını "çok kitap okuyan, çok konuşan bir çocuk olduğum için hep avukat kız denirdi" şeklinde gerekçelendirmesini bu anlamda değerlendirmek mümkündür: "İlkokuldasınız, ortaokuldasınız birileri size devamlı avukat diyor, okulda başarılısınız ve siz zaten başka bir meslek düşünemiyorsunuz. Dünyanız öyle sınırlı kalıyor. Farklı bir meslek olup olmadığını bile bilmiyorsunuz". Babası memur veya öğretmen olan diğer avukatların da hukuk tercihlerini gerekçelendirme biçimleri benzer şekilde sosyal kökenin mecbur bıraktığı ve sosyal kökenden ilerlemeyi sağlayacak bir eğitim sermayesine işaret etmiştir. Dolayısıyla, ailenin kamuda istihdam edilen önceki kuşağının çalışma ortamında eğitim ve kültür sermayesinin baskın etkisini içselleştirmiş olmasının, yeni kuşağın bu sermaye türleri yoluyla konum elde etmesi yönündeki niyet, telkin ve destekleri aile içinde mümkün kıldığından veya çoğalttığından bahsedilebilir. O halde hukuk diplomasını elde etmenin avantajlarına dair yaygın ve yerleşik inançla, hukuk eğitimiyle ilgili addedilen eğitsel-kültürel yatkınlıkların (çok okumak, iyi konuşmak, iyi yazmak vs.) aile ve sosyal çevrede tanınmış ve değerli görülmüş olmasının buluştuğu yerde hukuk tercihi doğallaştırılır. Aile her ne kadar yükseköğretim sermayesine sahip olmasa da kamuya ne kadar yakın bir mesleki konumdaysa ve dolayısıyla kamudaki hiyerarşileri büyük oranda etkileyen eğitim sermayesini değerli ve işlevli tanımaya ne kadar yatkınsa, çocuğun hukuk

okuması da o kadar desteklenmiş ve birincil sosyalleşme dünyasında kabul edilmiş görünmektedir.

Diğer yandan, görüştüğüm avukatlar özelinde çiftçi, işçi ve esnaf ailelerinin farkı, fakülteden de önce lise eğitimine ve genel anlamda eğitim başarısı yoluyla hareketliliğe memur veya öğretmen ailelerine göre daha az yatkın niyet ve destek şemaları sunmuş olmalarıdır. 1990'lı yılların başında bir İç Anadolu ilçesinden İstanbul Hukuk'u kazanan ve kendi ifadesine göre ilçesinde o zamana kadar hukuk okuyan iki üç kişiden biri olan Ferhat Bilen, hukuku kazandığını öğrenince babasının "hiç oralı olmadığını", müjdeli haberi aldığında manav dükkanında rutin işlerini yapmaya devam ettiğini, bunun da arkasında İstanbul'da öğrenci okutmanın maddi zorlukları olduğunu anlattı. 1980'li yıllarda Doğu Anadolu'nun bir şehrinden İstanbul Hukuk'u kazanan, babası terzi olan Yusuf Uzun, avukat olmasını babasının istemediğini, avukatlığın aristokratik bir meslek olarak görüldüğünü ifade etti. 1990'ların sonunda yine bir Doğu Anadolu ilçesinden İstanbul Hukuk'u kazanan Latif Özkan da "köylü bir aileyiz" dedikten sonra hukuk tercihinin planlanmış olmadığını söyledi. Hukuk eğitiminin tekabül ettiği eğitim sermayesinin mesleki imkanları, ailede ne kadar düşükse o kadar az tanınıyor ve dolayısıyla müstakbel hukuk mezunu tarafından ilk elden tanınması gerekiyordu. Bu noktada hukuk meslekleri arasında bir ayrımın, aslında aileden tevarüs edilen veya daha ziyade edilemeyen eğitim sermayesine göre yapılandığını söylemek gerekir: Görüştüğüm birçok avukat, avukat olmak yerine hâkim veya savcı olan sıra arkadaşlarının ekseriyetle daha düşük mesleki konumlara sahip (çiftçi, işçi, esnaf gibi) ailelerden geldiklerini ifade ettiler. Metropolde büyümüş, aile ve sosyal çevresinde görece yüksek eğitsel veya ekonomik sermaye sahipleriyle tanışmış ve dolayısıyla gelir ve statü kazanmanın farklı, çeşitli ve belki daha verimli yollarını görmüş birinin ya hukuk okumayacağı ya da hukuk okusa da avukatlığı tercih edeceği birçok avukat tarafından teyit edildi. İş garantisi ve özlük hakları bakımından daha risksiz bir mesleki konum olarak hâkim-savcılık, en dezavantajlı sosyal kökenden gelenlerin yönelim repertuarında, kayda değer kazanımlar elde etmek için belirsiz bir süre vakit ve emek yatırımı, girişimcilik ve sosyal sermaye gerektiren avukatlığa göre çok daha cazip ve korunaklı görünmektedir.

Hukuk mezunlarının meslek piyasasındaki yönelimleri ve tercih repertuarlarıyla sosyal kökenlerinden tevarüs ettikleri aşinalık ve yatkınlıklar arasında açıklayıcı bir

model kurmak için kapsamlı bir örneklem ve ayrıntılı bir nicel analiz gerektiği muhakkaktır. Nitekim hâkim ve savcı alımlarının kısıtlı seyrettiği hatırlanırsa, hukuk okumanın çoğunluk için mecburi sonucu avukatlıktır. Fakat mesleğin demografik büyümesinin sosyal köken çeşitlenmesini beraberinde getirdiği ve bu çeşitlenmenin de hem hukuk eğitimiyle kurulan temel ilişkinin nasıl bir yatırım olduğuna hem de mezuniyet sonrası yönelimlere etki ettiği açıktır. Bu tespiti tersten doğrulayan bir gerçek de avukatlık mesleğini aileden tevarüs edenlerin hem güçlü bir motivasyona hem de meslek piyasasının gereklerine dair avantajlı bir aşinalığa sahip olmasıdır. İstanbul'un köklü bir fakültesinden 2000'lerde mezun olan Selim Akalın, babasının hukuk fakültesinde görev yapan bir akademisyen olmasının etkisiyle bütün tercihlerinin hukuk olduğunu, severek bu işi yaptığını söyledi. Babası bir Karadeniz şehrinde esnaflık yapan genç bir avukat olarak Hüseyin Türkmen "Bir de babadan avukatlar var, mesela babası inanılmaz paralar kazanıyor. O sermaye kime gidecek şimdi, avukat oğluna, e oğlu da aktif olacak büroda" ifadesini kullandı. 1980'lerde İstanbul Hukuk'tan mezun olan Yusuf Uzun'un ifadeleri de aileden eğitsel-mesleki sermayenin tevarüsünün hem alana girerken hem de alanda ilerlerken açık bir avantaj getirdiğini ortaya koyuyordu:

> Benim arkadaşım vardı, babası Ağır Ceza üyesiydi, annesi de Yargıtay üyesiydi. Çocukla kendimi kıyaslama imkânına sahip değildim ki. Benim babam terzi, annem okuma yazma bilmiyor. Yani biz sıfırdan başladıysak mesleğe, o artı yirmi-otuzlarda başladı mesleğe. Çünkü konuşmasını biliyordu, literatüre hâkimdi ve çok fazla beklemeden zaten büyük bir medya kuruluşuna hukuk müşaviri oldu yani. Bizim o mesafeyi kapatmamız yıllar sürdü belki. Onun için, onlar için hayat daha kolaydı tabii ki, avukatlık daha kolaydı doğrusu. (Yusuf Uzun, 62)

Aileden meslek tevarüsü avantajına sahip hukuk öğrencisinin hem fakülteye girerken hem de fakülteden çıkarken nasıl bir mesleki kariyerin kendisini beklediğine dair ön bilgi ve ön niyete sahip olması önemlidir. Yine de bu durum azınlıktadır; yaygın olan, hukuk diplomasına erişimin getireceği ekonomik ve simgesel kazanımlara dair beklentilerin bu kuşakta ilk defa deneyimlenmesidir. Ancak iki durumda da toplumsal taleplerin fazlasıyla yüklendiği bir diploma ve mesleki kimlik söz konusudur. YÖK kayıtlarına göre 2021 YKS sınavıyla hukuk fakültelerine yerleşen 15.759 öğrencinin bütün tercihleri arasında hukuk programları %79,5'i oluşturur. Bu, eşit ağırlık alanı içinde rakipsiz bir orandır; hukuktan sonra en çok rağbet gören psikolojiye

yerleşenlerin bütün tercihleri arasında psikoloji programlarının oranı %55,4'tır. Bir diğer ifadeyle hukuka yerleşenlerin 10 tercihinden 8'i yine hukuk olmuştur. Kurulan fakülteler ve artan kontenjanlar, mesleki konuma yönelik bu toplumsal talebin içerilmesine hizmet ettikçe mesleğin geçirgenleştiği; mesleki kimliğin meslek öncesinden gelen ve mesleğin dikey sosyal hareketlilik vesilesi olmasıyla şekillenen eğilim, yatkınlık, arzu ve planlara göre şekillendiği kesindir.

Nitekim görüştüğüm avukatların önemli bir kısmı, mülakatın ilerleyen aşamalarında bilhassa meslektaş ilişkileri konusuna gelince, "İnsanımız neyse avukat da o" şeklinde bir kanaati benzer ifadelerle paylaştılar. Genç kuşaktan Hazal Zorlu, müvekkil kaçırmamak ve para kazanmak adına ilkelerden sapan her türlü avukat olabileceğinden şikayet ederken "Bu kadar çeşitliliğin sebebi aslında insanların karakterlerinin çeşitliliği" ifadesini kullandı. Yine genç kuşaktan Tevfik Yaman, avukatın lüks bir arabası olması yönünde örtük bir beklentinin hem müvekkiller hem meslektaşlar tarafından paylaşıldığını anlatırken "Toplum da bunu istiyor, avukatlar da bunu istiyor" dedi. Genç kuşaktan Aziz Aksakal, avukatın yalan söyleyip söylememesi bahsinde "Toplumdaki ahlak gibi değil mi? Yalan söyleyen söylüyor, her toplumda var, her meslekte var, avukat olduğu için değil insan olduğu için söylüyor" dedi. Tuğçe Özen, kadın avukatların meslekte maruz kaldığı taciz vakalarının bir nedeninin, kadınların yoğun biçimde çalışma hayatına katılmasını normalleştiremeyen erkekler olduğunu ve bunun diğer mesleklerde de olduğunu söyledi. Avukatların hayat tarzından müvekkille ilişkisine, çalışma şartlarından meslektaş ilişkilerine bir dizi konuda tutum ve durumları meslek dışı yaygın eylem ve değer şemalarına göre açıklaması, mesleğin hem girişinde hem pratiğinde bu eylem ve değer şemalarının etkinliği anlamında geçirgen ve gözenekli olduğunun ortak bir tasdikidir.

> Bizim solcumuz, dindarımız, sekülerimiz çok farklı değil birbirinden. Ahlakımız aynı, karakterimiz, iş yapış biçimlerimiz, zaaflarımız… Bunu bir tek aristokrat diyebileceğin tiplerde belki biraz görmezsin, onlar çünkü doymuş tamam mı, o kadar artık içine doğmuş ki mevzunun. Sen de Anadolu'dan gelmişsin, ilk defa görüyorsun çoğu şeyi, ilk defa bir kızla tokalaşmışsın mesela. (Latif Özkan, 39)

Nihayetinde avukatların sosyal kökenlerinin hem yeni fakültelerin açılması hem de ülke çapında yayılması sayesinde son yirmi yılda geniş halk kesimlerine iyiden iyiye açıldığı açıktır. Bu çeşitlenme bağlamında meslek, görece dezavantajlı ailelerden

gelenler için, mesleğin eskimeyen getiriler dizisi olarak yüksek gelir, yarı-kamusal hukukçu kimliği ve itibar vadetmeye devam eder. Fakat bu çeşitlenme aynı zamanda, adliye koridorlarında duruşma beklemekten gece vakti emniyete gitmeye, cezaevinde müvekkil ziyaretinden şirketin toplantı odasındaki bir müzakereye çoklu mekan ve ilişki pratikleri üzerine kurulu bir meslek olan avukatlığın toplumsal geçirgenliğinin altını çizer. Bir diğer ifadeyle, avukatların meslekleriyle kurdukları dikey sosyal hareketlilik ilişkisinin beklenti yükü ile sosyal dünyadaki yoğun etkileşim ve ihtilaf biçimleriyle iç içe olmalarının gerektirdiği mesleki eylem repertuarlarının genişliği mesleğin geçirgenliğinin iki boyutu olarak bakışımlıdır. Mesleğin demografik genişlemesinin aynı zamanda mesleğin geçirgenliğini bizzat avukatların deneyim dünyasında arttırıp artırmadığı bu noktada soruşturulması gereken bir bahis olarak önümüze çıkar.

5.1.2. Kitlesel ve Kitabi: Hukuk Fakültesi

Avukat olmanın formel şartı, dört yıllık müfredata dayanan hukuk fakültelerinin birinden mezun olduktan sonra yarısı adliyede, yarısı bir büroda geçirilmek üzere bir senelik avukatlık stajı için bir baroya başvurmak ve stajın tamamlanmasıyla barodan avukatlık ruhsatını almaktır. Bu sürecin tekdüze, neredeyse elemesiz ve hızlı yapısı, her sene 17 binin üstünde verilen hukuk mezunlarının büyük oranda avukatlığa kanalize olmasıyla birleştiğinde, mesleğin gerektirdiği bilgi ve beceri setinin neye göre yapılandığı meselesini soruşturmayı önemli kılar. Gerçekten de ülke çapında geçerli ve her türlü dosyayı üstlenme yetkisini veren standart avukatlık ruhsatının arka planında, fakülteler arası zımni ama yerleşik bir hiyerarşi ve bu hiyerarşinin somut tezahürleri olarak avukatların mesleklerini icra etme tarzlarının geçirgen ve değişken yapısı vardır. Avukatın hangi fakülteden mezun olduğu kadar fakülte hayatı boyunca fakültenin etkisiyle müstakbel mesleğiyle kurduğu ilişkinin motivasyon, pratik beceri ve kariyer planı bahislerindeki etkisi, hukuk diplomasının ve avukatlık ruhsatının standart ve simgesel görüntüsüne rağmen meslek içinde bilfiil yaşanan ve gözlemlenen farklılaşmaları hazırlar.

Hukuk fakülteleriyle ilgili ilk ve temel bir deneyim, eğitimin kitlesel ölçekte olmasıdır. Köklü fakülteler başta olmak üzere birçok hukuk fakültesinin kontenjanları devasa boyutlardadır: 2020-2021 yılında İstanbul Hukuk'a 898, Marmara Hukuk'a 726, Ankara Hukuk'a 656 öğrenci yeni kayıt yaptırmıştır. Bu yılda öğrenci alan 74 hukuk

fakültesinin ortalama yeni kayıt sayısı 216'dır ve devlet üniversitelerinin hemen hepsi 200'ün üstünde yeni kayıt almıştır. Her sene 200'ün üstünde yeni öğrenciye büyük amfilerde ders anlatmanın kitlesel ve mükerrer bir tedrisatı gerektirmesi başlı başına bir meseledir. Ancak avukatların fakültedeki eğitime bakışlarında açığa çıkan husus, bu kitleselliğin müfredatın tek yönlü, doktrin ve mevzuat odaklı, kitabi yapısıyla buluştuğunda mesleğin gereklerinden çok uzak kaldığı yönündedir. Bu nedenle avukatlar arasında yaygın kanaatlerden en baskın olanı, hukuk fakültesindeki eğitimin dilekçe yazmaktan duruşma salonundaki düzen ve işleyişe, müvekkille görüşmekten emniyet ve benzeri kamu kurum ve kuruluşlarındaki etkileşim dünyasına kadar aslında hemen her avukatın mecburen içinde bulunacağı meslek dünyasının gerektirdiği bir dizi bilgi ve becerileri neredeyse hiç kazandırmamasıdır. Buna ilaveten, akademik kadroların yetersiz olması, araştırmacı olmaması, katılımcı ve vaka odaklı ders işleme becerilerinin olmaması, yaşayan hukuktan uzak bir deneyim ve donanım ufkuna sahip olmaları gibi nedenler de güncel literatürde geçen eleştirilerdir (Arıtürk, 2020; Tiryakioğlu, 2018). Fakültedeki kitlesel eğitimin kitabi ve mükerrer yapısı, hukuk felsefesi ve sosyolojisi alanlarının ihmal edilebilir bir konuma indirgenmiş olmasının da etkisiyle, pratik beceriler kadar pratik becerilerin dayanacağı mesleki sorgulama ve muhakeme yatkınlıklarının da dört sene boyunca âtıl bırakılması demektir.

Hukuk fakültelerine yöneltilen ve aslında pek de yeni olmayan ancak kesinlikle uzun uzadıya sürdürülebilir olan bu minvaldeki eleştirilerin yerinde olup olmadığı ayrı bir meseledir. Hukuk eğitiminin avukatın ihtiyaç duyacağı beceri ve pratik aşinalıklardan ziyade, devletin ihtiyaç duyduğu ve dolayısıyla doktrin odaklı bir mesleki yatkınlık kazanmasını beklediği hâkim ve savcıları yetiştirmeye yönelik tasarlanmış olması ihtimali tartışılmaya değerdir. Nitekim fakülteye yönelik eleştirel tavrın daha çok meslekte görece yeni olan avukatlar tarafından vurgulanması dikkat çekicidir. Aynı yeni kuşak avukatlar, ilk sene yeni bir terminoloji ve kavram dünyasıyla tanışmanın sarsıcı etkisinin, fakültede umdukları yoğunlukta ve yapılandırıcı bir süreç bulamamış olduklarının bir göstergesi olarak, sınavları geçmeyi sağlayacak taktiklerin tanınması ve uygulanması yoluyla hızlı bir şekilde atlatıldığını ifade ettiler. Ege'nin bir ilçesinden İstanbul Hukuk'a gelen Tuğçe Özen'in "binlerce sayfa okumak çok zordu, yumruk yemiş gibi oldum" şeklinde anlattığı ilk tanışmayı atlatmanın yolu, İstanbul Hukuk mezunu Hazal Zorlu'nun işaret ettiği üzere, kitlesel eğitimin üstesinden gelmek

adına öğrencilerin öteden beri başvurduğu kitlesel çözümleri keşfetmektir: “Ben ilk sene taktik bilmiyordum ya, fotokopiciler varmış, kitap özetleri, ders notları varmış”. Bu noktada hukuk eğitiminin kitabi yapısı ders notu ve çıkmış soru fotokopilerinden, müstakbel avukatı fakültenin çıkışında bekleyen cari hukuk sisteminin yazılı usul ağırlıklı olmasına kadar bütün bir alanın kitabi yapısıyla uyumludur. Müstakbel avukat, avukatlığın pratik becerilerinden mahrum bir şekilde yazılı sınavları geçerken fakülte yılları gibi meslek hayatının da bireysel girişim ve gelişime bağlı olması, dolayısıyla meslek dışı eğilim ve sermaye biçimlerinin etkisine açık olması doğallaşır.

Dolayısıyla fakültenin mesleğe etkisinde işleyen ikilik, eğitimin tek yönlü ve kitabi olması ile fiili yatkınlık olarak içselleştirilebilir olması arasındaki ikiliktir. İktisattan psikolojiye bir dizi komşu branşın hukuk fakültesinde neredeyse hiç yer bulamaması yönündeki şikayetler yerinde görünse bile asıl meselenin müfredat zenginliğinden ziyade, devam zorunluluğunun olmamasının da etkisiyle pratik zihinsel ve etkileşimsel becerilerin denetimli ve kolektif gelişimine yönelik bir eğitim düzeneğinin yokluğu olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Avukatlar, bilhassa da genç avukatlar kitlesel ve tek yönlü eğitimin pratik beceri gelişimini bireysel şartlara ve tesadüflere bırakmasından mustariptir çünkü genç avukatlar, meslekte hangi beceri ve aşinalıklara ihtiyaçları olduğunu henüz el yordamıyla deneyimlemek durumundadır. İlginç olan, hukuk eğitiminin teori odaklı, formel ve doktrin ağırlıklı olduğu yönündeki şikayetlerin, kırk sene önce de avukatlar arasında yaygın olmasıdır (Cirhinlioğlu, 1995, s. 206). Bu durum, gençlerin her zaman daha eleştirel veya tatminsiz olduğu yönünde tözcü bir gençlik tasavvuruyla açıklanamaz. Hukuk eğitimiyle meslek arasındaki mesafe, hukuk eğitiminin her dönem fazlasıyla kitabi kaldığını ve müstakbel avukatın zihinsel-etkileşimsel yatkınlıklarının şekillenmesini ihmal ettiğini gösterdiği gibi, avukatlık mesleğinin her dönem fazlasıyla yoğun bir deneyim dünyası olduğunu da gösterir: Hâkim ve savcıyla duruşma dışında konuşmaktan icra dairesinde dosyasını işleme koydurmaya, yüksek cirolu bir şirketin yöneticileriyle dosyayı müzakere etmekten hukuk bürosunda meslektaşlarla iş bölümü yapmaya, müvekkilin davanın akıbetini ilgilendiren bir çekini doğru değerlendirmekten cezaevine girişte çantasını aramaya kalkan gardiyana tepki vermeye kadar sayısız deneyim ve etkileşim avukatın mesleğe girer girmez mecbur kaldığı yoğun bir pratik dünya demektir. Bu pratik dünya esasen müstakbel avukatın müfredat, öğrenci sayısı ve akademik

kadronun niteliği ne olursa olsun, dört yılda tam anlamıyla içselleştiremeyeceği kadar çok katmanlı ve fiili bir dünyadır. Tam da bu nedenle fakülteyle meslek arasındaki boşluk, mesleki yatkınlıkların meslek dışı eğilim, amaç ve sermaye biçimleri tarafından şekillenmesi anlamında mesleğin geçirgenliğinin başladığı yerdir.

Hukuk eğitiminin kitabi ve gayri-fiili tanınması en çok, ironik biçimde, fakültedeki müfredatın doktrin ağırlıklı olduğu ve uygulamayı tanıtmadığı şeklindeki yaygın kanaati tashih eden bir diğer yaygın kanaatte açığa çıkar: Hukuk fakültesi hukuk mantığına ve yargı sistemine aşinalık kazandırmak, "nosyonu vermek" ve gerisini fakülte sonrasına bırakmak zorundadır çünkü meslekte karşılaşılacak dosyalar ve vakalar zaten fakültede verilemeyecek kadar zengin ve çeşitlidir. Görüştüğüm avukatların önemli bir kısmı, kuşak fark etmeksizin, idealist olmaktan çok gerçekçi görünen bu kanaate iştirak ediyordu. 1980'li yıllarda mesleğe giren Cahit Karalı fakültede iyi öğrendiği her konuda meslekte de başarılı olduğunu, yaptığı işlerde hâlâ kitaplarına durmadan danıştığını, önemli olanın normu yaratıcı şekilde analiz ederek işini yapmak olduğunu ileri sürdü. 1990'lı yıllarda mesleğe girmiş olan Ferhat Bilen, hukuk mezununun herkesten farkının, önüne gelen dosyayla ilgili mevzuatı bilmese de hangi mevzuat olduğunu ve nerede bulacağını bilmesi olduğunu savundu. 2000'lerde mesleğe giren Latif Özkan, fakültede "neyi nerede bulacağını öğretiyorlar" ifadesini kullandı. Çok daha yakın tarihte mesleğe giren genç avukat Canan Erçin de fakültenin pratiği öğretmemesine takılmamak gerektiğini, önemli olanın hangi malzemeyi nasıl değerlendireceğinin "mantığını" vermesi olduğunu ileri sürdü. Bütün bu yorumların ortak vurgusu, kabul edilmiş resmi bir tanımı olmasa da mesleki hüneri işaret etmek üzere avukatların ittifak ettiği "hukuk nosyonu" ifadesidir.

> *Nosyon kelimesini biraz açar mısınız?*
>
> Biz bir hadiseyle karşılaştığımız zaman kategorilendiririz hemen. Mesela tahliye davasında işte kira bedelini istiyor değil mi? Hemen bizim kafamızda; kiralayanın edimi ne, kiralayanın ispat yükü nedir, orayı kiralamış olduğunu ve bu konuda edimini yerine getirmiş olduğunu, yani kiralananı onun hizmetine tahsis etmiş olduğunu ispat edecek. Nedir, kira kontratı yaptı, ibraz etti, ben bununla kira kontratı yaptım, bu benim kiracımdır, paramı vermedi. Artık parasını vermediğini ispat etmek zorunda değil, o kiraladığını ispat etmek zorunda. İspat yükü kimde, karşı tarafta. Eğer imzaya itiraz etmiyorsa, ben bu sözleşmeyi kabul ettim demektir, o imzaya itiraz etmedi. O zaman bir anda ispat yükü farklılaştı, ne yaptı, artık kira bedelini ödediğini ya da bundan muaf olduğunu veya oradaki varlığının kendi edimi ifası anlamındaki meşruiyetini

> ispat edecek. Onun ispat yükü bu. Yani o da parayı ödediğini ispat edecek, dekontu verme, banka hesap numarasını bildirme yükümlülüğü ona ait. Bak ben bu havaleyle gönderdim, bu da dekontu falan. Yani bir olayı biz böyle düşünürüz. Böyle algılarız olayları, haklar, yükümlülükler vs. Ve bu refleks haline gelir zaman içerisinde. Dolayısıyla bu düşünme yöntemidir, nosyon. Hukukçular böyle algılar. (Cahit Karalı, 57)

Kıdemli avukatın, nasıl düşündüğünü anlatmak için zihnin diyalektik hareketlerini adım adım seslendirerek ifade ettiği bu cümleler, ilk bakışta hukukçu olmayan birinin kaybolacağı bir terminoloji ve süreci ima eder. Nitekim, fakültedeki kitabi tedrisatla ve yargının yazılı usul teamülüyle uyumlu biçimde, mahkemelere sunulan en basit dilekçeleri dahi meslekten olmayan birinin anlaması için, nosyonun bir tür yazılı tezahürü olan dilekçe metnindeki terminoloji ve süreçlere asgari düzeyde aşina olması şarttır. Hukuk nosyonu tamlamasının ima ettiği aşinalık, yukarıdaki alıntıda görüldüğü üzere yoğun bir tercüme faaliyetidir: Yaşanan vakanın hukukun normatif mantığı için önemli ve belirleyici olan taraflarının tespit edilerek, dışarıya görece kapalı bir jargon ve işleyişe aktarılması söz konusudur. Dolayısıyla nosyon, avukatın özgür sermayesi olarak hukuka aşinalığın ve hukuk dilinin meleke haline gelmiş olmasını ima eder ve böylece fakülteyle meslek arasındaki geçirgen farkı kapatması beklenir.

> Hukuk fakültesine okumak başka bir şey, mesleği icra etmek çok farklı bir şey. O nosyon dedikleri şeyi katıyor size.
>
> *Ne anlama geliyor nosyon?*
>
> Yani şöyle, terminolojik olarak faydası oluyor okuduklarının. Kullandığımız kelimeler hukukta farklı anlamlara sahip. Örnek vereyim size, kesin dediğimiz bir şey var, kesinlik. Mesela dersen ki yolda gelirken filancayı gördüm. Normalde kesin mi diyoruz, emin misin anlamında. Hukukta böyle değil. Başka bir anlamı var. Kesin karar dediğimiz zaman artık o karara itiraz edilebilecek bir mercinin kalmamış olması, icra edilebilirlik haline gelmiş olmasını anlıyoruz. Çok farklı şeyler. Nosyon dediğim şeyler bu. (Ferhat Bilen, 58)

Nosyonun sınırları belirsizdir ama mesleği diğer bütün alanlardan farklılaştıran ve alanın avukat tarafından içselleştirilmiş hususi gereklerini tasdik ettiği kesindir. Diğer yandan nosyon, fakülteler bahsinde ise alan içinde farklılaştırıcı bir kullanım kazanır. Görüştüğüm avukatların çoğu, saygıyla ve bazen de cömert övgülerle andıkları bilhassa İstanbul ve Marmara Hukuk gibi köklü fakültelerdeki hocaları görmüş, onlardan ders almış olmayı nosyonun tanınması açısından önemli bir avantaj olarak anlattılar. Hatta hukuk fakültelerinin hemen her dönem siyasi olagelmiş sosyal

atmosferinde hocaların ideolojik tavırlarıyla ters düşmüş avukatlar dahi ders aldıkları hocalardan çok şey öğrendiklerini rahatlıkla ifade ettiler. Köklü fakültelerden geçmiş olmak her kuşak avukat için memnuniyet ve özgüven vesilesiydi; buna mukabil yeni kurulan fakültelerden ve bilhassa vakıf üniversitelerinden mezun olanların nosyona, hukuk mantığına veya mesleki becerilere sahip olmadıkları yönünde bir kanaat paylaşılıyordu. Fakülte ve dolayısıyla mezun sayısının artmasını İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu "çok ciddi nitelik sorunumuz var" şeklinde yorumladı. Hukuk fakültesinin görece az sayıda gereklilikle kolaylıkla kurulabilmesini ve akademik kadroların nicel ve nitel yetersizliğini bu noktada öne çıkan tespitler olarak birçok avukattan dinledim. Marmara Hukuk mezunu Aziz Aksakal, fakülteler hiyerarşisinde köklü fakültelerle yeni vakıf üniversiteleri arasında bir zıtlık olduğunu ortaya koyuyordu:

> Fakültenin nosyon kazandırması gerekiyor. Yeni bir vakıf üniversitesi nasıl kazandırabilir? Orada bizim gibi değil. Biz mesela okula gitmiyorsak, o da gitmiyorsa aynı şey değil. Onun bir kere, kavrayışı dar olabilir, Türkçe Matematik çözemeden gelmiş. Biz oturduğumuzda fakültede kitapları, ders notlarını sayfalarca okuyup geçebiliyoruz ama okuduğun şeyi anlayamıyorsa nasıl avukat yapıyorsun ki bunu? Kelime dağarcığı dar… Kendini bile tanıyamayan avukatlar var. Hukukçu özelliklerine sahip değil. Bir de bu insanlar bir tane iki tane değil, binlerce var, bunlar ofis açtığı zaman ben işimi götürmesem de sen veriyorsun. Bir yerden tanıyorsun, diyorsun ki beş senelik avukat, verirsin yani. Onlar da ne yapıyor, belli dava türlerine dair hazır şablon vardır, davayı açar takip eder yani. (Aziz Aksakal, 35)

Nitelik kaybının fakülte sayısından ve kalitesinden kaynaklı bir sorun olarak yaygın kabulünün güncel bir tezahürü de İzmir'de ağırlıklı olarak yeni kuşak avukatlardan oluşan Avukat Hakları Grubu'nun YÖK'e ve Kamu Denetçiliği Kurumu'na "kaliteli eğitim sunamayan fakültelerin kapatılması" ve kontenjanların azaltılması yönündeki başvurusudur (AHGizmir, 2022). Bu başvuru metninde birçok fakültede "hukuk nosyonu"nun yeterince kazandırılamadığı kanaati merkezdedir. Fakülteyle meslek arasındaki pratik farkı kapatması beklenen nosyon bu noktada bir meleke olarak ancak meslektaşlar arasında tanınabilen bir kriterdir: Avukatın beceri gelişimini fakülteden mesleğe geçerken standart ve denetimli bir şekilde takip eden ve şekillendiren bir süreç olmadığı gibi, meslek hayatında da neye göre ve kim tarafından değerlendirileceği sorusu cevapsızdır. Vakıf üniversitesinden mezun olmanın simgesel dezavantajı iş başvurularından müvekkille görüşmeye bir dizi etkileşimde kendini hissettirir.

İstanbul'daki bir vakıf üniversitesinden mezun olan Hüseyin Türkmen, bu simgesel dezavantajı ancak meslek dışından birinin aynasında hissetmediğini söyledi: "Geçen bir rektörün yanına gittim. Dedim ki vakıf mezunuyum, söylemeye utanıyorum. Dedi ki ya sakın öyle düşünme. Burada İstanbul, Marmara mezunları var, bir onlara bakıyorum bir sana bakıyorum dedi. Onlar dedi memur. Öyle deyince bir rahatladım yani". Genç bir avukatın kendini nosyon veya mesleki hüner sahibi hissetmesi için başkasının tasdikini gerektiren özellikler, bir kez daha mesleğin geçirgenliğine; fakülte dışı yatkınlıkların süreç içinde kazanılacağına işaret eder.

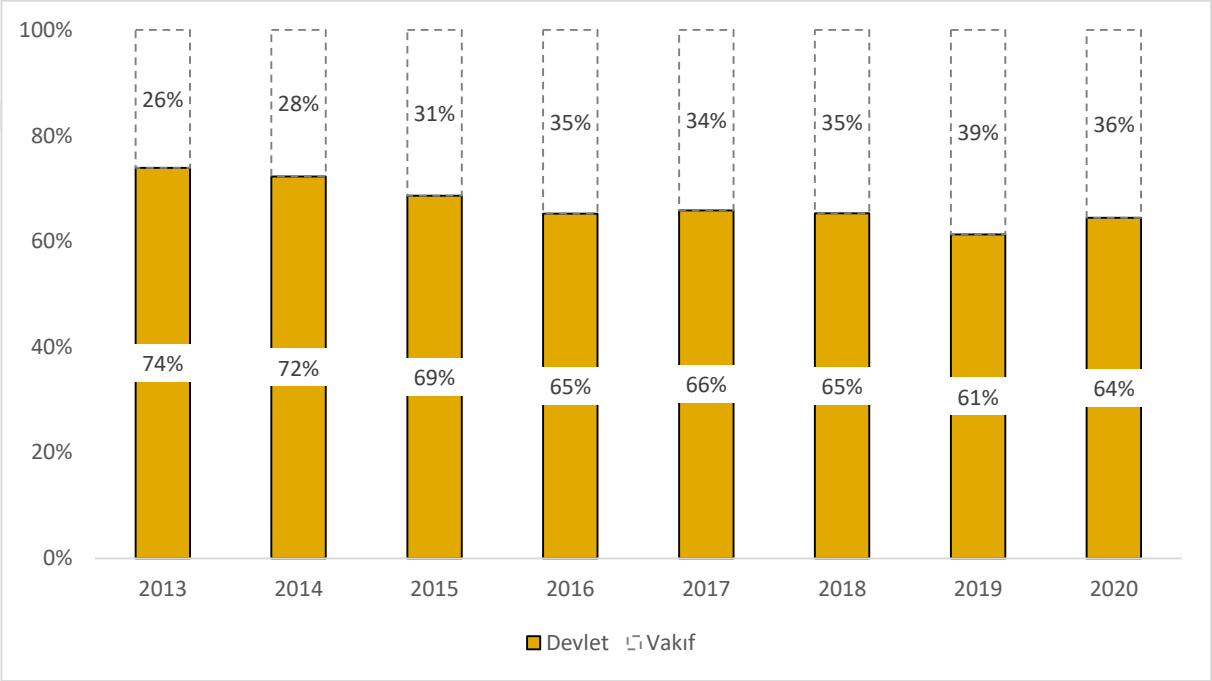

Grafik 11. Üniversite Türüne Göre Hukuk Mezunlarının Oranı, 2013-2020
Kaynak: YÖK İstatistikleri

Vakıf üniversitelerinde öğrencilerin ve ailelerinin üniversiteyle bir tür müşteri ilişkisi kurarak, eleyici ve denetleyici bir pedagoji uygulanmasına razı olmadığı; dahası fakültelerin akademik kadrolarının hem nicel hem nitel anlamda yetersiz kaldığı yönündeki şikayetler hukuk eğitimine özgü değildir. Hukuk söz konusu olduğunda devlet mezunuyla vakıf mezununun farkı, iki durumda da fakültede yeterince içselleşemeyen yatkınlıkların mesleğe atıldıktan itibaren ne hızda ve yoğunlukta içselleştirileceğine dair bir farktır. Görüştüğüm kıdemli avukatlar, mesleğin pratik dünyasının gerekliliklerinin ancak süreçle içselleştirildiğinin ortak bir kabulüne işaret

edercesine, “Avukatın meslekte on yılını devirmesi lazım” kanaatini paylaşıyorlardı. Bu süreçte tanınması gereken nesnel yapılar da en az sürecin uzunluğu kadar ortaktı: Adliye, icra dairesi, mahkeme salonu, cezaevi, emniyet ve elbette hukuk bürosu gibi başlıca mekanlardaki ilişkiler, roller, çatışmalar, hiyerarşiler, nesneler, prosedürler, belgeler, terimler vs. Fakülteden sonraki bir yıllık avukatlık stajında ilk defa deneyimlenen ama tam anlamıyla içselleştirilmesi için gereken süre on yıl olarak ifade edilen bu fazlasıyla çoklu, katmanlı ve pratik dünyada avukatın fakülte kökeninden getirdiği simgesel avantaj ve dezavantajların zamanla görünmez hale gelmesi muhtemeldir. Ancak hukuk fakülteleri hem coğrafi anlamda ülkede yayıldıkça hem de kontenjanlar anlamında daha aşağı sıralardan öğrenci aldıkça hukuk mezunları arasında beceri, yatkınlık ve eğilim bahislerinde çeşitlenme olacağı kesindir. Bu çeşitlenme meslek hayatına çok hızlı yansıdığı için niceliğin artmasıyla niteliğin kaybedildiği yönündeki kanaat de yaşanan demografik gençleşme ve çeşitlenmeyi anlamlandırmada o kadar hızlı kabul görür.

Nihayetinde, öteden beri kitlesel bir eğitim veren hukuk fakültelerinin kontenjanlarının artması ve yeni fakültelerin kurulması bir yandan fakültelerin yerleşik simgesel sermayelerine göre meslek içinde değer görmesi veya görmemesine yol açarken diğer yandan avukatların sosyal kökenlerine benzer bir genişleme sürecinin sancılarını getirir. Fakültenin mesleki nosyonu kazandırma gücü, meslek içinde tanınan bir yaka kartı gibi avukatın yetkinliğinin ifadesi olarak ancak meslek içinde açığa çıkar. Avukatların fakültelerin eğitim içeriğine ve pratikle mesafesine dair eleştirel tondaki ifadeleri fakülteden bir şey öğrenmediklerinden ziyade, mesleğin pratik dünyasında pratik yatkınlıkların gelişiminin denetimsiz, tesadüflere ve dolayısıyla meslek dışı yatkınlık ve sermaye biçimlerine bırakılmış olmasının ifadesidir. Bu geçirgenlik, avukatların stajda ve sonrasında güzergahlarını yapılandıran karar ve süreçlerde ise çok daha yoğun şekilde kendini gösterir.

5.1.3. Çeşitlenen Güzergahlar

Hukuk öğrencilerinin fakülteden mezun olduktan sonra avukatlığa giriş biçimlerini ve güzergahlarını yapılandıran, mesleğe kabulün resmi ve formel tekdüzeliğinin arkasında, hangi sermaye türünün meslek içinde hangi kalkış noktasına tekabül edeceğinin düzenlenmemiş olmasıdır. Avukatın özgeçmişinde yazan hukuk fakültesi

ve mezuniyet tarihi elbette bir büroda işe başvururken işleyebilen fakülteler arası zımni hiyerarşiyi beraberinde getirir. Nitekim köklü fakültelerden görece daha iyi alındığı söylenen mesleki nosyonun, iş görüşmesinden yazılan ilk dilekçeye birçok durumda kendini göstermesi beklenir. Ancak her sene kitlesel ölçekte mezun verilen bir meslek piyasasında diplomanın değeri sınırlıdır. Stajdan bağlı çalışmaya, bağlı çalışmadan kendi bürosunu açmaya avukatların güzergah yelpazesi, diplomadan ziyade sosyal sermaye ve büro tecrübesinin değişken ve düzenlenmemiş biçimlerde gerçekleşen etkisine göre çeşitlenir ve mesleki becerinin geçirgen gözeneklerinden meslek piyasasına nüfuz eder.

Sosyal sermaye mezuniyetten hemen sonra staj başvurusu sürecinde devreye girdiği oranda avukatların güzergahını şekillendiren ilk etkendir. Baroların staja başvuran adaylardan talep ettiği takdim formu adındaki evrakı, avukat adayını meslek örgütüne "takdim eden" iki avukatın imza atması gerekir. Mesleğin görece dar ve homojen bir yapı arz ettiği eski dönemlerin mirası olan bu evrak, elbette her sene binlerce avukatın mesleğe girdiği güncel bağlamda formaliteye dönüşmek zorundadır. Bununla birlikte, staj başvurusu yaparken daha önce tanımadığı avukatlardan baro binasında imza isteyip de reddedilince mesleki dayanışmaya duyduğu inancı kaybettiğini söyleyen genç avukatların olması, lonca tipi geleneksel bir mesleki kimlik ve denetim görüntüsüyle meslek piyasasındaki güncel genişleme arasındaki gerilime işaret etmesi bakımından manidardır. Sosyal sermaye staj için bir büroya girişte ise daha etkili biçimde devreye girer. Görüştüğüm avukatların hemen hepsi, bir yıllık stajın yarısını geçirecekleri hukuk bürosunu ya ailelerinin veya hemşerilerinin sosyal çevrelerinden ya da fakültede pekişen siyasi veya kültürel çevrelerinden bulmuşlardı. Bazı bürolarda stajyer, stajını bitirip avukatlığa geçerken yerine tanıdığı ve güvendiği yeni stajyer buluyordu. Büyük bir büroda çalışan kıdemli avukat Tuğçe Özen, büroya kabul edilen yeni stajyerlerin ihtiyaçtan ziyade "referans yoluyla yakın kişilerin çocukları, tanıdıkları" olduklarını söyledi. Nüfusa oranla en çok avukatın bulunduğu Ankara'da ise avukat adaylarının staj yapacakları büro bulmakta zorlandıkları vakidir.

Staj süreci mesleki kariyeri bütünüyle belirleyemeyecek kadar kısa olmasına rağmen staja girerken ve staj boyunca avukatların geçirdikleri deneyimler, staj sürecinin sosyal sermaye bakımından geçirgen olmasının yanı sıra bir dizi başka dinamiğe de işaret

eder. Fakültedeki kitabi eğitim ve ders geçme yöntemiyle bakışımlı bir şekilde, adliye stajının kağıt üstünde ve sadece gereken rutin imzaların atılmasıyla tamamlandığı birçok avukatın ortak deneyimidir. Müstakbel avukatın beceri gelişiminin altı aylık büro stajına kaldığı bu durumda büro stajını yanında geçirdiği kıdemli avukatın niteliği, yürüttüğü işlerin içeriği, bürodaki iş bölümü ve kurumsal işleyiş anlamında meslek piyasasında sıkı bir denetim ve düzenlemenin olmaması stajyerin deneyim dünyasını belirler. Stajyerlikte birçok avukatın çanta taşımak, fotokopi çekmek, dilekçe yazmayı veya sözleşme hazırlamayı öğrenememek, müvekkille görüşme deneyimi yaşayamamak, takip elemanı gibi sürekli icra dairelerine, tapu müdürlüklerine, vergi dairelerine gönderilmek şeklinde ortak deneyimleri söz konusudur. Mesleğin lonca tipi geçmişinin bir başka mirası olarak yasal anlamda çalışması ve ücret alması mümkün olmayan stajyer avukat, bu gibi vasıfsızlaştırıcı angarya işler ile tesadüfi ve bireysel girişimler arasında bir salınımdadır. İlginç olan, yeni meslektaşı denetlemesi beklenen kıdemli meslektaşın denetimsizliğinin her dönem yaşanmasıdır. Kıdemli avukatların stajı bitip de bağımsız çalışmaya başlayınca "basit bir dilekçeyi dahi yazamadığı" veya "iyi bir avukatın yanında staj yapmak şanstır" gibi ifadelerinin benzerlerini, görüştüğüm yeni kuşak avukatlardan da dinledim. Beceri gelişiminin denetimsizliği handikabının alanda yerleşik olmasının kabulüyle meslek piyasasında artan rekabetin fark edilmesinin buluştuğu noktada, yeni kuşak avukatlar arasında, henüz fakülte bitmeden yaz stajı yapmak, şahsi inisiyatif alarak adliyeye gitmek ve duruşmalara girmek, hatta avukatlık kurslarına yazılmak gibi stratejiler görülmektedir. Stajını büyük bir büroda yapan Aziz Aksakal'ın ifadeleri, meslek becerilerin denetimsiz gelişiminde bireysel girişim ve tesadüflerin etkisinin altını çizer:

> *Büroda tecrübe kazanılıyor mu?*
>
> Büroya göre değişir tabi. Departmana hapsolursan geçmiş olsun, büyük büroda. Ama küçük büroda daha iyi olur mesela. Muhtemelen her işle ilgili dosya görürsün. Ben mesela üç farklı departmanda yapmıştım, kendim istedim, icraya gitmek istedim. Ne alaka dediler, ne işin var, saçma geldi çünkü en ağırı orası. Ama birçok şeyi de orada gördüm. Dosya çıkarmadan başla, genel prosedürü, işleyişi öğrendim. Onu bilmeden de avukat olur ama saha işleri daha çok stajda öğrenilmesi lazım. (Aziz Aksakal, 35)

Nitekim orta ölçekli bir büroda işveren avukat olan Cahit Karalı, bürodaki stajyerlere verilen işleri sorduğumda yukarıdaki alıntıyı teyit eden bir cevap verdi. Büroda düzenli

olarak her hafta stajyerlerin de katılımıyla dosyaları değerlendirip görev paylaşımı yaptıklarını aktaran eski kuşak avukat, "çek nedir, poliçe nedir, icra nedir" gibi pratik becerilerin ancak bu şekilde kazanılabileceğini ve öbür türlü fakültede öğrenilen "kavramların havada kalacağını" söyledi. Büyük bir büronun kurucusu olan Recep Öztürk de avukatın dilekçesinin hem müvekkilin lehine karar çıkması hem de yargının sağlıklı işlemesi için çok önemli olduğunu, bunun için stajda bu fırsatın verilmesi ve denetlenmesi gerektiğini anlattı. Kıdemli veya işveren avukatlarla yeni kuşak avukatların meslek dünyasında stajların verimsiz geçtiği ama geçmemesi gerektiği noktasında bir söylem ittifakı olduğu açıktır. Denetim ve düzenlemenin işlemediği bu alanda müstakbel avukatın mesleğin başlangıç noktasında avantaj kazanması adına iki sermaye işlemini gözetmesi ve başarması gerekir. Öncelikle sosyal sermayenin staj için büro bulmaya tahvil edilmesi; ardından da stajın yapıldığı büro tipi ve işleyişinin, mesleki becerileri mümkün olduğu kadar nitelikli şekilde kazanma vesilesine dönüştürülmesi gerekir. Bu iki işlemi bilhassa dezavantajlı sosyal kökenlerden gelen yeni kuşak avukatların metropollerde geçim meselesiyle birlikte sürdürme mecburiyeti de fakülteden mesleğe bu kısa ama önemli geçiş sürecini zorlaştırır. Ege'nin bir ilçesinden İstanbul Hukuk'u kazanan Tuğçe Özen'in, çok uzun zaman staj yeri aradığını, sonunda girdiği yere de tesadüfen ve referansız şekilde girdiğini, kıdemli avukatın yardımcı olma isteğine rağmen çok bir şey öğrenemediğini anlatması istisna değildir.

Staj nasıl geçerse geçsin bir sene sürer ve staj bitip de baro başkanının ve ailelerin katıldığı bir geçiş ritüeliyle barodan avukatlık ruhsatını alan yeni meslektaşların nasıl çalışacağı daha kritiktir. Yeni avukat kendi bürosunu açabilir, başka bir avukatla masraf ortaklığı şeklinde bir büroda çalışabilir, başka bir avukatın yanında ücretli çalışabilir, bir şirkette veya kamu kurumunda ücretli çalışabilir. Avukatların meslekte ilk yıllarında çalışma rejimleri, çalıştıkları büro veya kurum tipleri ve büyüklükleri, sonraki yıllarda kendi bürosunu açanların, başka bir büroya geçenlerin veya hâkim-savcı olma yoluna girenlerin kayıtları mevcut değildir. Bir diğer ifadeyle mesleki güzergahlara dair bir kuşbakışı oluşturmak için veri yoktur. Fakat mesleğin vadettiği kazanımların ancak bir tecrübe kazanma süreciyle mümkün olacağının bilincinin, öteden beri avukatların baskın ilk çalışma biçiminin bağlı çalışma olmasını getirdiği kesindir. Dahası, güncel ekonomik şartlarda, hele de bir büyükşehirde avukat olur

olmaz kendi bürosunu açmak, kiradan vergiye bir dizi masraf yükünü ve dolayısıyla aileden tevarüs edilecek bir ekonomik sermayeyi şart koşarken; avukatın alacağı işlerin büyük oranda sosyal sermayesi üzerinden gelecek olması da mesleğin başında bağımsız çalışmayı zorlaştırır. Görüştüğüm en genç avukat olan ve kendi bürosunu açmış bulunan Erhan Kala, "üç aydır kapıdan giren müvekkil olmadı" dedikten sonra ekonomik olarak halen ailesine bağımlı olduğunu anlattı. Ekonomik ve sosyal sermaye kadar, mesleğe özgü bir sermaye olarak büro tecrübesi de bu noktada farklılaştırıcı bir etkiye sahiptir. İç Anadolu'nun bir ilçesinden Ankara Hukuk'a gelen ve stajdan sonra başka bir avukatla masraf ortaklığı şeklinde kendi bürosunda çalışmaya başlayan Cemal Tirali, bağımsız çalışmayı tercih ettiği için daha yüksek vergi vermek zorunda kaldığını anlattıktan sonra, babası avukat olan meslektaşlarıyla kendi durumunu kıyaslarken büronun miras kalan bir sermaye olduğunu ifade ediyordu:

> Hazır bir büro var, hazır bir iş birikmesiyle karşı karşıya kalıyor. Ben ofisimi açtığımda bir dosyam vardı, bir dosyayla ofis açtım ben. Bir dosya da akrabamın, denk gelmiş bir dosyaydı. Şimdi ben bakıyorum 200'ün üstünde dosyaya girip çıkmışım. O kadar dosyayla hemhal olmuşuz. Şimdi bir 1'den oraya gitmek var; bir de zaten ofis var, o ortam içerisinde doğmak var ve o kültürü biraz da almak var. Aile yapısı, kulağı aşina olmak var. (Cemal Tirali, 30)

Yeni kuşak avukatlardan Cemal Tirali'nin ifadeleri büro tevarüsünün aynı zamanda mesleki becerilere yatkınlık ve aşinalık anlamına geldiğini, dahası büro tevarüsünün meslek içinde önceki kuşak tarafından biriktirilmiş hususi bir sosyal sermayeyi de içerdiğini işaret eder. Nitekim görüştüğüm avukatlar arasında orta ve büyük ölçekli büroları olan üç kıdemli avukatın da çocuklarından en az biri ya hukuk fakültesi okuyordu ya da mezun olduktan sonra babasının bürosunda çalışmaya başlamıştı. Çocukları henüz üniversite yaşına gelmemiş olan büyük büro sahibi Selim Akalın da hukuk okumalarını isteyip istemeyeceğini sorduğumda "İsterim, çünkü onlar okuduğunda burası hâlâ ayakta kalırsa güzel bir aile işletmesi var" diye cevap verdi. Görüştüğüm diğer avukatlar da fakültedeki akranlarından ve meslekteki gözlemlerinden yola çıkarak ailede hukuk bürosu varsa çocukların belki ücretli şekilde vakıf üniversitesinde okumak yoluyla da olsa büronun mirasçısı yapılmak istendiğini ifade ettiler. Bir önceki kuşağın meslek hayatı boyunca biriken büro sermayesinin tevarüs edilmemesi, ancak bu sermayenin bürodan ibaret olması durumunda ihtimal

dahilindeydi: Görüştüğüm en kıdemli avukatlardan Ferhat Bilen, stajyeriyle birlikte tek başına çalışan bir avukattı ve üniversite çağında olan iki çocuğu da hukuk dışında bir alanda eğitim alıyordu. Ferhat Bilen'e çocuklarını hukuka yönlendirmeyi düşünüp düşünmediğini sorduğumda olumsuz cevap aldım; hatta devamında "Dünyaya bir daha gelsem avukat olmam, hâkim-savcı olurdum" dedikten sonra hâkim-savcıların özlük haklarındaki avantajlardan bahsetti. Bilen avukatlıktan maddi anlamda yetersiz kazanıyor değildi, fakat büro sermayesi sonraki kuşakları cezbedecek kadar büyük sayılmazdı.

Büro sermayesinin içerdiği mesleğe özgü sosyal sermaye, daha somut olarak müvekkil çevresi ve dolayısıyla gelecek işlerin niteliği ve kazanç seviyesi anlamına geldiği için, staj yeri bulmaya veya ilk çalıştığı yere girmeye yarayan genel sosyal sermayeye göre daha belirleyicidir. 1980'lerde Doğu Anadolu'nun bir şehrinden İstanbul Hukuk'a gelen ve mezuniyetten sonra İstanbul'da çalışmaya başlayan Yusuf Uzun, başlarda ağırlıklı olarak İstanbul'daki hemşerilerinden ve fakültede siyasi sosyalleşmeyle gelişmeye başlayan akran çevresinden işler aldığını "toplumun alt kesimlerinden iş alıyorduk" şeklinde anlattı. Sıklıkla tekstil sektöründen küçük işletmelerin icra işleriyle ilk yıllarını geçirdiğini anlatan Yusuf Uzun, "sosyal çevremiz buydu" ifadesini kullandı. Bilhassa, eğitim için İstanbul'a gelmiş ve çalışma hayatına İstanbul'da devam etmiş, sosyal köken dezavantajları olan avukatlar ekseriyetle "el yordamıyla" mesleğe girdiklerini, memleketlerindeki çiftçi, esnaf ve memur ağırlıklı aile çevrelerinin mesleki konum bakımından avukata verilecek işleri olmadığını, zamanla müvekkil çevrelerinin geliştiğini anlattılar. Dolayısıyla alt ve orta sınıf kökenli avukatlar için, kökenden gelen genel sosyal sermayeyi meslek içi hususi sosyal sermayeye tahvil etmek kolay görünmez. Bu noktada, hukuk fakültelerinde doktrin odaklı eğitim verildiği eleştirisinden daha önemlisi, müvekkil bulmak, müvekkillerle görüşmek ve iş takip etmek gibi, sosyal sermaye ve büro sermayesi dezavantajı altında yeni başlayan avukatın en çok ihtiyaç duyduğu bilgi ve becerilerin ancak meslekte yaşanılarak öğrenilmesidir.

> Mesela bir arkadaşım var. Durumu şu an çok kötü. Ofis açmış ama iş gelmiyor diyor. Olmuyor diyor yani. Yine bir arkadaşım var, ona gönderdiğim bütün davalar, benim çevremden gelmiş davalar. O hiç piyasadan iş kovalamıyor. Ben sadece işi buluyorum ona gönderiyorum. O da nasıl geliyor: Ondan ona,

> ondan ona, ondan ona. Tamamen kendi sosyal becerinle alakalı. Yoksa şu an İstanbul'da çok ciddi sıkıntı yaşayan avukatlar var yani. Ofis açıyor ama olmuyor. Kapatıyor, başka yere girmesi gerekiyor. Çok büyük sıkıntı. (Hüseyin Türkmen, 31)

Her şeye rağmen avukatlık piyasasında belli sermaye biçimlerinin tek tip etkisine göre yapılanamayacak kadar çeşitlilik vardır. Görüştüğüm avukatların her birinin mesleki güzergahı kendine mahsus bir seyir arz etmişti zira kariyer duraklarını belirleyen etkenlerin her avukat için farklı şekilde buluşmasına neden olacak kadar geçirgen ve düzenlenmemiş bir alan söz konusuydu. Türkiye'nin doğu illerinden birinde doğup büyümüş olan Ferhat Bilen, İstanbul'un eskiden adliye bulunan bir ilçesinde açtığı mütevazı bürosunda takriben 30 senedir tek başına devam ediyordu. Bilen, eskiden birlikte çalıştığı bir avukatı anlatırken "O da taşradan gelmişti, ben Etiler'de avukatlık yapacağım diyordu, kararlıydı, neler çekti, gitti yavan ekmek yedi ama sonunda açtı" dedikten sonra kendi hikayesini "Durup ben avukatlığı nerede yapayım diye düşünmedim, neredeysem orada devam ettim" şeklinde izah etti. Yine Doğu Anadolu bölgesinde farklı illerde doğup büyümüş olan eski kuşaktan Cahit Karalı ve Yusuf Uzun benzer güzergah örüntülerine sahiplerdi: İkisi de 1980'li yıllarda bir başka avukatla birlikte önce küçük bir büro açmış ve zaman içinde büroları büyük cirolu işleri yürüten, en az beş avukatın çalıştığı bürolar olmuştu. Yakın yaşlarda olan Abdullah Akgün uzun yıllar baroda görev almıştı ve kendi bürosunda tek başına mesleğine devam ediyordu; Recep Öztürk ise Yusuf Uzun ve Cahit Karalı gibi küçük bir büro kurarak başlasa da bugün uluslararası tahkim davalarına katılan, en büyük bürolardan birinin sahibiydi. Eski kuşağın kendi arasındaki fark, mahalli kalmakla büyük büro olmak arasındaki fark olarak dikkat çekiciydi. Ancak büyük büroların bilhassa büyük işleri nasıl aldığı veya hangi işlerle büyüdüğü bahislerinde eski kuşak avukatların anlatımları somut vakalardan ziyade, biraz da avukat-müvekkil ilişkisinin gizliliğinin sayesinde, ekseriyetle çevre geliştirmenin önemi gibi soyut kabullerden ibaret kaldı. Alabildiğim az ama manidar bilgiye göre, bürolarının otuz yıla yayılan büyümesi, meslek içi sosyal sermayeleriyle birlikte belli alanlardaki işleri düzenli ve başarılı yapmaktan dolayı simgesel sermayelerinin hem özel sektörde hem kamuda tanınmış olmasından kaynaklanıyordu. Her halükarda eski kuşaktan olup da meslekten maddi anlamda yeterince kazanmadığını paylaşan bir avukat olmadı; büro büyüklüğü anlamında fark etmiş olsa da meslek hepsinin sosyal kökenden tevarüs ettiği ekonomik

ve kültürel sermaye dezavantajlarını telafi etmesini sağlamış, açık bir dikey sosyal hareketlilik sağlamıştı.

Yeni kuşak avukatlar ise meslek piyasasının genişlemesinin de etkisiyle mesleğin vadettiği ekonomik ve simgesel kazanımlara farklı hız ve yoğunlukta erişen yolların daha da çeşitlenmesini yaşıyordu. Karadeniz bölgesinin küçük bir şehrinde doğmuş olan ve yeni kuşaktan Hüseyin Türkmen benzeri az bulunan bir güzergaha sahipti: İstanbul'da okuduktan sonra kamuoyunda bilinen büyük bir dernekte staj yapmış; ardından büyük bir büroda bağlı çalışmaya başlamış; yakın zamanda da bir yandan bağlı çalışırken bir yandan da işveren avukatın izniyle kendi bürosunu da yürütmeye başlamıştı. Hüseyin Türkmen hem ceza davalarda hem de büyük ölçekli ticari davalarda çalışıyordu. Onun kadar hızlı olmasa da, daha önce bir bankanın hukuk müşavirliğini yapan ve yakın tarihte bir avukatla ortak şekilde kendi bürosunu açan yine genç kuşaktan Tevfik Yaman eskiden çalıştığı büyük kurumla halen irtibat halinde olduğu gibi, aynı ve benzer sektörlerden iş almaya devam ediyordu. Diğer yandan, görüştüğüm en genç kuşak avukatlardan Gülnur Özoğul, Erhan Kala ve Cemal Tirali, kendi bürosunu erken açmış ve bunun somut zorluklarını vurgulayan avukatlardı. Erhan Kala ve Cemal Tirali, hâkim-savcı adaylığını düşündüklerini belirterek, yaşadıkları sermaye dezavantajlarını geride bırakmaya yöneldiklerini ifade ettiler. Bununla birlikte Latif Özkan gibi başladığı küçük büroda devam eden ve zamanla aynı mekanda serbest avukat gibi çalışan avukatlar olduğu gibi, Tuğçe Özen gibi yirmi yıla yaklaşan meslek hayatı boyunca hep İstanbul'da daha çok şirketlere hukuk hizmetleri veren büyük bürolarda iyi bir ücret karşılığında çalışanlar da vardı. Bunun bir örneği de kendi bürosunu hiç açmamış olan ve uzun zamandır büyük bir şirkette tek hukuk müşaviri olarak ücretli çalışan Hazal Zorlu'ydu. Büşra Altın ise genç bir avukat olarak küçük bir büroda bağlı çalışmanın özerklik, kazanç ve iş yükü anlamında en zorlu deneyimlerinden birini yaşıyordu. Görünüşte bağlı çalışmakla kendi bürosunu açmak arasında salınan bu kariyer örnekleri, yeni kuşak avukatların meslek içinde konumlarının, bağlı-serbest ikiliğinin ötesinde büro tipi, ücret skalası, aldıkları işlerin alanı ve müvekkil tipine göre çeşitlendiğini gösteriyordu. En sık rastlanan güzergah örüntüsü ise görece avantajlı bir büroda bir süre bağlı çalıştıktan sonra dosya tecrübesi ve meslek içi simgesel sermaye biriktirmiş biçimde kendi bürosunu açmak şeklindeydi.

Güncel dönemde avukatların güzergahlarına etki eden son bir dinamikse, son yirmi yılda hukuk işlemleri piyasasının ülke ekonomisinin büyümesiyle çeşitlenmesidir. Bunun bir örneği, 2000'lerin ikinci yarısında Marmara Hukuk'tan mezun olup meslekte ilk yıllarını büyük bir büroda geçiren ve bugün büyük bir büronun ortak avukatlığını yapan Selim Akalın'dır. İngiltere'de yüksek lisans yaparken tanıştığı avukatlar sayesinde yüksek cirolu şirketlere hukuki danışmanlık hizmeti veren büyük bürolara dair ilgi ve bilgi sahibi olan Akalın, mesleğe başlanan noktanın son derece farklılaştırıcı olacağına dair bilginin çok az kişide olduğunu söyledi: "Babam akademisyen olmasına rağmen büyük büroları bilmiyordum. O ekosistem başka bir ekosistem, o bilgiye vakıf olmak biraz daha sosyokültürel olarak üst basamaklarda bulunmak ya da o basamaklarda bulunan arkadaşlar tarafından yönlendirilmekle oluyor". Akalın'ın güzergahında hem büyük büroda staj yapmasını hem de on yıldır ortak avukat olarak çalıştığı büroda ağırlıklı olarak yabancı şirketlere hizmet vermesini sağlayan fark, ailedeki kültürel sermayenin etkisiyle çocukluktan itibaren İngilizceye olan aşinalığı ve yurt dışında yüksek lisans yaparken İngilizcesini çok iyi seviyeye çıkarmış olmasıydı. Yabancı dil sermayesinin mesleğin başından itibaren sosyal sermaye gereğini aşarak doğrudan büro tecrübesine dönüşmesi, akranlarına göre hızlı ilerlemiş olan avukatın bizzat ifade ettiği bir deneyimdi: "Marmara, İstanbul gibi devlet okullarında okuyan, benim de sınıf arkadaşlarımın büyük çoğunluğu Anadolu'dan gelen çocuklardı. Benim gibi birçok şeyden bihaber mezun oldular, tabi iyi bir hukukçu olarak mezun oluyorsunuz, daha başarılısınız ama o mezuniyet de size iş hayatında her zaman daha büyük bir başarı getirmiyor maalesef".

Dolayısıyla meslek piyasasında genç avukatın hangi sermaye biçimini hangi tip büro pratiğine ve hangi hukuki konularda tecrübeye tahvil etmesi gerektiği kritik önemdedir. Nitekim başından beri büyük bürolarda bağlı çalışan ve şirketlere danışmanlık veren Tuğçe Özen, ceza hukuku alanında zayıf kaldığını, icra hukuku işlerinin çok nadir geldiğini, daha ziyade iş hukuku alanında iyi olduğunu anlattı. Mesleğe girdiğinden beri büyük bir şirket bünyesinde hukuk müşaviri olarak çalışan Hazal Zorlu da dilekçe yönünün belki köreldiğini, duruşmaya hiç gitmediğini, daha çok sözleşme ve iş hukuku alanında ilerlediğini ifade etti. Büyük büro sahibi Recep Öztürk eskiden olduğu gibi her dosyayı alan ve her işe yetişmeye çalışan tek başına avukatlığın artık bittiğini, uzmanlaşmanın şart olduğunu savundu. Yaptığım mülakatta

İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu da uzmanlaşmanın ve İngilizcenin mesleğin dönüşümünde kaçınılmaz iki gereklilik olarak ortaya çıktığını vurguladı. Durakoğlu örnek olarak büyük bir şirketin finans hukuku alanında iyi bir avukat aradığını ama nitelikli bir aday bulamadığını anlattı. Görüştüğüm diğer avukatlar da bilhassa Koç, Yeditepe, Bilgi gibi görece nitelikli vakıf üniversitelerinden mezun olanların veya üniversite öncesinden İngilizce bilenlerin daha çok büyük bürolarda şirketlere yönelik hukuki hizmetler alanında ilerlediğini ifade ettiler. Bütün bu kanaatler, mesleğin düzenlenmemiş piyasasına işaret eder; Mehmet Durakoğlu uzmanlaşmanın meslekte fiilen mecburi hale geldiğini anlattıktan sonra sözlerini "müthiş bir düzenleme açığı var" diyerek noktaladı. Uzmanlaşmanın resmi olmaması, mevzuatının olmaması, tanım ve kriterlerinin belirlenmemiş olması meslek piyasasının düzenlenmemiş olmasının bir boyutudur ve genç avukatların meslek içi konum arayışları sosyal sermayenin, büro ve dosya tecrübesinin ve yabancı dil sermayesinin değişken etkilerine bırakılmış görünmektedir.

Nihayetinde, avukatlık mesleğinde muhtemel güzergahların eskiye göre çeşitlendiğini, bilhassa da son yirmi yılda bir yandan meslek işgücü piyasasının büyümesi, bir yandan da hukuk işlemleri piyasasının ekonomik sektörlerle bakışımlı büyümesi nedeniyle bu çeşitlenmenin giderek arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. 1980'li ve 90'lı yıllarda mesleğe girenler başta bir süre kıdemli avukatın, "üstadın" yanında çalıştıktan sonra kendi bürosunu açmak, hem ceza hem hukuk dosyaları alarak ilerlemek ve bir süre sonra, Türkiye ekonomisinin 2000'lerdeki yükselişinin de etkisiyle yüksek cirolu dosyalarla kendi bürolarını büyütmek şeklinde bir seyir izlemiştir. Yeni kuşak avukatlarsa güncel dönemde sosyal kökenden gelen bilhassa sosyal ve ekonomik sermaye dezavantajlarının, meslek içinde büro ve dosya tecrübesi ve dil sermayesi dezavantajlarıyla ya pekişerek somut maddi zorluklar olarak yaşanmasına, ya da şahsi girişim ve yönelimlere bağlı olarak telafi edilmesine şahit olmaktadır. Güncel bağlamda avukatlık, eskisi gibi görece türdeş bir beşerî yapı, standart bir beceri seti ve tekdüze bir mesleki kariyer arz etmediği gibi, meslektaş sayısının artmasıyla hukuk işlemleri piyasasının çeşitlenmesinin buluştuğu kavşakta çok sayıda yol içerir. Ancak bu yolların çeşitliliği belirsiz ve düzenlenmemiş olduğu oranda mesleğin getirilerinin dış etkenlere açık ve farklı sermaye biçimlerini geçirgen olduğu anlamına gelir.

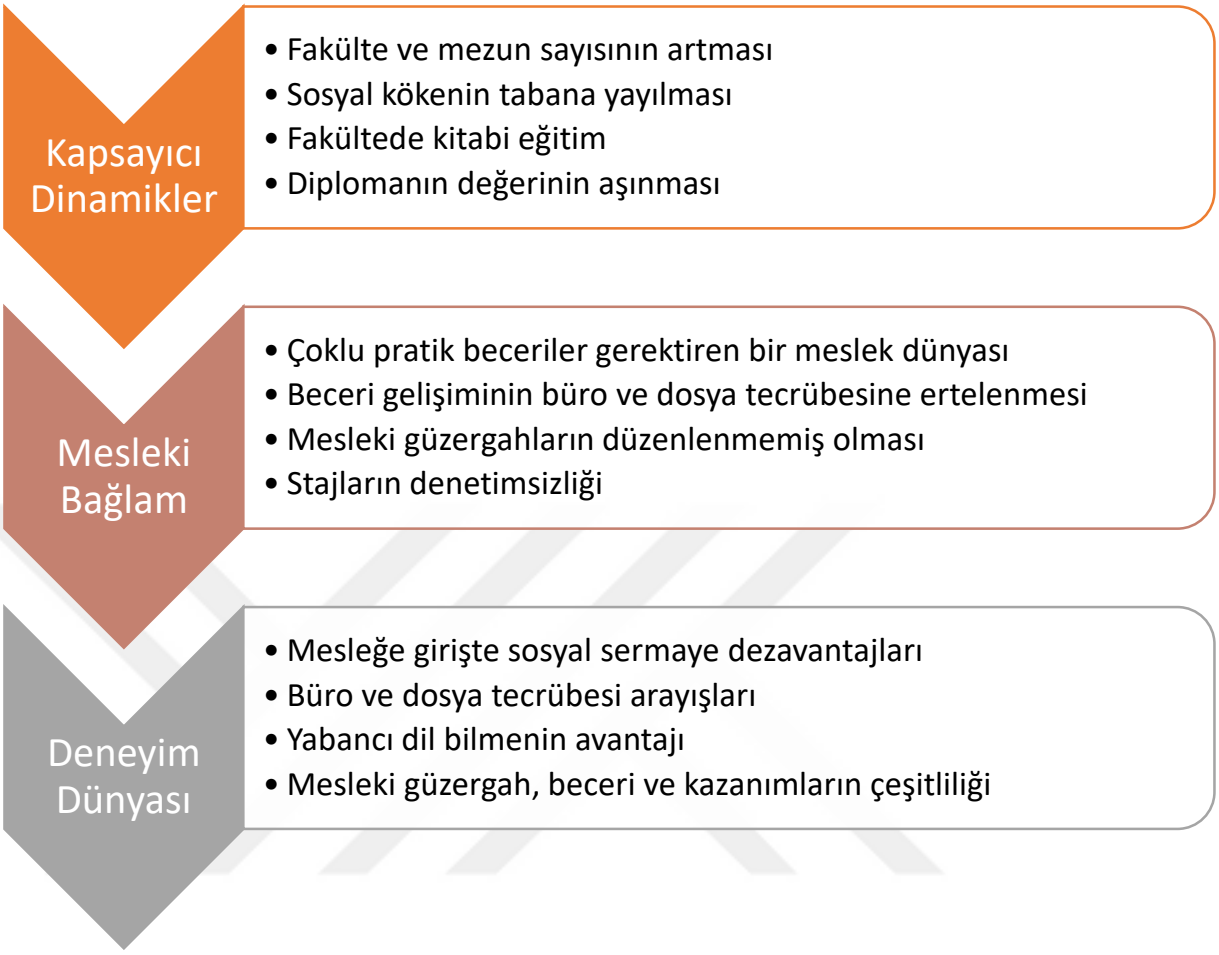

Şekil 7. Bir Avukatın Oluşumunun Boyutları

5.2.Mesleğin Geçirgen Yapıları

5.2.1. Kamuya Rağmen Kamu Hizmeti

Avukatlık yapısal olarak iki yönlü bir meslektir: Bir yanda müvekkilin sosyal dünyada doğan talep ve beklentileri vardır, diğer yanda ise fakülteden mesleğe giriş sürecinde içselleştirilmiş olması beklenen nesnel yapılar olarak bütün bir normlar hiyerarşisi, yargı prosedürleri ve adli kurumların işleyiş biçimleri. Mesleki hüneri, bu iki dünyanın birbirine sürekli tercüme edilmesinde tezahür eden avukatın yaptığı işin niteliği avukatlık kanunun ilk maddesinde geçtiği üzere bir yandan serbest meslektir, diğer yandan "yargının kurucu unsurlarından olan savunmayı serbestçe temsil eder". Bu tanım avukatı, iddia makamı olarak savcı ve hüküm makamı olarak hâkimle en azından kağıt üstünde eşdeğer biçimde yargının işleyişinin temeline yerleştirdiği gibi, yargıyla dışarısı arasında bir tür prizma olma vazifesi de yükler. Dolayısıyla yargıyla toplum arasında aracı konumundaki avukatın mesleki pratiği, bir tür tampon işlevi görmenin ötesinde çoklu dinamiklere tabidir. Avukatların bu denklemde öncelikle yargı sistemiyle ilgili deneyim ve kanaatleri, esasen kendi meslekleriyle kurdukları ilişkinin kurucu bir bileşenidir; yargının ne ölçüde özerk olduğu veya işlediği, ayrıca avukatların adliyenin fiili ve etkileşimsel dünyasındaki deneyimleri mesleki özerkliklerini ve kimliklerini doğrudan etkiler.

Türkiye'de yargı tarafsızlığı ve bağımsızlığı öteden beri tartışılan bir mesele olmakla birlikte, meselenin avukata bakan tarafında öncelikle hukuk fakültesi tecrübesi öne çıkar. Yargı alanının öteden beri devlet alanı dahilinde ve devlet alanını kuran bir alan olarak kurulmuş ve işlemiş olması, hukuk fakültesinde görev yapan akademik kadroların kanun yapma, doktrin üretme ve mevzuatı yorumlama süreçlerinde, diğer fakültelerin akademisyenlerine göre daha etkili ve görünür şekilde konum almasını beraberinde getirmiştir. Hukuk neyin meşru kabul edileceğine dair mücadelelerin hem nesnesi hem aracı olduğu üzere, hukukun Weberci anlamda profesyonelleri olan hukuk akademisyenlerinin siyasetle olan ilişkisi, fakültedeki derslerden medyadaki açıklamalara bir dizi somut durumda, müstakbel avukatın hukukun siyasiliği meselesinde algı ve yaklaşımlarını bileyecek şekilde tezahür eder. 1990'ların başında İstanbul Hukuk'tan mezun olan Recep Öztürk fakültede çok başarılı bir öğrenci olduğu için isim de vererek bazı hocalarının onu asistan olarak almak istediğini; ancak imam-hatip mezunu olduğunu öğrendiklerinde reddettiklerini; imam-hatip lisesi

mezunlarının sayısının artmasıyla bazı hocaların "medrese oldu burası, engellemek lazım" gibi ifadeleri açıktan dillendirdiğini anlattı. 2000'lerin başında İstanbul Hukuk'ta okuyan Latif Özkan 28 Şubat darbesinin fakültede uzun süre hissedildiğini; hocaların bir kısmının başörtülü öğrencileri derslerden çıkardığını; zaman zaman güncel siyasetle ilgili konuların derslere taşınıp hocalarla öğrenciler ve öğrencilerle öğrenciler arasında sözlü tartışmaya dönüştüğünü dile getirdi. 2010'larda yüksek puanla öğrenci alan bir vakıf üniversitesinden mezun olan Gülnur Özoğul'un, fakültedeki hocalarının önemli bir kısmının ulusalcı dünya görüşünün bariz olduğunu; bilhassa anayasa, ceza gibi kamu hukuku derslerine sirayet ettiğini söylemesi ise bu durumun kalabalık devlet üniversiteleriyle sınırlı olmadığına işaret ediyordu.

Hukuk fakültesinin her dönem hem öğrenci sosyalleşmesi hem hocalarla ilişki bakımından siyasi bir ton içermesi, bilhassa askeri darbelerin mağdur ettiği toplumsal gruplarla köken yakınlığı olan öğrencilerin mücadeleci eğilimlerini ve müstakbel mesleklerini hak ve adalet arayışı ekseninde benimsemelerini beraberinde getirir. Kürsüdeki hocanın hukuk bilgisi ve donanımına duyulan saygıya gölge etmeyen bu mücadeleci yatkınlık avukatların yargı-toplum ilişkisindeki ikili konumunun bir ön deneyimi gibidir. Örnek olarak, Latif Özkan bazı hocalarını anarken "Zorunuza giden şeyler de söylerdi ama atışmaya fırsat vermezdi, çok saygı da duyuyorduk, öğretici olmuştu insan hakları bakımından" ifadesini kullandı. Hoca, hocanın temsil ettiği doktrin ve doktrinin düzeneği olan yargı, avukatın temel mesleki sermayesinin nesnel kaynaklarıdır ancak diğer yandan, hukuk sermayesinin yargı ve siyaset alanlarında kullanımlarının mağdur ettiği veya baskıladığı toplum kesimleriyle köken yakınlığı, avukatı hukukun hoca veya siyasi-bürokratik iktidar tarafından kullanılma biçimine rağmen hukukçu olmaya zorlar.

İşleyen hukuka rağmen hukuku işletme mücadelesi, avukatların geçmişten bugüne ağırlıklı olarak geniş halk kesimlerinden gelmesiyle birlikte, yargının öteden beri siyasi olduğu yönündeki kanaatlerinin de herkesten keskin olmasını beraberinde getirmiştir. Kıdemli avukat Yusuf Uzun, yargının her dönem "gücün emrinde" olduğunu söyledi; aynı kuşaktan Recep Öztürk de hukukun araç olarak hep kullanıldığını ifade etti: "Yapılacak haksızlıklara zemin hazırlanması hukuk kullanılmış. Cumhuriyetin kurucuları da hukuku özümseyerek değil, rejimin yerleştirilmesi için araçsallaştırmış. İstiklal Mahkemeleri'ni bir mahkeme olarak

göremeyiz. Bunu 1830'larda da, 1950'lerde de görürsün. Hangi siyasi irade hâkimse hâkim ve savcıların şekil aldıklarını görüyorsunuz". Benzer görüşlere yeni kuşak avukatlar da sahiptir. Ankara Hukuk mezunu Cemal Tirali, fakültenin Cumhuriyet'in hâkim-savcı kadrolarını yetiştirmek üzere kurulduğunu, hocaların tavrından müfredata kadar "devlet geleneğinin okula sindiğini" ifade etti. Vakıf üniversitesinden mezun olan Hüseyin Türkmen de hem 1990'lardan bu yana Sivas davalarında hem de 2010'larda Ergenekon davalarında yargının tahrip edildiğini dile getirdi. Yargının öteden beri siyasi ve ideolojik anlamda geçirgen olduğuna dair bilincin en güçlü dayanağı olarak, Cumhuriyet tarihi boyunca her darbe sürecinde darbeyi ve darbecilerin kararlarını meşrulaştırmak adına duayen profesörlerden yüksek mahkeme üyelerine yargı alanındaki birçok yetkili ve etkili failin; bir diğer ifadeyle alanın en yüksek simgesel sermayesine sahip olanların toplumun geneli ve demokrasi aleyhine konum almış olduğunu sıklıkla dinledim.

Dolayısıyla, yargı alanını geçirgenliğine dair avukatların deneyimleri, hukuk fakültesinden daha yoğun biçimde, ikinci olarak, birçok dosyanın ve sürecin içeriğine mesleki sosyalleşme sayesinde vakıf olmanın etkisiyle meslek hayatında gerçekleşir. Yargının öteden beri askeri-bürokratik talimatlara ve siyasi etkilere açık olduğuna dair yaygın kanaatin hem meslek içinde farklı konumlara hem de farklı dünya görüşlerine sahip avukatlar tarafından paylaşılması manidardır. Bu durum, yargı alanının en etkili ve mütehakkim konumunda bulunan profesörler, hâkimler ve bürokratlara kıyasla avukatlığın alanın çeperinde ve bilhassa alan dışı toplumsal hak, talep ve beklentilere yakın konumda bulunmasıyla açıklanabilir. Bu noktada avukatların ifadelerindeki tek fark, yargının geçirgen yapısına dair hangi dönemin ve davaların vurgulanacağından ibarettir. Dindar ve İslamcı kökenden gelen avukatlar sıklıkla yargının Kemalizm adına araçsallaştırıldığını birçok örnekle anlatırken mevcut hükümetle öteden beri birçok konuda ihtilaflı olan avukat grupları ve baro yönetimlerinin, yargının en çok güncel dönemde bağımsızlığını yitirdiğini vurgulaması söz konusudur. Nitekim İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu mülakatta, iktidarların kendilerini hukukla sınırlamak istemediğini, bunun öteden beri olduğunu, ancak 35 yıllık meslek hayatında "hiç bu kadar hukuka saygısız iktidar görmediğini" dile getirdi. Siyasi iktidarla yakınlığı ne olursa olsun avukatlar arasında, FETÖ'nün etkin olduğu Ergenekon gibi davalar başta olmak üzere son on yıldaki siyasi davalarda hâkim ve

savcılara güveni derinden aşındıran birçok husus olduğu ortak bir kanaattir. Avukatlar irili ufaklı birçok siyasi davanın iç yüzüne ve işleyişine meslek içi duyumlar kadar hukuk sermayesi yoluyla da vâkıf olmalarını sağlayan bir mesleki konumda bulundukları oranda, yargıyı ve yargı alanının mütehakkim konumlarını işgal edenleri sadece tek bir siyasi bakımdan suçlamak yerine bütüncül şekilde eleştirmeye yatkındır. Avukatların perspektifinde yargı, özerk bir alan olmakla öteden beri bir iktidar cihazı olmak arasında salınımdadır.

Dahası, yargının geçirgenliğinin üçüncü bir boyutu, siyasi davalarda hâkim ve savcıların sergilediği tavır ve kararlardan önce yargısal bozukluklarının kaynağı olarak hâkim ve savcı atamalarının siyasi bir filtrasyonla gerçekleştiğinin, aslında hukuk alanı dışında da yaygın biçimde paylaşıldığı üzere ama avukatlar tarafından çok daha somut ve yaşanmış deneyimler üzerinden sıklıkla vurgulanmasıdır. Hâkim-savcı atamaları hem mesleğin başından itibaren hem de tarihsel olarak öteden beri yargı alanının geçirgenliğinin başlıca kaynaklarından biridir: Yusuf Uzun 1990'lı yıllarda hâkim-savcı adayı olan birçok dindar arkadaşının güvenlik soruşturmasının hiçbir neden olmadan olumsuz geldiğini anlatmıştır. Hâkim-savcı adaylığına siyasi referansla girilmesi, Latif Özkan'ın ifadesiyle "kişiliksizleştirici" bir süreç olup "ömür boyu referansın boyunduruğunda yaşamayı" beraberinde getirmektedir. "Torpil" şaibesinin yaygınlığının, mesleğin daha başında yargı tarafsızlığı ve bağımsızlığı kadar liyakate inancın da altını oyduğuna yönelik güncel eleştiriler literatürde mevcuttur (Berber, 2018, s. 43; E. Kaya, 2018b, s. 116). Nitekim yeni kuşak avukatlardan Cemal Tirali, hâkimlik sınavını üç kere geçtiğini, yüksek puan da aldığını ancak referansı olmadığı için alınmadığını "ülkenin acı gerçeği" olarak anlattı. Atanma süreci kadar, hâkim-savcıların meslek hayatı boyunca birçok heteronomik etkene maruz kaldığı da ifade edilir. Sosyal medyaya yansıyan "sansasyonel" davalardan meblağı yüksek ticari dosyalara kadar birçok örnekte siyasi-bürokratik ilişkilerin, beklenti ve baskıların etkili olabileceği yönündeki izlenimleri birçok avukattan dinledim. Yargının heteronomisi bahsinde en netameli bahisse rüşvettir: Baro başkanı Mehmet Durakoğlu, en büyük adliyelerden birinde bir ağır ceza reisinin tarikat mensubu olduğunu, rüşvet alırken suçüstü yakalandığını ancak hâkim yerine onu suçüstü yakalayan başsavcının görevden alındığını anlattı. Yargıya taşınmayan ancak meslek içinde sıklıkla duyulan rüşvet iddiaları bahsinde ise ihtiyatla yaklaşan avukatlar vardı:

> Rüşvet gibi şeyler çok nadir zaten, artarsa meslek yapılamaz hale gelir. Bazı arkadaşlar var, öyle karamsar konuşuyor ki sanırsın Yargıtay üyeleri tarife yayımlayacak. Çok güvenlikli yapılsa bile, öyle dosyanın avukatı gidip de bir şey diyemez asla. Her dosyada yapacak bir hâkim olsa bile öyle kabul etmez. Bu kadar da değil, yani siyasi nüfuz olabilir, bazı akredite kişilerin dahli olabilir ama öyle her dosya rüşvetle çözülür denemez. Ben ilk derece hâkimlerinin rüşvet gibi durumlarının çok nadir olduğunu düşünüyorum, hiç görmedim. Ama tabi yıkıcı bir etkisi var, çürütücü bir etkisi var bu dedikoduların. Çok kritik bir alan olduğu için bir tane örnek duysan bile çok belirleyici oluyor. (Aziz Aksakal, 35)

Yeni kuşaktan Aziz Aksakal'ın yukarıdaki alıntıdaki ilk cümlesi ayrıca önemlidir: Siyasetten kadrolaşmaya, sosyal medyadan rüşvete bir dizi konuda yargıyı heteronomik kılan dış etkenlerin farkındalığı, avukatın meslek dünyasıyla kurduğu ilişkiyi de etkiler. Avukatın imtihanı, her türlü dış etkene açık bir yargı alanında, muhtemel dış etkenlere rağmen ve onlara karşı, hukuk sermayesini ısrarla işe koşmak; bir anlamda müvekkilini savunurken alanın özerkliğini de savunmak mecburiyetidir. Avukat, alanın mütehakkimlerinin ve dış etkilerin yargı mekanizmalarını ve yetkileri araçsallaştırmasına karşı, kendi çıkarını ancak alanın özerkliğini savunmada bulduğu için alanı çeperden sahiplenir. 2000'lerde mesleğe giren Latif Özkan, hâkim-savcılar gibi siyasi anlamda "memurlaşmak" istemediği için hiç düşünmediğini, hak mücadelesi için avukat olmayı tercih ettiğini söyledi. 2010'larda mesleğe giren Hüseyin Türkmen, rüşvet ve nüfuz iddialarını anlattıktan sonra "Bunları duymak hukuka inancınızı zorluyor mu?" soruma cevaben, mesleğe başlarken "Bir mağdurun, bir garibanın ihtiyacı olduğunda bedavaya yapacağım" dediğini, mesleği bir adalet arama vesilesi olarak gördüğünü söyledi. Yargının geçirgenliğine dair şüphelerin alan dışındaki yaygınlığı, birçok avukata göre mesleklerinin itibarının da altını oyuyordu: Güncel dönemde mesleğin itibarını en çok etkileyenin ne olduğunu sorduğumda, aslında ceza davası neredeyse hiç almayan ve şirketler alanında çalışan Selim Akalın dahi birçok meslektaşı gibi "hukuk devleti ilkesinin zayıflaması" cevabını verdi. Akalın, yargının kalitesine güven azaldıkça müvekkillerinin nezdinde avukatın sunduğu hizmetin de bundan nasibini aldığını; yargının sorunları nedeniyle basit bir dosyanın beş sene sürmesi durumunda müvekkile mahcup olduklarını anlattı. Yargının itibarına ve saygınlığına gölge düşüren olayların son yıllarda avukatlığın itibarının azalmasında da etkili olduğunu birçok genç avukat paylaşıyordu.

Avukatlar nezdinde yargının geçirgen tanınmasının bu üç boyutu (fakültede hocaların siyasiliği, yargıya dışsal nüfuz örneklerine mesleki şahitlik ve hâkim-savcı atamalarının siyasi filtrasyonu), öteden beri değişmeyen algı şemaları olarak dikkat çeker. Ancak bu şemaların ötesinde, mesleğin adliye başta olmak üzere kamu kurum ve kuruluşlarıyla yoğun ve rutin bir ilişki gerektirmesi nedeniyle, avukatların yargı alanının merkezi konumundaki "görevliler" ve yargısal işleyişle alanın çeperinden karşılaşması fiili bir dünyada gerçekleşir. Dolayısıyla avukatlığın yargıyla toplum arasındaki konumu sadece normatif bir konum değildir; avukatın yargıya dair perspektifi karar duruşmasında yapılan savunmadan icra dairesinde memura işlem yaptırmaya, savcılıkta dosya incelemekten cezaevinde müvekkil ziyaretine bir dizi pratik yoluyla şekillenir. Mesleğin fiili dünyası bağlamında öne çıkan deneyim örüntülerinden biri, avukatın hukuk fakültesinde aynı sıraları paylaştığı hâkim ve savcıdan hem mevzuat hem mahkeme düzeni hem sosyal hayat hem de simgesel avantajlar bakımından ayrışmış olmasıdır. Yürürlükteki mevzuata göre hâkimlik ve savcılık adayları tek bir sınavla değerlendirilir; yazılı sınavdan ve mülakattan geçen adaylar iki yıl boyunca Adalet Bakanlığı bünyesindeki Türkiye Adalet Akademisi'nde eğitim görürler. Bu eğitim kapsamında müstakbel hâkim ve savcılar, kapalı ve türdeşleştirici bir teorik eğitim ve sosyalleşme geçirdikleri gibi, başsavcılıklardan bölge adliye mahkemelerine ve Yargıtay'a kadar çoklu bir staj süreci geçirerek, avukat adayının büyük oranda formaliteye dönüşmüş olan altı aylık adliye stajından farklı bir geçiş süreci deneyimlerler. Sonraki süreçte hâkimlikle savcılık arasında geçişlerin mümkün ve muhtemel olmasının yanı sıra meslek hayatı boyunca da lojmandan yemekhaneye adliye içinde ve dışında bütün bir toplum gibi avukatların da giremediği bir dizi mekanı paylaşırlar.

Hâkimlikle savcılığın aynı meslek gibi görülmesini beraberinde getiren bu durumun avukatlara bakan tarafı ise yargılama boyunca hâkimle savcının, gizli bir iş birliği gerektirmeyecek kadar yapısallaşmış şekilde ortak bir cepheyi oluşturmasıdır. Görüştüğüm avukatların, kıdem fark etmeksizin, bilhassa ceza davalarında hâkimlerle savcıların fiziken avukatın bulunduğu yerden daha yüksekte bulunan aynı kürsüde oturmalarını sıklıkla eleştirmesi, hukuk meslekleri arasında devlet anlamında kamuyu temsil etmek (hâkim-savcı) ve halk anlamında kamuyu temsil etmek (avukat) ekseninde oluşan hiyerarşinin her duruşmada somut tecrübe edildiğine işarettir.

Avukatlar, duruşma salonunun mekan yapısında tezahür eden bu farklılaşmanın adil yargılanma hakkından silahların eşitliği ilkesine normatif hukukun bir dizi kabulüne aykırı olduğunda ısrarcıdır. Farklılaşma, yargılamanın litürjik yapısında da tezahür eder: Adli hâkimlerin verdikleri hükümlerin başına "Türk milleti adına" verildiği yazıldığı gibi (CMK 232 ve HMK 297), savcıların resmi unvanı da Cumhuriyet savcısıdır.

Dolayısıyla hâkim ve savcılar, yargı alanının devletle kurucu ve merkezi ilişkisinden kaynaklanan bütün meşruiyetini tekelleştirirken avukat, alanın çeperinde simgesel bakımdan güçten düşürülmüştür. Avukat yargılamanın hem mekan yapısı hem simgesel dokusu bakımından kamu otoritesine mesafeli konumlandırılmıştır. Hâkimler ve savcılar mevzuatta "kamu görevlisi" olarak tanımlanırken avukatlık "kamu hizmeti" şeklinde geçer; görevle hizmet arasındaki fark ise fiiliyatta, görevlilerin kapalı bir denetime sahip olmalarının da etkisiyle, avukatın belli imtiyazlardan dışlanması şeklinde deneyimlenir. Temel hak ve özgürlükler konusunda birçok dosyaya bakan Latif Özkan'ın, avukatlara yönelik soruşturma iznini Adalet Bakanlığı'nın kolaylıkla verdiğini; buna mukabil hâkimler ve savcılara dair soruşturmaların nadiren görüldüğünü; bunun bir nedeninin bakanlık bürokrasisinde ağırlıklı olarak hâkimlik ve savcılıktan gelenlerin etkili olması olduğunu ifade etmesi, bu dışlanmanın bir tezahürüdür.

Dışlanma deneyimi, sadece mahkemelerin mekan ve söylem yapısında değil, duruşmaların ertelenmesinde defaten tecrübe edilir. Kıdemli avukat Recep Öztürk bazı hâkimlerin "iş ahlakı sorunu olduğunu", 11'de adliyeye geldiğini, denetim ve yaptırımla karşılaşmadığını ifade etti. En genç avukatlardan Erhan Kala, mesleğin yargı alanı içindeki çeper konumunu ifade edercesine "biz avukatlar devletin üvey evladıyız" dedikten sonra örnek olarak hâkimlerin bazen aynı saate çok sayıda duruşma verdiğini, bunun avukata "gel, bekle" demek olduğunu söyledi. Genç avukatlardan Büşra Altın, hâkimlerin avukatlara bildirmeden duruşmayı ileri bir tarihe erteleyebildiklerini; bu durumda "komik olan"ın hâkimin değil avukatın mazeret dilekçesi vermesinin gerekmesi olduğunu dile getirdi. Kıdemli avukat Ferhat Bilen bazen il dışındaki bir duruşmaya gittiğinde bile hâkimin izinli olduğunu oraya gittiğinde mahkeme kaleminden öğrendiğini, bu tür durumlarda avukatlara önden hiçbir bilgilendirme yapılmadığını anlattı. Kıdemli avukat Abdullah Akgün, hâkim ve

savcıların adliyede hususi bir asansörü olduğunu; günün büyük bölümünde boş durduğunu ama avukatların kullanamadığını ifade etti. Akgün ayrıca, adliyede hâkim ve savcılara ayrılan otoparka katiplerin ve diğer adliye memurlarının girebilmesine rağmen avukatların giremediğinden bahsetti.

Benzer şikayetleri çoğaltmak mümkündür. Nitekim 2011'de İzmir Barosu'nun üyeleri üzerinde yaptığı bir ankete göre avukatlar, mesleki hak ve yetkilerinin hâkim ve savcılar tarafından tanınmadığından; kendilerine peşin hükümlü ve yukarıdan davranıldığından; yargının bir parçası görülmediklerinden şikayetçidir (Göregenli vd., 2011). 1990'ların başında yapılan bir anketin sonuçlarına göre avukatlar arasında, hâkimlerin yetersiz olduğu, hâkim ve savcıların adliye içinde üstün tutulduğu, genel olarak avukata saygı duyulmadığı gibi kanaatlerin baskın çıkması da (Cirhinlioğlu, 1995), mesleğin yargıyla olan yapısal mesafesinde dair deneyimlerin o zamandan bu zamana fazla değişmediğine işarettir. Ancak önemli olan, hâkim ve savcıların iş yükünün ağır olduğunu teslim etmekle birlikte, avukatların kendilerinin vermekle yükümlü oldukları "kamu hizmeti"nin adliyenin rutin işleyişinde son derece somut durumlarda sıklıkla "kamu görevi"nden dışlandığını belirtmesidir. Avukatlar duruşma deneyimleri bağlamında hâkimlerin kendilerine çoğunlukla asgari nezaketle davrandığını, hele bazı kıdemli hâkimlerin "kürsüye yakıştığını" anlattılar; bununla birlikte en çok yaşadıkları sorunlardan birinin hâkimin dosyayı incelememiş olması olduğunu ifade ettiler. Kıdemli avukat Ferhat Bilen, bir sene önceden günü verilmiş bir duruşmanın daha başında hâkimin "Bu dava ne davasıydı?" sorusunu sorabildiğini, hâkimi canlandırırken ilgisiz ve mağrur bir yüz ifadesi takınarak anlattı. Hâkimlerin avukatların dilekçelerini okumadıklarını, kararı önden vermiş olarak duruşmaya geldiklerini, tanığın ifadesini önden verdikleri karara uyacak şekilde zapta geçirmeye kalkıştıklarını birçok avukattan dinledim.

Bu şikayetlerin yöneldiği hâkimlerin tavrı esasen üç dinamikten besleniyordu: Birincisi hele İstanbul gibi bir yerde mahkemelerin dosya yükü çok ağırdı ve hâkimlerin amacı her zaman dosya sayısını hızla azaltmaktı; ikincisi, yazılı usul gereği dosya üzerinden karar vermek avukatın sadece sözlü savunmasını değil dilekçesinin etkisini de ironik biçimde aşındırıyordu; üçüncüsü avukatın müvekkilinin menfaati için süreci uzatmak veya yanıltıcı olmak gibi bir amaçla itiraz ve talepte bulunduğu önyargısının hâkimlerde yaygın olduğuna dair bir kanaat vardı. Sırasıyla yargıdaki

asimetrik iş yükü, yazılı teamüller ve karşılıklı güven boşluğu anlamına gelen bu üç dinamiğin iç içe geçtiği somut örnekleri birçok avukattan dinledim. Bu tür durumların ne sıklıkla olduğunun nesnel tespitinden daha önemli olan, avukatların, bilhassa da mesleğin başındaki genç avukatların adliye dünyasında kamu görevinden simgesel dışlanmak kadar, duruşma dünyasında bilfiil etkileşimler içinde mesleki gayretlerinin değersizleştirildiğini hissetmesidir:

> Bizde şu his vardır: Ya konuşuyorum konuşuyorum, yarım saat konuşuyorum, dilekçemi de yazıyorum, güzel de dilekçe yazıyorum hani, içtihatlar, deliller ama adam kararı vermiş oluyor zaten ve siz kendinizi değersiz hissediyorsunuz o mahkemede. Tak diye "iki dakika müsaade edin avukatım" diyorlar, çıkıyorsunuz, sonra geliyorsunuz, zaten orada şablon karar hazır olmuş oluyor çoktan. (Canan Erçin, 32)

Her şeye rağmen, adliye ve duruşma dünyalarında bu gibi sorunlara karşı avukatlar, mesleki hünerlerini alanın norm ve prosedürlerine bağlı kalarak işe koşmak gibi bir sermayeye sahiptir. Mesleki hünerin önemli bir bileşeni olarak mücadeleci yatkınlık bu noktada avukatların deneyimlerinde öne çıkar. Görüştüğüm kıdemli avukatlar avukatın hâkimden görmeyi beklediği saygı ve itibarı avukatın hazır bulmayacağı, ancak mahkemedeki etkileşim ritüellerine ve prosedürlere doğru müdahale ederek kendine saygı duydurmayı başarması gerektiğini ileri sürdüler. Kıdemli avukatların ister usul ister esasla ilgili olsun, hâkimin veya üst mahkemenin yanlış, özensiz veya dış etkiler altındaki muhtemel kararlarını duruşmada doğru ve yerinde mücadele ederek veya dosya üzerinde yaratıcı ve titiz bir şekilde çalışarak değiştirebildiklerine dair çok sayıda hatıraları vardır. Kıdemli avukat Cahit Karalı'nın "hiçbir duruşma altın tepsine gelmez; yanlış kurulmuş sahneyi düzelteceksin, gerekirse kavga edeceksin ki itibar göresin" şeklinde ifade ettiği; son derece gergin ve anlık etki-tepkilere bağlı olabilen duruşma performansının etkisini o halde meslekte kazanılan veya gelişen temel bir beceri olarak kabul etmek gerekir. 1990'lı yıllarda Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde müdafilik yapan Cahit Karalı, mesleğin mücadeleci yatkınlığının bir örneği olarak, o yıllarda girdiği siyasi davalarda hâkimlerin talimat aldıklarını bilmelerine rağmen "savunmamızı en iyi şekilde yapardık ve müessir olduğumuz da olurdu" dedi.

Duruşmada cari olan hukuk dilinin yanı sıra, hâkimin önden verdiği kararı veya dosyaya yaklaşımını jest ve mimiklerinden usul tavrına bir dizi gösterge üzerinden

okumak ve ona göre konum almak, strateji geliştirmek ve müvekkil için mümkün en faydalı kararı amaçlamak, avukatın fakülteden getirdiği bir yatkınlık değildir. Avukatın biyolojik yaşının ima ettiği hayat tecrübesi kadar meslekteki yaşı yahut duruşma ve dosya tecrübesi; ama aynı zamanda meslek içi sosyalleşme dünyasında gelişen duyum ve gözlemlerinin keskinliği de bu yatkınlığı biler. Yeni kuşak avukat Hüseyin Türkmen, dosyası son derece aleyhte olan ama masum olduğunu düşündüğü bir sanığın duruşmasına çok iyi hazırlanarak beraat kararı alabildiğini; bunu da "hâkimin iklimini okuyarak, ruh halini çözerek" ve gerektiğinde "cebelleşerek" başardığını anlattı: "Ülkede adalet bitmedi, becerin varsa, iyi savunma çıkarabilirsen, bastırabilirsen adalet bitmez". Bilhassa ceza davalarına giren avukatlardan, hâkim üzerinde siyasi bir nüfuz veya baskı yoksa, duruşma performansında yerinde müdahalelerle nihai kararı müvekkilleri lehine değiştirebildiklerini dinledim. Bilhassa yeni kuşak avukatlar, duruşma performansını keskinleştirmek adına fakülteden itibaren münazara kulübü, diksiyon dersi, hatta tiyatro eğitimi gibi yollara başvurulduğunu anlattılar.

Son olarak, adliye dünyasında avukatın hemen her gün icra etmesi gereken pratik becerilerin bağlamı hâkimle ilişkiden ibaret değildir. Son on yılda barolarla Adalet Bakanlığı arasında sürekli tartışılan bir mesele olan adliye girişlerinde avukatların üst aranması ortak bir şikayet konusudur. Adliyeye girişte avukatın "kamu hizmeti" vazifesine, yani yargı alanının hâkim-savcılar kadar meşru bir faili olduğuna itibar edilmemesi ve şiddet eylemine başvurmasından şüphe edilmesi, birçok konuda zaten hissedilen güven boşluğunun en somut örneklerinden biridir. Bununla birlikte, o kadar siyasi olmayan ama avukatların adliye pratiğinin merkezinde olan bir diğer konu da icra daireleridir. İcra memurlarının iş yapmaması, işlemleri ertelemesi, dosya yoğunluğu, avukata saygısız davranması, icra dosyalarının dağınıklığı, dosyaların kaybolması gibi konular her avukatın özellikle de mesleğin başlarında bilfiil yaşadığı durumlardır. Avukatların sıklıkla "berbat", "kangren", "korkunç", "rezil işliyor" şeklinde nitelediği icra daireleri, Latif Özkan'ın ifadesiyle ironik biçimde alacaklının aleyhine işleyen bir yoğunluk ve kaos içindedir. Serbest avukat Gülnur Özoğul "vekalet ücreti alacağım var ama kadar yorucu ve sinir bozucu bir işlem ki işleme koymuyorum" dedi. Aşırı yoğun iş yükü ve denetimsiz olduğu söylenen icra dairelerinin anomisi meslek içinde bir yandan "her dairenin kendi mevzuatı var" gibi

kanaatlerin şakayla karışık paylaşılmasında, diğer yandan da rüşvet gibi sapma davranışlarının mümkün ve muhtemel olduğuna dair kanaatlerin yaygınlığında tebarüz eder.

Avukatların kamu görevlileriyle pratik etkileşimler dünyasını adliyenin yanı sıra daha geniş ölçekte emniyetten tapu müdürlüğüne birçok kurum ve kuruluş bağlamında değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda önemli olan, kamu kurumları ve görevlileriyle sürekli irtibatında avukatların, mesleğin devlet anlamında kamuyla mesafesini her pratik tecrübede sıklıkla yaşadıklarını ifade etmeleridir. Bu durum bilhassa yeni kuşak avukatlarda daha özerk ve mücadeleci bir mesleki kimliğin vurgulanmasını beraberinde getirmiştir. Örnek olarak, sosyal çevresi bakımından, Eylül 2020'de yeni kurulan 2 numaralı baroya yakın olan genç avukat Cemal Tirali, çoklu baro tartışmalarında meclise yürüme eylemi gerçekleştiren baro başkanlarının emniyet güçleri tarafından engellenmesinin kabul edilemez olduğunu ve kendisini çok sinirlendirdiğini güçlü bir şekilde anlattı. Mesleğin adalet arayışı ve hak savunusu gütme vazifesinin vazgeçilemez bir kimlik olduğunu, yargının ve adliyelerin sorunlarına rağmen bunda ısrar etmek gerektiğini birçok yeni kuşak avukattan dinledim. Yargıya güvenini veya adalete inancını kaybettiği söyleyen avukatlar dahi yargının yapısal ve fiili geçirgenliklerine ve kamu kurumlarının anomik işleyişine rağmen mesleğin ister duruşmada yapılan hararetli bir savunma ister dosya üzerinde titiz bir çalışma yoluyla olsun karara etki edebildiklerine dair tecrübelerini olumlu şekilde anlattılar. Aslında hiç ceza dosyası almayan ve şirketlere hukuki danışmanlık veren Selim Akalın, "savunma hakkının kutsal olduğunu" söyledikten sonra, müvekkil hangi terör örgütüne mensup olursa olsun adil yargılanma hakkını ona temin edecek avukatın kamu görevlileri tarafından dışlanması ve baskılanması karşısında avukatın arkasında bir tek meslektaşlarının durabileceğini vurguladı.

> Avukatlar romantiktir ama gerçekten de insan hakları, ceza hukuku alanında avukat yeri geldiğinde mağdur vatandaşın karanlık odadaki tek ışığıdır. Şimdi sen o mum ışığını da söndürmek için elinden geleni yapıyorsan, savcılar eliyle, hâkimler eliyle, kolluk kuvvetleri eliyle avukatı öteliyorsan, orada güçlü bir baro gelecek diyecek ki kardeşim o kadar kolay değil, kamu hizmeti veren bir kişiden bahsediyoruz, o avukata orada atılmış bir dayak hepimize atılmış sayılır. (Selim Akalın, 39)

Ancak avukata sahip çıkması beklenen baroların siyasi anlamda geçirgen ve araçsallaşmış bir kurum olduğuna dair güçlü bir mutabakat vardır. Görüştüğüm hem yeni kuşak hem eski kuşak avukatlar, baroların "öteden beri siyasi" olduğunu; bunun en somut olarak sol-sekülerist dünya görüşünün baro yönetimlerinde bariz ve baskın olmasında görüldüğünü; milliyetçi, liberal, İslamcı veya başka dünya görüşlerine bağlı grupların görece küçük kaldığını ifade ettiler. Baroların ve baro seçimlerinin öteden beri açık ideolojik gerilim ve gruplaşmalara sahne olduğu araştırmacılar tarafından tespit edilmiştir (Kalem & Elveriş, 2019; Özman, 1995). Nitekim 2020 yılında yapılan kanun değişikliyle önce İstanbul, sonra Ankara'da 2 numaralı baroların kurulması meslek örgütünün siyasileşmesinin olağan bir durağı olarak görülebilir. Bazı kıdemli avukatlar yeni düzenlemeyle tepeden inme biçimde baroların bölündüğünü söylemekle birlikte İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok baronun öteden beri görev ve tanım dışına çıkarak her siyasi konuda hükümete muhalefet yaptığını da dile getirdiler. Yeni kuşak avukatlarsa baroların siyasi gerilim odağı olduğunu görmekle birlikte daha çok kendi pratik dünyalarında baronun bir etkisini göremediklerini, bu nedenle baroyla ilişkinin formalite düzeyinde devam ettiğini ifade ettiler. Bununla birlikte meslek örgütünün yargı alanında dışlanan avukata sahip çıkmadığına dair şikayetler bir beklentiyi de içeriyordu: Abdullah Akgün baronun avukat hakları merkezinde son derece etkili işler yapıldığını ve bilhassa ceza davalarına bakan avukatların emniyet gibi kurumlarda haklarının korunması ve yetkilerinin tanınması yönünde baronun faydalı olduğunu anlattı. Yeni kuşak avukatlardan Büşra Altın da adliyede yaşadığı bazı sorunları baro temsilcileri sayesinde çözdüğünü anlatmasına rağmen baro yönetimlerinin ideolojik tercih ve ifadelerinin birçok meslektaşını uzak tuttuğunu ifade etti.

Nihayetinde hâkimler ve savcıların mütehakkim konumunun mahkeme düzeninden duruşma saatlerine defaten tecrübe edilen fiziki ve simgesel tezahürleri karşısında avukatlık, kamuyla olan mesafesine rağmen kamu hizmeti sunma, yargıya rağmen hukuku işletme vazifesi anlamına gelir. Dahası, icra dairelerinden emniyete hâkim-savcı kadar hiyerarşik bir konumda olmasalar da diğer kamu görevlileriyle ilişkisinde de avukat hem müvekkili hem de kendi mesleki özerkliği ve saygınlığı adına kendisini mücadeleci bir eylem repertuarına sahip olmak zorunda bulur. Yargıya güveni veya adalete inancı en azından bir kere sarsılmamış avukat bulmak zordur ancak bundan

daha ilginç olan, yargı alanının aksak ve geçirgen tanınmasına ve baroların yetersizliğine rağmen avukatların söz oraya geldiğinde veya fiiliyatta işler o noktaya geldiğinde mesleğin ve alanın özerkliğini iç içe geçirmek suretiyle savunmak ve kendi kimliklerinin kurucu unsuru olarak deneyimlemek durumunda olmalarıdır. Avukatlara asgari düzeyde mücadeleci bir mesleki habitus kazandıran kazanma hırsı değil, yargı alanında çeper konumunda bulunmanın rutin ve fiili deneyiminin, avukata mesleki kimlik ve sermayeden başka gücü olmadığını hatırlatacak kadar zorlayıcı olmasıdır.

Şekil 8. Kamuya Rağmen Kamu Hizmeti Olarak Avukatlık

5.2.2. Müvekkil Bulmak: Sermaye Farkları

Avukatlığın, meslek kanununun ilk maddesinde yazdığı gibi "kamu hizmeti" olmanın yanı sıra "serbest meslek" olması, adliye pratiklerinin öncesinde ve sonrasında avukatı her daim bekleyen bir pratiği; müvekkil bulmak ve müvekkille ilişkiyi yürütmek pratiğini beraberinde getirir. Avukatların meslek içinde güzergahları ve mesleki tatminleri, türlü vesilelerle karşılaştıkları ve işlerini aldıkları müvekkillerinin hukuki işlem gerektiren talep ve ihtiyaçlarıyla mütenasiptir. Mesleğin avukata getireceği maddi, manevi ve simgesel kazançlar bu nedenle, sunduğu kamu hizmetine yönelik toplumsal ihtiyaç ve talebin değişkenliğine bağlı olarak çeşitlenir. Mesleğin serbestliğinin dışsal kaynakları, mesleki hünere duyulan taleple buluşmak ve o talebi kazanca dönüştürmek açısından avukatın bir dizi sermaye ve beceriyle de sahip olmasını gerektirir. Müvekkille ilişkisinde hukuk sermayesi kadar hukuk-dışı sermaye biçimleri yelpazesini de elinde bulundurması gereken avukatın hangi sermaye biçimini hangi durumda işe koşması gerektiği, meslek içi tabakalaşma süreçlerinde birincil etkendir.

Mesleğe girerken staj yeri bulmak ve stajdan sonra çalışılacak büro bulmakta olduğu gibi meslek hayatı boyunca müvekkil bulmanın yolu da sosyal sermayeden geçer. Sosyal kökeni dezavantajlı olan bilhassa yeni kuşak avukatların fazlasıyla mustarip olduğu sosyal sermayenin güçlü etkisi, meslek alanının geçirgen yapısının yoğun deneyimlendiği bir boyuttur. Müvekkilin ancak tanıdık ve referans yoluyla avukata gelmesi esasen mesleğin ister ceza ister hukuk dosyası olsun her durumda karşılıklı güven gerektirmesinin sonucudur. Kıdemli avukatlardan bazıları, bilhassa Sultanahmet Adliyesi'nin olduğu eski dönemde semtte birçok avukat bürosu varken, referans olmadan büroya gelip dilekçe yazdıran birine denk gelebildiklerini, bunun meslekte çok istisna olduğunu ima edercesine gülümseyerek ve aradan geçen yıllara rağmen halen daha şaşırarak anlattılar. Zira avukat-müvekkil ilişkisinde güvenin kurulması ancak avukatı tanıyan başka birinin referansıyla; bir diğer ifadeyle avukatın meslek içinde ve dışında tanınırlık gücüyle mümkündür. Meslektaşlar arasında "network" olarak da ifade edilen ve müvekkil potansiyeli yüksek mesleki sosyal sermaye olarak tanımlanabilecek olan bu sermayenin zayıf olması durumunda, Gülnur Özoğul'un ifadesiyle "bilgi ve donanım olarak en başarılı avukat olsanız da network

yoksa hiçbir işinize yaramayacak"tır. Gülnur Özoğul, genç bir avukat olmasına rağmen müvekkil çevresi olduğu için kendi bürosunu açmayı göze almıştı ve tek başına çalışıyordu. Bir şirkette çalışan Hazal Zorlu da sosyal çevresi ve müvekkil potansiyeli olmayan bir avukatın "iyi para kazanmak istiyorum diyorsa iki katı çalışması gerek"tiğini ifade etti. Hüseyin Türkmen, avukatın "network geliştirmesi" anlamında 40'lı yaşlarına kadar "dışarı çıkıp dolaşması, koşturması" gerektiğini; ufak ücretli bir dosyanın vesilesiyle "kartopu gibi" çok daha büyük bir dosyanın her an gelebileceğini ifade etti.

Avukatın sosyal sermayesinin nasıl gelişeceğine dair nesnel bir mekanizma yoktur; ancak ilk aşamada en çok ihtiyaç durulan şey, ister bir büroda bağlı çalışmaya başlarken ister bağımsız çalışırken, avukatın sosyal kökeninden ve meslek dışı sosyalleşme kaynaklarından getireceği sosyal sermayenin meslek içi sosyal sermayeye dönüştürülmesi gereğidir. Her yaştan avukatlar, müvekkillerin ancak bir tanıdık vesilesiyle geldiğinde mutabıktı ve tam da bu nedenle genç avukat Aziz Aksakal'ın ifadesiyle avukatın "mecburi sosyalleşme" yaşaması, mizacı yatkın olmasa da iş dünyasında, sivil toplumda, siyasi çevrelerde bulunması; yine genç avukat Tevfik Yaman'ın ifadesiyle "belli mekanlarda belli kişilerle oturup kalkması" şarttı. Sosyal sermayeyi mümkün olduğu kadar yüksek kazanç getirmesi daha muhtemel kişi ve kurumlarla geliştirmek, genç avukatların ittifak ettiği bir gerekliliktir. Bu durum, İstanbul gibi meslek piyasasının kalabalık olduğu bir yer için böyleyken, Anadolu'da görece küçük il ve ilçelerde avukatlık yapmanınsa yerel ilişkiler, akrabalık bağları, siyasi parti çevreleri gibi sosyal sermaye biçimlerine daha bağımlı olduğu ifade edildi. En dezavantajlı durum ise bazı kıdemli avukatların kendi ilk yılları için anlattığı ve genç avukat Cemal Tirali'nin kendi tecrübesinden teyit ettiği üzere, avukatın kırsal kökenli olması ve aile çevresinin tarımsal üretim veya mavi yakalı işlerle meşgul olması durumunda kökendeki sosyal sermayenin avukatlık hizmetine ihtiyaç ve talep sunamayacak kadar zayıf olmasıydı. Ülkenin görece dezavantajlı bölge ve şehirlerinden gelerek mezuniyetten sonra İstanbul'da kalan ve bugün birçok avukatın çalıştığı büroları yöneten kıdemli avukatlar, meslekte ilerlemelerini ve ekonomik kazanç elde etmelerini sağlayan sosyal sermayeyi ancak meslek hayatı boyunca İstanbul'da kazanmışlardı.

Sosyal sermaye referansı, müvekkille görüştüğü anda avukatın kuracağı iki yönlü bir güven için gerekli ama yeterli olmayan bir ilk basamaktır: Avukat, referansla geldikten sonra hem müvekkilin işini iyi yapabileceğine dair bir güven, hem de şahsi veya ticari bilgilerinin mahrem kalacağı yönünde güveni hep kurmak zorundadır. Dolayısıyla avukatlık hizmetiyle bu hizmete yönelik toplumsal talep ve ihtiyacı buluşturan sosyal sermaye, müvekkille görüşme aşamasında artık saygınlık, itimat ve güven anlamında mesleki simgesel sermayeye dönüşmelidir. Bunun bir örneği olarak, tanınan kıdemli avukatlardan Mehmet Gün, Konya'nın bir köyünden İstanbul Hukuk'u kazandıktan sonra 1980'li yıllarda kendi bürosunu açtığında fazla çevresi olmadığını ama Gedikpaşa'daki tüccarların işlerini titizlik ve gayretle yaptıkça başka tüccarların da kendisiyle çalışmak istediğini anlatır (Gün, 2014, s. 188). Gün'ün hikayesinde öne çıkan, 1990'lı yıllarda bilhassa fikri mülkiyet ve telif alanında kendi ifadesiyle "çoklu müvekkil kazanımı" sağlayacak şekilde, bir müvekkille çalışmasının birden çok başka müvekkile referans olmasıdır. Bugün bu hukuki alanlarda önde gelen büyük bürolardan birini yöneten Mehmet Gün, sosyal sermayenin simgesel sermayeye tahvilini gerekli görür: "Çevre en önemli sermayedir ve zamanla işe ve maddi değere dönüşebilen gayri maddi bir unsurdur" (Gün, 2014, s. 324). Kıdemli avukatın mesleğin örtük normlarından birini neredeyse kavramsal düzeyde tanımlaması, elbette meslekteki kıdem ve yüksek konumunun alanın cari işleyişini soyutlayabilecek bir perspektif vermesi sayesinde mümkündür. Ancak bu örtük normun, mesleğin daha başında olan avukatlar tarafından "sosyal bir meslek" olarak tanınması aynı zamanda ortak bir norm olduğunu gösterir.

Mehmet Gün, görüştüğüm birçok genç avukatın mesleğin "en tepesinde" gördüğü ve saydığı büyük büro sahiplerinden biridir; yönetici ortağı olduğu Gün Avukatlık Bürosu fikri sinai mülkiyet hukuku başta olmak üzere birçok alanda meslek alanında güçlü bir simgesel sermayeye sahiptir. Tam da bu nedenle meslek dışı sosyal sermayenin öncelikle meslek içi hususi sosyal sermayeye ve sonra da mesleki simgesel sermayeye dönüştürülmesi sürecinde, büro sermayesinin etkisini hatırlamak gerekir. Uzmanlaşmanın resmi ve düzenlenmiş olmadığı bir meslek alanında büro sermayesi, büroda istihdam edilen avukat ve personel işgücünün niceliği ve niteliğini, büronun belli hukuk alanlarında tecrübe ve tanınırlığını, aynı zamanda hizmet sunduğu iş ve müvekkil çevrelerinin yoğunluğunu, hacmini ve sürekliliğini kapsar. Mesleğe yönelik

toplumsal talebi sosyal sermaye yoluyla içeren büro sermayesi, bir işte sergilenen performans ve yetkinliğin de yine somut çıktılar ve müvekkil memnuniyeti üzerinden, bir diğer ifadeyle hukuki işlemlerin sonuçlarının alan dışı beklenti ve tanınma biçimlerine göre değerlendirilmesine bağımlı biçimde büyüyebilir veya görece küçük kalabilir. Bilhassa yerli veya yabancı büyük şirketlerin ve yatırımcıların, ihtiyaç duydukları birçok hukuki işlem için, o işlemlerde tecrübe ve tanınırlık sahibi olarak yurtiçinde olduğu kadar yurtdışında da öne çıkan büyük bürolarla çalışması söz konusudur. Büyük büro sahiplerinin veya ortak avukatlarının becerisi, bir yandan yüksek cirolu işleri bulmak üzere sosyal sermayelerini sürekli diri tutmak, bir yandan da büroda çalışan farklı kıdemlerdeki avukatların iş bölümü ve denetimini kurumsal şekilde takip etmektir. Sosyal sermayenin büro sermayesiyle buluştuğu bir örnek olarak, çok sayıda personel istihdam edebilen tecrübeli büroların telekomünikasyon, enerji, bankacılık gibi sektörlerdeki büyük şirketlerin sayısı bazen yüz binleri bulan icra dosyalarını, büro sahibi avukatın yetkililerle tanışıklığı sayesinde üstlenip tahsil sürecini gerçekleştirmesi anılabilir. Avukatlar arasında sıklıkla "pasta" olarak nitelenen hukuk işlemleri piyasasında büro sermayesinin meslek içinde keskin bir avantaja dönüşmesi söz konusudur.

> Sana güven duyması işi almanla çok alakalı. İlk olarak referansla başlıyor bence. Müvekkilim birine beni tavsiye ediyor, geliyor tanışıyoruz. Büyük bürolara gidilmesinin sebebi, şirket olarak tüm işlerimi veriyorum diyor. Adam diyor ki 15-20 avukat çalışıyor, kurumsal bir yapı var, işin nasıl yapılacağını bu büro bilir, kaybetsem de düzgün yapılacağını bilirim. O tip bir yere gittiğinde referansa gerek yok, büronun kendisi başlı başına bir referans. Büronun binası bile, fiyatı da ona göre olur, giyim kuşam, her şey yani.
>
> *O zaman büyük işler hep büyük bürolara mı gidiyor?*
>
> Evet. Gidiyor. Adam meslekle ilgili, işin mutfağında çok çok az şey bilse bile, işi oraya aldırabiliyorsa ona yeter. İçeride mutfakta o işi yapacak avukat vardır yani. (Aziz Aksakal, 35)

Büyük büro sahibi avukatın simgesel sermayesi bu noktada şahsi birikimi olduğu kadar büronun da gayri-şahsi birikimidir ve bir süre büyük büroda çalışıp kendi bürosunu açan avukatların müvekkil çevrelerini de götürmeleri, meslek içinde simgesel sermayenin mülkiyetiyle ilgili ciddi bir mücadele konusudur. Görüştüğüm birçok genç avukat, büyük bürolarda başlayıp ilerleyen akran meslektaşlarının hem yapılan işlerin içeriği hem de yüksek potansiyelli müvekkil çevresi geliştirdikten sonra kendi bürosunu açmaya yöneleceğini ifade etti. Bununla birlikte, mesleki yaş ve

sermaye bakımından henüz alt konumda bulunan yeni kuşak avukatlar hem sosyal sermaye hem büro sermayesi hem de simgesel sermaye bakımından kümülatif bir dezavantaj yaşar. Cezadan boşanmaya, rekabetten spora birçok hukuk branşında meslek içinde güçlü ve bazen neredeyse tekelci bir simgesel sermaye biriktirmiş olan "meşhur" avukatların ve büyük büroların aksine genç avukatlar, sosyal sermaye geliştirme gereğince farklı yolları ısrarla denemek durumundadır. Genç avukat, titizlikle yaptığı işin bir başka işi getirmesini beklerken haklıdır ancak aynı zamanda kendini, görece büyük işlerin gelmesi için sadece titizlikle yetinemeyeceği kadar rekabetçi bir meslek dünyası içinde hisseder. Bu durumda, başlangıçtaki sermaye farklarını telafi edeceği yollardan biri şüphesiz internet ve sosyal medya platformlarıdır: Instagram'dan Linkedin'e bir dizi platformu avukatlar, mesleki kimliklerini gizlemeden ve bazıları büyük oranda mesleki paylaşım yapmak suretiyle kullanma yoluna gider. Bir şirkette bağlı çalışan Hazal Zorlu, bu platformları daha çok ilgilendiği sektörleri takip etmek için kullandığını ve bunun mesleğin reklam yasağıyla çelişmediğini ifade etti: "İş için de kullanabilirim, neden kullanmayayım. İnsanlar benim paylaşımlarıma bakıyorlar atıyorum, X şirketindeki bir yönetici bakıyor, hukuki zekâsı güzel, ben bu arkadaşla çalışabilirim deyip bana iş teklif etmesinde ben bir mahsur görmüyorum". Aynı zamanda Hazal Zorlu, Instagram'da özel arabasıyla adliyeye geldiğini paylaşan, pahalı marka çantalar ve kıyafetlerle poz veren meslektaşlarına gülüp geçtiğini ama "para kazanma derdiniz varsa, geçim derdiniz varsa" bunun çok fazla rahatsız edebileceğini ileri sürdü. Genç avukatların sosyal sermaye eşitsizliklerini telafi etmek veya hafifletmek adına mecbur kaldıkları bir yol olarak sosyal medya, mesleğin sosyal köken bakımından çeşitlenmesine de sahne oldukça mesleğin en eski kurallarından biri olan reklam yasağı kapsamında tartışmaları tetikler.

> Reklam yasağı diye bir şeyin olmaması lazım. Biz insana hitap eden bir mesleğiz. İster istemez insanlara değmemiz, dokunmamız lazım. Bizim tek reklamımız, işten kaynaklanan, insanların birbirine söylediği, kulaktan kulağa reklam. Ama ben nasıl kazanacağım? Şöyle düşün, Anadolu'dan çıktım geldim, e İstanbul'dayım, e amcam dayım yok, e büro açtım, e ben ne açarsam açayım müşterim olmadıktan sonra nasıl para kazanacağım?
>
> *En iyi yerde açsan bile…*
>
> Hiç faydası yok, zerre faydası yok. Anadolu'da ilçelerde adam dolaşırken tabelaya bakıp gelebilir. E benim buraya kim tabelaya baksın gelsin. Maalesef

> bundan biz çok zarar görüyoruz bence. Yani tanıtım yapsak. Tanıtımın da şeklini, usulünü, esasını baro uygular, yaparız. Ama yapamıyoruz. (Tevfik Yaman, 33)

O halde müvekkil bulmak ve potansiyel müvekkillerle görüşmek, bilhassa mesleğin başında olup yeterli bir meslek içi sosyal sermaye ve simgesel sermayeye henüz sahip olmayanlar için hayati bir beceri meselesine dönüşür. Bu noktada, avukatlarda iki farklı tavır açığa çıkar: Kimileri, avukatlığın serbest meslek olması ve sosyal sermaye gerektirmesi meselesinde gerçekçi bir tavırla reklam yasağının tamamen kaldırılmasını savunurken kimileri de mesleğin "iş peşinde koşmak"la mesafeli, geleneksel ve aristokratik onuruna retorik bir atıfla mesleğin "ucuzlaştırılmaması" gerektiğini savunur. Reklam yasağı bu anlamda mesleğin dar ve türdeş bir beşerî yapıya dayandığı eski dönemlerin mirası olan simgesel ve normatif ilkelerle, meslekte sosyal kökenin tabana yayıldığı ve beşerî yapının geçirgenleştiği güncel dönemin gerçekçiliği arasındaki çatışmanın bir kıvılcımıdır. Reklam yasağı tartışmasının ihmal ettiği ise yeni kuşak avukat Tevfik Yaman'ın yukarıdaki alıntıda ifade ettiği üzere, mesleğin somut getirileri bakımından eşitsizlikçi, düzenlenmemiş ve giderek rekabetçi hale gelen meslek piyasasında yeni kuşakların sosyal ve simgesel sermaye dezavantajlarıdır. Bilhassa meslek içinde geliştirilen hususi sosyal sermaye ve büro sermayesine dayanan mesleki simgesel sermaye, günümüzde avukatlar arasında etkili bir tabakalaşma vesilesidir.

Kriz tam da bu noktada; meslek alanının tanımlanmamış dolayımı olarak sosyal sermayenin güncel şartlarda farklı bir işlev görmesiyle başlar. Eski kuşakların sosyal köken bakımından ne kadar dezavantajlı olsalar da meslek içinde bunu telafi edecek ve ekonomik sermayeye dönüşecek hacimde mesleğe özgü sosyal ve simgesel sermaye kazanmış olmaları, yapısal şartların farklılaştığı yeni kuşaklar için mümkün, muhtemel ve umut verici görünmemektedir. Bu durumda yeni kuşak avukatların sermaye dezavantajlarını, hiçbir maddi ve simgesel birikim gerektirmeyen internet ve sosyal medya üzerinden telafi etmeye yönelmesi gerçekçi bir hayatta kalma gayretine tekabül eder. Bu noktada hangi mecranın hangi üslupta kullanılacağına dair mevcut mevzuat ve teamül boşluğu kadar, meslek içinde eşitsiz dağılmış olan simgesel sermaye farkları da bu gayretin bazı formlarının "çiğ", "itici", "gösterişçi" bulunmasını, bazılarınınsa "saygın" ve "doğal" bulunmasını doğurur. Örnek olarak büyük bir büronun sahibi bir

avukatın Twitter'da futboldan gastronomiye birçok konuda her gün paylaşımlar yapması ve böylece hiç tanımadığı binlerce kişiye her gün ulaşması reklam yasağı kapsamında değerlendirilmezken, genç bir avukatın avukat olduğuna dolaylı işaret edecek şekilde ofisinde verdiği bir poz veya Yargıtay kararları paylaşması değersiz ve değersizleştirici görülebilir.

> Eskiden iki konu vardı Türkiye'de, işte özel hukuk ve kamu hukuku. Şimdi bunun sınırları esniyor. Özellikle özel hukukta esniyor. Mesela blockchain hukuku. Türkiye'de böyle bir şeyin mevzuatı yok, aslında dünyada da yok. Ama bir gelecek geliyor diye insanlar bunu şimdiden bir merak edip sınırlarını çizmeye çalışıyorlar. Herkes oturuyor, konferans düzenliyor. Ben belki 30-40 tane konferansa katıldım bu blockchain ile alakalı. (Tevfik Yaman, 33)

Sermaye farklarını telafi etmenin tek yolu elbette sosyal medya değildir. Diploma ve ruhsatın özgül değerinin aşındığı güncel bağlamda, avukatın hizmetine ihtiyaç ve talep doğuran ekonomik gelişmelerle bakışımlı şekilde bir dizi yeni becerinin gerekmesi söz konusudur. Kendi bürosunda çalışan Tevfik Yaman, bankacılık ve finans sektörlerinde hukuki danışmanlık tecrübesine binaen, hukuk alanının genişlemesine yetişmek gerektiğini ifade etti. Yüksek lisans, arabuluculuk sertifikası, İngilizce, internet ve dijital programları kullanmak gibi becerilerin yanı sıra kişisel veri, bilişim, yazılım, finans, tasarım, kripto para ve yapay zeka gibi son yirmi yılda yükselen konu ve sektörlere dair hukuki hizmet verebilme arayışı öne çıkar. Yeni kuşak avukatlar, meslek piyasasında farklılaşmak adına bu konu ve sektörlere yetişme gayretinin "inanılmaz bir rekabet" ve aynı zamanda eğitim ve sertifika programlarına maddi kaynak ayırma gereği doğurduğunu ifade ettiler. Genç avukatın yukarıdaki alıntıda "mevzuatı yok" dediği yeni hukuk alanlarının gelişmesi, avukatlık dünyasında uzmanlaşmanın resmi, standart ve düzenlenmiş olmamasıyla buluştuğunda hangi beceriye ne kadar maddi ve gayri-maddi emek ve kaynak ayırmak gerektiği ve mesleki yatırımların hangi çıktıları üretmesinin bekleneceği yönünde belirsiz ve örneksiz bir vaziyet demektir. Dolayısıyla uzmanlaşma ne kadar gerçek olursa olsun, o uzmanlığın tanınması ve geçer akçe olarak avukata iş getirmesi için yine simgesel sermaye gerekecektir.

Nihayetinde avukatların mesleklerini yapabilmesi için ihtiyaç duydukları hukuka toplumsal ihtiyaç ve taleple ilişkileri antinomiktir: Müvekkil "gelmesi" gereken bir taleptir ve avukat "işin ayağına gitmez" ama müvekkil aynı zamanda "bulunması"

gereken çünkü tabelaya gelmeyen bir kaynaktır. İki durumda da müvekkille avukat arasında, avukatın tabelasını ve hukuki becerilerini aşacak şekilde güven referansı vardır ve bu referansın imkanı ancak avukatın sosyal sermayesiyle mütenasiptir. Avukatın iş getirecek tabelası aslında hep asılıdır; sadece bu tabela, sosyal sermaye meslek içinde itimat, itibar ve tanınırlık anlamında simgesel sermayeye dönüştüğü oranda fiziki olmaktan çıkar. Bu noktada, kıdemlilerin meslek hayatı boyunca kazanımlarının tezahürü olarak büro sermayesi, kuşaklar arasındaki simgesel sermaye mücadelesinde önemli bir avantaj farkı olarak öne çıkar. Büronun sokakta tabelasının olmayacak kadar büyük olması, büro sahibinin ve ortaklarının simgesel sermayesinin meslek içi tabakalaşmada en yüksek konumlara tekabül edecek kadar soyut ve yüksek olduğunu gösterir. Meslek piyasasında yüksek konumların dayandığı sermaye farkının farkında olan yeni kuşak avukatlarsa alanın asimetrik yapısını kendi lehlerine tersine çevirmek adına, farklı bir soyut sermayeyi internet ve sosyal medya üzerinden geliştirmeyi tercih edebilir. Meslek etiğinden reklam yasağına bir dizi tartışma konusunda taraf ve argümanlar, bu sermaye farklarının farklı kuşaklar için farklı anlama gelmesinden doğar. Yargının geçirgen tanınma ve deneyimlenme biçimleri nasıl avukatlar arasında yaygınsa, meslek piyasasının sosyal sermaye başta olmak üzere meslek bilgi ve hüneri ikinci plana iten başka kaynakların etkisine açık oluşu da benzer biçimde ortaktır.

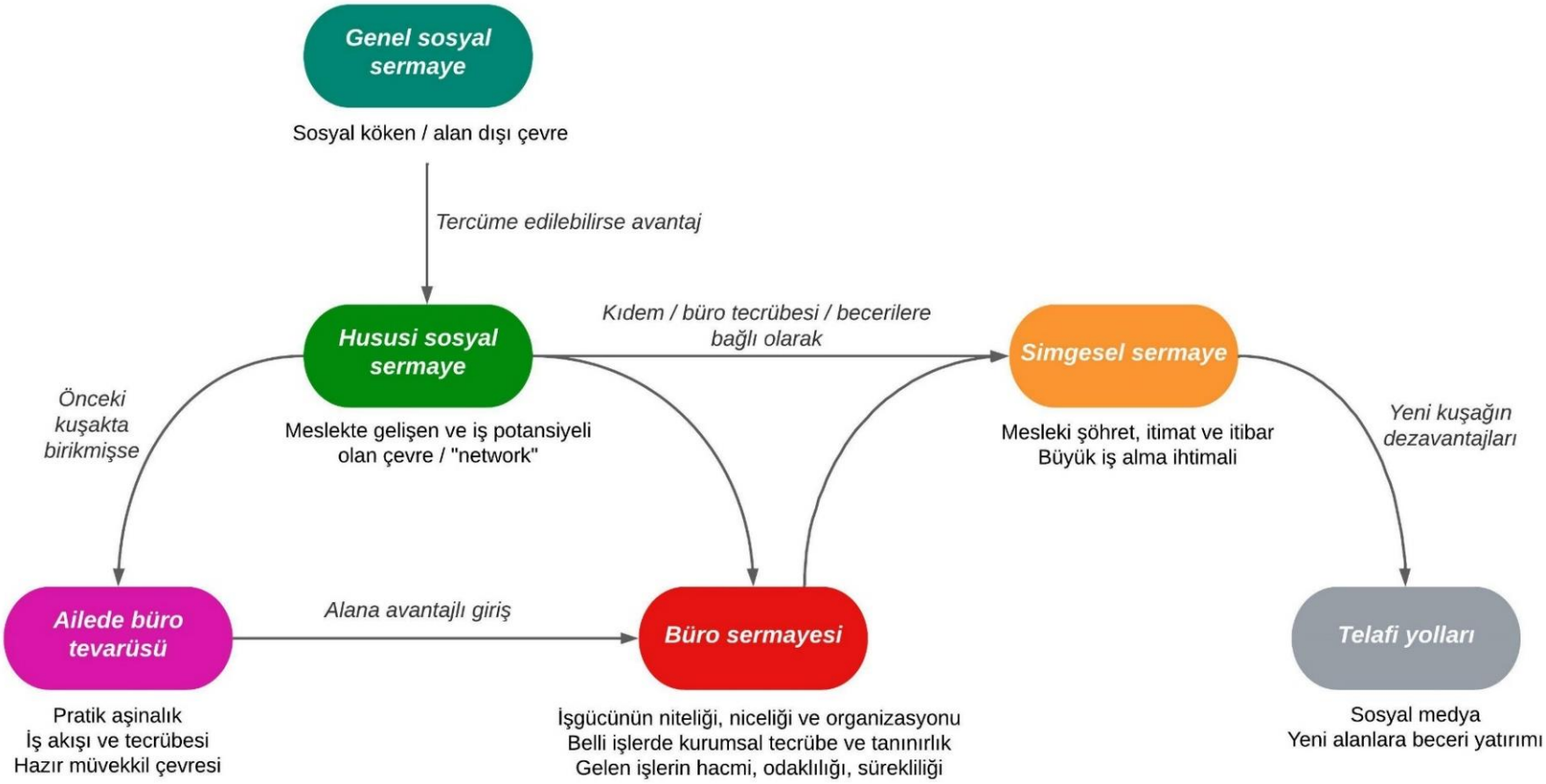

Şekil 9. Avukatlıkta Sermaye Biçimleri

5.2.3. Müvekkille İlişki: Özerklik, İstismar, İtibar

Avukatlık geçirgen bir meslektir; bunun ilk boyutu avukatların yargının dış belirlenimlerine alanın içinde bulunmaktan dolayı herkesten çok aşina olmalarında ve maruz kalmalarında açığa çıkar. İkinci boyutu, meslek piyasasında sosyal sermaye biçimlerinin, büro sermayesinin ve ikisinin de tercüme edildiği simgesel sermayenin eşitsiz ve bilhassa sosyal köken bakımından dezavantajlı yeni kuşak için zorlayıcı dağılımıdır. Üçüncü ve son olarak avukat, yargıyla toplum arasında aracı konumda olmasının bir sonucu olarak, yargının geçirgenliğine dair yüzergezer kanaatlerin alanın dışında da yaygın olmasının da etkisiyle mesleki hünerinin müvekkiller tarafından araçlaştırılmasına yönelik girişimleri tecrübe eder. Zira avukat sadece dosyadaki maddi gerçeği hukukun dili ve işleyişine tercüme etmekle kalmaz; aynı zamanda dosya sahibi müvekkilin hukuk alanı içinde yapılanmamış ve alanın normlarını aşmaya yönelen talep ve beklentilerini de kendi özerklik ve kazancını muhafaza ederken karşılama görevini önünde bulur.

Avukatın mesleki hünerinin araçlaştırılması talebi her kuşak için değişmeyen bir deneyimdir. Müvekkillerin, meslektaşlar arasında sıklıkla "hukuk kültürünün toplumda oturmamış olması" şeklinde açıklanan ve hukuki şartlar ne olursa olsun davayı tamamen kendi lehlerine kazanmaya yönelik bir beklenti, ısrar ve eğilimi olduğunu öteden beri birçok avukat paylaşır. Büyük bir büroda çalışan ve genellikle şirket temsilcisi müvekkillerle görüşen Tuğçe Özen, daha önce birçok avukatla çalışıp memnun olmayan müvekkiller gördüğünü; müvekkillerin "başka avukatların Yargıtay'da farklı şekillerde işi bağladığını" düşündüğünü söyledi. Tuğçe Özen'e göre avukatın "etik dışı işler yapan kişi" olarak gören müvekkiller "işleri başka türlü ve daha hızlı bitirmesini" talep ediyorlardı. Tuğçe Özen'in ifadesiyle "hukukta iki kere ikinin dört etmeyeceğini" bilmeyen veya umursamayan müvekkillerin, avukatın davayı kazanma garantisi vermesi karşılığında iş vermesi veya dosyada çıkan aleyhte kararların suçunu avukata yüklemesi sıklıkla yaşanan durumlardı. Bu minvalde genç avukat Canan Erçin insanların "haklı olmaktan ziyade para kazanmayı" önemsediğini söyledi; benzer şekilde Hazal Zorlu "herkes ben çok haklıyım, sen benim haklılığımı tescille, kazan diye geliyor" dedi. Yeni kuşaktan Cemal Tirali, "avukatı bir araç olarak kullanmak" isteyen çok kişi gördüğünü, hatta "tanık buluruz" diyerek avukata yalancı tanık dinletmeyi teklif edenlerin dahi olduğunu anlattı. Benzer şekilde, avukatlıktan

hâkimliğe geçenlerin eskiden ortak oldukları bürolara iş getiren müvekkillerin bu irtibatı kullanma taleplerinin olduğunu dinledim. Müvekkilden "Kesin kazanırız değil mi?" sorusunu duymayan avukatın olmaması, yargının araçsal görüldüğünün ve bu girişimlerin de en çok, yargı alanının süreç ve mekanizmalarıyla toplumsal talepler arasında aracı konumda bulunan avukatın mesleki sermayesine yöneldiğinin işaretidir.

> Vatandaş geliyor, ceza davası, adam öldürmüş. Ben mesela desem ki ya tamam, biz hallederiz bunu, hâkimi tanıyorum ya da işte Yargıtay'da tanıdık arkadaşlar var falan ama yüz bin lira bir ön bedel vermeniz lazım, ayrıca yüz bin lira da işin sonunda alacağız desem, havada karada getirir insanlar. Sonra iş çözülmediğinde de, ya ikna edemedik başka sıkıntılar varmış ama seksenini kurtardık al dersen adam üstüne Allah razı olsun deyip çıkar yani. Sorsa da dersin işte gittik uğraştık Ankaralara falan. Aslında hiç gitmene gerek yok çünkü onu denetleyecek mekanizma yok. Bunu yapan çok insan gördüm hayatımda. (Latif Özkan, 39)

Hal böyleyken avukat, yargıdaki gayri-hukuki etkilerle meşru hukuk sermayesine başvurarak mücadele etmek zorunda kaldığı gibi, müvekkillere karşı da mesleki özerkliğini, alanın topyekun özerkliğinin bir kalesi olarak muhafaza etmenin yollarını bulmak zorundadır. Mesleki özerkliğin bu ikili tazyik arasındaki salınımı, avukatın kendine mahsus hareket alanını oluşturur. Yukarıdaki alıntının sahibi Latif Özkan, müvekkillerinde güven oluşturmak kadar kendi mesleki özerkliğini de korumak adına, ilk görüşmede dosyanın durumuna dair görüş ve tahminlerini şeffaflıkla açıkladığını, asla "kesin kazanırız" demediğini, hatta biraz da karamsar konuştuğunu ifade etti. Bu durumda bazı müvekkillerde "o zaman biz sana niye geliyoruz algısı" oluştuğunu ancak çoğunun "en azından doğruyu söylüyor" diye düşünerek kendisine güven duyduğunu anlattı. Müvekkili avukata getiren referans ne olursa olsun her dosyada yaşanması muhtemel olan bu durumda, sürecin sonunda müvekkille çatışmak veya vekalet ücretini alamamak ihtimaline binaen avukatın önünde iki seçenek vardır. Müvekkili o kadar tatmin etmeyen veya hayal kırıklığına uğratan karar ve süreçleri şeffaf şekilde paylaşmak ve müvekkilin hukuk alanın işleyişine razı olmasını beklemek bir seçenektir. İkinci seçenekse tam da müvekkilin yargı alanının iç işleyiş ve mantığına dair bilgi mahrumiyetinden istifadeyle, müvekkil için olumsuz süreç ve kararları gerçekten de bunda payı olan hâkimden icra dairesine bir dizi diğer aktör ve birimlerin hata ve aksaklıklarıyla açıklamaktır. İki durumda da avukat mesleki

özerkliğini ve menfaatini asgari düzeyde de olsa korumak için yargıyla toplum arasındaki bilgi ve yetki asimetrisinin yükünü taşımak durumundadır.

Yukarıdaki alıntı aynı zamanda, müvekkilin kazanma beklentisiyle alanın geçirgen tanınması arasında avukatın kendi mesleki sermayesini istismar vesilesine dönüştürme ihtimaline işaret eder. Avukat-müvekkil ilişkisinde aslında yargıyla toplum arasındaki asimetrinin bir uzantısı olan bilgi asimetrisi, oyunu kendi bildiği gibi oynamak isteyen müvekkilin avukatı tarafından istismar edilme ihtimalini göze almasını ve kazanma ümidini korumak için avukatın etik dışı yolları kabul etmesine sığınmasına imkan açar. Nitekim görüştüğüm birçok avukat, bazı müvekkillerin dosyanın maddi gerçekliğine dair utanç ve gurur gibi duygu ve değerler nedeniyle ya da dosyayı ilgilendirmediğini zannettikleri için hayati önemde bilgi, delil ve vakaları sakladığını veya çarpıtarak aktardığını ifade etti. Bu durum, yargıyla toplum arasındaki bilgi ve güven asimetrisinin aynı zamanda bu ilişkiyi kuran aracı konumdaki avukatla müvekkil arasındaki güven meselesine yansımasıdır. Aynı asimetri, avukatın da herhangi bir mesleki denetim mekanizmasının olmadığı bir alanda kendi kazancını hem adaletten hem de müvekkilin gerçek menfaatinden öne almasını mümkün kılar. Bu noktada güven, tesir ve menfaat arasında gerilimli bir ilişki söz konusudur: Yargıya güven olmadığı bir bağlamda herkes çıkacak karara kendi tesir kaynaklarını ve gücünü getirmek ister; tesir imkan ve ihtimal dahilinde görüldüğü oranda kurulamayan güven yerini karşılıklı menfaate bırakır. Dördüncü bir bileşen olarak denetim, yargıda ne kadar zayıfsa avukatın mesleğini icrasında da o kadar zayıf kalmaya ve etik ilkeleri tehlikede bırakmaya mecburdur. Avukatın imtihanı, yargının araçsal görüldüğü ve işlediği bir alanda, kendi mesleki hünerini araçsallaştırma talebiyle gelen müvekkille iş birliği yapıp yapmaması bahsinde zorlaşır. Mesleği icra etmenin maddi şartları zorlaştıkça, ekonomik sektörlerden mesleğe yansıyan iş ve kazanç imkanları çoğaldıkça ve büyük hukuki alanlarda rekabet kızıştıkça, mütevazi bürosundaki yeni kuşak serbest avukattan en büyük büroların kıdemli ortaklarına kadar mesleğin her konumu için meslekle araçsal ilişki kurma ihtimali karşısında adalet ve hak arayışı idealinin bağlayıcılığının zayıflaması an meselesidir.

> “Hâkim böyle karar vermiş, bizce de yanlış” diyor avukat mesela. Müvekkil onun hata yapıp yapmadığını anlayamaz. Anlayamayacağı çok durum olur. Başka avukata gösterse bile anlamayacağı durumlar olabilir. O yüzden her

> zaman güvendiğin avukata gideceksin. Biraz da piyango. Vicdana kalan çok şey var. (Aziz Aksakal, 35)

Nitekim mesleğin yaygın olumsuz imajlarından birinin "paragöz", "çıkarcı", "dolandırıcı" gibi son derece ağır ithamlarla bezeli olması, avukatların hem şiddetle karşı çıktığı hem de ya örneklerine rastladıklarını söyledikleri ya da mümkün ve muhtemel olduğuna işaret ettikleri bir gerçekte; hukuki işlem ve süreçlere dair vatandaşın bilgisizliğinde köklenir. Gerçekten de avukat-müvekkil ilişkisinin temelindeki güvenin diğer yüzü, yargının toplum tarafından denetimsiz ve geçirgen bilinmesinin bir uzantısı olarak avukatın da denetlenemediği bir hukuk alanında istismara bakar. Kıdemli avukat Ferhat Bilen, bu duruma örnek olarak bir trafik kazasında yaralanan birinin avukat tarafından tazminat motivasyonuyla ikna edildiğini, ancak daha sonra avukatın tazminat talep edilen kurumla müvekkilin bilgi ve onayı olmadan anlaştığını keşfettiğini anlattı. Bilhassa yaralanmayla sonuçlanan trafik kazaları gibi tazminat hakkı doğan ve sık yaşanan olaylarda mağdur tarafın kişisel verilerinin hastane personeli gibi aracılar yoluyla avukatların eline geçtiğini başka avukatlardan da dinledim. Müvekkilin yarı yolda bırakılması, avukatın özen yükümlülüğünü yerine getirmemesi, vekaleti istismar etmesi gibi deontolojik sapma durumlarının nasıl mümkün olduğunu sorduğumda ise avukatlar, barodan yeterince denetim ve yaptırım iradesi görülmediğini; olsa bile öncelikle vatandaşın avukatı ihbar etmek için gereken bilgi, vakit ve kaynağa sahip olmadığını ileri sürdüler. Adli yardım ilkesince, maddi anlamda dezavantajlı herkesin, ücretini devletin ödemesi suretiyle barodan avukat talep etme imkanı olduğunun toplumda çok az bilinmesi de bu anlamda avukatların ortak bir kanaatidir. Müvekkille ilişkide bilgi asimetrisi ve denetimsizliğin önemli bir tezahürü, avukatın müvekkil olduğu durumda açığa çıkar: Kıdemli avukat Tuğçe Özen şahsi bir işi olduğunda avukata başvurduğunu, kendi işi için hiç gocunmadan meslektaşına üst sınırdan ücret ödediğini, ancak süreç boyunca nerede neyi ihmal edip etmediğine dair şüpheleri olduğunu, hatta tartıştıklarını anlattı. Tuğçe Özen'in alanın içinden olması elbette bu tecrübesinde şüphelerini daha yerinde ve gerçekçi kılmıştı ancak "müvekkili anladım, nasıl ilgilenilmesini istediğini anladım" demesi müvekkilin asimetrik konumuyla empati yapma fırsatı bulduğunu gösteriyordu.

Dolayısıyla müvekkille denetimsiz ilişkisinde avukatı bekleyen zorluk sadece mesleki hünerini ve özerkliğini savunmak değildir, aynı zamanda güvenilir ve ikna edici olmak, kendisine saygı duydurmak ve haklı menfaatini kaybetmemektir. Müvekkil kategorisinin neredeyse toplumsal dünya kadar zengin ve çeşitli olması, bu ilişkide avukatın sınırı nereden ve nasıl çizeceği bahsinde sözel ve iletişimsel repertuarını mecburen çeşitlendirir. Yeni kuşak avukatların sıklıkla genç avukata güven duyulmadığı ve iş emanet edilmediği yönündeki şikayetleri mesleki yaş ve kıdemden başlamak üzere bu etkileşimde birçok girdi olduğunu; bu girdilerin meslek hayatının temeli olan müvekkile ilişkinin ortasından geçtiğini işaret eder. Kendi bürosunda çalışan Canan Erçin'in ifadesiyle müvekkille ilişkide "biraz satış pazarlamacı olmak" önemlidir; kıymet görmek için kimine "tatlı konuşmak" yeterliyken kimine de "sert davranmak", işe ihtiyacı olmadığını veya işe ilgi duymadığını hissettirmek gerekebilir. Benzer bir yaklaşımı yine yeni kuşaktan Hüseyin Türkmen'den de dinledim: "Müvekkile sana ihtiyacım yoku gösterebilmen lazım. Sen bana muhtaçsın hissini vereceksin". Bu durumda sözlü ve simgesel iletişim becerileri avukatın müvekkili ikna etmesinde ve ilişkiyi yürütmesinde hayati öneme sahip görülür: Kendi bürosunda çalışan Cemal Tirali'nin ifadesiyle "avukatlık bir miktar zekayı, belli bir miktar kıvraklığı, olaylar karşısında hızlı hareket edebilmeyi ve stres yönetimini gerektiriyor. Üniversite öğrenciliğini kötü geçirmiş bir kişi ikna kabiliyetiyle birlikte çok iyi paralar kazanabilir." Özgüvenli olmak, dili iyi kullanmak, duyguları iyi okumak gibi sıklıkla ifade edilen etkileşim becerileri arasında avukatın fakülteden getirdiği ve meslekte geliştirdiği hukuk becerisinin veya "nosyon"un tatbiki ve sunumu da kullanım dozu ve biçiminin önemli olduğu bir sermayeye dönüşür:

> İnsanlar sizin ne yazıp çizdiğinizi bilmiyorlar, anlattığınız zaman da uzak kalıyorlar, sıkılıyorlar meseleden. O yüzden müvekkille iletişim kurarken çok hukuki bir dil kullananlar aslında çok da doğru yapmazlar. Ama hukuki dili hiç kullanmazsanız, bu sefer de hiç bilginiz olmadığına dair bir yorum yapılabilir. O dengeyi kurmak lazım. Çünkü karşınızdaki kişi eğitim almış bir kişi değil, onu biraz ikna edip biraz da güven vermeniz gerekiyor. Yani avukat-müvekkil ilişkisi tamamen güven meselesi. Size güveniyorsa sonuna kadar yanınızdadır ama aranızda bir güven problemi varsa davayı çok iyi götürüyor olsanız bile civardan bir kişinin kulağına fısıldamasıyla hemen sizi azledebilir. (Cemal Tirali, 30)

Hukuk bilgisi ve becerisinin müvekkille ilişkide araçlaşmasının bir tezahürü de duruşma performansında gerçekleşir. Kıdemli avukat Ferhat Bilen'in ifadesiyle "ceza

davalarında tribüne oynayan avukat" çoksa bu, mahkeme salonunda menfaatinin en iyi şekilde savunulduğunu bizzat görmek ve emin olmak isteyen müvekkil veya müvekkil yakınlarının ancak sözlü savunmada arzu ve gayret emaresi olarak değerlendirebilecekleri bir performans aramaya mecbur olmaları nedeniyledir. Avukatları sıklıkla "laf cambazlığı" veya "ağzı laf yapmak"la özdeş gören olumsuz klişenin köklendiği yer, bir kez daha, yargı alanı dışından gelen müvekkil ve yakınlarının yargı alanının teknik ve kapalı işleyişini değerlendirecek öznel şemalardan mahrum olmasıdır. Müvekkilin merak ve kaygılarıyla empati yapabildiğini anlatan Tuğçe Özen'e göre tam da bu nedenle bazı avukatlar "tek başına duruşmaya girdiğinde çok da şey yapmaz, dilekçeyi sunar ama yanında müvekkili varsa iş yaptığın göstermek için gereksiz çıkışlar yapar, sesini yükseltir". Genç avukatlardan Büşra Altın'ın "dava kazanıldığında müvekkil zaten haklı olduğu için kazandım sanıyor, kaybettiğinde ise avukatın suçu oluyor" ifadesi, duruşma performansının ötesinde dosyayla ilgili bütün süreçlerde avukatın müvekkili ikna ve tatmin etmesinin gerekebileceğinin altını çizer. Nitekim görüştüğüm başka avukatlar da mükemmeliyetçi ve müdahaleci müvekkilleri olduğunu, her aşamada dosya üzerinde kendilerinden çok çalışıp talimat verdiklerini, bu durumlarda çok bunaldıklarını anlattılar. Avukatın gayretlerinin ve çıktılarının müvekkil nezdindeki soyutluğu ve denetim imkanlarının olmamasının doğurduğu bilgi ve güven boşluğu, ücret ödemesinden kaçınmaktan gece yarısı arayıp gereksiz soru sormaya kadar geniş bir yelpazede deneyimlenir. Yargı alanına dair yaygın bilgi ve güven eksikliği, bu gibi durumlarda avukatın bilfiil ve bizzat deneyimlediği bir meşakkattir.

Görüştüğüm avukatlar özerklik, menfaat ve itibarlarına yönelik bu tür aşındırıcı ilişkilerin yaygın olduğunu, ancak kurumsal niteliği haiz şirket veya kurum müvekkillerinden böyle bir tavrı fazla görmediklerini anlattılar. Şirket veya kuruma hizmet verme durumunda, müvekkilin tecrübeli bir yönetici olması nedeniyle ilgili hukuki süreçlere vakıf olması veya şirketin hukuk biriminde tam zamanlı istihdam edilen avukatların süreçleri takip etmesi gibi denetim yolları mevcuttur. Ancak ister basit bir ceza davasında müdafilik, ister büyük cirolu bir şirket devri sözleşmesi hazırlamak olsun; her durumda avukatın muhataplarında ikna edici ve güven verici bir etki oluşturmak için işe koştuğu, hukuk dışı beceri ve sermaye biçimleri söz konusudur. Avukatın mesleki becerisinin tezahür ettiği düzlem her ne kadar söz ve

yazı olsa da müvekkille etkileşimde hukuk becerisi ve dil ancak bütün bir beden, giyim ve tavır repertuarı dahilinde parlak ve verimli olabilir. Yüz yüze görüştüğüm avukatların hepsi, erkek veya kadın fark etmeksizin, gösterişli olmayan, resmi ve titiz bir giyime sahipti. Alanın dışından olmamın etkisiyle bazen rahat, kesintili ve serbest konuşsalar da konuşma tarzlarında muhatabını ikna etmeye yönelen vurgular, düzenlilikler ve kendinden eminlik ifadeleri dikkat çekiyordu. Mesleğin rutin etkileşimleri gereği her gün ağır ceza hâkiminden cinayet şüphelisine, şirket yöneticisinden tapu memuruna belki aynı gün içinde çok farklı toplumsal konum ve çıkarlara sahip kişilerle sürekli görüşmek, avukatlar için şüphesiz hangi görüşmede hangi konuyu nasıl anlatacağına dair güçlü bir yatkınlık kazanma vesilesidir. Avukatların yargı alanındaki çoklu pratik gerekliliklerinin bilediği mücadeleci yatkınlığa bu nedenle çoklu ilişkilerinin gerektirdiği bir etkileşim performansının eşlik ettiği açıktır.

Bir diğer ifadeyle müvekkille görüşme becerisi, her durumda itimat ve itibar uyandırması gereken bir beden ve giyim repertuarına dayanır. Avukatlık bu anlamda bedensel-etkileşimsel bir faaliyettir. 1980'lerde mesleğe girdiğinde Sultanahmet Adliyesi'ne yakın bir handa stajını yapan Cahit Karalı, dönemin kıdemli avukatlarıyla aynı binayı paylaşmanın, her ne kadar dünya görüşü olarak anlaşmasalar da kendisine çok şey kazandırdığını ifade etti: "Onların vücut dilinden çok şey öğrendiğimi söyleyebilirim, o meslek duruşu anlamında, meslekle bütünleşmek anlamında beğenirim. Cübbe çok yakışırdı mesela". Cübbenin yakışması, mahkeme salonunda yargılamanın sacayağını temsil ederken kamu hizmetinin gereğidir ancak cüppe mevzuata göre sadece duruşmada giyilir. Mesleki mesainin çoğu ise duruşma dışında geçer. Duruşma dışında cüppenin yerini, o kadar standart ve eşitlikçi olmayan ama muhatapta çok daha etkili şekilde itimat ve itibar uyandırması gereken beden dili ve giyim tercihleri alır. Bu simgesel performans meslek dünyasında yerleşik bir norm olduğu gibi, bu norm mesleğin başında hem meslek örgütü olarak barodaki kısa da olsa mecburi olan staj sürecinde hem de yanında staj yapılan kıdemli avukatın ve meslektaşların gözlemlenmesi yoluyla içselleştirilir. Genç avukatlardan Hazal Zorlu, barodaki staj derslerinde kendilerine "masraflarınızdan kısın, şık kıyafetleriniz olsun, hafta sonu dahi kotla ofise gitmeyin" gibi telkinlerde bulunulduğunu anlattı. Hazal Zorlu'na göre ayrıca adliyede memurlar "topukluyla çat çat yürüyen" iyi giyimli kadın

avukatlara "buyurun avukat hanım" diye hürmet ederken spor ayakkabıyla gidenleri "kimse umursamıyor"du. Beden, giyim ve tavır bilhassa yeni kuşak avukatların önem verdiği ve önem verildiğini düşündüğü etkileşim unsurlarıdır.

> *Avukatlar şık mı giyinirler?*
>
> Aynen. Az kazanan da öyle. Ben bugün dedim ki Nike ayakkabım var, bir pantolon giymişim, üstüne ceket, Beymen'den kazak almışım, saat takmışım. Ama böyle giydiğime pişman oldum, birazdan önemli biriyle görüşeceğim mesela. (Hüseyin Türkmen, 31)

Genç avukat Hüseyin Türkmen'in ifadeleri, avukatın her durumda ama bilhassa potansiyel bir müvekkille ilişkide devreye sokulması gereken kültürel zevk ve tüketim göstergelerine dikkat çeker. Mesleğin geçirgen yapılarından biri tam bu noktada açığa çıkar: Müvekkille görüşme ve ilişki yürütme becerisi, müvekkili avukata getiren hususi sosyal sermayenin de ötesinde, sahip olunan ekonomik ve kültürel kaynakların; dahası, hangi kaynağın hangi beden ve giyim göstergesine dönüştürülmesi gerektiğine dair algı ve tercih şemalarının etkisi altındadır. Bu durumda beden ve giyim yetmez; bedenin yanı sıra avukatın arabasından konutuna bir dizi başka gösterge de kaynağı alanın dışında olan simgesel sermaye biçimleri olarak, müvekkil nezdinde itimat ve itibarın kurulmasında işe koşulabilir. Genç avukat Tevfik Yaman "toplum da bunu istiyor meslektaşlarımız da" diyerek avukatın mutlaka arabasının olması ve mümkünse "BMW, Mercedes, Audi gibi marka" olmasının yaygın bir beklenti olduğunu ifade etti. Tevfik Yaman'ın "materyalist ihtiras" olarak nitelendirdiği bu durumu başka avukatlar da benzer şekilde "toplum da müvekkil de bundan etkileniyor" şeklinde teyit ettiler. Genç kuşaktan Aziz Aksakal, bir müvekkilinin her görüşmede kapıya kadar uğurlarken arabasını kontrol ettiğini ve bazen de şakayla karışık lafını ettiğini, "Allah'tan bana çok güveniyor da beni değiştirmiyor" diye gülerek anlattı. Serbest çalışan genç bir avukat olarak Cemal Tirali'nin "cep telefonumu sırf bunun için değiştirdim" diye örnek verdiği, bağlı çalışan Büşra Altın'ın "yer kürküm ye durumu var" şeklinde ifade ettiği bu simgesel performans, avukatın bütün bir toplumsal konumunu sermayeleştirmesine kadar uzanabilir. Mesleki başarının meslek dışı imkan ve kaynaklardan geçerek yapılanan göstergeleri, avukatın günlük bedensel-simgesel performansını ve statü rozetlerini aristokratik saygınlıkla reklam yasağı arasında geniş bir salınımda çeşitlendirir.

> Zengin zenginle oturuyor. Zengin fakirle oturmuyor. Güçlü adam da güçlü adamla oturuyor. Bir yerde gücünü belli eden avukata da güçlü isim geliyor. O bir ilişki ağı oluşturuyor. Aynı kafeye takılıyor, aynı golf kulübüne gidiyor, aynı tatil köyüne gidiyor. Orada bir kitle oluşuyor. Büronun kurucu avukatının oturduğu adamlar büyük iş adamları, bürokratlar mesela. Kulüp gibi düşün. Onların gittiği berberler, masaj salonları, spor salonları. Evler, mesela oturduğun ev, büronun yeri ve şekli. Ben de mesela müvekkili en iyi restoranlara götürüyorum. Adam oraya geldiğini görünce kendini seninle aynı yerde görüyor. O zaman diyor ki bu adam belli ki para kazanıyor. (Hüseyin Türkmen, 31)

Bu tür kanaatlerin görüştüğüm yeni kuşak avukatlarda daha yoğun ve vurgulu olmasını hızlı bir şekilde meslekte güncel bir piyasalaşma eğilimi olarak görmek, kıdemli avukatların mesleğin aristokratik ve geleneksel imajını sık vurguladığını da hesaba kattığımızda, birçok şeyi açıklayan bir ikiliği kolayca öne sürmek olurdu. Ancak meslek dünyasında işleyen sermaye farkları kuşaklar arasında mesleki onur ve saygınlığa dair bir zıtlaşma olduğundan daha nüanslı bir açıklamayı gerektirir. Nitekim yukarıda bahsi geçen birçok genç avukat, mesleğin maddi çıkarın ötesinde hak ve adalet savunusu olduğunu, ayrıca avukatın vakar ve itibarından ödün vermemesi gerektiğini de dile getirmiştir. Bu bağlamda söylemde farklı ve hatta zıt uçların bir arada bulunması etik bir çelişki değildir; bu ancak mesleki sosyalleşme sürecinde meslek dünyasının farklı tanınma biçimlerinin katmanlı şekilde içselleştirildiğini gösterir. Bir diğer ifadeyle genç bir avukatın mesleğin vakar ve itibarını savunması alanın normatif mirasının yeniden üretildiğini gösterirken, aynı zamanda meslek piyasasında, ki mesleğe piyasa denmesi de buna dahildir, çeşitli sermaye biçimlerinin ve bedensel-etkileşimsel performansın etkili ve gerekli olduğunu düşünmesi de o sermaye biçimlerinin bazılarına tamamen, bazılarına ise değişen oranlarda uzak şekilde kendini meslekte bulmasının sonucudur.

Hukuk eğitiminin genişlediği, mesleğe işgücü arzının hızla yükseldiği ve dolayısıyla avukatların sosyal kökenlerinin iyiden iyiye tabana yayıldığı bir bağlamda yeni kuşak avukatlar müvekkille ilişkilerinde mahrum olduklarını fark ettikleri kaynaklara, eski kuşaklara göre daha fazla işaret etmek zorundadır. Yeni kuşak avukatların ifadeleri, birikmiş büro sermayesinden ve simgesel sermayeden en mahrum şekilde, mesleğin geçmişine göre daha mahrum şekilde ve mesleki geçmişin konum ve sermayede tecessüm etmiş hali olan kıdemli avukatlara ve büyük büro sahiplerine göre çok daha

mahrum şekilde alanda var olmaya çalıştıkları için çok daha gerçekçidir yahut gerçeğin çelişkili veçhelerini aynı anda barındırır. Diğer yandan, kıdemli avukatların müvekkille ilişki kurma ve yönetme süreçlerinin nasıl işlediğini somut anlatmak yerine, meslekte "sosyal olmanın, güvenilir olmanın, çalışkan olmanın" vs. önemli olduğunu soyut ifadelerle dile getirmeleri, meslekte tutunmanın somut gereklerinden kurtulmuş, alanda sermaye temerküz etmiş ve soyutlanmış bir konumda oldukları hatırlandığında şaşırtıcı değildir.

Nihayetinde, avukatın müvekkille ilişkisi iki kapsayıcı dinamikten beslenir: Yargının toplumsal talep ve beklentiler adına araçlaştırılması eğilimi ve yargısal süreçlere dair yaygın bilgi ve güven boşluğu. Bu iki dinamik, avukatın müvekkilini hem kendi sorumluluğundaki iş ve işlemlere dair tatmin etmesini hem de mesleki özerkliğini ve kazancını asgari düzeyde de olsa gözetmesini gerektirir. Müvekkille yeri geldiğinde çok sıkı ve sürekli bir hal alan ilişkiyi yönetirken avukat, doğrudan hukuk bilgisi ve becerisinden kaynaklanmayan, sözlü ve simgesel etkileşim becerilerini bir performans olarak her gün sürdürmek zorunda kalır. Bu performans, meslek içinde sosyal ve simgesel sermayesi görece zayıf olan yeni kuşak avukatlar için, hele de müvekkilin mesleki başarının göstergesi olarak hayat tarzı göstergelerine ve statü rozetlerine dikkat ettiği durumlarda, yorucu bir hal alır. Tam bu noktada üç güncel süreç; mesleğin beşerî sermaye anlamında geç ama hızlı genişlemesi, meslek içinde güzergahların farklı sermaye biçimlerine göre şekillenmesi ve müvekkille ilişki açısından meslek içi sermaye farklarının etkisi üst üste biner. Yeni kuşak avukatlar alandaki bu kümülatif geçirgenliğin hem bir parçası olduklarının hem de bu zorlukları aşmak için maddi ve simgesel performanslarını sürdürmek gerektiğinin farkındadır.

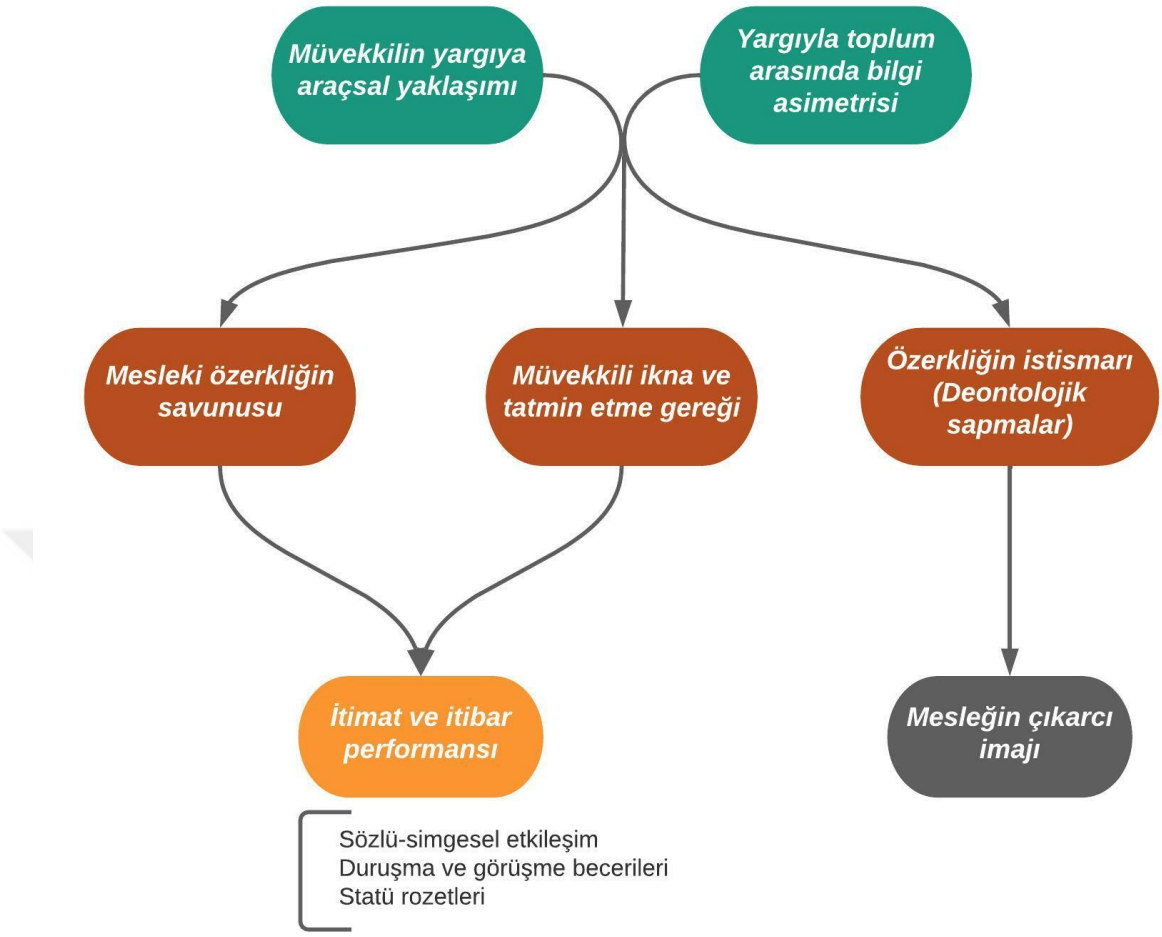

Şekil 10. Avukatlıkta Müvekkille İlişkinin Bileşenleri

5.3.Avukat Emeğinin Yeni Belirlenimleri

5.3.1. Bağımsız Çalışmak: Daralan Şeritler

Avukatlık, yargı alanının tanınma ve işleme biçimleri, mesleki güzergahların farklılaşmasında dış sermaye biçimlerinin etkisi ve müvekkillerle ilişkide devreye giren güven ve itibar süreçleri bakımlarından fazlasıyla geçirgen bir meslektir. Bu geçirgenliklerin kümülatif etkisi güncel dönemde mesleğin dönüşümünün kritik boyutu olarak çalışma rejiminde tezahür eder. 20. yüzyıl boyunca mesleğin gelir, itibar ve statüsüne dair toplumdaki yaygın olumlu kanaatlerin oluşmasını sağlayan, avukatın bürosunda tek başına çalışması olmuştur. Bağımsız çalışmak avukatın hem kazanç seviyesi hem özerklik bakımından azami avantajlı olduğu, mesleğin geçirgenliklerine karşı evinde hissettiren ve yargıyla toplum arasında durak gibi işleyen bir büroya tekabül eder. Yürürlükteki meslek yasasından yazılı olmayan mesleki örf ve kabullere her türlü geleneksel değer ve eylem şeması esasen avukatların bürosunda bağımsız çalışması bağlamında üretilmiştir. Ancak mesleği içeriden ve dışarıdan çevreleyen sosyal ve ekonomik şartların son yıllarda değişmesi, avukatların çalışma rejimini doğrudan etkileyen ve bilhassa yeni kuşakların yoğun yaşadığı sancılı dinamikleri beraberinde getirir.

Meslek piyasasının dar ve türdeş bir beşerî yapıya dayandığı eski dönemde avukatın bağımsız çalışması baskın formdur. 1992'de yapılan bir ankete göre İstanbul'da avukatların %52'si tek başına kendi bürosunda çalışmakta; %35'i de bir veya iki avukatla ortak şekilde büroyu paylaşmaktadır (Cirhinlioğlu, 1995, s. 229). 2009'da yapılan bir diğer araştırmaya göre de avukatların %69'u büro sahibi veya ortağı olarak çalışmaktadır (Akbaş, 2015, s. 181). Görüştüğüm avukatlardan mesleğe 1980'li ve 1990'lı yıllarda girmiş olanlar bağımsız çalışmanın veya bir veya iki avukatla birlikte çalışmanın kendi dönemleri için baskın form olduğunu teyit ettiler. İstanbul'da aktif şekilde çalışan avukat sayısının 10 bini geçmediği 1990'lı yıllara kadar birçok avukatın birbirini tanıdığı, avukat bürolarının Sultanahmet başta olmak üzere adliye bulunan ilçe ve muhitlerde temerküz etmiş olduğu sıklıkla aktarılan bir olgudur. Eski dönemde az sayıda fakülteden mezun olan avukatlar, İstanbul gibi görece kalabalık bir yerde dahi mesleki kimlik, yatkınlık ve becerilerin orkestrasyonunu mümkün kılan bir fiziki ve simgesel türdeşlik içinde kendilerini bulmak durumundadır. Kıdemli

avukatlar, mesleğin cemaatvari bir yapı arz ettiği eski dönemde avukatın görece az bir beceriyle yüksek kazanımlar elde edebileceğini ifade ettiler. Kıdemli avukatların şahitlikleri, hukuk işlemleri piyasasında arzın görece düşük kaldığı, talebinse ekonomik büyüme ve şehirleşme gibi makro dinamiklerle yavaş da olsa büyüdüğü bu eski dönemde bağımsız çalışmanın hem maddi kazanç hem de statü ve itibar bakımından verimli olduğuna işaret eder.

> Eskiden bize hep anlatırlardı, bu meslek böyle bir meslektir, beş yıl kadar burnunuz sürter ama ondan sonra ayağa kalkarsın. Ve her zaman büyük bir dava almak gibi bir rüya vardır. O rüyayı gerçekleştirirsen zaten sorun da yoktur. Bazen bir dava alırsın o seni 15 yıl götürür. Böyle bir dünya kurarlarken şimdi aynı şeyi söyleyemiyorsun. (Mehmet Durakoğlu, 66)

İstanbul Barosu Başkanı bu ifadelerinden sonra meslekte sayının çok arttığını, dahası sayı artarken kazancın düştüğünü, artık mesleğin vadettiği kazanımlara ulaşmak için beş yıl sabretmenin yetmediğini ifade etti. Mehmet Durakoğlu bu noktada sorunun sayısal büyüme olmadığını; önemli olanın meslekte ilerlemek için gereken beceri ve özellik kriterlerinin çeşitlenmesi ve yükselmesi olduğunu da vurguladı: "Dört yıllık fakülteyi bitirmiş, eline bir diploma almış, bir sene sonra da zorunlu olarak ruhsatını almış olan insanın mutlaka başarılı olacağı ya da çok para kazanacağı bir meslek değil artık". Mesleğin gerekliliklerinin arttığı ve buna mukabil kazanımlarının azaldığı, kuşak fark etmeksizin görüştüğüm bütün avukatların ortak kanaatidir. Yeni kuşaktan Canan Erçin'in başvurduğu teşbih, mesleki ruhsatın değişim değeri aşınmış bir kaynak olarak görüldüğünü ortaya koyar: "Lisans artık herkeste var, telefon herkeste var. Ama ben Iphone 12 promax sahibi olmak istiyorum diyorsanız, o zaman ben buna master ekleyeyim, hatta yurtdışında olsun diyorsunuz."

Meslek dünyası bu noktada, önceki kuşakların hiç tecrübe etmediği gibi herhangi bir hazırlıklarının da olmadığı yapısal bir gerilime sahne olur. Bir yanda her sene 17 bin civarında yeni hukuk mezunuyla avukat işgücü hızla artmaya devam eder; diğer yanda ise mesleğe girerken avukatın elinde halen ruhsattan başka resmi ve düzenlenmiş beceri yoktur. Bu durumda, sahip oldukları hukuk dışı sermaye biçimleri ve bu biçimlerinin mesleki güzergahlarına etkisi son derece değişken olan yeni kuşak avukatlar ya yeni alan ve sektörlerde öne çıkmak için bireysel gelişim ve girişimlere başvurmak ya da eski dönem için yeterli olan ruhsatın güncel dönemde görece az getireceği kazanımlarla yetinmek zorunda kalır. Yeni kuşak avukatların içinde

bulunduğu bu belirsizlik, kendi kendine yeterli ruhsat ve bağımsız çalışma tarzı üzerine kurulu olan uzun eski dönem boyunca, mesleğin hızlı genişlemesine dair ne mevzuat ne eğitim ne de piyasa ilişkileri bağlamında bir hazırlık yapılmış olmasının sonucudur. Bilhassa yeni kuşak avukatlar arasında mesleğin dönüşümünün bir tür sosyodise olarak paylaşılan "sayı arttı, kalite, itibar ve kazanç azaldı" kanaatinin gücü, bilfiil duyulan ve görülen somut vakalar kadar, mesleğin anomik dönüşümüne dair geçerli ve güvenilir açıklayıcı çerçevenin meslek içinde hazır olmamasından da beslenir.

Bu noktada önemli olan, meslekte hangi beceri ve özelliklerin hangi kazanç ve konumlara tekabül edeceğine dair temel bir belirsizlik ve düzensizlik olmasıdır. Avukatlık piyasasında işgücü arzının işin niteliğini ve ücretleri aşağı çektiğini teyit edecek veri temelli bir analiz henüz yapılmış değildir fakat görüştüğüm avukatların kıdem fark etmeksizin ortak tecrübesi, zaten soyut hizmete ücret vermemeye eğilimli olan müvekkillerin, daha ucuz bir ücret karşılığında işlerini daha niteliksiz avukatlara teslim etmeye eğilimli olduğudur. Kıdemli avukatlardan Abdullah Akgün, mesleki kıdemine de halel getirmemek adına, boşanma davalarını 20 bin liradan aşağı almadığını ifade etti. Görüştüğüm genç avukatlardan Cemal Tirali de belli bir alt limit koymak gerektiğini, onu düşürdüğü zaman avukatın "kendisini düşürmüş olacağını" ileri sürdü. Tevfik Yaman ise düzenleme boşluğunu piyasalaşmanın doldurduğuna işaret ederek bu durumu "fiyat kırma" olarak niteledi.

> Mesela anlaşmalı boşanma, tek celsede bitiyor, ortalama bir avukat fiyatı ne kadardır? 5 olur, 15 olur, zengindir popülerdir, daha da yükseltirsin. Ama bin liraya yapılıyor. Bin lira ne demek ya? Bin lira ne demek? Ben şimdi 10 değil 5'e indirsem biliyorum ki arka sokakta bin liraya yapan var. Şimdi her gelen demiyor ki "sen yüksek lisansında boşanma tezi yapmışsın, ben sana vermek istiyorum". Boşa geç beni diyor işte. Bunun için de arka sokağa gidiyor. Bunu da maalesef niteliksel olarak kalitesi düşük arkadaşlarımız yapıyor yani. Muhteşem fiyat kırıyor. Bugün artık baktığımda, avukatlar eskiden 100 kalem işten para kazanırken, şu an emin ol 50-60 kalem işten para kazanıyor. Birçok iş artık parasız hale geldi. Çünkü bunu parasız yapan çok insan var. (Tevfik Yaman, 33)

Genç avukatın ifadesinde ilginç bir nokta şudur: Meslekte bir yandan diplomanın ötesinde yüksek lisans gibi belgeler farklılaşma vesilesi olarak aranır hale gelmişken diğer yandan müvekkillerin araçsal yaklaşımı bu yeni yetkinliklerin hangisinin değerli ve kazançlı olacağını belirler. Boşanma konusunda doktora yapmış olmak bile

bağımsız avukata bir fayda sağlamayabilir. Bu gibi sık aktarılan durumların nedeni, meslek piyasasının düzenlenmemiş olmasının doğurduğu zorlukları bağımsız çalışma tarzında yoğun şekilde tecrübe eden genç avukatların geçimlerini temin etme ve büro masraflarını karşılama arayışında yalnız ve mecbur kalmalarıdır. Görüştüğüm bağımsız çalışan genç avukatlar büro kirası, sigorta, stopaj ve gelir vergisi gibi ödeme kalemlerinin kendileri için oldukça zorlayıcı olduğunu anlattılar. Avukat Cemal Tirali, bilhassa vergi oranlarında "müteşebbisin cezalandırıldığını", kamu hizmeti vermenin hiçbir faydası olmadığını, sistemin onu bağlı çalışmaya geçmeye zorladığını ifade etti. Meslekte hususi sosyal sermaye biriktirmenin henüz başında olan genç avukatlar, bağımsız çalışmanın öncelikle maddi engellerle zorlaştığında mutabıktır.

Bu durumun üstesinden gelmenin bir yolu, esasen pek çok meslek ve sektörde olduğu üzere vergiden kaçınmaktır; nitekim vekalet ücretini müvekkille anlaşılan meblağdan daha düşük göstermenin yaygın olduğuna dair kanaatler vardır. Maddi zorluklarla baş etmenin bir yolu da başka bir meslektaşıyla masraf ortaklığı şeklinde büroyu paylaşmak; böylece gider kalemlerinin yükünü hafifletmektir. Masraf ortaklığı şeklinde çalışan Canan Erçin, bilhassa salgın sürecinde ekonomik zorluklar yaşayan şirketlerin öncelikle aldıkları hukuk hizmetlerinden kısma yoluna gittiğini; bir iki ay kendisine hiç dosya gelmediğini ve birikimlerinden harcamak zorunda kaldığını anlattı. Görüştüğüm bağımsız çalışan genç avukatlar, Gülnur Özoğul hariç, en az bir meslektaşıyla ortak büroyu paylaşıyordu; yeni dosya gelmemesi gibi durumlarda büro içinde avukatların farklı dosya türlerine ve hukuk alanlarına odaklanmış olmasının telafi edici bir iş bölümü sağladığını anlattılar. Bazen de görüştüğüm en genç avukat Erhan Kala'nın aktardığı üzere, oldukça düşük ücretler karşılığında başka avukatların dilekçelerini yazmak, farklı şehirlerdeki duruşma, haciz veya adliye işlerini tevkil yoluyla üstlenmek gibi kısa vadeli çözümler söz konusudur.

Bağımsız çalışmak, meslekte hususi sosyal sermayenin yanı sıra, nicel işgücü ve yapılanmış iş bölümü anlamında büro sermayesinin de dezavantaj oluşturan bir farka dönüşmesine sahne olur. Maddi zorluklara çözüm üretme adına masraf ortaklığı ne kadar işlevsel olsa da sonuçta büroda belli sayıda avukat değişen oranlarda kendi dosyalarıyla meşguldür ve avukatların sıklıkla mesai harcadığı duruşmadan hacze birçok iş ve işlemde dayanışma ve iş bölümü bir noktaya kadar mümkündür. Bağımsız

avukatın büro sermayesi dezavantajının bir tezahürü icra dairelerinde gerçekleşir. Latif Özkan büyük şirketlerin icra dosyalarını üstlenen bazı büyük büroların icra dairelerinde yoğun işi olduğu için "teşvik vermek" zorunda olduklarını; kendisinin ise her dönem sayılı işi olduğunu; bu durumda "onun işleri birkaç günde hızlı yapılırken" kendisinin sıra beklediğini ve bazen bir ay sürdüğünü ifade etti. "Ezici" kelimesini Tevfik Yaman da kullandı; ona göre büyük bürolarla bağımsız avukatlar arasındaki fark herhangi bir sektördeki tekelleşmeden farksızdı: "BİM, A101 çıktı, bakkal market kalmadı". Bağımsız avukat Gülnur Özoğul, yine icra dairelerinde bazı büroların pembe dosyaların üstüne büronun ismi yazan "sticker" yapıştırdıklarını ve bu durumda memurların işlerle "hemen ilgilendiğini" söyledi. Gülnur Özoğul kendisinin ise "tozlu dosyaların arasında tek tek arayarak" dosyasını bulmak zorunda kalabildiğini; çünkü dosyayla ilgili işlemi başka güne ertelerse başka bir duruşma veya görüşmesiyle çakışabileceğini anlattı.

Bu gibi kanaat ve deneyimlerin işaret ettiği, bağımsız avukatın işgücü olarak tek başına birden çok iş ve işleme yetişme mücadelesi vermesidir. Bilhassa icra davaları için farklı il ve ilçede duruşma veya hacze gitmek; büroyla adliyeler arasında mekik dokumak bağımsız avukatın sadece emek ve vakit anlamında değil, alabileceği dosya türlerini de belirler. Hayatı boyunca bağımsız çalışmış olan Ferhat Bilen büyük cirolu ve çok boyutlu takip gerektiren şirket danışmanlığı üstlenmenin tek başına mümkün olmayacağını, "iş yetiştireceğim derken parçalanırsınız" diyerek ifade etti. Aynı görüşü, büyük büro sahibi olan Recep Öztürk'ün de savunması önemlidir; ona göre avukatlık artık tek başına yapılabilecek bir meslek olmaktan çıkmıştır. Büro sermayesinin avukatın şahsından ve şahsi emeğinden ibaret olduğu bağımsız çalışma tarzı bu anlamda meslekte maddi sonuçları olan ama öncelikle iş bölümü ve işin niteliğiyle ilgili dezavantajlı bir konuma işaret eder:

> Bazen bir yere gidemiyorsunuz ya da çok yorgun oluyorsunuz, icra işini stajyere veriyorsunuz, duruşmaya yetişemiyorsunuz, arkadaşınıza paslıyorsunuz ama ilk başlayanlar için bu çok mümkün değil. Belki bir senesi, belki üç dört senesi yalnız geçiyor. Benim öyle günlerim çok geçti. Yani sabahın köründe bir adliyeye duruşmaya gidip sonra farklı bir yakadaki başka bir adliyeye gidip, akşam da gidip CMK yapıp, emniyete gidip ya da bir iş toplantısı yapıp gece 11'de 12'de eve gelip, böyle ölüyorum artık sabah nasıl kalkacağım dediğiniz günleriniz var. Bu biraz siz artık kaçıncı yılınızdasınız,

> nasıl bir yapılanmada çalışıyorsunuz, ortağınız var mı, sırtınızı dayayacağınız bir meslektaşınız var mı, bununla ilgili. (Canan Erçin, 32)

Bağımsız çalışmanın, büyük iş almak ve işleri takip etmek anlamında büro sermayesinin zayıflığından kaynaklanan dezavantajlarının yanı sıra, müvekkille ilişkide de zorlayıcı bir tarafı vardır. Bunun ilk boyutu müvekkile mecbur olmaktır. Meslekte hususi sosyal sermayesi ve simgesel sermayesi henüz birikmemiş olan genç avukat, müvekkilin kasten yanlış aktardığını ve haksız olduğunu anlasa da veya tecrübe ve donanımı olmadığı bir konuda olsa da önüne gelen işler arasında tercih yapamayacak kadar kendini maddi kazanç anlamında müvekkile mecbur hissedebilir. Bu durumun ikinci bir boyutu ise avukatın büro sermayesinin şahsından ibaret olmasının sonucunda müvekkille ilişkinin de şahsileşmesi ihtimalidir. Avukatla ister mağduriyetini ister kazanma arzusunu paylaşan müvekkillerin bir kere vekalet verdikten sonra sıklıkla gerekli gereksiz bilgi almak istemesi; dosyayla doğrudan ilgili olmayan özel hayatını da avukatla paylaşması, avukatı saat fark etmeksizin araması gibi durumlar yaygındır.

Tam da bu nedenle, müvekkille ilişkisinde özerklik ve istismar gerilimini avukatın kontrol etmesi gereği, her ne kadar imaj bakımından küçültücü görünse de birçok avukatın ifade ettiği üzere mesleği "esnaflık"la hem güven ve hesap vermek hem de herkesle muhatap olmak anlamında yakınlaştırır. Bağımsız avukat bir "esnaf" veya "girişimci" gibi iş bulmak ve işleri takip etmek adına risk alan, girişimci, çalışkan ve mücadeleci bir yatkınlık geliştirmek; birçok farklı müvekkil ve memur davranışıyla bazen aynı gün içinde muhatap olmak ve etkileşime girmek zorundadır. Tevfik Yaman'ın ifadesiyle "sabah milyon dolarlık bir iş için plazaya giderken" akşam olunca hacizden mal kaçırılmaması adına "arka sokaklarda bir araba aramak" gibi durumlar yaşanabilir. Dolayısıyla fakültede içselleşmeyen bir dizi etkileşim rolünü icra etme gereği, bağımsız avukatın sırtına mesleğin başında biner:

> Serbest çalışıyorsanız farklı karakterlere bürünmeniz gerekiyor. Bazen psikologluk yapıyorsunuz, her zaman muhasebeci olmak zorundasınız, esnaf olmak zorundasınız, satış pazarlama departmanındaki bir şirket çalışanı gibi davranmak zorundasınız. E bir yandan da avukat olmak zorundasınız, hukukçu olmak zorundasınız. Bir yandan karşıdaki müvekkilin psikolojisini anlayıp bu adamın tarzı üslubu nedir ona göre bir dil benimsemek zorundasınız. O yüzden bazen kaba ya da hafif farklı tonda ya da sert tonda, bazen çok kibar, bazen çok elit artık o hani değişir. (Canan Erçin, 32)

Bu çoklu etkileşim gereğine, haciz süreçlerinde veya emniyette farklı taraflardan gelmesi muhtemel şiddet ve tehdit deneyimlerini de eklemek gerekir. Bu bağlamda bağımsız genç avukatların sıklıkla sorun yaşadığı bir konu da CMK görevidir. Ceza Muhakemesi Kanunu gereğince avukata ihtiyacı olan sanıklara baro, gönüllü şekilde CMK servisine kaydolan avukatlardan birini müdafi olarak atar; avukatlar sanığı emniyetteki ifadesinden başlamak üzere soruşturmadan kovuşturmaya bütün bir yargılamasında temsil edebilir; ücretini ise Adalet Bakanlığı yapar. İstanbul Barosu'nun CMK uygulama servisinde 16 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla 24.548'i aktif, 5.713'ü pasif olmak üzere 30.261 avukat kayıtlıdır (Avukat Hakları Grubu, 2022). Takriben barodaki iki avukattan biri aktif olarak CMK servisinde görev yapmaktadır. Meslektaşlar arasında "CMK yapmak" olarak geçen bu görev, ceza davalarında bilhassa alt sınıf kökenli vatandaşlara yönelik bir hizmettir ve sıklıkla hırsızlık, darp, yaralama, cinayet gibi suçlarda yoğunlaşır. CMK 2022 tarifesine göre soruşturma evresinde takip edilen işler için 649 TL ödenir; en yüksek ücret ise ağır ceza mahkemelerinde takip edilen davalar için 1.997 TL'dir (Resmi Gazete, 2021b).

Bununla birlikte görüştüğüm genç avukatlar, tarifede yazmayan iki hususun CMK görevini külfete dönüştürdüğüne işaret ettiler: Birincisi, ödemeler en iyi ihtimalle ödeme talep edilen aydan bir sonraki ayda savcılıklar tarafından ödeniyordu ve birçok durumda daha da uzayabiliyordu. İkincisi, vergilerle birlikte bu ücretlerin çok daha altında bir kazanç avukatların eline geçiyordu. Avukatlar oldukça zorlu olabilen bu görevin ödemesinin gerçekte geç ve düşük olmasını "utanç verici", "berbat bir sistem" şeklinde nitelendirdiler. Dahası, normalde benzer bir ceza dosyası için belki en az 5 bin lira ücret alabilecekken bu kadar düşük ücretlere çalışmak, avukatların motivasyon ve gayretlerini de aşağı çeker. CMK yapan avukatlardan Cemal Tirali'nin ifadeleri, polisle tartışmaktan yeri geldiğinde aylar süren bir davayı takip etmeye kadar zorlaşabilen müdafiliğin halet-i ruhiyesine işaret eder: "Madem bu kadar düşük neden uğraşalım. Basit olsun, başımıza iş de açmayalım, bir CMK dosyası için kavga etmeye değer mi polisle, boşver o ne yaparsa yapsın falan, böyle durumlar oluyor maalesef". Bağımsız çalışan Gülnur Özoğul, başta adalete erişim hakkını savunan avukatların CMK görevini üstlendiklerini, ancak zamanla görece niteliksiz ve çok sayıda avukatın görev almaya başladığını ifade etti. "Az avukat varken sadece CMK yaparak bürosunu döndürenler varmış" diyen avukata göre bilhassa İstanbul'da çok sayıda avukatın

CMK servisine kayıtlı olmasından dolayı hem daha az dosya geliyordu hem de dosyayla ilgilenmenin niteliği zayıflamıştı.

Bütün bu zorluklara rağmen bağımsız çalışmak, görüştüğüm avukatlar tarafından olumlu taraflarıyla da anlatıldı. Bunlardan ilki, avukatın mesaisini kendi belirlemesi ve birine hesap vermek zorunda olmamasıdır. Canan Erçin bir süre bağlı çalışmış biriydi; ancak ofis mesaisini sevmediği için daha sonra kendi bürosunu açmıştı. Hüseyin Türkmen, bağlı çalışırken ne kadar "havalı ofisler olsa da" saatlerce mesai yapmak, sabit gelir uğruna "özgürce takılamamak", yıllık izin formu doldurmak gibi mecburiyetler olduğunu ifade etti. Büyük kurumlarda iş tecrübesi olan Tevfik Yaman, "Avukatlık burada daha lezzetli, istediğin saatte geliyorsun, iraden sana bağlı" dedi. Başka avukatlardan da dilekçe yazmak için gece saatlerini tercih ettiklerini, ancak bağlı çalışma durumunda bunun mümkün olmayacağını dinledim. Mesai bakımından özgürlük ortak bir vurgu olarak dikkat çekicidir ancak bundan daha önemlisi, bilhassa ceza davalarında mağdur vatandaşın hak ve adalet arayışında yardımcı olmanın manevi tatmininin bağımsız çalışmakla mümkün olmasıdır. CMK servisini "berbat" olarak nitelendiren avukatlar dahi, şüphelinin ifadesini polisin kasıtlı veya kasıtsız şekilde onun aleyhine olacak şekilde yanlış almış olması gibi bir durumda müdahale etmenin veya işkence ihtimaline karşı emniyette bir vatandaşın hakkını korumanın bir vazife ve ilke olduğunu anlattılar. Latif Özkan, "bazen tarihe not düştüğünüzü görmek motivasyon oluşturuyor" dedikten sonra haksız yere uzun bir süre için cezaevinde yatan vatandaşları ziyaret etmenin büyük bir imkan olduğunu söyledi. Hüseyin Türkmen, "müvekkil mesela tahliye alırken mutluluktan uçuyor, inanılmaz bir tatmin, mesleğin getirdiği, mesleğin gücünü de görüyorsun" dedi. Canan Erçin ve Gülnur Özoğul bilhassa mağdur kadınların ve çocukların dosyalarında hele de lehte karar çıktığında büyük bir mutluluk duyduklarını ifade ettiler. Ceza davalarında mücadele ve tatminin mesleki hüner ve motivasyonu nasıl pekiştirdiğini kıdemli avukatlardan da dinledim. Bağımsız çalışmanın bilhassa yeni kuşak avukatlar için bir dizi maddi ve somut handikap içerirken mesleğin kadim bir tarafı olan hak savunusunu da üstlenmek anlamına geldiği açıktır.

Nihayetinde bağımsız çalışmak, mesleğin geleneksel çalışma rejimi olarak bugün de yaygındır ve mesleğin ana caddesi bağımsız çalışan avukatların çeşitli güzergahlarıyla

doludur. Ancak iş bulmanın ve müvekkille ilişkiyi yürütmenin, alanda eşitsiz dağılmış olan sosyal ve simgesel sermaye biçimlerine; ayrıca hukuk dışı etkileşim rollerine ve becerilerine kaldığı düzenlenmemiş bir meslek piyasasında tutunmak artık daha zordur. Bağımsız çalışan avukatlar eskiden olduğu gibi görece kısa sürede mesleğe özgü sosyal sermaye biriktirme ve mesleğin maddi ve simgesel vaatlerine erkenden ulaşma şansına sahip değildir. Bu anlamda mesleğin ana caddesinde bağımsız çalışmanın şeritleri daralmakta; mesleğin demografik genişlemesiyle bilhassa metropollerde yol almak zorlaşmaktadır. Yeni kuşak avukatlar bu nedenle eskiye göre daha fazla ve daha uzun süre bağlı çalışmanın tercih edildiğini ifade etmiştir. Nitekim bu iki çalışma rejimi arasında geçiş sık yaşanan bir durumdur. Ancak bağlı çalışmaktan bağımsız çalışmaya geçiş yeni kuşaklar için ne kadar zorlaşırsa ve ertelenirse, aynı zamanda bağımsız çalışmadan bağlı çalışmaya geçiş alanda en dezavantajlı konumlarda bulunanlar için ne kadar muhtemel ve hatta mecburi hale gelirse mesleki kimliğin temel bileşenlerinden olan hak ve adalet savunusunun da giderek daha az karşılık bulacağı ve içselleştirileceği açıktır.

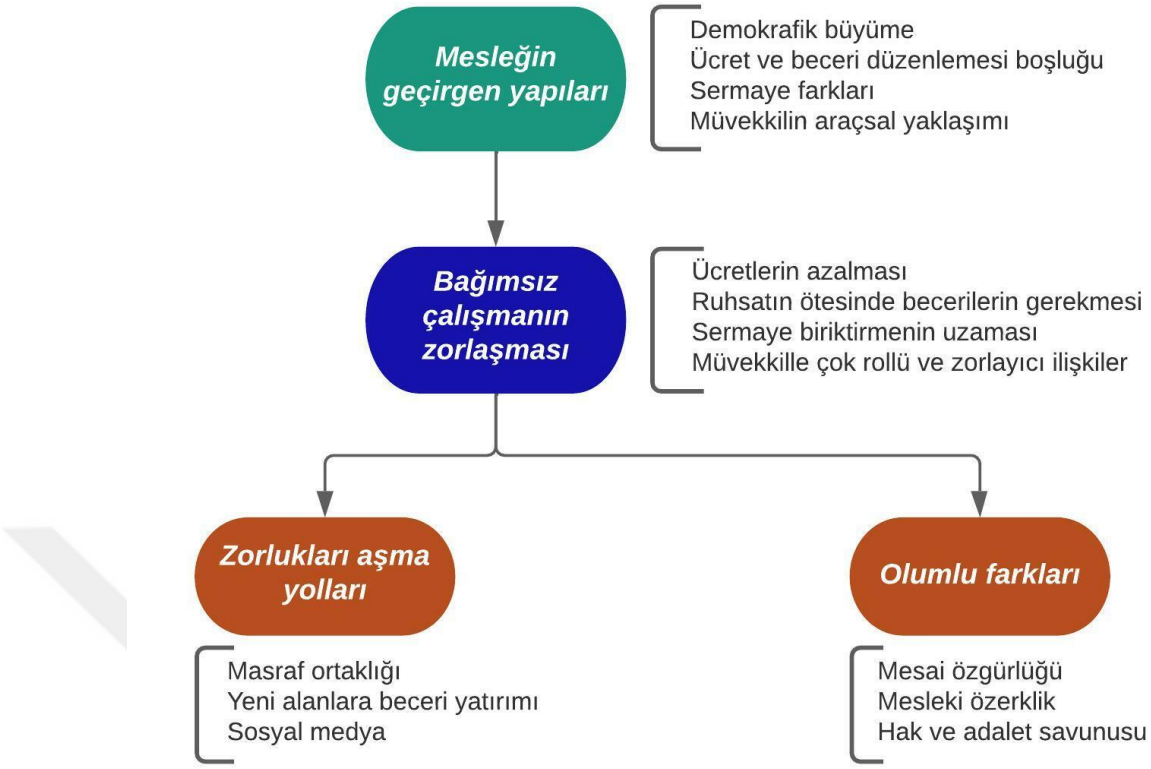

Şekil 11. Avukatlıkta Bağımsız Çalışmanın Dönüşümü

5.3.2. Bağlı Çalışmak: Hiyerarşi ve Ücretlileşme

Avukat emeğini ve mesleğin toplumsal konumunu güncel bağlamda belirleyen bir dinamik, bağlı çalışmanın yaygınlaşmasıdır. Avukatlarının kaçının bağlı, kaçının serbest çalıştığı bahsinde açık kaynaklı bir veri mevcut değildir; şirketlerin hukuk birimlerinde ve kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan avukatlar olduğunu da hesaba kattığımızda, bu farklı çalışma rejimlerinin birbiri arasında geçişlerin olması da muhtemel bir analizi zorlaştırır. Ancak İstanbul Barosu Başkanı Mehmet Durakoğlu'nun mülakatta verdiği ve vergi dairesinden aldığını ifade ettiği bilgiye göre İstanbul'da yaklaşık 22 bin avukat bağımsız, 16 bin avukatsa bağlı çalışıyor görünmektedir. Bu durumda aktif olarak çalışan İstanbul avukatlarının %42'si bağlı çalışmaktadır. Elbette, gerçekte kendi bürosunda masraf ortaklığı şeklinde çalışsa da vergi bildiriminde ücretli çalışan şeklinde gösterilen avukatlar olduğu ihtimalini unutmamak gerekir. Ancak bu oran, 1992 ve 2009 yıllarında yapılan önceki araştırmalarda çıkan sırasıyla %13 ile %31'in hayli üstünde olup bağlı çalışma oranının artış halinde olduğunu gösterir (Akbaş, 2015; Cirhinlioğlu, 1995). Bağlı çalışma İstanbul'da daha yoğundur ancak Barolar Birliği'nin 2014'te ülke çapında 7.994 avukatla yaptığı bir ankete göre bütün ülkede de %27 gibi yine eskiye göre yüksek bir oran söz konusudur (Barolar Birliği, 2014). Dolayısıyla bağlı çalışmanın, mesleğin maddi ve simgesel kazançlarına ne oranda etki ettiği, özerklik ve kariyer deneyimlerini nasıl şekillendirdiği önemlidir.

Avukatlar esasen mesleğe girişin formel gereğinin bir sonucu olarak bağlı çalışmayı mutlaka tecrübe eder. Mezuniyetten sonra bir sene süren stajın altı ayı, en az beş yıl kıdemli bir meslektaşın, "üstad"ın bürosunda geçer. Stajın gayesi, müstakbel avukata mesleğin pratik gereklerini tanıtmak, kazandırmak ve fakültede edinilmiş olması beklenen "nosyon"u uygulamada bedenleştirmektir. Yürürlükteki mevzuata göre staj süresince avukat ücret alamaz, herhangi bir işte resmi olarak çalışamaz. Mesleğin dar ve türdeş bir yapı arz ettiği; bir tür kapalı lonca gibi işlediği eski dönemin mirası olarak staj, usta-çırak ilişkisine dayalı bir eğitim olarak kabul edilir. Bu nedenle stajyerin para kazanmaktan daha ulvi olarak mesleki hüner, görgü ve yatkınlıkları üstadından bilfiil görerek ve yaparak içselleştirmeyi amaçlaması beklenir.

Ancak mesleğin demografik genişlemesi ve bilhassa İstanbul'da yoğunlaşması, stajın geleneksel şekilde adanma ve "pişme" süreci olmasını aşındırmaktadır. İstanbul'da her sene 6 bin civarında hukuk mezunu staj başvurusu yapmaktadır ve bunun bir boyutu staj sürecinde avukat adayının geçim derdinin göz ardı edilemeyecek kadar baskın olmasıysa bir diğer boyutu da stajyerin ucuz işgücü olarak görülmesi, değersizleşmesi ve en önemlisi de mesleki hüneri içselleştirecek bir deneyim yaşayamamasıdır. Baro başkanı Mehmet Durakoğlu, kendi stajyerliğinde ücret almanın aklına bile gelmediğini, ama bugün artık bunun bir sorun olduğunu, stajyerlerin ailelerinden para almadan ayakta durabilmek istediğini söyledi: "Hangi aklın ürünüdür bilmiyorum ama stajyerin çalışma yasağı var. Bu akıl alacak bir şey değil. Aç kalacaksın diyor, bir yıl boyunca aç kalacaksın diyor". Görüştüğüm birçok genç avukat, stajda çalışma yasağının sömürü anlamına geldiğini söylediler. Hüseyin Türkmen çalışma yasağını "işverene diyorsun ki ez bunu" ifadesiyle nitelendirdi. Büşra Altın, staj sürecinde birçok yerle görüştüğünü ve hiçbirinin, gayri resmi ve ne kadar cüzi de olsa bir maaş teklif etmediğini anlattı. Kıdemli avukatlar da kendi stajlarında harçlık denebilecek cüzi miktarda maaşlar aldıklarını anlattılar. 2021 için birçok büroda stajyerlere verilen gayri resmi maaşların bin lira ile iki bin lira arasında değiştiği aktarıldı. Ancak stajyerin ücret deneyimi, büro büyüklüğüyle de alakalıdır. Büyük bir büroda kıdemli avukat olan Tuğçe Özen kendi stajyerlerinin piyasa ortalamasının üstünde aldıklarını; yol ve yemekle birlikte 3.500 lira gibi bir ücret ödendiğini söyledi. Görece daha büyük bir büroda ortak avukat olan Selim Akalın da bazı büyük büroların 6-7 bin lira verebildiğini ifade etse de bu örneklerin azınlıkta olduğu kesindir.

Stajyerlik sürecini yeni kuşaklar için zorlaştıran, maddi kazançtan daha önemlisi, mesleki hüner ve pratiklerin içselleştirilme imkanını bulamamak ve niteliksiz işlere koşulmaktır. Stajyer, mesleğin kamu görevinden dışlanmasının bir ön tecrübesi olarak adliye stajını verimsiz geçirmeye zorlanırken büro stajında da benzer şekilde, birçok küçük büroda getir götür işleri yaptırılan, bilhassa icra takibinde basit işlemler için her gün adliyeyle büro arasında mekik dokuyan biridir. 2000'lerde stajını yapan Tuğçe Özen, büyük bir kamu kurumuna hizmet veren bir büroda staj yapmış olmasına rağmen "bir şey öğrenemediğini", adliye memurlarıyla iletişime geçmekle geçtiğini, "hukukçu oldum diyemiyordum, tamamen kırtasiye işiydi" şeklinde anlattı. Görece büyük bir plaza bürosunda stajını yapan Gülnur Özoğul ise stajyere "sen bize muhtaçsın

gözüyle" bakıldığını, bütün gün sözleşme revize etmekle geçtiğini, sıklıkla fazla mesaiye kaldığını ama ücretinin ödenmediğini, bütün süreçte adliyeye sayılı defa gittiğini anlattı. Dolayısıyla büronun ne tür dosyalarla ilgilendiği stajyerin deneyimini farklılaştırsa da yeterince verimli olmadığı yönünde bir mutabakat vardır. Kendisi de büyük bir büroda staj yapmış olan, büyük büro ortağı Selim Akalın yabancı şirketlere hukuki danışmanlık vermenin baskın olduğu büyük bürolarda stajyerlerin iyi İngilizce bilmesinin gözetildiği ve ağırlıklı olarak sözleşme tercüme ettirildiğini ifade etti. Departmanlaşma olan bürolarda ise stajyerin departman dışında bir şey görmediği; bu nedenle görece küçük bir büroda birçok iş ve işlemi görmenin daha mümkün olduğunu dinledim. Temelde ise stajyerlerin müvekkille görüşmek, dilekçe yazmak, duruşma görmek, cezaevine gitmek gibi asıl zor ve gerekli becerilere dahil edilmediği aktarıldı.

Stajın verimsiz, istismara açık ve değersizleştirici geçmesi açıkça meslek dünyasında demografik genişlemeyle denetim ve düzenleme boşluğunun buluşmasının sonucudur. Güncel dönemde her kuşağın bilfiil tecrübe ettiği bu anomik sorunların barizliği, baro seçimlerinde her adayın "stajyerlerin sorunları" başlığı altında çoğunlukla birbiriyle örtüşen tespitleri ileri sürmesini de beraberinde getirmiştir. İlginç olan, staj ücretinden süresine, çıktılarından denetimine belli konularda alandaki herkesin mustarip ve müşteki olduğu yönünde bir görüntü olsa da sorunların çözümü için en büyük engelin mevzuat kadar stajyerin ucuz işgücünden istifade etmeyi bırakmak istemeyen kıdemli avukatlar olduğunun ifade edilmesidir. Görüştüğüm yeni kuşak avukatlar ittifaken, baronun stajyer avukatların haklarını savunmada etkisiz ve yetersiz kaldığını dile getirdiler. Baro onlara göre "aidat toplayan", "ruhsat alırken fotoğraf çekilen" bir yerden ibarettir ve kendileri gibi pek çok meslektaşlarının da baroyla ilişkisi "formaliteden ibaret"tir.

Baronun temsil ettiği mesleğin geleneksel imajı bu bağlamda daha mesleğin başında genç avukatların nezdinde inanılırlığını kaybeder. Üstelik meslek dünyasında sayının artmasıyla niteliğin azaldığının sıklıkla ileri sürülmesi, stajın "onursal bir mesleğe hazırlanma" süreci olarak çıkarsız bir adanma gerektirdiği gibi geleneksel retorikle iç içe geçer. Mesleğin güncel dönüşümünün müşterek açıklanma biçimi ile kadim retoriği bu noktada, staj sürecinin yeni kuşakların aleyhine işlemesini çifte meşrulaştırır. Böylece herkesin bildiği, yaşadığı ve şikayet ettiği temel bir sorunun çözülemez olmakla tanımlanması, stajın bir sene gibi görece kısa ve geçici bir süre

olmasına da vurguyla mümkün hale gelir. Mevcut durumda staj, sermaye ve beceri bakımlarından meslek alanına dezavantajlı giren yeni kuşakların bağlı çalışmanın zorlaşan şartlarını ve mesleğin kazanımlarının aşınmasını önden tecrübe ettikleri bir süreçten ibarettir.

Bağlı çalışmak, bilhassa müvekkil çevresi anlamında meslekte hususi sosyal sermaye ve simgesel sermaye birikimi adına bir süreliğine de olsa birçok avukatın ilk yıllarında deneyimlediği bir çalışma rejimidir. Genç avukatı bağlı çalışmaya iten sadece sermaye dezavantajları değildir; mesleğin gerektirdiği pratik ve etkileşimsel becerilerin kazanılması fakültede mümkün olmaması nedeniyle, kıdemli meslektaşların iş yapma biçimlerini görerek öğrenmek elzemdir. Nitekim bağımsız çalışan genç avukatlardan, aşina ve tecrübeli olmadıkları pek çok konuda meslektaşlarına danıştıklarını dinledim. Mesleğin başında bağlı çalışmanın bir faydası o halde dilekçe yazmaktan duruşma stratejisine birçok konuda, büroya göre değişmekle birlikte bağımsız çalışmaya göre daha hızlı ve kolektif bir öğrenme süreci sağlamasıdır. Nitekim kıdemli avukat Tuğçe Özen, "işin içinden çıkılamadığında bir beyin fırtınası estiriliyor, herkes bir fikir yürütüyor, biri bir içtihat buluyor, herkesten farklı bir şey öğreniyorsunuz" diyerek meslek pratiğinde kolektif faaliyetin verimlerine dikkat çekmiştir. Büyük büro ortağı Selim Akalın stajyerlerinden ve genç avukatlardan güncel mevzuat ve farklı fikirler anlamında çok şey öğrendiğini ifade etti. Orta ölçekli bir büroyu yöneten Cahit Karalı da her hafta düzenli ve ortak şekilde dosyaları değerlendirdiklerini ve yeri geldiğinde hukuki tartışmalarda herkesin söz alıp katkı sunduğunu anlattı. En büyük bürolardan birini yöneten Mehmet Gün, bürosunda üç kıdemde avukatların olduğunu, her işe her kıdemden birer avukatın görevlendirildiğini, böylece genç avukatların sorumlu kıdemli avukatların sürekli ve sistematik denetiminde 4-5 sene içinde gereken donanım ve beceriyi kazanabildiğini anlatır (Gün, 2014, s. 272).

Bütün bu örnekler, mesleki becerilerin kolektif ve denetimli bir çalışma tarzında gelişeceğine işaret etmekle birlikte, bağlı çalışmanın iş bölümü, denetim ve hiyerarşi anlamında yapılanmasının büroların kurumsallığına; daha somut olarak ise yönetici veya kurucu avukatların irade ve yatkınlığına bırakıldığını gösterir. Mesleğin geçirgenliğinin bir boyutu olarak, işveren avukatla bağlı çalışan avukatın ilişkilerinin yeterince düzenlenmemiş ve denetlenmeyen bir ilişki olması söz konusudur. Mevcut durumda ne mevzuat ne barolar ne de Adalet Bakanlığı bağlı çalışan avukatların maruz

kaldıkları düşük ücretlere dair denetim ve yaptırım etkisine sahiptir. Görüştüğüm genç avukatlar bilhassa baroların düşük ücretlerin farkında olmalarına rağmen hem meslek piyasasında güçlü konumlarda olan kıdemli işverenleri karşılarına almamak hem de seçimden seçime genç avukatları gündemine almak amacıyla bu konuda gerçek bir irade ortaya koymadığında ittifak ettiler.

Baronun düzenleyici ve denetleyici bir irade oluşturmadığı bu bağlamda, her ne kadar mesleğin geleneksel retorik ve kimliğine vurguyla bazı kıdemli avukatlar "yanında çalışmak" yerine "beraber çalışmak" ifadesini tercih etseler de bağlı çalışmanın temel ekseni ücret ilişkisidir. Görece küçük bir büroda üç yıldır bağlı çalışan Büşra Altın, kendisine hep icra dosyalarının takibinin verildiğini, günde çok defa bankaya gidip geldiğini, asgari ücretten fazla bir maaş almadığını ve üstelik fazla mesai ödemesinin keyfi kararlara kaldığını anlattı. Büşra Altın'ın deneyiminde görece niteliksiz işlere koşulması duruşma ve müvekkille görüşme tecrübesi anlamında neredeyse hiç gelişmemesine neden olmuştu. Ailesinden maddi kaynak temin edemediği için bağımsız çalışmaya geçemeyen genç avukat, işveren avukatın genel tavrının, bağlı çalışanların büroya mecbur olduğunu hissettirme yönünde olduğunu ifade etti. Benzer deneyimlerin yaygın olduğunu yeni kuşaktan Hazal Zorlu da teyit etti: "İcra dairelerinde, tapu müdürlüklerinde, vergi dairelerinde, o ilçeden bu ilçeye minik duruşmalarda sürünüyor oluruz. Kimse sana gelip de gel bak bu meslek böyledir, ben seni bir tane müvekkil görüşmeme sokayım diyen avukat çok azdır". Maaşın asgariden gösterilmesi, fazla mesai, işten çıkarmama tehdidi, hatta mobbinge kadar özlük haklarıyla ilgili bir dizi istismar deneyimi yaygındır. Öyle ki hastalık gibi bir nedenle yasal izin kullanmak istenildiğinde bile engellerle karşılaşıldığı vakidir.

Bağlı çalışmanın özlük haklarında yol açtığı olumsuz sonuçlar kadar önemli bir boyutu ise hiyerarşik ilişkiler nedeniyle mesleki özerkliğin aşınmasıdır. Mesleki hünerin iki somut tezahürü olan dilekçe yazmak ve duruşmaya girmek, bağlı çalışanlar için özerklik kaybının deneyimlendiği iki hususdur. Bağlı avukata yazdırılan dilekçenin kıdemli veya işveren avukat tarafından düzeltilmesi veya yeniden yazdırılması hem mesleki becerinin denetimli gelişimi hem de müvekkilin işinin en iyi şekilde takip edilmesi anlamında meşru bir gerekliliktir. Bununla birlikte hiyerarşide üst konumda olanların, meslektaşlarına ne ölçüde sorumluluk ve güven vereceği, hangi tarzda taltif veya tenkit edeceği şahsi yatkınlıklara bağlıdır. Avukatın hukuk bilgisini ücret

karşılığında işveren avukata sattığı bu ilişkide, dosyanın bütünüyle avukata bırakılması yerine iş ve işlemlerin bağlı avukatlar tarafından parçalı şekilde yapılması mesleki hünerin teknisyenliğe indirgenmesi olarak deneyimlenir. Bir süre bağlı çalışmış olan Cemal Tirali, duruşma stratejisine karar veremediğini; dahası olumsuz bir karar çıkması durumunda ise sorumluluğun kendi üstünde kaldığını söyledi. Hüseyin Türkmen bağlı çalıştığı büyük büroda kıdemli avukatın basit bir iş için kendisine bağırarak çıkıştığını; sadece kendisine değil diğer genç avukatlara da tahkir edici şekilde davrandığını anlattı. Bu anlamda hukuk bürosunda bağlı çalışanın maruz kaldığı otoriter ilişki formları, özel sektörde şirketlerde ve kamu kurumlarında çalışan avukatlarla ortak bir deneyimdir. Mesleğe ilk başladığında büyük bir kurumun hukuk biriminde çalışan Hüseyin Türkmen, sürekli olarak kurumda çalışan personelin işleriyle meşgul olduğunu, işten çıkarma, işe alma, kıdem tazminatı, ihbar tazminatı, yönetim kurulu kararlarının yazılması gibi rutin ve niteliksiz işlerle geçtiğini anlattı. Uzun bir süredir bir şirketin hukuk biriminde çalışan Hazal Zorlu da benzer "angarya" işleri takip etmekle mesaisinin geçtiğini, zaman zaman yöneticilerle haksız oldukları bir hukuki konuda ihtilafa düştüklerini, kendisine güvendikleri için zorlamadıklarını ama "normalde" başka bir şirkette avukatın istemeden de olsa birçok işi yapmak zorunda kalacağını ifade etti. Bu noktada, bir şirkette veya kamu kurumunda çalışan avukatlarla bir hukuk bürosunda bağlı çalışan avukatların ortak deneyimi, mesleki bilgi ve becerilerinin patron/yönetici/işverenin beklenti ve talepleri doğrultusunda araçlaştırıldığı ve buna direnme fırsatlarının olmadığı yönündedir.

Bu noktada önemli bir tartışma, bağlı çalışmanın mesleki kimliği parçalayan çünkü işverenle çalışan avukatları otorite ve özerklik anlamında farklılaştıran bir yapısı olması nedeniyle avukatların işçileşmesi meselesidir. Gerçekten de bağlı çalışan avukat, ruhsatının işaret ettiği hukuki yetki ve becerileri hukuk bürosuna ücret karşılığında sunarken diplomasını veya sertifikasını bir şirkete sunan herhangi bir beyaz yakalıdan farksızdır. Bağlı çalışanların özlük haklarındaki aşınma ve istismar örnekleri kadar, mesailerini ve ürettikleri hizmeti sıklıkla işverenin talep ve beklentilerine göre şekillendirmek zorunda kalmaları da özerkliğin kaybına ve avukat emeğinin artı değerine yabancılaşmaya işaret eder. Ücretlerin düşüklüğü, büro içi emek süreçlerinin parçalanması ve büro sahiplerinin otoriter denetim ilişkileri

nedeniyle rutinleşme ve vasıfsızlaşmanın arttığına dair çalışmalar mevcuttur (Akbaş, 2015; Özkurt, 2018).

Bağlı çalışan avukatların özlük ve özerklik bahislerinde yaşadıkları mesleki aşınma, mesleğin maddi ve statü kazanımları anlamında yeni bir tabakasına işaret ettiği oranda nasıl isimlendirileceğine dair tartışmaları da tetikler. Barolar Birliği'nin ilgili yönergesi bağlı yerine "işgören avukat" ifadesini kullansa da (Barolar Birliği, 2013), bir avukatın yanında ücret karşılığı çalışmak iş kanununa tabidir ve dolayısıyla "işçi" ifadesini geçerli kılar; ancak işçi sıfatını Marksist olduğu kadar mesleğin geleneksel retoriğindeki "onursal ve bağımsız" kimliğine gölge düşürdüğü için uygun bulmayan, çoğunlukla kıdemli avukatlar vardır. Aynı şekilde işveren avukata "patron avukat" denmesi de mesleğin piyasa ilişkilerine karşı mesafeli, çıkarsız ve kamusal kimliğiyle uyuşmaz; onun yerine "üstat avukat" söylemi tercih edilir. Ancak bu gibi geleneksel söylemlerin, zorlayıcı ve aşındırıcı bir deneyim ve tabakalaşma yaşayan yeni kuşaklar nezdinde karşılığı yoktur: Bağlı çalışmanın hiyerarşi ve özerklik bağlamında Tevfik Yaman'ın ifadesiyle "dışarıdaki şirketlerden hiçbir farkı yok, hatta daha katı"dır. Görüştüğüm yeni kuşak avukatlar, bağlı çalışmanın yaygın formlarının özel sektörde çalışmaktan farkı olmadığı gibi, avukatlığın yasada da tanımlanan kamu hizmetine aykırı olduğunu ısrarla vurguladılar. İstediği dosyayı alamamak, verilen dosyayı istediği gibi yürütememek, verilen işlerin parçalı olması, iş yerine giriş çıkışların dijital takibinden açık ofis sisteminde karşılıklı mesai denetimine bir dizi konuda bağlı çalışma deneyimleri mesleki kimliğin ücret ilişkisinde parçalanması ve meslekten beklentilerin mesleğe özgü olmaktan çıkmasını beraberinde getirir.

O halde bağlı çalışmak mesleki kimliğin işçilikle kamu hizmeti arasında salınımını gerginleştiren ve zaten yargının geçirgenliğiyle müvekkilin talepleri karşısında mesleki özerkliğini muhafaza etmenin zorluklarından mustarip avukatı bu defa da büro sermayesine sahip "meslektaş" karşısında özerklik kaybına sürükleyen bir çalışma rejimidir. Fakültenin etkisinin meslek piyasasının farklı sermaye biçimlerine geçirgen olması ve çoklu etkileşim becerileri gerektirmesi karşısında iyiden iyiye kırıldığı güncel bağlamda en dezavantajlı şekilde mesleğe giren yeni kuşak avukatların bağlı çalışmaya mecburiyeti arttıkça meslek içi tabakalaşmanın derinleşeceğini tahmin etmek zor değildir. Bu tabakalaşma aynı zamanda, bağlı çalışmayı temelden yapılandıran ücret ilişkisi ekseninde çeşitlenme demektir. Görüştüğüm kıdemli

avukatlar, mesleğinde 10 seneyi doldurmaya yaklaşan bir bağlı avukatın iyi ihtimalle 10 bin lira maaş alabildiğini ifade ettiler. Görüştüğüm en genç avukatlardan Büşra Altın, 2021 için 4 bin lira civarında maaş aldığını ama çok daha düşük ücretlerde çalışan fakülteden arkadaşları olduğunu ifade etti. Görece büyük bir büroda çalışan benzer kıdemdeki Hüseyin Türkmen ise 7.500 lira aldığını söyledi; ona göre çalıştığı büro genç avukatlara piyasadaki en yüksek maaşları veriyordu. Mülakatların ağırlıklı olarak 2021 yılında gerçekleştiği bu noktada hesaba katılmalıysa da Kariyer.net sitesinde 11 Nisan 2022 tarihli avukat maaşları verisi çok farklı değildir: Siteye göre 1.933 kullanıcının verisine göre 4.250 ila 16.540 lira arasında değişen avukat maaşlarının ortalaması 7.830'dur (Kariyer.net, 2022).

Bu durumu, asgari ücretten de aşağı inen başlangıç maaşlarıyla birlikte düşündüğümüzde yeni kuşak avukatların meslekteki ilk dönemi boyunca derin bir kitlesel gelir kaybıyla karşı karşıya olduğu söylenebilir. İstanbul Barosu'nun yayınladığı 2022 yılı asgari ücret tarifesine göre bir kurumda, şirkette veya hukuk bürosunda çalışan avukatın aylık ücreti 4.255 liradır (Resmi Gazete, 2021a). Her ne kadar mevzuata göre avukatın aylık ücreti bu miktardan az ve üç katından fazla olamasa da meslek piyasasında birçok genç avukatın daha düşük ücretlere mecbur kaldığı malumdur. Dahası, bu kitlesel gelir kaybı mesleğin geleneksel kazanım vaatlerine dair beklentilerin, bilhassa alt ve orta sınıf kökenli avukatlar için daha yıkıcı şekilde boşa çıkması demektir. Bağlı çalışmanın özerklik ve beceri gelişimi açısından ket vurucu hiyerarşisi genç avukatların bağımsız çalışmaya geçmek için ihtiyaç duydukları hususi sosyal sermayeye ve ekonomik birikime önceki kuşaklara göre çok daha geç ve zayıf kavuşmasını beraberinde getirir. Gelir kaybı bu şartlarda hem bağımsız çalışmaya geçenler hem de geçmek için maddi ve sosyal sermaye biriktirmeye gayret edenler için kolektif bir kaygı ve rekabet doğurur:

> Toplum olarak mukayese etmeyi çok severiz birbirimizi. Sağa dönüyorsunuz bir arkadaşınız ofis açmış, ayda 10 bin kazanıyor mesela. Sola dönüyorsunuz bir avukat ayda 50 bin, 100 bin kazanıyor, bir dosya geliyor 20 bin kazanıyor, bir dosya geliyor 30 bin kazanıyor. Ama siz mesela bağlı çalışıyorsunuz, 6 bin kazanıyorsunuz, 7 bin kazanıyorsunuz. Bir anda o 3 binlik fark, 10 binlik 20 binlik fark ya da o belirlilik yani sizin aylık alacağınız ücretin her zaman belli olması sizi üzüveriyor, yıpratıyor. Çünkü siz de aslında bunu yapabilirsiniz, eğer kapasitesi varsa insanın potansiyeli varsa, aynı şeyi yapabilecekken, ben bunu niye yapamıyorum. Çok insani şeyler bu arada bunlar. Meslekle alakalı değil, kıskançlık ve mukayese girdiği için üzülüyorsunuz, bu yüzden de bağlı

> avukat mutsuz avukattır. Bu çok insani bir şey, psikolojik bir şey. (Canan Erçin, 32)

Bağlı çalışmanın kazanç sınırı anlamına geldiği noktasında, bilhassa bağımsız çalışma yolunda gayret eden avukatlar mutabıktır. Gerçekten de birçok avukatın ifade ettiği üzere hiç tahmin edilmeyen bir vesileyle bir anda çok büyük kazanç saplayan bir dosyanın bağımsız avukata gelmesi meslekte yaşanan ve daha önemlisi beklenen bir talihtir. Ancak bu talih, hususi sosyal sermaye ve simgesel sermayeye bağlı olduğu gibi bağlı çalışan için hiç mümkün değildir. Bu nedenle bağımsız çalışmaya geçmek, bütün zorluklara rağmen ve mesleğin özgürlük gerektiren geleneksel kimliği kadar, aynı zamanda maddi kazanç anlamında alınması gereken bir risk olarak savunulur. Bağımsız çalışan avukatların bağlı çalışmanın mesaiden dilekçeye bir dizi konuda özerkliği sınırlandırdığı yönünde eleştirileri tam da bu nedenle sadece sahip olunmayan bir konumu hor görme taktiği olarak değerlendirilemez; bağlı çalışmak her durumda mesleğin ucu açık kazanımlarının sınırlanması demektir.

Bu şartlarda bağlı çalışmanın ufku ancak büro içinde terfi ve iyileştirmelere bağlıdır; bağlı çalışan genç avukatların önemli bir kısmının görece küçük, üç-beş avukatın çalıştığı bürolarda çalışması büro içinde hiyerarşik konum anlamında yükselmek ve ortak olmak ihtimalini ise zayıflatır. Meslektaşlar arasında "patron bürosu" denilen ve iş bölümünden büro içi ilişkilere birçok konuda "kurumsal olmamak"la tarif edilen görece küçük ve orta ölçekli bürolarda, büro sahibi avukatın büro sermayesini yeni gelenlerle paylaşmasını beklemek, ailevi bir irtibat yoksa muhaldir. Dolayısıyla bağlı avukatın büroya ortak olmasının, yönetici avukata çıkar sağlayacak tek yolu olan müvekkil çevresini geliştirmek ve yeni müvekkiller getirmek zaten mümkün olduğu noktada avukatın kendi bürosunu açmasıyla sonuçlanır. Mesele bağlı avukatın kendi bürosunu açacak sermaye birikimine varana dek sosyal kökeninden gelen dezavantajlarına göre uzayan ve zorlaşan çalışma şartlarının, mesleki motivasyon ve kazanımları hızlı aşındırmasıdır.

Nihayetinde bağlı çalışmak ücretler, özlük hakları, beceri gelişimi ve özerklik bakımlarından kümülatif bir dezavantaj oluşturur. Bağlı çalışmanın hiyerarşik ve aşındırıcı tezahürlerini en çok deneyimlemek zorunda kalan yeni kuşak avukatların tam da bu nedenle mesleki kimlik ve dayanışma anlamında hem keskin bir gerçekçilik

hem de şikayetle karışık eleştiri söylemini paylaşması meslekteki emek rejiminin dönüşümünün bir işaretidir. Bu gerçekçi ve eleştirel söylem bilhassa "sömürü" ve "işçi" kelimelerine deneyimlerini anlatırken ısrarla başvurmalarında somutlaşır. Bağlı çalışmak, sadece avukatlığın yargının kurucu bileşenlerinden biri olarak kamu hizmeti görmesi yönündeki yasal ve ideal kimliğiyle çelişen bir çalışma hayatı anlamına gelmez. Aynı zamanda ve daha derinde, stajdan itibaren kendini, ne zaman mesleğin geleneksel gelir, özerklik ve statü vaatlerine kavuşacağı belli olmayan bir kaygı ve rekabet ortamında bulmak demektir. Mesleğin toplumsal konumunda bir çatlak oluşturan bağlı çalışmanın yeni kuşaklar için giderek zorlayıcı ve mecburi hale gelmesi, meslek içinde kitlesel ölçekte yeni bir tabakanın önceki kuşakların sermaye temerküzünün aksi yönde dezavantajlı bir konum oluşturması anlamına gelir.

5.3.3. Büyük Bürolar

Avukatlık mesleğinde güncel dönüşümün önemli bir boyutu, son kırk yılda Türkiye ekonomisinin küresel piyasalarla bütünleşmesinin bir sonucu olarak hukuki bilgi, görüş ve işlem gerektiren ekonomik faaliyetlerin hem ulusal hem uluslararası ölçekte artmasıdır. Vergi, rekabet, kredi ve finansman, birleşme ve satın alma gibi konular ülke ekonomisinde öncelik ve hacim kazandıkça, şirketlerin büyüme hamleleri için muhtemel engel ve fırsatları belirleyen hukuki çerçeveyi tanıma ve yorumlama becerisine sahip bir avukat tipi talep edilir olmuştur. Avukat emeğine yönelen bu talep mesleğe, kamu hizmeti ve adalet savunusu rolünden çok farklı biçimde, yerli ve yabancı sermayenin hukuk danışmanlığı rolünü getirmektedir. Bu rolün hiyerarşik bir iş bölümü ve farklılaşmış bir işgücü gerektirmesi çok sayıda avukatın çalıştığı büyük büroların son yirmi yılda yükselişine zemin oluşturmuştur.

Görüştüğüm avukatlar arasından büyük bürolarda yönetici veya kıdemli olarak çalışanlar, büyük büroların yükselişinin ekonominin ticari ve mali büyümesiyle ilgili olduğunu ifade ettiler. Bu sürecin manidar bir örneğini, çalışan sayısı bakımından orta ölçekli olsa da meslekte bilinen eski bürolardan Cerrahoğlu Avukatlık Bürosu'nun tarihçesinde görmek mümkündür. 1941 doğumlu Fadlullah Cerrahoğlu'nun İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonra 1966'da Robert Koleji'nden arkadaşlarıyla birlikte bürosunu kurmuştur. Büro ilk yıllarda mütevazı bir yapıdayken 1970'li ve 80'li yıllarda yurtdışında yatırım yapan Türk inşaat firmalarına ve kurulma

sürecindeki ulusal bankalara; 1990'larda yabancı yatırımcılara; 2000'lerde ise telekomünikasyon ve enerji şirketlerinin özelleştirme süreçlerinde ve uluslararası tahkim konularında çok-uluslu şirketlere hizmet vererek büyümüştür (Cerrahoğlu Avukatlık Bürosu, 2022). Cerrahoğlu'nun liseden yabancı dil bilgisi sayesinde 1970'li yıllarda Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı firmalardan iş almaya başlamış olması, elli yıl önce İngilizcenin alanda fark yaratan nadir bir kültürel sermaye olduğunu göstermesi bakımından manidardır. Cerrahoğlu bir röportajında, o dönemde İstanbul'un "en değerli, en meşhur" avukatlarının hep tek başına çalıştığını, "belki yanında genç bir avukat, bir sekreter, bir takip memuru, haydi bir de stajyer diyelim, üç veya dört kişi"den ibaret büroların olduğunu anlatır. Kendisinin istisna olarak erken bir dönemde yabancı şirketler ve bürolarla çalışmasının ise avukatlığın "bir business, bir iş" olduğunu; harcanan saate göre ücretlendirme yapması gerektiğini fark etmesini sağladığını ifade eder (Reel Sektör, 2015).

Bir başka röportajında "yabancı sermaye gelmeye başladı, biz de kendimizi onun içinde bulduk" diyen Cerrahoğlu'nun hikayesinin benzerini (Reel Sektör, 2013), bugün çok daha büyük bir büroyu yöneten Mehmet Gün'de bulmak mümkündür. 1980'li yıllarda geleneksel şekilde "bir çanta bir avukat" olarak Anadolu şehirlerinde icra ve duruşma işleriyle meşgul olan Mehmet Gün, Robert Koleji mezunu bir avukatla birlikte çalışmaya başladıktan sonra kursa giderek İngilizce öğrenmiştir (Gün, 2014, s. 169). 1990'lardan itibaren fikri ve sinai mülkiyet hukuku alanında yerli ve yabancı şirketlerin giderek yoğunlaşan bir şekilde işlerini alan Mehmet Gün'ün "bizim şansımız Türkiye ekonomisinin büyümesiydi" cümlesi Cerrahoğlu'nun yukarıdaki ifadesiyle örtüşür (Gün, 2014, s. 286). Gün, 2000'lere gelindiğinde bürosunda avukat sayısının artmasıyla kurumsallaşma yoluna gittiğini, bu anlamda yönetici danışmanlığı hizmeti alarak büroda daha verimli ve adil bir performans ölçüm ve terfi sistemi kurmak istediğini anlatır.

Mehmet Gün aynı zamanda, memleketi olan Konya'da baroda yaptığı bir konuşmada avukatlık hizmetinin piyasa gerçekçiliği ekseninde kabul etmek gerektiğini savunur: "Bizlerin varlık sebebi müvekkillerimiz ya da müşterilerimiz. Müşterilerimiz olmazsa bize ihtiyaç yok. İşin gerçeğini söyleyeyim, hepimiz kendi ekmeğimizi kazanmak istiyoruz. Bu ekmeğimizi bize verecek olan da işini yapacağımız müvekkillerimiz, müşterilerimiz. Varlık sebebimiz onlar ve bizden iyi ve kaliteli hizmet istiyorlar"

(Konya Barosu, 2019). Müvekkil yerine müşteri ifadesini kullanmak, mesleğin geleneksel söylemindeki kamu hizmeti vurgusuna son derece ters görünebilir; nitekim Mehmet Gün'e göre avukatlık büroları hem iç işleyiş hem de müvekkille ilişki bakımından verimlilik, profesyonel yönetim ve kazanç ekseninde bir yapıya kavuşmalı; böylece ekonomik büyümeyi rekabetçi ve kurumsal şekilde yakalamalıdır (Avukat Mehmet Gün, 2019; Gün, 2014, s. 286).

Cerrahoğlu ve Gün gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Günümüzde avukatlık alanının üst bir tabakası, hizmet sundukları müşteri tipi ve çalışma tarzı bakımından ulus-aşırı profesyonel-idari sınıfa dahil olma yolundadır. Dünya çapında hukuk piyasalarını tarayan ve bilhassa avukatlık hizmeti almak isteyen şirketlere hitap eden The Legal 500 sitesinde Ağustos 2020 itibarıyla 97'si İstanbul, 7'si Ankara, 1'i Antalya ve 1'i İzmir'de olmak üzere Türkiye'den toplam 106 hukuk bürosu mevcuttur (The Legal 500, 2020b). Bütün dünyada hukuk bürolarının uluslararası itibarını tescilleyen Best Lawyers, Chambers and Partners, Expert Guides, CEE Legal Matters, Who's Who Legal, IFLR1000 gibi sitelerin Türkiye sayfalarında da birkaç istisna dışında aynı bürolar listelenmiş, tanıtılmış ve derecelendirilmiştir. Türkiye'den hukuk bürolarının bilhassa son on yılda yoğun şekilde dahil olduğu bu sitelerde düzenli ve sık şekilde yayın yapan avukatlar vardır. Bu yayınlarda avukatların, küresel sermaye akışını bürolarının iş hacmini artırmak üzere ülkeye çekmedeki çıkarı ile kendi yetkinlik alanlarını sunma gayreti iç içe geçer. Türkiye ekonomisine dair bütün olumsuzluklara rağmen teşvik edici değerlendirmeler; hukuk bürosu ve sunduğu hizmetlerle ilgili kurucu ortakla yapılan tanıtım niteliğinde röportajlar; büronun parçası olduğu güncel ve yüksek meblağlı bir işleme dair haberler; Türkiye'deki ekonomik gelişmelerle yeni yasal düzenlemelerin bir arada tartışıldığı yazı ve toplantılar bu sitelerde mevcuttur (Cotarcea, 2018; Çakmak, 2018; IFLR1000, 2019; The Legal 500, 2022). Bir tür çevrimiçi fuar gibi işleyen bu platformlarda her büroya ayrılan sayfada, büroyla çalışan küresel veya bölgesel ölçekteki şirketlerin isimleri, müşterilerin övgü dolu yorumları, hukuk bürosunun uzmanlık alanları ve tavsiyeleri, çalışan sayısı ve iletişim adresi bir vitrin gibi sunulur (The Legal 500, 2020a). Bazen de büronun bütün simgesel sermayesi, kurucu ortağının şahsi vitrininde toplanır (Who's Who Legal, 2022). Bu platformlar tarafından bankacılıktan rekabet hukukuna farklı dallarda verilen "yılın avukatı", "yükselen hukuk firması", "küresel lider" gibi

ödül ve tavsiyeleri hukuk bürolarının hemen hepsinin kendi sitelerinde ve avukatların profil sayfalarında görmek mümkündür (Hergüner Bilgen Özeke, 2021) mümkündür. Bu büroların kendi internet sitelerinin baştan sona İngilizce olması; yayınladıkları raporların yatırım yapması muhtemel yabancı şirketlerin talep ve beklentilerine göre ekonomik bir perspektife dayanması (Gürkaynak vd., 2017); büronun simgesel sermayesinin ulusal sınırları aştığına dair her türlü göstergenin işe koşulması söz konusudur (ELIG Gürkaynak, 2022).

Eski dönemde bir adliye etrafında kümelenen ve en fazla birkaç avukatın ortak çalıştığı geleneksel büroların aksine, çoğunlukla İstanbul'un ticaret ve finans işlerinin temerküz ettiği semtlerde bazen tek başına bir plazayı dolduran büyük bürolar, hukuk hizmetlerini topluca üstlendikleri ağırlıklı olarak yabancı şirket ve benzeri piyasa aktörlerinin talep ve ihtiyaçlarına binaen iş bölümü anlamında da katmanlı bir yapı arz eder. The Legal 500'de listelenen 106 Türk hukuk bürosunda ortalama 24,5 avukatın çalıştığı görülmektedir. Büroların internet sitelerindeki açık kaynak verileri 1303 avukatı kapsar: Buna göre avukatların %6'sı 0 ila 10 arasında avukatın çalıştığı küçük bürolarda; %23'ü 10 ila 20 arası avukatında çalıştığı orta bürolarda; %71'ise 20'den fazla avukatın çalıştığı büyük bürolardadır.

Bürolardaki işgücü büyüklüğü, yatay ve dikey iş bölümü içerir. Örnek olarak, görüştüğüm büyük büro sahibi avukatlardan Recep Öztürk'ün bürosunda elliden fazla avukat, dört farklı departmanda çalışmaktadır: Bir departman kamu hukuku alanında vergi, ceza, idare dosyalarına; ikinci bir departman şirket danışmanlığı altında sözleşme hazırlanması, raporlama ve görüş verme gibi süreçlere; üçüncü bir departman duruşma departmanı olarak icra, iflas, ticaret, iş davalarına ve dördüncü bir departman uluslararası tahkim ve finans konularına odaklanmıştır. Birçok büyük büroda bilhassa sözleşme ve evrak mesaisine dayanan hukuk danışmanlığı ile duruşma işlerinin ayrıştığını; çoğu durumda danışmanlık kısmında görev alan avukatların neredeyse hiç duruşmaya gitmediğini birçok avukat teyit etti. Büyük büroda çalışan kıdemli avukat Tuğçe Özen duruşma departmanında çalışan başka avukatlar olduğunu, kendi mesaisinin ise daha ziyade büyük şirket müvekkillerin her gün maille gelen işlerinin dosya üzerinden takibi, cevaplanması ve hazırlanmasıyla geçtiğini anlattı. Tuğçe Özen'in çalıştığı büroda yirmiden fazla avukat, ondan fazla stajyer vardı;

büronun büyük bir büro sayılıp sayılmayacağını sorduğumda 4 binin üstünde dosya olduğunu; bunun İstanbul'daki iki üç mahkemenin toplamına tekabül edeceğini ifade etti. Departmanlaşma ve hiyerarşi bu kadar büyük bir iş yükünü takip edebilmenin gereğidir. Hayatı boyunca bağımsız çalışan Ferhat Bilen'in ifade ettiği gibi, büyük şirketlerin sürekli takip gerektiren işlerini almak, tek çalışan bir avukatın "parçalanacağı" kadar yoğun bir iş bölümü gerektirir. Dahası, büyük büro ortağı Selim Akalın'ın işaret ettiği üzere "çek senedi olan bir esnafın soracağı soruyla elli ülkede faaliyet gösteren milyar dolar cirosu olan, yüz bin çalışanı olan şirketin hukuk müşavirinin size soracağı soru farklı"dır. Bu nedenle "bir gün boşanma, bir gün ceza"ya bakan eski tip avukatlardan çok farklı şekilde bu bürolarda her branşta "derinlemesine bilgi birikimi"; gelecek müvekkilin güven duyacağı bir "derinleşme" beklenir.

Büyük bürolar olgusu, meslek dünyası bütünü içinde iki özelliğiyle tebarüz eder: Birincisi belli hukuki konularda büronun tanınırlık, işgücü ve dosya tecrübesi birikimiyle alanda öne çıkması; hatta bazı avukatlara göre bazı büroların bazı konularda tekelleşmesi söz konusudur. Nitekim müvekkil bulma bağlamında büro sermayesi ve büronun alanın dışına dahi taşan simgesel sermayesinin, mutlak bir tekelleşme denemese de bilhassa bağımsız çalışmanın dezavantajları düşünüldüğünde, alandaki farklı konumlar arasında eşitsizliği ilerleten bir tarafı olduğu açıktır. Türkiye'de avukatlık hizmetlerine harcanan meblağ bir rapora göre toplamda 2020 için 3.9 milyar dolardır (Euromonitor International, 2021) ve bu meblağın veya "pasta"nın ne kadarının yerli ve yabancı şirketler tarafından hangi büyüklükteki bürolara dağıtıldığı ileri bir araştırmayı gerektirir. Ancak bilhassa şirketlerin ihtiyaç duyduğu, yüksek kazanç içeren hukuki işlemlere dair büyük büroların güçlü bir çekim noktası oluşturduğu kesindir.

Büyük bürolarla ilgili ikinci bir boyut ise; yabancı müvekkillere hizmet vermek, sermaye piyasalarıyla ilişkili konularda ilerlemek ve büyük cirolu işleri üstlenmek gibi belli başlı nedenlerden dolayı, bu bürolarda çalışan avukatlar için mesainin hem zaman hem yoğunluk anlamında diğer çalışma tarzlarından ayrışmasıdır. Selim Akalın, büronun vakit ve iş akışı düzenlemesini müvekkil şirketin talep ve ihtiyaçlarının başından sonuna belirleyebildiğini ayrıntılı şekilde anlattı. Ona göre holdinglerin karar

verme süreçlerinin bazen bir gün içinde tamamlanması gerekir; bu ise hukuk bürosunun müvekkilin görüş veya belge talep etmesi muhtemel işleri için her daim gün aşırı çalışmaya hazır olması demektir. Şirketin büyük bir operasyonu için Pazartesi'ye yetişecek bir hukuki görüş raporu için avukatın bütün bir hafta sonu çalışması gerekebilir. Avukatın ifadesiyle büronun bu hızlı ve odaklı talepleri karşılamak adına "know-how" biriktirmiş olması şarttır; öbür türlü müvekkil, büronun o kadar iyi bilmediği bir konuyu öğrenmesine ödeme yapmak istemeyecektir. Son olarak müvekkilin büroya ödemelerinin, talep edilen hukuk hizmeti için büroda çalışan avukatların harcadığı saate göre hesaplanması ve ekseriyetle dolar veya euro üzerinden yapılması söz konusudur. İşin stajyerden kıdemli avukata hiyerarşik şekilde yapılma, denetlenme ve ücretlendirilme sürecinin hem büro içinde hem de gerektiğinde müvekkil tarafından takip edilmesi adına yazılım ve bilişim sistemleri bu bürolarda yoğun şekilde kullanılır.

Büyük bürolar olgusunun mesleğin dönüşümüne bakan tarafı öncelikle yeni bir avukat tipinin yeni kuşaklar arasında oran olarak az da olsa belirginleşmesidir. Görüştüğüm avukatlar arasından büyük büroda çalışmış, çalışan veya yönetici olan her avukat, bu bürolara girerken İngilizce bilgisinin çok önemli olduğuna iştirak etti. Yurtdışında yüksek lisans veya çalışma tecrübesi de yabancı dille birlikte işe girerken etkili olduğu söylenen bir özelliktir. Gerçekten de bu büroların internet sitelerindeki avukat profillerinde hem İngilizce bildiği bilgisine hem de İngilizce öğrenme vesilesi olarak özel lise veya vakıf üniversitesi geçmişine sıklıkla rastlanır. Nitekim the Legal 500'de listelenen büroların sitesinde bazı özgeçmiş bilgileri açık olan 1303 avukatın %41'i vakıf üniversitelerinin hukuk fakültelerinden mezunu görünmektedir; bu üniversitelerse merkezi sınav sıralaması bakımından görece yukarıdan alan Bilgi, Bilkent, Koç, Yeditepe gibi muteber vakıf üniversiteleridir. Bunun yanı sıra, lise mezuniyet bilgisi açık olan 585 avukatın %55'inin yabancı özel liseler dahil olmak üzere özel lise mezunu olduğu görülür.

Bu betimsel veriler, yabancı müvekkil ağırlıklı çalışmaya aday avukatlar arasında, eğitim sermayesi ve dil sermayesinin avantaj farkı oluşturduğunu düşünmeye izin verir. Büyük büroda çalışmak, yüksek cirolu ve ulus-aşırı iş dünyalarına sosyal kökenden gelmesi muhtemel bir aşinalığa dayanabileceği gibi; bu aşinalığın olmaması

durumunda, meslekle kurulan ilişkinin fakülteden itibaren buna uygun bir motivasyon süreci olarak şekillenmesi gereğini içerir. Nitekim Selim Akalın, nasıl bir CV beklediklerini sorduğumda İngilizce ve yurtdışından sonra, "büyük ofislerde yaz stajı yapmış olmak, ofis çalışması nedir, büyük müvekkillere nasıl çalışılır görmüş olmak" diyerek bu bürolardaki çalışma tarzının özgün taraflarına aşinalık kazanmış olmaya dikkat çekti. Bir diğer ifadeyle bu büroda işe başlayacak genç avukatın, şirketlere hukuk hizmeti vermek şeklinde bir meslek hayatına ilgi ve beceri yatırımı yapmış olması gerekiyordu.

Eğitim ve benzeri sermaye bakımından görece avantajlı mezunların daha yoğun görüldüğü büyük bürolar, mesleğin rutin pratiği, beceri gelişimi ve özerkliği bahislerinde bağlı çalışmanın ileri formunu oluşturur. Bağlı çalışmanın kolektif bir öğrenme süreci getirme ihtimali, büyük bürolarda çalışan avukatlar için, daha keskin bir yatay ve dikey hiyerarşi olması nedeniyle daha yüksektir: Büyük büroda kıdemsiz avukata verilen iş ve işlemler kıdemliler tarafından denetlendikçe deneyim de hızlı gelişebilir. Ancak tam da aynı nedenden dolayı, bağlı çalışmanın avukatın beceri gelişimini sınırlandıran tarafı büyük bürolarda daha keskindir. Gülnur Özoğul ilk başladığı büyük büroda bütün mesaisinin ofis işleriyle geçtiğini anlattı: "Maillere cevap vermek, sözleşme hazırlamak, çeviri yapmak, hani öyle adliyeye gidilmeyen türden bir avukatlık". Stajını büyük bir büroda yapmış olan Tevfik Yaman stajın aslında "daha butik bir büroda" daha verimli geçeceğini; kendi tecrübesinde ağırlıklı olarak metin hazırlamakla uğraştığını, ofis dışında çok az şey görme fırsatı olduğunu ifade etti. Tevfik Yaman'a göre yeni avukat "her şeyi görmeli"dir ve hızla gelişmesi gereken "hukuk nosyonu" adliye arşivinde dosyaların tozunu yutmayı, mübaşirle çay içmeyi, hâkim-savcıyla görüşe görüşe "mesafeyi ayarlamayı" da içerir. Kıdemli avukat Tuğçe Özen büyük bürolarda bu gibi handikaplar olduğunu, bunu aşmak için gençleri "sahaya sürmeye çalıştıklarını" ifade etti. Mesleğinde ilk yıllarını en büyük bürolardan birinde geçiren Selim Akalın, kendi bürosuna geçmeden önce, sadece belli bir hukuki alanda şirketlere çalışmış olduğu için pratik anlamda büyük bir eksiklik hissettiğini anlattı:

> *Bu tarz bürolarda çalışmak adliye tecrübesi kazanmayı engelliyor mu?*
>
> Engelliyor, tabi, net engelliyor. Ben onun eksiğini çok çektim, bizim mahkemeyle hiçbir işimiz yoktu yani kendi ofisimi açmak istediğimde adliyede

> ne yapılır, dava nasıl açılır bilmiyorum. Ruhsatım var mı var, duruşmaya hiç girdim mi hiç girmedim, bunun çok ciddi eksikliğini hissettiğim için de bir arkadaşım o dönemde bir süre dosyalarına bakacak bir avukat arıyordu, onun dosyalarını devraldım. Bir nevi staj yapmak durumunda kaldım. İcra takipleri, hacizlere çıktım, polis çağırdık adam geldi falan. O tepedeki plaza avukatlığından birdenbire üstüme adam yürüdüğü, benim de adamla itiş kakış yaptığımız falan bir ortama kendimi soktum, bilerek soktum çünkü eksikliğim vardı, onu görüyordum. (Selim Akalın, 39)

O halde mesleğe büyük büroda başlamak ve ilerlemek tek yönlü bir beceri gelişimi imkanıyla yetinmek demektir. Beceri gelişimindeki daralmaya, diğer yandan mesleki özerkliğin parçalı iş bölümü ve hiyerarşik denetim dahilinde aşınması eşlik eder. Selim Akalın staja girdiğinde ilk başta yoğun bir şekilde "paperwork" yaptıklarını, sözleşme tercümesiyle uğraştıklarını, müvekkille görüşmek yerine görüşen avukatın evrak işlerini takip ettiklerini söyledi: "Bu benim ürünümdür deyip ortaya çıkarabileceğiniz bir şey yok". Büyük büroda genç avukatın kendi emeğinin ürününe yabancılaşmasına yol açan dinamik elbette emeğin parçalanmış olmasıdır; sabahtan akşama sözleşme incelemek ve sözleşmelerin tercümesini yapmak avukatın bir hukuki metinle İngilizce bilgisi arasında mekik dokuması demektir. Ferhat Bilen'in "tek başınız yaparsanız parçalanırsınız" dediği süreç o halde kıdemsiz avukatların bürodaki işlerin belli bir aşamasına veya boyutuna indirgenmiş olmasıyla gerçekleşir. Parçalanma sadece üretilen işin değil, zamanın ve mekanın boyutlarında da görülür: Açık büro sisteminde aylarca aynı işlemleri rutin takip ve denetim dahilinde sürdüren kıdemsiz avukatlar için mesai sınırları son derece gevşektir. Selim Akalın bazı haftalar üç-dört gün büroda sabahladığını, bunun istisna olmadığını, büroda gecenin ikisinde her ofiste mutlaka bir çalışanın olduğunu anlattı.

Bu noktada işin ne uğruna yapıldığı, maddi ve manevi olarak ne getirdiği öne çıkan bir mesele haline gelir. Büyük büroda çalışmış olan Gülnur Özoğul bazı hukuki konuları çok hızlı öğrense de "çok yıpratıcı bir süreç" olduğunu, ayrıca "manevi tatmin hissi" alamadığını ifade etti: "Çünkü tamamen şirketlere çalışıyorsun, tamamen para kazandırmak ve kaybettirmek üzerine kurulu". Görüştüğüm avukatların hemen hepsi büyük bürolarda çalışma konusuna gelince "hırs" kelimesini kullandılar; hem büyük büroya girmek ve mesleği o şekilde yapmak, hem de büyük büroda devam etmek ve yükselmek için "hırslı" olmak gerektiğini ileri sürdüler. Selim Akalın, kendisinin çok çalışmasını paradan ziyade mesleğin "en top seviyede nasıl yapıldığını öğrenmek"

gayesiyle açıkladı; çalıştığı üç yıl boyunca gerçekten çok şeyi hızlı öğrenmişti. Avukatın özerkliğini kaybettiği veya ürününe yabancılaştığı bu çalışma tarzını çekilir ve cazibeli kılanın, meslek içinde farklılaşmış bir statü ve kariyer sağlama ihtimali olduğunu; hatta mesleğin bu tarzının vadettiği kazanımlara daha ulaşmadan meslektaşların büroyla ve işle karışık bir hayat tarzını rozet olarak sunduklarını dinledim:

> Geçen gece 12'de gördük arabayla tam geçiyordu, durdu yanımızda. "Beyler ne yapıyorsunuz, ya işte ben de 12'ye kadar sözleşme inceledik oradan geliyoruz" filan. Hava atmak için. Normalde şikayet etmesi gerekirken. Normalde bir işçi fabrikada 9'a kadar çalışsın akşam gelir patrona küfreder, fazla mesai de alır hani. Bu ise seçkin bir şey olarak anlatıyor, matah bir şey olarak anlatıyor. Piyasada çok nitelikli bir iş yaptığını hissediyor, onun havasında. O kadar mutlu ki. Yani orada çalışan da o şekilde çalışmak istiyor zaten. (Aziz Aksakal, 35)

Yukarıdaki alıntıyı, büyük büroda çalışan meslektaşının gönüllü köleliğini yeren avukatın kıskançlığıyla açıklamak kolaycılık olurdu. Büyük bürolarda "sömürü" olduğunu, gençlerin "çok çalıştırıldığını", insanların "kendini kandırdığını" birçok avukattan dinledim ve bu ifadeleri kullanan avukatlar ya bizzat büyük bürolarda çalışmış ya da çalışan akranları yoluyla bilgi sahibi olmuştu. Görüştüğüm yeni kuşak avukatlar, bu tarz bürolarda çalışmak isteseler çalışabileceklerini; nitekim çoğu kişinin hayalinin "plaza avukatı olmak" olduğunu ancak fazla mesai, hiyerarşi ve düşük ücretler nedeniyle kendi bürolarında çalışmayı tercih ettiklerini ifade ettiler. Bu noktada önemli olan, büyük büroda çalışmanın, bağlı çalışmanın ileri bir formu olarak, mesleki becerilerin gelişimi ve özerkliğin aşınmasının yanı sıra üçüncü olarak mesleki kimlik ve arzular bahsinde temel bir farklılaşmayı beraberinde getirmesidir. Gülnur Özoğul'un "şirketlere para kazandırmak için çalışıyorsun" şeklinde ifade ettiği gerçeklik, mesleğin bir kesiminin ekonomik kazanç odaklı hale geldiğine işaret eder. Gerçekten de büyük bürolara atfedilen "hırs"ın hem kaynağı hem da gayesi maddi kazançtır. Bu durumun en yoğun tezahürlerinden biri büroların maaş, prim ve terfi süreçlerinin hukuk alanı dışındaki herhangi bir şirket gibi yapılanmış olmasıdır. Büyük büro sahibi Mehmet Gün, aydı odayı paylaşan avukatlar arasında 200 dolar ücret farkının kin ve kıskançlık doğurduğunu; bazı kıdemli avukatların büroda ayrılırken gizlice müvekkilleri de götürdüğünü, hatta müvekkile haksız fatura keserek şahsi

kazanç elde eden avukatlar dahi olduğunu anlatır (Gün, 2014, s. 243). Bu noktada ahlaka veya meslek etiğine birilerinin aykırı davranması şaşırtıcı olmamalıdır.

Verilen hizmetin bariz ve açık amacının müşteri sermayenin büyümesi olduğu bir çalışma rejiminde avukatların mesleğiyle kurduğu ilişki de temelden değişir: Hem büro içindeki formel ilişkilerin ve hiyerarşinin hem de sapma davranışlarının maddi kazanç ekseninde şekillenmesi artık kaçınılmaz hale gelir. "Plaza avukatları" üzerine yapılmış bir çalışmanın da tespit ettiği üzere yeni kuşak avukatlar kendilerini İstanbul'un beyaz yakalı ticaret ve finans dünyasının bir parçası hissetmek; mesleki kimlikten ziyade hizmet verdikleri firma veya sektör üzerinden bir kimlik edinmek durumundadır (Şeref, 2014, s. 113). Büyük büroda stajını yapmış Tevfik Yaman, bu dar mesleki kimliğin mesleği hiç tanımamış olmaktan da beslendiğini ifade etti: Ona göre büyük bürolarda çalışan avukatlar, başka türlü çalışmak ve para kazanmanın yolunu hiç denemedikleri için, kendilerini o bürodaki hiyerarşiye ve sömürüye muhtaç hissediyorlardı. Kurucu ve ortak avukatlar kadar olmasa da mümkün en yüksek kazanan beyaz yakalılardan biri olma hayali ve hırsı, büronun bulunduğu gökdelen tipinden semtine bir dizi statü rozetiyle iç içe bir şekilde bağlı çalışan avukatların tutundukları bir dünyayı oluşturur. Bu durumda, her ne kadar müvekkille doğrudan görüşme fırsatı yakalayamasalar da büyük büroda bağlı çalışan avukatların bedensel-simgesel performansı hem büro içinde hem de büro dışında mesleki imaj ve kazancın göstergesi olma anlamında çok daha yorucu bir gereklilik olabilir.

İronik olan, ekonomik kazanç odaklı çalışan büyük büroda çalışmanın yeni kuşak avukatlar için düşük ücretlere tekabül etmesidir. Avukatın parçalanmış emeği karşılığında üretilen maddi değer, avukatın emeğini de içeren büro sermayesinin sahibi olarak bürodaki yönetici ve ortak avukatlarındır. Gülnur Özoğul'un ifadesiyle "her gün milyonluk dosyaların havada uçuştuğu" bürolarda, Selim Akalın'ın ifadesiyle "astronomik rakamlar var ama o rakamlara rağmen, o ofislerin kazandığı paralara kıyasla" bağlı avukatlar düşük kazanır. Görüştüğüm avukatlar, büyük bürolarda başlangıç maaşlarının, 2021 yılı için 3 bin ila en iyi ihtimalle 5 bin arasında olduğunu ifade ettiler. Beş yıllık bir avukatın 6-7 bin lira maaş aldığı; 10 bin liranın üstünde kazanan kıdemli bir avukat olmak için en az 10 sene geçmesi gerektiğini; ayrıca büronun işine yarayacak beceri ve çevreye sahip olmak gerektiğini söylediler. Hüseyin

Türkmen'in verdiği örnek şu şekildeydi: "Mesela bizim ofiste bir arkadaş var, tahkim yapıyor. Özgüveni harika, başarılı okulları bitirmiş, doktora yapıyor, yurtdışı tecrübesi var. Bu çocuk 10 bin maaş alıyor şimdi. Piyasaya göre çok iyi maaş". Görüştüğüm avukatlar aynı zamanda, ücretlendirmeyi adil ve hakkaniyetli bir şekilde yapan "kurumsal" büro sayısının iki elin parmağını geçmediğini ileri sürdüler. Ücret sistemini şeffaf ve adil şekilde kurduğunu anlatan Mehmet Gün'ün avukatlık hizmetleri piyasasında ücret düzenlemelerinin bozuk olduğunu, ölçülebilir ve nesnel olmadığını, dedikodu ve tatminsizlik ürettiğini dile getirmesi önemlidir (Gün, 2014, s. 335). Meslek dünyasında ücretler konusunda denetim ve düzenleme boşluğunun, büyük bürolarda avukat emeğinin artı değerinin büyük oranda işverene geçmesini doğurduğu; aksi yöndeki istisna örneklerinse işveren avukatların şahsi inisiyatif ve yatkınlığına bağlı olduğu açıktır.

Nihayetinde büyük bürolar, mesleğin ekonomiyle en yakın ve ekonomik mantığın büro içi işleyişte en etkili olduğu kesimini oluşturur. Büro sermayesinin büyük müvekkil bulmada asimetrik bir avantaj haline geldiği büyük bürolar aynı zamanda eğitim ve dil sermayesi bakımından alanda görece farklılaşmış bir avukat kitlesini istihdam eder. Yeni kuşak avukatlar için hem bir cazibe hem de bir yergi konusu olan büyük büroda çalışmak düşük ücretler, aşınan özerklik ve daralan beceri gelişimi boyutlarıyla öne çıkar. Buna mukabil, büroda yükselerek ortak avukat olmak, büyük bir şirketin hukuk danışmanlığına geçmek veya belli bir müvekkil çevresi ve şirketlerle çalışma becerisi geliştirdikten sonra kendi bürosunu açmak şeklinde avantajlı görünen güzergahlar vadettiği için cazibesinden de bahsetmek gerekir. Bu cazibeye büronun mekanının, semtinin, isminin, çalıştığı şirketlerin ve çalışma tarzının beyaz yakalılar için mümkün en yüksek statüye tekabül eden bir göstergeler bütünü oluşturması da dahildir.

5.3.4. Emekle Cinsiyetin Kesişimleri

Mesleğin demografik büyümesinin önemli bir boyutu şüphesiz kadınlaşmadır. Kadınlaşma mesleki kimlik, beceri ve özerklik bahislerine yoğun bir dönüşüm getirmekle birlikte, avukatların çalışma ilişkilerini ve bu ilişkiler dahilinde cinsiyet rollerinin yerini belirginleştiren bir dinamiktir. Gerçekten de bağımsız-bağlı çalışma ayrımından kamu-özel hukuk ayrımına, ceza duruşması ile sözleşme tercümesi eksenindeki meslek piyasasındaki işlerin içerik ve süreç bakımından farklılaşmasına

bir dizi konuyu cinsiyet rolleri çapraz kat eder. Bilhassa bağlı çalışma rejiminin yaygınlaşması, genç ve kadın işgücünün artışıyla buluştuğunda yeni bir görünüm kazanır. Bu bağlamda mesleğin dönüşümünün en yoğun hissedildiği ve mesleğin akıbetinin de şekilleneceği düğümlerden biri, genç ve kadın avukatların çalışma ilişkilerindeki konum ve deneyimidir.

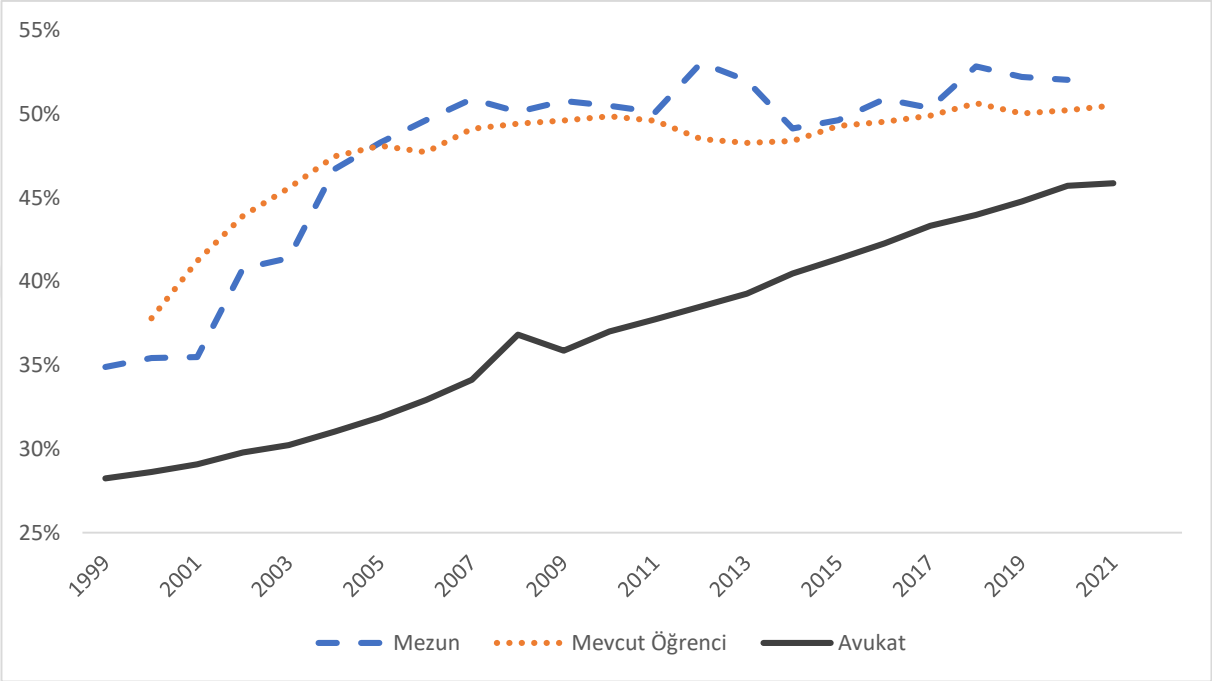

Grafik 12. Hukuk Fakültelerinde ve Meslekte Kadınların Oranı, 1999-2021
Kaynak: YÖK İstatistikleri ve Türkiye Barolar Birliği

Türkiye'de 1999'da %28 olan kadın avukat oranı istikrarlı bir şekilde artarak 2021 sonu itibarıyla %45,9'a varmıştır. Bu oran İstanbul'da ise %50'yi geçmiştir. Bu geç ama hızlı kadınlaşmanın arkasında elbette hukuk fakültelerinin, aslında yükseköğretimin genelinin bir parçası olarak, gözeneklerinin açılmasıyla kadınların eskiye göre hukuk diplomasına daha çok erişiminin mümkün olmasıdır. Hukuk fakültesi mezunları arasında kadınların oranı 2006'dan beri neredeyse her sene %50'nin üstünde seyretmiştir. Kadınlaşma, mesleğin demografik anlamda büyük bir dönüşümü demektir: Yirmi sene önce dört avukattan takriben biri kadınken bugün iki avukattan biri kadındır. Dahası, son yirmi senede mesleğe katılan kadın işgücü aynı zamanda genç işgücüdür. 2011-2021 arası avukat sayısı 86.159 artmıştır; meslekten türlü nedenlerle çıkanlar olduğunu düşündüğümüzde mesleğe katılan net yeni avukat

sayısının en az bu kadar olması gerekir. Bir diğer ifadeyle, en fazla 10 yıl kıdeme sahip avukatların oranı %53,6'yı bulmuştur. Hukuk fakültesinden takriben 22-24 yaş aralığında mezun olunduğunu kabul edersek, bugün iki avukattan biri 32-34 yaşının altında olup yeni kuşağa dahildir. En fazla 5 yıl kıdemli avukatların oranı da %37,5'tir. Bir diğer ifadeyle her 10 avukattan dördü en fazla 5 yıl kıdemlidir. Kadınlaşma tam da bu gençleşme dalgası içinde anlam kazanır: En fazla 10 yıl kıdemli kadın avukatlar bütün mesleğin %28,4'ünü, en fazla 5 yıl kıdemli kadın avukatlarsa %19,4'ünü oluşturur. Ülkedeki her 10 avukattan ikisi, en fazla 5 yıl kıdemli kadın avukattır. İstanbul'da da benzer bir durum vardır; en fazla 5 yıl kıdemlilerin %56,8'i, 10 yıl kıdemlilerin ise %57,8'i kadındır. Bir başka açıdan, İstanbul'daki avukatların %29,1'i en fazla 10 yıl kıdemli kadınlardan oluşur. Meslek daha önce hiç olmadığı kadar genç işgücünün katılımına sahne olurken benzer şekilde daha önce hiç olmadığı kadar genç kadın işgücü de artmaktadır.

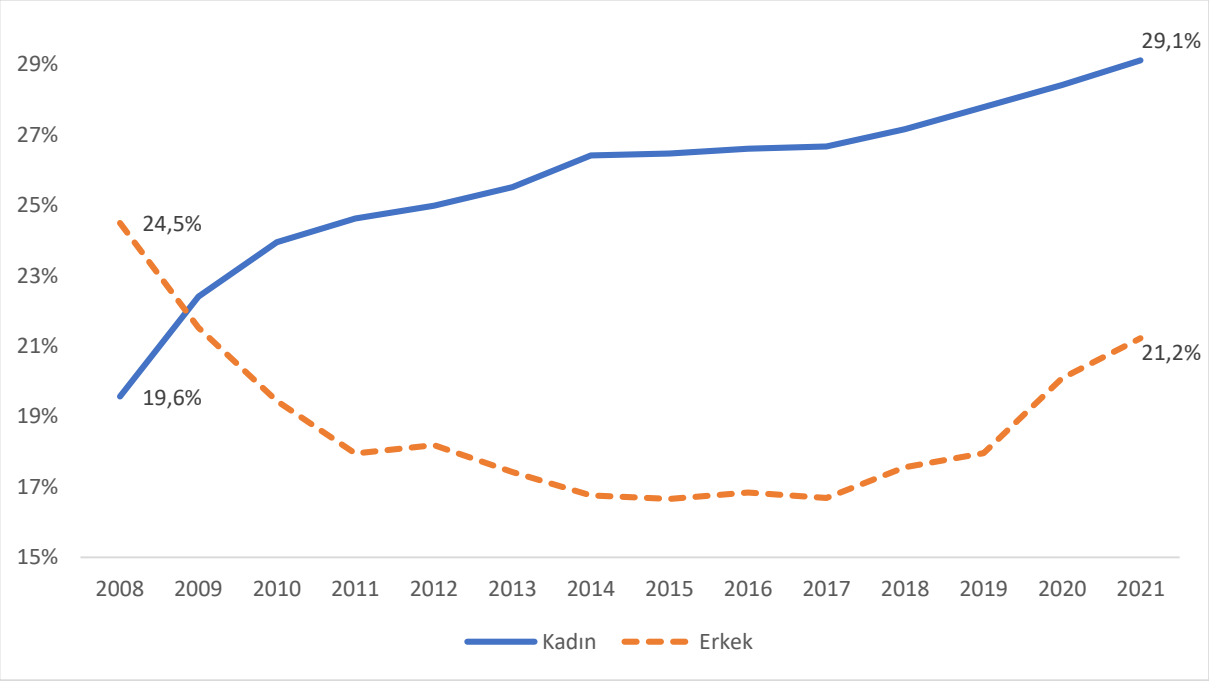

Grafik 13. İstanbul'da En Fazla 10 Yıl Kıdemli Kadın ve Erkek Avukatların Oranı, 2008-2021

Kaynak: Türkiye Barolar Birliği

Tablo 7. Kıdeme Göre Kadın Avukat Oranı

	Kıdem		*Toplam*
	≤ 5	≤ 10	
İstanbul	56,8%	57,8%	50,1%
Türkiye	51,9%	52,9%	45,9%

Gençleşme ve kadınlaşma dinamiklerinin iç içe geçerek mesleğin demografik dönüşümünü şekillendirmesi, mesleğin cinsiyete dayalı iş bölümünde zımni ama yerleşik bir ayrışmayı zorlar. Avukatlık öteden beri son derece cinsiyetli bir meslek olmuştur; icradan emniyete avukatın en sık girip çıktığı mekanlar ve o mekanlardaki rutin ama zorlayıcı etkileşimler, kamu kurum ve kuruluşlarında da ağırlıklı olarak erkeklerin çalıştığı eski dönemin bir mirası olarak, daha çok erkek avukatların yapabileceği işler olarak görülür. Gülnur Özoğul'un ifadesiyle "ceza avukatları daha çok erkek çünkü uyuşturucu ticareti dosyasına bir kadın avukatın işte cezaevine sürekli git gel, mafyatik durumlarla uğraşması kolay değil"dir. Gerçekten de meslekte ceza dosyalarına eril, hukuk dosyalarına dişil bir değer ve beceri atfedilmesi; daha yakın mercekte ise uyuşturucu, cinayet gibi suçlar içeren ceza dosyalarına eril; kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet gibi dosyalarına ise dişil bir değer ve beceri atfedilmesi söz konusudur. Yine Gülnur Özoğul'un ifadesiyle kadın müvekkiller geldiğinde, bilhassa boşanma gibi ailevi bir dosya içeriği söz konusuysa, "iletişim kurma açısından kadın olmak belki daha iyi" olabilmektedir; o nedenle "boşanma avukatları daha çok kadındır". Sıklıkla kadın ve çocuk müştekilerin veya tarafların dosyalarını aldığını ve bundan manevi bir tatmin duyduğunu ifade eden Gülnur Özoğul, kadın olması sayesinde müvekkillerinin dosyanın içeriğini ilgilendiren mahrem bilgilerini paylaşırken kendisine güvendiklerini de anlattı. Erkek müvekkillerin ceza dosyalarını genç ve kadın avukatlara vermek istemediklerini, avukattan beklentilerinin agresif ve katı bir performans sergilemesi olmasının arkasında ise bu özelliklerin erkeklerle özdeş tutulması olduğunu birçok kadın avukat dile getirdi. Nitekim ceza hukuku alanında tanınan avukatların birçoğunun erkek olduğunu da ifade ettiler. "Avukat eşittir erkek algısı" olduğunu savunan Büşra Altın'ın anlattığı üzere bazı müvekkillerin dil sürçmesiyle "avukat bey" demesi, mesleğin hem toplumsal konum olarak özerklik ve güçle, hem de günlük rutinde fiziki güç gerektiren etkileşimlerle oluşan cinsiyetli kimliğinin manidar bir ifadesidir.

Bu noktada kadın avukatın cinsiyet rollerinin ilk veçhesinin müvekkille ilişki olduğu ortaya çıkar. Müvekkillerin baskın biçimde yargıyı ve avukatın mesleki becerisini araçlaştırmaya yönelik yatkınlığı hatırlandığında, avukatın cinsiyetinin mesleki becerinin olumlu veya olumsuz bir bileşeni olarak görülmesi şaşırtıcı değildir. Cinsiyetin mesleğin geçirgenliğinin bir boyutu olması, aynı zamanda hem ceza hem hukuk davalarında müvekkillerin çoğunun erkek olmasından da beslenir. Bağımsız çalışan yeni kuşak avukatlardan Canan Erçin'in "müvekkillerimin %90'ı erkek, burada bir eşitlik yok" şeklinde ifade ettiği bu durum, avukatlık hizmetini talep edenler arasında birçok bakımdan cinsiyet asimetrisi olması demektir. Adalet Bakanlığı verilerine göre 2020 yılında ceza mahkemelerinde yargılaması başlayan sanıkların %88'i; mağdur veya müştekilerin ise %55'i erkektir (Adalet Bakanlığı, 2021, s. 90). TÜİK verilerine göre kurum ve firmalarda yönetici konumunda çalışanlar arasında kadınların oranı %19,3'tür; işverenler arasında kadınların oranı ise %13'tür (TÜİK, 2022, s. 103).

Bu temel veriler ışığında, avukat ister kamu hukuku alanında sanık müdafiliği yapsın ister özel hukuk alanında bir şirket veya kurumla çalışsın, müvekkillerinin baskın biçimde erkek olacağı açıktır. Kadın müvekkille kadın avukatın buluşması daha ziyade kadınların mağdur-müşteki olduğu davalarda muhtemeldir. Dolayısıyla "avukat eşittir erkek" şeklinde bir kanaat yerleşikse bu, hukuk hizmeti talebi olanların hem suç hem ekonomi dünyalarında ağırlıklı olarak erkeklerden oluşmasıyla bakışımlıdır. Bu bağlamda müvekkilde açığa çıkan mesleğin cinsiyetli tanınma biçiminin, mesleğin ceza yargılamalarından haciz işlemlerine belli gerekliliklerinin eril bir değer ve beceriyle bir tutulmasına dayanması, suçtan ticarete erkeklerin mütehakkim olduğu dünyalar için işlevsel olduğu açıktır. Bu bağlamda, sayısı giderek artan genç kadın avukatların müvekkilleriyle ilişkilerinde cinsiyet boyutu netameli ve alışılmamış bir mesele olarak belirginleşir. Canan Erçin'in ifadesi, bu bağlamda müvekkille ilişkiyi yönetmenin kadın avukatlar için bir kat daha zorlayıcı olduğuna işaret eder:

> *Müvekkil görüşmede ısrarcı mı oluyor?*
>
> O da karşıdaki insanla alakalı. Şimdi derseniz ya insan olan adam olan bir kere laftan anlar diye. Ama maalesef bu da çok gerçek. Diyelim ki iş yemeğine çıkıyorsunuz. Sonrası sizin olayı nasıl yönlendirdiğiniz ve sizin karakteriniz çok ön plana çıkıyor çünkü bazen böyle işler çirkinleşiyor. Bu işin çok da şeyi olmuyor. Parası ya da tabaka arasında çok fark yok yani. Ne kadar elit

> tabakadan da olsanız, orta sınıf alt sınıf da olsanız, ne kadar paranız da olsa bu tamamen Türk mentalitesi, Ortadoğu mentalitesi. Eğer bir işte kadın avukat varsa, bir de hoşuna gittiyse, işini de yapıyorsanız akşam yemeğine mutlaka bir davet ediliyorsunuz. Kimisi bir seferde anlıyor kimisi üçüncü kez reddedilince he tamam deyip kendini geriye çekiyor. Bunlar da sizin için hep yıpranma payı. (Canan Erçin, 32)

Bazı müvekkillerin kadın avukatlarla ilişkiyi meslek dışına çekme yönünde tavırları olduğunu başka avukatlar da teyit ettiler. Büşra Altın bu tür eğilimlerin, "avukat eşittir erkek" kanaatinin üstüne daha da "değersizleştirici" olduğunu vurguladı. Daha ilginç olansa, kadınlığın meslekte tek yönlü bir deneyimden ibaret olmadığını birçok avukatın anlatmasıdır. Müvekkille ilişkinin yanı sıra avukatın bulunduğu ve işlem yaptığı birçok mekan ve ilişki bağlamında kadınlığın araçsallaştığına dair gözlemleri bizzat kadın avukatlardan dinledim. Canan Erçin bazı müvekkillerin iş dışında da görüşmekte ısrarcı olmasını "çirkinleşme" olarak nitelendirirken laf arasında "isim vermeyeceğim ama piyasada bilinen kadın avukatlara biçilen roller söyleniyor ve bunlar maalesef bizim kendi kadın meslektaşlarımız arasında bile konuşuluyor" ifadesini kullandı. Ne konuşulduğunu sorduğumda ise "Kadın olmanın verdiği avantajla işlerini halleden, işlerini bitiren ve bir şekilde işlerini kolaylaştıran meslektaşlar" olduğunu, bunun konuşulduğunu ifade etti. Mülakatlarda bu konuyu diğer kadın avukatlar da anlattılar; ancak kastedilen "avantaj"ın son derece durumsal ve etkileşimsel olması nedeniyle somut bir olayı aktarmak yerine genel gözlemleri üzerinden konuştular. Büşra Altın bazı meslektaşlarının adliyeyi "defileye çevirdiği"ni; kendisinin de özenli giyindiğini ama "abartmadığını" dile getirdi. Tasvir bakımından en ayrıntılı ifade ise Hazal Zorlu'nundu:

> Adliyelerde onun ekmeğini yiyen, diyelim ki ben oradayım, prezentabl bir kadın arkadaş giriyor, ne iş yapacağını bilmiyor. Bir şey yapmak istiyor, bir şey söylüyor, kalem de ne yapmak istediğini anlıyor, gidiyor, "peki avukat hanım" diyor, işlemlerini yapıyor, ama sırf o hoş görüntüsüne. Zaten herkes iyi kötü iş yaptığı kalemi bilir, bir devamlılık oluyor, ufak tefek hediyeler gider gelir, onun kimin yanında çalıştığı bilinir gibi gibi faktörler de var. Gelir, ona gülümser, işlerini yapar gönderir sonra arkasından bir dedikodu faslı döner herkes güler. (Hazal Zorlu, 32)

Kadınlığın mesleğin en rutin ve basit işlemlerinde dahi devreye girebildiğine veya araçlaştırıldığına dair kanaatleri kadın avukatların ifade etmesi önemlidir. Kadınlık, sadece erkeklerin nesneleştirmesine maruz kalmaz; tam da bu nesneleştirmeyi daha da yaygın ve konuşulabilir kılan, kadınlar tarafından da nesneleştirilmesidir. Canan Erçin

“kibar şekilde güler yüzle bir şey rica ettiğiniz ya da iş bitirmek istediğinizde işiniz her zaman erken bitiyor, dosyacı eksi beşteki dosyayı çıkarabiliyor” dedikten sonra, bu tür durumların kadın avukatın “zekasını, donanımını arka plana atıp başka bir açıdan sömürebileceğini düşünmekten” kaynaklandığını ifade etti. Bu sömürü, kadınlık bir kere araçlaştıktan sonra çift yönlü işler ve doğallaşır. Canan Erçin’in ifadesiyle bunun “çirkin geyiğini” meslektaşları dahi yapabilmektedir. Adliyelerde odaklı bir etnografik çalışmayı hak eden bu konuda avukatlar hâkim-savcıyla ilişkiyi ise hariç tuttular. Nadiren de olsa bazı hâkimlerin kadın avukatların kıyafetlerini uygunsuz bulup gerilime neden olduğu ifade edilse de duruşma ve yargılamanın seyri cinsiyet rollerinin etkisinden uzak olarak anlatıldı. Canan Erçin, hâkim-savcıların genç kadın avukatları duruşmada beden diliyle küçümsediğini veya “bir şey yapamaz” hissi verdiğini, bilhassa mesleğin başında bunu hissettiğini anlattı. Bununla birlikte, duruşma ve yargılama kadar prosedürlere bağlı olmayan hemen her etkileşim örüntüsünde tecrübe edilen cinsiyet etkisinin, en yoğun şekilde istihdam rejiminde olduğu vurgulandı. Görüştüğüm en genç avukatlardan Büşra Altın, stajdan sonra iş ararken hep “icra yapabilir misin?” sorusuyla karşılaştığını; bazı arkadaşlarına ise “evlilik planın var mı?”, “çocuk sahibi olmayı düşünüyor musun?” gibi soruların rahatlıkla sorulduğunu anlattı. Başından beri bağlı çalışmış olan kıdemli avukat Tuğçe Özen, “meslekte kadın olmanın bir farkı var mı?” şeklinde konuyu açtığımda “Bu çok derin bir konu” diyerek kısa bir süre bekledikten sonra kendi tecrübesini yoğun biçimde aktardı:

> Mesleğin başından beri o farkı o kadar iyi hissettim ki. Bir kere daha düşük alıyorsunuz. Ondan sonra, bizim ofis için söyleyeyim kadın çalıştırılmak istenmeyen bir ofisti. Yeni yeni kadın nüfusu arttı çünkü mecburen arttı, hani belli bir tecrübeye sahip olmuş avukat istiyorsanız bir anlamda kadınlarla çalışmak zorundasınız çünkü erkek avukatlar bir süre sonra ofisini kuruyor gidiyor. Bizde başta kadın çalışması istenmiyordu, mesela ilk işe girerken çocuk yapmayı düşünüyor musunuz dediler, dedim ki hayır hiç planım yok, ya ama işte evlisin kadınsın çocuk yaparsın, dedim ki hayır sorunuz buysa çocuk yapmayacağım emin olabilirsiniz. Çünkü şey olarak bakıyorlar; çocuksuz bir kadın askerliğini yapmamış erkek gibi, hani bir süre sonra çocuk sahibi olacak ve gidecek ya da ara verecek, başka birini aramak zorunda kalacağız gibi (Tuğçe Özen, 40).

Annelikle avukatlık arasında kalmanın mesleğe özgü bir tarafı aslında yoktur; birçok beyaz yakalı işte, ayrıca beyaz yakanın da ötesinde özel sektördeki birçok iş kolunda

kadın çalışanların doğum izni hem ücret hem işgücü anlamında işverenle çalışan arasında gerilim, mücadele ve pazarlık meselesidir. Büyük büro sahibi Mehmet Gün, bürosundaki başarılı ve kıdemli bir avukatın hamilelik sürecinde müvekkillerle düzenli toplantılara katılamamaya başladığını; sürecin sonunda ise "ya aile ya iş" ikilemine girerek ayrıldığını anlatır (Gün, 2014, s. 295). Büşra Altın da çocuğu olan meslektaşlarının bağımsız çalışıyorsa hem masraf anlamında hem yoğun tempo içerisinde birçok yere aynı gün içinde gidip gelme sürecinde uygun bir kreş bulmakta sorun yaşadığını anlattı. Sadece avukatların yaşamadığı bu gibi durumların avukatlık için önemi, mesleğin geç ve hızlı demografik büyümesinin temel bir boyutu olarak kadınlaşma ile meslekte giderek artan bağlı çalışma ilişkilerinin buluşmasının güncel dönemde ilk defa tecrübe edilmesidir. Faal avukatların yarısının en fazla 10 yıl altı kıdemde olduğu; ayrıca bütün mesleğin %29'unun 10 yıl altı kıdemdeki genç kadınlardan oluştuğu hatırlandığında, giderek artan bağlı çalışma rejiminin kadınlıkla kesiştiği görülebilir.

Bu bağlamda yeni kuşak kadın avukatların bağlı çalışmayı tercih etmesindeki bir neden, büro sermayesine sahip işveren avukatların kadın avukat istihdamını tercih etmesidir. Yeni kuşaktan Aziz Aksakal'ın ifadesiyle "erkeklerde sonradan ofis açma, maaşı beğenmeme durumları olduğu için" büyük büro sahiplerinin kadın avukat istihdamına yönelmesi her ne kadar cinsiyet eşitliği gibi sunulsa da işveren-çalışan ilişkisinde kendi lehlerine bir stratejinin gereğidir. Toplumda makbul erkek rolünü kendi ayakları üstünde duran ve kendi işyerine sahip, bağımsız erkek imajının şekillendirmesi nedeniyle; erkek avukatların bir süre sonra bağımsız çalışmaya geçecek olması, işveren avukat için beceri ve müvekkil çevresi yatırımı yaptığı çalışanın kaybı demektir. Dahası, bağlı avukat istihdamında kadınların tercih edilmesi, büro içinde terfi ve yetki paylaşımında kadınların daha "kontrol edilebilir" görülmesinden de beslenir. Kıdemli avukat Tuğçe Özen, "departman şefi olarak kadının kabul edilmeyeceği bizim ofiste deklare edilmiş bir şey" dedikten sonra bunun nedeni olarak işveren avukatın, müvekkilin toplantı yapacağı ve işini teslim edeceği erkek avukata daha çok güvenmesini gerekçe olarak sunduğunu dile getirdi. Kadın avukatların istihdam ve terfi süreçlerinde ayrımcılıkla karşılaşmasının bir boyutu ise çok yakın tarihe kadar uygulanan başörtüsüne yönelik dışlayıcı yasak konusudur. Hazal Zorlu 2010'ların başında baroda staj eğitimi aldığı süreçte baro yönetiminin

derslere başörtüsüyle girmemeleri yönünde uyarı gönderdiğini, sorun çıkardığını ifade etti. Dahası, stajdan sonra iş başvurularında da birçok işveren avukatın başörtülü avukatlara açıktan "siz gelmeyin" dediğini; bilhassa büyük büroların ve şirketlerin başörtülü avukat istihdam etmeme yönünde yerleşik bir tavrı olduğunu anlattı. Başörtülü avukatlara yönelik yasakçı ve ayrımcı bir tavrı İstanbul Barosu'nun son döneme kadar ısrarla sürdürdüğünü görüştüğüm kıdemli avukatlar da doğruladılar.

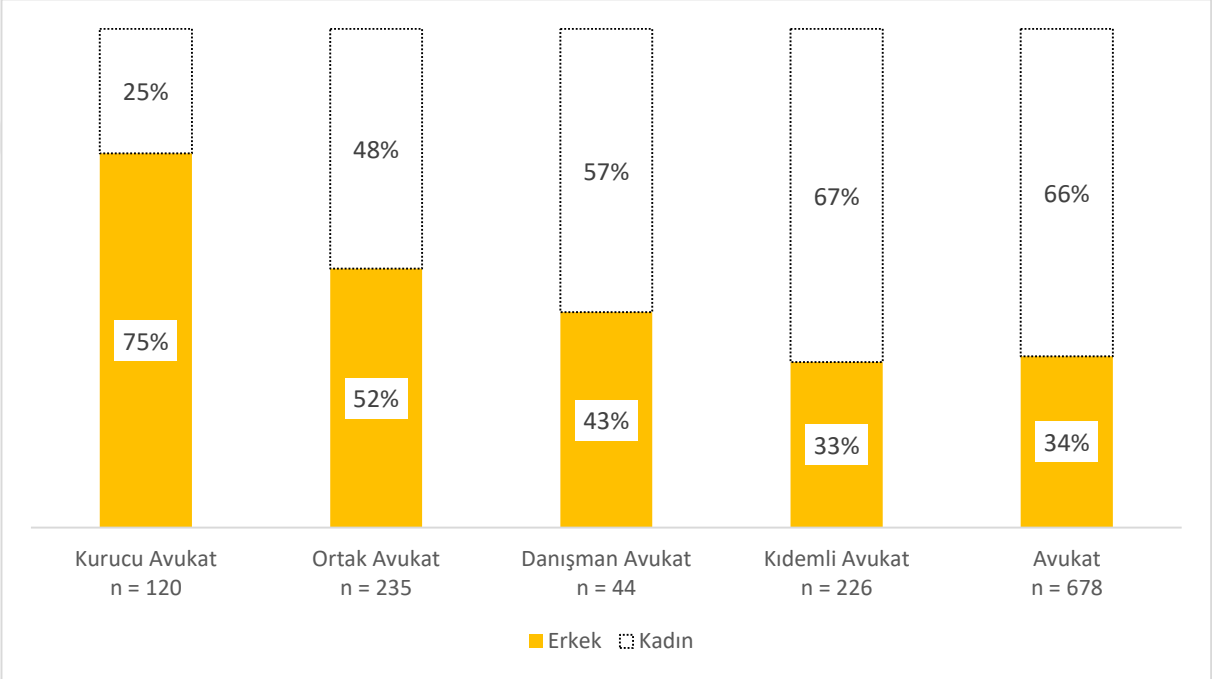

Grafik 14. Büyük Bürolarda Cinsiyet Temelli Hiyerarşi

Kaynak: The Legal 500'de listelenen 106 Türk hukuk bürosunun internet sitelerinden 01.08.2020 tarihinde derlenmiştir.

Gerçekten de The Legal 500'deki 106 hukuk bürosunda çalışan ve temel verileri açık kaynak olarak büroların sitelerinde paylaşılan 1303 avukat büro içindeki konumlarına göre tasnif edildiğinde, cinsiyet temelli bir hiyerarşinin oluştuğu görülür. Kurucu avukatlardan yeni başlayan avukatlara indikçe kadınların oranı artar. Kurucu avukatlar arasında görünen 29 kadın avukatın da ekseriyetle evlilik veya ebeveyn ilişkisi gibi ailevi bir nedenle bir diğer kurucu erkek avukatla birlikte bu konumu paylaşması söz konusudur. Buna mukabil, sayıca en büyük ve kıdem olarak en düşük grup olan avukatlar arasında kadınların oranı %66'dır. Şüpheci yaklaşırsak bu hiyerarşinin bir

anlamı, kadın avukatların kıdem ve sosyal sermaye kazandıkça kendi bürosunu açmaya daha az yelteneceği; dolayısıyla işveren için daha tercih edilir olduğudur. Bu durumda, görece alt konumlarda yoğunlaşan yeni kuşak kadın avukatların zamanla ortak avukat veya kendi bürosunda kurucu avukat konumlarına ne oranda varabileceği önemli bir mesele olarak belirir. Sadece büyük bürolarda değil, rutin ilişki ve iş bölümünün işveren avukatın şahsi inisiyatif ve yatkınlıklarına kaldığı küçük bürolarda da cinsiyet ekseninde ne gibi ayrımcılık ve eşitsizliklerin yaşandığına dair ileri araştırmalara ihtiyaç vardır ancak mesleğin kadınlaşmasıyla bağlı çalışmanın düğümlendiği güncel bağlamda genç kadın avukatların ayrımcılık deneyim ve algısının giderek yükseldiği kesindir.

Görüştüğüm avukatlar, orta veya büyük ölçekli bürolarda kurucu avukatın kadın olmasının çok nadir olduğunu ifade ettiler. Buna mukabil Selim Akalın, kurucu olduğu büyük büroya iş başvurularında ağırlıklı olarak kadınların olduğunu söyledi. Bunun nedeni olarak da hem bu tarz büroların "bilgisayar başında, klimalı ofislerde, plazalarda" görece rahat ve güvenlikli çalışma şartları, hem de işin içeriği anlamında "icra takibi için Anadolu'nun dört bir köşesinde dolaşmak gerekmemesi" nedeniyle daha çok kadınların rağbet gösterdiğini ifade etti. O halde kadın avukatların bağlı çalışma hiyerarşisinde görece düşük konumlarda yoğunlaşması sadece işverenin verimlilik stratejisi için değil, kadına uygun çalışma hayatı imajının meslekte hem erkekler hem kadınlar tarafından içselleştirmiş olmasından da besleniyor olabilir. Her durumda, bağımsız çalışmanın çekici tarafı olarak hem maddi hem mesleki anlamda özerk avukat imajı gibi, itici tarafı olarak mesai ve zahmet imajının da erkek rolüyle özdeşliğinin alanda yerleşmiş ve içselleştirilmiş olması, erkek avukatların daha çok bağımsız çalışması kadar kadın avukatların da bağlı çalışmaya yönelmesinde tezahür eder.

Kadın olmanın meslekle kesiştiği son bir bahis ise şiddet ve taciz deneyimleridir. Görüştüğüm bağımsız çalışan kadın avukatlardan Gülnur Özoğul ve Canan Erçin, bazen ceza dosyasında karşı taraftan, bazen haciz gibi saha çalışmalarında borçlulardan, bazen de kamu görevlilerinden sözlü ve fiziki saldırılarla karşılaştıklarını ifade ettiler. Gülnur Özoğul, aile içi şiddet gören bir müvekkiliyle emniyete şikayete gittiklerinde, bir komiserin şikayeti dinlemeden müvekkili eve

göndermek istediğini, kendisi itiraz edince de bağırarak çıkıştığını "üstümüze yürüdü" diyerek anlattı. Mesleğin başında yoğun bir şekilde haciz işlemlerine gönderilen Tuğçe Özen "bana silah da doğrulttular, böyle eli titreyerek adam vuruyordu araya memur girdi" dedikten sonra bu gibi durumlar nedeniyle haciz işlerinde kadın avukatların tercih edilmediğini; kadın avukatların da tercih etmediğini, evliyse kocasının izin vermediğini veya bazen de eşlik ettiğini ifade etti. Büşra Altın da CMK görevi için gece saatlerinde emniyete giden bazı kadın meslektaşlarına ilk seferinde babalarının eşlik ettiğini anlattı. Benzer örnekleri başka avukatlardan da dinledim; kadın avukatların bu gibi deneyimler yaşaması tek bir şekle indirgenemeyecek kadar her durum ve bağlamda muhtemeldir.

Kadınlığın kurgulanmış imajı olarak narinlik, duygusallık ve zarafet gibi atıflar şiddet ihtimalini bir noktaya kadar kadın avukat lehine erteleyebilirken bir noktadan sonra aynı atıflar kadının üstünde daha rahat baskı kurulabileceği, kurulması gerektiği, dolayısıyla sözlü veya fiziki çıkışmayla kontrol edilebileceği yönünde bir eğilimi de besler. Kadın avukatlar, erkek meslektaşlarıyla aynı oranda, hatta bazı durumlarda daha fazla şiddete maruz kaldıklarını ifade ettiler. Mesleki hüner ve kimliğin cinsiyet rollerine göre şekillendiği bu bağlamda taciz deneyimleri önemlidir. Bu bahiste önemli olan, meslek içinde ve avukatlık bürolarında taciz konusunun kadın avukatlar tarafından buzdağının görünmeyen kısmı gibi, görünenden daha yaygın olduğu yönünde anlatılmasıdır. Tuğçe Özen, bağlı çalışan kadın avukatlar arasında böyle bir mağduriyet yaşamamış olanın az olduğunu düşünüyordu; işveren veya kıdemli avukatın erkek olduğu ve bağlı çalışanın kadın olduğu denklemde taciz ve sarkıntılık örneklerini görmüş ve dinlemişti. Dahası bu konunun meslek içinde örtük bir şekilde de normalleştirildiğini ifade etti:

> Mesleğin ilk yıllarında sınıf arkadaşım bir erkek avukatla çok sık görüşürdüm, onun patronu da orta yaşlı bir erkek avukattı. Ve yanında hep güzel kızları çalıştırıyordu, çok ağır tacizleri gülerek anlattığını hatırlıyorum arkadaşımın. Ve diyordum ki hani buna bir şey söylemen gerekir ama mesela kendisiyle yatmadığı için altında çalışan avukatı işten attığını söylemişti bir keresinde. Ben inanamadım, hani maaş verdiği için bunu yapması gerekiyor düşünebiliyor musunuz, bu adam aktif avukat ve bu adamla ilgili cinsel tacizle ilgili bir tane şikayet yok diye biliyorum. (Tuğçe Özen, 40)

Tuğçe Özen bunun dışında taciz yaşanan başka bürolar olduğunu da anlattı. Avukat için yemeğe çıkma teklifi ve iltifatlarla başlayan bir süreç olarak tacizin yaygın bir

durum olması, meslek içinde kadınlar arasında dayanışma biçimleri de doğurmuştu. Tuğçe Özen, mesleğin başında çalışmaya başladığı bir yerde sekreterin kendisine "yalnız kalma" dediğini, "hemcins dayanışması, abla koruyuculuğu" anlamında ona eşlik ettiğini anlattı. Tacizin faili olan kıdemli avukatların "konumuna, gücüne güvendiğini", mağdurların şikayet etmeye cesaret edememesinden güç bulduğunu, şikayet edilse bile barodan ve mahkemelerden güçlü bir yaptırımla karşılaşmadığını dile getirdi. Bu konuda hassas olduğunu söyleyen Büşra Altın mülakatta son yıllarda kadın meslektaşlarını tacize yeltenen hukuk profesörü, işveren avukat, icra müdürü gibi farklı konumlarda isimleri dile getirdi. Mağdur meslektaşlarının çözüm olarak sosyal medya yoluyla failleri ifşa etmek gibi bir çözüm bulduklarını anlatan Büşra Altın, emniyete müvekkilin ifadesi için bırakılan cep telefonuna atılan mesajlar gibi durumlarla da karşılaştıklarını söyledi. Benzer kanaatlere diğer kadın avukatlar da sahipti ancak görüştüğüm bazı erkek avukatlar bu tür olayları hiç duymadıklarını söylerken bazıları ise muhtemel olduğunu dile getirdi. Meslek etiği ve kimliğine gölge düşürmesi muhtemel bir konu olarak tacizin hem ne kadar yaşandığı hem de bilhassa mülakatta ne kadar anlatılabilir olduğu ayrı bir konudur. Ancak kadın avukatların müvekkilden işverene muhatap oldukları her taraftan taciz veya şiddet gelebileceğine dair ortak bir kanaatinin olması, bağlı çalışmakla kadınların artışının kesiştiği noktada meslek içi ve büro içi ilişkilerin denetim ve düzenleme boşluğuna işaret eder.

Nihayetinde, avukatlık müvekkilden adliye memuruna, işveren avukattan savcıya çeşitli konum ve yetkilerde faillerle sürekli ve çoklu etkileşim pratikleri içinde sürdürülen bir meslek olarak cinsiyet rollerinin etkisine açıktır. Meslekte belli konum ve işlemlerin değer ve becerileri erkeklikle yakın görülür ve bu yakınlık, erkeklerin daha çok yöneldiği veya kadınların daha çok yönelmediği, çünkü işverenlerin tutumlarının ve çalışma ilişkilerinin erkekler için daha avantajlı olduğu konum ve kazanımlara erkeklerin daha çok kavuşmasıyla gerçeklikle pekişir. Diğer yandan, kadın avukatların cinsiyet rollerinin getiri ve götürülerine kadınların hem maruz kaldığı hem de bazı durumlarda araçlaştırıldığı söylenebilir. Şiddet ve taciz olguları ise daha odaklı çalışmaların konusu olmayı hak etmekle birlikte, bağlı çalışmakla kadın işgücünün artışının kesiştiği noktada genel mesleki anominin semptomu olarak değerlendirilebilir.

5.4.Meslek Çözülmesi ve Alanın Farklılaşan Topografisi

Yukarıdaki bölümlerin ışığında, avukatlık mesleğinin dönüşümünün bir meslek çözülmesine çözülmeye yol açtığından bahsetmek mümkündür. Eldeki veriler meslek çözülmesinin beş farklı dinamiğine işaret eder ve bu dinamiklerin güncel bağlamda hızlı şekilde birbirine eklemlenerek yol açtığı zorluklar, mesleğin dönüşümünün temel karakterini verir:

1) Mesleğin çeper konumunda bulunduğu yargı alanında kamuya rağmen kamu hizmeti rolü,
2) Meslek alanında ücretlerden uzmanlaşmaya bir dizi konuda düzenleme boşluğu,
3) Meslek alanında farklı sermaye biçimlerinin varlığı ve eşitsiz dağılımı,
4) İşveren büroların ekonomik büyüme dalgasıyla birlikte alanda mütehakkim konumu,
5) Demografik büyümenin diploma veya ruhsatın özgül etkisini aşındırması.

Öncelikle mesleğin faaliyet yürüttüğü yargıyla toplum arasındaki konum ve yatkınlıkları anlamında kamuya rağmen kamu hizmeti olması eski kuşaklarda olduğu kadar yeni kuşaklarda da yerleşmiştir. Bunun birinci boyutu mevzuat, duruşmanın fiziki ve litürjik düzeni, özlük hakları ve simgesel avantajlar bakımlarından avukatların hâkim-savcılara göre yargının çeperine itilmiş olmasıdır. Fakültenin siyasi atmosferinden hâkim-savcı atamalarındaki siyasi filtrasyona, baro yönetimlerinin çoğunlukla sol-sekülerist dünya görüşünü temsil etmesine kadar alanın geçirgenliğine dair avukatların şahitliklerini panoramik ve eleştirel kılan, bu çeper konumdur. İkinci bir boyutu, bu çeper konumun adliyede olduğu kadar diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki günlük ve rutin işlemlerde bilfiil dışlanma ve zorluklarla karşılaşma şeklinde deneyimlenmesi ve bu bağlamda avukatların mücadeleci bir yatkınlık geliştirme gereğinin baskın olmasıdır. Genç bir avukatın ifadesiyle "devletin üvey evladı" olmak, duruşmadan icraya avukatın her durumda alanın yapısal aksaklıklarına rağmen hukuku işletme mücadelesi vermesini gerektirir. Üçüncü bir boyutu ise avukatın bir yandan çeper konumunda bulunduğu bir alanda yargının özerkliğine dayanarak mesleğini icra ederken, diğer yandan dışsal talep ve ihtiyaçlarını yargıya tercüme etmek isteyen müvekkilin avukatın hünerini ve yargısal işleyişi araçlaştırmaya yönelik yatkınlığıyla da mücadele etmek durumunda olmasıdır. Bunun

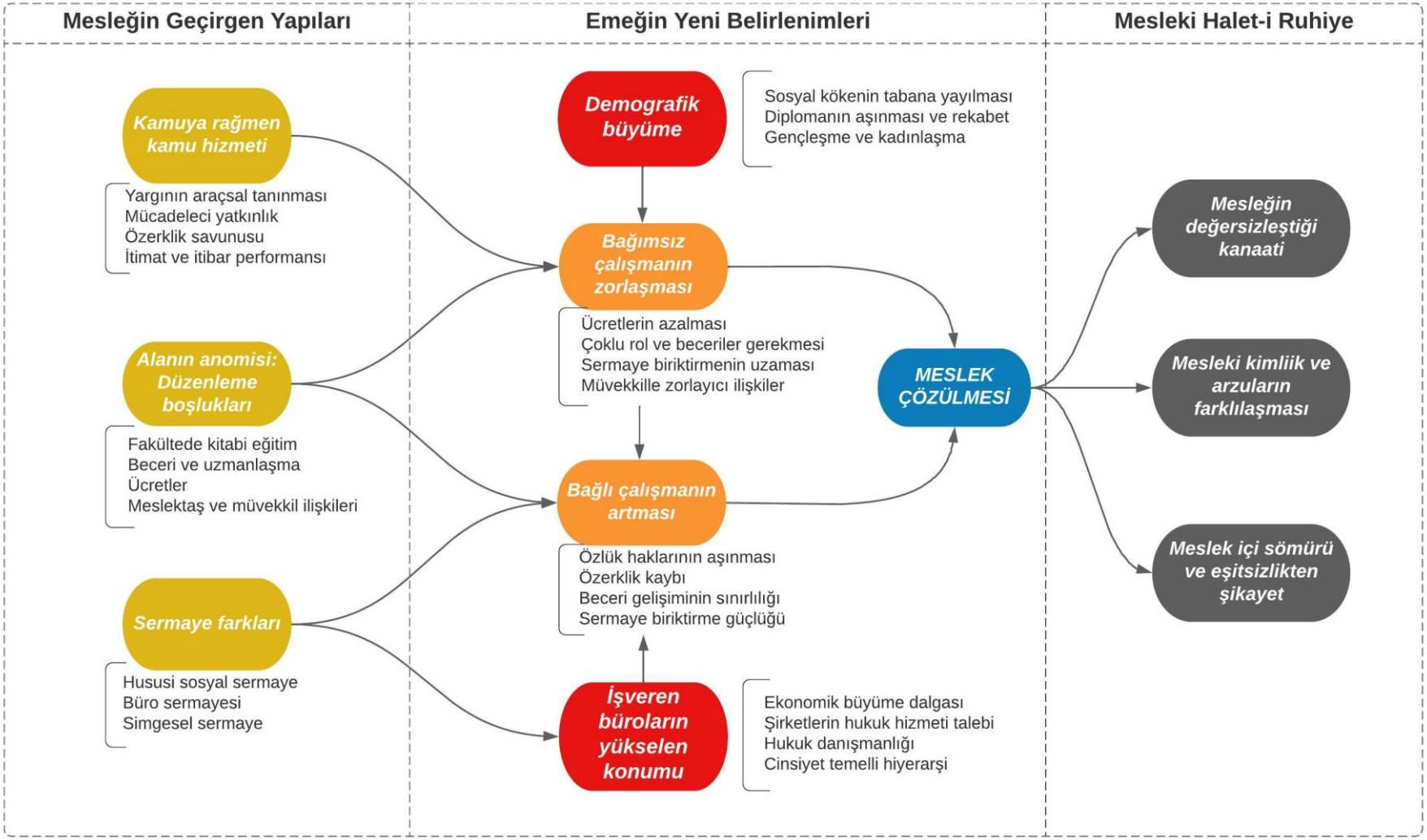

Şekil 12. Avukatlığın Dönüşümü ve Meslek Çözülmesi

nedeni ise yargının geçirgen ve araçsal tanınma biçimlerinin meslekte olduğu kadar meslek dışında da köklü ve yaygın olmasıdır. Bu bağlamda müvekkille ilişkisini itimat ve itibar uyandırması gereken bir performans olarak sürdüren avukat, özerkliğini olduğu kadar maddi ve simgesel çıkarını da korumak adına hukuk sermayesi dışında sözlü ve simgesel etkileşim becerileri sergilemek zorundadır. Bağlı çalışanlara göre bağımsız çalışan avukatların daha yoğun şekilde mecbur kaldığı bu zorluklar, mesleğin yargıyla toplum; devlet anlamında kamuyla halk anlamında kamu arasındaki yapısal konumunun fiili getirisidir.

İkinci olarak, bir meslek alanı olarak avukatlık ücretler, beceri gelişimi, uzmanlaşma, müvekkil ve meslektaş ilişkileri bahislerinde yapısal bir düzenleme boşluğuna sahne olur. Yürürlükteki mevzuat avukatın yetkileri ve ilişkilerine dair elbette yazılı kurallar içerir ancak bu bahislerde mevzuatın hem yetersiz hem de etkisiz kaldığını birçok avukat teyit etmiştir. Alanın anomisinin bir tezahürü, avukatların mesleki güzergah ve kazanımlarını bireysel girişim ve gelişime bırakacak şekilde, hangi becerilerin hangi konumlara tekabül edeceğinin belirsizliğidir. Hukuk fakültelerinin içselleştirilebilir bir pratik yerine standart, kitlesel ve kitabi bir eğitim içermesi, yabancı dil öğrenmekten belli bir hukuk alanında yetkinleşmeye, yüksek lisans yapmaktan verimli bir staj geçirmek için doğru bir büro bulmaya kadar birçok konuda bilhassa yeni kuşak avukatların el yordamıyla ilerlemesine ve farklılaşmasına yol açar. Beceri gelişimi, beceri tanınması ve beceri denetimi bahislerindeki bu anominin bir tezahürü, öteden beri "nosyon" nosyonunun sınırsız, tanımsız, yerleşik bir inanç olmasıdır. Alanın anomisi daha derin biçimde ücretler, işverenle ilişki ve müvekkil bahislerinde devam eder. Her ne kadar avukatın alabileceği asgari ücret mevzuatta her sene güncellense de hem bağımsız çalışanların müvekkilden aldıkları ücretler hem de bağlı çalışanların işveren avukattan aldıkları ücretlerin gerçekte tavsiye edilen asgari ücretin altında sıklıkla kaldığı malumdur. Müvekkille ilişkide güven ve istismar ikilemi kadar işverenle ilişkide zanaat ve sömürü ikilemi de denetim ve düzenleme iradesine sahip etkili bir kurumsal failin ortada görünmediği bir alanda meslek dışı çıkar, eğilim ve ilişkilere bırakılmış görünmektedir. Beceri, ücret ve ilişki bahislerinde alanın bu geçirgenliği dezavantajlı konumlarda bulunan yeni kuşak avukatlar için hem bağımlı hem de bağlı çalışma şartlarını zorlaştırır.

Mesleğin üçüncü bir geçirgen yapısı, nosyonla birlikte mesleğin iki temel gereği olarak öteden beri kabul edilen "çevre" veya sosyal sermayenin mesleğin geleneksel gelir ve statü vaatlerine hangi oranda ve ne şekilde ulaşılacağını belirlemesidir. Avukat meslek öncesi ve dışında sosyalleşme örüntülerinde belki geliştirdiği genel sosyal sermayesini, müvekkil veya iş gelmesi muhtemel irtibat ve temaslar anlamında meslek içi hususi sosyal sermayeye dönüştürebilirse şanslıdır. Ancak sosyal köken bakımından dezavantajlı olan çoğunluk, her kuşakta, meslek içi hususi sosyal sermayeyi ancak meslek hayatında geliştirmek durumundadır. Ancak sosyal sermaye yetmez; sosyal sermaye sayesinde gelen müvekkilin, avukatın günlük simgesel-etkileşimsel performansından da beslenen ve saygınlık, itimat ve güven anlamında simgesel sermayesini tanıması gerekir. Tam bu noktada, yeni kuşakların ekseriyetle mahrum olduğu bir sermaye türü olarak büro sermayesi devreye girer. Uzmanlaşmanın resmi ve düzenlenmiş olmadığı bir meslek alanında büro sermayesi, büroda istihdam edilen avukat ve personel işgücünün niceliği ve niteliğini, büronun belli hukuk alanlarında tecrübe ve tanınırlığını, aynı zamanda hizmet sunduğu iş ve müvekkil çevrelerinin yoğunluğunu, hacmini ve sürekliliğini kapsar. Büyük kazanç getirecek işlerin daha çok büyük bürolara kanalize olmasını sağlayan büro sermayesi, eski tarz tek başına avukatlığın elindeki tek kaynak olan simgesel sermayeye de gölge eder. Büro sermayesi, mesleki karizma ve hüneri avukatın şahsından veya tek kişilik bürosundan alıp görece büyük büronun kurumsal varlığına atfeder. Mesleki hünerin aktive olması ve avukatın meslekten kazanç elde etmesi için bu sermaye biçimlerine muhtaç olması, alandaki ücret ve beceri anomisiyle birlikte yeni gelenler aleyhine işler.

Ancak mesleğin dönüşümünü, öteden beri olan bu üç yapının varlığıyla açıklamak mümkün değildir. Avukatlık mesleği her zaman kamu otoritesi karşısında hak ve adalet arayışının parlak örneklerine sahne olmuştur; tersinden söylersek yargı kurumu olan her toplumda hukukun tarafsızlığı ve bağımsızlığı bir mücadele konusudur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde de meslek, bütün bir yargı alanı kadar derin bir müdahaleye sahne olmuş ve iktidarın bürokratik bir uzantısı haline getirilmiştir. 1976-83 yılları arasında İstanbul Barosu Başkanlığı yapan Orhan Apaydın baronun 1978 levhasına yazdığı sunuş yazısında, 1938 tarihli avukatlık yasasını "siyasi iktidarın baskısı", hatta "faşist ve Nazi anlayışının devlet düzenine

yansıması" olarak tanımlar (*İstanbul Barosu Levhası 1978*, 1978, s. V). Dolayısıyla kamuya rağmen kamu hizmeti yapmanın zorlukları yeni olmadığı gibi, tarihsel bir araştırma bugüne geldikçe görece kolaylaştığına dair bulgular dahi sunabilir. Ücret ve becerilerin yeterince ve etkili biçimde düzenlenmemesi de yeni değildir; hukuk fakültelerinde öteden beri kitlesel bir eğitim verilmiştir ve fakülteyle meslek arasındaki pratik mesafe her zaman olmuştur. Daha 1962'de Yargıtay üyesi ve eski adalet bakanı Abdullah Pulat Gözübüyük, Adalet Bakanlığı'nın yayın organında, fakülteden sonra bir sene stajın yetersiz kaldığını, oysa Fransa'da beş sene olduğunu, bizde ise "gereken bilgi ve tecrübeden yoksun çok sayıda meslek mensubu" olduğunu yazmıştır (Gözübüyük, 1962). Eski kuşakların "avukatlıkta gün olur yılı besler, yıl olur günü beslemez" gibi maddi kazancın değişkenliğine işaret eden kabulleri paylaşması ücret ve gelir standardizasyonunun da öteden beri mümkün olmadığını; mesleğin serbest tarafının kazanç fırsatları bakımından dış etkilere açık bırakıldığını gösterir. Sosyal sermayenin etkisi de yeni bir dinamik değildir; çevre ve güven meslekte her zaman aranan iki değer veya kaynak olmuştur. Literatürü oluşturan az sayıdaki araştırma, bu yapıların öteden beri varlığına işaret eden ve örtüşen bulgular içerir (Akbaş, 2015; Cirhinlioğlu, 1995; Kalem, 2010; E. Kaya, 2018a).

Fakat mesleğin yapısal geçirgenliğini bugün hissettiren; bir anlamda bu yerleşik yapıların bilhassa yeni kuşaklar için zorlaştırıcı etkisini mesleğin deneyim dünyasına taşıyan, tetikleyici iki dinamik söz konusudur. Bunlardan ilki, mesleğin geç ama yoğun demografik genişlemesi; ikincisi ise işveren büroların son yirmi senede yükselmesi ve ücretlileşmenin artmasıdır. Demografik büyüme bilhassa son on yılda hızlanan bir dinamik olarak meslek içinde en çok hissedilen ve söylenen süreçtir. Takriben iki avukattan biri mesleğe son on yılda katılmıştır. Dahası, hukuk eğitimi için İstanbul ve Ankara'daki fakültelere gelen öğrenciler mezuniyetten sonra büyük oranda bu metropollerde çalışma hayatına başlamayı tercih eder; bunun sonucunda, 2020 itibarıyla 100 bin kişiye düşen avukat sayısı bakımından 352 ile Ankara birinci, 334 ile İstanbul ikinci sıradadır. Ayrıca İstanbul ve Ankara'da kayıtlı avukatlar bütün mesleğin yarısını oluşturur. Sırasıyla İzmir ve Antalya'yla birlikte bu dört büyük şehir ülkenin nüfusa oranla avukat sayısını yukarı çeker. Bu hızlı artışın ve yoğunlaşmanın meslek içinde tezahürü, mesleki saygınlığın ve kazanımların giderek azaldığı yönündeki kanaatlerin ortaklığıdır. Gerçekten de görüştüğüm her avukattan "sayı arttı

kalite düştü", "niteliksizleşme var", "sıradanlaştırıldık", "meslek ayağa düştü" gibi ifadeleri dinledim. Avukatların önemli bir kısmı, nitelik kaybını görece yeni fakültelerin yetersiz eğitim vermesine bağladılar; fakültelerin merkezi sınav yoluyla giderek daha alt sıralardan adaylar alması mesleğe uygun beceri ve donanım sahibi olanların azalması demekti. Onlara göre büyümeyle gelen nitelik kaybının piyasadaki doğal bir sonucu da hem ücretlerin hem saygınlığın birbirine bağlı olarak azalmasıydı. Kıdemli avukatlar bürolarında işe başvuran adaylarda ve işe yaklaşımlarında bu nitelik kaybını gözlemlediklerini ifade ederken yeni kuşak avukatlar duruşmadan dilekçeye, sosyal medyayı kullanma biçiminden konuşma tarzına farklı vesilelerle meslektaşlarının nitelik farklarına şahit olduklarını dile getirdiler.

Bu noktada, işgücü sayısının artmasının nitelik azalmasına yol açacağı hipotezini sınamayı mümkün kılacak nesnel gösterge ve ölçütlerin olmamasının, büyümeyi sıradanlaşmayla özdeş tutan ortak açıklama biçimini meslek içinde alternatifsiz kıldığını fark etmek gerekir. Avukatlar, hele de sosyal kökeni alt ve orta seviye olanlar "meslek ayağa düştü" derken mesleğin kendilerinin de bir parçası olduğu geniş halk kesimlerine açılmasına karşı seçkinci bir perspektifi bile isteye savunmayabilir. Fakat avukatlığın, fakülte filtrasyonu dar tutulmuş, sosyalleşme örüntüleri türdeşleştirici ve bağımsız çalışma tarzına çakılı bir meslek olduğu "eski zamanlar"dan yeni şartlara çok hızlı geçiş sürecinde, bu geçişi değerlendirirken avukatların elinde mesleğin "bir zamanlar" seçkin bir meslek olduğuna dair eski kanaatten başka hareket noktası yoktur. Demografik büyüme bilhassa dezavantajlı sosyal kökenden gelenler için metropollerde bağımsız çalışma imkanını diplomanın özgül değerinin aşınması ve rekabetin artması anlamında zorlaştırıyorsa bu, mesleğin geçirgen yapıları olarak yargı alanındaki çeper konumunun ve alandaki ücret ve becerilere dair düzenleme boşluklarının kümülatif etkisiyle buluştuğu içindir. Diplomanın mesleğin geleneksel vaatlerine erişmeye artık yetmemesi diploma ötesinde hangi beceri, yetkinlik ve uzmanlıkların hangi kazanım ve güzergahlara tekabül edeceğine dair herhangi bir yapılandırıcı yapının öteden beri olmaması sayesinde açığa çıkar. Dolayısıyla demografik büyümeyle birlikte elbette bağımsız çalışma zorlaşmıştır fakat bu, yeni kuşak avukatların hem yargının araçsal tanınması ve işlemesine karşı mücadele etmek için gereken yatkınlık ve motivasyonları anlamında hem de iş bulmak, müvekkille ilişkiyi yönetmek ve maddi kazanç elde etmek anlamında mecbur kaldıklarını fark

ettikleri yeni beceri ve sermaye biçimlerini edinmeleri noktasında ne fakültede ne stajda ne de meslek boyunca yapılanmış bir süreçten geçmeleri sayesinde mümkün olmuştur. Görüştüğüm yeni kuşak avukatların meslekte zorlanmalarının birinci nedeni olarak sıklıkla atıf yaptıkları demografik büyümenin yanı sıra düşük ücretler, tesadüfi beceri gelişimi ve mecburi itibar performansı bahislerinde yaşadıkları dezavantajları fakülteler, barolar ve kıdemli avukatlara yönelik şikayet ve eleştiri şeklinde anlatmaları da buna işarettir. Bilhassa baroların bütün bir mesleki dayanışma ve kimlik retoriğine rağmen genç avukatların ücret, beceri ve özerklik mücadelesi açısından ilgisiz ve kendi siyasi gündemine hapsolmuş olmakla suçlanması, meslek çözülmesinin meslek örgütüne duyulan güven ve inancı da aşındırması anlamında önemlidir.

Diğer yandan, bağımsız çalışmanın zorlaşması kendinden ibaret bir dönüşüm değildir. Bağımsız çalışmanın yeni kuşaklar için zorlaşması ücretlileşmenin artmasıyla bakışımlıdır. Bu noktada mesleğin dönüşümünün demografik büyümeyle paralel ikinci bir özgün dinamiği olarak işveren büroların yükselişini hatırlamak gerekir. Sadece yirmi ve üstü avukatın çalıştığı büyük bürolardan ibaret olmayan işveren bürolar, Türkiye ekonomisinin 1990'lardan bugüne yükseliş trendiyle birlikte maddi getirisi yüksek hukuk hizmetlerine giderek artan talep dalgasıyla yükselmiştir. 2000'lere kadar mesleğe giren avukatların büyük oranda istifade ettiği gözlemlenen bu ekonomik yükseliş dalgası aynı zamanda mesleğin geçirgen bir yapısı olarak sermaye farklarıyla buluştuğunda meslek dünyasının topografisinin eski dönemden yapısal olarak farklılaşması sonucunu doğurur. Avukatlıkta her dönem yeni gelenler için oyunun kuralı hususi sosyal sermaye ve simgesel sermaye biriktirmek olmuştur. Ancak ekonomik büyümenin çalışma rejimindeki düzen ve denetim boşluğuyla buluşması bir yandan eski kuşağın daha çok elinde bulundurduğu büro sermayesinin alanda artık mütehakkim bir konuma tekabül etmesini, diğer yandan yeni kuşakların sermaye farklarını telafi etme şansları giderek azaldıkça büro sermayesiyle ücretli emek ilişkisi kurmak zorunda kalmalarını hazırlamıştır. Sosyal kökeni tabana yayılmış yeni kuşak avukatlar hem sosyal sermaye hem büro sermayesi hem de simgesel sermaye bakımından ücretlileştirici kümülatif bir dezavantaj yaşar. Yeni kuşak avukatlar bağlı çalışmaya mecbur kaldıkça özlük haklarının aşınmasını, mesleki özerklik kaybını, beceri gelişiminin sınırlılığını ve en nihayetinde oyunun en eski

kuralı olan sermaye biriktirmenin uzamasını deneyimler. Eski kuşakların sosyal köken bakımından ne kadar dezavantajlı olsalar da kendi dönemleri ve güzergahlarında bunu telafi edecek ve ekonomik sermayeye dönüşecek hacimde mesleğe özgü sosyal ve simgesel sermaye kazanmış olmaları, yapısal şartların farklılaştığı yeni kuşaklar için mümkün, muhtemel ve umut verici görünmemektedir. Dolayısıyla mesleğin dönüşümündeki asıl kriz, son otuz senede demografik büyümeyle büro sermayesinin belirginleşmesinin buluştuğu noktada başlar. Yeni kuşak avukatlar, hem alana özgü sermaye kazanımı hem de mesleğin genel ekonomik kazancı anlamında oyuna geç girmenin handikaplarına mecbur kalır.

O halde "sayı arttı, kalite azaldı, meslek bozuldu" kanaatinin meslek içinde, yeni kuşaklar tarafından da paylaşılacak kadar yaygın ve güçlü olmasını nasıl değerlendirmek gerekir? Demografik büyümenin mesleğin aşındığına dair kanaatleri tetiklediğini mesleğin eski dönemlerinde de görmek mümkündür. Ülkede hukuk fakültesi sayısının sadece iki olduğu 1970'lerin başında fakülte kontenjanlarının az da olsa artırılmasına yönelik benzer bir tepki doğmuştur. İstanbul Hukuk'tan bir senede mezun sayısının 500'ü geçmesi üzerine "ihtiyaçtan fazla hukukçu olduğu", "avukatlığın ilgi çekici olmaktan çıktığı", "hukukçu enflasyonu olduğu" yönündeki kanaatler gazetelerde görülmüştür (Büyüksezer, 2020). Aynı tepkilere bakılırsa adalete inanç, yargılamanın yavaşlığı, hukuk eğitiminin katılığı gibi eleştiri bahisleri de yeni değildir. 1980'lerde açılan yeni fakültelerin akademik kadro yetersizliği nedeniyle hukuk eğitimini gerileteceği ve hukukçu kalitesini düşüreceği yönünde şikayet ve evhamların sonraki dönemde de var olduğu malumdur (Cirhinlioğlu, 1995, s. 199). Avukatlığın, küçük bir nicel artışa karşı tutucu tepkiler doğuran kapalı bir yapı arz etmesinin tarihsel nedenleri, bilhassa Cumhuriyet tarihi boyunca nadir bulunan bir kaynak olarak yükseköğretim sermayesine dayanan siyasi-bürokratik iktidar seçkinlerinin oluşum, yeniden üretim ve muhafazası bağlamında ayrıca aranabilir. Ancak demografik büyümenin ve beraberinde geldiği düşünülen nitelik kaybının bugünle sınırlı bir şikayet olmadığını görmek, güncel dönüşümde demografik büyümenin ancak mesleğin dönüşüme açık yapılarını tetikleyebildiğini görmeyi sağlar. Gerçekten de niteliğin hangi bakımlardan hangi zarara yol açacak şekilde azaldığının nesnel tespitinden daha önemlisi, niteliğin azaldığı yönündeki kanaatin yaygınlığının, meslek içindeki nesnel konum ve sermaye farklılaşmasını görünmez

kılmasıdır. Öteden beri avukatlık, 80'lerde ve 90'larda açılan yeni fakültelere rağmen kıdemli avukatların hem sözleri hem varlıklarıyla teyit ettiği üzere, tabakalaşma ve statü kazanma yolunda verimli bir meslek olmuştur. Ancak bugün mesleğin toplumsal verimini azaltan, mesleğin geçirgen yapılarının, demografik büyüme ile alandaki sermaye farklarının kesişiminde yeni kuşaklar tarafından maddi kazanç, özerklik, kariyer ve tatmin anlamında daha zorlayıcı şekilde hissedilmesidir.

> *Ama eski avukatlar da kendi dönemlerinde zorluk yaşadığını anlatıyor?*
>
> Zerre yaşamadılar. Yaşadığını iddia eden varsa size yalan söylüyordur çünkü hepsi özel sohbetlerimizde diyor ki bizim zamanımızda böyle değildi, biz iyi para kazanırdık, şöyle olurdu böyle olurdu. Sonra baroya gelince diyor ki avukatların problemleri otuz senedir devam ediyor falan. Tuzu kurular. Bize mesleğin kırıntıları kaldı. (Erhan Kala, 27)

Genç avukat Erhan Kala'nın ifadeleri aslında, mesleğe başladığı yıllarda zorluk yaşadığını söyleyen eski kuşak avukatlardan ziyade, mesleğin maddi kazanç vaatlerine kısa bir sürede erişileceğine dair mesleğin yerleşik imajını yalanlar. Bir diğer ifadeyle, her kuşak kendi zorluğunu muhakkak yaşamıştır ancak mevcut yeni kuşağın farkı, demografik büyümeyle birlikte, eski kuşakların meslekte biriktirdiği ve meslek alanını yapılandıran sermaye farklarının zorluğunu da yaşamak zorunda olmasıdır. Tersinden söylersek, genç avukatın bağımsız çalışma yoluyla meslek sayesinde memur babasından daha yüksek bir kazanca kavuşacağına; en azından üniversite yıllarından kalan kredi borcunu rahatça ödeyebilecek şekilde kazanacağına inancı, meslekteki henüz ilk yıllarında düşük bir sosyal sermayeyle bağımsız çalışırken karşılaştığı zorluklarca yalanlanmıştır. Alanın bu zamana kadar çözülmemiş anomisinin yükünü içinde bulunduğu demografik büyüme ve maruz kaldığı sermaye farkları sayesinde kümülatif şekilde hisseden genç avukat, mesleğin maddi kazancına dair beklenti ve yetersizlik hislerinin baskın çıktığı bir meslek çözülmesi içindedir. Eski avukatların "tuzu kuru" olmasıyla baronun ilgisiz olması ve işveren avukatların sömürücü yaklaşımları genç avukatların şikayetlerinde iç içe geçer. Kendini rekabete ve sermaye farklarına mecbur bırakılmış bir halde oyuna başlama durumunda bulan ve bu nedenle alana dair görüşleri gerçekçileşen genç avukatlar nezdinde mesleğin geleneksel-aristokratik imajı, idealist olmaktan daha kötüsü artık mevcut gerçeklerin üstünü örtme işlevinden ibaret kalmıştır.

Genç avukatın yukarıdaki alıntıda "mesleğin kırıntıları" ifadesi, bir yandan mesleğin eski dönemde yüksek kazanç ve aristokratik çıkarsızlıkla özdeş imajının parçalanmasını ifade ederken, diğer yandan günümüzde yaygın olan "pasta küçülüyor" kanaatiyle yankı yapar. Aslında hukuk hizmetleri piyasasının küçüldüğü söylenemez; şirketlerin ihtiyaç duyduğu hukuki işlemler kadar, mahkemelere gelen ceza ve hukuk davalarında da istikrarlı bir seyir vardır: Son on senede ceza mahkemelerine her sene takriben 3 milyon civarında dava gelirken, hukuk mahkemelerinde görece artışla 4 milyona yaklaşmıştır (Adalet Bakanlığı, 2021, s. 4). Mesele hukuk işlemleri piyasasının hacmi değil, nasıl bölüşüldüğüdür: Tam da bu nedenle görüştüğüm bazı avukatlar aslında "pastanın küçülmediğini", fakat avukatın alabileceği işlere dair düzenleme ve uygulama noktasında ciddi boşluklar olduğunu ifade ettiler. Aziz Aksakal, avukatlık kanunu gereğince 250 bin lira üstünde sermayesi bulunan anonim şirketlerin bir avukatla sözleşmeli çalışmasının mecburi olduğunu, ancak gerçekte bu kuralın çok büyük oranda uygulanmadığını, baroların ve bakanlığın takipçi ve denetleyici olmadığını söyledi. Latif Özkan ülkede iki katı daha avukatı kaldıracak iş potansiyeli olduğunu; ancak birçok ihtilafın avukatsız çözülmek istendiğini ifade etti. Baro başkanı Mehmet Durakoğlu vatandaşın genelde avukata danışarak iş yapmak yerine sorunlar oluştuktan sonra avukata gelmeyi tercih ettiğini ifade ettikten sonra finans, spor, enerji hukuku gibi alanlarda piyasanın nitelikli avukata ihtiyaç duyduğunu ancak çok az bulunduğunu; bu alanlarda genç ve nitelikli avukatların çok yüksek kazançlar elde edebildiğini dile getirdi. Durakoğlu'nun bu bağlamda uzmanlaşmayla ilgili "müthiş bir düzenleme açığı" olduğunu söylemesi, avukatlarla talep edilen becerilerin ve işlerin buluşamamasının nedeni olarak alanın fakülteden mesleğe uzayan anomisine işaret ediyordu. Genç avukatlardan Hüseyin Türkmen'in, "çok kazanan, mali tabloları iyi" bir müvekkilinin ağır ceza dosyasından on yıllık maaşını kazanabildiğini anlatması bu anominin uç bir örneğidir. Nitekim görüştüğüm avukatlar, hem bağlı hem bağımsız çalışmanın kazanç anlamında zorlayıcı boyutlarına rağmen, başka bir mesleğe veya sektöre mecburen geçecek kadar yetersiz düzeyde kazanıyor değildi. Dolayısıyla "pastanın küçülmesi" meselesinin bir adım ilerisinde, birçok avukatın teyit ettiği üzere avukat emeğiyle kazanç kaynakları arasındaki ilişkinin kurulmasından yönetilmesine her aşamasında düzenleme, teşvik ve denetim iradesinin yokluğundan bahsetmek gerekir. Dahası, yüksek kazanç getirmesi

muhtemel hukuki işlemlere erişimin daha çok büro sermayesine sahip işveren avukatlar için kolay olması, yeni gelenleri büyük işlerle buluşturmada alanda mütehakkim konumları işgal edenlerin bir çıkarının olmaması demektir.

> Aslında nitelikli işleri yapanlara çok ihtiyaç var. Millet pay olarak görüyor, "bizim pastamızı küçültüyorlar" gibi. Ben o konuda farklı düşünüyorum. Hani vardır ya, bir yere girene kadar şey yapar, o konumu elde ettikten sonra da geri kalanlara "siz gelmeyin" der. Köyden adam Berlin'e gider, "burası çok kötü" der, halbuki daha fazla Konyalı istemiyor adam. O mantık bizim avukatlarda da çok yüksektir, o kaygı. (Selim Akalın, 39)

Bu durumda demografik büyümenin nasıl yorumlanacağı, alandaki güç ilişkileri dahilinde bir mücadele konusudur. "Ücretler azaldı ve nitelik düştü çünkü çok fazla avukat var, çünkü çok fazla fakülte var ve bunun nedeni de hükümetin üniversite politikası" şeklindeki yaygın argüman, mesleğin kazançlı geçmişine bir ağıt ve nostalji içermekle birlikte, katmanlı dönüşüm sürecinin bütün yükünü de siyasi iradeye kaderci şekilde yıkma kolaycılığıyla maluldür. Böylece alanda eşitsiz dağılmış olan sermaye ve çıkarların yeni gelenlerin erişimine giderek daha fazla kapalı olmasında kıdemli meslektaşların ve meslek örgütlerinin sorumluluğu, alan dışı bir sorumlu ve hedef bulunmak suretiyle gözden kaçırılır. Argümanın basitliği çekici olduğu gibi, alanda farklılaşmış bir konumda bulunan avukatlar için de fazla tekdüzedir; büyük bir büronun ortağı olan Selim Akalın'ın yukarıdaki alıntıda bu argümanın altında belli konum ve çıkarlar anlamında kapanmacı bir strateji olduğunu ima etmesi dikkate değerdir. Bağımsız çalışan Latif Özkan'ın "pasta daralıyor algısı var, bunu eskiler pompalıyor" demesi de bu çizgidedir. Görüştüğüm yeni kuşak avukatlar ekseriyetle alana önden girmiş, meslekten toplumsal kazanımlar anlamında verim elde etmiş ve belki de görece büyük bir büro sermayesi biriktirmiş kıdemlilerin "yükünü tuttuğunu", "mal mülk yaptığını" ifade ettiler. Mesleğin bir zamanlar maddi ve manevi anlamda yüksek tatmin sağladığı ortak bir kanaattir; mesleğin toplumsal nimetlerine geç kalmışlık hissi yeni kuşağın perspektifine gerçekçi ve eleştirel bir ton verir.

"Sayının artmasıyla kalite düştü" kanaatinin, yeni gelenlere yönelik simgesel bir müdahale içermesi yeni kuşağın ücret ve beceri rekabetinde zorluk yaşamadığı anlamına gelmez. Yukarıdaki alıntıdan hemen sonra Selim Akalın da avukatlığın işletme diploması gibi hızlı şekilde değer kaybı yaşadığını ifade etmiştir. Fakat önemli olan, demografik büyüme ile sermaye farklarının buluştuğu yerde mesleğin eskiden

kalma simgesel ve fiili kalıplarının türdeş, dar ve kuşatıcı bir kimlik ve yönelim vermekte artık yetersiz kalmasıdır. Bağımsız çalışmak zorlaştıkça ve bağlı çalışma arttıkça yeni kuşakların mesleğin gelir ve statü anlamında geleneksel vaatlerine erişimi de zorlaşmakta; bu da meslek çözülmesi meslekten şikayet ve arzuların çeşitlenmesiyle sonuçlanmaktadır. Yeni kuşak avukatlar hiç olmadığı kadar nitelik kaybından kaygılıdır çünkü hem stajda hem bağlı çalışmada beceri gelişimini engelleyen, emeğini değersizleştiren ve niteliksizleştiren çalışma şartlarına en yoğun ve yaygın biçimde maruz kalırlar. Yeni kuşak avukatlar, hiç olmadığı kadar "patron avukatlar"ın sömürü ve baskısından şikayetçidir çünkü meslekte daha önce hiç olmadığı kadar bağlı çalışma ve özerklik kaybı tecrübe edilmektedir. Yeni kuşak avukatlar baroların "ilgisiz ve yetersiz" olduğunda kati derecede mutabıktır çünkü baroların mesleğin anomisi açısından birinci dereceden sorumlu olmasına rağmen irade göstermediğine bizzat şahit olurlar. Yeni kuşak avukatlar, mesleğin eşitsiz bir vaziyet alan yeni topografisinde işveren avukatların ve büyük büroların ekonomik kazanç motivasyonlarına maruz kalıp tanıdıkça mesleğe dair beklenti ve planlarını ekonomik mantığa göre şekillendirmekte beis görmeyecektir. Yeni kuşak avukatların ifadeleri, bir yandan mesleğin geleneksel özerkliğini ve kamu hizmetini, diğer yandan giderek eşitsizleşen yapısını, ücretlileşme ve piyasalaşma hattını aynı anda göğüsleme mecburiyetinden dolayı bir söylem çatallanması arz eder.

> Avukatı ahlaki olarak yüksek bir statü vermek gerek yok bana göre, bir yerden sonra hakikaten ticarete dönüşüyor. Benim için de öyle. Bakıyorum günün sonunda ne kadar kazanmışım. Herkes para kazanmak için yapar bu işi. Müvekkilinle pazarlık yapıyorsun, 5 bin veriyorsa almıyorsun haklı da olsa, 30 bin verirse alıyorsun. 5 bine alayım mı her işi, hakkı teslim etmek için? Benim anlattığımın beş katı, bu bakış açısının beş katı büyük büro sahiplerinde var. Hepsinde. Baştan sona ticari bakıyor adam. Sonuna kadar skor. (Aziz Aksakal, 35)

Nihayetinde avukatlık mesleği, toplumsal yapı içinde uzun bir dönem boyunca erişimi güç ve güç olduğu için kazançlı, yarı-kamusal bir kimliğe tekabül ettikten sonra bugün, demografik büyüme ve ücretlileşmenin buluştuğu kavşakta meslek çözülmesine sahne olmaktadır. Bu çözülmenin parçası ve mağduru olan yeni kuşakların, bağımsız çalışmanın zorlaşması ile bağlı çalışmanın artmasını en yoğun deneyimleyen kuşaklar olması tesadüf değildir. Yargı alanının ve daha özelde avukatlık dünyasının geçirgen yapılarının tetiklenmiş ve kümülatif etkisi yeni kuşakların sırtına bindikçe, bütün bir

hukuk alanında mütehakkim konumları kaplayan siyaset, bürokrasi, meslek örgütleri ve mesleğin kıdemli kuşaklarına yönelik eleştirel bir söylemin gelişmesi kaçınılmazdır. Avukatların tarihte ilk defa bu kadar yoğun bir şekilde sermaye farkları üzerinden kendi içinde tabakalaşması, dış etki ve dinamiklere zaten fazlasıyla açık bir alanda, meslekle kurulan ilişkinin giderek daha da çeşitlenmesini beraberinde getirir. Yeni kuşak avukatları bekleyen bir vazife, meslek çözülmesini hazırlayan bütün anomik boyutlara rağmen, hak ve adalete hizmet etmekle mesleğin kazanımlarını elde etmeyi bir arada mümkün kılacak kolektif bir düzeneği inşa etme gereğidir.

6. HEKİMLİK VE AVUKATLIĞIN DÖNÜŞÜMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Mesleğin dönüşümünü anlamak için nasıl mesleğin kapsayıcı dinamikleri, meslek içi yapı ve konumların ilişkisel düzeni ve mesleğin çalışma rejimini incelemek gerekiyorsa, bütün bu dönüşümün kendine mahsus taraflarını açığa çıkarmak için de karşılaştırma yapmak elzemdir. Hekimlik ile avukatlığın dönüşen boyutlarını tek tek karşılaştırmak, iki mesleğin ortak süreç ve yapılarını görmeyi mümkün kılacağı gibi, en geniş anlamda bu iki muteber mesleğin dönüşümünün günümüz Türkiyesinde tabakalaşma ve çalışma hayatı bağlamında ne anlama geleceği bakımından da verimli bir kalkış noktası sunacaktır. Hekimlik ve avukatlık, sadece Türkiye'de değil bütün dünyada çağdaş dönemin iki muteber, kazançlı ve güçlü mesleği olageldiği için bu iki mesleğin dönüşümünü karşılaştırmak, tıp ve hukuk alanlarının özgün etkilerinin ötesinde, devletle piyasa arasında hangi mesleki konum ve yönelimlerin güncel dönemde geliştiğini anlamaya yardımcı olur. Bu nedenle bu son bölüm, iki mesleğin analizine dair müstakil bölümlerin ışığında kapsamlı bir değerlendirmeyi içerir.

Burada, karşılaştırmanın neden belli konularda yapıldığını açıklamak gerekir. Önceki bölümlerde yer alan iki meslek için ayrı analizleri bir arada değerlendirince, 33 farklı başlıkta karşılaştırma yapmaya elverecek bulgular olduğunu gördüm. Bu 33 başlığı, önceki bölümlerin alt bölümlerini de takiben 5 ana başlık içinde topladım. Bu grupların ilki mesleği dışarıdan ve öncesinden kapsayan ve etkileyen dinamikler oldu. Bu kapsayıcı dinamiklerde önemli bir farklılaşma yoksa iki mesleğin iç işleyişine odaklanmak mümkün ve yerinde olacaktır. İkincisi, eğitimden mesleğe geçiş süreçlerinin nasıl şekillendiği üzerinedir; mesleki becerilerin ve güzergahların gelişimini sağlayan iç ve dış etkenler bakımından muhtemel bir farklılık, mesleğin dönüşümünün hissedilir etkisini derinleştiren veya kolaylaştıran bir fark anlamına gelecektir. Üçüncü olarak, iki mesleğin hususi yapılarını karşılaştırmak gerekir; zira demografik büyüme gibi kapsayıcı dinamikler ancak mesleğin kendi içinde kurduğu fiili ve simgesel dünyanın; ayrıca hizmet alanla ilişkisinin prizmasından geçerek mesleğin yaşanma biçimlerine etki eder. Dördüncüsü emek rejimidir; iki mesleğin de istihdama katılım biçimi, ücretler ve özerklik bahislerinde yaşadığı dönüşümün ortak tarafları vardır. Beşinci ve son mukayese ekseni, mesleğin alan olarak farklılaşan bir

topografyaya sahne olmasıdır. Demografik büyüme ve gençleşme ile emeğin yeni belirlenimlerinin mesleğin hususi yapılarıyla kesiştiği noktada yeni kuşakların konum, kazanım ve kimlik bahislerinde hangi dezavantajlı şartları deneyimlediği ve hangi yeni yönelimler arz ettiği mesleğin dönüşümünün çıktıları olarak önemlidir. Nihayetinde mesleğin dönüşümü, dış ve iç dinamiklerin çok katmanlı buluşmasında tetiklenen ve iki meslek için de daha önce tecrübe edilmemiş bir dahili tabakalaşma süreci demektir.

6.1.Mesleği Kapsayan Dinamikler

İki mesleği en geniş anlamda kapsayan dinamiklerin büyük oranda örtüşen bir dönüşüm getirdiği kesindir. İlk olarak mesleklerin imajının, dönüşümü geriden takip ettiğini baştan hatırlamak gerekir. İki mesleğin de toplumda yerleşik imajı yüksek gelir, statü ve otoriteyle özdeştir. Nitekim iki mesleğin de tarihsel gelişim seyri bakımından Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet'le birlikte daha güçlü biçimde devletin bürokratik temerküz ve reform sürecinin ortasında yer aldığını; bu sayede devlet ve etrafındaki iktidar alanıyla doğrudan irtibatlı bir şekilde kurumsallaştığını; haliyle de iki mesleğin de kamu otoritesi ve imtiyazlarından pay alan karizmatik bir kimlik ve konuma sahip olageldiğini hatırlamak gerekir. Toplumsal yapı içinde bu mütehakkim konum ve kimliğin yakın döneme kadar sürmesi, elbette iki mesleğe de katılım gözeneklerinin, bir diğer ifadeyle yükseköğretimin geniş halk kesimleri için yeterince açık olmaması veya dar tutulması sayesinde mümkün olmuştur. İki mesleği de geçmişte görece yüksek kazanç, statü ve otoriteyle özdeş kılan şartlar, kamu hizmetlerine, eğitim sermayesine ve ekonomik kaynaklara erişimi toplumu büyük çoğunluğu için güç kılan şartlardır.

İki mesleğin de toplumsal yapı içinde görece avantajlı ve mütehakkim konumunu dönüştüren, yükseköğretimin genişlemesiyle geç ama yoğun bir gençleşme dinamiğine sahne olmasıdır. İlgili bölümde görüldüğü üzere tıp ve hukuk fakültelerinin sayısının ve kontenjanlarının artmasıyla son yirmi yılda yeni kayıt ve mezun öğrenci sayılarında istikrarlı bir artış vardır. Daha spesifik olarak tıp mezunu sayısı 2014'ten itibaren; hukuk mezunu sayısı da 2012'den itibaren güçlü bir yükselişe geçmiştir. 2021 sonu için mevcut hekim sayısının %64'ü kadar kayıtlı tıp öğrencisi; mevcut avukat sayısının %48'i kadar hukuk öğrencisi vardır. Bu demografik büyüme dalgasının Türkiye evsafında bir ülke için çok geç geldiğini unutmamak gerekir; bin kişiye düşen avukat

sayısı bakımından Türkiye halen daha nüfusu çok daha az olan ülkelerin dahi altındadır. Bin kişiye düşen avukat sayısı Türkiye'de bütün artışa rağmen 2020 itibarıyla 1,7 olup İtalya, Almanya, Fransa, İspanya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın altındadır. Hekim sayısı bakımından daha vahim bir işgücü açığı vardır; Türkiye bin kişiye düşen 1,9 hekimle bütün OECD ülkeleri arasında en düşük olup dünya ölçeğinde Venezuela, Arnavutluk, Libya ve Umman'la yakın seviyededir. Sağlık ve yargı hizmetlerinde eldeki işgücünün, toplumsal talep ve beklentileri karşılamaya halen daha yetmediği gerçeği hem muayene sürelerinin hem de duruşma sürelerinin 5 dakikaya kadar inmesinde somutlaşır. İki mesleğin de geç ama hızlı demografik büyümesi hem bir konum hem bir hizmet anlamında mesleğe erişimi eskiye göre kolaylaştırması yönünde ortak bir boyut olmakla birlikte bir farklılaşma da içerir: Hekimlerin kamuda iş garantisi varken avukatların yoktur. İşgücü açığı ve iş garantisi, hekimlik mesleğine teveccühün azalmamasında temel bir nedendir, nitekim hekimlerin %81'i 2021 itibarıyla kamuda istihdam edilmiştir. Diğer yandan avukatlıkta resmi bir iş garantisi olmaması ve hızlı bir demografik büyüme yaşanmasına rağmen TÜİK İşgücü İstatistikleri'ne göre 2020 yılı için hukuk mezunları %8,6 ile diğer mezuniyet alanları arasında en düşük orana sahiptir. Görüştüğüm avukatlar da işsiz kalan bir meslektaş bilmediklerini ancak düşük ücretlere bağlı çalışmaya mecbur kalanların çoğaldığını ifade ettiler. O halde demografik büyümenin avukatlık özelinde yeterince istihdam üretilememesinden ziyade çalışma ilişkileri ve şartları anlamında zorlaşma ve aşınmayı tetiklediğinden bahsetmek gerekir.

Güncel demografik büyümenin hızı iki mesleğin de maddi ve simgesel kazanımlarına yönelik toplumda biriken arzu ve itibarın işaretidir. Tıp fakültelerinin sayısı 1970'lerden itibaren düşük hızda da olsa arttıkça alt ve orta sınıf kökenli öğrencilerin mesleğe girmesi söz konusu olmuştur. Avukatlıkta ise hukuk eğitimine giriş kapılarının ancak 1990'lardan itibaren anlamlı bir genişleme arz etmesi nedeniyle sosyal kökenin tabana yayılmasının görece geç gerçekleştiğini söylemek gerekir. 2021 itibarıyla hukuk fakülteleri 16 binin üstünde, tıp fakülteleri 18 binin üstünde yeni kayıt alınmıştır. Bilhassa tıp fakültesine girmenin giderek daha fazla fen lisesi ekseninde şekillenmesi, sosyal kökenle meslek arasındaki ilişkide eğitim sisteminin farklı aşamalarının etkilerine dair nicel analizleri gerekli kılar. Ancak iki mesleğin de yükseköğretime erişim imkanına yeni kavuşan geniş toplum kesimlerinde güçlü bir

cazibeye sahip olduğu; eski konum ve imajının tortusu olarak gelir ve statü kazanımı vesilesi olarak görülmeye devam ettiği açıktır. Hekimliğin bir farkı kamuda iş garantisinden gelir: Mezuniyetten sonra istihdama katılacak olan hekimin mesleğin toplum ortalamasının üstündeki maddi ve simgesel kazanımlarına hemen ulaşması ve böylece ailesinin görece düşük toplumsal konumundan hızlı yükselmesi beklenir. Avukatların ise mesleğin vaatlerine ulaşması için meslek piyasasında bir süre geçirmesi gerektiği yönünde yaygın bir kabul vardır. Dolayısıyla avukatın yaşaması beklenen dikey sosyal hareketin, konum kaybı anlamında riskli olmasa da değişken bir süreç olduğu bilinir. Son olarak, hekime erişimin güç olduğu eski dönemin bir mirası olarak, başta birinci dereceden yakınlar olmak üzere sosyal çevreye çıkarsız şekilde faydalı olmak gibi bir motivasyonun mesleğin cazibesini pekiştirdiğini söylemek gerekir. Tıbbın kendi içinde zorlaşan özveri ve adanma süreçleri biraz da bu ailevi vazife ve fayda normundan beslenir. Mesleğin teknik becerisinin meslek ötesi ihtiyaçlar anlamında işlevsel görülmesi avukatlıkta da mümkündür. Farklı siyasi süreçlerden mağdur olmuş sosyal gruplarla köken yakınlığı veya aidiyeti nedeniyle hak ve adalet arayışı gibi manevi bir motivasyona sahip bazı avukatlar vardır. Ama avukatlık mesleğine talebin artarak devam etmesinde daha ziyade maddi ve simgesel cazibenin yaygın olduğu söylenebilir. Bilhassa Anadolu şehirlerinde ve ilçelerinde avukat olmak, metropolde sağlayacağından çok daha etkili bir seçkinlik ve itibar kazanımı demektir. Bunun yanı sıra bağımsız çalışan avukatların, mesleğin hem mesai bağımsızlığı hem sosyal sermaye gelişimi sağlaması sayesinde yerel ölçekte siyasi kariyer yapma ve bürokrasideki yetkililerle sosyalleşme imkanı vardır.

Bu bahiste son olarak, aileden meslek tevarüsünün iki meslekte de avantaj sağladığını hatırlamak gerekir. Hekim çocukları veya ailede ikinci kuşak hekimler, neden tıbbı tercih ettiklerinden daha önemlisi, tıp eğitiminde kendilerini neyin beklediği, uzmanlık için hangi branşın avantajlı olduğu, mesleğin günlük rutini ve aile hayatına etkisi, mesleğin maddi ve manevi tatmin kaynaklarını ilk elden deneyimlemiş olmanın avantajını yaşar. Alana bu aşinalık ve önden hazırlanmış yatkınlık, akademik kariyer yapmak için gerekli ve verimli yolların ve becerilerin tanınması ve içselleştirilmesi bahislerinde de açığa çıkar. Ailesinde ilk kuşak hekimler ise fen lisesi veya lise başarısının doğal bir sonucu olarak yaşadıkları tıp tercihinin her ileri aşamasını, fakülteye girdikleri ilk andan itibaren el yordamıyla deneyimlemek zorundadır. Ailede

ikinci kuşak avukat olmak da avantaj getirir ama tıpta olduğu gibi meslek alanının ev misali içselleştirilmesinden ziyade, belli bir sermaye türünün tevarüsü öne çıkar. Önceki kuşakta biriktirilmiş mesleki sermaye formu olarak büro sermayesinin varlığı, mesleğin teknik taraflarından ziyade, çok daha etkili ve kazançlı olabilecek olan sosyal sermayenin kurumlaşmış ve hazır bir şekilde ailede ikinci kuşak avukatı beklemesi demektir. İş gücü, tecrübe ve müvekkil çevresinin birleşimi olarak büro sermayesi, demografik büyüme dalgasında ilk kuşak avukatların en çok mahrum olduklarını hissettikleri çünkü alanın topografisini giderek daha çok etkileyen bir kaynaktır.

Nihayetinde mesleği kapsayan genel dinamiklerin büyük oranda benzer olduğunu söylemek mümkündür. İki meslek de yüksek gelir, statü ve otoriteyle özdeş bir konuma tekabül etmelerini sağlayan uzun bir dönemin varisidir. İki meslek de yükseköğretimin bilhassa 2000'lerde genişlemesiyle birlikte son on senede istikrarlı bir demografik büyüme ve gençleşme dalgasına sahne olmaktadır. İki meslekte de sosyal kökenin tabana yayılması söz konusudur; iki meslek de geniş toplum kesimleri için üniversiteye giriş sınavlarındaki tercihlerde her sene teyit edildiği üzere halen daha yüksek gelir ve statü kazanımı vadetmektedir. Aileden meslek tevarüsü demografik büyümenin rekabetçi bağlamında bilhassa avukatlıkta fark yaratacak bir avantaj demektir. İki meslekte de kalabalık ve heterojen yeni kuşaklar, mesleğin eski toplumsal zamanında köklenen beklentilerle yüklüdür.

6.2.Mesleğe Giriş Süreci

Kapsayıcı dinamikler iki meslek için oldukça benzer olsa da mesleğe giriş yollarını yapılandıran ve mesleki becerinin gelişimini şekillendiren süreçler anlamında önemli farklılıklar vardır. İlk olarak, tıp ve hukuk fakülteleri üniversiteye giriş sınavlarında halen en yüksek sıralamalardan öğrenci almakla birlikte yükseköğretimin güncel genişleme dalgası içinde iyiden iyiye kitlesel bir ölçeğe kavuşmuştur. Ancak hukuk fakültelerinde eğitimin kitabi tarafı mesleğin pratik dünyasının büyük oranda dışarıda bırakılmış olmasının da etkisiyle baskındır. Hocaların bir kısmı hukuk hizmetleri dünyasıyla irtibatlı olsa da avukatlığın fiili gereklerinin müfredatta içerilmemesi ve stajın fakülteden bağımsız bir süreç olması öğrencilerin dört yılda içselleştirmeleri gereken bilgi ve becerilerin kitabi kalmasına yol açar. Tıp fakültelerinde ise kitabi boyutu çok daha yoğun bir eğitim olmakla birlikte, öğrenci kendisini mezuniyetten

sonra bekleyen pratiği mesleğin pratik ve simgesel sermayesinin tecessüm ettiği hocalardan, kıdemlilerden ve üst dönemlerden, ne kadar az ve hızlı da olsa bilfiil görerek, klinik işleyişi tanıyarak, nöbet tutarak, önlük giyerek bedenleştirir. Mesleğin pratik ve hiyerarşik yapılarının deneyimlendiği stajlar ve son sene intörnlük hekimlerin daha fakültede hem rutin hem terminoloji anlamında mesleki aşinalık şemalarının orkestrasyonunu sağlar. Bu, hukuk fakültelerinde olmayan, pratik olduğu kadar türdeşleştirici ve türdeşleştirici olduğu kadar pratik bir deneyimdir. Tıp fakültesinde intörnlüğün verimsiz geçtiği, sorumlu akademisyenlerin keyfine kaldığı, TUS'a çalışma ihtiyacı nedeniyle önemsenmediği, temel becerilerin gelişmediği gibi şikayetler müstakbel hekimin beceri gelişiminin asistanlığa ertelendiğine işaret eder. Ancak hukukla kıyaslandığında tıp eğitimi süreci bu şikayetlere rağmen mesleğe çok daha doğrudan, daha hazırlıklı ve daha fiili bir yatkınlık kazandırır. Avukatlık stajında fakültenin herhangi bir yetkisi ve dahli olmadığı gibi, büro stajının meslek piyasasına bırakılmış olması ve denetlenmemesi hem beceri gelişimi hem ücretler hem de meslektaş ilişkileri anlamında anominin başladığı noktadır.

İkinci olarak, yükseköğretimin genişlemesiyle birlikte iki alanda da üniversiteler arasında etkili bir hiyerarşi oluşup oluşmadığı sorulabilir. Üniversitelerin en geniş anlamda toplumsal imajının nasıl farklılaştığı elbette YKS tercihlerine göre şekillenen bölüm ve fakülte sıralamalarına yansır. Ancak meslek içindeki üniversite hiyerarşisi beceri, konum ve güzergah avantajları anlamında önemlidir. Tıp fakültelerinde "köklü ekol" denilen Çapa, Cerrahpaşa, Hacettepe gibi kamu üniversitelerinin yerleşik bir üstünlüğü vardır. Ancak mesleğin pratik boyutunun baskın olmasının bir sonucu olarak bu eski fakülteler arasında bile beceri gelişimini sıkı tutanlar ile asistanlığa erteleyenler arasında bir fark vardır. Öte yandan kamuda iş garantisi tıp fakültelerinin farklarının istihdam meselesine dönüşmesini engellediği gibi, tıpta uzmanlaşmanın baskın yönelim olması da lisans düzeyinde beceri gelişimi farklarının asistanlıkta bir ölçüde tesviye edilmesini mümkün kılar. Dolayısıyla hekimlik kendi içinde görece daha eşitleştirici çünkü esas ayrışmanın tıp fakültesine girerken ve müteakip sosyalleşme süreçlerinde toplumun kalanıyla yaşandığı bir meslektir. Bu bağlamda farklılaştırıcı tek dönemeç olarak TUS başarısı ve branş tercihleri giderek öne çıkar; zaten merkezi sınavlarla mesleğe gelmiş olan hekimler eşitlikçi ve rekabetçi bir sınav olarak TUS'un mesleki güzergahları belirlemede meşruiyetine razı olmak

durumundadır. Bu nedenle hekimlerin eğitim sermayesi ve sınav başarısına duydukları inanç halen güçlü olup mesleğin sosyal veriminin azalmasının deneyimi daha geç ama şiddetli bir hayal kırıklığı haline gelebilmektedir.

Diğer yandan hukuk fakültelerinin durumu daha aleni bir tartışma konusudur. Tıpta olduğu gibi hukukta da İstanbul, Marmara, Ankara gibi köklü kamu üniversitelerindeki fakültelerin, hocalarının bürokrasi ve medya alanlarıyla bakışımlı simgesel sermayesinden de beslenen görece üstün konumunda, bütün kitleselleşmeye rağmen bir değişim yoktur. Ancak avukatlığın ekonomik sektörlerin gelişimine daha açık olması sayesinde, bilhassa İngilizce avantajı içeren Koç, Bilkent, Yeditepe, Bilgi gibi ilk kuşak vakıf üniversitelerinin büyük bürolarda şirketlere yönelik hukuk hizmetlerinde ilerlemek adına açık bir avantaj sağladığı baskın bir kanaattir. Meslekte hangi bilgi ve yatkınlığın avantajlı olacağını doğrudan doğruya avukat emeğinin alıcısı olan piyasa aktörlerinin talep ve ihtiyaçları etkilediği için eski kamu üniversitelerinin bütün simgesel sermayesine rağmen yetersizliklerine dair şikayetler artmıştır. Eğitimden mesleğe geçişin avukatlıkta çok hızlı ve anomik olması, yeni kurulan üniversitelerin nitelik bakımından düşük mezunlar verdiği ve bunun da mesleğin ortalamasını düşürdüğü yönündeki şikayetlerin tıpta olduğundan çok daha yaygın ve hissedilir olması demektir. Demografik büyüme tıpta henüz bir mesleki aşınma ve değersizleşme nedeni olarak kabul görmemiştir ancak avukatlıkta, tam da fakültenin ve diplomanın meslek dışıyla farklılaştırıcı ve meslek içinde itici gücünü boşa çıkardığı için yaygın bir şikayet konusu haline gelmiştir.

Gerçekten de iki mesleğin temel bir farkı, mezuniyetten sonra güzergahların hekimlikte fazlasıyla yapılanmış olmasına rağmen avukatlıkta bir dizi heteronomik etkiye göre çeşitlenmesidir. Bugün %71'inin uzmanlar ve uzman olma yolunda asistanların oluşturduğu hekimlik dünyasında uzman olmak hem gelir hem statü kazanımı için anayol haline gelmiştir. Uzmanlık branşının tercihinde muhtemel kazanç seviyesi, iş yükü, hiyerarşik ilişkiler gibi nedenler etkilidir. Ancak bu nedenler, uzmanlığın hem beceri hem unvan anlamında hiçbir şekilde resmi olarak tanımlanmadığı, sosyal sermayenin ve büro tecrübesinin son derece belirleyici olduğu, bilişim ve yapay zeka gibi yeni konulara bireysel ve dağınık yönelimlerin geliştiği avukatlık alanında mezuniyetten hemen sonra hukuk mezunlarının kendilerini

buldukları belirsizlik ve düzensizlik kadar derin değildir. Avukatlığın geçirgenliği, kadınlaşma konusunda da barizdir: Kadın olmak hekimlikte belli branşların tercihi veya tercih edilmemesi yönünde bir etki yapsa da avukatlıkta ceza hukukundan kaçınma, bağlı çalışmaya eğilim, ücret ayrımcılığı, rutin etkileşimlerde cinsiyet rollerinin etkisi çok daha farklılaştırıcıdır. Aynı şekilde, hekimlikte beceri gelişimi büyük oranda asistanlıkta kolektif ve hiyerarşik bir işleyiş içinde sağlanır. Avukatlıkta ise her avukatın sosyal köken, sosyal sermaye, yabancı dil bilgisi, cinsiyet, siyasi eğilim gibi değişkenlere bağlı olarak hangi büroda mesleğe başladığı, büronun daha çok hangi tür işleri aldığı, büro içinde genç avukata hangi işlerin verildiği bahislerinde gizlidir. Resmiyeti olmayan ama bilhassa büyük büroların meslekteki parseli büyüdükçe yaygınlaşan hukuk danışmanlığı beceri ve kimliğiyle duruşma ve ceza avukatlığı arasındaki ayrım da bu noktada önemlidir. Bu ayrımda da yeni kuşak avukatların hangisine nasıl yöneleceği ve ne kadar kazanacağı meslek içinde belirlenmemiş olup meslek dışı ekonomik taleplere ve piyasa aktörlerinin beklentilerine göre öne çıkar veya geriye düşer.

Nihayetinde, mesleğe giriş süreçlerinde iki meslek arasında temel bir farklılaşma söz konusudur. Hekimlik yeni gelenlerin güzergah ve gelişimlerinin fakültedeki pratik eğitim, uzmanlık eğitimine giriş sınavı, mesleki hünerin kazanıldığı ve mesleğin klinik dünyasının bilfiil tanınıp içselleştirildiği asistanlık süreçlerinde düzenlendiği bir meslektir. Avukatlık ise zaten daha kısa süren ve zaten stajı kapsamayan fakülte deneyiminden hemen sonra sosyal sermaye başta olmak üzere bir dizi dış kaynaklı etkiye göre yolların çizildiği ve dağınık yönelimlerin olduğu anomik bir alan görünümündedir. Sosyal kökeni tabana yayılmış genç avukatlar hekimlere kıyasla mesleğin pratik gereklerini daha az tanıyarak, asistanlığın olmaması nedeniyle daha az zorlanarak, daha az kolektif bir deneyimle, dolayısıyla hangi alanda beceri geliştirmeleri ve nasıl bir büroda çalışmaları gerektiği konusunda daha çok el yordamıyla deneyerek mesleğe girmek durumundadır. İki mesleğin de demografik büyümeye ve birikmiş sosyal beklentilere sahne olduğu güncel dönemde, bu dış dinamiklerin nasıl hissedileceğinin eğitimden mesleğe geçiş sürecindeki anominin derinliğine bağlı olarak farklılaşması kaçınılmazdır.

6.3.Mesleğin Hususi Yapıları

Sosyal kökeni tabana yayılmış bir gençleşme dalgasının beklenti yükü benzer olan iki meslekte eğitimden çalışmaya geçiş süreçlerinin farklı olması, bu beklenti yükünün nasıl deneyimleneceğini de farklılaştırır. Bu noktada ilk olarak, meslekte uzmanlaşmanın baskın yönelim olmasının bir sonucu olarak, hekimliğin temel bir farkının meslek tüneli olduğuna dikkat etmek gerekir. Önemli bir kısmı fen lisesine giriş sınavlarından TUS'a kadar eğitim sisteminin ve merkezi sınavların kendinden menkul meritokrasisine inançla ilerlemiş olan hekimlerin, mesleklerini uzun, yorucu ve her durakta daha da talepkar bir yatırım olarak deneyimlemesi söz konusudur. Takriben 30-35 yaşına kadar süren bu meslek tüneli uzman hekimin her aşamada kademeli biçimde istihdama ve klinik rutine dahil olmasını kolaylaştırırken tünelin sonuna dair beklenti ve yönelimlerini de keskinleştirir. Müstakbel uzman hekim mesleğinin maddi ve manevi tatmin ihtimallerini, meslek dışından üst sosyo-ekonomik statüdeki akranlarının, meslek içinden uzmanlar ve hocaların, mesleğin içiyle dışı arasındaki eşik olarak da hastaların aynasında görerek tanır, kabul eder veya yetersiz bulur. Bu süreç aynı zamanda, bu çalışmada meslek düğümü olarak kavramlaştırılan; pratik, kimlik ve sosyalleşmenin birbirine sıkı şekilde bağlanmasıyla mümkün olur. Tıp fakültesine girildiği andan itibaren jargondan kıdem hiyerarşisine, hastayla ilişkiden klinik rutinlere kolektif kimliğin bir dizi unsurunun dışarıya fazlasıyla kapalı ama içeride fazlasıyla kuşatıcı, fiili ve icbar edici olması sayesinde hekimler denilen meslek grubunda kuşak ve bölge fark etmeden ortak his, dil, deneyim ve eğilimler oluşur. Ortak ilgi, bilgi ve tepki şemaları bütünü olarak mesleki habitusun belirleyici gücü, meslekle ilişkisinin hekimin bütün hayatına sirayet etmesini, duygusal ve toplumsal beklenti ve şikayetlerinin her daim meslekle ilişkisine yüklenmesini sağlar.

Avukatlar için bu derece kurucu, kuşatıcı ve kolektif bir pratik, kimlik ve sosyalleşme sürecinden bahsedilemez. Eğitimden çalışma hayatına çok hızlı ve anomik şekilde geçen yeni avukatların meslekle kurdukları ilişkinin hekimlere göre daha geçirgen olması, içinde bulundukları yargı alanının geçirgen tanınmasıyla da bakışımlıdır. Hekimler, meslek tünelinin ve meslek düğümünün etkisiyle kendilerine sağlık hizmetleri alanında en yetkili ve yönetici konumların ayrılmış olmasını meşru ve mecburi görmeye yatkındır. Avukatlar ise yargı alanında çeper konumda olmanın

getirdiği günlük ve simgesel mücadeleye duruşmada icraya birçok rutin etkileşim ortamında mecburdur. Avukatların yargıya, mesleğe ve toplumsal dünyaya bakışı bu mücadele mecburiyetinin bir getirisi olarak gerçekçi bir açıdan kolay kolay sapmaz; kaldı ki staj ve bağlı çalışma şartlarında işveren meslektaşların hiyerarşik ve değersizleştirici tavırlarına maruz kalmak, bu gerçekçiliği daha da keskinleştirir. Hekimler kadar kuşatıcı ve türdeşleştirici bir sosyalleşme süreci yerine meslektaştan müvekkile, adliye personelinden emniyet görevlisine çok çeşitli rol, çıkar ve kimlikten kişilerle sürekli muhatap olmak da avukatın meslek dışı etkileşim becerilerini gerçekçileşme yönünde biler. Hekimlerin gerçekçileşmesi ise asistanlıkta klinik ve hiyerarşik yükle, mecburi hizmette çalışma şartlarıyla, hastane ortamında çok yönlü şiddet komplikasyonlarıyla tanıştıkça muhtemel hale gelir. Meslek tüneli ve meslek düğümü, mesleğin kazanımları açısından mutmain, muteber ve muktedir bir konum vadederken yeni kuşak hekimlerin deneyimlerinin bu vaatten uzağa düşmesi meslekle ilişkiye daha önce yaşanmamış bir basınç getirir. Hekimlerin meslekten beklentilerinin şekillenme süreci çok yönlü ve geçirgen olmadığı için meslek basıncı ve mesleğin geleneksel aynasının kırılması şiddetli olabilir. Dolayısıyla hekimler mesleğin dönüşümünün yükünü daha yorucu ve hesap edilmemiş şekilde sırtlanmak zorundadır.

İki mesleğin hizmet alanla ilişkisi de birçok açıdan farklıdır. Hekimler hastalarla büyük oranda hastane yapıları içinde, formel, tanımlanmış, gayrişahsi, bürokratik denetime tâbi ve kamuda oldukça kısa süreli muayene şartlarında karşılaşırlar. Muayenehane açmanın zorlaşması hekim-hasta ilişkisini daha mekanik bir rutine çekmiştir. Sağlık hizmeti ihtiyacının ve talebinin artışı ve hizmete erişimin kolaylaşması, hekim-hasta karşılaşmasını hasta açısından anlaşılma anlamında indirgenmiş, hekim açısından iş yükü anlamında artırılmış bir deneyime dönüştürür. Ayrıca hekimliği geçmişte görece yüksek statü, itibar ve otoriteyle özdeş kılan; aynı zamanda kamu hizmetlerine, eğitim sermayesine ve ekonomik kaynaklara erişimi toplumun büyük çoğunluğu için güç kılan şartlar artık değişmiştir. Orta sınıfların genişlemesi, tüketim kalıplarının çeşitlenmesi, eğitim sermayesine erişimin hiç olmadığı kadar mümkün olması, sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması ve kolaylaşması hekim-hasta ilişkisinde eski asimetrik, otoriter ve tek yönlü ilişkiye artık elvermez. Toplumun yükseköğretime erişim, rasyonel-bürokratik şikayet mekanizmaları ve hasta hakları gibi mefhumlarla tanıştığı güncel şartlarda tıbbi bilginin tecessüm ettiği

hekimin şahsi varlığına hürmet ve şükran duyan, maddi ve simgesel mahrumiyet içindeki geniş halk tabakalarından bahsedilemez. Mesleğin geleneksel gelir, statü ve otorite kazanımı aynasını mümkün kılan, meşrulaştıran ve her etkileşimde tasdik eden minnettar, mahrum ve mahcup hasta yerini talepkar, sorgulayıcı, şikayet kanallarını elinde tutan, müdahil, müşteri ve alacaklı hastaya bırakmıştır. Bu şartlarda kamuda çalışan hekimler bürokratik denetim ve disiplin altında klinik özerklik ve otoritenin aşınmasını bilfiil yaşadığı gibi, özelde çalışan hekimler de sermaye güdümlü çalışma şartlarında özerklik kaybı kadar özerkliğin istismar edilmesine maruz kalırlar. Hastalarla ilişkide eski asimetrinin hem nicel hem nitel anlamda tersine dönmesi, yeni kuşak hekimlerin asistanlık sürecinde meslek içi hiyerarşik ilişkilerin yanı sıra yüklenmek zorunda kaldıkları bir deneyimdir.

Hizmet alanla ilişki avukatlıkta benzer bir kurumsal düzenek içinde yaşanmaz. Müvekkil ekseriyetle bir tanıdık aracılığıyla gelir; bu da meslek öncesi ve dışı genel sosyal sermayenin meslek içi iş getirme potansiyeli yüksek hususi sosyal sermayeye dönüştürülme ihtimaliyle alakalıdır. Bu durumda alanda birikmiş sosyal sermayeyi içeren büro sermayesi, müvekkil bulmak açısından sosyal kökeni tabana yayılmış yeni kuşakların dezavantajlarını sivrilten bir yapıdır. Uzmanlaşmanın resmi ve düzenlenmiş olmadığı bir meslek alanında büro sermayesi, büroda istihdam edilen avukat ve personel işgücünün niceliği ve niteliğini, büronun belli hukuk alanlarında tecrübe ve tanınırlığını yani simgesel sermayesini, aynı zamanda hizmet sunduğu iş ve müvekkil çevrelerinin yoğunluğunu, hacmini ve sürekliliğini kapsar. Dahası, müvekkille ilişkiyi yönetmek ve sürdürmek bir itimat ve itibar performansına dayanır. Tıpta olduğu gibi bilgi ve yetki anlamında bir asimetri olsa da başta sosyal sermaye olmak üzere müvekkilin talep ve beklentileri, rol ve çıkarları ilişkiyi geçirgen kılar. Dosyaya fazla müdahil olmak isteyenler, kadın avukatla ilişkiyi meslek dışına taşımak isteyenler, yargı süreçlerine hukuk dışı yollarla etki etmeyi teklif edenler bu geçirgenliğin farklı tezahürleridir. Her durumda müvekkil, kazanmak ister. Dolayısıyla avukat belli bir çıkar ve beklentinin yönetimi becerisini, fakülteden çalışma hayatına geçişte çoğunlukla içselleştirme imkanı bulamamasına rağmen sergilemek zorundadır. Bu da zaten kalabalıklaşan meslek piyasasında gelirin düşmesinden mustarip olan yeni kuşak avukat için ayrı bir zorlanma nedenidir. Avukatlıkta hizmet alanla ilişkide son bir dönüşüm ise şirket ve kurum ölçeğinde müvekkillerin ve dolayısıyla onların getirdiği

iş tipi ve hacminin son yirmi yılda kazanç anlamında en yüksek verimi sağlayan meslek sektörüne tekabül etmesidir. Mesleğin ekonomik gelişme ve büyümeden doğrudan pay alma imkanı son yirmi yılda büro sermayesiyle birbirini mümkün kılacak şekilde şirketlerin artan hukuk hizmeti ihtiyacında somutlaşmıştır. Bu da avukattan beklenen beceriler kadar avukatın ücretinin ve büroların işleyişinin de ekonomik mantığa göre şekillenmesi yönünde bir eğilim doğurmuştur. Büyük büroların hem alandaki konumu hem işbölümü hem de istihdam yapısı bu eğilimin önemli bir tezahürüdür.

Nihayetinde, iki mesleğin hususi yapıları söz konusu olduğunda birden çok bahiste farklılıkların etkili olduğu görülür. Ancak temel fark hekimliğin hem kendi içinde hem dışarıyla ilişkisinde asimetrik yapılarının olması; avukatlığın ise hem kendi içinde ilişkilerde hem dışarıyla ilişkilerinde geçirgen yapılarının olmasıdır. Hekimliğin düzenleyici ve inşa edici yapılarının güçlü olması sayesinde pratik, kimlik ve sosyalleşmenin sıkı biçimde iç içe geçmesi ve bunun sonucunda hem meslekten beklentilerin artması hem de bu beklentilerin karşılanmaması durumunda meslekle ilişkinin derin bir hayal kırıklığına uğrama ihtimalinin güçlenmesi söz konusudur. Bu durum avukatlıkta yoktur; daha stajdan itibaren daha dışsal, çok yönlü ve geçirgen bir beceri gelişimi, sosyalleşme ve kimlik kazanma sürecinden geçmek zorunda kalan avukatlar meslekle ilişkilerinde beklenti ve gerçeklik dengesini bu kadar yüklü ve sancılı bir şekilde yaşamazlar. Yargı alanında çeper konum ve mücadeleci yatkınlığın yanı sıra, çalışma şartlarının ve müvekkille ilişkilerinin başından itibaren sosyal sermaye başta olmak üzere bir dizi meslek dışı kaynağa bağlı olarak şekillenmesi de avukatların meslekleriyle daha erkenden daha gerçekçi bir ilişki kurmalarını sağlar. Yeni kuşak hekimler, mesleğin asimetrik yapıları nedeniyle, mesleki işbölümü içinde otoriter-hiyerarşik ilişkiler, klinik külfet ve simgesel şiddetle hastayla ilişkinin yeni nicel ve nitel külfeti arasında sıkışmıştır. Yeni kuşak avukatlar ise mesleğin geçirgen yapıları nedeniyle büro sermayesi, ücretler ve müvekkil tipi bakımlarından giderek dağılan ve ayrışan bir topografide yeni ve kazançlı konumlara ulaşmanın arayışındadır.

6.4.Emeğin Yeni Belirlenimleri

Buraya kadar iki mesleğin mukayesesi mesleği kapsayan dinamikler, eğitimden çalışma hayatına geçiş ve mesleğin hususi yapılarının dönüşümü üzerinden ilerledi.

Ancak bu üç boyutun yeni kuşaklar tarafından nasıl deneyimleneceğini belirleyen zemin, meslek alanında emek rejiminin nasıl şekillendiği ve ne yönde ilerlediğidir. Hekimlik ve avukatlık son yirmi senede ücretlileşme yoluna girmiş mesleklerdir. Hekimlerin muayenehane açması yeni sağlık sisteminde oldukça zorlaşmıştır; bunun bir nedeni Sağlıkta Dönüşüm programı kapsamında yeni mevzuatın zorlaştırıcı olmasıysa, diğer nedeni de birçok tıbbi süreçte yoğun teknoloji kullanımının artmasıyla muayenehane ortamında yapılması zor işlemlerin artmasıdır. Sonuçta hekimler, tarihte hiç olmadığı kadar hastane düzeneği içinde kitlesel ölçekte istihdam edilir haldedir. Ücretlileşmenin bir diğer boyutu ise özel sektörün yükselişidir; özel sektörde çalışan hekimlerin oranı ilgili bölümde belirtildiği üzere %20'ye yaklaşmıştır. Daha çok uzman işgücü istihdamına yönelen özel sektör ileri teknik beceri gerektiren ve masraflı işlemlerin yanı sıra sağlık turizmi ve estetik konularında sağlık hizmetlerinin yüksek getirilerine taliptir.

Avukatlıkta da benzer bir ücretlileşme süreci hekimliğe göre daha geriden gelse de mevcuttur. Baro başkanının ifadesine göre İstanbul'da bağlı çalışan avukat oranının %42 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bağımsız büro açmanın ekonomik olduğu kadar sosyal sermaye yetersizlikleri nedeniyle de yeni kuşaklar için zorluğu artmıştır. Bağımsız çalışmanın zorlaşmasıyla bakışımlı bir şekilde büro, kurum veya şirkette ücretli çalışmak bilhassa sosyal kökeni tabana yayılan kuşaklar için mesleğin ilk yıllarında zorunlu hale gelmektedir. Bu noktada büro sermayesi farkları meslek içinde işveren-işçi ilişkisini hazırlamakta; meslekte daha önce bu yoğunlukta tecrübe edilmemiş bir meslektaşlar arası hiyerarşi kurulmaktadır. Dahası, orta ve büyük ölçekli büroların yüksek getiri sağlayan hukuk dosyalarını daha çok çekmesi, yeni kuşakları etkileyen ücretlileşmenin kazanç hiyerarşisine dönüşmesine yol açar. Hekimlikte büyük işveren olarak devlet; avukatlıkta ise son otuz senede farklı ölçeklerde de olsa büyüyen işveren bürolar emeğin artı değerini toplar.

Ücretlileşmeye daha yakından bakıldığında kendi içinde giderek artan eşitsizliklere sahne olduğu görülür. Hekimlerin kamuda çalışan büyük çoğunluğu için parçalı maaş yapısı ve performans sistemi söz konusudur. Bu maaş yapısının başlıca handikapları hekim emeğinin değerinin işlem sayısına endekslenmesi; branşlar ve birimler arasında puantaj nedeniyle dengesizlik oluşması; hastanelerin döner sermayesinin yanlış

kullanımı veya yetersiz kalması durumunda doğrudan hekim maaşlarının düşmesi ve asistan hekimlerin performans alamamasıdır. Nitekim muayenehanede kazanç özerkliğinden kamuda eşitsiz ücretlileşmeye deplase olan hekimlerin en yoğun şikayetlerinden biri ücret bahsinde toplanır. Yeni kuşak hekimler, mesleğin vadettiği yüksek gelirin artık ortak bir kazanım değil, ancak belli branşlarda, belli bir kıdemden sonra, özel sektörün belli kurumlarında, bazen de ilaç ve tıbbi cihaz sektörüyle yakın ilişkiler sayesinde mümkün olduğunu fark etmek durumundadır. Özel hastanelerde birçok meslek ve sektöre kıyasla en yüksek ücretleri kazanan yine hekimlerdir ancak akademik unvan ve mesleki şöhret anlamında simgesel sermayesi yüksek olan dar bir tabaka dışındaki çoğunluk için özeldeki fırsat penceresinin kapanmak üzere olduğunu belirtmek gerekir. Özelde avantajlı branşlar ve üniversite hastanelerinde akademik kariyer kontenjanları, mevcut durumda mesleğe katılan yeni kuşakların azını kaldıracak kapasitededir. Ücretlileşme mesleğin maddi kazancının hem eski döneme göre hem de meslek içinde farklılaşması anlamına gelirken, TUS'ta maddi kazancı görece yüksek branşların veya döner sermayesi görece yüksek hastanelerin tercih edilmesi kazanç özerkliğini kaybetmiş yeni kuşakların bu farklılaşma içinde arayışlarını ifade eder.

Ücretlileşmenin avukatlığa yansıması, ücret piyasasında etkili bir düzenlemenin olmamasının da etkisiyle ücretlerin giderek düşmesi ve eşitsiz dağılımıdır. Hekim maaşları her ne kadar çarpık ve dengesiz bir yapıda da olsa düzenlenmiştir; avukatların kazancı ise mesleğin "serbest" tarafının bir açığı olarak müvekkiller ve işverenlerle ilişkinin geçirgenliğine bırakılmıştır. Bilhassa İstanbul ve Ankara gibi işgücü arzının yoğun olduğu yerlerde bağlı çalışmaya yeni başlayan çok sayıda avukat, yeni başlayan pratisyen hekimlerin elde ettiği gelirden çok daha azına talim etmek durumundadır. Diğer yandan mesleğin bilhassa şirketlere hukuk danışmanlığı hizmeti sunan görece üst sektöründe yüksek kazançların ancak kıdemli avukat konumuna eriştikten sonra elde edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla avukatlığın meslek çözülmesi, ücretlileşmenin tabakalaştırıcı etkisinden başlar. Yeni başlayan avukat maaşlarının düşük olmasından daha önemlisi ise bağlı çalışmanın dezavantajlı şartları uzadıkça bağımsız çalışmaya geçmek için gereken ekonomik, sosyal ve simgesel sermaye biriktirmenin de zorlaşmasıdır. Bu durumda mesleğin vadettiği maddi tatmin beklentisinin sürekli ertelenmesi ihtimali artar. Avukatlıkta bağımsız çalışmaya

geçmek hekimlikteki gibi mevzuat yoluyla zorlaştırılmış değildir fakat meslek piyasasında giderek etkili olan büro sermayesinin eşitsiz dağılımı ve sosyal kökeni tabana yayılmış yeni kuşakların kümülatif dezavantajları, hem kazanç hem mesleki özerklik anlamında bağımsız çalışmaya geçme arzusunu karşılıksız bırakır. Erkenden bağımsız çalışmayı tercih edenler ise müvekkilin başka avukat bulmasının kolaylaşması ve avukatların işe mecbur olması sayesinde ücretlerin düşmesi tehlikesiyle karşılaşır. Resmi ve düzenlenmiş bir uzmanlaşmanın olmaması, yeni kuşakları şirketlerin güncel talepleriyle uyumlu gelişen hukuk alanlarına ilgi ve mesai ayırmak gibi bir stratejiye sevk eder.

Dolayısıyla genel bir ücretlileşme dinamiği, bu dinamiğin etkisiyle kazanç seviyelerinin çok farklılaşması ve özel sektörün giderek artan taleplerine göre mesleğin bir kısmında kazanç yapısının değişmesi iki meslekte de ortak dinamiklerdir. Bu süreç iki meslekte de mesleğin geleneksel yüksek kazanç imajına binaen yönelmiş bulunan yeni kuşakların sosyal kökenlerinin tabana yayılmasıyla buluştuğunda, mesleğin maddi tatmini veya tatminsizliği bahsinde belirsizlik doğurur. Bu belirsizliğin zahmeti, iki meslekte de hizmet alanla, işverenle ve meslektaşlarla ilişkinin piyasalaşmasıyla katlanır. Hekimlikte özel sektör hastalarının beklentileri, klinik süreçleri tıbbi ve özerk olmaktan çıkarıp müşteri ilişkisine göre yapılanmaya zorlar. Hekimin uzmanlık, unvan ve şöhretine gelen müşteri-hasta, eskiden bıçak parası veya muayenehane ücreti olarak verdiğinin çok daha fazlasını işletmeye kazandırırken, işletme hekimin mesleki sermayesini ve yetkilerini verimliliğe endeksler. Kâr amacıyla gereksiz işlem ve masraf yapılması beklentisi hekimin özerkliğini istismar ettiği gibi, her saat iletişime açık olmaktan sosyal medya hesabını aktif şekilde kullanmaya kadar hekimin meslek dışı vakit ve emeği de işletmenin memnuniyet performansına katılmak durumundadır. Kamuda performans sistemi ve özelde farklılaşan maaşlar, hekimler arasında rekabet ve bireyselleşme eğilimini güçlendirir. Meslek tünelinin keskinleştirdiği beklentiler karşılanmadıkça hekimin mesleğinden elde edeceği maddi tatmini bireysel yollarla aramasının, sağlık hizmetine, eğitime ve mesleki gelişime adanma arzusuna gölge etmesi muhtemel hale gelir.

Piyasalaşma avukatlıkta da etkili bir dinamiktir. Bağlı çalışma rejiminde ücret düzenlemesinin fiiliyatta işveren lehine bırakılmış olması esasen mesleki kimlik ve

özerklik boyutlarında aşındırıcıdır. Diğer bir ifadeyle, avukat adayının stajdan itibaren mesleki bilgi ve becerileri kendisinden görerek ve uygulayarak içselleştirmesi gereken usta veya "üstat" avukatla ilişkisi işveren-işçi ilişkisine dönüşmüştür. Bazı bürolarda stajyere hiç ücret ödenmemesine kadar varan avukat istihdamı piyasası, hekimliğe göre daha anomik ve piyasalaşmaya açıktır. Mesleki hiyerarşide kıdemli asistan veya hekim, genç asistanla otoriter ilişki kurarken bunu eğitim ve sağlık hizmeti adına meşrulaştırabilir ancak bağlı çalışan avukatların maruz kaldığı özerklik kaybı ve sömürü biçimleri için bu kadar yüce görünen amaçları devreye sokmak zordur. Bu durum, avukatların hem mesleki kimlik hem de güzergah stratejileri anlamında daha erken gerçekçileşmesini getirir. Mesleğin ekonomik işlemlere bakan tarafı hekimliğe göre çok daha geniş, doğrudan ve hacimli olduğu için avukatlığın "esnaflık" veya "tüccarlık" tarafı yeni kuşaklar tarafından rahatlıkla ifade edilir, benimsenir ve bilhassa büyük büro sahiplerine referansla meşrulaştırılır. Büro sermayesi ve simgesel sermaye bakımından mahrum ve dezavantajlı bir halde oyuna giren yeni kuşakların, giderek rekabetçi şekilde ve dış kaynaklara göre yapılanan bir meslek alanında farkı kapatmak için sosyal medyayı ve günlük bedensel-simgesel etkileşim ritüellerini yoğun şekilde kullanmak dışında bir çaresi yoktur. İronik olarak, mesleğin piyasalaşmasına karşı önlem olarak çok eski zamanların mirası olan reklam yasağı, mesleğin geniş çaplı güncel piyasalaşmasında zayıf ve verimsiz konumlarda kalmaya mahkum yeni kuşakların yaygın olarak karşı çıktığı bir kural haline gelir.

Emek rejimini en merkezi şekilde ilgilendiren son bir dinamik ise kadınlaşmadır. Gerçekten de iki mesleğin de son on yılda büyük oranda gençleşmesi aynı zamanda kadın oranının tarihte hiç olmadığı seviyelere çıkması demektir. İlginç biçimde, Sağlık Bakanlığı İstatistikleri ve TÜİK verilerinde hekimlerin kaçının kadın olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ancak YÖK verilerinde tıp fakültesine yeni kayıt yapanlar arasında kadın oranının son on yılda hep %50'nin üstünde seyrettiği ve 2017'den bu yana mezunlar arasında da %50'yi geçtiği görülmektedir. Nicel anlamda mesleğin geç ve hızlı bir kadınlaşmaya sahne olduğu açık olsa da mesleğin icrasında kadın olmanın özgün bir boyut getirip getirmediği noktasında bir belirsizlik vardır. Görüştüğüm kadın hekim sayısı kadın avukat sayısından fazla olmasına ve mülakatlarda cinsiyetle meslek ilişkisine dair mutlaka soru sormama rağmen hekimler arasında kadın olmanın ayrıştırıcı bir deneyim anlamına geldiğine işaret edecek yeterince veri yoktur. Bu

durumu, resmi verilerde kadın-erkek ayrımının silinmiş olmasıyla uyumlu biçimde, meslek içinde kadınlığın izdüşümlerinin sansüre veya oto-sansüre maruz kaldığı yönünde yorumlamak mümkün olduğu gibi; mesleğin türdeşleştirici ve kuşatıcı sosyalleşme dünyasının kadın-erkek farkını mümkün olduğu kadar etkisiz kıldığı yönünde bir yorum da yapılabilir. Hekimlik mesleği için kadınlaşma dermatoloji, pediatri ve temel bilimler gibi belli branşlara görece daha çok yönelmek ve üroloji, ortopedi gibi belli branşlardan kaçınmak dışında, en azından bu araştırmanın bulguları ışığında bir sonuç getirmez. Cinsiyet temelli branş farklılaşmasının branşların ekonomik kazanç ve hiyerarşik konumlarıyla ne kadar örtüştüğüne dair ayrı bir araştırma gerekir.

Avukatlıkta ise eğitimin kadınlaşması daha erken başlamış olup hukuk mezunları arasında kadın oranı 2007'den bu yana %50'nin üstünde seyreder. 2021 itibarıyla meslekteki kadın oranı %46'dır. Dolayısıyla makro ölçekte iki mesleğin kadınlaşma dinamiği birbirine benzer. Ancak daha yakın planda, kadın avukat olmanın birçok bahiste son derece etkili ve farklılaştırıcı olduğuna dair veriler mevcuttur. Tıpta belli branşlar için geçerli olan cinsiyet ayrımı, hukukta daha geniş anlamda ceza dosyaları-aile hukuku ikiliğinde gerçekleşir. Ceza hukukunda sanıkların şiddetle ilişkili toplumsal damgası ve müvekkille görüşmek için emniyetten cezaevine belli mekanlara rutin gitme gereği gibi nedenlerden dolayı ceza avukatlığı eril bir değer ve beceriyle özdeş görülür. Diğer yandan, duygusallık, şefkat ve anlayış gibi kadın avukatlara atfedilen cinsiyet rollerinin tekabül ettiği aile hukukunda bilhassa kadın ve çocuklarla ilgili dosyalar ceza hukukunun zıt kutbundadır. Kadın avukatların da bir ölçüde içselleştirdiği bu ayrışma adı konmamış bir uzmanlaşma ekseni olarak etkilidir; icra işlemleri ve bilhassa şehir dışı işlerin takibi için erkek avukatların tercih edildiği, işveren avukatın da bu tercihi müvekkilin bu yönde beklentisi olduğu mazeretiyle meşrulaştırdığı bilinir. İşlerin içeriğiyle emek rejimi bu bağlamda iç içe geçer: Bağımsız çalışmanın özel hayatla iç içe geçen bir mesaiyi, farklı mekanlar arasında mekik dokumayı ve farklı müvekkil tipleriyle muhatap olmayı gerektirdiği bir meslekte bağlı çalışmanın kadınlara atfedilen meslek içi ve meslek dışı cinsiyet rolleriyle daha uyumlu olduğu ortak bir kanaattir. Erkeklerde bir süre sonra bağımsız çalışmaya geçme eğiliminin daha güçlü olması işverenlerin kadın avukat istihdamını tercih etmeye sevk ederken, bağlı çalışan kadınların ücret eşitliği, doğum izni gibi

özlük hakları ve büro içi hiyerarşik ilişkiler bahislerinde dezavantajlı olduğu bilinir. Son olarak, avukatlığın kamu personelinden müvekkile çok çeşitli kişiyle görüşmeyi gerektirmesi sebebiyle cinsiyet rolleri günlük ve mükerrer etkileşimlerde istismar ve araçlaştırma anlamında devreye girebilir. Kadın avukatların bu bağlamda mağduriyet ve şikayetleri, mesleğin geçirgenliğinin bir boyutu olarak cinsiyetin zorlaştırıcı etkisine işaret eder.

Nihayetinde hekim ve avukat emeğinin güncel dönemde belirleyenleri büyük oranda örtüşür. İki meslek de yoğun bir ücretlileşmeye sahne olmaktadır; bu ücretlileşmenin bilhassa demografik büyüme dalgasıyla iç içe geçmesi iki meslekte de yeni kuşakların mesleğin geleneksel vaatlerinin ortasında yer alan yüksek kazanca dair beklentilerinin karşılıksız çıkması demektir. Ücretlileşme, maddi tatmin anlamında iki meslekte de kamu-özel ve eski-yeni kuşak gibi ayrımları çapraz kat eden, daha nüanslı ama son tahlilde derin bir farklılaşmaya yol açar. Özel sektörün yükselişi hekimler için sigorta girişinden müşteri memnuniyetine bir dizi konuda özlük haklarının ve özerkliğin kaybını getirirken avukatlar için bağlı çalışmanın yaygınlaşması mesleki yatırımın daha hızlı şekilde boşa çıkması demektir. Yeni kuşak avukatlar meslek piyasasının düzenlenmemiş olması nedeniyle kazanç eşitsizliğini yeni kuşak hekimlere göre çok daha erkenden yaşadıkları gibi, kıdemli meslektaşlarıyla olan ilişkilerinin doğrudan ücret ilişkisine indirgendiğini gördükçe mesleki kimliğin eski retoriğine inançları da aşınır. Bu bağlamda mesleğe geç ama yoğun şekilde giren kadın avukatların eleştirel ve şikayetçi söylemi daha baskındır çünkü kadın avukat olmak sıklıkla meslek içinde çifte dezavantajlı konumlara tekabül eder. Diğer yandan, avukatlığın hekimlikten önemli bir farkı olarak bağımsız çalışmaya geçmenin kağıt üstünde de olsa muhtemel olması, bağımsız çalışmanın gerektirdiği sosyal ve simgesel sermayeden ne kadar mahrum olsalar da yeni kuşak avukatların meslekle ilişkilerinin umut ve inanç içermesini mümkün kılar. Avukatlar işçileşme yönündeki şikayetlerine rağmen, hekimler için olduğu gibi büyük işveren olarak devletin memurlaştırıcı müdahalelerinden azade bir şekilde, mesleğin hak ve adalet savunusu kimliğini sürdürme şansına sahiptir.

6.5.Alanın Güncel Vaziyeti

Yukarıdaki değerlendirmelerin ışığında iki mesleğin de geç ama hızlı bir şekilde genişleyerek içsel bir farklılaşmaya sahne olduğunu söylemek mümkündür. Takriben 2000'lere kadar görece dar bir beşeri yapı, tekdüze bir işleyiş ve türdeş bir kimlik arz eden bu meslekler demografik gençleşme ve kalabalıklaşma ile emek rejimindeki değişimlerin, mesleğin hususi yapılarıyla buluştuğu noktada bir dönüşüm yaşar. Bu dönüşüm, birer alan olarak hekimlik ve avukatlık içinde hangi konumların avantajlı ve dezavantajlı olduğunun yeniden tanımlanması; daha doğrusu eski tanım, konum ve kazanımların artık geçerli olmadığı bir bağlamda yeni olanın belirmesi demektir. Bu açıdan bakılınca hekimlikte eski kuşağın dönüşümle birlikte avantajlı konumlarda bulunduğunu ilk olarak görmek gerekir. Kamuda klinik yetkileri, özelde ise kazanca tahvili mümkün simgesel sermayeyi elinde tutan kıdemli hekimler, dönüşümün kazanç ve özerkliği aşındırıcı etkilerinden en çok kaçınabilen tabakayı oluşturur. Bunun yanı sıra, dermatoloji ve plastik cerrahi gibi belli branşlarda yeni kuşak uzmanlar da kazanç, özerklik ve statü anlamında en verimli konumlara dar bir şekilde de olsa erişebilir. Buna karşılık, yükselen uzmanlaşma dinamiğinin etkisiyle pratisyen hekimlerin kitlesel statü erimesi söz konusudur; ekseriyeti yeni mezunlardan oluşan pratisyenler yoğun bir gelir ve konum kaybını tecrübe ederler. Fakat mesleğin dönüşümünün nirengi noktası, meslek içinde en geniş tabakayı oluşturan yeni kuşak uzmanların kolektif olarak maruz kaldığı dinamiklerdir: Sağlık sisteminde hızlı artan iş yükü, kıdem hiyerarşisinin komplikasyonları, hastalarla asimetrik ilişkinin tersine dönmesi, ücretlileşme ve piyasalaşma gibi dinamikler mesleğin toplumsal imajındaki gelir, statü ve otorite kazanımıyla çeliştikçe yeni kuşak uzmanlar alanın geniş orta tabakası olarak dönüşümün çoklu etkisini bilfiil yaşar.

Benzer bir durum avukatlık için geçerlidir. Alanda avantajlı konumlarda ağırlıklı olarak eski kuşak avukatlar yer alır; eski kuşakları avantajlı kılan, hususi sosyal sermaye, büro sermayesi ve simgesel sermaye biriktirmiş olarak mesleğin toplumsal nimetlerine erişmiş bulunmalarıdır. Sosyal kökeni ne kadar düşük de olsa kıdemli avukatlar meslek sayesinde nadiren dikey sosyal hareketlilik yaşamamıştır; bilhassa son otuz yılda ekonomik büyümeden mesleğe yönelen iş hacmiyle artan işlem sayısı eski kuşak avukatların istifade ettiği bir dalga olarak önemlidir. Bunun yanı sıra ailede,

lisede veya en geç üniversitede edinilmiş çok iyi seviye yabancı dil bilgisi olan veya meslek dışı sosyal sermayesi iş potansiyeli anlamında hususi sosyal sermayeye hızlıca tercüme edilebilecek kadar verimli olan az sayıda yeni kuşak avukat, güncel bağlamda yeni bir üst tabakaya tekabül eder. Yerli ve yabancı şirketlerin hukuk hizmetine yönelik giderek artan ihtiyaç ve talepleri, bilhassa büyük büroların ekosistemi içinde ulus-ötesi yeni bir profesyonel kesimin doğuşunu mümkün kılmıştır. Ancak, tıpkı hekimlikte olduğu gibi avukatlıkta da yeni kuşağın esas geniş tabakası halen daha sosyal köken bakımından alt ve orta sınıftan gelen, dolayısıyla mesleğin eşitsiz topografyasında sermaye dezavantajı yaşayan, ayrıca diplomanın ötesinde beceri gelişimi imkanlarını el yordamıyla bulması gereken ve nihayetinde bağlı çalışmaya büyük oranda mecbur olan avukatlardan oluşur. Hekimliğe göre ücret, beceri ve ilişkiler bahislerinde piyasalaşma etkisine daha açık çünkü birçok bakımdan geçirgen olan avukatlıkta yeni kuşaklar alandaki konum ve kazanım farklılaşmasını daha çok hisseder ve fakülteden baroya mesleğin yetkili kurumlarının yetersizliklerini daha çok işaret eder.

Bu noktada iki mesleğin de konumlar ve kazanımlar bakımından hem toplumsal imajının köklendiği önceki dönemle hem kendi içinde güncel topografya anlamında farklılaşması, dış etkilerin doğrudan bir sonucu olarak görülemez. Mesleğin anlamını yeni kuşaklar için farklılaştıran, hekimlik için Sağlıkta Dönüşüm programı olmadığı gibi, avukatlık için de "her ile bir hukuk fakültesi" şeklinde eleştirilen yükseköğretimin genişlemesi politikası ve mezun sayısının artışı değildir. Dış kaynaklı bir dinamik olarak demografik gençleşme ve genişleme, ancak mesleğin iç yapılarıyla buluştuğunda meslek içinde şikayet ve eleştirilerin zeminini oluşturan güncel farklılaşma sürecini tetikleyebilir. Hekimlikte öteden beri yerleşik olan meslek tüneli, meslek düğümü ve hem meslektaşlar hem hastalarla hiyerarşik ilişkiler olmasaydı son yirmi yılın sağlık hizmetleri politikası tek başına, bu araştırmada açığa çıkan farklılaşmaya neden olamazdı. Benzer şekilde avukatlıkta demografik büyüme ancak mesleğin yargı alanında çeper konumu, öteden beri farklı sermaye ve beceri türlerine dair geçirgenlikleri, hem meslektaş hem müvekkillerle yeterince düzenlenmemiş ve denetlenmeyen ilişkileri ve bilhassa büro sermayesi farkları sayesinde meslek içi tabakalaşmayı tetikleyebilmiştir. Alan olarak meslek, dış kaynaklı bir gelişmenin etkisini doğrudan ve tek yönlü şekilde içermez; ancak alanın yerleşik yapılarının

prizmasında kırılarak ve dağılarak yansıtır. Bu durumda dönüşümün külfetini daha çok yüklenen yeni kuşaklar arasında, mesleğe dair makro politikalardan kaynaklanan art niyetli ve sistematik bir müdahale olduğu kanaatinin yayılması, alanın hususi yapılarını görmezden gelecek kadar hızlı bir neden-sonuç ilişkisine dayanmasının yanı sıra, mevcut şartlarda avantajlı konumlardaki mesleki faillerin alanın dönüşümündeki çıkar ve paylarını gizlemeye yarayacaktır.

İki meslekte de güncel farklılaşma mesleki kimliğin gerilim hatlarında açığa çıkar. Yeni kuşak hekimler mesleğin hikmet, geleneksellik, bütüncüllük gibi referanslar içeren "hekim" kimliğinin mevcut istihdam ve kariyer şartlarında gerçekçi olmadığına kanaat getirdikleri gibi, babacan, otoriter veya paragöz doktor gibi imajların da eski kuşaklardaki deontolojik sapmaların mirası olduğunun farkındadır. Kazanç özerkliğinin ve klinik özerkliğin farklı etkenlerce aşınması, yeni kuşak hekimlerin kolektif kimliğini hem mesleğin somut getirileri hem akranların ve toplumun geniş aynası hem de hastaların rutin aynasında karşılıksız bırakır. Hekimlik uzun meslek tüneli boyunca ilgi, emek ve beklenti yatırımı gerektiren bir meslektir; tünelin sonunda beklentilerin eskiye göre ve alandaki avantajlı konumlara göre zayıf karşılık bulması ise mesleki kimliğin ortaklık vurgusunu zayıflattığı gibi, mesleğin kamusal hizmet ve adanma veçhesine de gölge düşürür. Bu kimlik gerilimi aynı zamanda, uzmanlık yolunda zorlu branşlardan kaçınmayı ve kazançlı branşlara yönelmeyi muhtemel kılar. Bütün bunlar yeni kuşak hekimlerin konumları kümülatif dezavantajlarla şekillendikçe mesleğe bakışlarının da gerçekçileştiğini gösterir. Yeni kuşaklar mesleğin eskiden kalma olumsuz imajları, stajların pratik verimi, intörnlük deneyimi, asistanlıkta klinik ve hiyerarşik yük, belli branşlarda tekelleşme ve en nihayetinde mesleğin maddi tatmini gibi başlıklarda önceki kuşakları külfetleri nimetlerini geçen bir meslek bırakmakla eleştirmekten çekinmez. Hocaların, başhekimlerin, özelde çalışanların ve genel olarak avantajlı kıdemli kuşağın güncel sorunlara ilgisiz ve bilgisiz olmakla itham edilmesi, hekimlik gibi kapalı ve kuşatıcı bir sosyalleşme sürecine dayanan bir mesleğin kolektif halet-i ruhiyesinde ilk defa önemli bir çatlak oluşması demektir.

Meslek içinde konum ve kazanımların hem önceki döneme kıyasla hem güncel yapı içinde farklılaşması gibi, mesleki kimliğin yeni gerilimlere sahne olması da avukatlığın hekimlikle benzeşen bir tarafıdır. Ancak avukatlığın bir farkı, genç

avukatların "işçileşme"ye maruz kaldığı yönündeki kanaatlerinin daha bariz olmasıdır. Gerçekten de avukatlar, hem mesleğin ekonomiyle ve iş hukukuyla yoğun irtibatının, hem de meslek içi piyasalaşmanın bir yansıması olarak mesleği tanımlarken "piyasa", "işveren", "işçi", "sömürü" gibi terimleri daha sık kullanmaya meyillidir. Hekimler arasında, özel sektörde ücretli çalışanlarla yönetici olarak çalışanlar arasında maddi ve simgesel bir çatışma, özel sektörün meslek içindeki istihdam payının henüz yükselme aşamasında olmasının da etkisiyle, görünür değildir. Ancak avukatlıkta, alanın büro sermayesi ekseninde yapılanması en temelde meslektaşlar arasında istihdam ve ücret ilişkisi kurulması demektir. Bir diğer ifadeyle hekimleri ücretlileştiren büyük işveren devlet iken avukatları ücretlileştiren kıdemli meslektaşlardır. Bu bağlamda, asistan hekimlerin kıdemlilerin simgesel şiddetinden şikayetlerinden çok daha boyutlu bir şekilde, bağlı çalışan avukatların ücret, özerklik, beceri gelişimi ve sömürü bahislerinde işveren avukatlardan şikayetleri mevcuttur. Mesleğin kamu hizmeti tarafı, şartları giderek zorlaşan bağımsız çalışmaya kaldıkça avukatın aslında bağımsız olması gerektiği yönündeki kanaat de meslekte yaygınlaşır.

Avukatlıkta mesleki kimliğin ikinci bir ekseninde de büro sermayesi farkı belirgindir: Bağımsız çalışan yeni kuşak avukatlar görece küçük ve kısa süreli işler almaya daha yakınken; şirketlerin ve kurumların yüksek kazançlı ve uzun vadeli işlerini daha çok işgücü, tecrübe ve tanınırlık avantajlarını temerküz etmiş olan bürolar çeker. Bu durumda meslekte kaynak ve fırsatların eşitsiz ve kendi aleyhine dağıldığının erkenden farkına varan yeni kuşak avukatların mesleğe bakışının gerçekçileşmesi; konvansiyonel olmayan yollarla sermaye dezavantajını telafi etmeye yönelmesi; mesleğin ekonomik kazanç ve mantıkla zaten yoğun şekilde içli dışlı olan üst tabakasını gördükçe maddi tatmin arayışına girmesi şaşırtıcı olmamalıdır. Bu noktada alanda ücret, beceri ve ilişki süreçlerinde düzenleme boşluklarının stajdan itibaren bilfiil ve bizzat deneyimlenmesi, yeni kuşak avukatların zaten formalite bir üyelikten ibaret gördükleri baroları ilgisiz ve yetersiz bulmalarıyla sonuçlanır. Hekimler, büyük işveren olarak devletin kendilerini ilgilendiren kararlarıyla talepkar ve yüklü bir ilişki kurmaya; avukatlarsa beklenti ve eleştirilerini, işverenin büyük ölçüde meslektaşlar olduğu bir piyasanın düzen ve denetiminde meslek örgütü olarak barolarla ilişkilerine yüklemeye eğilimlidir.

İki meslek alanının ulus-aşırı irtibatları ve bütünleşme eğilimi bu bahiste son bir mukayese başlığı olarak önemlidir. Hekimlik eskiden beri nakledilebilir bilgi ve becerilere tekabül etmiştir; tıbbi gelişme ve buluşlar 19. yüzyıldan bu yana birçok alana göre çok hızlı biçimde Avrupa'yla Osmanlı arasında paylaşılmıştır. Dahası, hekimin mesleki hüneri zihinsel ve bedensel bir yatkınlık olduğu için taşınması ve başka bir ülkede icra edilmesi mümkündür. Nitekim günümüzde tıp diplomasının ülkeden ülkeye denklik süreçleri belirlenmiş durumdadır. Dahası, bilimsel bilginin dijital veri tabanları üzerinden anlık ve sonsuz akışından en çok istifade eden disiplinlerden biri şüphesiz tıptır. Tıp içerikli yayınlar kadar tıp eğitimine dair belge ve görseller çok çeşitli dijital platformlarda dolaşımdadır. Bütün bunlar hekimliğin bilgi ve beceri anlamında ulus-aşırı akışlara daha yatkın olduğu anlamına gelir; nitekim istifa eden hekimlerin baskın yönelimlerinden biri maddi kazancın yüksekliği nedeniyle tıbbi cihaz ve ilaç endüstrisiyse, bir diğeri de yurtdışına göç etmektir. Hekimlerin son yıllarda Almanya başta olmak üzere belli Batı ülkelerine çalışmaya ve yerleşmeye karar vermesini mümkün kılan, mesleğin başka bir ulusal bağlama nakledilebilir ve uyarlanabilir bilgi ve becerilere dayanmasıdır. Hekimlik bu anlamda mühendislik gibi, diplomanın işaret ettiği yetkinliğin görece düşük de olsa farklı bir ülkede bir toplumsal konum ve kazanım vesilesi olarak aşınmadığı bir meslektir.

Avukatlıkta ise durum farklıdır. Her ne kadar Kıta Avrupası hukuk sisteminin ithali veya uyarlaması temelinde yükselse de yürürlükteki Türk hukuk sistemi birçok bakımdan ulusal özellikleri haiz olup, avukatlığın günlük ve fiili dünyasında gereken aşinalık ve yatkınlık şemaları da bu ulusal özelliklerden nasibini alır. Avukatlığın sadece Türkiye'de değil, hemen her yerde ulusal belirlenimlere maruz kalmasının bir nedeni yargı sistemlerinin yerelliği ve tarihsel hususiyetleri olduğu gibi, bir diğer nedeni de mesleğin gerektirdiği sosyal sermayenin ancak ulusal ölçekte biriktirilebilir ve genişletilebilir olmasıdır. Bir Türk avukat, bir yabancı dili Türkçeden daha iyi bilerek yabancı bir ülkenin veya şehrin barosuna gereken sınavları geçerek kaydolsa bile mesleği icra etmesi için müvekkile ihtiyacı olacaktır; müvekkil ise avukatın köken toplumunun hukuk alanına yansıyan talep ve ihtiyaçlarından başka bir şey değildir. Avukatlığın ulusal bağlamını aşan ise ekonomik kalkınmanın ve küresel piyasalarla bütünleşmenin bir sonucu olarak Türkiye'de de finans, telif, bilişim ve rekabet gibi alanlarda hukuk hizmetlerine duyulan ihtiyacın artmasıdır. Nitekim büyük büroların

yükselişi ve alandaki mütehakkim konumu mesleğin ekonomik bütünleşmeden aldığı payı ifade eder. Türkiye'de son yirmi yılda çok-uluslu ve büyük hacimli işlemlerde rol alan hukuki faillerin sayısı ve kazancı artmaktadır. Ancak bu, yabancı dilden başlamak üzere kendine mahsus bir beceri ve yatkınlık setine sahip "hukuk danışmanı" avukatların emeğiyle mütenasiptir; bir diğer ifadeyle avukatlık alanında küresel ekonomiyle bütünleşmeden nasibini alacak avukatların oranı azdır. Meslekteki yetkinlik ve yatkınlık ortalamasının ulusal sınırların ötesine taşınmasının zor olduğu güncel bağlamda, meslekten beklentileri karşılanmayan ve hatta maddi anlamda zorluklar yaşayan yeni kuşak avukatların çıkış kapısı hâkimlik-savcılık sınavlarına girmek veya bir kurumda sabit ve ücretli avukat olarak istihdam edilmektir.

Nihayetinde iki meslekte de yükseköğretimin genişlemesi ve ücretlileşme gibi kapsayıcı dinamiklerle sermaye farkları, hiyerarşik işleyiş, düzenleme boşlukları gibi hususi yapıların buluştuğu noktada alanın kendi içinde farklılaşma sürecine girdiğini görmek mümkündür. İki meslek de genişlerken tabakalaşır: İronik biçimde, yükseköğretimin genişlemesi sayesinde mesleklerin sosyal kökeni iyiden iyiye tabana yayılırken yeni gelenlerin maruz kaldıkları kümülatif dezavantajlar artar. Mesleğin vadettiği toplum ortalamasından yüksek sosyal nimetlere erişimi geniş halk kesimlerine açan süreç aynı zamanda meslek içinde kazançlı ve mütehakkim konumların daraldığı, rekabetçi bir süreçtir. Bu bağlamda avukatlık, devletten ziyade piyasa ilişkilerine daha açık olması nedeniyle, yeni kuşaklar için zorlayıcı olacak şekilde daha geçirgen bir alan görünümündedir. Hekimlik ise eski dönemde köklenen asimetrilerin bozuldukça somut biçimde yeni kuşaklara külfete dönüştüğü bir alandır. İki meslekte de özel sektör ve piyasa aktörlerinin taleplerine göre gelişen istihdam biçimleri ve beceri alanları dönüşümün yavaş da olsa önem kazanan bir boyutudur. Avukatlığın ayrışan tarafı, bağımsız çalışmanın halen hekimliğe göre daha mümkün olması; bu sayede kamu hizmeti ve adalet arayışı odaklı kimlik iddiası ve mesleki tatmin imkanının daha muhtemel olmasıdır. Hekimliğin ayrışan tarafı ise yoğun manevi tatmin imkanıyla birlikte, maddi tatminin düşmesi ve beklentilerin karşılanmaması durumunda mesleki hünerin göç yoluyla değerlendirilmesi ihtimalinin açık olmasıdır.

6.6.Meslek Basıncı ve Meslek Çözülmesi

Hekimlik söz konusu olduğunda mesleğin dönüşümü, bu çalışmada meslek basıncı şeklinde kavramlaştırılan kümülatif külfetlerin yaygın deneyimini getirmiştir. Sosyal kökeni tabana yayılmış yeni kuşak hekimler için meslek tüneli boyunca biriken ve keskinleşen beklentiler aynı süreçte alanın yeni şartlarının gelir, statü ve otoriteyi aşındırıcı etkisine çarpar ve mesleğin sosyal hareketlilik anlamında cazip ve vaatkar aynasına gölge düşürür. Meslek içinde maddi, hiyerarşik ve simgesel eşitsizliklerin yoğun olarak deneyimlendiği kurucu çile olarak asistanlıkta iş yükü, hastalarla tersine dönen asimetri, artan bürokratik denetim, özerklik kaybı ve özel sektörün istismarı anlamında zayıflayan verimleri asistanlıkta bilfiil tanınır. Beklentilerle gerçeklerin meslekte ilerledikçe daha da çelişmesi, yeni kuşakların değer görmemek ve yılgınlık yönündeki mesleki halet-i ruhiyelerini güçlendirir. Mesleki yatırımın kazanç ve saygınlık anlamında boşa çıktığını bizzat tecrübe eden genç hekimlerin meslek basıncı, genelleştirilmiş öteki olarak hastadan şikayet etmek veya yurtdışına göç etmek gibi semptomlar arz eder.

Meslek basıncını derinleştiren elbette, hekimliğin yakın zamana kadar her meslekten daha yüksek bir gelir, statü ve otorite kazanımına tekabül ederken; günce dönemde hizmet alanların istifadesine ve işverenlerin istismarına belki birçok meslekten daha geç, ani ve kitlesel deplase olmasıdır. Meslek basıncı esasen toplumsal zaman sıkışmasıdır: Mesleğin geçmişinde köklenen toplumsal nimetleri uğruna girilen meslek tünelinin yorucu uzunluğu ve kuşatıcı dünyası ile tünelin çıkışında bekleyen nimetlerin eskiye göre ve avantajlı kıdemlilere göre zayıflığı arasında kalmanın basıncıdır. Yeni kuşaklar, mesleğin eski aynalarının bugünün gerçekleriyle karşılaştıkça çatlamasına bizzat kendi akislerinde şahit olur. Bütün diplomalı meslekler arasında en avantajlı ve kazançlı olmasına alışılmış bir mesleğin, kamu hizmeti sunan diğer mesleklerden artık o kadar ayrışmaması, hekimliği, bu ayrışmamanın veya sivilleşmenin yükünü taşıyan mesleki faillerin gözünde gelir, statü ve otorite bakımından her meslekle mukayeseye açık hale getirir. Bu açıktan doğan mesleki tatminsizlik ve değer görmeme hissi, mesleğin eski imajına inanç olduğu sürece telafi edilebilir değildir.

Dolayısıyla hekimlerin takdir edilme arayışları ve bilhassa sadece büyük işveren olarak değil, mesleğin eski gücünü de mümkün kılmış olan devletin aynasında artık takdir edilmedikleri hissi derinleşir. Takdir arayışı karşılanmadıkça şikayetçi ses tonu yerini itiraz, istifa ve yurtdışına göç gibi durumlarda kopuşa bırakır. Mevcut dönüşüm hekim emeğinin hakkını vermek yerine, alan içinde yerleşik hiyerarşilerin prizmasından geçerek avantajlı ve dezavantajlı konumları daha da farklılaştırır. Değer görmeme hissi klinikte hastalarla asimetrik ilişkinin nicel ve nitel anlamda tersine dönmesinde sürekli pekişir. Dahası, büyük işveren olarak devletle ilişkide ücretlileşme ve bürokratikleşme süreçleri, bir zamanlar devletin en muteber ve öncü zümrelerinden biri olmaktan kamu personelleri arasına düşme yönünde değer görmeme hissini derinleştirir. Özel sektörde piyasalaşma ve istismar ise bazen mecbur kalınan bazen de ittifak edilen ama sonuçta değer görmeme hissine hizmet eden bir diğer olgudur. Mesleğin toplumsal geçmişinde köklenen değerlilik ve statü kazanımı hem devletin hem piyasanın hem de halkın aynasında kırıldıkça yeni kuşak hekimlerin meslekle ilişkisi karamsarlıkla karışık bir gerçekçileşmeyi de beraberinde getirir. Yeni kuşak hekimler fakültenin etkisi, mesleki hiyerarşi, klinik külfet, hastalarla ilişki ve özel sektör gibi bahislerde gerçekçi ve eleştirel bir söylemi daha sık ve güçlü şekilde paylaştıkları gibi, mesleğin tarihte ilk defa muhkem konumundan düştüğü güncel bağlamda eski asimetrilerden azade, yeni bir kolektif kimlik ve işleyişi tasavvur etme fırsatına da sahiptir. Nitekim 2021 sonlarından itibaren yeni hekim sendikalarının kurulması, çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde mücadelenin örgütlenmesi, düzenli iş bırakma eylemlerinin yapılması süreci bu bağlamda ayrıca incelenmeye değerdir.

Avukatlık söz konusu olduğunda mesleğin dönüşümü, bu çalışmada meslek çözülmesi olarak kavramlaştırılan meslek içi farklılaşma ve dağılmanın yaygın deneyimini getirmiştir. Yargı alanındaki çeper konumun mecbur ettiği günlük ve simgesel mücadele, fakülteden çalışma hayatına hızlı geçişte beceri gelişiminde düzenleme ve denetim boşlukları, stajların verimsiz ve değersizleştirici geçmesi ve sosyal sermayenin mesleki güzergah ve kazanımları yoğun biçimde belirlemesi alanın üç hususi yapısı olarak her kuşağın deneyimlediği zorluklardır. Ancak bu üç hususi yapıyı yeni kuşaklar için kümülatif külfete dönüşmesini sağlayan, demografik büyüme ve çeşitlenmenin beceri ve kazanımlar anlamında mesleğin eski dönemde ortak vasatını

ortadan kaldırmasıdır. Sosyal kökeni tıpkı hekimler gibi geç ama hızlı şekilde tabana yayılan genç avukatlar, mesleğin gelir, statü ve otorite anlamında vaatlerini hekimlikten çok daha rekabetçi ve düzenlenmemiş bir meslek piyasasında aramak durumundadır. Mesleğin hususi yapılarının geçirgenliğinin bir sonucu olarak demografik büyümenin meslektaşlar arasında nitelik kaybına yol açtığı kanaatinin yaygınlaşması, hekimlik gibi kamuda iş garantisi ve işgücü açığının olmadığı bir piyasada şaşırtıcı değildir. Zira fakülte kontenjanlarının dar tutulduğu, sosyalleşme örüntülerinin türdeşleştirici olduğu ve bağımsız çalışmanın yaygın çalışma tarzı olduğu eski dönemden yeni şartlara hızlı geçişi anlamlandırmada mesleğin bir zamanlar sahip olduğu toplumsal hareketlilik verimlerinin kaybını, sayısal genişleme ve nitelik kaybıyla açıklamak kolaydır.

Avukatlığın hekimlikten temel bir farkı, büyük işverenin devlet olmamasıyla da alakalı bir biçimde, meslek dünyasında ücret, beceri ve ilişkilerin daha gevşek düzenlenmiş olması; dolayısıyla alanın geçirgen karakterini demografik büyümeyle daha hissedilir kılmasıdır. Bu noktada yeni kuşak avukatların mesleki kimlik ve yönelimlerini farklılaştıran, alandaki topografyanın büro sermayesi ekseninde daha önce tecrübe edilmemiş bir konum ve kazanım farklılaşmasına sahne olmasıdır. Yeni kuşakların mesleğin toplumsal hareketlilik verimlerine erişimi büro sermayesi farkları, bağımsız çalışmanın zorlaşması ve bağlı çalışmanın handikapları sayesinde uzadıkça hekimlikte yaşanan ücretlileşmeden daha yoğun bir piyasalaşma süreci yeni avukatların mesleki tatmin ve deneyimlerini belirler. Hekimlikten farklı olarak, bağlı çalışmada ücret, beceri ve özerklik bahislerinde yeni kuşak avukatları sınırlandıran büyük işveren olarak devlet değil, ekonomik büyümeyle büro sermayesi birikimini sağlamış kıdemli meslektaşlardır. Bu nedenle yeni kuşak avukatlar, yargı alanında çeper konumun getirdiği kamu hizmeti verme mücadelesinde "devletin üvey evladı" olmanın yanı sıra, meslek içinde de düzenleme ve denetim anomisi nedeniyle "mesleğin üvey evladı" olmaya da mecbur bırakılmış hisseder. Bu şartlarda, meslek alanında yetkili bir kurum olarak baroların ücretlileşme ve piyasalaşmaya karşı koruyucu ve destekleyici etkili bir irade göstermemesinin başlıca şikayet konularından biri haline gelmesi olağandır.

Dolayısıyla avukatlığın meslek çözülmesi, demografik büyüme ve gençleşmenin doğrudan bir sonucu değil; fakat giderek rekabetçi olmayı gerektiren bir alanda

mesleki kimliğe duyulan inancın çeşitlenmesi demektir. Demografik büyümenin "pasta küçülüyor, nitelik azalıyor" şeklinde yorumlanması, yeni gelenlerin mesleğin toplumsal kazanımlarına erişimini güçleştiren hususi yapılarla büro sermayesi farklarını hesaba katmadığı sürece, mesleğin geleneksel gelir ve statü vaatlerini fazlasıyla bulmuş kıdemlilerin mütehakkim perspektifinden ibaret kalır. Ancak yeni kuşak avukatlar baro yönetimlerinin ilgisizliği, işveren avukatların emeğin artı değerine el koyma biçimleri, beceri gelişiminin ketlenmesi ve müvekkil bulmanın zorlaşması hususlarında gerçekçi ve eleştirel perspektife de sahiptir. Yeni kuşak avukatlar mesleğin kamu hizmeti anlamında mücadeleci yatkınlığını, müvekkille ilişkiyi yönetmede çoklu rol ve performansları, maddi kazancını ve piyasanın taleplerine göre öne çıkan yeni alanlara beceri ve sermaye yatırımını alanın eşitsiz topografyasına rağmen gerçekleştirmek durumunda kalan yeni geniş bir tabakayı oluşturur. Hekimlik gibi kuşatıcı ve türdeşleştirici bir mesleki sosyalleşmenin fakülteden uzmanlığa uzun bir süreç olarak yaşanmadığı avukatlık, sosyal kökeni tabana yayılmış yeni kuşakların meslekle kurdukları ilişkinin daha erkenden gerçekçileşmesi, eleştirelleşmesi ve bilhassa ekonomik kazancı daha çok çeken büyük büroların etkisiyle maddi tatmin arayışlarının baskın olmasına sahne olur. Nitekim 2021 Ekim'inde yapılan son İstanbul Barosu seçimleri etrafında gelişen tartışmalar ve gruplaşmalar bu bağlamda ayrıca değerlendirilmeyi hak eder.

Tablo 8. İki Mesleğin Ayrıntılı Karşılaştırması

		HEKİMLİK	AVUKATLIK
Mesleği Kapsayan Dinamikler	***Mesleğin eski konumu ve imajı***	Yüksek gelir, statü ve otorite	Yüksek gelir, statü ve otorite
	Demografik büyüme ve gençleşme	Evet, bilhassa 2014'ten itibaren, geç ama hızlı	Evet, bilhassa 2012'den itibaren, geç ama hızlı
	İş garantisi	Kamuda var, hekim işgücü açığı devam ediyor	Yok ama işsizlik düşük
	Sosyal kökenin tabana yayılması	Fakülte sayısının artmaya başladığı 1970'lerden bu yana yavaşça yayılmıştır	Fakülte sayısının artmaya başladığı 1990'lardan bu yana geç ama yoğun yayılmıştır
	Çoğunluk için mesleğin cazibesi	İş garantisi, mesleki itibar ve kazanç	Mesleki itibar ve kazanç
		Lisede fen başarısının doğal sonucu	Lise başarısının doğal sonucu
		Fakülteden sonra hızlı dikey sosyal hareketlilik	Meslekte genelde süreye yayılan dikey sosyal hareketlilik
		Yakın çevreye fayda	Taşrada yerel seçkinlik rozeti
	Aileden meslek tevarüsü varsa	Mesleğin rutinine ve yatkınlıklarına aşinalık avantajı	Büro sermayesi ve sosyal sermaye avantajı
Mesleğe Giriş Süreci	***Fakültede eğitimin yapısı***	Hem kitlesel hem pratik Hocaların özdeşlik aynası Türdeşleştirici	Kitlesel ve kitabi
	Staj deneyimi	Fakültenin son üç senesi	Fakülteden sonra bir sene
		Standart bir verim yok, denetimi akademik kadroya bağlı	Verimsiz, angarya nedeniyle değersizleştirici, gittikçe düşen ücretler, denetimsiz
	Üniversiteler arasında hiyerarşi	Var: "Köklü ekoller" > diğer kamu üniversiteleri > vakıf üniversiteleri	Var: Eski kamu üniversiteleri ve muteber vakıf üniversiteleri > Anadolu'daki kamu üniversiteleri > yeni vakıf üniversiteleri
		Uzmanlaşma sayesinde iş konumlarına yansımıyor	Sıklıkla meslek aşınmasının bir sebebi sayılıyor
		TUS başarısı alternatif bir ayrışma kriteri	İngilizce farkı güzergahlara yansıyor
	Güzergahları belirleyen etkenler	Eşitlikçi ve rekabetçi bir sınav olarak TUS	Sosyal sermaye, büro ve dosya tecrübesi, İngilizce, belli alanlar için cinsiyet
		Branş tercihinin dışsallıkları	
	Uzmanlaşma	Resmi ve düzenlenmiş	Resmiyeti yok
		Gelir ve statü kazanımı için anayol	Son dönemde piyasa taleplerine cevaben belli alanlara bireysel ve dağınık yönelimler
	Mesleki becerinin gelişimi	Asistanlıkta, kolektif ve yoğun	Düzenleme yok, bireysel girişim ve büro tecrübesine bağlı
		Denetleyicilerin denetimsizliği	Duruşma - danışmanlık ayrımı
	Asistanlık deneyimi	Klinik, hiyerarşik ve ekonomik zorluklar	Yok

		Mesleğin fiili dünyasının tanınması	
Mesleğin Hususi Yapıları	***Meslek tüneli***	Yorucu ve kuşatıcı bir yatırım	Yok, eğitimden mesleğe hızlı geçiş
		Biriken beklentiler	
	Meslek düğümü	Kapalı sosyalleşme	Daha dışsal ve çok yönlü bir sosyalleşme, geçirgen kimlik, büro tecrübesine bağlı beceri gelişimi
		Kapsayıcı kimlik	
		Kolektif icra ve beceriler	
	Alandaki kolektif konum	Sağlık alanında en yetkili meslek	Yargı alanında çeper konum Kamuya rağmen kamu hizmeti
		Yönetsel yatkınlık	Mücadeleci yatkınlık
	Hiyerarşik ilişkiler	Asistanlıktan uzmanlığa süreğen	Stajda ve bağlı çalışmada
		Denetimsiz otorite icrası	Mobbing ve sömürü
		Şiddet komplikasyonu	
	Hizmet alanla ilişkinin kurulması	Hastane sisteminde formel ve gayrişahsi biçimde	Sosyal ve simgesel sermaye üzerinden, büro sermayesinin etkisi
	Hizmet alanla ilişkinin yapısı	Asimetrik	Geçirgen
		Rutin ve indirgenmiş	Çok rollü ve çok yönlü
		Özerklik performansı	İtimat ve itibar performansı
	Hizmet alanın tutumları	Yeni talepkar ve alacaklı hasta	Yeni bir tutum yok
		Yeni şikayet kanalları	Müdahil müvekkil
		Sağlık hizmetlerinin istismarı	Yargıya araçsal yaklaşım
	Hizmet alanla ilişkinin değişimi	Sağlığa talebin nicel artışı	Ücretlerin düşmesi
		Hekime kolay erişim	Şirketlerin artan hukuk hizmeti talebi
		Otoriter ilişkinin aşınması	
Emeğin Yeni Belirlenimleri	***Emek rejiminin dönüşümü***	Ücretlileşme	Bağımsız çalışmanın zorlaşması
		Özel sektörün yükselişi	Bağlı çalışmanın artması
	Ücretlileşmenin niteliği	Kamuda eşitsiz performans sistemi ve parçalı maaş	Beklentilerin altında ücretler
		Özelde piyasa ilişkileri	Düzenleme boşluğu
	Çalışma biçimini değiştirmek	Özele geçmek için simgesel sermaye biriktirmenin zorlaşması	Bağımsız çalışmaya geçmek için sosyal ve simgesel sermaye biriktirmenin zorlaşması
		Muayenehaneye uygun branş az	
	Piyasalaşan ilişkiler	Özelde yeni müşteri-hasta	Bağlı çalışmada gelir kaybı
		İşverene özerklik kaybı	İşverene özerklik kaybı
		Rekabet ve reklam performansı	Reklam yasağı ihlalleri
	Kadınlaşmanın boyutları	Belli branşlara yönelim, belli branşlardan kaçınma	Ceza-aile ayrımı
		Kolektif ve pratik işleyişte cinsiyet rollerinin görece zayıf etkisi	Daha çok bağlı çalışmaya yönelim
			Bağlı çalışmada eşitsiz şartlar
			Cinsiyet rollerine açık rutin iş ve etkileşimler

			Taciz şikayetleri
Alanın Güncel Vaziyeti	***Alanda avantajlı konumlar***	Simgesel sermaye sahibi kıdemli hekimler	Büro sermayesi ve simgesel sermaye sahibi kıdemli avukatlar
		Daha çok kazandıran ve daha az külfeti olan branşlar	Yabancı dil ve sosyal sermayesi olan dar yeni seçkin tabakası
	Alanda dezavantajlı konumlar	Pratisyenler	Sosyal sermayesi zayıf veya olmayan, Diplomanın ötesinde beceri gelişimden görece mahrum kalan, Bağlı çalışmada özerklik kaybı yaşayan yeni kuşaklar
		Kamuda düşük gelir ve iş yüküne mecbur olan asistanlar ve uzmanlar	
		Özelde düşük gelir ve özerklik kaybına uğrayan yeni uzmanlar	
	Mesleki gerontokrasi	Ücretler, klinik hiyerarşi ve simgesel sermaye dağılımı bakımından var	Büro sermayesi ve istihdam ilişkisi bakımından var
	Mesleki kimlik ve yönelim hatları	Geleneksel "hekim"- Ücretli uzman	Kamu hizmeti – İşçileşme
		Kamusal hizmet – Bireysel tatmin	Görece küçük ve kısa süreli işler - Şirket işleri
		Zorlu branşlar – Kazançlı branşlar	Adalet – Ticaret
	Mesleki tatmin kaynakları	Vatandaşa sağlık hizmeti sunmak	Vatandaşın hak ve adalet arayışına yardım etmek
		Branş bazında teknik başarılar	Ceza davalarında mücadele ve başarı
		Özelde görece konforlu çalışma fırsatları	Şirketlere yönelik işlerde ekonomik eksende başarı
	Ulus-aşırı irtibat ve bütünleşme	Eskiden beri nakledilebilir bilgi ve beceriler	Yargının ulusal yapısı ve işleyişi
		Diplomanın denklik imkanı	Son dönemde finans, telif, bilişim, rekabet gibi alanlarda küresel ekonomiyle bütünleşme
		Bilimsel tıbbi bilginin dijitalleşmeyle daha hızlı dolaşımı	Çok-uluslu hukuki işlemler, tahkim
	Alternatif yollar	Tıbbi cihaz ve ilaç sektörü	Hâkimlik-savcılık
		Yurtdışına göç	Kurum avukatlığı
Sonuç	***Mesleki halet-i ruhiye***	Değer görmemek, yılgınlık ve tatminsizlik, genelleştirilmiş öteki olarak hastadan şikayet	Nitelik kaybı, rekabet kaygısı, eşitsizliklerden şikayet, meslek örgütüne inançsızlık
	Dönüşümün anlamı	Meslek basıncı	Meslek çözülmesi

7. SONUÇ

Diplomalı ve profesyonel meslekler gerek dünyada gerek Türkiye'de çalışma hayatının dönüşümü içinde önemli bir yer kaplar. Sadece hekimlik ve avukatlık değil, yükseköğretimin genişlemesiyle geniş toplum kesimlerine açılan hemen her diplomalı meslek, çalışma hayatının güncel vaziyetinde öne çıkan ücretlileşme, bürokratikleşme ve piyasalaşma dinamiklerinin etkisi altındadır. Diğer yandan mesleklere demografik katılımın önü açıldıkça mesleklerin beşerî yapısının sosyal kökeni çeşitlenmekte, gençleşme ve kadınlaşma süreçleri hız kazanmakta, mesleki işgücünün kaynakları tabana yayılmaktadır. Bir yanıyla mesleklerin demokratikleşmesini sağlayan bu süreç aynı zamanda iş bölümü, hiyerarşi ve konum kazanımı anlamında meslek içi yapıların etkisiyle meslek dünyasında tabakalaşma ve farklılaşmaları bu zamana kadar görülmemiş biçimde hazırlar.

Bu bağlamda hekimlik ve avukatlık mesleklerinin güncel dönüşümüne odaklanan bu tez araştırması nitel bir yönteme dayalı olarak yürütülmüş, veri toplama ve analiz süreçleri temellendirilmiş teori yaklaşımına göre gerçekleştirilmiştir. Mülakat verilerinin kodlanması, nicel veriler, hatırlatıcı notlar, kılavuz metinler ve tamamlayıcı kaynakların çapraz ve eş zamanlı bir şekilde değerlendirilmesiyle bu iki meslek mensuplarının mesleğin dönüşümünü nasıl deneyimledikleri ortaya çıkarılmıştır. Dönüşümün anlamı hekimler için meslek basıncı, avukatlar için meslek çözülmesi kavramları etrafında keşfedilmiştir. Bunun yanı sıra meslek tüneli, meslek düğümü, asimetrik ve geçirgen yapılar, alanın anomik ve heteronomik boyutları ve mesleki halet-i ruhiye kavramları, temellendirilmiş teori prosedürleriyle geliştirilmiştir. Bu kavramlar iki mesleğe odaklanan ana bölümler olarak dördüncü ve beşinci bölümlerde ilerleyen analizler boyunca kümülatif olarak açıklanmış, birbiriyle ilişkilendirilmiş ve nihayetinde iki meslek için de dönüşümün yapı, süreç ve halet-i ruhiye bileşenlerini buluşturan kavramsal şemalarda sunulmuştur.

Hekimlik ve avukatlık Türkiye'de müesses ve muteber meslekler olmalarını 19. yüzyıldan itibaren devletle yoğun ve kurucu bir ilişki içinde yapılanmalarına borçludur. Cumhuriyet'e gelene kadar ve Cumhuriyet döneminde daha da pekişecek şekilde nadir bulunan bir eğitim sermayesi, bir yetkiler dizisi, bir kazanç seviyesi ve

bir saygınlık sahibi olarak iki mesleğin toplumsal konumu yükselmiş, toplumda yerleşik imajları da bu konumdan beslenmiştir. Cumhuriyet'le birlikte bu mesleklere ideolojik bir görev ve kimlik atfedilmesi söz konusu olmuş; ideolojik olandan daha önemlisi, bu iki mesleğin toplumsal yapı içinde gelir, statü ve otorite anlamında muhkem ve kazançlı konumu uzun süre muhafaza edilmiştir. Hekimlik ve avukatlığın kurumsallaşması her ne kadar çok erken başlamış olsa da toplumsal iktidar alanında bulunan iki mesleğin gelir, statü ve otorite anlamında kazanımları geniş toplum kesimleriyle asimetrik biçimde korunmuştur. Buna mukabil, iki meslek de geniş toplum kesimleri nezdinde güçlü ve verimli bir dikey sosyal hareketlilik vesilesi olarak görülmüş ve arzu edilmiştir.

Son yirmi yılda ise yükseköğretimin genişlemesi mesleklerin sosyal gözeneklerinin geç ama yoğun biçimde açılmasını beraberinde getirmiştir. Türkiye bu genişlemeye rağmen nüfusa oranla hekim ve avukat sayısı bakımından neredeyse bütün Avrupa ülkelerinin halen gerisindedir. Ancak esas mesele, mesleğe ağırlıklı olarak dezavantajlı sosyal kökenlerden gelen yeni kuşakların, demografik büyüme ile ücretlileşmenin kesiştiği güncel bağlamda meslek içi hususi yapıların kümülatif etkisiyle mesleklerin geleneksel statü, konum ve hareketlilik vaatlerini karşılıksız bulmasıdır. İki mesleğin de maddi ve simgesel tatmin kaynaklarının aşınması bu nedenle sadece demografik büyümenin ve rekabetin doğrudan ve kaçınılmaz bir sonucu değildir. İki meslek dahilinde iş bölümü, rutin ve pratik, sermaye farkları, hizmet alanla ilişki biçimleri, çalışma şartları ve istihdam ilişkileri gibi hususi yapılar yeni kuşakların meslek içinde dezavantajlı konumlarda kalmalarına yol açmaktadır. Dördüncü ve beşinci bölümlerde ayrıntılarıyla işlenen bu gerçeklik, gençleşme ve kadınlaşma dinamiklerinin giderek baskın hale geldiği ve gelmeye devam edeceği iki meslek için de yeni kuşakların ilk defa deneyimlediği bir dönüşüme tekabül eder. Meslek alanında dezavantajlı geniş bir tabaka oluştukça meslekle ilgili konum, kazanım ve kimliklerin farklılaşması da derinleşmektedir.

İki meslekte de esasen bir toplumsal zaman sıkışması söz konusudur. Mesleğin geçmişinde köklenen toplumsal nimetler uğruna girilen hekimleşme ve avukatlaşma süreçlerinin sonucunda yeni kuşak hekimler ve avukatlar mesleğin toplumsal nimetlerini eskiye göre ve avantajlı kıdemlilere göre daha yetersiz ve zayıf bulmaya

mecbur kalır. Yeni kuşaklar mesleğin eski aynalarının bugünün gerçekleriyle karşılaştıkça çatlamasına bizzat kendi akislerinde şahit olur. Hekimliğin asimetrik, avukatlığın geçirgen yapıları nedeniyle yeni kuşaklar meslek alanında kendilerini görece düşük ve verimsiz konumlarda bulur. Yeni kuşaklar iki meslekte de bu konumsal eşitsizliğin derin tecrübesinden hareketle, mesleğe yönelik gerçekçi ve eleştirel bir perspektifi geliştirme gücüne sahiptir. Hekimlikte büyük işverenin devlet olması şikayet ve taleplerin daha çok hükümet politikalarına yönelmesiyle sonuçlanırken avukatlıkta daha çok büro sermayesi ekseninde gelişen istihdam ilişkileri, şikayet ve taleplerin meslek örgütüne yönelmesini getirmiştir. Sonuçta iki meslekte de mesleğin geçmişte köklenen imajıyla bugün yaşanan gerçeği arasında bir uyumsuzluk vardır ve yeni kuşaklar bu iki zamansallığın çelişkisini göğüslemek durumundadır.

Bu araştırmanın toplumsal yapı ile meslek ilişkisine dair sosyoloji literatürüne katkısı, iki meslek için de geliştirilen kavramsal çerçevelerin yanı sıra, mesleklerin dönüşümünü açıklamak için tek başına yükseköğretimin genişlemesi, demografik büyüme, eğitimin özelleşmesi, piyasa ilişkilerinin emek rejimini biçimlendirmesi gibi süreçlerin yeterli olmadığı ve doğrudan nedensel bir ilişki getirmediğidir. Bu olgular, literatürün de gösterdiği üzere Batı toplumları kadar ama daha geç biçimde de olsa Türkiye'de de caridir. Ancak mesleğin dönüşümü mesleği kapsayan demografik, eğitsel ve kurumsal dinamiklerle mesleğe özgü asimetrik veya geçirgen yapıların buluştuğu noktada şekillenen bir süreçtir. Zira meslekler Bourdieucü anlamda birer alan olarak, her ne kadar anomik ve heteronomik boyutları olsa da kendine mahsus yapılara ve işleyişe sahiptir. Mesleğin cazip imajı kadar meslek içi sosyalleşme biçimleri, fakülte deneyimleri, meslektaş ilişkileri ve iş bölümü, mesleki yatkınlıklar ve gereklilikler, hizmet alanla ilişki biçimleri olarak bu yapılar, Marx'ın *18 Brumaire*'deki ifadesiyle "yaşayan zihinlere çöken" tarihin yüküdür (Marx, 1972, s. 10). Bir yandan mesleğin toplumsal itibarına, diğer yandan mesleğin iç yapılarına uzanan bu tarihsel yükle güncel gerçeklik arasında yeni kuşaklar, dönüşümü kendi toplumsal hareketlilik aynalarında müşahede etmek durumundadır.

Türkiye'de bu iki mesleğin dönüşümünü derinleştiren özgün bir etken, Batı toplumlarından farklı olarak iki mesleğin yakın zamana kadar, takriben 2000'lere dek

toplumsal yapı içinde muhkem, muteber ve müesses konumunun dar ve kazançlı tutulması olmuştur. Devlet-halk ilişkisinde eğitim sermayesi vesilesiyle statü ve otorite kazanımı anlamında uzun bir süre devlet tarafına düşen mesleklerin güncel sivilleşmesi, trajik biçimde meslek içi eşitsizliklerin derinleşmesiyle örtüşmektedir. Yeni kuşak hekimlerin ve avukatların içinde bulundukları ironi, mesleklerinin bir yandan kendileriyle demokratikleşirken diğer yandan ücretlileşme, özelleşme, özerklik kaybı ve hususi sermaye farkları nedeniyle kendi içlerinde eşitsizlikçi bir topografya arz etmeye başlamasıdır. Bu nedenle hekimler için meslek basıncını, avukatlar için meslek çözülmesini hazırlayan süreç basitçe ve sadece hükümet politikaları değil; hükümet politikalarını da içeren makro ölçekli süreç ve kararların, mesleğin öznel ve nesnel yapılarını saran tarihsel yüküyle girdiği tepkimenin sonucudur. Bu araştırmanın bulguları bu anlamda literatürdeki meslek aşınması, konum kaybı, işçileşme bağlamındaki tespitleri ilerletirken bu dikkatleri mesleklerin Türkiye'deki tarihsel seyrine özgü bir açıklayıcı çerçeveye dahil etmektedir.

7.1.Geliştirilen Kavramlar

Bu araştırmada temellendirilmiş teori prosedürleri içinde belli kavramlar tıp ve hukuk mesleklerinin güncel dönüşümünü ifade etmek üzere inşa edilmiştir. Bu kavramların açılımları, kendi aralarındaki iritbatları ve olgusal temelleri dördüncü ve beşinci bölümlerde ayrıntılı şekilde ortaya konulmuştur. Ancak burada kavramların tanımlarını ve kapsamlarını toplu şekilde sunmakta fayda vardır.

Meslek tüneli mesleğe ilk yönelimlerin fakülte öncesinde olgunlaşmasıyla başlayan, mesleki eğitim boyunca devam eden, yetkili bir meslek mensubu olmak için pratik ve bürokratik gerekliliklerin tamamlanmasıyla sona eren süreçtir. Bu kavram hekimlik mesleğinden çıkarsanmıştır. Hekimler için ekseriyetle fen lisesine girişle başlayan meslek tüneli, uzman hekim veya yan dal uzman hekim olarak mecburi hizmetin bitmesine kadar, takriben 15 seneye yayılır. Bu hekimleşme süreci müstakbel uzmanın mesleğinden maddi, sosyal ve simgesel beklentilerini şekillendirdiği gibi bilhassa asistanlığın klinik ve hiyerarşik yükünün etkisiyle gerçekçileştirir ve keskinleştirir. Hastalarla asimetrik ilişkinin tersine dönmesinin nicel ve nitel yükünün de katkısıyla hekimlerin meslek tüneli, tünelin çıkışında mesleğin sosyal nimetleri anlamında verimsizleşmektedir. Avukatlıkta ise böyle bir tünelden bahsetmek mümkün değildir.

Meslek düğümü yine hekimliğe dair bir olguya işaret eder: Mesleki pratik, mesleki kimlik ve mesleki sosyalleşmenin birbirine sıkı şekilde bağlanması ve iç içe gelişmesidir. Tıp fakültesine girildiği andan itibaren jargondan kıdem hiyerarşisine, hastayla ilişkiden klinik rutinlere kolektif kimliğin bir dizi unsurunun dışarıya fazlasıyla kapalı ama içeride fazlasıyla kuşatıcı, fiili ve icbar edici olması sayesinde hekimler denilen meslek grubunda kuşak ve bölge fark etmeden ortak his, dil, deneyim ve eğilimler oluşur. Ortak ilgi, bilgi ve tepki şemaları bütünü olarak mesleki habitusun belirleyici gücü, meslekle ilişkisinin hekimin bütün hayatına sirayet etmesini, duygusal ve toplumsal beklenti ve şikayetlerinin her daim meslekle ilişkisine yüklenmesini sağlar. Meslek tünelini tek yönlü ve gözeneksiz yapan, meslek düğümünün kuşatıcılığıdır.

Mesleğin asimetrik yapıları mesleğin içiyle dışı arasında, meslek içinde farklı konumlar arasında ve mesleğin imajıyla gerçeği arasındaki dengesiz ilişkiyi ifade eder. Hekimlik söz konusu olduğunda öncelikle meslek tüneli ve meslek düğümü, meslekle kurulan süreçsel ilişkiyi fazlasıyla yüklü olması anlamında asimetrik kılar. Meslek içinde çile olarak yaşanan asistanlıkla mesleğin fazlasıyla olumlu geniş toplumsal imajı arasında bir asimetri vardır. İkincisi, klinik işgücünün örgütlenmesi ve rutin işbölümü anlamında hekimlerin kendi aralarında yoğun bir hiyerarşi, kazanç eşitsizliği ve denetimsiz otorite icrası söz konusudur. Üçüncüsü, hastayla ilişki eskiden hekim lehine asimetrikken güncel dönüşümde hekim aleyhine bir asimetriye hem nicel iş yükü hem nitel talep, şikayet ve müdahaleler anlamında evrilmiştir. Dolayısıyla hekimlerin meslekle kurdukları ilişki, kendi aralarında işleyen ilişki biçimleri ve hastalarla ilişki biçimleri asimetriktir ve mesleğin dönüşümünü zorlaştıran yerleşik yapıların asimetrik olmasıdır.

Meslek basıncı, mesleğin hususi yapılarıyla emek rejiminin buluştuğu noktada mesleğin külfetlerinin çok yönlü artması ve meslekten toplumsal nimetler anlamında beklentileri karşılanamaz hale gelmesini ifade eder. Hekimlik özelinde meslek basıncı mesleğin asimetrik yapılarıyla kazanç özerkliğinin ve klinik özerkliğin kaybının buluştuğu noktada oluşur. Hekimlik eşitsiz ücretsizleşmeye, bürokratik denetim mekanizmalarına ve piyasalaşmaya ani deplase olmuş bir meslek olarak yeni kuşaklarda meslek basıncına açıktır. Meslek basıncı bu anlamda mesleğin geçmişinde

köklenen imaj ve vaatlerle gerçek deneyimler arasındaki toplumsal zaman sıkışmasıdır. Meslek basıncının tek nedeni ücretlileşme veya piyasalaşma değildir; bu makro dinamiklerin mesleğin hususi, yerleşik ve asimetrik yapılarıyla buluştuğu noktada yeni kuşakların üstünde oluşan kümülatif külfetlere dikkat etmek gerekir.

Mesleğin geçirgen yapıları avukatlık mesleğinden çıkarsanan bir kavramdır: Meslek dünyasına dışarıdan gelen güçleri meslek içindeki süreç ve konumlara tercüme eden, mesleğe özgü bilgi ve becerilerin etkisini azaltan yapıları ifade eder. Birincisi, avukatlık mesleğinin de içinde bulunduğu yargı alanının dış etkilere açık olarak tanınması, bir yandan avukatların yargısal işlemler boyunca alanın özerkliği uğruna mücadele etmelerini, diğer yandan müvekkillerin hukuku araçlaştırmaya yönelik beklenti ve talepleriyle de müzakere etmelerini gerektirir. İkincisi, müvekkil bulmak ve meslekte ilerlemek için sosyal sermaye ve büro sermayesi son derece belirleyici bir etkiye sahiptir. Üçüncüsü, müvekkille ilişkinin yönetilmesinde avukatların hukuki veya mesleki bir meceriye dayanmayan bir itimat ve itibar performansını sürdürmeleri gerekir. Bunlarla birlikte avukatlık alanında eğitim-istihdam ilişkisi, beceri gelişimi, uzmanlaşma, ücretler ve büro içi ilişkiler bahislerinde derin bir anomi söz konusudur. Bütün bu boyutlarıyla mesleğin geçirgen yapıları, meslek dünyasında dezavantajlı sosyal kökenden gelen yeni kuşakların külfetini arttırmaktadır.

Büro sermayesi, avukatlık bürosunda istihdam edilen avukat ve personel işgücünün niceliği ve niteliğini, büronun belli hukuk alanlarında tecrübe ve tanınırlığını, aynı zamanda hizmet sunduğu iş ve müvekkil çevrelerinin yoğunluğunu, hacmini ve sürekliliğini kapsar. Uzmanlaşmanın resmi ve düzenlenmiş olmadığı avukatlık alanında büro sermayesi son otuz yılda ekonominin büyümesiyle mesleki konumu büyüyen işveren avukatların avantajını ifade eder. Ailede ikinci kuşak avukatlar için büyük bir avantaj sağlayan büro sermayesi avukatların meslek içi tabakalaşmasında önemli bir eksendir. Bunun dışında avukatlık alanında sosyal köken ve çevreden gelen genel sosyal sermaye, meslekte gelişen ve müvekkil / iş potansiyeli olan hususi sosyal sermaye, ayrıca kıdeme ve tecrübeye bağlı olarak yükselen mesleki şöhret ve itimat anlamında simgesel sermaye işler.

Meslek çözülmesi mesleğin hususi yapılarıyla emek rejiminin buluştuğu noktada meslek içi konum ve kazanımların farklılaşması; dolayısıyla mesleğin ortak

yönelimlerine ve türdeşliğine inancın ve mesleki kimliğin aşınmasını ifade eder. Avukatlık özelinde meslek çözülmesi, mesleğin gerçigen yapılarıyla demografik büyüme ve bağlı çalışmanın artmasının buluştuğu noktada oluşur. Bağımsız çalışmak bilhassa büyükşehirlerde kazanç fırsatlarının azalması, gereken çoklu rol ve becerilerin zorlayıcılığı, hususi sosyal sermaye ve simgesel sermaye biriktirmenin uzaması ve mücekkile zorlayıcı ilişkiler nedeniyle zorlaşmıştır. Diğer yandan, bağlı çalışmanın artması özlük haklarını, mesleki özerkliği, beceri gelişimini aşındırmaktadır. Avukatların meslek çözülmesinin doğrudan nedeni demografik büyüme veya fakülte sayısının hızlı artması değil; bu geç ama hızlı gençleşme dalgasının mesleğin geçirgen yapıları ve büro sermayesi farkları sayesinde meslek içi tabakalaşmayı tetiklemesidir. Yeni kuşak avukatların meslekle kurdukları ilişki hem eşzamanlı hem artzamanlı biçimde farklılaşırken bu farklılaşmayı mümkün kılan, ekseriyetle eski kuşakların lehine işleyen meslek içi sermaye farkları ve geçirgenliklerdir.

Mesleki halet-i ruhiye mesleğin güncel dönüşümüyle meslektaşlar arasında yayılan kanaatler, hisler ve söylemler bütününü ifade eder. Bu kanaat ve hislerin ortaklığı, mesleğin dönüşümünde eski dönemin ekseriyetle kazanç ve beklentiler anlamında yüksek imajıyla mevcut gerçekliğin sosyal hareketlilik anlamında düşük verimliliği arasındaki yapısal diyalektiğin ifadesidir. Bir diğer ifadeyle mesleki halet-i ruhiye şahsi değildir; şahsi deneyimlerde somutlaşan ama mesleği içeriden ve dışarıdan saran yapı ve süreçlerin çıktısıdır. Hekimlik özelinde mesleki halet-i ruhiye değer görmemek, yılgınlık ve tatminsizlik, genelleştirilmiş öteki olarak hastadan şikayet şeklinde tezahür eder. Avukatlıkta ise nitelik kaybı, rekabet kaygısı, eşitsizliklerden şikayet, meslek örgütüne inançsızlık gibi tezahürler vardır.

7.2.Müstakbel Patikalar

Bu araştırmanın sınırlılıkları aynı zamanda yeni araştırma patikaları ve vadileri sunar. Nitel bir metodolojiye dayanması bakımından, bilhassa meslek içi tabakalaşma bağlamında elde edilen bulguların nicel veri setleriyle ilerletilmesi ve sınanması şarttır. İki meslek için de gelir, işteki konum, kariyer, eğitim sermayesi, kültürel sermaye ve sosyal köken gibi değişkenler üzerinden anket çalışmaları yapılması ve meslek içi güncel tabakalaşmanın röntgeninin daha boyutlu ve şeffaf bir şekilde çekilmesi

gerekir. İki mesleğin de topografyasına dair kuşbakışı bir haritalandırma işlemi ancak nicel bir çalışmayla tamamlanabilir. Dahası, iki mesleğin diğer meslek gruplarına kıyasla toplumsal hareketliliği ne oranda ve zaman içinde hangi yönde değişen oranlarda sağladığı tespit edilebilir. Bu anlamda Türkiye'de hem kamu kurumlarının hem meslek örgütlerinin kayıtlarındaki bilgileri düzenli, işlenebilir ve şeffaf bir şekilde tutması ve paylaşması şarttır. Bu araştırmanın karma desenli olmamasının bir nedeni temellendirilmiş teori sayesinde yapılan analizin araştırma kapsamı için yeterli olmasıysa, bir nedeni de iki mesleğin mensuplarına dair sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel verileri içeren bir veri setinin hazır bulunmamasıdır. Bu anlamda ilgili ve yetkili kurumların, sosyal bilim araştırmaları için bilgi ve kaynaklarını paylaşmak adına gösterecekleri işbirliği iradesi, kendi meslek dünyalarına dair doğru bilgilerin üretilmesi ve mesleğin akıbetinin doğru tanınması yönünde herkesten önce kendileri için fayda sağlayacak bir adım olacaktır.

Bu araştırmada müstakil bir bölüm olarak yer almayan bir bahis, meslek mensuplarının meslek örgütleriyle olan ilişkisidir. Her ne kadar ana bölümler içinde bu konuda öne çıkan bulgulara yer verilmiş olsa da tabip odaları ve Tabipler Birliği, barolar ve Barolar Birliği, ayrıca hekim ve avukat sendikaları ve gruplarına ayrı bir bölüm açılacak kadar veri oluşmamıştır. Bunun bir nedeni araştırmanın odağında mesleğin toplumsal hareketlilik verimlerinin yer alması; bu nedenle meslek örgütleriyle ekseriyetle siyasi bir ton içeren ilişkinin bu odağın dışında kalmasıdır. Ancak diğer yandan meslek örgütlerinin mesleki sosyalleşme, dayanışma, kimlik inşası, çatışma ve mücadele sahnesi ve vesilesi olduğu da kesindir. Bu anlamda sadece meslek örgütlerinin rutin seçim süreçleri veya siyasetle ilişkisi değil; örgütlerde rol alan ve etkin olan meslek mensupları için ne anlam ifade ettiği önemlidir. Nitekim son iki yıllık süreçte hekimlerin çalışma şartlarına dair giderek artan talepleri, iş bırakma eylemleri ve protestoları, avukatların ise meslek yasasında yapılan değişiklik ve yeni baroların kurulması etrafında gelişen tartışma ve eylemleri düşünüldüğünde meslek örgütleri hayati öneme sahiptir. Ayrıca meslek örgütüyle yakın veya dolaylı ilişkiler kurmanın mesleğin gelir, statü ve otorite kazanımları anlamında nasıl farklılaştırıcı bir etkisi olduğu da başka araştırmaların konusu olmayı hak eder.

Bu araştırmada iki mesleğin de yoğun bir kadınlaşma dinamiğine sahne olduğu tespit edilmiştir. Nitekim iş yeri ilişkileri, müvekkil ilişkileri ve mesleki beceriler bahislerinde daha geçirgen olduğu tespit edilen avukatlıkta kadın avukatların meslekle cinsiyetin kesişimlerine dair görüş ve deneyimleri bir alt bölüm olacak kadar öne çıkmıştır. Ancak hekimlik özelinde varılan bulgular, cinsiyet farkının meslek dünyasında yeterince farklılaştırıcı bir etkiye yol açmadığı yönündedir. Bu durum, hekimlik mesleğinde kadınlaşmanın bu araştırmada tebarüz etmeyen muhtemel etkilerine daha yakından bakacak araştırmaları gerekli kılar. Hekimlerin sosyalleşme örüntüleri, kıdem hiyerarşisi ve özel sektörün yükselişi dahilinde cinsiyet farklarına dair etnografik çalışmalara ihtiyaç olduğu açıktır. Avukatlar içinse, emekle cinsiyetin kesişimlerine dair bu araştırmada açığa çıkan süreç ve durumlar daha kapsamlı bir şekilde ele alınmayı hak eder.

İki meslek için de meslekten beklentileri, yönelimleri ve yatırımları şekillendiren önemli bir sürecin esasen mesleğin gerektirdiği bilgi ve becerileri vermekle tanımlanan fakülte süreci olduğu tespit edilmiştir. Ancak araştırma kapsamı gereğince, tıp ve hukuk fakültelerinde okuyan öğrencilerle mülakat yapılmamış; daha ziyade hekimlerin ve avukatların fakülte deneyimleri retrospektif olarak alınmıştır. Fakülte dünyasında ve sürecinde hocalarla, üst dönemlerle, akranlarla ve meslek dışıyla ilişkiler kadar mesleki bilgi ve becerilerin kitlesel ve kitabi bir şekilde verilmesi bu bağlamda önemli araştırma konularıdır. İki meslekte de çoklu nedenlerden dolayı, fakülteden fakülteye beceri kazanımlarının değişebilmesinin yanı sıra mesleğin pratik rutininde gereken aşinalıkların ve melekelerin fakülte sonrasına ertelenmesi söz konusudur. Mesleğin eğitim dünyasıyla istihdam dünyası arasındaki ilişki problematiktir. Bu nedenle tıp ve hukuk fakültelerine odaklanan hem etnografik hem nicel araştırmaların katkıları, bu çalışmada fakülte deneyimlerine ve fakültenin mesleğe etkisine dair varılan bulguların sınanması ve geliştirilmesi için hayati katkılar sağlayacaktır.

Bu bağlamda diğer bir husus, incelenen iki mesleğin Türkiye'deki vaziyetinin başka ülkelerle kıyaslanması gereğidir. Bu çalışmada, iki mesleğe dair empirik literatürün başka ülkelerde hekimlik ve avukatlığın benzer süreçlerden geçtiğine dair bulgular sunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca nüfusa oranla hekim ve avukat sayısı bakımından

Türkiye'nin birçok ülkeye göre geriden geldiği ortaya konulmuştur. İki meslek de 1980'lerden itibaren ABD başta olmak üzere birçok Batı ülkesinde meslek aşınması, ücretlileşme ve piyasalaşma süreçlerine sahne olmaktadır. Bu anlamda Türkiye'de meslek sosyolojisi incelemelerinin bir şansı, başka ülkelerde görece erken başlamış dönüşümün Türkiye'de ne oranda benzeştiği ve farklılaştığını tespit edebilmektir. Bu araştırmada yükseköğretimin genişlemesi, hizmet sektörünün yükselişi ve ücretlileşme bağlamında diplomalı mesleklerin dönüşümüne dair varılan bu bulguların, başka ülkelerle daha katmanlı ve ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılması şüphesiz verimli sonuçlar doğuracaktır.

Son olarak, salgın şartları nedeniyle bu çalışmada etnografik bir veri toplama süreci yürütülmemiştir. Oysa iki mesleğin de günlük çalışma rutini ve dünyası son derece zengindir. Avukatların büro içi deneyimleri ve hekimlerin hastane deneyimlerinin incelenmesi, burada mülakat tekniğiyle elde edilen bulguları zenginleştirebilir. İdareyle veya işverenle ilişki, müvekkiller veya hastalarla ilişkiler, mesleki becerinin kolektif icrası ve gelişimi, meslek içi sosyalleşme örüntüleri etnografik çalışmalarla derinleştirilmesi gereken boyutlardır. Türkiye'de sosyal bilim literatüründe etnografik tekniklerin görece az kullanıldığı, oysa hekimlik ve avukatlık gibi son derece yoğun bir etkileşimler bütünü içeren meslek dünyaları söz konusu olduğunda verimli olacağı muhakkaktır. Bu bağlamda meslek dünyalarında yetkili kurum ve birimlerin, mesleklerin gevşemesi elbette zor olan alışkanlıklarına rağmen, sosyal bilimsel araştırmalara kapı açması gerekir. Kendi yetki alanlarını genellikle korumacı bir şekilde dışarıya kapatan meslek ve benzeri toplumsal kurumların, kendi iç işleyişinde defaten yaşanan sorunlara dair nesnel, denetimli ve kamu yararına hizmet edecek bilgi üretim süreçlerine iştirak etmesi hayati önemdedir.

7.3.Politika Önerileri

Bu çalışmada hekimlik ve avukatlığın dönüşümüne dair elde edilen bulgular belli politika önerilerine zemin oluşturur. Bu kısımda ilk olarak, iki meslek için ortak ihtiyaç ve öneme tekabül eden üç ana politika önerisi yer alacaktır. Ardından hekimlik ve avukatlık için 10'ar maddede ayrıntılı öneriler gelecektir. İki meslek için ortak üç politika önerisi şu şekildedir:

1. Meslek mensuplarının mesleğe girmeden ön bilgi ve hazırlığa sahip olması. Hekimlikte ve avukatlıkta, pek çok diplomalı meslekte olduğu gibi yeni kuşaklar sosyal köken ve ailenin eğitim sermayesi bakımından ekseriyetle görece düşük konumlardan gelmektedir. Bu durum, tıp veya hukuk fakültesi tercihinin şekillenmesi kadar fakülte deneyimi ve mesleki kariyer planları bakımından ön bilgi ve hazırlık eksikliği demektir. Yeni kuşak hekimler ve avukatlar meslek içinde kendilerini iş yükü, kazanç, ilişkiler ve süreçler anlamında neyin beklediğini büyük oranda bilmeden fakülteye girerler. Bu durumda muhtemel tatminsizlikleri, emek ve vakit kaybını, meslekle ilişkinin çok yönlü aşınmasını önlemek gerekir. Meslekle baştan sağlıklı bir ilişki kurulması için, yine pek çok meslekte olması gerektiği gibi, bu iki mesleğe dair gerçekçi bilgilerin lise çağındaki adaylara sunulması şarttır. Bu mesleklerin geleneksel toplumsal imajının ötesinde güncel gerekleri ve süreçleri hakkında fakülte öncesinde ister eğitim sistemi içinde ister sivil alanda tanıtıcı ve yönlendirici mekanizmaların kurulması fayda sağlayacaktır. Meslek tercihiyle baştan gerçekçi şekilde kurulacak bir ilişki, sonraki süreçlerde meslek basıncını ve meslek çözülmesini hazırlayan deneyimlerle başa çıkmada etkili olacaktır.

2. Eğitimden çalışma hayatına geçişte asgari beceri standardizasyonu ve denetleyicilerin denetimi. Türkiye'de yükseköğretimin geç ama hızlı genişlemesi sadece tıp ve hukuk değil birçok disiplinde yeni fakültelerin çok hızlı artmasını; ayrıca vakıf üniversitelerinin de etkili olmasını getirmiştir. Bu durumda fakültede edinilmesi beklenen bilgi ve becerilerin ne oranda kazanıldığına dair üniversiteler arasında örtük bir farklılaşma yaşanmaktadır. Bilhassa vakıf üniversitesi mezunlarının niteliklerine dair şüpheler artmaktadır. Tıp ve hukuk fakültelerinden mezun olan müstakbel meslek mensuplarının bilgi ve beceri düzeylerinin asgari standartlara göre yapılanması şarttır. Bu iki meslek, vatandaşın temel haklarından olan sağlık ve adalete erişimi sağladığı için yeni kuşak meslek mensuplarının da asgari nitelik ve donanımla mesleğe başlamasında kamu yararı vardır. Bu araştırmada hem tıp hem hukuk fakültelerinde mezuniyetten sonra adayı bekleyen mesleğin günlük rutin çalışma dünyasında gereken bilgi ve becerilerin yeterince verilmediğine dair bulgular elde edilmiştir. Dolayısıyla fakülte içi süreçlerde hangi becerilerin ne oranda kazanıldığına dair denetim ve geliştirme politikalarına ihtiyaç vardır. Yine bu bağlamda, fakültelerde meslek içi

branş ve kıdemlere göre ne kadar öğretim üyesi olduğu ve öğrenci sayısıyla ne kadar uyumlu olduğu titizlikle takip edilmeli ve planlanmalıdır.

3. Meslek dünyalarına dair gerçekçi ve kamusal bilgi üretiminin kolektif yapılanması. Sağlık ve hukuk, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşayan herkesin temel haklarının başında gelir. Bu itibarla sağlık ve hukuk mesleklerinin yapısı ve gidişatına dair doğru bilgiye sahip olmak ve yerinde uygulamaları gerçekleştirmek kamu otoritesinin temel vazifesidir. Bu araştırmada iki meslek için de birçok verinin yeterince sistemli, düzenli ve şeffaf şekilde tutulmadığı ve paylaşılmadığı açığa çıkmıştır. En basitinden, Sağlık Bakanlığı istatistiklerinde yıllara göre hekim sayısı varken kadın hekim sayısı yoktur. Uzman hekimlerin illere ve hastanelere göre dağılımına dair veri seti yoktur. Avukatlıkta illere göre bağlı ve bağımsız çalışan avukatların sayısı ve oranına dair temel bir veri yoktur. Bu ve benzeri veri setlerinin yetkili kurumlarca titizlikle tutulması ve sosyal bilimcilerin istifadesine sunulması şarttır. Bu mesleklere dair yapılacak bilimsel çalışmalar meslek örgütleri, sendikalar ve meslekle ilgili sivil toplum kurumları tarafından da mutlak destek görmelidir. İki mesleğin iç dünyasına dair nesnel bilginin üretilmesi hem meslek mensuplarına yönelik politikaları mümkün kılacak hem de bu mesleklerden sağlık ve hukuk hizmetleri alan bütün toplum için kamusal fayda üretecektir. Mesleklere dair nesnel bilginin çoğaltılması, zenginleştirilmesi ve odaklandırılması bu mesleklere dair yaygın yanlış veya olumsuz kanaatleri tashih edeceği gibi, mesleklerin üstündeki siyasi yükü de azaltarak kamu hizmeti vurgusunu gerçekçileştirecektir. Sosyal kökeni tabana yayılmış olan bu iki meslek Türkiye'nin beşeri ve teknik anlamda milli servetine katkı yapacak şekilde bakanlıklar, meslek örgütleri ve üniversitelerin işbirliği dahilinde özenli bir bilgi ve planlama politikasının konusu olmalıdır.

7.3.1. Hekimlik

1. Hekim işgücü açığının kapatılması. Türkiye'de 2021 itibarıyla 102.549 öğrenci tıp fakültelerinde kayıtlıdır ve bu da mevcut hekimlerin %64'üne tekabül eder. Bu devasa bir yeni kuşak demektir. Ancak son on yılda yakalanan bu artışa rağmen nüfusa oranla hekim sayısı hâlâ birçok ülkenin gerisindedir. Bin kişiye düşen hekim sayısı 1,9'dur. Bu oran, sağlık hizmetlerine yönelik toplumsal talebi karşılamaya yetmez. Bugün birçok büyükşehirde dahiliye, kulak burun boğaz, dermatoloji gibi branşlara randevu

bulmak zorlaştığı gibi, ileri cerrahi operasyonlar için uzun vadeli randevular verilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin hekim işgücünü arttırması hem sağlık hizmeti hakkının karşılanması hem de meslek mensuplarının üstündeki iş yükünün dengelenmesi için şarttır.

2. Hekim işgücünün coğrafi bakımdan dengeli dağılması. Hekim işgücünün nicel artışı tek başına anlamlı bir politika olamaz. Bu artış ancak iki kritere göre planlandığı takdirde kamusal fayda üretecektir. Birincisi, hekim işgücü pek çok meslekte olduğu gibi ülkenin batı bölgelerinde, bilhassa metropollerde yoğunlaşır. Hayat fırsatlarının çeşitliliği, hekimleri mecburi hizmetten sonra avantajlı gördükleri şehir merkezlerinde görev yapmaya sevk etmektedir. Ülkenin dezavantajlı bölgelerinde hekim işgücü yetersizliği derinleşirken avantajlı bölgelerinde ise piyasalaşma yönünde eğilimler mevcuttur. Bu durum ekonomik ve kültürel olarak ülkenin asimetrik yapısının bir boyutudur ve makro ölçekli politikaları gerektirir. Bilhassa dezavantajlı şehirler ve kırsal yerleşimlerde hekim işgücünü kalıcı hale getirmek elzem bir meseledir.

3. Uzman hekim işgücünün planlanması. Hekim işgücünün nicel artışında ikinci kriter uzmanlaşmadır. Mevcut hekimlerin %54'ü uzman, %17'si de uzmanlaşma yolunda asistan hekimlerden oluşur. Uzmanlaşmanın, yaşlanan ve çeşitlenen nüfus yapısı nedeniyle Türkiye'de toplumun ihtiyaç duyduğu ileri sağlık hizmetleriyle uyumlu ilerlemesi gerekir. TUS tercihleri noktasında gelir, asistanlıkta klinik ve hiyerarşik yük, malpraktis ihtimali gibi nedenlerin belli branşlara olumsuz, belli branşlara olumlu yansıdığı bilinir. Bu nedenle uzmanlaşma trendinin, hangi şehirlerde hangi uzmanlara ne kadar ihtiyaç olacağı bahsinde titizlikle planlanması; gereken teşvik ve kolaylaştırmaların yapılması şarttır.

4. Asistanlık sürecinin meslekle sağlıklı bir ilişki kurulması yönünde revizyonu. Asistanlık bu araştırmada tespit edildiği üzere hekimlik mesleğinde kurucu bir çile olarak yaşanmaktadır. Türkiye'de her sene asistanlığa başlayan hekim sayısı 10 bini geçmiştir. Asistanlıkla ilgili ortak deneyimler bu sürecin hem klinik hem hiyerarşik anlamda yorucu bir külfet içerdiğine işaret eder. Uzun nöbetler tutmak, nöbet ertesi izin alamamak, kıdemli asistan ve uzmanların yıldırıcı söz ve davranışlarına maruz kalmak, döner sermayeden pay alamamak, yapılan iş ve işlemlerin uzman adına açılması nedeniyle asistan emeğinin karşılığının resmiyetinin olmaması bu süreci

çileye dönüştüren temel boyutlardır. Nitekim zorlu cerrahi branşlardan kaçınma, istifa etme, branş değiştirme gibi yönelimlerin titizlikle takip edilmesi; hastane ve branş bazında kök nedenlerinin araştırılması gerekir. Ayrıca asistanların bilgi ve beceri denetimi büyük oranda idari konumlardaki kıdemli hekimlerin takdir ve tasarruflarına bırakılmış görünmektedir. Bu külfetler, meslek içinde en düşük maaş seviyesiyle birlikte düşünüldüğünde yeni kuşak hekimlerin meslekle ilişkilerini baştan sorunlu hale getirmektedir. Nitekim yurtdışına giden hekimlerin önemli gerekçelerinden biri, Türkiye'de istedikleri branşlarda asistanlık yapmanın külfetlerinin itici yönüdür. Asistanlık süreçlerinin yeterli bir maddi kazanç, huzurlu bir iş bölümü ve motive edici bir çalışma ortamı sağlanması adına revize edilmesi şarttır.

5. Meslek tüneli ve meslek düğümünün handikaplarının aşılması. Hekimlik bu araştırmada meslek tüneli olarak kavramlaştırılan, uzun bir hekimleşme sürecinin çıktısıdır. Bu süreç müstakbel hekimlerin mesleğe dair beklenti ve yönelimlerini fakülteden asistanlığa ve mecburi hizmete her aşamada keskinleştiren bir süreçtir. İşgücü açığı ve hiyerarşik iş bölümü nedeniyle uzman olana kadar hemen her hekim bu tünel boyunca mesleğini yorucu ve yıpratıcı bir şekilde deneyimler. Tünelin sonunda ise mesleğin getirdiği maddi ve simgesel kazançlar, tünel boyunca biriken ve keskinleşen beklentileri tatmin etmez. Ayrıca bu süreçte, bu araştırmada meslek düğümü olarak kavramlaştırıldığı üzere mesleki kimlik, pratik ve sosyalleşme boyutları iç içe gelişir. Bu yapı hekimlerin fazlasıyla kapalı, kuşatıcı ve toplum genelinden ayrışık bir dünya içinde bulunmaları demektir. Hekimlerin bütün bir toplumsal konum beklentilerini ve hayat fırsatları arayışlarını meslek tüneli boyunca ve meslek düğümü nedeniyle meslekle ilişkilerine yüklemeleri her zaman olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Hekimlerin bu anlamda meslekle kurdukları ilişkinin daha gözenekli ve rahatlatıcı bir yapıya kavuşturulması için ileri araştırma ve politikalara ihtiyaç vardır.

6. Sağlık hizmetlerinden doğru ve verimli faydalanma yatkınlığının yaygınlaşması. Zaten yetersiz düzeyde olan hekim işgücü, sağlık hizmetlerine yönelik artan talep karşısında yoğun bir klinik yükün altında kalmaktadır. Bunun bir nedeni vatandaşların gerekli ve yerinde bir şekilde sağlık sistemine başvurmalarını sağlayacak ön bilgiden mahrum olmalarıdır. Bugün MHRS üzerinden yanlış branşlara randevu alınabilmektedir. Dahası, başta acil servisler olmak üzere birçok klinikte hizmet talebi

doğru yönlenmemektedir. Bu durumu çözmek için vatandaşlara sağlık hizmetlerinden mümkün en verimli ve doğru şekilde faydalanmalarını sağlayacak ön bilginin sunulması şarttır. Ayrıca tıbbi branşların işleyiş biçimleri, hastanelerin yapısı ve hastane içi ilişkiler, muayene ve operasyon süreçlerinde herkesin faydasına olacak davranış ve beklentiler noktasında geniş çaplı bir bilgilendirme ve yönlendirme politikasının yürütülmesi elzemdir. Böyle bir politika hekim-hasta ilişkisini daha az gerilimli ve daha verimli hale getirmelidir.

7. Klinik ortamında yapıcı ve dostane eylem ve etkileşim şemalarının kolaylaştırılması ve desteklenmesi. Bu araştırmada tespit edildiği üzere Türkiye'de hekim-hasta ilişkisi dönüşmüştür. Birçok kamu hizmetine erişimin son yirmi senede kolaylaşması, alım gücü ve eğitim seviyesinin toptan artışı, hasta hakları mefhumunun yaygınlaşması ve bürokratik denetim mekanizmalarının kullanılması vatandaşların sağlık hizmeti alırken hekimlerin karar ve tavırlarına dair tepki ve beklentilerini değiştirmiştir. Hekimler bu değişimi, eski asimetrik yapının tersine dönmesi şeklinde deneyimlemektedir. Hastaların hekimlerin beklediği uyumlu ve edilgen tavırlarının azalması, hastanelerdeki aşırı iş yükü ve çapraşık iş süreçleriyle birleştiğinde klinik ortamında gerilimi ve şiddet ihtimalini arttırmaktadır. Bu durumda iki yönlü bir politikaya ihtiyaç vardır. Birincisi hekimlere fakülteden itibaren, klinik ortamda muhtemel iletişim ve etkileşim örüntülerine dair yapıcı bir aşinalık ve farkındalık kazandırılmalıdır. İkincisi, sağlık hizmeti almaya yönelen vatandaşların tercihleri, beklentileri ve yönelimleri ileri araştırmalarla tespit edilip hangi eylem ve etkileşim şemalarının herkesin faydasına olduğu tespit edilmelidir. Sağlık hizmeti alırken karar süreçleri, işlem süreçleri ve ilişki biçimlerinin şeffaf, denetimli ve herkesin faydasına olacak şekilde düzenlenmesi gerekir. Tarafların birbirine yönelik şikayet ve şiddet eğilimini azaltacak; daha önemlisi karşılıklı takdir ve saygıyı mümkün kılacak etkileşimler desteklenmelidir. Hem hizmet sunanlar hem hizmet alanlar için klinik ortamı ortak bir amaca hizmet edilen, olumlu deneyimlerin öne çıkarıldığı şekilde düzenlenmelidir. En temelde, hizmet alanlarla hizmet sunanlar birbirlerinin içinde bulunduğu iş süreçleri, beklentiler ve haklara dair bilgi ve güven sahibi olmalıdır. Eski mahrum-mahcup hastayla yeni müdahil-müşteri hasta ikiliğinin ötesinde, üçüncü bir ilişki biçimi karşılıklı haysiyet, takdir ve öz-değer ekseninde kurulmalıdır.

8. Hekimlerin maaşlarının iyileştirilmesi ve maaş yapısının düzenlenmesi. Muayenehane açmanın zorlaştığı güncel bağlamda hekim işgücü büyük oranda ücretlileşmiştir. Hekimlerin ücret yapısı döner sermaye ödemesi ve performans sistemi nedeniyle çarpıktır. Branştan branşa ve bölgeden bölgeye aynı işi yapan hekimler arasında ciddi gelir farkı oluşmaktadır. Bu da yıkıcı rekabeti tetiklediği gibi meslekle ilişkinin aşınmasına neden olmaktadır. Hekim maaşlarının hakkaniyetli ve adaletli bir şekilde temelden değişmesi gerekmektedir.

9. Özel sektörün denetimi. Sağlık sisteminde özel sektörün oranı baskın hale gelmese de kamuda işgücü açığı ve planlama boşlukları nedeniyle belli branşlar ve işlemlerde özel sektör vatandaşlar için mecburiyet haline gelmiştir. Bu, sağlığa erişimin anayasal bir hak olmasıyla çelişen temel bir çarpıklıktır. Diğer yandan özel sektörde çalışan hekimler için, işletmenin kâr odaklı yönelimleriyle mesleki etik ve standartlar arasında kalmak sık yaşanan bir durumdur. Özel sektörde hekimler özlük hakları açısından aşınmaya maruz kaldıkları gibi müşteri memnuniyetini karşılamak adına mesleki şahsiyetlerini de performansa dönüştürmek zorunda kalmaktadır. Özel sektörde hekimleri işçileştiren ve rekabetçi ortamda meslekle ilişkilerini aşındıran ilişki ve süreçler tespit edilmeli; buna göre denetim ve düzenlemeler yapılmalıdır.

10. Hekimlerin, mesleğin toplumsal dönüşümüne ve yapılarına dair bilgi üretme ve edinme kaynaklarının geliştirilmesi. Hem kapalı mesleki sosyalleşme dünyası hem de hastalarla rutin ve mükerrer ilişkinin indirgenmiş içeriği nedeniyle hekimlerin kendi meslek dünyalarına dair görüş ve deneyimleri ekseriyetle tek yönlü ve tek sesli bir söyleme evrilir. Bu da meslek içinde baskın retoriğin olumsuz olması nedeniyle mesleğe dair tatminsizlik ve yılgınlığı çoğalttığı gibi, olumsuzlukların müsebbibi olarak genelleştirilmiş öteki olarak hastalardan şikayetle sonuçlanır. Bu handikabı aşmak için yapılması gereken, modern tıbbın ve mevcut sağlık sisteminin nasıl yapılandığına dair sosyal bilimsel perspektife hekimlerin erişmesini mümkün kılmaktır. Dahası, hastane yapısı, klinik ortamında ilişki ve etkileşimler, hasta ve yakınlarının beklenti ve eğilim şemaları konularında bilimsel, nesnel ve kamusal bilginin çoğaltılması ve herkes kadar hekimlerin de istifadesine sunulması şarttır. Bu bağlamda halk sağlığı gibi tıbbi branşlarla sosyal bilimlerin ortak çalışmalar yapması, gerekirse branş ve hastane özelinde odaklı projeler geliştirmesi faydalı olacaktır. Böylece yeni kuşak hekimler bireysel olarak maddi tatmine erişmenin yollarını aramak

veya küskün şekilde mesleğine devam etmek gibi ikilemleri aşarak kolektif ve kamusal bir bilinç ve gündemi inşa etme imkanına daha fazla sahip olacaktır. Ayrıca tıbbi ilaç ve cihaz sektörü, bilimsel araştırma ve yayın süreçleri, hastane yönetimi gibi yine mesleğin temel gerçeklerine dair nesnel ve gerektiğinde eleştirel düşüncenin fakülteden itibaren hekimlerin istifadesine sunulması elzemdir.

7.3.2. Avukatlık

1. Avukatlık stajının verimli ve değerli bir sürece dönüştürülmesi. Bugün mezuniyetten sonra müstakbel avukatların yaşadığı avukatlık stajı büyük oranda değersizleştirici bir formaliteye dönüşmüş durumdadır. Staj boyunca maaş alamamak, fazla mesai yapmak, vasıfsız işlere koşulmak, beceri geliştirememek birçok avukatın ortak deneyimidir. Avukatlık stajı asgari ücret mukabilinde yapılan, baroların yoğun bir şekilde denetlediği, gerekirse bir seneden uzun süren bir sürece evrilmelidir. Barolarda verilen staj eğitimleri fakültedeki kitlesel dersleri tekrar eden tekdüze seminerler olmaktan öteye geçmeli; avukatların yoğun olarak çalıştığı emniyet ve adliye gibi kamu kurumlarından özel sektöre kadar birçok mekanda uygulamalı süreçleri içermelidir. İşveren avukatın stajyerin emeğini istismar etmesine karşı yasal ve mesleki yaptırımlar barolar ve Adalet Bakanlığı'nın ortak sorumluluğunda yürütülmelidir. Ayrıca stajın yarısını oluşturan adliye stajının formaliteden ibaret olmaması adına Adalet Bakanlığı yeni bir düzen oluşturmalı ve stajyerlere ücret ödemelidir. Avukatlık stajı beceri ve nitelik kazanımı kadar mesleğe dair inanç ve arzunun da geliştiği ve yerleştiği bir süreç olmalıdır.

2. Bağımsız avukatlığın yetkinleştirilmesi. Mezuniyet ve staj sürecinden sonra yeni bir avukatın nasıl bir büroda, hangi tür işlerde, hangi beceriler ekseninde çalışacağına dair müthiş bir düzenleme boşluğu vardır. Bu boşluğu dolduran güzergah büyük oranda, sosyal sermaye yoluyla veya tesadüfen bir büroda bağlı çalışmak şeklinde gelişir. Bağlı çalışmanın akabinde, dosya tecrübesi ve meslek içi simgesel sermaye biriktirmiş olarak kendi bürosunu açmak birçok avukatın eğilimidir. Ancak bağımsız çalışmanın ekonomik ve sosyal şartları bugün bilhassa büyükşehirlerde zorlaşmıştır. Bu durumda, bağımsız çalışmak için gereken mesleki yetkinliklerin tespit edilmesi, nesnel bir şekilde belirlenmesi ve takip edilmesi gerekir. Böylece yeni mezun bir avukatın bir şekilde kendi bürosunu açtıktan sonra mesleki tatminsizlik ve hüsran yaşaması

önlenebilir. Böylece bağımsız avukatlığın niteliği ve sunduğu hizmetin değeri de artabilir.

3. Bağımsız avukatlığın desteklenmesi. Bağımsız çalışmanın gerektirdiği yetkinlikler bir kez karşılandığında hem Adalet Bakanlığı hem barolar tarafından kolaylaştırıcı ve destekleyici mekanizmalar devreye girmelidir. Bugün bilhassa yeni kuşak bağımsız avukatlar büro açmanın bir dizi maddi külfeti altındadır. Dahası, birçok işe tek başına yetişmenin emek ve vakit anlamında zorlukları vardır. Bağımsız avukatlıkta maddi olduğu kadar iş bölümü ve iş takibi anlamında da ortaklaştırıcı ve destekleyici mekanizmalara ihtiyaç vardır. Yine bu bağlamda CMK ve adli yardım ödemeleri mevcut ekonomik ortama göre iyileştirilmeli, vaktinde ödenmelidir. Adalete erişimi mümkün kılan bu mekanizmalar genç avukatların düşük ücretler karşılığında mecbur kaldıkları işlemler olmaktan çıkmalıdır.

4. Avukatlığın kamuya rağmen değil, kamuyla birlikte ve kamu için çalışan bir meslek olarak kabul edilmesi. Kamu otoritesinin avukatlığa bakışı ve uygulamaları, yargı alanında iddia ve hüküm makamlarıyla eşdeğer olmalıdır. Yargı öteden beri siyasi ve ideolojik kullanımlara sahne olmanın yükünü taşıyan bir alandır; dolayısıyla yargının geçirgenliğine dair yerleşik kanaatlerden avukatlık da nasibini almaktadır. Buna karşı mesleğin pratik dünyasında adliyeden cezaevinde bütün kurumlarda avukatın kamu hizmeti gördüğü kurumsal bir kültür haline gelmelidir. Kamu görevlileriyle avukatlar arasında her türlü asimetrik ilişki ortadan kaldırılmalı; toplumda zaten aşınmış olan yargıya güvenin tamiri avukatların yargıya güveninden ve avukata güvenden başlamalıdır. Mahkeme düzeninden duruşma saatlerine avukatların maruz kaldığı asimetrik ve aşındırıcı süreç ve yapılar revize edilmelidir. Kamu kurumları ve yetkilileriyle avukatlar arasında güven ve eşitlik ilişkisi kurulmalıdır. Adliyelerde mesleği zorlaştıran rutin süreç ve yapılara dair ileri araştırmalar yapılmalıdır.

5. Meslek dışı sermaye farklarının etkisinin düzenlenmesi. Bu araştırmanın önemli bir bulgusu, meslekte ilerlemek ve müvekkil bulmak için sosyal ve simgesel sermaye biçimlerinin fazlasıyla etkili olduğudur. Yeni kuşak avukatların sosyal kökeni tabana yayıldıkça mesleğe avantajlı girmek ve devam etmek için gereken sosyal sermaye, bilhassa büyükşehirlerde büyük bir engeldir. Dahası, daha çok kıdemli avukatların elinde toplanan büro sermayesi meslek içinde istihdam ilişkilerini, kariyer fırsatlarını,

beceri gelişimini ve kazanç seviyelerini yeni kuşaklar için eşitsizlikçi bir şekilde farklılaştırmaktadır. Bu durumda yeni kuşaklar müvekkil bulmak ve ilerlemek adına mevcut reklam yasağıyla örtüşmeyen yatkınlıkları işe koşmaya mecbur kalırlar. Bütün bu sorunların çözümüne dair bir yol reklam yasağının gözden geçirilmesi ve çağın gerçeklerine uygun hale getirilmesidir. Diğer bir yolsa büro sermayesine sahip işveren avukatlarla bağlı çalışan avukatların ilişkisinin denetlenmesi ve ortak fayda ilkesi etrafında düzenlenmesidir. İki çözüm de baroların kurucu ve etkin bir rol üstlenmesini gerektirir.

6. Uzmanlaşmanın yasal-kurumsal çerçevede tanımlanması ve işler hale getirilmesi. Avukatlığın hekimlikten bir farkı, beceri gelişimine ve mesleki güzergahlara dair düzenleme boşluğunun yanı sıra, uzmanlaşmanın tanımlanmamış olmasıdır. Bu durumda her avukat büro tecrübesi ve şahsi girişimlere göre belli hukuki alanlarda simgesel sermaye geliştirebilmektedir. Ancak bunun nesnel kriterlerinin olmaması, büro sermayesi farklarının yeni kuşaklar aleyhine devreye girmesine yol açmaktadır. Avukatlıkta uzmanlaşmanın yerleşmesi şarttır. Uzmanlaşma ceza / hukuk gibi genel ayrımlar şeklinde olabileceği gibi, finans hukuku, bilişim hukuku, boşanma gibi daha dar alanlarda da kurumsallaşabilir. Uzmanlık ayrımları ve süreçleri hukuk fakülteleri ve baroların ortak çalışma ve takibinin konusu olmalıdır. Uzmanlaşma sadece kıdemli meslek mensuplarının lehine olacak şekilde gelmemelidir. Yeni kuşakların beceri ve nitelik gelişimine dair daha isabetli kararları vermeleri ve daha verimli yatırımları yapmaları yönünde fayda sağlamalıdır. Uzman avukat işgücünün oluşumu hem mesleki yetkinlikleri ve kazancı yükseltecek, hem de toplumun ihtiyaç duyduğu hukuk hizmetlerinin kalitesini arttıracaktır.

7. Hukuk hizmetlerinden doğru ve verimli faydalanma yatkınlığının yaygınlaşması. Avukatların en yaygın deneyimlerinden biri, vatandaşın hukuku araçlaştırmaya yönelik beklentilerinin avukatla ilişkilerinde somutlaşmasıdır. Bunu aşmak için hukuki süreçlerin iç mantığı, adli prosedür ve yapılar, adliye ve benzeri kurumların işleyişi bahislerinde geniş çaplı bir bilgilendirme ve yönlendirme politikası yürütülmelidir. Hukuk okuryazarlığı ve avukat-müvekkil ilişkisinde karşılıklı hak ve yükümlülüklerin bilgisi yaygınlaşmalıdır. Böylece müvekkilin avukatın emek ve vaktini istismar etmeye yönelik eğilimleri kadar avukatın da mesleki bilginin asimetrik yapısı sayesinde müvekkili maddi yönden istismar etme ihtimali önlenmelidir.

Avukatın müvekkili ikna ve tatmin etmek için itimat telkin edecek hukuk-dışı beceri ve sermaye biçimlerine başvurmasına gerek kalmamalıdır. Yargı alanına dair toplumdaki bilgi ve güven boşluğu avukat-müvekkil ilişkisine yansımayacak şekilde tamir edilmelidir.

8. Bağlı çalışma şartlarının düzenlenmesi. Bugün birçok genç avukat mesleğe bağlı çalışma yoluyla girmektedir. İstanbul'da bağlı çalışan oranı %42'dir ve giderek artma eğilimindedir. Bağlı çalışmanın üç boyutu müthiş bir boşluk içindedir. Birincisi işveren avukatla çalışan avukat arasındaki ücret ilişkisi bağlayıcı bir mevzuat ve denetimle hakkaniyetli bir seviyeye çıkarılmalıdır. İkincisi, bağlı çalışan genç avukatların mesleki beceri gelişiminin sorumluluğu işveren büroda olup, barolar tarafından nesnel ve anlamlı kriterler ışığında etkin bir şekilde takip edilmelidir. Üçüncüsü, bağlı çalışan avukatların iş yerinde içinde bulundukları ilişki ve etkileşim dünyasının kamu hizmeti görmenin haysiyetiyle uyumlu olarak düzenlenmesi gerekir.

9. Meslek piyasasının adil ve hakkaniyetli bir işlerlik kazanması. Türkiye ekonomisinin 1990'lardan bu yana küresel piyasalarla bütünleşmesi, hukuk hizmetlerine yönelik talebi arttırmış ve bu süreçte büyük bürolar oluşmuştur. Bir yanda ulusal ve ulus-aşırı şirketlere hizmet veren büyük bürolar, diğer yanda ise yeni mezun olup kendi bürosunda tutunmaya çalışan ve iş bulamamaktan şikayet eden avukatlar vardır. Meslek içinde "sayı arttı, pasta küçüldü" şeklinde yaygınlaşan kanaatin ötesinde, avukatlık hizmetlerine gerçek ve tüzel kişilerin hangi oranlarda ve hangi biçimlerde ihtiyaç duyduğuna; avukatların yapabileceği işlerle avukatların nasıl buluşabileceğine dair sektörel araştırmalara ihtiyaç vardır. Türkiye'de 2020 için 3.9 milyar dolar olarak tespit edilen avukatlık hizmetleri piyasasının cirosu, yeni gelen kuşaklara da yetecek büyüklükte olup esas mesele işlere erişim, işgücünün yetkinlikleri ve işin örgütlenmesi gibi görünmektedir. Bu bağlamda avukatların yapabileceği işlerin tespit ve tasnif edilmesi, belli alanlarda tekelleşmenin önüne geçilmesi ve iş dünyasıyla hukuk dünyası arasında ortak faydaya yönelik her ölçekte köprülerin kurulması elzemdir.

10. Avukatların, mesleğin toplumsal dönüşümüne ve yapılarına dair bilgi üretme ve edinme kaynaklarının geliştirilmesi. Avukatlar esasen, mesleğin etkileşimsel gerekleri sonucunda, kendilerini saran sosyal şartlara dair nesnel ve çok yönlü düşünme

yatkınlığı keskin bir meslek grubudur. Nitekim hukuk fakültelerinin sayısı ve niteliği, genç meslektaşların yaşadığı vasıfsızlaşma ve işçileşme süreçleri, adliye ve benzeri kurumlarda yaşanan engel ve sorunlar, genel olarak kamu otoritesiyle meslek arasındaki gerilimli ilişki gibi bahislerde avukatların genelinde hazır bir dikkat ve eleştirel bir tavır bulmak mümkündür. Meslekte maddi ve simgesel kazanç arayışlarının bireyselleştirici etkisine rağmen hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler, meslektaşlar arası nezaket ve dayanışma gibi hususlarda avukatlarda güçlü bir kolektif eğilim vardır. Bu eğilim ve yatkınlıklar meslek dünyasına dair sosyal bilimsel bilgiyle buluşmalıdır. Adalete erişim, büroların işleyişi, baroların beşeri yapısı, baroların meslektaşlara yönelik imkan ve yükümlülükleri, müvekkille ilişkiler ve adliye dünyası gibi konularda sosyal bilimsel incelemelerden doğacak bilgi ve öneriler avukatların hem katkı ve işbirliğine açık olmalıdır hem de avukatların istifadesine sunulmalıdır. Bu anlamda barolarla üniversiteler ve araştırmacılar arasında kamusal fayda ekseninde ortak çalışmalar yapılması elzemdir.

Nihayetinde bu araştırma, Türkiye toplumunda yerleşik imajı nedeniyle rağbet görmeye devam eden, toplumsal hareketlilik sağlayan, sağlık ve hukuk gibi en temel haklara erişimi mümkün kılan iki mesleğe odaklanmıştır. İki meslek de daha demokratik bir beşerî yapıya kavuşurken, toplumun ihtiyaç duyduğu sağlık ve hukuk hizmetlerinin herkese nasıl daha nitelikli sunulacağı, meslek içinde eşitsizliklerin adil ve hakkaniyetli bir yönde nasıl düzenleneceği ve yeni kuşakların bu mesleklere olan inancının kamu faydasıyla nasıl buluşturulacağı soruları Türkiye'nin geleceği için hayati önem kazanmıştır. Toplumun daha sağlıklı, adil ve müreffeh bir gelişim arz etmesi adına, diplomalı mesleklerin tarihsel yüküne ve güncel vaziyetine dair serinkanlı bilgi ve tespitler Türkiye'de hiç olmadığı kadar değerli olacaktır. Bu çalışmada tespit edilen mesleki halet-i ruhiyenin yılgınlık, tatminsizlik ve değersizlik gibi boyutları, mesleklere yönelik politika yapımı süreçlerinde hem kök nedenlere ve çoklu süreçlere nüfuz eden bilimsel bilginin hem de sağaltıcı bir tutumun gereğine işaret eder. Bu bakımdan bu araştırma, mesleklerin iki yüz bine yaklaşan mensubu kadar bu mesleklerden hizmet alan milyonlarca vatandaşı ilgilendiren sorunlar söz konusu olduğunda sosyolojik bilginin kamusal imkan ve verimlerini hazırladığı oranda bir vazifesini yerine getirmiş demektir.

KAYNAKÇA

Abbott, A. (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. University of Chicago Press.

Abel, R. L. (1987). *The legal profession in England and Wales*. Basil Blackwell.

Abel, R. L. (1989). *American lawyers*. Oxford University Press.

Adalet Bakanlığı. (2021). *Adalet İstatistikleri 2020*. T.C. Adalet Bakanlığı. https://adlisicil.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/1692021162011adalet_ist-2020.pdf (20.04.2022)

Adams, T. L. (2010). Profession: A useful concept for sociological analysis? *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, *47*(1), 49-70. https://doi.org/10.1111/j.1755-618X.2010.01222.x

Ağartan, T. (2015). Explaining large-scale policy change in the Turkish health care system: Ideas, institutions, and political actors. *Journal of Health Politics, Policy and Law*, *40*(5), 971-999. https://doi.org/10.1215/03616878-3161174

AHGizmir. (2022, Mart 18). *Türkiye'de hukuk fakültesi açma kriterlerinin yeniden belirlenmesi ve niteliksiz hukuk fakültelerinin önüne geçilmesi adına...* https://twitter.com/AHGizmir/status/1504764256906063892 (20.04.2022)

Akbal, A. (2018). *Türkiye'de sağlık alanında dönüşüm: Sembolik güç ve sembolik şiddet ilişkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akbaş, K. (2015). *Avukatlık mesleğinin ekonomi politiği: Avukatların sınıfsal konumlarındaki değişim* (2. baskı). NotaBene Yayınları.

Akçomak, S., & Gürcihan, B. (2013). Türkiye işgücü piyasasında mesleklerin önemi: İşgücü ve ücret kutuplaşması. *İktisat İşletme ve Finans*, *28*(333), 09-42. https://doi.org/10.3848/iif.2013.333.3800

Akın, M. H. (2018). İki Modernleşme Arasında Türkiye'de Siyasal Kültür Değişmesi ve Medya. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, *30*, 154-164. https://doi.org/10.17829/turcom.468350

Akkaş, E. (2016). *Türkiye'de hekimlik mesleğinin kültürel belirleyicileri üzerine nitel bir çalışma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Allsop, J., & Saks, M. (Ed.). (2003). *Regulating the health professions*. SAGE Publications.

Almaç, A. (2021). *Bir hekimin Anadolu macerası*. Siyah Beyaz Kitap.

Arıtürk, R. (2020). Hukuk eğitimini yeniden tasarlamak: Bir hukuk eğitim reformu önerisi. *İstanbul Medeniyet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *5*(9), 1-64.

Atalay, M. (2017). *Hekimlik mesleğindeki değişimin meslekler sosyolojisi açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atar, F. (2020). *İslam adliye teşkilatı*. Diyanet İşleri Başkanlığı.

Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.

Atkinson, P. (1997). *The clinical experience: The construction and reconstruction of medical reality* (2. bs). Ashgate.

Avukat Hakları Grubu. (2022). *Sayılarla İstanbul Barosu (16 Mayıs 2022 itibariyle)*. https://www.avukathaklari.net/sayilarla-istanbul-barosu/

Avukat Mehmet Gün. (2019, Aralık 11). *Turkey Disputes Summit 2019—The Legal 500 & İSTA*. https://www.youtube.com/watch?v=KBbXEuFDeBg (20.04.2022)

Babül, E. M. (2012). Training bureaucrats, practicing for europe: Negotiating bureaucratic authority and governmental legitimacy in Turkey. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*, *35*(1), 30-52. https://doi.org/10.1111/j.1555-2934.2012.01178.x

Balcı Yapalak, A., Uçar, A., Yüce, S., & Ataç, Ö. (2021). Tıpta uzmanlık seçimini etkileyen faktörleyen değerlendirilmesi. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*, *84*(1), 120-129. https://doi.org/10.26650/IUITFD.2019.0062

Bali, R. (Ed.). (2021). *Dikili apartmanı olan doktorlar: Onuncu Yılda Kazanç Vergisi Tartışmaları*. Libra Kitap.

Barber, B. (1963). Some problems in the sociology of the professions. *Daedalus*, *92*(4), 669-688.

Barolar Birliği. (2013). *Bir Avukatın Yanında, Avukatlık Ortaklığında veya Avukatlık Bürosunda Ücret Karşılığı Birlikte Çalışan Avukatlar Yönergesi*. https://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/biravukatyaninda.pdf (20.04.2022)

Barolar Birliği. (2014, Temmuz 8). *TBB Anket Sonuçları*. https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/tbb-anket-sonuclari-25331 (20.04.2022)

Başak, E. (2018). *Perdenin arkasındaki hayat: 5 gün doktor, 1 gün öğretmenin hikâyesi* (1. baskı). Büyüyenay Yayınları.

Beardwood, B. (1999). The loosening of professional boundaries and restructuring: The implications for nursing and medicine in Ontario, Canada. *Law & Policy*, *21*(3), 315-343. https://doi.org/10.1111/1467-9930.00075

Becker, H. S., Geer, B., Hughes, E. C., & Strauss, A. L. (1976). *Boys in white: Student culture in medical school* (Reprint of the edition Chigaco, University of Chicago Press, 1961). Transaction Publishing.

Bedir, M. (2004). Fikih to Law: Secularization through Curriculum. *Islamic Law and Society*, *11*(3), 378-401.

Bell, D. (1976). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. Basic Books.

Berber, E. (2018). Mesleki ilişkiler bağlamında Türkiye'de araştırma görevlileri. İçinde E. Kaya (Ed.), *Kurgu ile gerçeklik arasında hukuk meslekleri* (ss. 37-76). Astana Yayınları.

Berlant, J. (1975). *Profession and monopoly: A study of medicine in the United States and Great Britain*. University of California Press.

Bilgici, Ö. (2010). *Baskı gruplarının siyasi karar alma organları üzerindeki etkisi: Türkiye Barolar Birliği örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Blau, P. M., & Duncan, O. D. (1967). *The American occupational structure*. John Wiley & Sons, Inc.

Blaustein, A., & Porter, A. (1954). *The American lawyer: A summary of the survey of the legal profession*. University of Chicago Press.

Bloom, S. W. (1963). The process of becoming a physician. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, *346*(1), 77-87. https://doi.org/10.1177/000271626334600108

Bolton, S. C., Muzio, D., & Boyd-Quinn, C. (2011). Making sense of modern medical careers: The case of the UK's national health service. *Sociology*, *45*(4), 682-699. https://doi.org/10.1177/0038038511406598

Bondeson, W. B., & Jones, J. W. (Ed.). (2011). *The ethics of managed care: Professional integrity and patient rights*. Springer.

Bora, A., Erdoğan, N., Bora, T., & Üstün, İ. (2011). *Boşuna mı okuduk? Türkiye'de beyaz yakalı işsizliği*. İletişim Yayınları.

Bourdieu, P. (1979). Les trois états du capital culturel. *Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 30,* 3-6.

Bourdieu, P. (1986). La force du droit: Eléments pour une sociologie du champ juridique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, *64*(1), 3-19. https://doi.org/10.3406/arss.1986.2332

Bourdieu, P. (2000). *Homo academicus*. Minuit.

Bourdieu, P. (2009). *Les règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil.

Bourdieu, P. (2011). With Weber against Weber: In Conversation with Pierre Bourdieu. İçinde S. Susen & B. S. Turner (Ed.), *The legacy of Pierre Bourdieu. Critical essays* (ss. 111-124). Anthem Press.

Bourdieu, P. (2014). *Les structures sociales de l'économie*. Points.

Bourdieu, P. (2015a). *Bilimin toplumsal kullanımları: Bilimsel alanın klinik bir sosyolojisi için* (L. Ünsaldı, Çev.). Heretik.

Bourdieu, P. (2015b). *Devlet üzerine. Collège de France dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.

Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (2014). *Varisler: Öğrenciler ve kültür* (L. Ünsaldı & A. Sümer, Çev.). Heretik.

Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2016). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.; 8. bs). İletişim Yayınları.

Bozkurt, V. (2006). *Endüstriyel ve post-endüstriyel dönüşüm: Bilgi, ekonomi, kültür*. Ekin Yayınevi.

Bölükbaşı, S. N. (1988). Ülkemizde avukatlık ve savunma. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, *1*, 29-42.

Braverman, H. (1974). *Labor and monopoly capital: The degradation of work in the twentieth century*. Monthly Review Press.

Brooks, R. A. (2012). *Cheaper by the hour: Temporary lawyers and the deprofessionalization of the law*. Temple University Press.

Brown, E. R. (1979). *Rockefeller medicine men: Medicine and capitalism in America*. University of California Press.

Bucher, R., & Strauss, A. (1961). Professions in process. *American Journal of Sociology, 66*(4), 325-334.

Buyan, N. (2018). *Doktor beyefendi kızım. Bir çocuk doktorunun anıları*. Kitapsaati Yayınları.

Büyüksezer, Y. (2020, Ekim 27). *50 senelik bitmez çile: Hukukçu enflasyonu*. https://www.hukukihaber.net/50-senelik-bitmez-cile-hukukcu-enflasyonu-makale,8338.html (20.04.2022)

Caplow, T. (1954). *The sociology of work*. University of Minnesota Press.

Carchedi, G. (1977). *On the economic identification of social classes*. Routledge & Kegan Paul.

Carlin, J. (1962). *Lawyers on their own: A study of individual practitioners in Chicago*. Rutgers University Press.

Carr-Saunders, A., & Wilson, P. A. (1933). *The professions*. Clarendon Press.

Carver, T., & Farr, J. (Ed.). (2015). *The Cambridge companion to the Communist Manifesto*. Cambridge University Press.

Castells, D. (1996). *The information age*. Blackwell.

Cerrahoğlu Avukatlık Bürosu. (2022). *Cerrahoğlu Avukatlık Bürosu*. https://www.cerrahoglu.av.tr/kurumsal (20.04.2022)

Chamberlain, J. M. (2009). *Doctoring medical governance: Medical self-regulation in transition*. Nova Science Publishers.

Charmaz, K. (2002). Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis. İçinde J. Gubrium & J. Holstein (Ed.), *Handbook of Interview Research: Context and Method* (ss. 675-694). SAGE Publications.

Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.

Cirhinlioğlu, Z. (1995). *The changing structure of the legal profession in Turkey: A historical and sociological analysis* [Doktora tezi]. University of Leicester.

Coburn, D. (1994). Professionalization and proletarianization: Medicine, nursing, and chiropractic in historical perspective. *Labour / Le Travail*, *34*, 139-162. https://doi.org/10.2307/25143848

Coburn, D., & Willis, E. (2000). The Medical profession: Knowledge, power, and autonomy. İçinde G. Albrecht, R. Fitzpatrick, & S. Scrimshaw (Ed.), *Handbook of Social Studies in Health and Medicine* (ss. 377-393). SAGE Publications.

Collins, R. (1990). Market closure and the conflict theory of the professions. İçinde M. Burrage & R. Torstendahl (Ed.), *Professions in Theory and History: Rethinking the Study of the Professions* (ss. 24-43). SAGE Publications.

Collins, R. (2019). *The credential society: An historical sociology of education and stratification*. Columbia University Press.

Cook, A. C. G., Faulconbridge, J. R., & Muzio, D. (2012). London's legal elite: Recruitment through cultural capital and the reproduction of social exclusivity in city professional service fields. *Environment and Planning A: Economy and Space*, *44*(7), 1744-1762. https://doi.org/10.1068/a43605

Cotarcea, R. (2018, Şubat 23). *An Ever-Changing Market: A Turkish Round Table*. https://ceelegalmatters.com/turkey/8084-an-ever-changing-market-a-turkish-round-table (20.04.2022)

Çakmak, M. (2018, Mart 20). *Recent Amendments to the Share Transfer and Change of Control Transactions in Turkish Electricity Market*. https://www.expertguides.com/articles/recent-amendments-to-the-share-transfer-

and-change-of-control-transactions-in-turkish-electricity-market/arbhzgpc (20.04.2022)

Çamcı, M. (2019). *Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi'ne yapılan hastane acil servislerine yönelik başvuruların değerlendirilmesi* [Tıpta Uzmanlık Tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.

Çetinel, E. (2014). *Profesyonelleşme sürecinde cinsiyetin rolü: Akademisyen hekimler üzerine bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çıngı, H., & Kasnakoğlu, Z. (1980). Öznel meslek saygınlığı üzerine bulgular: Ankara, 1977. *ODTÜ Gelişme Dergisi, 7*(3-4), 317-360.

Dayı, Y. S. (2007). *Meslekler sosyolojisi açısından doktorluk mesleği ve doktorlar: Elazığ örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Derber, C. (1983). Managing professionals: Ideological proletarianization and post-industrial labor. *Theory and Society, 12*(3), 309-341.

Dersaadet Barosu levhası. (1922). Mahmut Bey Matbaası.

Dezalay, Y., & Garth, B. G. (2010). *Asian legal revivals: Lawyers in the shadow of empire*. University of Chicago Press.

Dezalay, Y., & Madsen, M. R. (2012). The Force of Law and lawyers: Pierre Bourdieu and the reflexive sociology of law. *Annual Review of Law and Social Science, 8*(1), 433-452. https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102811-173817

Dicken, P. (2003). *Global shift: Reshaping the global economic map in the 21st century* (4. bs). Guilford Press.

Dinovitzer, R., Reichman, N., & Sterling, J. (2009). The differential valuation of women's work: A new look at the gender gap in lawyers' incomes. *Social Forces, 88*(2), 819-864.

Draper, E. (2005). *The company doctor: Risk, responsibility, and corporate professionalism*. Russell Sage Foundation.

Duncan, O. D. (1961). A socioeconomic index for all occupations. İçinde A. Reiss (Ed.), *Occupations and Social Status* (ss. 109-138). Free Press.

Durhan, İ. (2004). Ülkemizde avukatlık kurumunun tarihsel gelişimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *8*(3-4), 23-46.

Durkheim, É. (1986). *Meslek ahlâkı* (M. Karasan, Çev.; 3. bs). Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları.

Durmaz, O. S. (2014). *Türkiye'de öğretmen olmak: Emek süreci ve yeniden proleterleşme*. NotaBene Yayınları.

Eğilmez, N. K. (1952). Bizde avukatlık mesleki. *Adalet Dergisi, 2*, 657-670.

Ehrenreich, B., & Ehrenreich, J. (1979). The professional managerial class. İçinde P. Walker (Ed.), *Between Capital and Labour* (ss. 5-45). Harvester Press.

ELIG Gürkaynak. (2022). *Speeches & Publications*. https://www.gurkaynak.av.tr/partners-counsel/gonenc-gurkaynak/speech-publications (20.04.2022)

Elveriş, İ. (2012). *Corporatist structure without corporatist policy: Union of Turkish Bar Associations and state institutions* [Doktora tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Epstein, C. F. (1981). *Women in law*. Basic Books.

Ergur, A. (Ed.). (2020a). *Ateş ve ihanet: Covid kliniğindeki sağlık çalışanlarının deneyimi*. Raskolnikov Kitap.

Ergur, A. (2020b). Ustalık ve Teknoloji Eklemlenmesi: Beceri, Deneyim, Kesinlik. *Journal of Economy Culture and Society*, *Özel Sayı 1*, 95-115. https://doi.org/10.26650/JECS2019-0103

Erlanger, H. S. (1980). The allocation of status within occupations: The case of the legal profession. *Social Forces*, *58*(3), 882-903. https://doi.org/10.2307/2577190

Ertem, E. C. (2018). *Bir mesleğin kavramsal değişimi: Neoliberal dönemde Türkiye'de öğretmenlik mesleğinin dönüşümü (1980-2013)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Ertong Attar, G. (2017). Türkiye'de Hekimlere Yönelik Şiddet: Bir Temellendirilmiş Kuram Analizi. *Sosyoloji Dergisi*, *37*(1), 157-178. https://doi.org/10.16917/iusosyoloji.331332

Esirgen, S. (2014). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e avukatlık. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *63*(4), 737-778.

Euromonitor International. (2021). *Legal Services in Turkey: ISIC 7411*. Euromonitor International. https://www.euromonitor.com/legal-services-in-turkey-isic-7411/report# (20.04.2022)

Findley, C. V. (1996). *Kalemiyeden mülkiyeye: Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi* (G. Ç. Güven, Çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Fişek, N. (1991). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetlerinde Sağlık Politikaları. *Toplum ve Hekim*, *4*, 2-4.

Foote, N. (1953). The professionalization of labor in Detroit. *American Journal of Sociology*, *58*(4), 371-380.

Forsyth, P. B., & Danisiewicz, T. J. (1985). Toward a theory of professionalization. *Work and Occupations*, *12*(1), 59-76. https://doi.org/10.1177/0730888485012001004

Freidson, E. (1970a). *Profession of medicine: A study in the sociology of applied knowledge*. Dodd, Mead & Co.

Freidson, E. (1970b). *Professional dominance: The social structure of medical care*. Atherton Press.

Galanter, M., & Palay, T. M. (1993). *Tournament of lawyers: The transformation of the big law firm*. University of Chicago Press.

Galip, R. (1929). *Sıhhat koruma bilgisi*. Maarif Vekaleti Halk Kitapları Serisi.

Glaser, B. (1992). *Basics of grounded theory analysis: Emergence vs. Forcing*. Mill Valley, CA: Sociology Press.

Glaser, B., & Strauss, A. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Aldine.

Goode, W. (1957). Community within a community: The professions. *American Sociological Review*, *22*(2), 669-688.

Goulden, J. (1971). *The superlawyers*. McKay.

Göregenli, M., Ömüriş, E., & Karakuş, P. (2011). *İzmir Barosu üyelerinin çeşitli değişkenler açısından özellikleri, sorunları, çözüm önerileri*. İzmir Barosu Yayınları.

Gözler, K. (2020). “Hukuk” Kelimesi Kaç yaşında? Etimoloji Bize Ne Söyler? İçinde *Türkiye Nereye Gidiyor? Akademi ve Hukuk Üzerine Gözlemler ve Eleştiriler (Makalelerim 2019)* (ss. 45-64). Ekin.

Gözübüyük, A. (1962). Avukatlık hakkında. *Adalet Dergisi*, *1*, 3-7.

Green, M. (1975). *The other government: The unseen power of Washington lawyers*. Grossman.

Greenwood, E. (1957). Attributes of a profession. *Social Work*, *2*(3), 45-55. https://doi.org/10.1093/sw/2.3.45

Gün, M. (2014). *Bozkır’dan dünyaya: Avukat olmak*. Gün+.

Günal, A. (2008). *Health and Citizenship in Republican Turkey: An Analysis of the Socialization of Health Services in Republican Historican Context* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Güneş, F. (2016). *Steteskopumdan duyduklarım. Doktorun seyir defteri*. Siyah Beyaz Kitap.

Güneş, N. A., & Tekgüç, H. (2018). Türkiye’de sağlık ve tabakalaşma: Eşitsizliklerin sağlıkta tabakalaşmaya etkisi. İçinde *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (2. bs, C. 2, ss. 103-122). Nobel Akademik.

Gür, B. S., Çelik, Z., & Yurdakul, S. (2019). *Yükseköğretime bakış 2019: İzleme ve değerlendirme raporu*. Eğitim-Bir-Sen Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Gürkaynak, G., Yukaruç, N. N., & Yıldız, C. (2017). *Turkey: The Legal Landscape*. Law Business Research. https://www.gurkaynak.av.tr/docs/25ceb-turkey.pdf

Habenstein, R. W. (1963). Critique of “profession” as a sociological category. *The Sociological Quarterly*, *4*(4), 291-300. https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1963.tb01594.x

Hafferty, F. W. (1988). Cadaver stories and the emotional socialization of medical students. *Journal of Health and Social Behavior*, *29*(4), 344-356. https://doi.org/10.2307/2136868

Hafferty, F. W., & Light, D. W. (1995). Professional dynamics and the changing nature of medical work. *Journal of Health and Social Behavior*, *35*, 132-153. https://doi.org/10.2307/2626961

Hagan, J., Huxter, M., & Parker, P. (1988). Class structure and legal practice: Inequality and mobility among Toronto lawyers. *Law & Society Review*, *22*(1), 9-56.

Hagan, J., & Kay, F. (1995). *Gender in practice: A study of lawyers’ lives*. Oxford Univ. Press.

Hagan, J., & Levi, R. (2005). Crimes of war and the force of law. *Social Forces*, *83*(4), 1499-1534.

Hall, R. (1979). The social construction of the professions. *Sociology of Work and Occupations*, *6*(1), 124-126. https://doi.org/10.1177/009392857961006

Halliday, T. C. (1987). *Beyond monopoly: Lawyers, state crises, and professional empowerment*. University of Chicago Press.

Hanlon, G. (1999). *Lawyers, the state, and the market: Professionalism revisited*. MacMillan Business.

Haug, M. (1973). Deprofessionalization: An alternate hypothesis for the future. İçinde P. Halmos (Ed.), *Professionalization and Social Change* (ss. 195-211). University of Keele.

Haug, M. (1988). A re-examination of the hypothesis of physician deprofessionalization. *The Milbank Quarterly*, *66*, 48. https://doi.org/10.2307/3349914

Heinz, J. P., & Laumann, E. O. (1982). *Chicago lawyers: The social structure of the bar*. Russell Sage Foundation ve American Bar Foundation.

Heinz, J. P., Nelson, R., & Laumann, E. O. (2001). The scale of justice: Observations on the transformation of urban law practice. *Annual Review of Sociology*, *27*, 337-362.

Heinz, J. P., Nelson, R., Laumann, E. O., & Sandefur, R. L. (2005). *Urban lawyers: The new social structure of the bar*. University of Chicago Press.

Hergüner Bilgen Özeke. (2021). *Hakkımızda > Ödüller*. https://herguner.av.tr/hakkimizda/oduller/?lang=tr (20.04.2022)

Hoff, T. J., & McCaffrey, D. P. (1996). Adapting, resisting, and negotiating: How physicians cope with organizational and economic change. *Work and Occupations*, *23*(2), 165-189. https://doi.org/10.1177/0730888496023002003

IFLR1000. (2019, Haziran 19). *PayU $165 million acquisition of Iyzico*. https://www.iflr1000.com/Deal/Profile/20218?SEOtitle=PayU-165-million-acquisition-of-Iyzico#profile (20.04.2022)

Illich, I. (2019). *Sağlığın gaspı* (S. Sertabiboğlu, Çev.; 5. bs). Ayrıntı Yayınları.

İnanıcı, H. (2004). Cumhuriyet Türkiyesinde bir meslek: Avukatlık. *İstanbul Barosu Dergisi*, *74*(7-8-9), 811.

İstanbul Barosu Levhası 1978. (1978). İstanbul Barosu.

Jewel, L. A. (2008). Bourdieu and American legal education: How law schools reproduce social stratification and class hierarchy. *Buffalo Law Review*, *56*(4), 1115-1224. https://doi.org/10.2139/ssrn.1138720

Johnson, T. (1977). Professions in the class structure. İçinde R. Scase (Ed.), *Industrial Society: Class, Cleavage and Control* (ss. 93-110). Allen & Unwin.

Jouve, H. (1899). *Dictionnaire Biographique de la Loire*. Henri Jouve.

Kalem, S. (2010). *Contested meanings-imagined practices: Law at the intersection of mediation and legal profession; a socio-legal study of the juridical field in Turkey* [Yayımlanmamış doktora tezi]. The New School University.

Kalem, S., & Elveriş, İ. (2019). Siyaset yapmak ya da yapmamak: 2018 İstanbul Barosu seçimlerine bir bakış. *Ankara Barosu Dergisi*, *76*(4), 163-208. https://doi.org/10.30915/abd.514913

Kalleberg, A., & Vallas, S. (2017). Probing precarious work: Theory, research, and politics. Içinde *Precarious work: Causes, characteristics, and consequences* (C. 31, ss. 1-30). Emerald Publishing Limited. https://doi.org/10.1108/S0277-283320170000031017

Karabulut, U. (2013). Muhamat Kanunu: Türkiye'de avukatlık kurumunun düzenlenmesi ve İstanbul Barosu'nda yaşanan tasfiyeler. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *13*(27), 79-104.

Kariyer.net. (2022, Nisan 11). *Pozisyonlar/Avukat*. https://www.kariyer.net/pozisyonlar/avukat (20.04.2022)

Kaya, E. (2018a). *Hukuk zihniyeti* (3. bs). Siyasal Kitabevi.

Kaya, E. (2018b). İkilem, bocalama, adaletsizlik: Hakimlik. İçinde E. Kaya (Ed.), *Kurgu ile gerçeklik arasında hukuk meslekleri* (ss. 113-138). Astana Yayınları.

Kaya, Y. (2008). Proletarianization with polarization: Industrialization, globalization, and social class in Turkey, 1980–2005. *Research in Social Stratification and Mobility*, *26*(2), 161-181. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2007.11.003

Keyder, Ç., Üstündağ, N., Ağartan, T., & Yoltar, Ç. (Ed.). (2007). *Avrupa'da ve Türkiye'de sağlık politikaları: Reformlar, sorunlar, tartışmalar* (1. baskı). İletişim Yayınları.

Kılıç, R. (2020). *Hasta, Doktor ve Devlet: Osmanlı modern tıbbında hastalıkla mücadelenin bitmemiş hikayeleri*. Kitap Yayınevi.

Kırtışoğlu, M. (2018). *Yargıtay'da 2010-2017 yılları arasında karara bağlanan hatalı tıbbi uygulama (malpraktis) dava kararlarının değerlendirilmesi* [Tıpta Uzmanlık Tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Klegon, D. (1978). The sociology of professions: An emerging perspective. *Work and Occupations*, *5*(3), 259-283.

Koçdemir, E. (2018). *Devletli sivil toplum ve mesleki dayanışma: Türkiye Barolar Birliği örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koğacıoğlu, D. (2008). Conduct, meaning and inequality in an İstanbul courthouse. *New Perspectives on Turkey*, *39*, 97-127. https://doi.org/10.1017/S0896634600005082

Konya Barosu. (2019, Temmuz 12). *Mehmet Gün Hukuk Bürolarında Kurumsallaşma ve Mesleki Sorunlara Çözüm Önerileri Konya Barosu*. https://www.youtube.com/watch?v=pqPQEkHkQZY (20.04.2022)

Koruklu, A. (1945). Dava vekilliği mesleği. *Adalet Dergisi*, *7*, 657-670.

Koytak, E. (2022, Şubat 4). *Doktorluğun Histerezisi: Mesleğin Dönüşümüne Dair Bir Eskiz*. https://www.ilkeanaliz.net/2022/02/04/doktorlugun-histerezisi-meslegin-donusumune-dair-bir-eskiz/ (20.04.2022)

Kronus, C. L. (1976). The evolution of occupational power: An historical study of task boundaries between physicians and pharmacists. *Sociology of Work and Occupations*, *3*(1), 3-37. https://doi.org/10.1177/009392857600300101

Kurutkan, M. N. (2010). *Hekimlerin profesyonelleşme anlayışı* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kutlu, İ. (2021). *Türkiye'de Sağlıkta Özelleşmenin Sonuçları Sağlık Hizmetlerinin Değişen Arz ve Talep Yapısı* (Sy 18). İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı. https://doi.org/10.26414/pn018

Kuzuca, İ. G. (2007). *Türkiye'de tıpta uzmanlık ve akademisyenlik aşamalarında cinsiyetçi yaklaşımlar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ladinsky, J. (1963). Careers of lawyers, law practice, and legal institutions. *American Sociological Review*, *28*(1), 47-54.

Larkin, G. (1983). *Occupational monopoly and modern medicine*. Tavistock.

Larson, M. S. (1977). *The rise of professionalism: A sociological analysis*. University of California Press.

Larson, M. S. (1980). Proletarianization and educated labor. *Theory and Society*, *9*(1), 131-175.

Lempert, R., Chambers, D. L., & Adams, T. K. (2000). Michigan's minority graduates in practice: The river runs through law school. *Law & Social Inquiry*, *25*(2), 395-505.

Lena, H., Loach, S., & Seymour, W. (1993). Professional status at midcareer: The influence of social and academic origins on lawyers' achievement. *Sociological Forum, 8*(3), 365-382.

Liljegren, A. (2012). Key metaphors in the sociology of professions: Occupations as hierarchies and landscapes. *Comparative Sociology*, *11*(1), 88-112. https://doi.org/10.1163/156913312X621631

Lorey, I. (2015). *State of insecurity: Government of the precarious* (A. Derieg, Çev.). Verso.

Lupton, D. (2008). Doctors on the medical profession. *Sociology of Health & Illness*, *19*(4), 480-497. https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.1997.tb00414.x

Marshall, T. H. (1939). The recent history of professionalism in relation to social structure and social policy. *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, *5*(3), 325-340.

Marx, K. (1972). *The 18th Brumaire of Louis Bonaparte*. Progress Publishers.

McKinlay, J. B., & Arches, J. (1985). Towards the proletarianization of physicians. *International Journal of Health Services*, *15*(2), 161-195. https://doi.org/10.2190/JBMN-C0W6-9WFQ-Q5A6

McKinlay, J. B., & Marceau, L. (2008). When there is no doctor: Reasons for the disappearance of primary care physicians in the US during the early 21st century. *Social Science & Medicine*, *67*(10), 1481-1491. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.06.034

McKinlay, J. B., & Marceau, L. D. (2002). The end of the golden age of doctoring. *International Journal of Health Services*, *32*(2), 379-416. https://doi.org/10.2190/JL1D-21BG-PK2N-J0KD

McKinlay, J. B., & Stoeckle, J. D. (1988). Corporatization and the social transformation of doctoring. *Health Services*, *18*(2), 191-205.

Medimagazin.com. (2010, Mart 9). *20 bin olan özel muayenehane sayısı 4 bine düştü*. https://www.medimagazin.com.tr/guncel//tr-20-bin-olan-ozel-muayenehane-sayisi-4-bine-dustu-11-77-24995.html (20.04.2022)

Menchik, D. A. (2017). Interdependent career types and divergent standpoints on the use of advanced technology in medicine. *Journal of Health and Social Behavior*, *58*(4), 488-502. https://doi.org/10.1177/0022146517738088

Menchik, D. A., & Meltzer, D. O. (2010). The cultivation of esteem and retrieval of scientific knowledge in physician networks. *Journal of Health and Social Behavior*, *51*(2), 137-152. https://doi.org/10.1177/0022146510372231

Merton, R. K., Reader, G., & Kendall, P. (Ed.). (1957). *Student-physician: Introductory studies in the sociology of medical education*. Harvard University Press.

Miller, R. A. (2018). *Fıkıhtan faşizme: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e günah ve suç*. Ekin Yayınevi.

Mills, C. W. (1951). *White collar: The American middle class*. Oxford University Press.

Mills, J., Bonner, A., & Francis, K. (2006). The Development of Constructivist Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*, *5*(1), 25-35. https://doi.org/10.1177/160940690600500103

Murphy, R. (1984). The structure of closure: A critique and development of the theories of Weber, Collins, and Parkin. *The British Journal of Sociology*, *35*(4), 547-567.

Navarro, V. (1977). *Medicine under capitalism*. Prodist.

Navarro, V. (1988). Professional dominance or proletarianization?: Neither. *The Milbank Quarterly, 66*, 57-75. https://doi.org/10.2307/3349915

Nelson, R. L. (1988). *Partners with power: The social transformation of the large law firm*. University of California Press.

Nelson, R. L. (1994). Futures of american lawyers: A demographic profile of a changing profession in a changing society. *Case Western Reserve Law Review, 44*(2), 345-406.

Nelson, R. L., Trubek, D. M., & Solomon, R. L. (Ed.). (1992). *Lawyers' ideals/lawyers' practices: Transformations in the American legal profession*. Cornell University Press.

Nüfusçu, G. A. (2013). *Les procureurs de la République travaillant au sein des cours d'assises en Turquie à l'égard des politiques néolibérales* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Odabaş, S. (2009). Cumhuriyet dönemi Türk modernleşmesi, sıhhiyesi ve hekimleri, 1920-1946. *Toplum ve Bilim, 114*, 188-214.

Oğan, H. (2015, Eylül 8). *Muayenehane hekimliği mi, sosyal güvenlik kurumu hekimliği mi?* Ttb.org.tr. https://www.ttb.org.tr/kollar/_ohk/haber_goster.php?Guid=4b356890-e558-11e7-9037-db336e8b7195

Oppenheimer, M. (1972). The proletarianization of the professional. *The Sociological Review, 20*(1_suppl), 213-227. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1972.tb03218.x

Özcan, M. T. (2003). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin kurumlaşmasının tarihçesi. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 61*, 85-174.

Özen, S. (2016). *Hastalar ve hekimler. Anlama ve anlaşılma kılavuzu*. Ozan Yayıncılık.

Özkent, A. H. (1938). Avukatlığın ülkemizde çok kötü tanınması. *Adliye Ceridesi, 23*, 396-433.

Özkent, A. H. (2002). *Avukatın kitabı* (2. bs). Ufuk Matbaacılık.

Özkorkut, N. Ü. (2003). Savcılık, avukatlık ve noterlik kurumlarının Osmanlı Devleti'ne girişi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 52*(4), 147-154. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000504

Özkurt, C. (2018). *1980 sonrası çalışma hayatına başlayan bazı meslek mensuplarının sosyolojik açıdan karşılaştırmalı analizi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özman, A. (1995). *The State and bar associations in Turkey: A study in interest-group politics* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özman, A. (2010). Law, ideology and modernization in Turkey: Kemalist legal reforms in perspective. *Social & Legal Studies, 19*(1), 67-84.

Öztürk, F. (2017). *Osmanlı Devleti'nin adli modernleşme sürecinde avukatlık mesleği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pala, K. (2020, Şubat 27). *Hekimler "Sağlık"ta Şiddete Karşı 15 Mart'ta Beyaz Mitingde*. Bianet.org. https://bianet.org/bianet/yasam/220593-hekimler-saglik-ta-siddete-karsi-15-mart-ta-beyaz-mitingde

Parkin, F. (1979). *Marxism and class theory: A bourgeois critique*. Tavistock.

Parry, N., & Parry, J. (1976). *The rise of the medical profession*. Croom Helm.

Parsons, T. (1964). A sociologist looks at the legal profession. İçinde *Essays in Sociological Theory* (ss. 370-385). Free Press.

Parsons, T. (2005). Social structure and dynamic process: The case of modern medical practice. İçinde *The social system* (ss. 288-322). Routledge.

Pavalko, R. M. (1988). *Sociology of occupations and professions* (2. bs). Peacock.

Pescosolido, B. A., Tuch, S. A., & Martin, J. K. (2001). The profession of medicine and the public: Examining Americans' changing confidence in physician authority from the beginning of the "health care crisis" to the era of health care reform. *Journal of Health and Social Behavior*, *42*(1), 1-16. https://doi.org/10.2307/3090224

Pickard, S. (2009). The professionalization of general practitioners with a special interest: Rationalization, restratification and governmentality. *Sociology*, *43*(2), 250-267. https://doi.org/10.1177/0038038508101164

Rasimoğlu, C. (2012). *The foundation of a professional group: Physicians in the nineteenth century modernizing Ottoman Empire (1839-1908)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Reed, R. R. (1987). The deprofessionalization of medicine: Causes, effects, and responses. *Journal of the American Medical Association*, *258*(22), 3279-3282. https://doi.org/10.1001/jama.1987.03400220079041

Reel Sektör. (2013, Mayıs 20). *Cerrahoğlu Avukatlık Bürosu (Reel Sektör Programı)*. https://www.youtube.com/watch?v=yqw8vIZXrbU (20.04.2022)

Reel Sektör. (2015, Mart 2). *Reel Sektör Programı Cerrahoğlu Hukuk Bürosu*. https://www.youtube.com/watch?v=wEfxcvaMl_o (20.04.2022)

Resmi Gazete. (2021a). *Avukatlık Asgari Ücret Tarifesi Genel Hükümler*. Istanbulbarosu.org.tr. https://www.istanbulbarosu.org.tr/docs/tarifeler/resmiucret/Resmi_Ucret_Cizelge_2022.pdf (20.04.2022)

Resmi Gazete. (2021b, Ekim 25). *Ceza Muhakemesi Kanunu Gereğince Görevlendirilen Müdafi ve Vekillere Yapılacak Ödemelere İlişkin 2022 Yılı Tarifesi*. https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/11/20211125-6.htm (20.04.2022)

Riesman, D. (1957). Law and sociology: Recruitment, training and colleagueship. *Stanford Law Review*, *9*(4), 643-673. https://doi.org/10.2307/1226642

Ritzer, G., & Walczak, D. (1988). Rationalization and the deprofessionalization of physicians. *Social Forces*, *67*(1), 1-22. https://doi.org/10.2307/2579098

Rosoff, S. M., & Leone, M. C. (1991). The public prestige of medical specialties: Overviews and undercurrents. *Social Science & Medicine*, *32*(3), 321-326. https://doi.org/10.1016/0277-9536(91)90110-X

Roth, J. A. (1974). Professionalism: The sociologist's decoy. *Sociology of Work and Occupations*, *1*(1), 6-23. https://doi.org/10.1177/073088847400100102

Rothman, D. J. (2001). The origins and consequences of patient autonomy: A 25-year retrospective. *Health Care Analysis*, *9*(3), 255-264.

Rothman, R. A. (1984). Deprofessionalization: The case of law in America. *Work and Occupations*, *11*(2), 183-206. https://doi.org/10.1177/0730888484011002004

Rueschemeyer, D. (1964). Doctors and lawyers: A comment on the theory of the professions. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, *1*(1), 17-30.

Sağlam, Ö. (2015). *Modernleşme sonrasında yeni bir otorite biçimi olarak ortaya çıkan hekimlik* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sağlık Bakanlığı. (2020). *Sağlık Bakanlığı 2019 Faaliyet Raporu*. T.C. Sağlık Bakanlığı. https://ohsad.org/wp-content/uploads/2020/03/tc-saglik-bakanligi-faaliyet-raporu-2019-2.pdf

Sağlık Bakanlığı. (2021). *Sağlık Bakanlığı 2020 Faaliyet Raporu*. T.C. Sağlık Bakanlığı. https://sgb.saglik.gov.tr/Eklenti/40174/0/2020-faaliyet-raporupdf.pdf

Saks, M. (1983). Removing the blinkers? A critique of recent contributions to the sociology of professions. *The Sociological Review*, *31*(1), 3-21. https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1983.tb00677.x

Saks, M. (2010). Analyzing the professions: The case for the neo-Weberian approach. *Comparative Sociology*, *9*(6), 887-915. https://doi.org/10.1163/156913310X522624

Saks, M. (2015). *The professions, state and the market: Medicine in Britain, the United States and Russia* (1. bs). Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315727493

Sandefur, R. L. (2001). Work and honor in the law: Prestige and the division of lawyers' labor. *American Sociological Review*, *66*(3), 382-403.

Sander, R. H., & Williams, E. D. (1989). Why are there so many lawyers? Perspectives on a turbulent market. *Law & Social Inquiry*, *14*(3), 431-479.

Sarımuratoğlu, D. (2018). *Hekim tipolojileri bağlamında geleneksel ve modern tıp ayrımının sorunsallaştırılması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sav, A., & Toprak, M. (Ed.). (2015). *Türkiye'de savunma mesleğinin gelişimi*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Schinkel, W., & Noordegraaf, M. (2011). Professionalism as symbolic capital: Materials for a Bourdieusian theory of professionalism. *Comparative Sociology*, *10*(1), 67-96. https://doi.org/10.1163/156913310X514083

Sciulli, D. (2005). Continental sociology of professions today: Conceptual contributions. *Current Sociology*, *53*(6), 915-942. https://doi.org/10.1177/0011392105057155

Sciulli, D. (2007). Paris Visual Académie as first prototype profession: Rethinking the sociology of professions. *Theory, Culture & Society*, *24*(1), 35-59. https://doi.org/10.1177/0263276407071567

Sennett, R. (2010). *Karakter aşınması: Yeni kapitalizmde işin kişilik üzerindeki etkileri* (B. Yıldırım, Çev.). Ayrıntı Yayınları.

Serin, S. (2018). *Özel Sağlık Kuruluşları Mevzuatı ve Denetimi*. Sağlık Zirvesi. https://saglikzirvesi.net/wp-content/uploads/2020/09/SEVI%CC%87L-SERI%CC%87N-O%CC%88ZEL-SAG%CC%86LIK-KURULUS%CC%A7LARI-MEVZUATI-VE-DENETI%CC%87MI%CC%87.pdf

Sinclair, S. (1997). *Making doctors: An institutional apprenticeship*. Berg.

Smigel, E. O. (1954). Trends in occupational sociology in the United States: A survey of postwar research. *American Sociological Review*, *19*(4), 398-404.

Smigel, E. O. (1964). *The Wall Street lawyer*. Free Press.

Standing, G. (2019). *Prekarya: Yeni tehlikeli sınıf* (E. Bulut, Çev.; 5. bs). İletişim Yayınları.

Starr, P. (1982). *The social transformation of American medicine: The rise of a sovereign profession and the making of a vast industry*. Basic Books.

Stichweh, R. (1997). Professions in modern society. *International Review of Sociology*, *7*(1), 95-102. https://doi.org/10.1080/03906701.1997.9971225

Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage.

Styhre, A. (2017). *Precarious professional work: Entrepreneurialism, risk and economic compensation in the knowledge economy*. Palgrave Macmillan.

Sunar, L. (2018). *Değişim sosyolojisi. Kavramlar, kuramlar ve yaklaşımlar*. Nobel Akademik.

Sunar, L. (2020). *Türkiye'de Çalışma Hayatı ve Meslekler*. TYAP. https://tyap.net/mediaf/Calisma_Hayati.pdf

Sunar, L., & Kaya, Y. (2018). Türkiye'de değişen sosyo-ekonomik yapı içerisinde meslekler. İçinde *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (2. bs, C. 2, ss. 3-52). Nobel Akademik.

Şeref, E. (2014). *Emergent distinctions in the juridical field: The case of "plaza attorneys" in Turkey* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tawney, R. H. (1920). *The acquisitive society*. Harcourt, Brace And Howe.

Tekir, S. (2019). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti'nin kuruluşu ve erken Cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri (1920-1930). *Belgi*, *2*(18), 1301-1326.

Terzioğlu, A. (1998). *Turkish medical doctors: Historical experience and self narratives* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Terzioğlu, A. (2000). İstanbul Tıp Fakültesi tarihçesi. *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, *63*(2). http://dergipark.gov.tr/iuitfd/issue/9322/116535

The Legal 500. (2020a). *Goksu Safi Isik Partnership*. https://www.legal500.com/firms/14972-goksu-safi-isik-attorney-partnership/20192-istanbul-turkey/ (20.04.2022)

The Legal 500. (2020b, Ağustos 1). *Turkey Law Firm Directory*. https://www.legal500.com/c/turkey/directory/ (20.04.2022)

The Legal 500. (2022). *Interview with: Okan Beygo, Partner*. https://www.legal500.com/interviews/okan-beygo-partner/ (20.04.2022)

Timmermans, S., & Oh, H. (2010). The continued social transformation of the medical profession. *Journal of Health and Social Behavior*, *51*(1_suppl), S94-S106. https://doi.org/10.1177/0022146510383500

Tiryakioğlu, E. F. (2018). Türkiye'de hukuk eğitimi neden yetersiz? İçinde E. Kaya (Ed.), *Kurgu ile gerçeklik arasında hukuk meslekleri* (ss. 13-37). Astana Yayınları.

Toprak, M. (2015). *Anayasa mahkemesi kararlarında avukatlık*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Toren, N. (1975). Deprofessionalization and its sources: A preliminary analysis. *Sociology of Work and Occupations*, *2*(4), 323-337. https://doi.org/10.1177/073088847500200402

Torun, N. (2020). Şiddete yönelik beyaz kod verilerin değerlendirilmesi. *Cukurova Medical Journal*, *45*(3), 977-984. https://doi.org/10.17826/cumj.726340

Tunçay, M. (1999). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin kurulması (1923-1931)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Turner, B. S. (2011). *Tıbbi güç ve toplumsal bilgi* (Ü. Tatlıcan, Çev.). Sentez yayıncılık.

Tuskocu.com. (2022, Mart 27). *Nöbet ertesi izin olan hastaneler*. https://tuskocu.com/nobet-ertesi-izin-olan-hastaneler/ (20.04.2022)

TÜİK. (2022). *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri 2021*. Türkiye İstatistik Kurumu.

Underman, K., & Hirshfield, L. E. (2016). Detached concern?: Emotional socialization in twenty-first century medical education. *Social Science & Medicine, 160*, 94-101. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2016.05.027

Uzun, H. (2000). *Meslekler sosyolojisi açısından avukatlar ve avukatlık mesleği: Elazığ Barosu avukatları üzerine sosyolojik bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ülman, Y. I. (2007). Türkiye'de 19. Ve 20 yüzyıllarda tıp tarihinin ana hatları (1827-1923). İçinde *Tıp Tarihi ve Tıp Etiği Ders Kitabı* (ss. 175-186). İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.

Vatansever, A. (2018). Proleterya ile orta sınıf arasında: Siyasi aktör olarak prekarya. İçinde L. Sunar (Ed.), *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik* (2. bs, C. 1, ss. 181-218). Nobel Akademik.

Vatansever, A., & Yalçın, M. G. (2015). *"Ne ders olsa veririz": Akademisyenin vasıfsız işçiye dönüşümü* (3. bs). İletişim Yayınları.

Villegas, M. G. (2009). Champ juridique et sciences sociales en France et aux Etats-Unis. *L'Année sociologique*, *1*(59), 29-62. https://doi.org/10.3917/anso.091.0029

Waring, J., & Bishop, S. (2013). Mcdonaldization or commercial re-stratification: Corporatization and the multimodal organisation of English doctors. *Social Science & Medicine, 82*, 147-155. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2012.12.023

Warner, W. L. (1949). *Social class in America*. Science Research Associates.

Weber, M. (1978). *Economy and society. An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Ed.). University of California Press.

Who's Who Legal. (2022). *Thought Leaders: Gönenç Gürkaynak*. https://whoswholegal.com/gonenc-gurkaynak (20.04.2022)

Wilensky, H. (1964). The professionalization of everyone? *American Journal of Sociology, 70*(2), 137-158.

Willemez, L. (2015). Un champ mis à l'épreuve. Structure et propriétés du champ juridique dans la France contemporaine. *Droit et société, 1*(89), 129-149. https://doi.org/10.3917/drs.089.0129

Wolpe, P. R. (1985). The maintenance of professional authority: Acupuncture and the American physician. *Social Problems*, *32*(5), 409-424. https://doi.org/10.2307/800772

Yağcı, A. F. (2014). *Şimdiki aklım olsa! Hekimler, hastalar ve etrafındakiler*. Zeplin Kitap.

Yıldırım, N. (2007). Tıp Eğitimimizin Tarihsel Sürecinde Eğitim Modellerine Bakış (1827-1933). İçinde N. K. Aras, E. Dölen, & O. Bahadır (Ed.), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1869-1961)* (ss. 237-287). Türkiye Bilimler Akademisi.

Yıldız, A. (2016). *Tıp doktorunun gördükleri*. Tulpars Yayınları.

Yılmaz, Ç. (2018). *Zımpara. Bir doktorun anıları*. Özgür Yayınları.

Yılmaz, N. (2016). *Tıpta uzmanlaşma üzerine nitel bir araştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, V. (2013). Changing Origins of Inequalities in Access to Health Care Services in Turkey: From Occupational Status to Income. *New Perspectives on Turkey*, *48*, 55-77. https://doi.org/10.1017/S0896634600001886

Yörük, A. A. (2008). *Mekteb-i Hukuk'un kuruluşu ve faaliyetleri* [Yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.

Yörük, A. A. (2016). *II. Meşrutiyet döneminde hukukçuların meşrutiyet algısı* [Doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Zarcone, T. (2016). *Le croissant et le compas: Islam et franc-maçonnerie de la fascination à la détestation*. Éditions Dervy.

Zetka, J. R. (2001). Occupational divisions of labor and their technology politics: The case of surgical scopes and gastrointestinal medicine. *Social Forces*, *79*(4), 1495-1520.